

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ -ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΠΟ ΤΟ ΔΑΣΚΑΛΟ ΣΤΟΝ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
(1914-1949)

Τόμος Α΄

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2009

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000304453

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛΙΔΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

I. Επιλογή του θέματος.....	6
II. Κριτήρια επιλογής του θέματος.....	12
III. Τα δεδομένα του προβλήματος.....	13
A. Επισκόπηση της βιβλιογραφίας.....	13
B. Ιστορική επισκόπηση του θεσμού της επιθεώρησης (1828-1914).....	29
1. Οι απαρχές της διοίκησης και εποπτείας της ελληνικής δημοτικής εκπαίδευσης (1828-1895).	32
α. Η προϊστορία του θεσμού της επιθεώρησης: προεπαναστατική και επαναστατική περίοδος.....	32
β. Η εισαγωγή του θεσμού της επιθεώρησης στο νεοελληνικό σχολείο. Η επιθεώρηση κατά την Καποδιστριακή περίοδο	37
γ. Η επιθεώρηση στον νόμο του 1834. Αρμοδιότητες και καθήκοντα των φορέων επιθεώρησης.....	40
δ. Η εφαρμογή της επιθεώρησης από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους μέχρι το 1868.....	50
ε. Οι έκτακτες επιθεωρήσεις. Αρμοδιότητες των φορέων επιθεώρησης κατά το χρονικό διάστημα 1868-1895.....	58
στ. Η εφαρμογή της επιθεώρησης κατά το χρονικό διάστημα 1868-1895.....	65

2. Η νέα αντίληψη για την επιθεώρηση: η μονιμότητα των επιθεωρητών.....	80
<i>α. Το νέο θεσμικό πλαίσιο: Αρμοδιότητες των φορέων επιθεώρησης (1895-1914).....</i>	80
<i>β. Η υλοποίηση της επιθεώρησης την περίοδο 1895-1914.....</i>	87
V. Οι υποθέσεις της έρευνας.....	100
VI. Η μέθοδος της έρευνας.....	106

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ
ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ (1882-1914).....	114
I. Από τα Βραχνέικα στο Διδασκαλείο Κέρκυρας (1882-1903).....	114
II. Ο διορισμός του Β. Παπαγεωργίου ως δασκάλου (1903-1914).....	130
III. Η εξωσχολική δραστηριότητα του Β. Παπαγεωργίου.....	134
IV. Το συγγραφικό έργο του Β. Παπαγεωργίου.....	149
Α. Σχολικά βιβλία	149
Β. Παιδαγωγικές – Ψυχολογικές μελέτες.....	150
Γ. Κριτική του εκπαιδευτικού συστήματος.....	153

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΔΑΣΚΑΛΟΥΣ-ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΕΣ.....	170
I. Το θεσμικό πλαίσιο του Ν. 240/1914.....	171
II. Ο πρώτος διαγωνισμός για την κάλυψη θέσεων επιθεωρητών δημοτικής εκπαίδευσης.....	178
III. Τα χαρακτηριστικά των πρώτων δημοδιδασκάλων-επιθεωρητών.....	185

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ.....	196
I. ΟΙ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (1914-1928).....	196
1. Η επιθεώρηση στις μεταρρυθμιστικές απόπειρες συγκρότησης του αστικού σχολείου. (1914-1922).....	197
<i>α. Η θεσμική συγκρότηση της επιθεώρησης από το 1914 έως το 1922.....</i>	<i>197</i>
<i>β. Η επιθεωρητική δράση του Β. Παπαγεωργίου το χρονικό διάστημα 1914-1922.....</i>	<i>210</i>
2. Η επιθεώρηση σε συνθήκες πολιτικής αστάθειας. (1922-1928)...	252
<i>α. Η θεσμική συγκρότηση της επιθεώρησης από το 1922 έως το 1928.....</i>	<i>252</i>
<i>β. Η επιθεωρητική δράση του Β. Παπαγεωργίου κατά το χρονικό διάστημα 1922-1928.....</i>	<i>270</i>
II. ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ (1929-1936).....	311
<i>α. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και θεσμική συγκρότηση της επιθεώρησης την περίοδο 1929-1936.....</i>	<i>311</i>
<i>β. Η επιθεωρητική δράση του Β. Παπαγεωργίου κατά το χρονικό διάστημα 1929-1936.....</i>	<i>330</i>
III. «ΝΕΟΝ ΚΡΑΤΟΣ» - ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (1936-1944).....	401
<i>α. Η θεσμική συγκρότηση της επιθεώρησης κατά τη μεταξική περίοδο (1936-1940).....</i>	<i>401</i>
<i>β. Η θεσμική συγκρότηση της επιθεώρησης στην κατοχική περίοδο (1941-1944).....</i>	<i>425</i>
<i>γ. Η επιθεωρητική δράση του Β. Παπαγεωργίου την περίοδο 1936-1944.....</i>	<i>428</i>
IV. ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (1945-1949).....	477
<i>α. Θεσμικές παρεμβάσεις και επιπτώσεις στην επιθεώρηση κατά την περίοδο 1945-1949.....</i>	<i>477</i>
<i>β. Η επιθεωρητική δράση του Β. Παπαγεωργίου την περίοδο</i>	

1945-1948..... 488

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ (1914-1949)..... 520

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

• ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ..... 540

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΣΧΕΤΙΚΗ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΩΝ..... 547

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 551

ΠΗΓΕΣ - ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 555

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 577

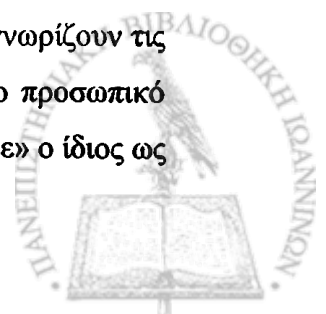

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο επιθεωρητικός έλεγχος στην εκπαίδευση και η συμβολή του στη διαμόρφωση χαρακτηριστικών του σχολείου από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μέχρι τη δεκαετία του 1950 δεν έχει ως τώρα αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής μελέτης. Οι λίγες μελέτες αφορούν κυρίως το θεσμικό πλαίσιο και τις κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής, χωρίς να διερευνούν με επάρκεια την υλοποίησή τους στην εκπαιδευτική πραγματικότητα. Η απουσία αρχειακού υλικού είναι ο σοβαρότερος, αν και όχι ο μόνος, λόγος αυτής της προσέγγισης. Η περίοδος αυτή αποτελεί ωστόσο προνομιακό πεδίο μελέτης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, αφού σε αυτή μπορούν να «αναγνωσθούν» συνιστώσες, οι οποίες προσδιόρισαν αποφασιστικά χαρακτηριστικά της ελληνικής εκπαίδευσης.

Με την εργασία μας επιχειρείται, μέσα από το αρχείο ενός επιθεωρητή δημοτικής εκπαίδευσης, του Βασιλείου Παπαγεωργίου, η συστηματική καταγραφή, ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων της υλοποίησης του κρατικού ελέγχου στην εκπαίδευση και η διερεύνηση των σχέσεων του επιθεωρητικού ελέγχου με το θεσμικό πλαίσιο και την εκπαιδευτική πολιτική την περίοδο 1914-1948. Στο βαθμό που μας ήταν δυνατόν, παρουσιάζουμε τη δράση και άλλων επιθεωρητών, πέραν του Β. Παπαγεωργίου.

Η εξεύρεση αρχειακού υλικού, το οποίο να καλύπτει αυτήν την ανάγκη, ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα. Όσοι ασχολούνται με αυτό το είδος της έρευνας γνωρίζουν τις δυσκολίες εξεύρεσης τέτοιων αρχείων. Για το σκοπό αυτό, πέρα από το προσωπικό αρχείο του Β. Παπαγεωργίου, ανατρέξαμε στις περιοχές από όπου «πέρασε» ο ίδιος ως

επιθεωρητής, για να ανακαλύψουμε τυχόν «ίχνη» τα οποία άφησε. Επισκεφθήκαμε τα παλαιά δημοτικά σχολεία αυτών των περιοχών, αρχεία Διευθύνσεων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και τέλος τα κατά τόπους Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) στις αντίστοιχες Νομαρχίες. Η προσπάθειά μας ολοκληρώθηκε με την επίσκεψή μας σε μεγάλες βιβλιοθήκες της χώρας ή άλλες συλλογές.

Για τη βοήθειά τους στη συγκέντρωση του αρχειακού υλικού, στο οποίο στηρίχθηκε η παρούσα διατριβή, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Β. Παπαγεωργίου εγγονή του Β. Παπαγεωργίου, καθώς επίσης και τον δήμαρχο Βραχνεϊκών- Πατρών κ. Ν. Τογαντζή για τη δυνατότητα που μου έδωσαν να προσεγγίσω τμήματα του προσωπικού αρχείου του εν λόγω επιθεωρητή.

Στην πραγματοποίηση της συγκεκριμένης εργασίας, οφείλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Χαράλαμπο Νούτσο, ο οποίος με μεγάλη υπομονή, με καθοδήγησε, παρακολούθησε και συντόνισε την όλη επεξεργασία και συγγραφή της διατριβής.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα υπόλοιπα δύο μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής, τον καθηγητή κ. Γιώργο Μαυρογιώργο και τον επίκουρο καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Σιάκαρη, για τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους.

Στην πραγματοποίηση της παρούσας διατριβής, έλαβα μεγάλη βοήθεια και οφείλω ένα ξεχωριστό ευχαριστήριο στον Βαγγέλη Γούλα. Του χρωστάω πολλά. Επίσης, ιδιαίτερη αναφορά θέλω να κάνω για τους Βασίλη Μουλιανίτη, Γιώργο Ρακόπουλο και Κώστα Διαμαντή, γιατί μαζί τους συζήτησα και συνδιαλέχτηκα ζητήματα της διατριβής που με απασχολούσαν.

Τέλος, αλλά όχι έσχατο, θέλω να ευχαριστήσω τη γυναίκα μου Αργυρώ, για την στήριξη που μου έδωσε όλο το προηγούμενο διάστημα.

Πάτρα, Μάης του 2009.

επιθεωρητής, για να ανακαλύψουμε τυχόν «ίχνη» τα οποία άφησε. Επισκεφθήκαμε τα παλαιά δημοτικά σχολεία αυτών των περιοχών, αρχεία Διευθύνσεων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και τέλος τα κατά τόπους Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) στις αντίστοιχες Νομαρχίες. Η προσπάθειά μας ολοκληρώθηκε με την επίσκεψή μας σε μεγάλες βιβλιοθήκες της χώρας ή άλλες συλλογές.

Για τη βοήθειά τους στη συγκέντρωση του αρχειακού υλικού, στο οποίο στηρίχθηκε η παρούσα διατριβή, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Β. Παπαγεωργίου εγγονή του Β. Παπαγεωργίου, καθώς επίσης και τον δήμαρχο Βραχνεϊκών- Πατρών κ. Ν. Τογαντζή για τη δυνατότητα που μου έδωσαν να προσεγγίσω τμήματα του προσωπικού αρχείου του εν λόγω επιθεωρητή.

Στην πραγματοποίηση της συγκεκριμένης εργασίας, οφείλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Χαράλαμπο Νούτσο, ο οποίος με μεγάλη υπομονή, με καθοδήγησε, παρακολούθησε και συντόνισε την όλη επεξεργασία και συγγραφή της διατριβής.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα υπόλοιπα δύο μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής, τον καθηγητή κ. Γιώργο Μαυρογιώργο και τον επίκουρο καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Σιάκαρη, για τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους.

Στην πραγματοποίηση της παρούσας διατριβής, έλαβα μεγάλη βοήθεια και οφείλω ένα ξεχωριστό ευχαριστήριο στον Βαγγέλη Γούλα. Του χρωστάω πολλά. Επίσης, ιδιαίτερη αναφορά θέλω να κάνω για τους Βασίλη Μουλιανίτη, Γιώργο Ρακόπουλο και Κώστα Διαμαντή, γιατί μαζί τους συζήτησα και συνδιαλέχτηκα ζητήματα της διατριβής που με απασχολούσαν.

Τέλος, αλλά όχι έσχατο, θέλω να ευχαριστήσω τη γυναίκα μου Αργυρώ, για την στήριξη που μου έδωσε όλο το προηγούμενο διάστημα.

Πάτρα, Μάης του 2009.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ
ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**

I. Επιλογή του θέματος

Ο έλεγχος του βαθμού υλοποίησης της εκπαιδευτικής πολιτικής συνιστά ένα από τα σημαντικότερα πεδία προβληματισμού. Οι φορείς υλοποίησης αυτού του ελέγχου καθώς και τα θεσμικά πλαίσια, μέσα στα οποία αυτός θα υλοποιείται, συνιστούν πεδίο, στο οποίο αναφέρονται και συγκρούονται αντιλήψεις και πρακτικές κρατικών φορέων, συνδικαλιστικών οργανώσεων και παιδαγωγών. Η έκταση την οποία καταλαμβάνουν τα σχετικά με τον έλεγχο ζητήματα στην εκπαιδευτική πολιτική, το λόγο των συνδικαλιστικών φορέων και τον προβληματισμό της επιστημονικής κοινότητας φανερώνει, με έναν τρόπο, και τη σημασία που αποδίδεται σε αυτόν.

Στην ελληνική εκπαίδευση, το τελευταίο διάστημα παρακολουθούμε σχετικές συζητήσεις καθώς και απόπειρες νομοθετικής ρύθμισης μιας σειράς ζητημάτων, τα οποία φαίνεται να αποκρυσταλλώνονται σε μια ειδικού τύπου «τεχνολογία της εξουσίας», που την κάνουν να εμφανίζεται ως «γραφειοκρατική, κανονιστική και προσανατολισμένη στα σχολικά επιτεύγματα»¹. Αιχμή της ασκούμενης εκπαιδευτικής πολιτικής σήμερα, φαίνεται πως είναι η επαναφορά μεθόδων αξιολόγησης του εκπαιδευτικού. Η τελική ρύθμιση μιας ορισμένης αξιολόγησης, όπως αποτυπώνεται

---

¹ Σχετικά βλ., Νούτσος Χ., «Η ιδεολογία της αξιολόγησης στην εκπαίδευση», εισήγηση σε Συνέδριο με θέμα: *Ιδεολογικά ρεύματα και τάσεις της διανόησης στη σημερινή Ελλάδα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 2002, σ.244-249. Στο κείμενο αυτό τονίζεται πως «τόσο ο κυρίαρχος λόγος για το σχολείο όσο και οι σύστοιχες πρακτικές τείνουν να συγκροτήσουν μια νέα (;) μορφή νομιμοποίησης της διευρυμένης αναπαραγωγικής λειτουργίας του σήμερα». Αυτό για να επιτευχθεί χρειάζονται: «α) να διαχυθεί η τεχνοκρατική ιδεολογία στις αντιλήψεις και πρακτικές της πλειοψηφίας των εκπαιδευτικών και β) η διάχυση αυτή οφείλει να μορφοποιηθεί και θεσμικά». Ο συγγραφέας επισημαίνει ακόμα πως η νέα αξιολογική πρακτική που διαφαίνεται, μπορεί να αξιοποιηθεί όχι μόνο για «την ενίσχυση της κυρίαρχης αστικής αντίληψης για την εξατομίκευση του κοινωνικού στο σχολείο αλλά και για τη μετάθεση του ενδιαφέροντος για την αξιολόγηση από το πεδίο των ενδοσχολικών διαδικασιών στο πεδίο των σχολικών και διασχολικών επιτευγμάτων. Ακόμα περισσότερο στην ανάδειξη των εκπαιδευτικών ως «υπόλογων της ποιότητας» των μαθητικών επιδόσεων».

στους Ν.2525/1997 και 2986/2002², έπειτα από μια περίοδο έντονων ζυμώσεων και αντιπαραθέσεων, φαίνεται να βρίσκεται και σήμερα στο επίκεντρο των προβληματισμών των δυνάμεων που ασκούν εκπαιδευτική πολιτική. Ως γενικός στόχος, κατά τους υπεύθυνους σχεδιαστές της εκπαιδευτικής πολιτικής, έχει τεθεί η ανταπόκριση του σχολείου στις απαιτήσεις της παρούσας οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, δηλ. η προσαρμογή του στα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα, με βάση τους όρους τους οποίους θέτουν οι κυρίαρχες ελληνικές και ευρωπαϊκές κοινωνικές δυνάμεις.³

Θεωρούμε πως το σχολείο- ως «πεδίο», στο οποίο παρέχεται, συστηματικά, γνώση και αγωγή- δεν λειτουργεί σε κοινωνικό κενό και ούτε είναι ουδέτερο και υπερκείμενο των κοινωνικών διεργασιών. Αποτελεί πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων, οι οποίες παίρνουν παιδαγωγική μορφή και έχουν, ιστορικά, ως αποτέλεσμα την αποκαλούμενη «σχετική αυτονομία» του σχολείου. Με βάση μια ορισμένη θεωρητική οπτική, την οποία υιοθετούμε στην εργασία μας, είναι κρατικός μηχανισμός, ελεγχόμενος από τις κάθε φορά κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις (ή έναν ορισμένο συνασπισμό εξουσίας) - και δεν είναι απλά κοινωνικός θεσμός με μια «ουδέτερη» πολιτικά και κοινωνικά λειτουργία, προς εξυπηρέτηση του «γενικού κοινωνικού συμφέροντος». Η προσέγγιση αυτή, θεωρούμε πως μπορεί να μας βοηθήσει να διερευνήσουμε με επάρκεια τις ποικιλότροπες συγκρούσεις που διεξάγονται εντός του σχολικού μηχανισμού.

Οι κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις, στα πλαίσια του κράτους, στην προσπάθειά τους να υπερασπίσουν τις ποικίλες ανάγκες και «τα ειδικά τους αντικειμενικά συμφέροντα», χρησιμοποιούν το σχολικό μηχανισμό (κι όχι μόνο αυτόν) για τη νομιμοποίηση των επιλογών τους. Ειδικότερα, δομούν ένα σχολικό χώρο, προσδιορίζοντας «αυθαίρετα» τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο της σχολικής

² Ν. 2986, «Οργάνωση των περιφερειακών υπηρεσιών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών, επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις», στο ΦΕΚ αριθμ. 24/ 13 Φεβρουαρίου 2002, τεύχ. Α'.

³ Η σύνδεση του σχολείου με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές προτεραιότητες των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων διατυπώνεται ως αναγκαιότητα στο σύνολο των βασικών κειμένων εκπαιδευτικής πολιτικής του ΥΠΕΠΘ και της Ε.Ε. Βλπ. μεταξύ άλλων Π.Ι.- ΥΠΕΠΘ., ΔΕΠΠΣ, Αθήνα 2002, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Οι συγκεκριμένοι μελλοντικοί στόχοι των εκπαιδευτικών συστημάτων*, COM(2001) 59 final, Βρυξέλλες 31-01-2001, Γούλας Ε., *Ευρωπαϊκά Προγράμματα στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση (1995-2000)*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Ιωάννινα 2005, κ.α.

γνώσης και αναθέτουν σε εντεταλμένα πρόσωπα- συνήθως κρατικούς υπαλλήλους, και φορείς τον έλεγχο και τη συμμόρφωση των εμπλεκόμενων στις επιλογές αυτές. Ο τρόπος με τον οποίον επιλέγεται να γίνει αυτός ο έλεγχος, ή αλλιώς η μορφή και το περιεχόμενο του ελέγχου, παρουσιάζουν μια ιστορικότητα. Εκφράζονται δηλαδή ως συνισταμένη του επιπέδου ανάπτυξης του κοινωνικού σχηματισμού, των πολιτικών προτεραιοτήτων και των όρων λειτουργίας του σχολικού δικτύου. Οι κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις εφαρμόζουν, με άλλα λόγια, εκπαιδευτική πολιτική σύμφωνη με τα ειδικά τους συμφέροντα και υιοθετούν σύστοιχες πρακτικές με απώτερο σκοπό την αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων και μάλιστα σε διευρυμένη- ιστορικά διαπιστωμένη- μορφή. Στην παρούσα φάση, η εφαρμοζόμενη εκπαιδευτική πολιτική, φαίνεται να κινείται στα πλαίσια νεοφιλελεύθερων επιλογών, οι οποίες είναι κυρίαρχες τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι ποικιλότητες εξαρτήσεις της χώρας μας από τον υπερεθνικό αυτό σχηματισμό είναι σε όλους γνωστές⁴.

Όπως έχει επισημανθεί, από μεγάλο μέρος των σύγχρονων μελετητών, τα προβλήματα του παρόντος μπορούμε να τα κατανοήσουμε καλύτερα μέσα από τη

---

⁴ Για μια κριτική αποτίμηση των επιλογών αυτών, ιδιαίτερα στον αγγλοσαξονικό χώρο βλ. τις αναλύσεις στις δύο μελέτες του Apple M., «Ρητορικές μεταρρυθμίσεις: αγορές, πρότυπα απόδοσης και ανισότητα», και του ιδίου «Αν η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών είναι η απάντηση, ποια είναι η ερώτηση;» στο Κάτσικας Χ.- Καββαδίας Γ., *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση, Ποιος, ποιον και γιατί*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2002, σ. 99-111 το πρώτο κείμενο και σ. 151-159 το δεύτερο. Στον ελληνικό χώρο μεταξύ άλλων βλπ. Νούτσος Μπ., «Εκπαιδευτικοί και φαντάσματα αξιολόγησης», *Περ. Εκπαιδευτική Κοινότητα* τ.60, 2001, σ.24-29, του ιδίου, «Οι εκπαιδευτικοί και η ιδεολογία του επαγγελματισμού», εισήγηση στο *Συνέδριο της ΟΛΜΕ* με θέμα: *Ο Εκπαιδευτικός μπροστά στην Ευρώπη που αλλάζει*, Εκδ. ΟΛΜΕ, Αθήνα, 1993, σ.38-49, Μαυρογιώργος, Γ., «Η αξιολόγηση του «Εκπαιδευτικού Έργου» και το ψευδεπίγραφο Προεδρικό Διάταγμα», Εισήγηση στο ίδιο *Συνέδριο της ΟΛΜΕ*, σ.133-158., του ιδίου, «Αξιολόγηση του εκπαιδευτικού: Η εναρμόνιση του πανοπτισμού» στο Κάτσικας Χ.- Καββαδίας Γ., *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση ..κτλ.*, ο.π. σ. 139-140, του ιδίου, *Εκπαιδευτική πολιτική και στρατηγικές νομιμοποίησης*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Τομέας Παιδαγωγικής, Ιωάννινα, 2003, του ιδίου, «Βασική Εκπαίδευση και Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών: Πτυχές ισομορφισμού στην Ευρωπαϊκή Διάσταση», εισήγηση στο ευρωπαϊκό συνέδριο με θέμα: *Ο Έλληνας εκπαιδευτικός και η Ευρωπαϊκή του Διάσταση*, Αθήνα, 1993, Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη, Εκπαιδευτήρια Γείτονα, σ.138-160 και Αλεξίου Θ., *Εργασία, Εκπαίδευση και Κοινωνικές Τάξεις. Το ιστορικό- θεωρητικό πλαίσιο*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2002.

διερεύνηση του παρελθόντος τους και των συναρτήσεών τους⁵. Αν δηλαδή θέσουμε ως στόχο την απόπειρα ερμηνείας ενός εκπαιδευτικού ζητήματος του παρόντος, τότε η ιστορική του εξέταση μπορεί να μας βοηθήσει σε καθοριστικές παραμέτρους όπως: α) να μας δώσει αποκαλυπτικές μαρτυρίες για τις μορφές και το περιεχόμενο που τυχόν έλαβε στις διάφορες κοινωνικοπολιτικές ιστορικές φάσεις, β) να διαπιστωθεί εάν το σημερινό ζήτημα σχετίζεται με νέες ανάγκες ή αποτελεί, ίσως με κάποιες παραλλαγές στη μορφή του, και κάτω από την παρουσία διαφορετικών ιστορικών καταστάσεων (συγκυρία), «επανάληψη» παλαιότερων «δοκιμασμένων» μορφών και πρακτικών, με στόχο την εξασφάλιση σύστοιχων αποτελεσμάτων και γ) να διακρίνουμε όψεις της κοινωνικής λειτουργίας του και των αποτελεσμάτων του στις αντίστοιχες κοινωνικές περιόδους.

Αντίστοιχα, η διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ της εκπαιδευτικής πολιτικής μιας ιστορικής περιόδου και του βαθμού υλοποίησής της στην εκπαιδευτική πράξη από τη μια και των φορέων που ανέλαβαν να την υλοποιήσουν από την άλλη, μπορεί να αποβεί πολλαπλά χρήσιμη. Ειδικότερα γνωρίζουμε⁶ πως ο θεσμός της επιθεώρησης στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση αποτέλεσε ένα από τα μακροβιότερα «στηρίγματα» της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής, αφού ο θεσμός αυτός μετέφραζε εκπαιδευτικά μια θεμελιώδη λειτουργία του αστικού κράτους: τον έλεγχο της εξουσίας στο κράτος και στους μηχανισμούς του, όπως είναι το σχολείο, με στόχο την εξασφάλιση και διατήρηση αυτής της κάθε φορά συγκεκριμένης εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα η διερεύνηση του θεσμού της επιθεώρησης, σε μια ιστορική περίοδο, μπορεί να μας βοηθήσει να διακρίνουμε: α) «το πώς η εξουσία επιδιώκει να διαπιστώσει την έκταση και το βαθμό εφαρμογής μιας ορισμένης εκπαιδευτικής πολιτικής, ιδιαίτερα στο επίπεδο του αναλυτικού προγράμματος και των κανόνων της σχολικής και διδακτικής πράξης, β) [...] το βαθμό συμμόρφωσης των

---

⁵ Η ανασυγκρότηση της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας προηγούμενων περιόδων της εκπαιδευτικής πολιτικής και γενικότερα της νεοελληνικής κοινωνίας, μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμη κατά την εξέταση και σύγχρονων προτεραιοτήτων της εκπαιδευτικής πολιτικής και ειδικότερα στην διερεύνηση του ιδιαίτερου ρόλου που έχει ο σχολικός μηχανισμός στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων. Σχετικά βλ. το έργο των Κ. Τσουκαλά, Α., Φραγκουδάκη, Χ. Νούτσου, κ.α.

⁶ Σχετικά βλ. Νούτσος Μπ., «Ο θεσμός του επιθεωρητή στην εκπαίδευση», στο *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση σήμερα, Πρακτικά Ημερίδας, Διδασκαλείο «Δημ. Γληνός- Σύλλογος Μετεκπαιδευομένων, Α.Π.Θ.- Π.Τ.Δ.Ε., Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2001.*

εκπαιδευτικών σ' αυτή την εκπαιδευτική πολιτική και γ) να υποδείξει ποικιλότροπα μια ομόλογη αντίληψη για τη σχολική καθημερινότητα ως αναγκαία και ορθή [...], και να συμβάλει [...] στην αποδοχή του επίσημου λόγου για τη λειτουργία του σχολείου ως ορθού, αναγκαίου και κοινά αποδεκτού»⁷. Μια τέτοια διερεύνηση θεωρούμε πως για να έχει επιθυμητά αποτελέσματα, θα πρέπει να χρησιμοποιήσει ένα επαρκές, όσο το δυνατό, αρχαικό υλικό των ίδιων των φορέων επιθεώρησης (επιθεωρητές), ώστε να μπορεί να καταγράψει με σχετική πληρότητα την ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένη «κίνηση» των εκπαιδευτικών ζητημάτων στο επίπεδο της πρακτικής και να ξεφύγει έτσι από το θολό τοπίο των προθέσεων και των νομοθετικών ρυθμίσεων, τα οποία από μόνα τους δεν μπορούν να μας «απαντήσουν» στο τι τελικά πραγματοποιήθηκε.

Ἡ ενασχόληση με την πορεία διαμόρφωσης των εποπτικών και διοικητικών μηχανισμών στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση και των φορέων τους, κάτω από τις επιταγές μιας ορισμένης κάθε φορά εκπαιδευτικής πολιτικής, εντάσσεται έτσι σε μια προσπάθεια διερεύνησης του ιστορικού χαρακτήρα της επιθεώρησης στην εκπαίδευση. Η διερεύνηση αυτή σε συνδυασμό με την εξέταση των κοινωνικό-πολιτικών συνθηκών, στις οποίες σχεδιάστηκαν, υλοποιήθηκαν και αξιοποιήθηκαν η μορφή και το περιεχόμενο της επιθεώρησης σε κάθε περίοδο, μπορεί να μας βοηθήσει στην πληρέστερη κατανόηση όψεων της κοινωνικής λειτουργίας του σχολείου.

Στην εργασία μας επιλέξαμε να ασχοληθούμε με το θεσμό της επιθεώρησης την περίοδο 1914-1949. Θεωρούμε ότι αυτή η ιστορική περίοδος είναι διακριτή και συνιστά μια σχετικά αυτοτελή φάση μελέτης. Αυτό στηρίζεται στο ότι από τη μια έχει ως έναρξη το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, όπου ως γνωστό, επέφεραν μια σημαντική αύξηση των γεωγραφικών και πληθυσμιακών μεγεθών της χώρας, τα οποία έφτασαν στα επίπεδα περίπου της σημερινής Ελλάδας. Ως συνέπειες υπήρξαν η αύξηση του σχολικού δικτύου και η σύστοιχη αύξηση των επιθεωρητικών θέσεων. Ταυτόχρονα, από την περίοδο αυτή κι έπειτα, το σύνολο σχεδόν των επιθεωρητικών θέσεων για τη δημοτική εκπαίδευση καταλαμβάνεται για πρώτη φορά από επιθεωρητές προερχόμενους από την οικεία βαθμίδα (δασκάλους) και όχι από εκπαιδευτικούς της μέσης εκπαίδευσης- όπως γινόταν κατά κόρον μέχρι τότε. Από την άλλη, έχει ως κατάληξη το τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, όπου τότε φαίνεται να παγιώνονται προς ορισμένη κατεύθυνση χαρακτηριστικά του

⁷ Νούτσος Μπ., «Ο θεσμός του επιθεωρητή...» ο.π., σ. 9-10

επιθεωρητικού ελέγχου. Η περίοδος του μεσοπολέμου, η κατοχική και η μετέπειτα εμφυλιακή περίοδος συνιστούν ουσιαστικά μια προνομιακή φάση της σύγχρονης εκπαιδευτικής ιστορίας μια και σε αυτή μπορούν να αναζητηθούν βασικές συνιστώσες της σημερινής εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας.

Για να μπορέσουμε να ανταποκριθούμε όσο το δυνατό πληρέστερα στις προϋποθέσεις διερεύνησης ενός τέτοιου εγχειρήματος, στηριχτήκαμε κατά βάση, στο αρχειακό υλικό ενός επιθεωρητή, του Βασιλείου Παπαγεωργίου. Ο Β. Παπαγεωργίου υπήρξε επιθεωρητής της δημοτικής εκπαίδευσης κατά την περίοδο 1915-1948 και η μελέτη του προσωπικού του αρχείου μας επιτρέπει να διακρίνουμε βασικές πτυχές της επιθεωρητικής του δράσης. Επιδιώκουμε μέσω της προσωπικής του διαδρομής ως δασκάλου, κατά την περίοδο 1903-1914 και ως επιθεωρητή από το 1915-1948 να διερευνήσουμε τις σχέσεις ανάμεσα στην επιθεώρηση, όπως αυτή εφαρμόστηκε από τον ίδιο και την εκπαιδευτική πολιτική.

II. Κριτήρια επιλογής του θέματος

Τα κριτήρια με βάση τα οποία έγινε η επιλογή του θέματος, απορρέουν από την ίδια τη φύση του θέματος. Η απαρίθμηση που ακολουθεί δε συνιστά και αξιολογική τοποθέτησή τους:

α. Η καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική, στην οποία συμμετέχουμε ως δάσκαλοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μας έδειξε πως τα ζητήματα της εποπτείας και της αξιολόγησης επηρεάζουν τις πρακτικές των εκπαιδευτικών και τις σχέσεις σχολείου - κοινωνίας. Επιλέξαμε να ασχοληθούμε με το ζήτημα της επιθεώρησης στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση, γιατί έχουμε την πεποίθηση πως η διερεύνησή του μπορεί να μας βοηθήσει στην κατανόηση πλευρών της κοινωνικής λειτουργίας του δημοτικού σχολείου.

β. Η ύπαρξη, σχετικού με την επιθεώρηση, αρχειακού υλικού, το οποίο μας επιτρέπει να εξετάσουμε την σχέση εκπαιδευτικής πολιτικής και επιθεώρησης στη βάση της υλοποίησής της από ένα συγκεκριμένο επιθεωρητή την περίοδο 1914-1949.

γ. Η εξέταση των θεσμικών πλαισίων, τα οποία έδιναν μια ορισμένη μορφή και περιεχόμενο στην επιθεώρηση αλλά και της δράσης προσώπων, τα οποία ως επιθεωρητές κλήθηκαν να την ασκήσουν, μπορεί να μας βοηθήσει στην επισήμανση των σχέσεων της επιθεώρησης με την εκπαιδευτική πολιτική και ειδικότερα να διακρίνουμε τις σχέσεις που διέπουν τα θεσμικά κείμενα και τον επιθεωρητικό έλεγχο στην πράξη.

δ. Η απουσία από την ελληνική βιβλιογραφία αντίστοιχης μελέτης γι' αυτή την περίοδο, η οποία να αξιοποιεί αρχειακό υλικό επιθεωρητών. Οι σχετικές έρευνες, τις οποίες γνωρίζουμε, περιορίζονται στην παρουσίαση και μελέτη είτε των θεσμικών ρυθμίσεων, είτε παρουσιάζουν με περιγραφικό τρόπο τη δράση ορισμένων επιθεωρητών.

III. Τα δεδομένα του προβλήματος

A. Επισκόπηση της βιβλιογραφίας

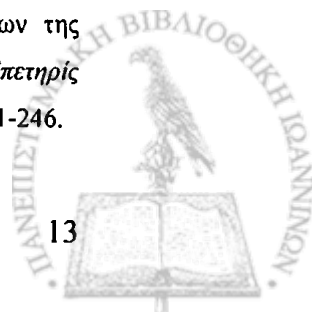
Η επισκόπηση της σχετικής με το θέμα μας βιβλιογραφίας έχει ως στόχο την επισήμανση των πλευρών εκείνων που αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας και την παρουσίαση ευρημάτων στα οποία αυτές κατέληξαν. Η συνοπτική παρουσίαση των μελετών αυτών, μπορεί επίσης να καταδείξει με σαφήνεια το ερευνητικό κενό, το οποίο η εργασία μας επιχειρεί να καλύψει. Θεωρούμε πως μια χρονολογική παρουσίαση βιβλιογραφίας δεν ανταποκρίνεται στους στόχους της επισκόπησης μας, γι' αυτό και επιλέξαμε τη θεματική παρουσίαση των εργασιών αυτών. Με βάση λοιπόν τη θεματική τους μπορούμε να διακρίνουμε τις ακόλουθες κατηγορίες:

α) *Ιστορία της επιθεώρησης.* Οι εργασίες της κατηγορίας αυτής παρότι διακρίνονται μεταξύ τους ως προς τη χρονική περίοδο που εξετάζουν, παρουσιάζουν ως κοινό τους χαρακτηριστικό μια περιγραφική-χρονολογική αποτύπωση της θεσμικής συγκρότησης της επιθεώρησης. Επιχειρούν δηλαδή με άλλα λόγια να παρουσιάσουν την ιστορία της επιθεώρησης ως αποτέλεσμα των νομικών- θεσμικών κειμένων τα οποία διαμόρφωναν κατά καιρούς τη μορφή και το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου.

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι εργασίες:

Η εργασία του επιθεωρητή Γ. Βασιλειάδη με τίτλο: «Ιστορική ανασκόπηση του θεσμού της επιθεωρήσεως των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσεως»⁸. Στην εργασία αυτή ο συγγραφέας καταγράφει τις βασικές νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες προσδιόριζαν το πλαίσιο κάθε φορά λειτουργίας της επιθεώρησης, από το 1834 μέχρι το 1930. Ο συγγραφέας, επιθεωρητής ο ίδιος, υιοθετεί την κυρίαρχη αντίληψη για τον επιθεωρητικό έλεγχο και συνδέει μονοσήμαντα την επιθεώρηση με τη βελτίωση της εκπαίδευσης. Οι αντιλήψεις αυτές τον ωθούν να απευθύνεται προς την Πολιτεία ως «φυσικό» αποδέκτη επισημαίνοντας πως: «Της Πολιτείας έργον

⁸ Βασιλειάδης Γ., «Ιστορική ανασκόπηση του θεσμού της επιθεωρήσεως των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσεως» στο Σμύρνης Ν.,- Βλάχος Η.,- Παπαγεωργίου Β., (επιμέλεια), *Επετηρίς της Δημοτικής Εκπαίδευσεως, 1932, έτος Α'*, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήναι, 1932, σ.221-246.

είναι να βελτιώση και υψώση τούτον [τον επιθεωρητή] προς ωφέλειαν της λαϊκής παιδείας».

Η εργασία των Σ. Τζουμελέα- Π. Παναγόπουλου «Η εκπαίδευσή μας τα τελευταία 100 χρόνια»⁹, παρουσιάζει αποσπάσματα εγκυκλίων και εκθέσεων επιθεώρησης σε διάφορες χρονικές περιόδους και ιδιαίτερα της μεγάλης έκτακτης επιθεώρησης του 1883. Με την εργασία αυτή επιχειρείται, όπως αναφέρουν οι συγγραφείς, να καταδείξουν την πραγματική εικόνα των δημοτικών σχολείων σε κάθε περίοδο, με σκοπό να αναδειχθεί μέσα από μια δύσκολη πορεία ο βαθμός βελτίωσης της εκπαίδευσης. Τη βελτίωση αυτή τη συνδέουν άμεσα με την επικράτηση των φιλελεύθερων αστικών δυνάμεων στο πολιτικό επίπεδο. Συγκεκριμένα αναφέρουν: «Εφοβόνταν μάλιστα το ξύπνημα του λαού και αισθάνονταν πως αυτό θα γίνει με το σχολείο, όπως πραγματικά έγινε στα 1909, που με την επανάσταση του Γουδί στην Αθήνα, έπεσε η άρχουσα ολιγαρχία και πήρε στα χέρια της την εξουσία η μεσαία τάξη»¹⁰.

Το βιβλίο του Χρ. Λέφα «Ιστορία της εκπαιδευσεως» και ειδικότερα το δεύτερο μέρος του με τίτλο «Διοίκηση της Εκπαιδευσεως», το οποίο επιχειρεί να συνδέσει την εξέλιξη του θεσμού της επιθεώρησης, με τις πολιτικές εξελίξεις. Συγκεκριμένα, στο κείμενο παρουσιάζεται η εξέλιξη του επιθεωρητικού θεσμού μέχρι το 1935, σε συνάρτηση με τις νομοθετικές ρυθμίσεις των πολιτικών δυνάμεων που ασκούσαν εξουσία τις αντίστοιχες περιόδους. Η καταγραφή τους είναι ακριβής και διακρίνεται για την χρονική αλληλουχία γεγονότων και φάσεων της θεσμικής συγκρότησης της επιθεώρησης, με αποσπάσματα εγκυκλίων επιθεωρητών, υπουργών, της έκτακτης επιθεώρησης του 1833, καθώς επίσης και με προσωπικές εκτιμήσεις του συγγραφέα για τα διάφορα ζητήματα της διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης.

Γενικότερα στις μελέτες που έχουν γίνει μέχρι το 1940 διαπιστώνουμε πως σε αυτές είναι φανερή η γραμμική παρουσίαση των συμβάντων και των νομοθετικών ρυθμίσεων, ενώ δεν διαφαίνεται ένα σαφές θεωρητικό πλαίσιο. Μόνο οι αρχές του αστικού ορθολογισμού της δεκαετίας του 1930 φαίνεται να διαπερνούν ορισμένα

⁹ Τζουμελέας Σ.- Παναγόπουλος Π., *Η εκπαίδευσή μας τα τελευταία 100 χρόνια*, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήνα, 1933.

¹⁰ Τζουμελέας Σ.- Παναγόπουλος Π., *Η εκπαίδευσή μας τα τελευταία 100 χρόνια*, ο.π., σ. 17.

και την καλύτερη δόμηση, προγραμματισμό και προσανατολισμό της εκπαίδευσης στο μέλλον».

Αντίστοιχες απόψεις συναντούμε και στη μελέτη του Στ. Δερβίση «Ιστορία, Οργάνωση και Διοίκηση της νεοελληνικής εκπαίδευσης»¹³. Στη συγκεκριμένη εργασία επιχειρείται να παρουσιαστεί η συγκρότηση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας ως μια γραμμική-εξελικτική πορεία αφού, κατά το συγγραφέα: «Το παρόν στηρίζεται στο παρελθόν και προδιαγράφει το μέλλον. Η σύγχρονη εκπαιδευτική μας πραγματικότητα είναι προέκταση και συνέχεια του εκπαιδευτικού μας παρελθόντος και προδιαγράφει, κατά κάποιο τρόπο, το εκπαιδευτικό μας μέλλον». Στην εργασία αυτή, σε ό,τι αφορά την εξέταση του θεσμικού πλαισίου της διοίκησης και εποπτείας της δημοτικής εκπαίδευσης, αξίζει να σημειώσουμε τις «σιωπές» που φαίνεται να τη διακρίνουν για ορισμένες περιόδους, όπως για παράδειγμα τη δεκαετία 1940-1950, για την οποία δεν αναφέρεται τίποτε.

Στη μελέτη του Στ. Φίλου «Το χρονικό ενός θεσμού»¹⁴ γίνεται απόπειρα παρουσίασης του θεσμού του επιθεωρητή στη δημοτική εκπαίδευση από τη σύσταση του ελληνικού κράτους μέχρι τη κατάργησή του το 1982. Είναι φανερό πως στην εργασία αυτή επιχειρείται να συνδεθεί η πορεία εξέλιξης του θεσμού της επιθεώρησης με τις πολιτικές αναταράξεις και προτεραιότητες που κατά καιρούς συνέβαιναν στην Ελλάδα. Στην εργασία αυτή επιχειρείται μια χρονική ακολουθία των στιγμών που πέρασε το σώμα των επιθεωρητών. Συγκεκριμένα ο συγγραφέας αναφέρει: «Την ενημέρωση αυτή (σχετικά με την Εποπτεία και τη Διοίκηση της Εκπαιδευσεως) τη δίνουμε σε μορφή χρονικού. Το χρονικό, ανάλογα με την αντίληψη, που επικρατούσε στην Εκπαίδευση, το χωρίσαμε σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αναφέρεται στη χρονική περίοδο 1828-1914, που στην Εκπαίδευση επικρατούσε η συντηρητική αντίληψη και η Εκπαίδευση ήταν προνόμιο των ολίγων και συγκεκριμένα της άρχουσας τάξης και της οικονομικής ολιγαρχίας. Το δεύτερο μέρος, αναφέρεται στην περίοδο 1914- 1982, που στην Εκπαίδευση επικρατούσε η φιλελεύθερη αντίληψη, εκτός από ορισμένα χρονικά διαστήματα, που είχαν σημειωθεί μερικές οπισθοδρομήσεις. Κατά την περίοδο αυτή η Εκπαίδευση δεν ήταν πλέον προνόμιο των ολίγων, αλλά είχε επεκταθεί και στα χαμηλότερα στρώματα,

¹³ Δερβίσης Στ., *Ιστορία, Οργάνωση και Διοίκηση της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, έκδοση 3^η, Θεσσαλονίκη, 1989.

¹⁴ Φίλος Στ., *Το χρονικό ενός θεσμού. Η Διοίκηση και η Εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία 1832-1982*, Εκδόσεις Βιβλία για όλους, Αθήνα, 1984.

μετά από κυβερνητικά μέτρα που είχαν παρθεί κατά διαστήματα. Το χρονικό είναι συνυφασμένο με την πολιτική μεταβολή που επικρατούσε κάθε φορά στη χώρα μας και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που επιχειρούσε να εφαρμόσει η κάθε πολιτική κατάσταση, που ερχόταν στην εξουσία...»¹⁵. Η μελέτη αυτή ουσιαστικά συνιστά καταγραφή των διορισμών και μεταβολών του σώματος των επιθεωρητών από τη σύσταση του θεσμού μέχρι την κατάργησή του. Παρότι η εργασία αυτή αποτελεί χρήσιμο οδηγό για έναν ερευνητή, ο συγγραφέας δεν είναι ιστορικός και σε ορισμένα σημεία διαπιστώσαμε πως υπάρχουν πραγματολογικά λάθη.

Δύο νεότερες εργασίες που κατατέθηκαν, παρατηρούμε πως δεν προσφέρουν νέα γνώση πάνω στο ζήτημα της ιστορικής διαδρομής του θεσμού της επιθεώρησης. Αποτελούν αναπαραγωγή ήδη υπάρχουσών μελετών. Η συγγραφή τους επιχειρείται να τεκμηριωθεί στην αναγκαιότητα «εναρμόνισης της χώρας μας με τους άλλους ευρωπαίους εταίρους μας», στα ζητήματα αξιολόγησης των εκπαιδευτικών. Συγκεκριμένα, στην εργασία των Λεωνίδα Αθανασίου – Παρασκευής Χαμπηλομάτη¹⁶ φαίνεται να υιοθετείται η άποψη πως οι εκπαιδευτικοί σήμερα «φαίνεται να επιθυμούν την παρακολούθηση του έργου τους και την καθοδήγηση σ' αυτό από ειδικούς όπως π.χ. από σχολικούς συμβούλους». Οι λόγοι αυτής της επιθυμίας σχετίζονται κατά τους συγγραφείς, με τους ταχύτατους ρυθμούς αύξησης της γνώσης, την πολυπλοκότητα του διδακτικού έργου και την ποικιλία των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν σήμερα οι εκπαιδευτικοί. Η συνοπτική ιστορική επισκόπηση του θεσμού της επιθεώρησης που επιχειρείται με αυτή την εργασία στηρίζεται αποκλειστικά σε μελέτες που έχουν ήδη κατατεθεί, αποσπώντας από αυτές αυτούσια τμήματα. Σε άλλη εργασία, μετεκπαιδευόμενων δασκάλων στο Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης του Π.Τ.Δ.Ε. Πατρών, με την εποπτεία του καθηγητή Σ. Μπουζάκη¹⁷, επιχειρούνται ανάλογοι σκοποί. Η επισκόπηση του θεσμού της επιθεώρησης στην εργασία αυτή είναι πιστό αντίγραφο της προηγούμενης

¹⁵ Φίλος Σ., *Το χρονικό ενός θεσμού...*, ο.π. σ. 7.

¹⁶ Σχετικά βλ. Αθανασίου Λ., Χαμπηλομάτη Π., *Η αξιολόγηση του διδακτικού έργου: Από τον επιθεωρητή στο σχολικό σύμβουλο*, στο δικτυακό τόπο με διεύθυνση: <http://epirus.sch.gr/educonf-1/athanasiou-chabilomati.pdf> (20-4-2007).

¹⁷ Σχετικά βλ. Ανδριανόπουλος Τ., Καμαρινόπουλος Σ., Τζώνης Ν., (μετεκπαιδευόμενοι δάσκαλοι στο ΠΤΔΕ Πατρών με υπεύθυνο καθηγητή τον Σ. Μπουζάκη), *Εποπτεία στην Εκπαίδευση: Από τον Επιθεωρητή στο Σχολικό Σύμβουλο*, στο δικτυακό τόπο με διεύθυνση:

εργασίας των Λ. Αθανασίου- Π. Χαμπηλομάτη και της μελέτης των Α. Ανδρέου- Γ. Παπακωνσταντίνου¹⁸, χωρίς να τηρούνται οι αποδεκτοί όροι παραπομπών.

Γενικότερα διαπιστώνουμε πως στις μελέτες αυτής της κατηγορίας, οι συγγραφείς τους επιχειρούν να παρουσιάσουν την πορεία διαμόρφωσης και εξέλιξης του επιθεωρητικού θεσμού, ως ουδέτερη, επωφελή για όλους, κρατική δράση. Η παρουσίαση των βασικών νομοθετικών πλαισίων σε μια γραμμική χρονολογική σειρά, στηριγμένη μερικές φορές σε ορισμένες εγκυκλίους ή αποσπάσματα του λόγου των υπουργών παιδείας ή των ίδιων των επιθεωρητών κατά την άσκηση της επιθεώρησής τους, αποτελούν κατά κύριο λόγο έκφραση νομικο-πολιτικής ιδεολογίας. Οι συγγραφείς των έργων αυτών υπήρξαν στη πλειοψηφία τους μέλη του διδακτικού προσωπικού των σχολών κατάρτισης ή επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και στελεχών της διοίκησης της εκπαίδευσης. Στις εργασίες αυτές συνοπτικά, υιοθετείται μια συμμορφωτική λογική για το δάσκαλο (όργανο της Πολιτείας) και η στάση του ορίζεται, όσον αφορά τα καθήκοντα και τα δικαιώματά του, στα πλαίσια της επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής.

Οι εργασίες αυτές, ακόμα και όταν αναφέρονται στην εξουσία, εστιάζουν σε επιμέρους χαρακτηριστικά (αυταρχισμός, συγκεντρωτισμός κ.α.) και επικεντρώνουν στην «αλληλεπίδραση» θεσμών και προσώπων, αγνοώντας ή υποβαθμίζοντας τον κοινωνικά προσδιορισμένο χαρακτήρα των ασύμμετρων, ιεραρχικά δομημένων σχέσεων. Η θεσμοκρατική – λειτουργιστική προσέγγιση των μελετών αυτών δεν μπορεί να ερμηνεύσει τις αλλαγές στη μορφή και το περιεχόμενο της οργάνωσης και διοίκησης του εκπαιδευτικού μηχανισμού, αφού δεν μπορεί να δει πως «οι μηχανισμοί είναι πάντα η υλοποίηση και συμπύκνωση των ταξικών σχέσεων»¹⁹. Στις μελέτες αυτές η οργάνωση και διοίκηση ερμηνεύεται ως «ένταση» και «δύναμη» και δεν αναφέρονται στις κοινωνικές σχέσεις ως πεδίο, μέσα στο οποίο ασκείται η διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος.

Η μελέτη του εκπαιδευτικού συστήματος και ιδιαίτερα των επιθεωρητικών μηχανισμών του, σύμφωνα με την οπτική που υιοθετούμε, δεν μπορεί να αγνοεί τις σχέσεις ανάμεσα στο σχολείο και τις οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές πλευρές της κοινωνίας, άρα, τη συμβολή του στη διευρυμένη αναπαραγωγή των κυρίαρχων

¹⁸ Ανδρέου Α.- Παπακωνσταντίνου Γ., *Εξουσία και Οργάνωση – Διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος*, εκδόσεις Νέα Σύνορα – Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1994.

¹⁹ Πουλαντζάς Ν., *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990, σ. 32.

κοινωνικών σχέσεων²⁰. Η διερεύνηση, με αυτή την οπτική, αποκτά τότε έναν άρρηκτο σύνδεσμο με την έννοια της κυρίαρχης ιδεολογίας του κράτους²¹. Διαπιστώνουμε δηλαδή, ότι σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα και ειδικότερα σε αυτά που αποκαλούνται διδακτικές και σχολικές πρακτικές και επιλεγμένη γνώση, εμπεριέχεται το στοιχείο της ιδεολογίας, το οποίο καθορίζει αποφασιστικά τη λειτουργία και την σκοπιμότητά του.²²

β) *Η επιθεώρηση και το έργο του επιθεωρητή.* Στην κατηγορία αυτή ανήκουν εργασίες, οι οποίες με βάση το κάθε φορά ισχύον θεσμικό πλαίσιο προσπαθούν να παρουσιάσουν τρόπους «αποτελεσματικότερης» και «αποδοτικότερης» αξιοποίησης του επιθεωρητικού ελέγχου. Οι εργασίες αυτές υιοθετούν φανερά ή σιωπηρά τις παραδοχές της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής για την επιθεώρηση. Οι όποιες κριτικές παρατηρήσεις τους αφορούν τη «βελτίωση» του επιθεωρητικού ελέγχου στα πλαίσια που έχουν προσδιοριστεί από την εκπαιδευτική εξουσία. Στις εργασίες αυτές απουσιάζει η θεωρητική κριτική του επιθεωρητικού ελέγχου και των παραδοχών της εξουσίας και αποσιωπάται ο κοινωνικός έλεγχος και η συμμόρφωση προς ορισμένη κατεύθυνση που επιδιώκονται μέσα από την επιθεώρηση.

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι εργασίες:

Η μελέτη του εκπαιδευτικού συμβούλου Θ. Παρασκευόπουλου το 1934, με τίτλο: «Η επιθεώρησης των σχολείων»²³. Με την εργασία αυτή επιχειρείται η

²⁰ Σχετικές προσεγγίσεις βλ. στους: Μαυρογιώργος Γ., «Αξιολόγηση του εκπαιδευτικού Γραφειοκρατική συμμόρφωση ή μετασχηματιστική παρέμβαση;» περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τευχ. 15, Αθήνα, 1984, σ. 11-19, του ίδιου, «Σχολικοί σύμβουλοι: Η πολιτική του ΥΠΕΠΘ, ή (αντί)στάση των εκπαιδευτικών και ο εγκιβωτισμός ενός θεσμού», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τευχ. 32, Αθήνα, 1987, σ. 16-19., Χασαπάκης Δ., «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης», περ. *Ο Πολίτης*, τευχ. 35, Αθήνα, 1985, κ.α.

²¹ Σχετικά με τη χρήση του όρου κυρίαρχη ιδεολογία, βλ., Νούτσος Χ., *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος, (1931-1973)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999 (ανατύπωση), σ. 18 και σ. 41 (υποσημ. 1, εδαφ. ζ'). Για μια συνολική μελέτη των ζητημάτων, τα οποία αφορούν την ιδεολογία και το σχολείο ως Ιδεολογικό Μηχανισμό του Κράτους βλπ. Αλτουσέρ Λ., *Θέσεις*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1999 (ζ' έκδοση), σ.69-121.

²² Για μια διεξοδική μελέτη της σχέσης των διδακτικών στόχων και της κυρίαρχης ιδεολογίας βλ. Νούτσος Μπ, *Διδακτικοί στόχοι και αναλυτικό πρόγραμμα*, εκδ. Δωδώνη, Ιωάννινα, 1983.

²³ Παρασκευόπουλος Θ., «Η επιθεώρησης των σχολείων», στο περ. *Εκπαιδευτικά Χρονικά*, έτος Α', τεύχος 12^{ον}, Αθήνα, Ιανουάριος 1934, σ.363-369.

παρουσίαση των βασικών συνιστωσών του έργου του επιθεωρητή. Ως ανώτερο στέλεχος της εκπαιδευτικής ιεραρχίας θεωρεί πως η επιθεώρηση αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση λειτουργίας των σχολείων γιατί έτσι το κράτος γνωρίζει και όπου χρειάζεται τιμωρεί. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Η επιθεώρηση των σχολείων είναι και πρέπει να είναι αναπόσπαστον μέρος του σχολικού συστήματος. Οιαδήποτε και αν είναι η οργάνωσις των σχολείων δεν επιτρέπεται να μένουν ταύτα άνευ επιθεωρήσεως». Ο δε επιθεωρητής χρειάζεται: «...ίνα συντονίζη ούτος την εργασίαν των διδασκάλων, βελτιώνη ταύτην δια διαφόρων μέτρων, ελέγχη την επιμέλειαν και φιλεργίαν αυτών και αμείβη μεν τους άξιους αμοιβής, τιμωρή δε τους εργαζόμενους άνευ ενδιαφέροντος και αποτελεσματικότητας».

Κατά το συγγραφέα η επιθεώρηση θα πρέπει να είναι δυναμική. Θα πρέπει δηλαδή να διερευνά τα προβλήματα της περιφέρειας και να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα. Οι απόψεις του φαίνεται ότι είναι επηρεασμένες από τη σύγχρονη παιδαγωγική ιδεολογία της εποχής του. Γι' αυτό γνωρίζοντας πως το έργο του επιθεωρητή είναι διοικητικό-εποπτικό, θεωρεί πως το πρώτο είναι τροχοπέδη για το δεύτερο, εκτιμώντας πως εκείνο που έχει πρωταρχική σημασία είναι το εποπτικό σκέλος. Ως προς το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου υιοθετεί μια τεχνοκρατική αντίληψη, εισάγοντας γι' αυτό το λόγο «αντικειμενικά κριτήρια» εκτίμησης της «αποτελεσματικής διδασκαλίας». Συγκεκριμένα προτείνει: «Προσαρμογή της διδασκαλίας των μαθημάτων προς τα εκάστοτε νέα ψυχολογικά και παιδαγωγικά κηρύγματα, καθορισμό αντικειμενικών κριτηρίων δια τον έλεγχο της επιδόσεως των μαθητών εις τα διάφορα μαθήματα, έλεγχο και εξακρίβωσις των βαθμών νοημοσύνης των μαθητών πάντων των σχολείων της περιφερείας δια των ειδικών τεστ νοημοσύνης...». Σε ό, τι αφορά την επίσκεψη του επιθεωρητή στο σχολείο, προτείνει να γίνεται βάση ενός προγράμματος επιθεώρησης γνωστού από τα πριν στους εκπαιδευτικούς. Τα νέα κηρύγματα του Σχολείου Εργασίας, προσαρμοσμένα κατά την αντίληψη του συγγραφέα στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα και οι παρατηρήσεις του για το έργο του επιθεωρητή θα πρέπει κατά τη γνώμη του να διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: α) την γενική κατάσταση του σχολείου, β) τους μαθητές: μάθηση, εξέλιξη πνευματικών ικανοτήτων και πειθαρχία και γ) τη διδασκαλία και τον δάσκαλο. Κάθε μια κατηγορία αναλύεται σε ένα κατάλογο παρατηρούμενων σημείων από μεριάς επιθεωρητή, άρα και γνώσης και συμμόρφωσης από μεριάς του ελεγχόμενου εκπαιδευτικού.

Ειδικότερη αναφορά στη σχέση επιθεώρησης και νέας αγωγής επιχειρεί με το άρθρο του ο επιθεωρητής Τζ. Τσαγκιάς την ίδια χρονιά με αυτό του Παρασκευόπουλου. Στο άρθρο του «Το πρόβλημα της επιθεώρησης των σχολείων και η Νέα Αγωγή»²⁴ ο συγγραφέας προσπαθεί να σκιαγραφήσει το παιδαγωγικό έργο των επιθεωρητών στα σχολεία έτσι όπως το σχηματοποιούν οι νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις. Στο άρθρο του επιχειρεί να εισάγει καινοτόμες απόψεις για την εποχή του, στηριζόμενος κατά βάση σε μελέτη του R. Dottrens. Η Νέα Αγωγή, κατά συγγραφέα, απαιτεί άλλου είδους σχολείο, διαφορετική προετοιμασία των εκπαιδευτικών κι ως εκ τούτου νέο ρόλο του επιθεωρητή. Με το κείμενό του αυτό επιχειρεί αρχικά να περιγράψει την υπάρχουσα κατάσταση στο εκπαιδευτικό προσωπικό της χώρας (με βασικότερο πρόβλημα τη διαφορετικού είδους παιδαγωγική κατάρτιση) και να αναδείξει την ανάγκη επιμόρφωσης και υλικής υποστήριξης του. Για το νέο ρόλο του επιθεωρητή προτείνει: α) την προσωπική συνομιλία εκπαιδευτικού- επιθεωρητή με σκοπό την γνωριμία του προσωπικού της περιφέρειάς του, β) υποδείξεις και παραπομπές σε έγκριτα παιδαγωγικά βιβλία και περιοδικά, γ) την υποδειγματική διδασκαλία, σε εξαιρετικές όμως περιπτώσεις, δ) τα παιδαγωγικά συνέδρια, όχι όμως με το φορμαλιστικό τρόπο που γίνονται αλλά με έναν πιο ουσιαστικό και επιστημονικό ρόλο, ε) τις πειραματικές τάξεις, που πρέπει να ιδρυθούν για να δοκιμαστούν οι νέες πρακτικές, στ) τη μετεκπαίδευση και τις ανταλλαγές των δασκάλων, ως μέσο γνωριμίας με τις καινούργιες αντιλήψεις, ζ) τις σχολικές εκθέσεις ως μέσο προβολής και ανταλλαγής των επιτευγμάτων των μαθητών και της εργασίας των εκπαιδευτικών και η) τα εκπαιδευτικά ταξίδια, τα οποία θα ανανεώνουν και θα ενημερώνουν τους εκπαιδευτικούς. Στο άρθρο του εισάγει τη συνεργασία κοινωνιολογίας και ψυχολογίας ως επιστημονικών κλάδων που αν και βρίσκονται ακόμα στο αρχικό στάδιο της εξέλιξής τους, μπορούν να βοηθήσουν στην νέα αυτή κατεύθυνση. Η αναφορά στο J.Piaget και στον Binet μαρτυρούν ότι πρόκειται για εκπαιδευτικό ο οποίος παρακολουθεί τις εξελίξεις στην παιδαγωγική επιστήμη. Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο ρόλος του επιθεωρητή είναι σημαντικός αφού όπως επισημαίνει: «είναι ο κατάλληλος άνθρωπος για να

²⁴ Τσαγκιάς Τζ., «Το πρόβλημα της επιθεώρησης των σχολείων και η Νέα Αγωγή», στο περ. *Εκπαιδευτικά Χρονικά*, έτος Β', τεύχος 20°, Αθήνα, Νοέμβριος 1934, σ. 232-234 και τεύχος 21°, Δεκέμβριος 1934, σ. 293-295.

και η υπερβολική εκτίμησης των μεθόδων είναι μία των πλέων λυπηρών τάσεων των σημερινών σχολείων».

Σε μια άλλη μελέτη, αυτή τη φορά της Βασιλικής Παπαμιχαήλ, με τίτλο: «Ο Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων»²⁶ την οποία έκανε όταν ήταν στη Μετεκπαίδευση στο Πανεπιστήμιο κατά το διάστημα 1930-32, υπό την καθοδήγηση του Ν. Εξαρχόπουλου και εκδόθηκε στα 1937, διερευνάται εκ νέου το ζήτημα της επιθεώρησης. Η μελέτη αυτή αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος η συγγραφέας επιχειρεί να προσδιορίσει το έργο του επιθεωρητή. Υιοθετούνται οι γνωστές απόψεις για τη σπουδαιότητα και αναγκαιότητα της ύπαρξης του θεσμού της επιθεώρησης, αφού κατά τα γραφόμενα: α) «Το Κράτος παντού και πάντοτε προσδιορίζει το είδος της αγωγής και επομένως είναι εκ των ων ουκ άνευ ίνα δια των αντιπροσώπων του (των επιθεωρητών) γνωρίζει επακριβώς εάν εφαρμόζονται τα εκάστοτε διατεταγμένα», β) «επειδή το [διδασκτικό] προσωπικό είναι δύσκολο να ευρίσκηται εις το ύψος του, ο επιθεωρητής είναι απαραίτητος να καθοδηγή, λαμβάνει μέτρα κατά των αμελούντων,..κλπ» και γ) «το μεν προσωπικόν δεν είναι επαρκώς προπαρασκευασμένον [...] οι δε άλλοι παράγοντες της αγωγής είναι νεκροί – οικογένεια- κοινωνία- εκκλησία».

Σε ό,τι αφορά το έργο του επιθεωρητή η συγγραφέας επιχειρεί με αναλυτικό τρόπο να προσδιορίσει το πώς και τι πρέπει να αφορά η επιθεώρηση των σχολείων. «Ουδεμίαν σημασίαν έχει εάν γίνηται απροσδοκίτως ή μη» η επιθεώρηση κατά τη συγγραφέα, γιατί «το πνεύμα το οποίον κυριαρχεί εις έκαστον σχολείον, ο τόνος, γίνονται φανερά, όσον δήποτε και αν προσπαθήση ο διδάσκαλος να τα καλύψη και οι μαθηταί τον βοηθούν πικρότατα». Εκείνο που πρέπει να μετρά κατά την συγγραφέα είναι το αποτέλεσμα: «Εκ της παρατηρήσεως τούτων και της γενομένης συζητήσεως περί θεμάτων ασχέτων προς τη διδασχθείσαν ύλην, εύκολον είναι να εννοήση [ο επιθεωρητής] εάν η πρόοδος των μαθητών είναι κανονική ή μη [...] Άλλως τε τούτο επιδιώκει με την επιθεώρησιν, την μέτρησιν δηλ. του σχολικού προϊόντος». Η επιθεώρηση με βάση αυτές τις προϋποθέσεις θα πρέπει να συνίσταται στον έλεγχο του σχολείου γενικά, στην επιθεώρηση των μαθητών και στην επιθεώρηση των δασκάλων. Οι τρεις αυτές παράμετροι θα οδηγήσουν, κατά τη συγγραφέα, τον επιθεωρητή στο «σχηματισμό κρίσεως περί της αξίας του διδασκάλου». Ειδικότερα

²⁶ Παπαμιχαήλ Β., «Ο επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων», στο περ. *Εκπαιδευτικά Χρονικά*, τεύχη 41^ο και 42^ο, έτος Δ', Αθήνα, 1937, σ. 226-230 και σ. 253-257 αντίστοιχα.

αυτή η κρίση σε ό,τι αφορά τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές θα πρέπει να στηρίζεται: α) «αν δύναται [οι μαθητές] να κάμωσι χρήσιν του θησαυρού των γνώσεών των, β) αν οι γνώσεις έγιναν ενεργοί..., γ) ποίον είναι το καθόλου επικρατούν εν τω σχολείω πνεύμα, ιδία της τάξεως και πειθαρχίας ...και δ) ποίον είναι το θρησκευτικόν και πατριωτικόν συναίσθημα το κρατούν παρά τοις μαθηταίς». Και ως αναγκαίο συμπλήρωμα αναφέρεται: «Και όσα είπομεν δεν αρκούν για την βαθμολογίαν των διδασκάλων. Έτι μείζονα σημασίαν έχει η βαθμολογία του διδασκάλου εις τε τον ιδιωτικόν βίον και την εξωσχολικήν του δράσιν». Ακολουθεί η χρησιμοποίηση των αποτελεσμάτων της επιθεώρησης, η οποία στηρίζεται κατά βάση στην έκθεση την οποία συντάσσει ο επιθεωρητής μετά την επιθεώρηση, όπου κι εκεί η συγγραφέας συνιστά μεγάλη προσοχή: «Οι χαρακτηρισμοί, φυγόπονος, ανεπίδεκτος βελτιώσεως, ασυμβιβάστου διαγωγής ή σκαιού προς τους μαθητάς, γονείς, συναδέλφους, «προπαγανδιστού, των Α ή Β πολιτειακών ιδεών κλπ δέον να εξάγωνται εκ της εμπεριστατωμένης και ενδελεχούς εξετάσεως των πραγμάτων επί μακρόν χρόνον». Το έργο του επιθεωρητή συμπληρώνεται με αναφορές στη διοργάνωση διδασκαλικών συνεδρίων, στην παρουσία του στο εποπτικό συμβούλιο και στην επιθεώρηση τέλος των νηπιαγωγείων.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας της Β. Παπαμιχαήλ επιχειρείται να προσδιοριστούν οι προϋποθέσεις για την επιτυχία του έργου των επιθεωρητών. Εντύπωση προκαλεί η θέση της ότι ο επιθεωρητής θα πρέπει να είναι: «ανήρ μεγάλης γενικής και ειδικής μορφώσεως, ευρείας αντιλήψεως ίνα κρίνη κατ' αξίαν πρόσωπα και πράγματα κ.α.», αφαιρώντας έτσι έμμεσα το δικαίωμα να γίνονται επιθεωρητές και γυναίκες με ανάλογα προσόντα. Εκτιμά πως, οι επιθεωρητές θα πρέπει να προέρχονται από το χώρο της μετεκπαίδευσης αλλά επειδή το έργο των επιθεωρητών, όπως αναφέρει, είναι κυρίως διοικητικό, το κράτος έχει το δικαίωμα να επιλέξει τους άριστους γι' αυτό προτείνει και το διαγωνισμό. Πηγή άντλησης θα πρέπει έτσι να είναι οι διευθυντές πολυτάξιων σχολείων, οι οποίοι έχουν αποδείξεις «άριστης διοίκησης» του σχολείου τους. Τέλος, εκτιμά ότι ο επιθεωρητής θα πρέπει να είναι μόνιμος, γιατί έτσι δίνεται η δυνατότητα αφενός να κρατά το κύρος του απέναντι στους δασκάλους αφετέρου η μονιμότητα συντελεί στην πλήρη γνώση των τοπικών συνθηκών και αναγκών της περιφέρειάς του.

Με την εργασία του (γενικού επιθεωρητή) Ι. Αρχιμανδρίτη, στο βιβλίο με τίτλο: «Επιθεωρητής και Διδάσκαλος. Σχέσεις και συμπεριφορά μεταξύ των εν τη

υπηρεσία»²⁷ επιχειρείται να προσδιοριστούν τα πλαίσια της σχέσης επιθεωρητή – δασκάλου ορίζοντας σαφώς το έργο του επιθεωρητή. Όπως συγκεκριμένα υποστηρίζει ο συγγραφέας: «Η προκοπή και η ανύψωσις ή και αντιθέτως η πτώσις και η σήψις της Εκπαιδεύσεως εις μίαν περιφέρειαν, από αυτόν κυρίως εξαρτάται...Αυτός, δια των συνεργατών του, κάμει την μεγαλυτέραν κατάθεσιν εις την Τράπεζαν του εθνικού μας πολιτισμού κα εις αυτόν ανακαλά η ποιότης και το περιεχόμενο των κοινωνικών αυτών καταθέσεων...Δύναται επιτυχώς να υποστηριχθή ότι δια του έργου του επιτυγχάνεται η διατήρησις κα η μεταβίβασις από γενεάς εις γενεάν, των χαρακτηριστικών αξιών της Εθνικής μας ζωής, αίτινες συνθέτουν την φυλετικήν μας κληρονομίαν»²⁸. Με επόμενη εργασία του ίδιου συγγραφέα «Τι παρατηρεί, τι ελέγχει, τι αξιολογεί ο Επιθεωρητής κατά την επιθεώρησιν»²⁹ επιχειρείται να προσδιοριστούν επακριβώς τα πλαίσια της σχέσης επιθεωρητή-δασκάλου κατά τη διάρκεια μιας επιθεώρησης. Συγκεκριμένα επισημαίνεται πως: «Εκείνο που ζητεί ο Επιθεωρητής – εκείνο που παρατηρεί- που προσπαθεί να αντιληφθή (εάν καλώς γίνεται) και ανάλογα ύστερα να το αξιολογήση με την έκθεσίν του, καθορίζεται κυρίως από τους Νόμους και από τας διαταγάς που λαμβάνει από το Υπουργείο. Το περιεχόμενο λοιπόν των Νόμων και των διαταγών που στηρίζονται εις την γνώμην των ειδικών περί την αγωγήν, συνθέτει το πλαίσιον και τα όρια της ερεύνης του Επιθεωρητού κατά την επιθεώρησιν»³⁰.

Η συνοπτική παρουσίαση της βιβλιογραφίας, η οποία αναφέρεται στο έργο του επιθεωρητή μας επιτρέπει τις ακόλουθες επισημάνσεις:

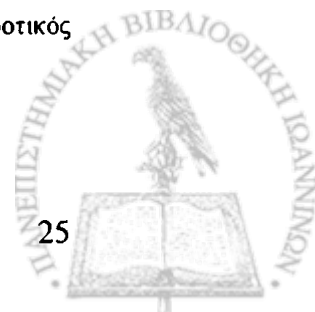
- i) Στις εργασίες αυτές υιοθετείται μια ουδέτερη κοινωνικά αντίληψη για την επιθεώρηση ως συνέπεια μιας ομόλογης αντίληψης για την κοινωνία και το κράτος.
- ii) Το έργο του επιθεωρητή δεν εξετάζεται στα πλαίσια των κοινωνικών προσδιορισμών και υιοθετείται ως κριτήριο η ανταπόκρισή του στις επιταγές της εκπαιδευτικής και πολιτικής εξουσίας.
- iii) Οί συγγραφείς υιοθετούν φανερά ή σιωπηρά μια αντίληψη για τον κοινωνικά αδιαφοροποίητο χαρακτήρα των αποτελεσμάτων του σχολείου και

²⁷ Αρχιμανδρίτης Ι., *Επιθεωρητής κα Διδάσκαλος. Σχέσεις και συμπεριφορά μεταξύ των εν τη υπηρεσία*, εκδόσεις Παλλάδιον, Τρίπολη, 1957.

²⁸ Αρχιμανδρίτης Ι., *Επιθεωρητής και Διδάσκαλος...*, ο.π., σ. 11.

²⁹ Αρχιμανδρίτης Ι., *Τι παρατηρεί τι ελέγχει τι αξιολογεί ο επιθεωρητής κατά την επιθεώρησιν*, εκδοτικός οίκος Τούλας-Μαυράκος, Πάτραι, 1959.

³⁰ Αρχιμανδρίτης Ι., *Τι παρατηρεί...*, ο.π., σ. 6.

iv) Απουσιάζει από το σύνολο των εργασιών η εξέταση της επιθεώρησης ως μηχανισμού, ο οποίος τείνει να συμμορφώσει προς ορισμένη, κοινωνικά καθορισμένη, κατεύθυνση τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές και τον εκπαιδευτικό. Η αναγωγή του επιθεωρητικού ελέγχου σε «γενικό καλό» τείνει να υποβάλλει ως καθολικά αποδεκτή την αντίληψη για τον ουδέτερο ρόλο του σχολείου.

Τα παραπάνω συνιστούν και τα όρια αυτών των εργασιών, οι οποίες αδυνατούν να ερμηνεύσουν στο έδαφος της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου.

γ) *Παρουσίαση της δράσης επιθεωρητών.* Στην κατηγορία αυτή ανήκει η εργασία του Δημ. Στάμου «Το ημερολόγιο του επιθεωρητή, 1914»³¹, στην οποία χρησιμοποιείται αρχαιακό υλικό ενός επιθεωρητή³². Συγκεκριμένα, με την εργασία αυτή ο συγγραφέας επιχειρεί να καταδείξει το περιεχόμενο της επιθεώρησης κατά τα πρώτα χρόνια της ενσωμάτωσης της περιοχής της Θεσσαλίας στον εθνικό κορμό. Η εργασία αυτή περιορίζεται στην παρουσίαση του αρχαιακού υλικού χωρίς να συνδέεται η δράση του συγκεκριμένου επιθεωρητή με την εκπαιδευτική πολιτική και τις γενικότερες συνθήκες της εποχής. Απουσιάζει από αυτήν η προβληματική, η οποία θα βοηθούσε το συγγραφέα να μελετήσει το αρχαιακό υλικό ως μια ορισμένη αποτύπωση των προτεραιοτήτων της εκπαιδευτικής πολιτικής στην εκπαιδευτική πράξη. Ο επιθεωρητικός έλεγχος εξετάζεται ως αποτέλεσμα της «βούλησης» και του «ενδιαφέροντος» του συγκεκριμένου επιθεωρητή χωρίς να διερευνώνται οι

³¹ Στάμος Δ., *Το ημερολόγιο του επιθεωρητή (1914). Συμβολή στην Ιστορία της Δημοτικής Εκπαίδευσης του Νομού Λάρισας*, εκδόσεις Δήμου Λάρισας, Λάρισα, 2004.

³² Συμβολή στη μελέτη αρχαιακού υλικού επιθεωρητή μας προσφέρει και η Δέσποινα Καρακατσάνη μέσα από το περιοδικό του Ε.Λ.Ι.Α. Συγκεκριμένα η συγγραφέας αναφέρεται στο αρχείο του γενικού επιθεωρητή Μάρκου Ματθαιάσου, το οποίο παραχωρήθηκε στο ίδρυμα ως δωρεά για μελέτη. Η περίοδος που καλύπτει το σχετικό αρχείο σε ό,τι αφορά την επιθεωρητική δράση του εν λόγω επιθεωρητή είναι από το 1938 μέχρι το 1964. Στο σχετικό κείμενο δίνονται πληροφορίες γενικά για το έργο του επιθεωρητή, τις εκθέσεις του, τις επισκέψεις του κ.α. Η συγγραφέας επισημαίνει πως: «η σχολική αίθουσα και γενικότερα το σχολικό περιβάλλον δεν αποτελούν στατικούς χώρους αλλά στο πλαίσió τους αναπτύσσεται μια αλληλουχία γεγονότων και κοινωνικών σχέσεων. Ωστόσο αυτός ο τόσο πλούσιος σε προσωπικές δυναμικές χώρος παραμένει ακόμη το "μαύρο κουτί της εκπαιδευτικής ιστορίας" [...]». Σχετικά βλ. Καρακατσάνη Δ., «Αρχείο Μάρκου Ματθαιάσου, Γενικού Επιθεωρητή Δημοτικής Εκπαίδευσης», στο περ. *Τα νέα του Ε.Λ.Ι.Α.*, αρθ. 60, θερινό αρχειοστάσιο, Αθήνα, 2002, σ. 44-50.

εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες, οι οποίοι διαμόρφωσαν το έδαφος ανάπτυξης, νομιμοποίησης και αποδοχής ορισμένων αντιλήψεων και πρακτικών³³. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί πως στην εργασία αυτή, όπως εξάλλου και στις εργασίες της πρώτης κατηγορίας είναι φανερό η υιοθέτηση της κυρίαρχης άποψης για την επιθεώρηση και η αποδοχή των προτάσεων της εξουσίας γι' αυτήν.

δ) *Η σχέση επιθεώρησης και εξουσίας*. Στην κατηγορία αυτή ανήκει η εργασία των Α. Ανδρέου – Γ. Παπακωνσταντίνου «Εξουσία και Οργάνωση Διοίκησης της εκπαίδευσης».³⁴ Η συγκεκριμένη εργασία θα πρέπει να εξεταστεί ξεχωριστά, επειδή: 1) επιχειρεί μια θεωρητική κριτική των σχέσεων εξουσίας και διοίκησης-επιθεώρησης και 2) επειδή βρίσκεται πλησιέστερα προς την εργασία μας μιας και τόσο η προβληματική, την οποία υιοθετούν οι συγγραφείς, όσο και οι διαπιστώσεις στις οποίες καταλήγουν, αποτελούν προσπάθεια να καλυφθούν με έναν ορισμένο τρόπο τα κενά, τα οποία επισημάναμε στο σύνολο της βιβλιογραφίας. Παρότι οι συγγραφείς κάνουν πληθώρα αναφορών στην εξουσία και τον κοινωνικά προσδιορισμένο χαρακτήρα της επιθεώρησης, η έλλειψη: α) αξιοποίησης αρχειακού υλικού το οποίο να προσφέρει επαρκή στοιχεία για την εφαρμογή του επιθεωρητικού ελέγχου στις συγκεκριμένες κάθε φορά συνθήκες, β) οι ελλείψεις ως προς τη διερεύνηση και αξιοποίηση αρχειακού υλικού το οποίο αφορά τις θεσμικές προδιαγραφές του επιθεωρητικού ελέγχου και γ) η απουσία διερεύνησης του ειδικού, ιστορικά καθορισμένου κάθε φορά, τρόπου με τον οποίο οι θεσμικές προδιαγραφές συναντώνται με την εκπαιδευτική και κοινωνική πραγματικότητα, δεν επιτρέπουν στους συγγραφείς να μετατρέψουν τις θεωρητικές παραδοχές που ισχυρίζονται πως υιοθετούν σε μεθοδολογικά εργαλεία. Το εγχείρημά τους τείνει έτσι να περιοριστεί, ανεξάρτητα από προθέσεις, στα πλαίσια μιας λειτουργιστικής – θεσμοκρατικής προσέγγισης. Επίσης, διαπιστώσαμε πως από την μελέτη τους απουσιάζουν βασικές

³³ Συγκεκριμένα ο συγγραφέας αναφέρει: «Πολλά, βέβαια, ήταν τα θέματα που επικέντρωσαν την προσοχή του Επιθεωρητή, στην τρίμηνη-περίπου- ανοιξιάτικη περιοδεία του στα σχολεία της περιφέρειάς του, όπως: το κλίμα, οι κάτοικοι, η ίδρυση κ.λ.π. σχολείων, οι σχολικοί κήποι, ο δάσκαλος και τα προβλήματά του, και κυρίως το «διδασκηριακό» πρόβλημα, το οποίο και κατέχει το μεγαλύτερο μέρος του ενδιαφέροντός του», στο Στάμος Δ., *Το ημερολόγιο...*, ο.π., σ.11.

³⁴ Ανδρέου Α.- Παπακωνσταντίνου Γ., *Εξουσία και Οργάνωση –Διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος*, εκδόσεις Νέα Σύνορα – Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, 1994.

θεσμικές αναφορές. Δεν έχει μελετηθεί δηλαδή επαρκώς το σύνολο του θεσμικού πλαισίου των περιόδων που εξετάζονται.

Οι σχέσεις εξουσίας, οι οποίες διέπουν τη μορφή και το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου, δεν μπορεί να περιορίζονται σε σχέσεις «δύναμης», γιατί «οι σχέσεις εξουσίας, έχοντας σαν πεδίο τους τις κοινωνικές σχέσεις, είναι ταξικές σχέσεις και οι ταξικές σχέσεις είναι σχέσεις εξουσίας, στο μέτρο που η έννοια της κοινωνικής τάξης δείχνει τα αποτελέσματα της δομής πάνω στις πρακτικές, και η έννοια της εξουσίας τα αποτελέσματα της δομής πάνω στις σχέσεις των πρακτικών των τάξεων που “ανταγωνίζονται”»³⁵.

Οι εργασίες, οι οποίες συνοπτικά παρουσιάσαμε, εστιάζοντας το ενδιαφέρον τους στα θεσμικά κείμενα και υιοθετώντας στην πλειοψηφία τους μια γραμμική-εξελικτική αντίληψη για την επιθεώρηση, αδυνατούν να διακρίνουν τους παράγοντες εκείνους, οι οποίοι καθορίζουν τη μορφή και το περιεχόμενο της επιθεώρησης σε κάθε ιστορική περίοδο. Η έλλειψη δε αρχειακού υλικού επιθεωρητών από τις εργασίες αυτές, εμποδίζει επίσης τους συγγραφείς να διακρίνουν τον ειδικό τρόπο με τον οποίο η εκπαιδευτική πολιτική, όσον αφορά την επιθεώρηση, συναντάται με την εκπαιδευτική και σχολική πραγματικότητα. Τείνουν έτσι να υποκαταστήσουν τα «σχολικά αποτελέσματα» με όσα προβλέπονται στις νομικές – θεσμικές ρυθμίσεις. Η υιοθέτηση τέλος, από την πλειοψηφία των εργασιών μιας ουδέτερης αντίληψης για το σχολείο οδηγεί σε ομόλογες αντιλήψεις για τον επιθεωρητικό έλεγχο.

Η εργασία μας επιχειρεί να καλύψει αυτό το ερευνητικό κενό, δηλαδή τη μελέτη αρχειακού υλικού, το οποίο αποτυπώνει την ιστορικά και κοινωνικά καθορισμένη εφαρμογή της επιθεώρησης.

³⁵ Πουλιαντζάς Ν., *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Τόμ. Α', εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1980, σ. 141.

B. Ιστορική επισκόπηση του θεσμού της επιθεώρησης (1828-1914)

Η επισκόπηση και παρουσίαση των δεδομένων τα οποία συγκροτούν την «προϊστορία» της περιόδου που πρόκειται να εξετάσουμε, περιλαμβάνει: α) τα δεδομένα τα οποία σχετίζονται με την πορεία της θεσμικής συγκρότησης της επιθεώρησης της ελληνικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, και β) τα δεδομένα τα οποία σχετίζονται με την εφαρμογή της επιθεώρησης. Η επισκόπηση και παρουσίαση των δεδομένων της περιόδου 1828-1914, μπορεί να μας βοηθήσει στο να διακρίνουμε τους εκπαιδευτικούς και γενικότερους παράγοντες που επηρέασαν τη μορφή και το περιεχόμενο της επιθεώρησης και οδήγησαν σε μια ορισμένη συγκρότησή της κατά την περίοδο 1914-1948 την οποία πρόκειται να εξετάσουμε με βάση το αρχείο ενός επιθεωρητή.

Η μελέτη των θεσμικών κειμένων, τα οποία αποτυπώνουν προθέσεις, προτεραιότητες και παραδοχές της εξουσίας για την επιθεώρηση, μπορεί να μας οδηγήσει στην επισήμανση του «πώς και γιατί» ορισμένα χαρακτηριστικά της επιθεώρησης νομιμοποιήθηκαν και έγιναν αποδεκτά. Θεωρούμε επίσης απαραίτητη την ιστορική επισκόπηση της θεσμικής συγκρότησης της επιθεώρησης για έναν ακόμη λόγο: η μελέτη των σχετικών κειμένων μπορεί να μας βοηθήσει να διακρίνουμε εκείνα τα ζητήματα τα οποία ο λόγος της εξουσίας αποκλείει.

Η επιθεώρηση την περίοδο 1914-1948 συγκροτείται στο έδαφος μιας ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία συμπεριλαμβάνει ως προς αυτήν τα αποτελέσματα των συγκρούσεων, των αντιθέσεων και των αντιφάσεων όλης της περιόδου που προηγείται. Η ιστορική διερεύνηση της πορείας συγκρότησης της επιθεώρησης μέχρι το 1914 μπορεί έτσι να μας οδηγήσει στον εντοπισμό των παραγόντων εκείνων οι οποίοι συνέβαλλαν ώστε ορισμένα χαρακτηριστικά να μετατραπούν σε μόνιμα και εγγενή στοιχεία του επιθεωρητικού ελέγχου.

Θεωρούμε, τέλος, απαραίτητο να επισημάνουμε πως η συνοπτική ιστορική επισκόπηση, την οποία θα επιχειρήσουμε, αντιμετωπίζει τα θεσμικά κείμενα ως «στιγμές» αποτύπωσης των σχέσεων επιθεωρητικού ελέγχου- εξουσίας, δηλαδή ως έκφραση σε θεσμικό επίπεδο των σχέσεων του συνόλου των δυνάμεων, οι οποίες μέσα από συγκρούσεις και αντιθέσεις προσδιορίζουν την κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

Τα κριτήρια που χρησιμοποιήσαμε στη συγκέντρωση και παρουσίαση των δεδομένων προσδιορίστηκαν: α) από τη συνάφειά τους με το θέμα της διατριβής μας και β) από τη συμβολή τους στην κάλυψη εκείνων των παραμέτρων, οι οποίες καθορίζουν το πλαίσιο συγκρότησης της επιθεώρησης στην ελληνική εκπαίδευση.

Για να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε τα δεδομένα, κρίναμε σκόπιμο να περιοδολογήσουμε την χρονική περίοδο από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους μέχρι το 1914 σε επιμέρους φάσεις. Ως βασικό κριτήριο θέσαμε την ύπαρξη αντίστοιχου θεσμικού πλαισίου, το οποίο ρυθμίζει την επιθεώρηση, κάθε φορά, σε νέες βάσεις και τη διαφοροποιεί σε σχέση με τις προηγούμενες. Μια τέτοια διάκριση είναι θεμιτή και επιστημονικά αποδεκτή, γιατί μας επιτρέπει, με βάση μια σχεσιακή αντίληψη, να κάνουμε τις αναγκαίες συγκρίσεις μεταξύ των περιόδων κι έτσι να μπορέσουμε πλήρως να διακρίνουμε τις μεταβολές που συμβαίνουν.

Η αξιοποίηση ωστόσο του διακριτού χαρακτήρα των περιόδων αυτών για την επισκόπηση των διαφόρων φάσεων της συγκρότησης του θεσμού της επιθεώρησης στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση και την αποκρυστάλλωσή τους σε νομικές-θεσμικές μορφές δε συνεπάγεται από μέρους μας και την αποδοχή της θέσης πως οι θεσμοί- μηχανισμοί καθορίζουν τις κοινωνικές ομάδες και τις μεταξύ τους σχέσεις, γιατί απλούστατα ανάμεσα στις νομικές-θεσμικές ρυθμίσεις και την άσκηση εκπαιδευτικής πολιτικής δεν υφίσταται μια πλήρης αντιστοιχία³⁶. Η ύπαρξη θεσμικού πλαισίου επιθεώρησης, όπως θα διαπιστώσουμε και στην πορεία παρουσίασης των δεδομένων, δε συνεπάγεται και την αυτόματη υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής, γιατί αυτή καθορίζεται από το συγκεκριμένο κάθε φορά συσχετισμό των κοινωνικο-πολιτικών δυνάμεων στα πλαίσια της συγκυρίας. Θεωρούμε λοιπόν πως μόνο η μελέτη των θεσμικών-νομικών κειμένων, τα οποία αφορούν την επιθεώρηση, ενώ έχει ιδιαίτερη σημασία δεν είναι επαρκής. Στην επισκόπησή μας θα χρησιμοποιήσουμε αυτές τις περιόδους και θα επιχειρήσουμε να συνεξετάζουμε κάθε φορά τις σχέσεις ανάμεσα στις θεσμικές ρυθμίσεις και το λόγο της εξουσίας με τις κοινωνικές αντιθέσεις και συγκρούσεις, τις γεωγραφικές και πληθυσμιακές

³⁶ Σχετικά βλ. Πουланτζάς Ν., Οι κοινωνικές τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990, σ. 32 κ.ε., του ιδίου, «Το Κεφαλαιοκρατικό Κράτος: Μια απάντηση στον Μίλιμπαντ», στο κεφ. Ταξική Εξουσία ή Κρατική Εξουσία;, σ. 74-79, στο Πουλαντζάς Ν. - Μίλιμπαντ Φ.- Φάν Ζ.Π., Προβλήματα του Σύγχρονου Κράτους και του Φασιστικού Φαινομένου, Θεμέλιο-Κριτική, γ' έκδοση, Αθήνα, 1984.

μεταβολές με στόχο να διακρίνουμε το συγκεκριμένο και ιστορικά διαπιστωμένο τρόπο που συνδέει κάθε φορά όσα λέγονται για το σχολείο με όσα γίνονται σε αυτό.

Ως πρώτη περίοδο διακρίναμε τα χρόνια από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους (1828) μέχρι το 1895, αφού βασικό νομοθέτημα της δημοτικής εκπαίδευσης, με μικρές παραλλαγές, για όλη αυτή την χρονική περίοδο παραμένει ο οργανικός νόμος του 1834. Ως δεύτερη περίοδο διακρίναμε τα χρόνια από το 1895 μέχρι το 1914, με βασικό νομοθέτημα αυτή τη φορά για τη δημοτική εκπαίδευση, το Ν. ΒΤΜΘ/1895.

μεταβολές με στόχο να διακρίνουμε το συγκεκριμένο και ιστορικά διαπιστωμένο τρόπο που συνδέει κάθε φορά όσα λέγονται για το σχολείο με όσα γίνονται σε αυτό.

Ως πρώτη περίοδο διακρίναμε τα χρόνια από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους (1828) μέχρι το 1895, αφού βασικό νομοθέτημα της δημοτικής εκπαίδευσης, με μικρές παραλλαγές, για όλη αυτή την χρονική περίοδο παραμένει ο οργανικός νόμος του 1834. Ως δεύτερη περίοδο διακρίναμε τα χρόνια από το 1895 μέχρι το 1914, με βασικό νομοθέτημα αυτή τη φορά για τη δημοτική εκπαίδευση, το Ν. ΒΤΜΘ'/1895.

1. Οι απαρχές της διοίκησης και εποπτείας της ελληνικής δημοτικής εκπαίδευσης (1828-1895).

α. Η προϊστορία του θεσμού της επιθεώρησης: προεπαναστατική και επαναστατική περίοδος

Είναι γνωστό ότι ελληνικό κράτος έχουμε ουσιαστικά από το 1828 όταν κυβερνήτης στην Ελλάδα αναλαμβάνει ο Ι. Καποδίστριας. Η μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής και του συνόλου των δεδομένων γι' αυτήν την περίοδο μας έδειξε πως από το 1828 (άφιξη του Ι. Καποδίστρια) μέχρι τον Οκτώβριο του 1830 χρησιμοποιούνταν μορφές εποπτείας, του όποιου σχολικού δικτύου διέθετε το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, οι οποίες λειτουργούσαν από την επαναστατική ακόμα περίοδο, με κύριο φορέα το θεσμό των εφόρων³⁷. Μια τέτοια διαπίστωση μας αναγκάζει να ανατρέξουμε και σε αυτή τη φάση για να μπορέσουμε να συλλέξουμε τα δεδομένα που απαιτούνται.

Ανατρέχοντας στο εκπαιδευτικό πεδίο, το οποίο προϋπήρχε της περιόδου που εξετάζουμε, θα διαπιστώσουμε ότι λίγο πριν την επαναστατική περίοδο στον ελλαδικό χώρο είχαν αποκρυσταλλωθεί εκείνες οι εξελίξεις στην οικονομία, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως μετάβαση στη «σύγχρονη εποχή»: σύνδεση με την ευρωπαϊκή αγορά, ανάπτυξη του εμπορικού ναυτικού, προσανατολισμός στις εμπορευματικές καλλιέργειες. Η πύκνωση των μετακινήσεων και των ανταλλαγών γέννησε νέες ανάγκες επικοινωνίας και διαχείρισης. Αυτό σήμαινε, πως: «Η βελτίωση των

³⁷ Συγκεκριμένα, η Ε. Κούκου αναφέρει: «Πρώτη ενέργεια του Καποδίστρια, αμέσως μετά την τοποθέτησιν του Μουστοξύδη εις υπευθύνους θέσεις, ήτο η επισημοποίησις του θεσμού της εποπτείας των σχολείων, δια του διορισμού των εφόρων ή των λεγομένων σχολικών εφοριών ή σχολικών επιτροπών. Ο θεσμός ούτος προϋπήρχε και κατά την προκαποδιστριακή περίοδον, ασφαλώς δε και κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», στο Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία, 1827-1832*, Β', Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης, Αθήναι, 1972, σ.27κ.ε. Για το ίδιο θέμα ο Δ. Μαυροσκούφης αναφέρει: «Ο θεσμός των εφόρων ή των επιτροπών δεν είναι βέβαια νέος. Προέρχεται πιθανότατα από το θεσμό των επιτρόπων των μοναστηριών και των εκκλησιών [...]. Τώρα όμως οι εφορείες συνδέονται στενά με την κρατική μηχανή, εφόσον κατά κανόνα εκλέγονται από την κυβέρνηση ύστερα από πρόταση των τοπικών διοικητικών αρχών ή έστω, σε ορισμένες περιπτώσεις, επικυρώνεται ο διορισμός τους από αυτήν, προς την οποίαν και ιεραρχικά αναφέρονται[...]», στο Μαυροσκούφης Δ., *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα, 1821-1832* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1988, σ.167 κ.ε.

συνθηκών ζωής εξασφάλισε το χρονικό πλεόνασμα για να αναπτυχθεί το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση. Δημιουργήθηκε η κοινωνική συνείδηση για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης [...], αλλά αυτή τη φορά ως το κατεξοχήν μέσο για τη διάδοση της παιδείας εμφανίζεται ένας νέος μηχανισμός αγωγής: το σχολείο»³⁸.

Αμέσως μετά την εκδήλωση της επανάστασης και τα πρώτα επιτυχή αποτελέσματα, δεν άργησαν να τεθούν και τα ζητήματα οργάνωσης του μελλοντικού κράτους. Από τα πρώτα ζητήματα που ετέθησαν ήταν η σχέση κράτους και εκπαίδευσης.³⁹ Τα δεδομένα μας δείχνουν ότι οι αρμοδιότητες αυτές περιελάμβαναν: α) την ανάληψη κρατικής ευθύνης για τη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής και β) τον έλεγχο για την εφαρμογή της, δηλαδή, την άσκηση εποπτείας⁴⁰. Τα πρώτα μέτρα

³⁸ Καλαφάτη Ελ., *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 1821-1929*, ΙΑΕΝ- ΓΓΝΓ, Αθήνα, 1988, σ. 14-15.

³⁹ Η Εκκλησία, η οποία χαρακτηρίζεται από τη σχετική βιβλιογραφία ως η «ανώτερη, ως τότε, πολιτική μορφή του Γένους και φορέας εκπαιδευτικής πολιτικής», από το τέλος του 18^{ου} αι. βρίσκεται σε φάση αναδίπλωσης όσο αφορά τις ιδέες του Διαφωτισμού, οι οποίες επηρέασαν τους επαναστατημένους, εκδηλώνοντας ως και την αντίδρασή της στην εμφάνιση τέτοιων πρακτικών. Παράδειγμα, η αντίθεση της Εκκλησίας στην εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου στα σχολεία της Κων/πολης και η διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης στην εκπαίδευση. Σχετικά βλπ. Καλαφάτη Ε., *Τα σχολικά κτίρια...* ο.π. σ.31. Μελετητές πάντως επισημαίνουν πως: «Η γένεση και η σταθεροποίηση του νέου κράτους θεωρείται ότι είναι στενά συνδεδεμένες με τη θεσμοποίηση της παιδείας. Οι λέξεις «Έθνος», «Ελευθερία» (αλλά και «Πεφωτισμένη Ευρώπη») είναι συνυφασμένες με τη λέξη «Εκπαίδευση» σχεδόν σε όλα τα κείμενα της δεκαετίας του 1820 που προωθούν την επέκταση και τη θεσμοποίηση της εκπαίδευσης». Σχετικά βλ. Σολομών Ι., *Εξουσία και Τάξη στο Νεοελληνικό Σχολείο*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992, σ.45.

⁴⁰ Μέχρι την Εθνοσυνέλευση του Άστρους (13 Απρ.1823), όπου στα πλαίσια εξισορροπιστικών τάσεων, η νομοθετική εξουσία αναλαμβάνει την ανώτατη εποπτεία της εκπαίδευσης, ενώ στην εκτελεστική ανατίθεται η ευθύνη της συστηματικής οργάνωσής της, οι τοπικές κυβερνήσεις που είχαν προηγηθεί εκφράζονταν ανάλογα για την από μέρος τους ανάληψη της εποπτείας στην εκπαίδευση. Για παράδειγμα βλπ. τη «Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος» (15 Νοεμ. 1821), όπου ορίζεται ο «Άρειος Πάγος» ως το ανώτατο θεσμικό όργανο, το οποίο αναλαμβάνει την εποπτεία («έχει την επίσκεψιν») των σχολείων μαζί με τα ορφανοτροφεία και νοσοκομεία ή τις δύο προκηρύξεις της Πελοποννησιακής Γερουσίας (16 Μαρτίου 1822 και 27 Απριλίου 1822), η οποία θεωρεί ότι η σύσταση σχολείων και η αγωγή των νέων είναι βασικές υποχρεώσεις «κάθε πεφωτισμένης Διοικήσεως» η οποία πρέπει να ασκεί και τη σχετική εποπτεία (μέσω του γερουσιαστή της τότε Γρ. Δικαίου). Σχετικά βλ., Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τεκμηριωτικά κείμενα*, Τόμος Β', Εστία, 1988, σ. 303, υποσ.1 και Δασκαλάκης Α., *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης, Σειρά Τρίτη, Τα περί Παιδείας, Μέρος Πρώτον*, Αθήναι, 1968, σ.28-33, τεκμ.4 και 5.

που ελήφθησαν αφορούσαν την εισαγωγή μεθόδου διδασκαλίας⁴¹ και τις ρυθμίσεις για το πότε και πώς θα ασκείται η κρατική εποπτεία⁴². Έτσι, συνοπτικά, για την επαναστατική περίοδο, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι: α) Αν και σε εμπόλεμες συνθήκες, η επαναστατημένη Ελλάδα προσπάθησε να οργανώσει ένα υποτυπώδες εκπαιδευτικό σύστημα⁴³. β) Οι κοινωνικές δυνάμεις που αναλαμβάνουν τη διαχείριση και την οργάνωσή του, εισήγαγαν την επιθεώρηση ως αναγκαία παράμετρο και, όπως ρητά αναφέρεται, αυτή έπρεπε να ανήκει αποκλειστικά στις αρμοδιότητες του κράτους. Γενικότερα όμως, «εκείνο που συνιστά τη θεμελίωση του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα είναι τα κείμενα—οι διακηρύξεις, οι νόμοι,

⁴¹ «Συστηματικώς να οργανισθή η εκπαίδευσις της νεολαίας, και να εισαχθή καθ' όλην την επικράτειαν η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος από την Διοίκησιν (Νόμος της Επιδαύρου, κεφ.Ι άρθρ. Πζ')», στο Αντωνίου Δ., *Η εκπαίδευση κατά την ελληνική επανάσταση, 1821-1827, τεκμηριωτικά κείμενα*, Τόμοι Α' και Β', Έκδοση Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2002,Κ[κείμενο]4 και «ανάγνωσή» του σ.316. Βλπ επίσης Δασκαλάκης Α., *Κείμενα-Πηγαί... κτλ, ο.π.*, Μέρος Πρώτον, Αθήναι, 1968, σ.37, τεκμ. 10. Για την εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου βλπ. μεταξύ άλλων και το ιστορικό σημείωμα του Παπαγεωργίου Β., «Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και η εισαγωγή της εις την Ελλάδα» στο *Επετηρίς της Δημοτικής Εκπαιδύσεως 1932*, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήνα, 1932, σ. 286-291.

⁴² Η μελέτη των κειμένων αυτής της εποχής μας έδειξε ότι: α) Γίνεται προσπάθεια προσδιορισμού των χαρακτηριστικών του δασκάλου, τα οποία θεωρούνται απαραίτητα για την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής, β) Καθιερώνεται ο θεσμός του Εφόρου ως αρμόδιου για την πιστοποίηση των χαρακτηριστικών ικανότητας και τον έλεγχο της διαγωγής του δασκάλου, γ) Επιχειρείται η εφαρμογή, με ενιαίο τρόπο και άμεσα ελεγχόμενο, μιας επίσημης Παιδαγωγικής σε όλα τα σχολεία της επικράτειας. Η Παιδαγωγική αυτή όπως υποστηρίζεται, μπορεί να συμβάλλει στην διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του νέου πολίτη όπως αυτά προσδιορίζονται από τις ηγετικές ομάδες της επανάστασης, δ) Θεσμοθετείται η υποχρέωση συνεχούς επαφής και επικοινωνίας των ελεγχόμενων με τους ελεγκτές (δάσκαλων- επιτρόπων) προκειμένου να παρέχονται στοιχεία που να γνωστοποιούν την κατάσταση του κάθε σχολείου. Έτσι η επίσημη πολιτεία προσπαθεί να θέσει υπό την άμεση επίβλεψη της το σύνολο της κίνησης του εκπαιδευτικού μηχανισμού και να αντλεί σε τακτά χρονικά διαστήματα, πληροφορίες οι οποίες αφορούν την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και την ποσότητα του μαθητικού πληθυσμού.

⁴³ Την περίοδο αυτή κατατίθεται το «πρώτο σχέδιο οργανισμού Παιδείας της ελεύθερης Ελλάδος», που συντάχτηκε το 1824 από πενταμελή επιτροπή υπό την προεδρία του Άνθιμου Γαζή. Το σχέδιο αυτό προέβλεπε τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης, την Προπαιδεία ή του Α! βαθμού Παιδεία, του δευτέρου βαθμού Παιδεία και του Τρίτου βαθμού Παιδεία, και συντάσσεται ανάλογος πίνακας με το κατάλογο των μαθημάτων της κάθε βαθμίδας. Ειδικά για την πρώτη βαθμίδα προβλέπεται «σύσταση αλληλοδιδασκτικών σχολείων Α! τάξεως συστηνόμενα κατά ενορίας και χωρία, και Β! τάξεως κατά κωμοπόλεις και πόλεις», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα- Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως, Σειρά Τρίτη, Τα περί Παιδείας*, Μέρος Πρώτον, Αθήναι, 1968, σ. 47, τεκμ. 19.

τα σχέδια που δεν εφαρμόζονται ή ακρωτηριάζονται, μέσα στα οποία το Κράτος ανακηρύσσεται παιδαγωγός του Έθνους, μόνος κάτοχος της παιδαγωγικής εξουσίας»⁴⁴.

Το επαναστατημένο ελληνικό τμήμα, προσπάθησε όχι μόνο για την παραγωγή σχεδίων για την εκπαίδευση, την εποπτεία και τον έλεγχο αλλά αναζήτησε τρόπους για την υλοποίηση αυτών των σχεδίων. Επιχείρησε, στο μέτρο που επέτρεπαν οι συνθήκες, να δώσει συγκεκριμένο περιεχόμενο στην εποπτεία και φρόντισε ανάλογα να δημιουργήσει τους αντίστοιχους φορείς υλοποίησής της. Για τούτο διορίζει διαδοχικά δυο εκπροσώπους του νεοελληνικού διαφωτισμού, τον Θεόκλητο Φαρμακίδη⁴⁵ και μετά την άρνησή του, τον Γρηγόριο Κωνσταντά⁴⁶, ως Εφόρους της Παιδείας, για να αναλάβουν δράση. Το 1825 ο Υπουργός των Εσωτερικών Γρηγόριος Δικαίος συντάσσει διάταγμα με το οποίο ειδοποιεί τους κατά τόπον Επάρχους και Δημογέροντες ότι ο Γρηγόριος Κωνσταντάς θα επισκεφθεί και «επί το κρείττον θα μεταρρυθμίσει όλα τα σχολεία, όσα ευρίσκονται εις την ελευθέραν Επικράτειά μας». Στη συνέχεια συντάσσεται διάταγμα περί αρμοδιοτήτων του Εφόρου Παιδείας, όπου περιγράφονται τα «Χρέη και τα δικαιώματα αυτού»⁴⁷. Το κείμενο αυτό αποτελεί, απ' όσο γνωρίζουμε, την πρώτη προσπάθεια να προσδιοριστεί το περιεχόμενο της επιθεώρησης στην εκπαίδευση τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια.

Στις υποχρεώσεις του Εφόρου, μεταξύ άλλων, τα οποία αφορούν τις αναγκαίες ρυθμίσεις για τη λειτουργία των σχολείων, ως αρμοδιότητες της επιθεώρησής του περιλαμβάνονται και τα ακόλουθα:

α) «να φροντίσει να πληροφορηθεί περί των εις αυτά διδασκόντων διδασκάλων, και της αυτών διαγωγής και ικανότητος. Και περί των μαθημάτων όπου παραδίδονται εις κάθε σχολείον και περί της τάξεως και μεθόδων παραδόσεως», β) «Να λάβη πρόνοιαν μετά των Επιτρόπων των σχολείων δια να διορίζονται παντού διδάσκαλοι τίμιοι, χρηστοθήεις, ενάρετοι, θεοσεβείς, σώφρονες [...]», γ) «[...]Όπου ο τόπος είναι

⁴⁴ Καλαφάτη Ε., *Τα σχολικά κτίρια...* κτλ. ο.π. σ.40.

⁴⁵ Το διοριστήριό του με ημερομηνία 5-Ιουλίου-1823 στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί...* κτλ ο.π.σ.38 τεκμ.11.

⁴⁶ Το διοριστήριό του με ημερομηνία 25-Ιουλίου -1824 στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί...* κτλ ο.π. σ.66.

⁴⁷ Σχετικά βλ., Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί...* κτλ. ο.π. σ.68-70, τεκμ. 38. Το ίδιο κείμενο βρίσκεται και στο Δημαράς Α., *Η Μεταρρύθμιση που...* κτλ. ο.π. σ.12-14, τεκμ. 7.

ικανός να συστήση, να συσταθώσι και αλληλοδιδασκτικά σχολεία», δ) « Να ερευνήσει να μάθη ποιούς και πόθεν έχει τους πόρους και προσόδους παν σχολείον...», ε) « Να έχη επιστολικόν συνάλλαγμα με τους διδασκάλους και επιτρόπους των σχολείων, δια να ειδοποιούνται, από καιρού εις καιρόν, περί της καταστάσεως εκάστου σχολείου, της προόδου των μαθητών, και όσα άλλα αφορώσι την βελτίωσιν των σχολείων», στ) « ...να συνάξουν τας αρχαιότητας,...δια να αποκτήση με τον καιρόν, παν σχολείον το Μουσείον του, πράγμα αναγκαϊότατον δια την ιστορίαν, δια την ανακάλυψιν των αρχαίων ονομασιών των πόλεων και των τόπων δια την γνώρισιν της δεξιότητος των προγόνων μας [...]», ζ) «Να καθυποβάλη εις την Διοίκησην σχέδιον της τάξεως των Ελληνικών μαθημάτων, της μεθόδου της παραδόσεως, της διάρκειας, ει δυνατόν, εκάστου μαθήματος [...]».⁴⁸

Για την επίτευξη των παραπάνω το ίδιο διάταγμα ορίζει και τα δικαιώματα του Εφόρου τα οποία είναι: α) «Να λαμβάνει από την διοίκηση την αναγκαία συνδρομή», β) «Να εισακούεται στους επιτρόπους των σχολείων», γ) «Να πείθονται οι δάσκαλοι σε όσα ωφέλιμα τους προτείνει» και δ) «Οι έπαρχοι να δίνουν χείρα βοηθείας στην εκτέλεση των χρεών του».

Σημειώνουμε ότι από τα δικαιώματά του απουσιάζουν οι επιβολές ποινών ή έστω επιπλήξεων προς τους δασκάλους, αν κάτι διαπιστωθεί ότι δεν είναι στα αποδεκτά πλαίσια. Ο Έφορος έχει δικαίωμα να διατυπώνει προς τους δασκάλους μόνο παραινήσεις και ευχές⁴⁹.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, οδηγούμαστε στις εξής επισημάνσεις :

- α) Γίνεται προσπάθεια προσδιορισμού των χαρακτηριστικών του δασκάλου, τα οποία θεωρούνται απαραίτητα για την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής.
- β) Καθιερώνεται ο ρόλος του Εφόρου ως αρμόδιου για την πιστοποίηση των χαρακτηριστικών ικανότητας και τον έλεγχο της διαγωγής του δασκάλου.
- γ) Επιχειρείται η εφαρμογή, με ενιαίο και άμεσα ελεγχόμενο τρόπο, μιας επίσημης Παιδαγωγικής σε όλα τα σχολεία της επικράτειας. Η Παιδαγωγική αυτή, όπως υποστηρίζεται, μπορεί να συμβάλλει στην διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του νέου πολίτη όπως αυτά προσδιορίζονται από τις ηγετικές ομάδες της επανάστασης.
- δ) Θεσμοθετείται η υποχρέωση συνεχούς επαφής και επικοινωνίας των ελεγχόμενων με τους ελεγκτές (δάσκαλων- επιτρόπων) προκειμένου να παρέχονται στοιχεία που

⁴⁸ Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ* ο.π. σ.69-70.

⁴⁹ Στο ίδιο, ο.π.

να γνωστοποιούν την κατάσταση του κάθε σχολείου. Η επίσημη ηγεσία προσπαθεί έτσι να θέσει υπό την άμεση επίβλεψή της το σύνολο της κίνησης του εκπαιδευτικού μηχανισμού και να αντλεί σε τακτά χρονικά διαστήματα, πληροφορίες, οι οποίες αφορούν την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και την ποσότητα του μαθητικού πληθυσμού.

Το αμέσως επόμενο διάστημα συντάχτηκε και η πρώτη «Επίσημη έκθεση περί παιδείας κατά την ελληνική επανάσταση»⁵⁰. Συντάκτης της ήταν ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και έγινε για την ενημέρωση των φιλελληνικών κομιτάτων της Ευρώπης, μέσω του φιλέλληνα Ιταλού κόμη Πέκιο. Αφορούσε τις αδυναμίες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά και την πρόοδο η οποία είχε συντελεστεί ως τότε και ζητούσε την υλική συνδρομή τους.

β. Η εισαγωγή του θεσμού της επιθεώρησης στο νεοελληνικό σχολείο. Η επιθεώρηση κατά την Καποδιστριακή περίοδο

Η παραπάνω σύντομη επισκόπηση της επαναστατικής περιόδου περιγράφει την «κληρονομιά» που έλαβε ο Ι. Καποδίστριας με τον ερχομό του στην Ελλάδα. Στο διάστημα της διακυβέρνησής του επιχειρεί κυρίως την οργάνωση των ελάχιστων προϋποθέσεων για την συγκρότηση εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτό γίνεται φανερό από την ανάλυση των εγκυκλίων και διατάξεων της περιόδου αυτής. Πιο συγκεκριμένα :

α) Η πρώτη κίνηση του Ι. Καποδίστρια γίνεται με την εγκύκλιο «Προς τους διδασκάλους των εν Ελλάδι Αλληλοδιδασκτικών Σχολείων»⁵¹, όπου ζητά από τους δασκάλους να επιλέξουν τους καλύτερους μαθητές τους, προκειμένου να εκπαιδευτούν από την κυβέρνηση στο επάγγελμα του δασκάλου. Ακολουθεί η Δ' Εθνοσυνέλευση στο Άργος, η οποία πραγματοποιείται με δική του ευθύνη, στις 11 Ιουλίου του 1829 και μπαίνουν οι βάσεις οργάνωσης της Παιδείας. Στις 2 Αυγούστου του 1829 η Εθνική Συνέλευση εξέδωσε το ΙΑ΄ Ψήφισμα «περί οργανώσεως της παιδείας εν Ελλάδι»⁵². Στις 3 Οκτωβρίου του 1829, προχωρά στην

⁵⁰ Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ* ο.π., σ.70-74, τεκμ. 39.

⁵¹ Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 11637/ 25-Απρ-1828, στο Δασκαλάκης Α. *Κείμενα – Πηγαί... κτλ.*, ο.π., Μέρος Α! τεκμ. 134.,σ. 195-196.

⁵² Δασκαλάκης Α. *Κείμενα – Πηγαί... κτλ*, ο.π., Μέρος Α!, τεκμ. 158,σ. 248.

επανασύσταση της «Επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματείας», η οποία είχε ιδρυθεί πάλι το 1822 κατά την διάρκεια της Επανάστασης αλλά οι εξελίξεις τότε δεν επέτρεψαν τη λειτουργία της.

β) Με εγκύκλιό του προς τους Έκτακτους Επιτρόπους και προσωρινούς Διοικητές της χώρας, αναγγέλλει την ίδρυση «υπουργείου»- όπως το αποκαλεί⁵³ με την οποία τους ζητά εκτός από το να εργαστούν «με όλον τον ζήλον, δραστηριότητα και επιμονή», να συντάξουν μία αναφορά όπου να δηλωθούν ο αριθμός και τα ονόματα των μαθητών και των δασκάλων, καθώς επίσης και κρίσεις «περί της διδακτικής ικανότητας αυτών».⁵⁴ Οι επίτροποι και οι διοικητές των επαρχιών αποτελούν τους πρώτους κρατικούς φορείς εποπτείας που θα χρησιμοποιήσει ο Καποδίστριας στις αρχικές προσπάθειες σύστασης εκπαιδευτικού συστήματος, σε μία καθαρά μεταβατική περίοδο.

γ) Στις 10 Οκτωβρίου 1829, ο «επί της Παιδείας Γραμματέας» Ν. Χρυσόγελος, -άμεση προϊστάμενη αρχή των εκπαιδευτικών- στέλνει, κατ' εντολή του Κυβερνήτη, την πρώτη του εγκύκλιο «Προς τους κατά την Επικράτειαν Διδασκάλους». Αν και δεν διαφέρει ουσιαστικά ως προς το περιεχόμενο από την προαναφερθείσα εγκύκλιο του Καποδίστρια, χαρακτηρίζεται από την επιλογή του συντάκτη της να ενημερώσει τους εκπαιδευτικούς για τους ελεγκτικούς και εποπτικούς μηχανισμούς που τίθενται σε εφαρμογή αμέσως μετά τη σύσταση της Γραμματείας⁵⁵.

⁵³ Συγκεκριμένα η εγκύκλιος αναφέρει: «Αλλά δε, δια να δυνηθεί το υπουργείον (υπογράμμιση δικιά μας) τούτο να συντελέση δια των εργασιών του προς το σκοπούμενον του διαληφθέντος ψηφίσματος.....» Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί κτλ* ο.π. Μέρος Α!, τεκμ.181, σ.303.

⁵⁴ Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 2/ 3- Οκτ-1829, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ*, Μέρος Α! τεκμ.181,σ. 303.

⁵⁵ Συγκεκριμένα η εγκύκλιος αναφέρει: «Προς τούτον τον σκοπόν διευθύνουσα τας πράξεις της η Κυβέρνησις κατέστησε την επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματείαν, διατάξασα συγχρόνως και τους κατά την επικράτειαν Εκτάκτους Επιτρόπους και Προσωρινούς Διοικητάς δια της υπ' αριθμ. 2 εγκυκλίου, να συμπράξωσι με ζήλον εις τας εργασίας του Υπουργείου τούτου, χορηγούντες έκαστος πληροφορίας περί των κατά τας επαρχίας σχολείων, περί των προσόντων πόρων, περί της ικανότητος και του ηθικού των διδασκάλων και του αριθμού των μαθητών». Με την εγκύκλιο αυτή, καλεί τους διδασκάλους να καταβάλλουν «πάντα πόνον και σπουδήν εις την εκπαίδευσιν των παιδων» όπως επίσης «θέλετε καταβάλει θεμέλιον της παιδείας εις τας απαλὰς ψυχὰς των παιδων τον φόβον του Θεού, την αρχή της σοφίας και στοιχειούντες αυτούς εις την αληθινήν παιδείαν την ευσέβειαν, θέλετε τους διδάσκει την ιερὰν κατήχησιν...», Εγκύκλιος με αριθμό 21/ 10-

δ) Τον Οκτώβριο του 1830 με διάταγμα του Ι. Καποδίστρια διορίζεται ο Ι. Κοκκώνης ως «Επιθεωρητής των κατά την Πελοπόννησο διδακτικών καταστημάτων»⁵⁶. Με το διάταγμα αυτό ορίζεται για πρώτη φορά επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων. Είχε προηγηθεί λίγο πριν η απόφαση σύστασης των σχολικών εφοριών, με την οποία ανατίθενται πλευρές της επιθεώρησης στους τοπικούς σχολικούς εφόρους, ενώ παράλληλα συνδέονται οι σχολικές εφορίες με τον κρατικό μηχανισμό, αφού με βάση τη σχετική απόφαση τα μέλη τους εκλέγονται από την κυβέρνηση.

Τα δεδομένα αυτής της περιόδου, μας οδηγούν στις ακόλουθες διαπιστώσεις: α) η επιτυχής, όσο ήταν δυνατόν στις συγκεκριμένες συνθήκες, προσπάθεια συγκρότησης εκπαιδευτικού συστήματος, οδηγεί την πολιτική εξουσία στον προσδιορισμό μορφών επιθεώρησης, β) η έκταση των φορέων εποπτείας φαίνεται να είναι συνάρτηση της αντίστοιχης έκτασης και οργάνωσης του σχολικού δικτύου, γ) ο διορισμός του επιθεωρητή από τον ίδιο τον Καποδίστρια και η εκλογή των μελών των σχολικών εφοριών από την κυβέρνηση, μας δείχνει με σαφήνεια, πως επιχειρείται ο κρατικός έλεγχος των φορέων επιθεώρησης.

Οκτ-1829, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ ο.π. σ.323*. τεκμ.190. Ένα μήνα αργότερα ο Χρυσόγελος επανέρχεται με νέα εγκύκλιο στους δασκάλους με την οποία παρέχει περισσότερα συγκεκριμένες οδηγίες για την εκτέλεση του έργου τους. Αυτή τη φορά αναφέρεται και στην κοινωνική διάσταση της παρεχόμενης εκπαίδευσης αναφέροντας: « Ασκείν την διάνοιαν, ρυθμίζεις την καρδίαν, και δια τούτων παρασκευάζεις τους διδασκομένους ικανούς να εννοώσι και να εκτελώσι του κοινωνικού ανθρώπου καθήκοντα, τοιαύται είναι αρχαί της στοιχειώδους δημοσίου εκπαιδύσεως». Εγκύκλιος με αριθμό 212/ Νοέμβριος 1829. Πηγή: «Γενική Εφημερίς φ. 86, σ.341» στο Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία 1827-1832 Β! Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης*, Αθήνα 1972, σ.20.

⁵⁶Το διοριστήριό του βρίσκεται στο διάταγμα 1394/8 Οκτωβρίου 1830. Με το διάταγμα 1372/5 Οκτωβρίου 1830 ορίζεται η αποστολή του, ο μισθός του και επισυνάπτονται οδηγίες για την εκτέλεση των καθηκόντων του. Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ ο.π. Μέρος Β! σ. 1384-1389*. τεκμ.640-641. Σε ό, τι αφορά την επιλογή του Ι. Κοκκώνη από τον Καποδίστρια για τη θέση του γενικού επιθεωρητή βλ. το ιστορικό σημείωμα της Αβδάλη Α., «Ο Καποδίστριας και η Επιτροπή της Προπαιδείας», *Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν. Ιωαννίνων*, Τόμ. 23^{ος}, Ιωάννινα, 1994, σ.5-77. (Εδώ ιδιαίτερα από σ. 50 κ.ε.).

Την περίοδο μετά τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια η προσπάθεια συγκρότησης εκπαιδευτικού συστήματος κινδυνεύει με ακύρωση στα πλαίσια γενικότερων προβλημάτων που αντιμετωπίζει η Ελλάδα⁵⁷.

γ. *Η επιθεώρηση στον νόμο του 1834. Αρμοδιότητες και καθήκοντα των φορέων επιθεώρησης*

• Το 1833, και υπό την επήρεια των νέων πολιτικών καταστάσεων που τείνουν να διαμορφωθούν στην Ελλάδα (ερχομός Όθωνα-αντιβασιλεία), έχουμε μια πρώτη απόπειρα συγκρότησης εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία όμως απέτυχε⁵⁸. Οι νομοθετικές όμως βάσεις της δημόσιας εκπαίδευσης θα τεθούν οριστικά ανάμεσα στα 1834 και στα 1837. Ειδικά για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ο ιδρυτικός νόμος του 1834 θα αποτελέσει το βασικό νομοθέτημα που καθορίζει σχεδόν όλες τις πλευρές του πλαισίου λειτουργίας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και σαν τέτοιο θα

⁵⁷ Η δολοφονία του Καποδίστρια έφερε σε δεινή κατάσταση την εκπαίδευση: «Από τα 71 σχολεία άτινα περί τα τέλη του 1830 ελειτούργουν, στα μέσα του 1832 δεν εσώζοντο παρά 60 αλληλοδιδασκτικά και τούτων τα πλείστα εν Αιγαίω», Λέφας Χ., *Ιστορία της Εκπαιδύσεως*, κτλ., ο.π. σ.7. Επίσης βλπ. και τις πληροφορίες που έδωσε η Γραμματεία της Δημόσιας Εκπαιδύσεως στην Επιτροπή που επιλέχθηκε την εποχή εκείνη να συντάξει σχέδιο για την παιδεία, όπου σε ένα σημείο της αναφέρει: «...Επομένως τα περισσότερα, όλα σχεδόν τα Σχολεία του Βασιλείου την σήμερον ευρίσκονται εις παραλυσίαν, και οι Διδάσκαλοι στερούμενοι 14 και 16 μηνών μισθούς, και καταντήσαντες επομένως εις αμηχανίαν ή παρητήθησαν, ή αν εγκατερούσιν ακόμη, μόνη η ελπίς της πληρωμής των καθυστερησάντων μισθών των, και η τακτική του λοιπού μισθοδοσία των, τους ενισχύει προς τούτο...», Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοελληνικό κράτος: το Σχέδιο της Επιτροπής του 1833*, Πατάκη, Αθήνα, 1992, σ.84-85. Τέλος, βλ. την Έκθεση, την οποία συνέταξε η Επιτροπή του 1833 και αναφέρει ότι «...η μετά τον θάνατον του Ι. Καποδίστρια [...] παραλαβούσα τας ηνίας του Κράτους επταμελής Διοικητική Επιτροπή εύρε το Ταμείον εξητλημένον, την Ελλάδα ερημωμένην, και τα Σχολεία εν μέρει διαλελυμένα» Και καταλήγει: «Εις τοιαύτην στάσιν ευρίσκονται μέχρι τούδε τα περισσότερα παιδευτικά καταστήματα της Επικράτειας. Τινά μεν πεπαυμένα, άλλα δε μόλις εξακολουθούντα χρεωστούμενων μισθών 16 μηνών εις τους διδασκάλους, τους οποίους μόνη η ελπίς ευτυχαστέρου μέλλοντος στηρίζει εισέτι». «Συνοπτική Έκθεση της εκπαιδύσεως των Ελλήνων από της κατακτήσεως των Οθωμανών μέχρι της σήμερον» στο Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του σχεδιασμού... κτλ., ό.π., σ.125-134, ιδιαίτερα εδώ σ.133.*

⁵⁸ Στις 22 Μαρτίου/3 Απριλίου του 1833 εκδίδεται το διάταγμα «Περί συστάσεως επιτροπής προς διοργανισμόν των σχολείων», με βάση την πρόταση του Ι. Ρίζου προς την αντιβασιλεία. Τα σχετικά με τις προτάσεις που κατέθεσε και την τύχη αυτής της επιτροπής βλπ. Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του σχεδιασμού... κτλ., ο.π.*

παραμένει σε ισχύ για 61 ολόκληρα χρόνια, αποτελώντας ένα από τα μακροβιότερα νομοθετήματα της ιστορίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος⁵⁹. Μελετητές αποδίδουν το νομοθέτημα αυτό σε προσωπικό έργο του Mauet. Εκτιμάται μάλιστα ότι είναι βαθιά επηρεασμένο από τον αντίστοιχο γαλλικό νόμο του 1833, τον νόμο Guizot όπως είναι γνωστός⁶⁰. Στον νόμο αυτό διαπιστώνουμε την άποψη, γνωστή από την προηγούμενη περίοδο, «ενός πρωτοβάθμιου σχολείου μαζικού, οργανωμένου σύμφωνα με ένα και μοναδικό πρότυπο κάτω από κρατικό έλεγχο»⁶¹.

⁵⁹ Σχετικά με το Νόμο περί δημοτικών σχολείων της 6^{ης} /18^{ης} Φεβρουαρίου του 1834, βλ.: α) στο *Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ.11* «Νόμος περί δημοτικών σχολείων» 4/13 Φεβ. 1834, β) στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Α', Gutenberg, Αθήνα, Γ' έκδοση, Ιανουάριος 2002, σ. 81-96, και γ) συνδυασμένος με σχόλια, σχετικές εγκυκλίους και συγκριτικά στοιχεία, ιδιαίτερα με τη Γαλλία, στο Δηλιγιάννης Θ- Ζηνόπουλος Γ, *Ελληνική Νομοθεσία από το 1833 μέχρι του 1875*, Τόμος Στ', εκ του τυπογραφείου Ιωάννου Αγγελοπούλου, εν Αθήναις, 1875 σ.433-532. Εκτενή αποσπάσματα του νόμου υπάρχουν και στο βιβλίο του Δημαρά Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Τεκμήρια ιστορίας*, Τόμος Α', σειρά Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Ερμής 1990, τεκμ.17, σ. 45-50.

⁶⁰ Ο Α. Δημαράς επισημαίνει για το νόμο Guizot: «πρέπει να σημειωθεί πως δεν εξέφραζε αλλιώτικο πνεύμα, γιατί ο Γάλλος νομοθέτης χρησιμοποίησε ως άμεση πηγή πρωσικά πρότυπα», ενώ σε άλλο σημείο τονίζει: «το εκπαιδευτικό οικοδόμημα που προκύπτει από τους νόμους του 1834, καθόλου δε στηρίζεται σε ελληνικές εμπειρίες και καταστάσεις. Αντίθετα, μάλιστα, αποτελεί πιστότατη μίμηση αντίστοιχων γερμανικών ή γερμανογενών προτύπων», Δημαράς Α., «Εκπαίδευση» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμ. ΙΓ', Αθήνα, 1977, σ. 484-485. Για τα «δάνεια» και τις συνάψεις του συγκεκριμένου οργανικού νόμου του 1834 με τον αντίστοιχο γαλλικό βλ. μεταξύ άλλων και τη μελέτη του Φυριππή Κ. Εμμανουήλ, *Η Διοίκηση και η Εποπτεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στη Γαλλία και στην Ελλάδα τον 19^ο Αιώνα*,

⁶¹ Αυτό επιτυγχάνεται με την υπαγωγή των σχολείων στους δήμους. Ο δήμος θεσπίζεται ως ακροτελεύτια διοικητική μονάδα με το νόμο της 27 Δεκεμβρίου του 1833 (*Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ.3/ 27 Δεκ.1833-8 Ιαν.1834*) και δεν αντιστοιχεί σε καμιά προηγούμενη διοικητική διαίρεση. Ιδιαίτερη σημασία έχουν εδώ τα άρθρα 114 -116 που αναφέρονται στο «Περί διοικήσεως της περιουσίας των κατά τόπους αγαθοεργών καταστημάτων». Ήδη με το Διάταγμα «Περί της διαιρέσεως του Βασιλείου και της διοικήσεώς του» (Σχετ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ. 12/ 3-15 Απριλίου 1833*) το Κράτος διαιρείται σε 10 νομούς (αρθρ.1 και 2) και 42 επαρχίες. Με το Διάταγμα «Περί αρμοδιότητας των Νομαρχών, και περί της κατά τας Νομαρχίας υπηρεσίας» (Σχετ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ. 17/ 26Απρ.-8 Μαΐου 1833*) στο αρθρ. 12 τμήμα Γ' υπό τη «διεύθυνσιν της επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματείας» και στις 30 παραγράφους του, περιγράφονται τα καθήκοντα του Νομάρχη όπως: Να επιτηρή εις όλα τα εντός του Νομού υπάρχοντα καταστήματα της δημοσίου εκπαιδεύσεως, και να επαγρυπνεί εις το να εκτελώνται οι διδασκαλικοί κανονισμοί και τα περί πειθαρχίας (παρ.24). Να επιτηρή εις την διαγωγήν και την υπηρεσίαν του εις τα

Το νομοθέτημα αφιερώνει δύο από τα έξι του κεφάλαια στην επιθεώρηση⁶². Η αναφορά είναι πλήρης, ορίζοντας και ιεραρχώντας τους φορείς, οι οποίοι αναλαμβάνουν την εφαρμογή της. Με βάση το νόμο συστήνονται επιτόπιες, επαρχιακές και νομαρχιακές επιθεωρητικές επιτροπές, με ιεραρχική διάταξη. Εκτός όμως απ' αυτές τις τρεις κατηγορίες επιθεωρητικών επιτροπών το νομοθέτημα καθιστά σαφές ότι η υπέρτατη εποπτεία και άρα η τελική εξουσία ασκείται από την Κυβέρνηση, αφού όπως αναφέρεται: «Η υπέρτατη εποπτεία εφ' όλων των επιθεωρητικών επιτροπών των διδασκάλων και των σχολείων γενικώς εναπόκειται εις τον αρμόδιον έπαρχον και νομάρχη και εις την επί των Εκκλησιαστικών κλπ Γραμματείαν της Επικρατείας»(άρθρ. 52), δηλαδή στους κρατικούς υπαλλήλους⁶³.

Ο νόμος ορίζει ως υπεύθυνο εποπτείας του σχολικού μηχανισμού τον γενικό επιθεωρητή. Ως γενικός επιθεωρητής ορίζεται ο διευθυντής του μοναδικού Βασιλικού

διδασκτικά και εκπαιδευτικά του Νομού καταστήματα προσωπικού, έτι δε να διορίζει, να μεταθέτη ή να παύη τους τοιούτους, καθ' όσον δι' ιδιαιτέρων προσδιορισμών ανετέθη εις τον Νομάρχη η εξουσία αυτή[...] (παρ.27). Να δίδη τας ζητούμενας αδείας εις το κατά τα διδασκτικά και εκπαιδευτικά καταστήματα του Νομού προσωπικόν, και να εκτελή την περί πειθαρχίας εξουσίαν εναντίον αυτού συμμορφούμενος με τους υπάρχοντας περί τούτου κανονισμούς (παρ.28). Με το Διάταγμα «Περί εισαγωγής βιβλίων της ποιότητας των δημοσίων υπηρετών» (Σχ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αρ. 37/30 Αυγ-11 Σεπ. 1833) το κράτος αποφασίζει να διατηρεί βιβλία υπηρεσιακής ποιότητας των υπαλλήλων «δια να δυνηθή η Κυβέρνηση δι' αυτών να έχη διηνεκείς και ακριβείς γνώσεις περί των προσωπικών περιστάσεων όλων των υπαλλήλων, και να κάμη ορθήν κρίσιν περί των γνώσεων, της ικανότητος, της δραστηριότητος και των εκδουλεύσεων ενός εκάστου». Όλα τα παραπάνω μας βεβαιώνουν ότι ο νόμος των δημοτικών σχολείων του 1834 βασίστηκε στις πρόσφατα διαμορφωμένες διοικητικές διατάξεις, και βρίσκεται σύμφωνος με αυτές.

⁶² Το κεφάλαιο Γ' «περί επιθεώρησης των δημοτικών σχολείων», με το τμήμα Α' «Επιθεώρηση των επιτοπίων δημοτικών σχολείων», τμήμα Β' «Επιθεωρητικά επιτροπαί των κατ' επαρχίας και κατά νομούς σχολείων», και τμήμα Γ' «Περί όλων των επιθεωρητικών επιτροπών των σχολείων» και το κεφάλαιο Δ' «Περί της από μέρος της Κυβερνήσεως υπερτάτης εποπτείας», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αρ. 11, 4/13 Φεβ. 1834, «Νόμος περί δημοτικών σχολείων».

⁶³ Η Κυβέρνηση μπορεί να διαλύει τις επιτόπιες ή επαρχιακές και νομαρχιακές επιτροπές, ύστερα από πρόταση του νομάρχη ή του γενικού επιθεωρητή των σχολείων και να διατάσει την εκλογή άλλων. Μπορεί να επιβάλει επανορθωτικές ποινές, αλλά στο άρθρο 54 του συγκεκριμένου νόμου γίνεται σαφές ότι: «Η περί ποινής απόφασις της επί των Εκκλησιαστικών κτλ. Γραμματείας έχει το κύρος της, είτε απεφάσισε αι επιτροπαί των κατ' επαρχίας ή κατά τους νομούς σχολείων, είτε μη. Εις την πρώτην περίστασιν δύναται η Γραμματεία να επαυξήση, να ελαττώση ή να ακυρώση την παρά της επιτροπής επιβληθείσαν ποινήν ή να επιβάλη ποινήν εις τον παρά της επιτροπής αφεθέντα», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, «Νόμος περί δημοτικών σχολείων», ο.π.

Διδασκαλείου που λειτουργούσε τότε. Οι φορείς της επιθεώρησης θα διατηρηθούν με αυτή τη μορφή μέχρι το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε. Αξίζει να σημειωθεί πως από το 1835 προβλέπονται εξεταστικές επιτροπές, τις οποίες συνήθως αποτελούν τα μέλη των εφορευτικών επιτροπών. Το 1853 με εγκύκλιό του το υπουργείο ζητά τις επιτροπές αυτές να τις επανδρώνουν μέλη, τα οποία να μην είναι ταυτόχρονα και μέλη της επιθεωρητικής τοπικής επιτροπής.⁶⁴

Η επισκόπηση των δεδομένων μέχρι τώρα μας επιτρέπει τις ακόλουθες επισημάνσεις:

α) Τόσο στην πρώτη απόπειρα συγκρότησης εκπαιδευτικού συστήματος επί Καποδίστρια όσο και στο νόμο «Περί δημοτικών σχολείων» και το σύνολο των σχετικών εγκυκλίων, η επιθεώρηση αποτελεί σημαντική παράμετρο.

β) Από το νόμο του 1834 κι έπειτα, η οργάνωση της επιθεώρησης, άρα και οι αντίστοιχοι φορείς της, σχετίζονται με την διοικητική διαίρεση της χώρας.

γ) Ο γενικός επιθεωρητής αποτελεί το πρόσωπο, το οποίο συνδέει την επιθεώρηση με την κρατική εξουσία και είναι ο αποδέκτης των αποτελεσμάτων εποπτείας από τις επιτροπές.

Θα πρέπει βέβαια να σημειώσουμε ότι, όπως έχουν επισημάνει αρκετοί μελετητές, αυτό το σχήμα επιθεώρησης δε λειτούργησε πάντα στην πράξη⁶⁵. Οι επιθεωρητικές επιτροπές των δήμων απ' ό,τι γνωρίζουμε ήταν οι μόνες που λειτούργησαν, αλλά και αυτές με τον καιρό ατόνησαν και ουσιαστικά την εποπτεία την ασκούσε ο δήμαρχος αναφερόμενος απευθείας στον νομάρχη ή στην

⁶⁴ Εγκύκλιος 5791/ 24 Οκτ. 1853, «Περί εξεταστικών επιτροπών», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ. *Ελληνική Νομοθεσία*, Τόμος ΣΤ', εν Αθήναις, 1875, σ. 501.

⁶⁵ Τέτοιες παρατηρήσεις βρίσκουμε στον Λέφα Χ., *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*, ΟΕΣΒ, Αθήνα, 1942, σ.274-278 και στον Παπαδημητρίου Σ.Ν., *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου(1834-1895)*, Αθήνα, 1950, σ.73-78. Στη δε εποπτεία από μέρους των νομαρχιακών δημοδιδασκάλων οι Δηλιγιάννης Θ.-Ζηνόπουλος Κ.Γ σημειώνουν ότι «Το κακόν είναι ριζικώτερον, έγκειται εις την εν γένει διοίκησιν των της δημοτικής εκπαιδευσεως, ήτις από μεν των οικείων προσώπων, των δημοδιδασκάλων, αφήρσε τον κύριον αυτών χαρακτήρα, καταστήσασα, αυτούς ουδέν ήσσον ή δημοσίους υπαλλήλους, εξαρτωμένους από τε τας τοπικάς και από τας γενικωτέρας πολιτικάς περιπετείας, τας δε περί επιτηρήσεως των τε διδασκόντων και των διδακτηρίων διατάξεις του νόμου ουδέποτε σπουδαίως εφάρμοσεν». Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Κ.Γ., *Ελληνική Νομοθεσία... κτλ.*, ο.π. σ. 457 βλπ. εδώ την υποσημείωση.

Γραμματεία. Εξάλλου οι δήμοι ήταν αυτοί, οι οποίοι είχαν αναλάβει τη χρηματοδότηση των σχολείων και τη μισθοδοσία των δασκάλων.⁶⁶

Με το διάταγμα διορισμού⁶⁷ του Ι. Κοκκώνη ως «Επιθεωρητή των κατά την Πελοπόννησο διδακτικών καταστημάτων», ορίζονται με σαφήνεια οι αρμοδιότητες και τα καθήκοντά του ως φορέα επιθεώρησης. Συγκεκριμένα του ανατίθεται:

α) «Να επισκέπτεται αυτοπροσώπως τα Δημόσια Αλληλοδιδασκτικά σχολεία εκ διαλειμμάτων, ώστε να λανθάνη τους διδασκάλους παρουσιαζόμενος απροσδοκίτως».

---

⁶⁶ Οι δήμοι όσο και αν υποχρεώθηκαν να προβλέψουν κονδύλια για την εκπαίδευση στους προϋπολογισμούς τους (αφού δεν μπορούσαν να τεθούν σε εφαρμογή χωρίς την προηγούμενη έγκριση των νομαρχών), δεν μπορούμε να πούμε ότι κινήθηκαν σε αυτά τα πλαίσια, δημιουργώντας ιδιαίτερα προβλήματα στη μισθοδοσία των εκπαιδευτικών. Ο νόμος με το άρθρο 59 έδινε τη δυνατότητα στη κεντρική εξουσία να χρηματοδοτήσει την εκπαίδευση μέσω των δήμων. «Στη βάση αυτής της διάταξης η μισθοδοσία των δασκάλων πολλών σχολείων αναλαμβάνεται κατευθείαν από το Υπουργείο Παιδείας μέχρι το 1840 περίπου. Από το 1843 και μετά η παρέμβαση αυτή παίρνει τη μορφή ειδικών επιχορηγήσεων των δήμων... Θα μπορούσαμε συμπερασματικά να πούμε ότι το πρωτοβάθμιο σχολικό δίκτυο αφού δεχτεί, στην πρώτη περίοδο συγκρότησής του, μια ώθηση από την κεντρική διοίκηση, στη συνέχεια και ως το 1920 αναπτύσσεται χρηματοδοτούμενο κατά κύριο λόγο από τους δήμους» Καλαφάτη Ε. ο.π. σ. 98-100. Διαφορετική είναι η θέση του Σ.Ν. Παπαδημητρίου. Στο βιβλίο του, *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου*, κτλ. ο.π., σ. 14-15 αναφέρει: «Οι δήμοι, έξω από ασήμαντες εξαιρέσεις, δεν είχαν ποτέ την απαιτούμενη οικονομική δυνατότητα να λύσουν από μόνοι τους το πολύπλευρο σχολικό πρόβλημά τους. Στις αρχές μάλιστα οι δυσκολίες αυτές με την ολοκληρωτική έλλειψη διδακτηρίων, σχολικών επίπλων, εποπτικών μέσων κλπ. ήταν πολύ μεγαλύτερες, Γι' αυτό και η σχολική κίνηση αρχικά ήταν αφάνταστα περιορισμένη. Αρκεί να σημειωθεί πως το χειμώνα του 1834 στην Αθήνα δε λειτουργούσε ούτε ένα σχολείο. Στην άλλη Ελλάδα λειτουργούσαν 20-30, ενώ στα 1830 λειτουργούσαν 71». Σε άλλο σημείο αναφέρει: «Κάποιο ελάχιστο ποσοστό δαπανών για τη δημοτική εκπαίδευση άρχισε να αναγράφεται στο δημόσιο προϋπολογισμό μόλις από το 1844, όταν ψηφίστηκε το νέο Σύνταγμα. Μέχρι τότε δεν είχε δαπανηθεί για τα δημοτικά σχολεία από το δημόσιο ταμείο ούτε μια δραχμή[...]. Κυρίως έγινε προσπάθεια να ενισχυθούν οι μεγάλοι δήμοι για να ευνοηθεί κάπως η σχολική ανάπτυξη στα μεγάλα κέντρα». Στο ίδιο σ. 17.

⁶⁷ Ο Ι. Κοκκώνης ανταποκρίνεται άμεσα στα νέα του καθήκοντα και ξεκινά την επιθεώρησή του με την πρώτη έκθεση να την συντάσσει στις 8 Οκτωβρίου του 1830 (έναρξη επίσκεψης στα σχολεία στην περιοχή του Άργους στις 6 Οκτωβρίου). Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί...* κτλ ο.π. Μέρος Β' σ.1391, τεκμ.644. Τον πρώτο κύκλο της επιθεώρησης τον ολοκληρώνει στις 30 Δεκεμβρίου του 1830, αφού επισκέπτεται όλη την Πελοπόννησο. Την συνοπτική του έκθεση την συντάσσει μια μέρα αργότερα (31 Δεκεμβρίου). Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί...* κτλ ο.π. Τόμοι Β' και Γ' σ.1402, 1426, 1428, 1453, 1477, 1489, 1501, 1510, 1518, 1556, 1577, 1593.

β) «Να σημειοί την κατάστασιν εκάστου σχολείου και τα ελλείποντα μέσα...»

γ) «Να παρευρίσκειτασ οσάκις κρίνει αναγκαίον εις την ώρα των μαθημάτων, δια να παρατηρή ακριβώς τον αριθμό των μαθητών, τας δυνάμεις αυτών, τον τρόπον παραδόσεωσ του διδασκάλου. Εάν προσαρμόζηται με τασ περί σχολείων διατάξεισ και τουσ τεθέντασ τελευταίον κανονισμούσ, κατά την παραδεχθείσαν μέθοδον».

δ) «Εάν τισ των διδασκάλων χωλαίνει περί την διδασκαλίαν όχι δι' εθελοκακίαν, θέλει χειραγωγεί αυτόν...».

ε) «Όσοι των διδασκάλων νομισθώσιν ανάξιοι δίολου του επαγγέλματοσ των και ανίκανοι να προσαρμοσθώσιν με τα διαταχθέντα δι' αμάθειαν ή εθελοκακίαν, θέλει πέμπει αμέσωσ κατάλογον ονομαστικόν τούτων εις την Κυβέρνησιν, δια να ενεργηθώσιν τα εν τω αρθρ. 3 του διαληφθέντοσ διατάγματοσ».

στ) «Θέλει δίδει έγγραφα ενδεικτικά εις τουσ μη έχοντασ δίπλωμα της Κυβερνήσεωσ...».

ζ) « Αφού επισκεφθεί τα κατά τόπουσ δημόσια διδακτικά καταστήματα, ωσ άνωθεν, παρουσιαζόμενοσ εις τον Διοικητήν θέλει λαμβάνει παρ' αυτού και παρά των εφόρων ακριβεστέρας πληροφορίασ περί του ηθικού και της επιμελείασ των διδασκάλων.....Προσ δε τουσ Εφόρουσ θέλει δώσει τασ αναγκαίασ οδηγίασ, δια να εννοώσιν και να ενεργώσιν τα καθήκοντα αυτών τα οποία ορίζονται εις το υπ' αριθμ 735 διάταγμα».

Εκτόσ από την επίσκεψη στα δημόσια σχολεία ο «έφοροσ» Κοκκώνησ με βάση τισ οδηγίασ, θα έπρεπε να επισκεφθεί τα «Ιδιαίτερα Σχολεία» που τυχόν λειτουργούσαν στην Πελοπόννησο και τα Ελληνικά Σχολεία. Και στισ δύο περιπτώσεισ θα παρατηρούσε «την ικανότητα και το ηθικό των Διδασκάλων»⁶⁸.

⁶⁸ Θα πρέπει να επισημάνουμε τη στάση του Καποδίστρια απέναντι στισ εκπαιδευτικέσ δραστηριότητες της ιδιωτικέσ πρωτοβουλίασ. Βασική πεποίθησή του ήταν η υπαγωγή των εκπαιδευτικών μηχανισμών στον κρατικό έλεγχο. Η γραμμή της κυβερνητικέσ του πολιτικέσ ήταν: ανοχή της ιδιωτικέσ πρωτοβουλίασ, αφού λόγω της οικονομικέσ καχεξίασ του κράτουσ δεν ήταν σε θέση η κυβέρνηση να συγκροτήσει πλήρησ σχολικό δίκτυο, αλλά υπαγωγή της, από την άλλη, στο κυβερνητικό έλεγχο.

• Συνοπτικά ο Καποδίστριασ: α) προχώρησε σε κατάργηση των εταιρειών (βλ. Φιλανθρωπική Εταιρεία), β) όταν ο ιδιωτικός τομέασ ζητούσε χρήματα ωσ επιχορήγηση στο έργο τουσ, αυτόσ απαντούσε ζητώντασ πρώτα πληροφορίασ για το ήθοσ και τισ ικανότητασ των εκπαιδευτικών, γ) εξέδωσε το διάταγμα 1032/ 12.7.1830, με το οποίο ζητούσε από την ιδιωτική πρωτοβουλία «να μην καινοτομούν αυτοβούλωσ», και δ) προχώρησε σε έλεγχο των ιδιωτικών σχολείων, για τα οποία πίστευε ότι έπρεπε να ενταχθούν στην κρατική εποπτεία (βλ. π.χ. πώσ αντιμετώπισε την περίπτωση της Σαντορίνησ και την εμπορική σχολή της Σύρου, στο Δασκαλάκησ Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ* ο.π. Μέροσ Α, σ. 471-477

Προηγουμένως, με διάταγμα, το οποίο καταχωρήθηκε και στον «Οδηγό Αλληλοδιδασκτικής» του Ι. Κοκκώνη⁶⁹, είχαν οριστεί λεπτομερώς τα καθήκοντα των εφόρων⁷⁰. Αυτά ήταν: α) η φροντίδα της λειτουργίας και συντήρησης των σχολικών κτιρίων και του υλικού τους (άρθρ. Α!-Γ!), με την προϋπόθεση ότι δεν μπορούν να προβούν σε οποιαδήποτε πρωτοβουλία ή ενέργεια συντήρησης εάν πρώτα δεν ενημερώσουν την κυβέρνηση (άρθρ.Ε!, ΣΤ! και ΙΑ!), β) επιφορτίζονταν με την προσπάθεια εύρεσης δωρεών και προσφορών από συμπολίτες ή ξένους (άρθρ.Δ!) πάλι με την προϋπόθεση να ενημερώνουν την κυβέρνηση για τα αποτελέσματα των ενεργειών τους, γ) το δικαίωμα να επισκέπτονται το σχολείο σε ώρες διδασκαλίας⁷¹ και η σύνταξη κάθε τρίμηνο αναφοράς με τον ονομαστικό κατάλογο των μαθητών και τη διαγωγή του δασκάλου, την οποία έστελναν στην «Γραμματεία Δημοσίου Παιδείας»⁷² (άρθρ.Ζ! και Η!) και δ) όφειλαν να επαγρυπνούν για την τήρηση από το δάσκαλο και τους μαθητές όλων των κανονισμών που κατά καιρούς εκδίδονται, φροντίζοντας μάλιστα να είναι κατάλληλα τοιχοκολλημένοι, καθώς επίσης να παρευρίσκονται όλοι ανεξαιρέτως μαζί με τις τοπικές αρχές στις δημόσιες εξετάσεις του σχολείου (άρθρ.Θ! και Ι!). Η υλοποίηση όμως των παραπάνω από τους κατά

και Μέρος Β' σ. 1742-1743 αντίστοιχα). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά, βλπ. Μαυροσκούφης Δ., *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα, ...κτλ., ο.π., σ.252-270.*

⁶⁹ Το Διάταγμα 735/11 Μαΐου 1830 βρίσκεται στο Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού...κτλ., ο.π.,* (Μέρος δεύτερο: Τα κείμενα), σ.173-175. Σχετικές πληροφορίες βρίσκουμε και στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί ...κτλ ο.π.* Μέρος Β! σ.1110.

⁷⁰ Η Ε. Κούκου αναφέρει ότι με νεώτερη εγκύκλιο, η οποία περιελάμβανε συμπληρωματικές οδηγίες του κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια προς τους εφόρους επιδιώχτηκε η καλύτερη κατανόηση των οδηγιών αυτών. Ο Α. Μουστοξύδης είχε ασκήσει κριτική στο διάταγμα θεωρώντας θεωρητικό και δύσκολο να κατανοηθεί από ανθρώπους «ολίγων γραμμάτων». Γι' αυτό και ο Ν. Χρυσόγελος στη συνέχεια με εντολή του Καποδίστρια, συνέταξε νέο πίνακα πιο πρακτικό και κατανοητό. Σχετικά Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία...κτλ ο.π.* σ.30.

⁷¹ Το άρθρο Η' του σχετικού διατάγματος (735) αναφέρει: «Εκαστος των εφόρων, ο λαχών κατά κλήρον, θέλει λαμβάνει αλληλοδιαδόχως την επιστάσιαν του σχολείου καθ' εβδομάδα, έργον δε τούτου είναι να παρευρίσκεται καθημερινώς εις την παράδοσιν των μαθημάτων και να σημειοί τας παρατηρήσεις του περί του δασκάλου και των μαθητών».

⁷² Το άρθρο Ζ' συγκεκριμένα αναφέρει: «Οφείλουν να διευθύνωσι κατά τριμηνίαν τον ονομαστικόν κατάλογον των μαθητών προς την επί της Δημοσίου Παιδείας Γραμματείαν, και τας αναφοράς των περί της διαγωγής του δασκάλου».

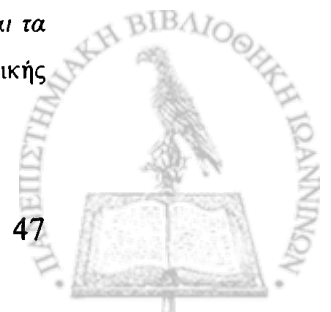

τόπους εφόρους, δεν ήταν εύκολη υπόθεση και τα αποτελέσματα (λόγω ακριβώς των αδυναμιών τους να κατανοήσουν την αλληλοδιδασκτική) αμφίβολα⁷³.

Με τον ιδρυτικό νόμο του 1834, εισάγονται ορισμένες διαφοροποιήσεις στη δομή, τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες των εφορευτικών επιτροπών σε σχέση με την καποδιστριακή περίοδο. Κατά αρχήν, οι επιτροπές αυτές ακολουθούν την διοικητική διαίρεση της χώρας (νομαρχίες, επαρχίες, δήμοι) και ταυτόχρονα ιεραρχούνται, με την έννοια ότι εκτός των αρμοδιοτήτων που η κάθε μία αναλαμβάνει, οι κατώτερες ελέγχονται από τις ανώτερες. Οι επιτροπές εξακολουθούν να έχουν ως φροντίδα τους την εξεύρεση κατάλληλου κτιρίου για να στεγαστεί ένα σχολείο ή να προμηθεύουν με τα απαραίτητα υλικά αυτό, καθώς επίσης να φροντίζουν για την υγιεινή διαμονή των μαθητών. Δεν αναλαμβάνουν όμως αυτές την εξεύρεση πόρων, όπως γινόταν στην εποχή του Καποδίστρια. Με βάση το υποχρεωτικό της φοίτησης, που εισάγει ο νόμος του 1834, οι επιτροπές τώρα αναλαμβάνουν την ευθύνη να φροντίζουν ώστε όλοι οι μαθητές της περιοχής τους να φοιτούν, ακόμα και οι άποροι (οι οποίοι με βάση το νόμο φοιτούν δωρεάν). Σε κάθε περίπτωση, θα φροντίζουν να φτιάχνουν κατάλογο των γονέων που δε στέλνουν τα παιδιά τους σχολείο κι έπειτα να ενημερώνουν τις αστυνομικές αρχές. Βασική διαφοροποίηση όμως συνιστά η δυνατότητα των επιτροπών, στην προσπάθειά τους να φροντίζουν «περί της διατηρήσεως της εσωτερικής του σχολείου πειθαρχίας», ή να επαγρυπνούν «ιδίως εις την εκτέλεσιν των χρεών του διδασκάλου», να μπορούν σε «κατεπείγουσες περιστάσεις να παύουν τον διδάσκαλον», αρκεί αυτό να το αναφέρουν στις ανώτερες επιθεωρητικές επιτροπές εντός 24 ωρών με πλήρη αιτιολόγηση. Την τελική απόφαση όμως, ακόμα και την ακύρωση μιας τέτοιας ποινής, την έχει το υπουργείο των Εκκλησιαστικών ..κτλ. Επίσης, οι επιθεωρητικές επιτροπές κατά επαρχίες ή νομούς έχουν το δικαίωμα – που δεν το έχουν οι επιτόπιες-

⁷³ Όπως ανέφερε ο Ι. Καποδίστριας: «είναι δύσκολον οι επίτροποι, άνθρωποι αμαθείς οι πλείονες να επιφορτισθώσι χρέη, τα οποία δε ηξεύρουν, ούτε δύναται να εκπληρώσωσιν», Χειρόγραφα Εθνικής Βιβλιοθήκης αρθ. 1917, στο Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία...* κτλ ο.π. σ.45. Την λύση θα την δώσει, κατά τον Ι. Καποδίστρια, ο διορισμός κρατικού υπαλλήλου με τις κατάλληλες γνώσεις και αυτός δεν ήταν άλλος από τον Ι. Κοκκώνη ως επιθεωρητής, ολοκληρώνοντας έτσι το εποπτικό-διοικητικό σχήμα της εκπαίδευσης γι' αυτή την περίοδο. Για μια συνολική μελέτη της παρουσίας και του έργου του Ι. Κοκκώνη βλπ. και Τζήκας Χρ., *Ι.Π.Κοκκώνης, Ο Ρόλος του στη Θεμελίωση και τα Πρώτα Βήματα της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, Τεκμήρια-Μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 6, Gutenberg, Αθήνα, 1999.

να επιβάλλουν επανορθωτικές ποινές στους δασκάλους⁷⁴. Και πάλι για αυτές ο υπουργός διατηρεί το δικαίωμα να τις αυξήσει ή να τις ακυρώσει.

Εκτός από τις επιθεωρητικές επιτροπές, ο ιδρυτικός νόμος ορίζει δύο ακόμα φορείς ελέγχου: τους κατά νομόν δημοδιδασκάλους και τον γενικό επιθεωρητή. Ο πρωτοβάθμιος δάσκαλος του σχολείου που βρίσκεται στην έδρα του νομού έχει «την υπέρτατη επιτήρησιν εφ' όλων των εν τω νομώ δημοτικών σχολείων» (άρθρ. 21). Τα καθήκοντά του είναι συγκεκριμένα: επιθεωρεί τα δημοτικά σχολεία της περιφέρειάς του μία φορά το εξάμηνο και εξετάζει «προ πάντων την ικανότητα, δραστηριότητα και ακρίβειαν του διδασκάλου και τας προόδους των μαθητών».

Οι αρμοδιότητές του γενικού επιθεωρητή είναι αυξημένες σε σχέση με τις εφορευτικές επιτροπές και είναι το πρόσωπο το οποίο εκφράζει την εκπαιδευτική πολιτική, αφού επιλέγεται από την Κυβέρνηση. Ταυτόχρονα, όπως επισημάναμε, είναι και ο υπεύθυνος για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στο «Βασιλικό Διδασκαλείο». Ο γενικός επιθεωρητής έχει την γενική επιθεώρηση των σχολείων της ελληνικής επικράτειας και υπάγεται μόνο στην «επί των Εκκλησιαστικών κτλ Γραμματεία».(άρθρ.71). Γι' αυτό κι άλλες φορές θα τον δούμε στα επίσημα έγγραφα να αναφέρεται ή να υπογράφει ως γενικός διευθυντής των δημοτικών σχολείων και η υπηρεσία του να αποκαλείται «Γενικό Διευθυντήριο»⁷⁵. Έχει την δυνατότητα να επιβάλλει επανορθωτικές ποινές, όπως ορίστηκαν και για τις νομαρχιακές επιτροπές (πρόστιμο, επίπληξη, προσωρινή παύση) και είναι ο κατ' εξοχήν αρμόδιος να «εξετάζει την διαγωγή των δασκάλων και να αναφέρει περί αυτών εις τας κατ' επαρχίαν ή κατά νομόν επιθεωρητικάς επιτροπάς ή κατ' ευθείαν εις των επί των εκκλησιαστικών κτλ γραμματεϊάν, δια να τιμωρούνται ή να αποπέμπωνται». Επίσης υποβάλλει σε δεύτερη εξέταση κάθε δάσκαλο, «είτε δημοσίας είτε ιδιωτικής σχολής, ή και οικοδιδάσκαλον, περί της ικανότητος και αξιότητος του οποίου υπάρχουν

⁷⁴ Τέτοιες ποινές είναι η επίπληξη, το πρόστιμο από 1-20 δρχ. και η προσωρινή παύση από 8 ημέρες έως 6 μήνες. «μετά ή άνευ αφαιρέσεως μισθού[...].Καθ' όλην την διάρκειαν της παύσεως του διδασκάλου θέλει λαμβάνει την θέσιν του υποδιδάσκαλος, πληρονόμενος από αυτόν. Εκκλησις της επανορθωτικής ποινής δεν γίνεται », σχετικά άρθρ. 42, του συγκεκριμένου νόμου.

⁷⁵ Σχετικά βλπ. το τύπο πτυχίου που εξέδιδε η εξεταστική επιτροπή του Διδασκαλείου, με βάση το «Διάταγμα περί κανονισμού των εξετάσεων των δημοδιδασκάλων» στο Μπουζάκης Σ.- Τζήκας Χ. *Η κατάρτιση των Δασκάλων- Διδασκαλισσών και Νηπιαγωγών στην Ελλάδα, Τόμος Α', Η Περίοδος των Διδασκαλείων, 1834-1933*, Τεκμήρια Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 3, Gutenberg, Αθήνα, 1996, σ.133-134.

αμφιβολία». Τέλος, ως διευθυντής του διδασκαλείου και με βάση τον ιδρυτικό νόμο, είναι ο υπεύθυνος να διενεργήσει εκτός από τις αρχικές και τις δεύτερες (και τελικές) εξετάσεις δύο χρόνια μετά τον πρώτο διορισμό κάθε δημοδιδασκάλου που αποφοίτησε ή πήρε κατόπιν εξετάσεων το τίτλο του δασκάλου από το διδασκαλείο. Η επιτυχία στις δεύτερες εξετάσεις παρέχει το δικαίωμα στο δάσκαλο να θεωρηθεί οριστικά διορισμένος, καταγράφεται στους εκπαιδευτικούς καταλόγους του υπουργείου και επικυρώνεται η θέση του.

Η ανάλυση των δεδομένων, τα οποία αφορούν τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα των φορέων της επιθεώρησης, μετά την οριστική ρύθμιση της εποπτείας το 1834 μας οδηγεί στις επόμενες διαπιστώσεις: α) Οι αρμοδιότητες του γενικού επιθεωρητή αλλά και των σχολικών εφόρων και επιτροπών αναφέρονται στους εκπαιδευτικούς, την παιδαγωγική και τη μέθοδο, τα σχολικά κτίρια και τη σχολική γνώση. Είναι φανερό από τα παραπάνω πως η εποπτεία αφορά το σύνολο των παραγόντων της εκπαιδευτικής διαδικασίας. β) Οι αναφορές στο δάσκαλο περιέχουν με όση σαφήνεια επιτρέπουν οι εκπαιδευτικές συνθήκες της εποχής, μια ορισμένη αντίληψη, η οποία συνδέει μονοσήμαντα την ποιότητα της εκπαίδευσης με τον εκπαιδευτικό, άρα τον καθιστά υπόλογο απέναντι στους φορείς επιθεώρησης τόσο για τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές όσο και έμμεσα για τα αποτελέσματα. γ) Ο προσδιορισμός των αρμοδιοτήτων των φορέων επιθεώρησης συνδέεται επίσης ρητά με έναν ορισμένο τρόπο άσκησης της. Τα δικαιώματα του επιθεωρητή «να λανθάνη τους διδασκάλους παρουσιαζόμενος απροσδοκίτως», του εφόρου «να παρευρίσκεται καθημερινώς εις την παράδοση των μαθημάτων και να σημειοί τας παρατηρήσεις του περί του διδασκάλου και των μαθητών», και των επιτροπών να «επαγρυπνούν ιδίως εις την εκτέλεση των χρεών του διδασκάλου», είναι φανερό πως δεν εξαντλούνται στον αυταρχισμό της μορφής αλλά συγκροτούν ένα αυστηρά προσδιορισμένο πλαίσιο της καθημερινής εκπαιδευτικής διαδικασίας, που τείνει να συμμορφώσει το σύνολο των δασκάλων σε μια ορισμένη παιδαγωγική αντίληψη και να επιβάλλει ως αντικειμενικά ορθές σύστοιχες διδακτικές πρακτικές.

δ. Η εφαρμογή της επιθεώρησης από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους μέχρι το 1868.

Η επιθεώρηση με βάση τα κείμενα που ορίζουν το περιεχόμενό της, απευθύνεται στον κάθε εκπαιδευτικό χωριστά, προσδιορίζοντας ως επιδιωκόμενο στόχο τη «συμμόρφωσή» του με ορισμένες αντιλήψεις, πρακτικές και στάσεις, δηλαδή με μια ορισμένη παιδαγωγική ιδεολογία. Το διάταγμα ορισμού του Ι. Κοκκώνη ως επιθεωρητή, την περίοδο της διακυβέρνησης του Ι. Καποδίστρια, αναφέρεται ρητά στον έλεγχο του «τρόπου παραδόσεως του διδασκάλου» και την εκπαιδευτική του επάρκεια, αφού «Όσοι των διδασκάλων νομισθώσιν ανάξιοι [...] θέλει πέμπει αμέσως κατάλογον ονομαστικόν τούτων εις την Κυβέρνησιν, δια να ενεργηθώσι τα εν τω αρθρ. 3 του διαληφθέντος διατάγματος»⁷⁶. Είναι χαρακτηριστικό πως, όπως ρητά επισημαίνεται στο σύνολο των διατάξεων, οι οποίες αφορούν το θεσμό της επιθεώρησης αυτή την περίοδο, η επιθεώρηση των δασκάλων συγκροτείται με βάση το δίπολο «ικανότητα και ηθικό»⁷⁷. Αντίστοιχα στα καθήκοντα των σχολικών εφόρων περιλαμβάνεται η σύνταξη αναφοράς κάθε τρίμηνο για τη «διαγωγή του διδασκάλου»⁷⁸.

⁷⁶ Συγκεκριμένα στο άρθρο 3 του Διατάγματος 1032, με το οποίο αποφασίζεται η εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, ως συνέπειες για τους δασκάλους αναφέρονται τα εξής: «Όσοι των διδασκάλων προθυμοποιηθώσι να μεταρρυθμίσωσι τα οποία διευθύνουσι σχολεία, κατά τους κανόνας του Οδηγού τούτου, εκπληρούντες τα διατάγματα της Κυβερνήσεως, θέλουν εφοδιασθή με διπλώματα, [...] όσοι δε νομισθώσιν ανίκανοι να προσαρμόσωσι την μέθοδον ταύτην δι' αμάθειαν, ή δι εθελokaκίαν θέλουν αποδοκιμάζεσθαι καταργούμενου», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ* ο.π. Μέρος Β', σ. 1123.

⁷⁷ Το άρθρο 8 των οδηγιών της κυβέρνησης Καποδίστρια προς τον επιθεωρητή Ι. Κοκκώνη αναφέρει: «Αφού επισκεφθή τα κατά τόπους δημόσια διδακτικά καταστήματα, ως άνωθεν, παρουσιαζόμενος εις τον Διοικητήν θέλει λαμβάνει παρ' αυτού και παρά των εφόρων ακριβεστέρας πληροφορίας περί του ηθικού και της επιμελείας των διδασκάλων...», ενώ στο άρθρο 11, το οποίο αφορά την επίσκεψή του στα Ελληνικά σχολεία καλείται να συλλέξει πληροφορίες «καθ' όσον αφορά την ικανότητα και το ηθικόν των Διδασκάλων, τον αριθμό των μαθητών κτλ», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ* ο.π. Μέρος Β', σ. 1386. Ήδη από το 1829 όταν επιχειρούσε ο Ι. Καποδίστριας να αντλήσει πληροφορίες για την κατάσταση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα και τις ανάγκες που παρουσιάζονταν ζητούσε από τους Προσωρινούς Διοικητές και Επιτρόπους ανάμεσα στα άλλα και το εξής: «Οφείλεις δε να δώσης συγχρόνως εις την Κυβέρνησιν θετικής πληροφορίας περί της ικανότητος και του ηθικού των διδασκάλων», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ* ο.π. Μέρος Α', σ. 304.

⁷⁸ Δες το άρθρο Ζ' του διατάγματος 735, στο ίδιο κείμενο, ο.π.

Με τον ιδρυτικό νόμο του 1834, στο άρθρο 19, ορίζεται πως «έκαστος διδάσκαλος είναι υπεύθυνος περί της κοσμιότητας και ευταξίας της σχολής του και χρεωστεί να επαγρυπνή εις την επιμέλειαν και χρηστοθήειαν των μαθητών του». Με το άρθρο 20 του ίδιου νόμου προσδιορίζονται τα όρια αυτών των αρμοδιοτήτων και καθηκόντων του δασκάλου, ο οποίος «χρεωστεί να επαγρυπνή εις την διαγωγήν των μαθητών του εντός και εκτός της σχολής». Τα παραπάνω συνιστούν «τα χρέη του διδασκάλου» και προσδιορίζονται ρητά ως αντικείμενα ελέγχου από την επιθεώρηση, τόσο του γενικού επιθεωρητή όσο και των εφορευτικών επιτροπών και του «κατά νομόν δημοδιδάσκαλου», ο οποίος «έχει ενταυτώ την υπέρτατην επιτήρησιν εφ' όλων των εν τω νομώ δημοτικών σχολείων».

Η μετάφραση αυτών των κατευθύνσεων σε πλαίσια καθημερινής πρακτικής για το δάσκαλο εξασφαλίζεται με την ρητή διατύπωση των αρμοδιοτήτων, που έχουν και όλοι οι υπόλοιποι φορείς της επιθεώρησης. Ενδεικτικά αναφέρουμε πως ως ιδιαίτερα καθήκοντα των τοπικών επιθεωρητικών επιτροπών ορίζονται μεταξύ άλλων α) «να φροντίζη περί της διατηρήσεως περί της εσωτερικής του σχολείου πειθαρχίας, να επαγρυπνή ιδίως εις την εκτέλεσιν των χρεών του διδασκάλου [...] να αναφέρη εις την επιθεωρητήν επιτροπήν των κατά επαρχίας ή κατά νομούς σχολείων και β) εις κατεπειγούσας περιστάσεις να παύη τον διδάσκαλον»⁷⁹.

Αν ληφθεί υπόψη πως οι δάσκαλοι είναι υποχρεωμένοι «να ακολουθώσιν απαρεγκλίτως τον Οδηγόν τούτον [της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου], έχοντες αυτόν ως τύπον και κανόνα απαράβατον του καθ' ύλην διοργανισμού και του περί την διδασκαλίαν τρόπου»⁸⁰, είναι φανερό πως επιχειρείται η σύνδεση ορισμένων χαρακτηριστικών του δασκάλου με μια ορισμένη διδακτική μέθοδο και παιδαγωγική. Η σύνδεση αυτή διευκολύνει από τη μια μεριά τον έλεγχο του δασκάλου, με βάση αυστηρά προσδιορισμένες πρακτικές και οριοθετημένα κριτήρια και από την άλλη συσχετίζει τον επιδιωκόμενο (ορισμένο) τύπο δασκάλου μονοσήμαντα με την επίτευξη των στόχων του σχολείου. Η πολιτική εξουσία κάνει σαφές πως με βάση το νόμο του 1834 ανατέθηκε «εις την κυβέρνησιν ου μόνον η γενική εποπτεία, αλλά και την εις πολλά των καθ' έκαστα γινομένων επέμβασιν αυτής, ίνα η διάπλασις της

⁷⁹ Άρθρο 37 του οργανικού νόμου της δημοτικής εκπαίδευσης, του 1834 στο, Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία κτλ.*, ο.π., σ.488.

⁸⁰ Άρθρο 2 του διατάγματος, το οποίο αφορά την εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ.*, ο.π., Μέρος Β', σ. 1123.

νεολαίας η εξησφαλισμένη επί ασφαλεστέρων εγγυήσεων»⁸¹. Η εκπαίδευση συνδέεται με «την κοινωνική και πολιτική επανόρθωσιν της πατρίδος»⁸² και οι δάσκαλοι έχουν χρέος να διδάσκουν στους μαθητές τους «τον φόβον του Θεού», «την ιεράν κατήχησιν», «και τα του αγαθού πολίτου καθήκοντα»⁸³.

Από την εποχή του Ι. Καποδίστρια, ο Ι. Κοκκώνης υπήρξε από τους πρωταγωνιστές της διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής αυτής της περιόδου και ταυτόχρονα ένας από τους κύριους εκφραστές της⁸⁴. Ως διευθυντής του μοναδικού Διδασκαλείου, το οποίο λειτουργούσε τα πρώτα χρόνια του νεοελληνικού κράτους, καθώς και η δράση του σε διάφορους τομείς (οργάνωση των δημοτικών σχολείων, μόρφωση των δασκάλων, μέθοδος διδασκαλίας κ.α), μας επιτρέπει να αντλήσουμε από το σύνολο του αρχαιακού υλικού της δράσης του σημαντικά στοιχεία για την εκπαιδευτική πολιτική και την επιθεώρηση αυτής της περιόδου.

Η ανάλυση των εκθέσεων του επιθεωρητή Ι. Κοκκώνη, των αναφορών σχολικών εφόρων και προσωρινών διοικητών, των άρθρων του ιδρυτικού νόμου του 1834 και του συνόλου των εγκυκλίων της περιόδου 1828-1868 μας έδειξε πως οι πρακτικές με τις οποίες υλοποιείται το περιεχόμενο της επιθεώρησης ως προς το δάσκαλο σχετίζονται άμεσα: α) με την επαγγελματική του εξέλιξη και προαγωγή⁸⁵, β)

⁸¹ Εγκύκλιος 2388/5 Μαΐου 1856, στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία ...κτλ.*, ο.π., σ.484.

⁸² Ψήφισμα ΙΑ' στην Δ' Εθνοσυνέλευση στο Άργος, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ*, ο.π., Μέρος Α', σ.248.

⁸³ Εγκύκλιος «Προς τους κατά την Επικράτειαν Διδασκάλους», (περί της αποστολής των και των καθκόντων των), στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ*, ο.π., Μέρος Α', σ. 325.

⁸⁴ Για τον Ι. Κοκκώνη μεταξύ άλλων βλ Τζήκας Χ., *Ι.Π. Κοκκώνης. Ο ρόλος του στη θεμελίωση και τα πρώτα βήματα της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, εκδόσεις Gutenberg, σειρά Τεκμήρια – Μελέτες Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 6, Αθήνα, 1999.

⁸⁵ Ενδεικτικά αναφέρουμε τα παρακάτω αποσπάσματα από τις εκθέσεις του Κοκκώνη κατά την περιοδεία του στην Πελοπόννησο: «...Εφλοτιμήθη να βάλη και τον οδηγόν της μεθόδου ες πράξιν, πλην δεν τον εκτελεί ακόμη ακριβώς, ένα μεν, διότι δεν έχει ουδέ το κατάλληλο οίκημα, ουδέ και τα υλικά μέσα, και άλλο, ότι των ερμηνειών δεν ενόησε καλώς το νόημα. Κρίνεται άξιος να λάβη το του β' βαθμού δίπλωμα» *Έκθεση Ι. Κοκκώνη περί των σχολείων Καλαμάτας, Νησίου, Μικρομάνης*, 24 Νοεμβρίου 1830, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί ...κτλ*. ο.π. Τόμ Β', σ. 1501-1502. Αλλού σημειώνεται: «Ο διδάσκαλος φαίνεται ότι έχει πλειοτέρας γνώσεις των απαιτουμένων, εις το οποίον τώρα μετέρχεται μετ' επιμελείας και ζήλου επάγγελμα. Είναι άξιος να λάβη το του πρώτου βαθμού δίπλωμα και ικανός να διορθώση και τας το υλικόν του σχολείου του παρατηρουμένας ελλείψεις...».

την παραμονή του ή όχι στην υπηρεσία⁸⁶, γ) τον έλεγχο των διδακτικών μεθόδων και πρακτικών που εφαρμόζει⁸⁷, και δ) τον έλεγχο «της διαγωγής και επιμέλειάς του», δηλαδή της συμμόρφωσής του με την εκπαιδευτική πολιτική⁸⁸. Μπορούμε λοιπόν στο

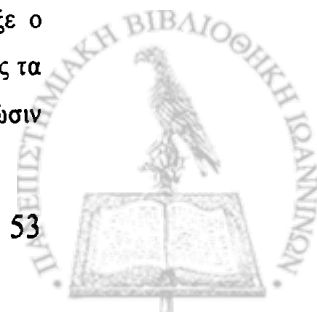
Έκθεση του Ι. Κοκκώνη περί των σχολείων των Πατρών, 2 Νοεμβρίου 1830 στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ., ο.π. σ.1453.*

⁸⁶ Ο Κοκκώνης σε όσους δεν θεωρούσε ικανούς, δεν έδινε κανένα βαθμό, με άμεση συνέπεια να «κινδυνεύει» η θέση τους κι έτσι να υποχρεωθούν σε επανεκπαίδευση. Ενδεικτικά αναφέρει: «..Περί την μέθοδο είναι μέτριος. Αι εις την γλώσσαν δυνάμεις του φαίνονται από το εγκλειόμενον ιδιόχειρόν του, εις τας βοηθητικάς γνώσεις είναι αμαθής. Η ηθική αυτού διαγωγή είναι καλή και εις τους εντοπίους χάρει υπόληψιν ικανήν. Δεν έλαβε ενδεικτικόν ουδενός βαθμού. Δια τι έχει χρείαν σπουδής.» *Έκθεση του Ι. Κοκκώνη περί των σχολείων Καρύταινης*, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ., ο.π. σ.1428.*

Αλλού, ο προσωρινός διοικητής Μεθώνης- Κορώνης αναφέρει: «ο διδάσκαλος ..., όχι μόνον είναι γυμνός από τας γνώσεις,...αλλά είναι και πολύν μακράν του να επιμελήται το έργον του...Δια να μη δαπανάται λοιπόν εις μάτην ο χορηγούμενος παρά της Σ. Κυβερνήσεως προς τον διδάσκαλον κατά μήνα μισθός ....ήθελεν εισθαι ευχής έργον αν η Σ. Κυβέρνησις διέταττε να αντικατασταθή άλλος εις τον τόπον του υπάρχοντος ήδη διδασκάλου», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ., ο.π. Μέρος Β', σ.1576, τεκμ, 737.*

⁸⁷ «Το μέτρον τούτο συμβάλλει εις το να κάμη τους διδασκάλους επιμελεστέρους και προσεκτικωτέρους εις την προσαρμογήν της μεθόδου...χωρίς των οποίων δεν ελπίζουν ν' αναγνωρισθούν ως διδάσκαλοι», αναφέρει ο Χρυσόγελος στο Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία... κτλ. ο.π. σ. 116.* Στον έλεγχο των δασκάλων, ο Ι. Κοκκώνης είχε και τη «βοήθεια» των κατά τόπους έφορων και προσωρινών διοικητών. Ενδεικτικά βλπ. την αναφορά εφόρων των αλληλοδιδασκικών σχολείων των Πατρών όπου αναφέρουν: «ο διδάσκαλος εξακολουθεί το έργον του, όλως αν αφωσιωμένος εις την ακριβή των χρεών του εκτέλεσιν. Κατά τας ημέρας των οδηγιών μας και καθ' όσας έκαμε παρατηρήσεις ελθών προλαβόντως ενταύθα ο Γεν. επιθεωρητής των διδακτικών καταστημάτων, κύριος Κοκκώνης, πληροφορούμεν την Σ. ταύτην Γραμματείαν ότι το παρά της Σ. κυβερνήσεως εισαχθέν εις τ' αλληλοδιδασκικά σχολεία του Κράτους σύστημα του Σαραζίνου, φυλάττει εις την σχολήν ταύτην με την δυνατήν ακρίβειαν», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα- Πηγαί... κτλ., ο.π., Μέρος Γ', σ. 1611, τεκμ. 752.*

⁸⁸ Είναι χαρακτηριστική η εκτίμηση των προσόντων των «εξετασθέντων μαθητών του προτύπου σχολείου» από τον Ι. Κοκκώνη, με όρους διανοητικής ή σωματικής επάρκειας. Τα βασικά προτερήματα των επιτυχόντων είναι «φρόνιμος», «χρηστοθήης» και «γνώστης της αλληλοδιδασκτικής», και των αποτυχόντων «αμαθής», «ανίδεος», «κρυψίνους και ολιγόνους», «νωθρός», «άσκεπτος και φουντούλης», «ολίγης δραστηριότητος», «εξησθημένης κράσεως» κ.α, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ. ο.π., Μέρος Γ', σ. 1651 κ.ε., τεκμ. 769.* Στην συνοπτική έκθεση που συνέταξε ο Κοκκώνης στις 30 Δεκεμβρίου 1830 μεταξύ άλλων αναφέρει: «Οι νυν ευρισκόμενοι διδάσκαλοι εις τα σχολεία, τα οποία επεθεώρησα, πρέπει κατά μικρόν ν' αλλαχθώσι όλοι σχεδόν, διότι, αν δε διδαχθώσιν

σημείο αυτό να οδηγηθούμε σε μια πρώτη γενικότερη διαπίστωση για το περιεχόμενο της επιθεώρησης σε σχέση με τον εκπαιδευτικό: η εκπαιδευτική πολιτική επιχειρεί να υποδείξει μια συγκεκριμένη αντίληψη και πρακτική ως τη μόνη ορθή και συνδέει την επιδίωξή της αυτή με έναν ορισμένο τύπο δασκάλου. Ως γενικότερο πλαίσιο νομιμοποίησης και αποδοχής αυτών των επιδιώξεων χρησιμοποιούνται το «έθνος», η «πατρίδα» και το «γενικό καλό». Με τον τρόπο αυτό μια ορισμένη επιθεώρηση και ένας κοινωνικά προσδιορισμένος κοινωνικός έλεγχος ανάγονται σε «γενικό καλό» και «εθνική προσπάθεια». Ενοχοποιείται έτσι κάθε διαφορετική προσέγγιση και η συμμόρφωση προβάλλεται ως η μόνη αντικειμενική δυνατότητα.

Το περιεχόμενο της επιθεώρησης την περίοδο 1828-1868 μας έδειξε πως:

α) Η εφαρμογή της προτεινόμενης μεθόδου (αλληλοδιδασκτικής) αποτελεί βασική παράμετρο του επιθεωρητικού ελέγχου⁸⁹.

β) Ο έλεγχος εφαρμογής της προτεινόμενης μεθόδου συνδέεται ρητά με ορισμένες διδακτικές και σχολικές πρακτικές, επιχειρεί δηλαδή να ορίσει μια

εκ νέου, δεν είναι ικανοί να κάμωσι καμμίαν ωφέλειαν διδάσκοντες...» Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί ...* κτλ ο.π. Μέρος Β', σ. 1582.

⁸⁹ Η 3^η οδηγία προς τον Ι. Κοκκώνη, στο διορισμό του από τον Ι. Καποδίστρια ως επιθεωρητή στην Πελοπόννησο, αναφέρει: «Να παρευρίσκεται οσάκις κρίνει αναγκαίον εις την ώραν των μαθημάτων, δια να παρατηρή ακριβώς τον αριθμόν των μαθητών, τας δυνάμεις αυτών, τον τρόπον παραδόσεως του διδασκάλου. Εάν πρσαρμύζηται με τας περί σχολείων διατάξεις και τους τεθέντας τελευταίον κανονισμούς, κατά την παραδεχθείσαν μέθοδον», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ*, ο.π., Μέρος Β', σ. 1385. Η επιδίωξη αυτή συνεχίστηκε καθ' όλη την διάρκεια της πρώτης περιόδου. Το 1856 ο υπουργός Παιδείας Χριστόπουλος σε εγκύκλιό του «Περί εφορευτικών επιτροπών», αφού επικαλείται την εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου στην δημοτική εκπαίδευση από τη διοίκηση, αναφέρεται στο έργο των επιθεωρητικών επιτροπών, ασκώντας έντονη κριτική για το ότι «που μεν δεν υφίστανται όλως, που δε εισίν ατελείς και ενιαχού μόνον συμπληρωμένοι, το δε χείριστον πάντων, ότι πολλαί των ούτως ή άλλως εχουσών ουδ' άπαξ του ενιαυτού επισκέπτονται τα υπό την επιτήρησιν αυτών υποκείμενα σχολεία, ουδέ συνέρχονται ίνα περί αυτών σκεφθώσι, Μένουσιν ούτως ανεπιτήρητοι οι κατά δήμους δημοδιδάσκαλοι και ανεξέλεγκτοι πολλαί των αναγκών των σχολείων», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία ...* κτλ., ο.π., σ.484. Η παρουσία εξάλλου του Ι. Κοκκώνη ως επιθεωρητή και κατά την Οθωνική περίοδο, παρ' όλες τις τροποποιήσεις, οι οποίες έγιναν στον οδηγό, καθώς επίσης και οι σχετικές αρμοδιότητες των σχολικών επιτόπιων επιτροπών με βάση το νόμο του 1834, μας επιτρέπουν να υποστηρίξουμε ότι ο έλεγχος της εφαρμογής της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου παρέμεινε σταθερή επιδίωξη της τότε εκπαιδευτικής πολιτικής.

ορισμένη αντίληψη και πρακτική για τη διδασκαλία και συνολικά το σχολείο ως τη μόνη αναγκαία, αποδεκτή και σύστοιχη με την προτεινόμενη μέθοδο⁹⁰.

γ) Ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών δεν περιορίζεται στα πλαίσια που αφορούν τη διδασκαλία αλλά επιχειρεί έμμεσα να συνδέσει τις αντιλήψεις και πρακτικές που προβάλλει ως αναγκαίες και ορθές με μια γενικότερη αποδοχή του ρόλου του σχολείου ως εθνικά αναγκαίου και αποδεκτού. Αυτός είναι και ο λόγος που ο έλεγχος επεκτείνεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων του δασκάλου και των μαθητών και δεν περιορίζεται στις ώρες λειτουργίας των σχολείων⁹¹.

Αντίστοιχα, ο έλεγχος της εκπαιδευτικής πράξης αποτελεί βασική προτεραιότητα όλων των φορέων επιθεώρησης την περίοδο που εξετάζουμε. Η παρακολούθηση του τρόπου διδασκαλίας, της συμπεριφοράς των μαθητών, των γνώσεών τους αλλά και του συνόλου της διαγωγής δασκάλου και μαθητών, εντός και εκτός σχολείου, είναι συνεχής. Ο έλεγχος αυτός οδηγεί αναπότρεπτα στη συμμόρφωση της εκπαιδευτικής πράξης με τα προσδιορισμένα από την κυβέρνηση πλαίσια, τα οποία μετατρέπονται έτσι στο μόνο πλαίσιο «άμυνας» του δασκάλου απέναντι στον έλεγχο κυρίως των σχολικών επιτροπών και εφόρων. Οι φορείς επιθεώρησης εξετάζοντας τους μαθητές των σχολείων, ελέγχουν έμμεσα το σύνολο των σχολικών και διδακτικών πρακτικών, αφού η εξέταση αυτή περιλαμβάνει «τους γυμναζομένους περί την ανάγνωσιν, την γραφήν, την αριθμησην και την χριστιανικήν

---

⁹⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε την υποχρέωση, με ευθύνη και άμεσο έλεγχο των τοπικών επιτροπών να έχουν αναρτημένους τους πίνακες κανονισμών σε περίοπτη θέση στο χώρο του σχολείου. Συγκεκριμένα το άρθρο Ι' του διατάγματος 735 αναφέρει: «Θέλουν επαγρυπνεί έκαστος χωρίς εις την επιστάσιαν του, και όλοι ομού, ώστε να φυλλάτονται απαραβάτως και να ενεργώνται ακριβώς οι διαλαμβανόμενοι κανονισμοί εις το υπ' αρ. 353 διάταγμα και οι ακολούθως περί τούτου εκδοθησόμενοι, του οποίους θέλουν έχει προ οφθαλμών και οι διδάσκαλοι και οι μαθηταί τοιχοκολλημένους», στο Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του σχεδιασμού...* κτλ., ο.π. σ.174.

⁹¹ Στη ρύθμιση των ιδιαίτερων καθηκόντων των τοπικών εφορευτικών επιτροπών με βάση το νόμο του 1834, δίνεται η δυνατότητα «να επιβάλλουν επανορθωτικές ποινάς εις διδασκάλους, τους οποίους ήθελον κρίνει έχοντας κακήν διαγωγήν και κακά ήθη, ή μη επιμελουμένους, ...» (άρθρο 41, εδάφιο 2 του ιδρυτικού νόμου του 1834). Τη συνέχεια την αναλαμβάνει ο Γ. Επιθεωρητής -με το άρθρο 71- όπου «θέλει εξετάζει την διαγωγήν των διδασκάλων» και προτείνει στις επιθεωρητικές επιτροπές ή στον ίδιο τον υπουργό την τιμωρία των εκπαιδευτικών.

διδασκαλίαν, καθόσον αι γνώσεις αύται συγκροτούσι κυρίως την δημοτικήν εκπαίδευσιν»⁹².

Η επισκόπηση των δεδομένων, τα οποία αφορούν το περιεχόμενο της επιθεώρησης ως προς το δάσκαλο και τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε ως εξής το χαρακτήρα του ασκούμενου ελέγχου: η αυστηρή οριοθέτηση αρμοδιοτήτων και καθηκόντων, ο προσδιορισμός μιας μεθόδου ως της μόνης ορθής και αναγκαίας και η υπαγωγή του συνόλου των σχολικών και διδακτικών πρακτικών στον έλεγχο των φορέων επιθεώρησης, τείνει να καθιερώσει μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου ως ουδέτερη κοινωνικά, «εθνικά αναγκαία», περιορίζοντας έτσι ή αποτρέποντας εντελώς τη δυνατότητα κριτικής και την προβολή εναλλακτικών προτάσεων.

Ως προς δε τους στόχους του σχολείου η επισκόπηση των δεδομένων μας έδειξε πως:

α) Η άσκηση επιθεώρησης συνδέεται ρητά με τους σκοπούς του σχολείου και θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξή τους⁹³.

---

⁹² Εγκύκλιος με αριθμό 2841/ 25 Μαΐου 1856, «Περί εξετάσεων των δημοτικών σχολείων και περί των καθηκόντων των εξεταστικών επιτροπών». Σε άλλο σημείο της ίδιας εγκυκλίου αναφέρεται: «[...] οίτε κύριοι νομάρχαι και έπαρχοι καθώς και τα μέλη των επιτροπών θέλουσιν ερευνά μετ' επιστασίας, εάν συν τη διανοητική αναπτύξει, διεμορφώθη συγχρόνως, η τε καρδιά και το ήθος του νέου· καθότι δεν αγνοείτε, κύριοι, ότι την διανοητικήν ανάπτυξιν δεν παρακολουθεί αείποτε η αρετή, άνευ της οποίας πάσα μάθησις είναι ολεθρία», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία ...κτλ.*, ο.π., σ.498 και 499. Έδη από την εγκύκλιο 7538/28 Ιαν 1835 'Περί των εξετάσεων των δημοτικών σχολείων' το ζήτημα του ρόλου που έπαιζαν οι εξετάσεις έμπαινε καθαρά. Συγκεκριμένα η εγκύκλιος ανέφερε: «Η εξέτασις δε πρέπει να συνίσταται εις δύο· πρώτον, εις το να αποδώση ο διδάσκαλος λόγον εις τον δήμον περί του πνεύματος και του τρόπου της διδασκαλίας, περί των παραδιδομένων μαθημάτων και των προόδων των μαθητών του εις το παρελθόν εξάμηνον, και δεύτερον εις το να πληροφορήση του παρόντος δια των κατά την ώραν της εξέτασεως διδομένων πρακτικών δειγμάτων περί της ορθής και δικαίας κρίσεώς του, και επομένως εις το να βραβεύση η επιτροπή τους αριστεύσαντας [...]», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική Νομοθεσία...κτλ.*, ο.π., σ. 494.

⁹³ Ένα απόσπασμα της εγκυκλίου 2388/5 Μαΐου 1856 του υπουργείου των Εκκλησιαστικών κτλ Γραμματείας αναφέρει: «[...]Η δε ανωτέρα αρχή ένεκα της παραμελήσεως της λίαν σπουδαίας ταύτης διατάξεως του νόμου, της περί εφορευτικών επιτροπών δηλονότι, διατελεί πολλάκις εν αγνοία πολλών πραγμάτων άτινα ανάγκη να γνωρίζη. Δεν αγνοείτε, κύριοι, ότι το κατασκευάσμα τούτο εστιν εκ των ουσιωδεστάτων της καθ' ημάς σχολειακής νομοθεσίας, και εκ της αργίας ή αχρηστίας αυτού πολλά και σπουδαία επιφέρονται συνέπεια. Τω διερχομένω τα εν τω μνησθέντι νόμω οριζόμενα καθήκοντα των επιτροπών τούτων γίνεται αντίκα καταληπτόν πόσον επιβλαβής αποβαίνει η παραμέλησις αυτών»

β) Ο έλεγχος των εκπαιδευτικών συνδέεται επίσης ρητά με την επίτευξη των σκοπών του σχολείου. Προβάλλεται έτσι, έμμεσα αλλά με σαφήνεια, η ευθύνη των εκπαιδευτικών και σηματοδοτούνται αυτοί ως οι υπεύθυνοι για την επιτυχία ή την αποτυχία της αποστολής του σχολείου.

γ) Ο προσδιορισμός της εποπτείας ως προϋπόθεσης για την επίτευξη των σκοπών του σχολείου, συνδέεται με έννοιες όπως «έθνος», «ορθήν εκπαίδευσιν της νεολαίας της Ελλάδος», «ιερόν χρέος» κ.α.⁹⁴.

δ) Η απουσία αναλυτικού προγράμματος, κοινής και οριοθετημένης κατάρτισης των δασκάλων και θεσμικά ρυθμισμένων υπαλληλικών σχέσεων, μετατρέπει τους γενικά διατυπωμένους στόχους του σχολείου σε πλαίσιο επιθεωρητικού ελέγχου, ο οποίος αποκτά έτσι αυθαίρετο περιεχόμενο.

ε) Η άσκηση της επιθεώρησης από τις τοπικές επιτροπές και οι ποικιλότητες εξαρτήσεις των δασκάλων απ' αυτές τείνουν να μετατρέψουν τους γενικά διατυπωμένους στόχους του σχολείου σε συγκεκριμένες – αυθαίρετες – προδιαγραφές

επειδή δε τα καθήκοντα ταύτα εκτίθενται λεπτομερώς εν τω νόμω, παραλείπω την επανάληψη αυτών ενταύθα, καθότι πιστεύω ότι συναισθανόμενοι το καθήκον υμών προς την περί πλείστου ποιουμένην τα περι αγωγής και παιδείσεως της νεολαίας κυβέρνησιν, δεν αμφιβάλλω, ότι έχετε αεί προ οφθαλμών τα σπουδαία των ειρημένων επιτροπών χρέη[...], στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία ...κτλ.*, ο.π., σ.485.

⁹⁴ Ένα απλό φυλλομέτρημα των σχετικών κειμένων, τα οποία συντάχτηκαν αυτή την περίοδο, είναι αρκετό για να υποστηρίξει αυτές τις αναφορές. Ενδεικτικά αναφέρουμε: «Η Κυβέρνησις, αφού λάβη τας πληροφορίας ταύτας [εννοούνται οι πληροφορίες περί της ικανότητας και του ηθικού των διδασκάλων] δια της Γραμματείας ... θέλει ενασχοληθή συντόμως εις το ουσιωδέστατον τούτο μέρος της δημοσίου υπηρεσίας, το οποίον θεωρεί ως βάσιν της κοινωνικής και πολιτικής επανορθώσεως του έθνους, και δια τούτο το υψηλότερον των χρεών της», Εγκύκλιος προς τους Διδασκάλους Περί της αποστολής των και των καθηκόντων των, στο Δασκαλάκης Α. *Κείμενα – Πηγαί ...κτλ.*, ο.π., σ.324. τεκμ.190. Βλπ. επίσης και στο ίδιο ο.π., το τεκμ. 161, σ.263, την εγκύκλιο με την αιτιολόγηση της αποστολής των διορισμένων εφόρων και δασκάλων στην περιοχή των Β. Κυκλάδων, που συνέταξε ο έκτακτος επίτροπος της περιοχής προς αυτούς. Αλλά και αργότερα, επί Όθωνα, οι σχετικές εγκύκλιοι του Υπουργείου Παιδείας δεν ξεχνούν να αναφέρονται στην ανάγκη ύπαρξης (και σωστής εφαρμογής) της εποπτείας, με την οποία «η διάπλασις της νεολαίας η εξησφαλισμένη επί ασφαλέστερων εγγυήσεων..... ούτω δια της ερρύθμου και προς τον αυτόν αποβλεπούσης σκοπόν ενεργείας παράγεται ευάρεστον αποτέλεσμα και ευσκοπώτερον επιτυγχάνεται η γενική του λαού αγωγή και διδασκαλία». Σχετικά βλπ., Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 2388/ 5 Μαΐου 1856, «Περί εφορευτικών επιτροπών», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική Νομοθεσία...κτλ.*, ο.π., σ.484-485.

για δασκάλους και μαθητές και να οδηγήσουν σε μια ορισμένη κωδικοποίηση και καθιέρωση αποδεκτών σχολικών και διδακτικών πρακτικών.

Με βάση τα παραπάνω οδηγούμαστε στην επισήμανση πως η σύνδεση της επιθεώρησης με τους στόχους του σχολείου τείνει να επιβάλλει ως αντικειμενικά ορθούς και κοινωνικά ουδέτερους τους στόχους αυτούς, να νομιμοποιήσει και να κάνει αποδεκτή την ασκούμενη εκπαιδευτική πολιτική και τέλος να αποκρύψει τη σύνδεση σχολικών και διδακτικών πρακτικών με την κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

ε. Οι έκτακτες επιθεωρήσεις. Αρμοδιότητες των φορέων επιθεώρησης κατά το χρονικό διάστημα 1868-1895.

Οι διαφοροποιήσεις, οι οποίες επέρχονται μετά το 1868, είναι συνάρτηση μιας ρητά εκφρασμένης αντίληψης της κρατικής εξουσίας για τη λειτουργία και την αποδοτικότητα των ήδη υπάρχοντων φορέων επιθεώρησης, όπως αυτοί λειτουργούσαν με βάση τον ιδρυτικό νόμο του 1834. Σε πληθώρα εγκυκλίων επισημαίνεται πως η άσκηση επιθεώρησης από τους υπάρχοντες φορείς είναι ελλιπής έως ανύπαρκτη και γίνονται αναφορές στις επιπτώσεις αυτής της κατάστασης⁹⁵. Η κρατική εξουσία και οι υπεύθυνοι κρατικοί φορείς αναζητούν με άλλα λόγια εκείνες τις ρυθμίσεις και τους αντίστοιχους φορείς που θα εξασφαλίσουν κατά τη γνώμη τους επαρκή εποπτεία.

Η κριτική απέναντι στο διδασκαλείο και στο τρόπο λειτουργίας του, οδηγεί στην πρώτη διαφοροποίηση. Η λειτουργία του διδασκαλείου αναστέλλεται και ο γενικός επιθεωρητής διαχωρίζεται από τη θέση του διευθυντή του ιδρύματος

⁹⁵ Σχετικά βλ. τις εγκυκλίους με τις οποίες ασκείται κριτική στην ανυπαρξία εποπτείας από τις επιθεωρητικές επιτροπές και τις συνέπειές της: Εγκύκλιος με αριθμ. 2388/ 5 Μαΐου 1856, «περί εφορευτικών επιτροπών», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική Νομοθεσία...κτλ.*, ο.π., σ.484, την 9381/14 Οκτ.1872, «περί εφορευτικών επιτροπών» και την 4949/3 Ιουλ.1874 «περί εφορευτικών επιτροπών», στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιον ...κτλ.*, ο.π., τομ. Α! σ. 292-294. Επίσης βλ. και τις σχετικές αναφορές στο Λέφας Χ., *Ιστορία...κτλ.*, ο.π., σ.274-278.

αυτού.⁹⁶ Η διαδικασία επιλογής δασκάλων ανατίθεται στο εξής σε εξεταστικές επιτροπές⁹⁷.

Οι παραπάνω ρυθμίσεις δε λύνουν όμως το ζήτημα της επιθεώρησης των δασκάλων και με δεδομένο ότι η γεωγραφική έκταση της Ελλάδας αυξάνεται και μαζί ο μαθητικός πληθυσμός και οι δάσκαλοι, η κρατική εξουσία βρίσκεται αντιμέτωπη με το πρόβλημα προσδιορισμού φορέων επιθεώρησης, οι οποίοι να αντιστοιχούν στα δεδομένα αυτά⁹⁸. Η λύση η οποία προκρίνεται για τη συνέχεια είναι οι έκτακτες

⁹⁶ Στην εθνοσυνέλευση του 1863 διατυπώθηκε η άποψη: «ιδίως δε πρέπει να χωρισθή η διεύθυνσις αυτού από της εξελεγχούσης αυτήν αρχής του υπουργείου, να μεταβληθῆ δε το εκπαιδευτήριο τούτο εις τέλειον οικοτροφείον, διότι ως έχει, ανεξέλεγκτοι μένουσι και αυτοκυβέρνητοι, ούτως ειπεῖν οι εν αὐτῷ τρόφιμοι», «Ἐκθεσις του Ε. Δελιγιώργη προς την Εθνοσυνέλευση», στις 21 Ιανουαρίου 1863, στο Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση ... κτλ.*, ο.π. τομ.α', τεκμ. 50, σ. 177.

⁹⁷ Η σύσταση ειδικών επιτροπών για την εξέταση των μελλοντικών δασκάλων έχει τη δική της ιστορία. Αρχικά βλ. το Διάταγμα της 28-Φεβρ-1866, «Περί συστάσεως επιτροπών εν Επτανήσω προς εξέτασιν των δημοδιδασκάλων», το οποίο αφορούσε τις διαδικασίες αναγνώρισης και ενσωμάτωσης των δασκάλων της Επτανήσου με τις ισχύουσες διατάξεις του νόμου του 1834. Ακολουθεί το Διάταγμα της 30-Απρ-1868, «Περί συστάσεως επιτροπών προς εξέτασιν δημοδιδασκάλων», όπου επεκτείνονται οι επιτροπές σε μερικές ακόμα επαρχίες της Ελλάδας. Ακολουθούν τέλος δύο Διατάγματα το επόμενο διάστημα όπου παγιώνουν την κατάσταση αυτή: Διάταγμα της 12 Σεπ.-1872 «Περί διορισμού διαρκούς εν Αθήναις επιτροπής προς εξέτασιν των δημοδιδασκάλων» και το Διάταγμα της 20 Σεπ.-1872 «Περί του Διορισμού των μελών της εν Αθήναις διαρκούς εξεταστικής των δημοδιδασκάλων επιτροπής» (Υπουργός Δ.Σ. Μαυροκορδάτος). Οι επιτροπές αυτές εκτός από την αποστολή τους να εξετάσουν τους υποψήφιους δασκάλους που θέλουν να ασκήσουν το επάγγελμα ή την αναγνώριση των επτανήσιων, είχαν και ως αποστολή τους να επανεξετάσουν και τους υπόλοιπους δασκάλους βάσει του άρθρ. 72 του οργανικού νόμου. Αποτέλεσαν μέχρι το 1878, που επαναλειτούργησε το διδασκαλείο, τη μοναδική διαδικασία παραγωγής δασκάλων. Πηγή: Μπουζάκης Σ.- Τζήκας Χ., *Η κατάρτιση των Δασκάλων- Διδασκαλισμών... κτλ.*, ο.π., τεκμ. 15, 16, 17, 20 και 21 σ.142-161.

⁹⁸ Στον ελληνικό πληθυσμό προστίθενται σε πρώτη φάση τα Επτάνησα (1864) και σε δεύτερη φάση η Ηπειροθεσσαλία (1881). Η αύξηση του μαθητικού πληθυσμού, όπως και των εκπαιδευτικών, είναι εμφανής. Σχετικά με τα αριθμητικά δεδομένα της πορείας αύξησης των μεγεθών αυτών βλ. Καλαφάτη Ε., *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 1821-1929, από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας - Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1988 και συγκεκριμένα τους πίνακες VII και VIII σ. 104 και 106 αντίστοιχα. Βλ. επίσης και την εξέλιξη του πληθυσμού στα Ιόνια νησιά στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ο.π...* Τόμ. ΙΓ', σ. 217 καθώς επίσης και την ανάπτυξη του πληθυσμού των πόλεων στην «Παλαιά Ελλάδα», στα Επτάνησα και στη Θεσσαλία- Άρτα την χρονική περίοδο 1853-1889, όπως παρουσιάζονται στους σχετικούς πίνακες στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο.π., Τόμ. ΙΓ', σ. 450.

επιθεωρήσεις. Με την επιλογή αυτής της μορφής επιθεώρησης η κρατική εξουσία επιχειρεί να αντιμετωπίσει, χωρίς σύστοιχη τροποποίηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου, τις κάθε φορά ανάγκες. Οι έκτακτες επιθεωρήσεις θα αποτελέσουν στη συνέχεια τη βασική μορφή επιθεώρησης και οι έκτακτοι επιθεωρητές τους φορείς της για την περίοδο που εξετάζουμε. Ο αριθμός των έκτακτων επιθεωρητών δεν είναι σταθερός αλλά συμπροσδιορίζεται από το εύρος της επιθεώρησης, τις ανάγκες και τους στόχους των εκπαιδευτικών και πολιτικών δυνάμεων, οι οποίες την καθορίζουν⁹⁹.

Ο προσδιορισμός ωστόσο των έκτακτων επιθεωρητών ως των βασικών φορέων εποπτείας μετά το 1870 δε σημαίνει πως για τους υπεύθυνους εκπαιδευτικούς φορείς και την υπεύθυνη πολιτική εξουσία αποτελούν μόνιμη λύση. Αυτό γίνεται φανερό στις προσπάθειες κατάθεσης εκπαιδευτικών νομοσχεδίων, τα οποία αποτυπώνουν με διαφοροποιήσεις τους προβληματισμούς των κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων για τη μορφή και το περιεχόμενο της επιθεώρησης. Έχει λοιπόν ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εξετάσουμε τις αναφορές στους φορείς επιθεώρησης, σ' αυτά τα σχέδια νόμων, γιατί μόνο έτσι μπορεί να γίνουν κατανοητοί και άρα να αναλυθούν οι λόγοι που οδήγησαν σε μια ολοκληρωμένη πρόταση για την επιθεώρηση το 1895.

Τα σχέδια νόμου τα οποία εξετάζουμε γι' αυτή την περίοδο είναι: α) «Νομοσχέδιον Περί Εφημεριών και Δημοδιδασκάλων», του Ι. Βαλασόπουλου του

⁹⁹ Το 1868 ο Δ. Πετρίδης με διαταγή του υπουργείου επιθεωρεί τα ελληνικά και δημοτικά σχολεία του νομού Μεσσηνίας, (η σχετική αναφορά βρίσκεται στα λεγόμενα του ίδιου στο *Πρακτικά του Εν Αθήναις Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου του έτους 1875*, Αθήνησι, 1876 σ.118). Το 1872 ο Δ. Γραφειάδης διευθυντής του ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα επιθεωρεί με απόφαση του υπουργείου (υπ. Μαυροκορδάτος) τα δημοτικά σχολεία «εις τας επαρχίας Φθιώτιδος και Παρνασσίδος», (σχετικά στο *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΚΑ', 31 Μαρ. 1873, αρθμ. φύλ. 809). Το 1879 (υπ. Αυγερινός), έγινε γενική επιθεώρηση, με έκτακτους επιθεωρητές, στα δημοτικά σχολεία έξι νομών και έξι επαρχιών (επιθεωρήθηκαν 552 σχολεία, τα μισά περίπου σχολεία της ελληνικής επικράτειας, σχετικά *Περ. Πλάτων*, έτος Β', 31 Οκτ. 1879, τεύχ. Α', σ.5 κ.ε). Επανάληψη της επιθεώρησης έγινε και το 1880, (σχετικά *Περ. Πλάτων*, έτος Γ', Νοέμ. 1880, τεύχ. Α', σ. 24 κ.ε.). Τέλος το 1883 έγινε η γνωστή μεγάλη έκτακτη επιθεώρηση στο σύνολο των δημοτικών σχολείων των επαρχιών της ελληνικής επικράτειας -εκτός των αστικών περιοχών, (σχετικά στο Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, *Εκθέσεις των κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των Δημοτικών Σχολείων αποσταλλέντων Εκτάκτων Επιθεωρητών*, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1885).

1874, (μαζί με την αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου)¹⁰⁰, β) το «Νομοσχέδιον περί Δημοτικής και Γυμνασιακής Παιδείσεως» του Γ. Μίληση¹⁰¹ του 1877, γ) Το «Σχέδιον Νόμου Περί επιθεωρήσεως των εν τω Βασιλείω δημοτικών σχολείων» του Α. Αυγερινού¹⁰², του 1878, δ) τα νομοσχέδια του Α. Αυγερινού του 1880 (μαζί με τη γενική αιτιολογική έκθεση και τις επιμέρους αιτιολογικές εκθέσεις που τα συνοδεύουν)¹⁰³, και ε) τα νομοσχέδια Γ. Θεοτόκη του 1889, (μαζί με τις αιτιολογικές εκθέσεις που τα συνοδεύουν)¹⁰⁴. Η εξέταση του συνόλου των σχεδίων νόμου μας οδηγεί στις ακόλουθες επισημάνσεις:

α) Στο σύνολο των σχεδίων νόμου προτείνεται η αύξηση του αριθμού των επιθεωρητών. Συγκεκριμένα στο νομοσχέδιο Βαλασόπουλου (1874) προτείνονται επτά (7) επιθεωρητές: «τρεις δια την Πελοπόννησον και τας παρακειμένας δυτικάς σποράδας νήσους, δύο δια την Στερεάν Ελλάδα και την Εύβοιαν και τας ταύτη παρακειμένας βορείους σποράδας νήσους, εις δια τας Κεντρικάς και τας Νοτίους Κυκλάδας νήσους, και εις δια τας Ιονίους νήσους». Στο νομοσχέδιο του Γ. Μίληση προτείνεται η άσκηση εποπτείας στη δημοτική εκπαίδευση να διενεργείται από τους εξής φορείς: i) από τις επιτόπιες εφορίες, ii) από την κατά νομό εφορία και iii) από το κεντρικό εποπτικό συμβούλιο. Συγκεκριμένα την «κατά νομό εφορία» απαρτίζουν: ο αρχιεπίσκοπος ως πρόεδρος αυτής, ο «κατά νομόν επόπτης» ως εισηγητής και ο γυμνασιάρχης με δύο επιστήμονες πολίτες. Ο επόπτης «υπάγεται αμέσως εις το Υπουργείον της Παιδείας, ου εκτελεί τας διαταγάς και προς ο αναφέρεται, και έχει ίδιον γραφείον και ιδίαν σφραγίδα» (άρθρ. 86). Το 1878 ο Α. Αυγερινός, στο πρώτο νομοσχέδιο που κατέθεσε, πρότεινε η εποπτεία να ασκείται από δύο φορείς: i) την

¹⁰⁰ Σχετικά βλπ. *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΚΒ', Εν Αθήναις 20 Μαΐου 1874, αρ. φύλ. 826 και 827.

¹⁰¹ Σχετικά βλπ. το φυλλάδιο το οποίο μοίρασε ο ίδιος έπειτα από τη σχετική συζήτηση η οποία ακολούθησε την κατάθεση του νομοσχεδίου του Θ. Δηλιγιάννη για την επανίδρυση του Διδασκαλείου Αθηνών με τίτλο: [Γ. Μίλησης], *Νομοσχέδιον περί Δημοτικής και Γυμνασιακής Παιδείσεως*, Εν Αθήναις, 1877.

¹⁰² Σχετικά βλπ., «Σχέδιον Νόμου Περί επιθεωρήσεως των εν τω Βασιλείω δημοτικών σχολείων» στο περ. Πλάτων, έτος Α', τευχ. Ε', 28 Φεβ. 1879, σ. 166-168 (μέρος α') και τευχ. Στ', 31 Μαρτίου 1879, σ. 214-215 (μέρος β').

¹⁰³ Σχετικά βλπ., στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Τόμ. Α', Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, 19^{ος} αι., 1913, 1929*, Σειρά: Τεκμήρια- Μελέτες ιστορίας νεοελληνικής εκπαίδευσης 1, Gutenberg, Αθήνα, 2002, (Γ' έκδοση) σ. 121-173

¹⁰⁴ Σχετικά βλπ., στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ. 174-245.

«Εφορευτική Επιτροπεία των εν τω δήμω δημοτικών σχολείων» (επιτόπια επιθεώρηση) και ii) τους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων (γενική επιθεώρηση). Επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων (δεν ορίζεται ο αριθμός τους) διορίζονται από τον υπουργό με βάση πρόταση του Γ. Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων, σε ορισμένες περιοχές του Βασιλείου κατά το πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιουνίου και οφείλουν να τελειώσουν την επιθεώρηση μέχρι τις δεκαπέντε Αυγούστου. Στο δεύτερο νομοσχέδιό του ο Α. Αυγερινός (κατατέθηκε την 1^η Φεβ. του 1880- οι ομοιότητες με το προηγούμενο νομοσχέδιο είναι εμφανείς) προτείνει, εκτός του Γενικού Επιθεωρητή, «επί του παρόντος» και δύο θέσεις Νομαρχιακών επιθεωρητών» (συναποτελούν με τον Γ. Επιθεωρητή τα μέλη του Κεντρικού συμβουλίου της δημοτικής εκπαίδευσης) και «εν ανάγκη και υπό εκτάκτων, διοριζομένων υπό του αρμοδίου Υπουργού». Ο αριθμός των εκτάκτων επιθεωρητών ούτε τώρα αναφέρεται, επιλέγονται πάντως κατά τις ανάγκες της υπηρεσίας και κατόπιν γραπτών δοκιμασιών. Στο νομοσχέδιο Θεοτόκη προτείνονται πέραν του Γενικού Επιθεωρητή και ενός τριμελούς εκπαιδευτικού συμβουλίου και δύο κατηγορίες επιθεωρητών, οι μόνιμοι και οι μεταβατικοί. Για μεν τους μόνιμους προτείνονται ένας ανά νομό ή «και εις δύο ομού, όταν ούτοι ήναι ολιγάνθρωποι», για δε τους μεταβατικούς «ούτε ολιγώτεροι των δέκα ούτε περισσότεροι των είκοσι δύναται να ήναι».

β) Το σύνολο των σχεδίων νόμου περιέχει ως φορείς επιθεώρησης μόνιμους επιθεωρητές. Συγκεκριμένα στα τέσσερα από τα πέντε νομοσχέδια οι επιθεωρητές είναι μόνιμοι, διορίζονται με βασιλικό διάταγμα, περιγράφονται με σαφήνεια τα καθήκοντά τους και τα όρια των αρμοδιοτήτων τους. Ακόμα και στην περίπτωση του νομοσχεδίου Αυγερινού- του 1880 που προτείνονται έκτακτοι επιθεωρητές- αναφέρεται ότι αυτοί «δύναται να διορισθώσι και μονίμως δια βασιλικού διατάγματος, λαμβάνοντες μισθόν 200 δρχ. κατά μήνα και έχοντες και το της συντάξεως δικαίωμα».

γ) Σε όλα τα σχέδια νόμου οι επιτόπιες εφορευτικές επιτροπές αποτελούν μορφή επιθεώρησης η οποία διατηρείται. Σε κανένα όμως σχέδιο νόμου οι επιτόπιες επιτροπές δε φαίνεται να αποτελούν το κύριο φορέα εποπτείας¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Αξίζει να επισημανθεί η πρόβλεψη που περιέχεται στα νομοσχέδια του Αυγερινού (1878 και 1880) για τα μέλη των επιτόπιων εφορευτικών επιτροπών. Ενώ μέχρι τότε τις επιτόπιες εφορευτικές επιτροπές τις αποτελούσαν μέλη του δημοτικού συμβουλίου και ευυπόληπτοι πολίτες, με τα

δ) Αντίστοιχους προβληματισμούς και ομόλογες αντιλήψεις διατυπώνουν και φορείς των εκπαιδευτικών. Ο Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος (ΕΔΣ), τον Ιούλιο του 1871 υπέβαλε νομοσχέδιο «Περί εποπτείας και διευθύνσεως των δημοτικών σχολείων» στο υπουργείο. Το νομοσχέδιο αυτό συνοδεύεται και από αιτιολογική έκθεση, την οποία ανέλαβε να παρουσιάσει στα μέλη του συλλόγου ο Δ. Πετρίδης. Με το νομοσχέδιο αυτό προτείνεται να καταργηθεί η θέση του γενικού διευθυντή των δημοτικών σχολείων (Γ. Επιθεωρητής) και να συστηθεί «συμβούλιον εποπτικόν των δημοτικών σχολείων και γνωμοδοτικόν περί αφορώντων εις την στοιχειώδη του έθνους παιδευσιν εξ επτά εποπτών των δημοτικών σχολείων, ήτοι εξ μελών και ενός προέδρου του συμβουλίου υποχρεουμένων να επιθεωρώσιν άπαξ τουλάχιστον του έτους άπαντα τα προκαταρκτικά (δημοτικά) σχολεία αρρένων και θηλέων διαιρουμένου προς τούτο του κράτους εις επάριθμα τοις εποπταις τμήματα» (άρθρο 1^ο)¹⁰⁶.

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, το θεσμικό πλαίσιο το οποίο προσδιορίζει τις αρμοδιότητες των ήδη υπαρχόντων φορέων επιθεώρησης (γενικός επιθεωρητής – επιθεωρητικές επιτροπές) διατηρείται μέχρι το τέλος της περιόδου. Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε πως ο προσδιορισμός των αρμοδιοτήτων των νέων φορέων επιθεώρησης που καθιερώνονται μετά το 1868 (εφαρμογή των έκτακτων επιθεωρήσεων) τροποποιεί ως προς μερικά σημεία και τις αρμοδιότητες των άλλων φορέων. Η εξέταση των αρμοδιοτήτων των έκτακτων επιθεωρητών όπως αυτές προσδιορίζονται από τα κείμενα οδηγιών¹⁰⁷ που συνοδεύουν το διορισμό τους μας έδειξε πως:

συγκεκριμένα σχέδια νόμου προτείνεται η ακόλουθη σύνθεση: στις πρωτεύουσες των νομών και επαρχιών από πέντε τακτικά μέλη, α) τον πρόεδρο του δημοτικού συμβουλίου, «όντος και προέδρου της επιτροπείας, β) τον Γυμνασιάρχη ή τον Σχολάρχη, γ) τον Ειρηνοδίκη «εις ου την δικαιοδοσίαν υπάγεται ο δήμος», δ) ένας από τους «ευπαιδευτοτέρους κληρικούς» και ε) ένας «εκ των ευύποληπτοτέρων ιατρών, ή δικηγόρων μονίμως εγκατεστημένων εν τω δήμω, ή άλλου διακεκριμένου επιστήμονος». Το σημαντικό εδώ είναι ότι σε περίπτωση που ο πρόεδρος είναι απών ή αρνείται να συγκαλέσει την επιτροπή, τον αναπληρώνει ο γυμνασιάρχης ή ο ειρηνοδίκης. Ανάλογη σύνθεση των επιτόπιων εποπτικών συμβουλίων θα καθιερωθεί στο τέλος της περιόδου με το Ν. ΒΤΜΘ'.

¹⁰⁶ Σχετικά στο *Πρακτικά του Εν Αθήναις Ελληνικού Διδασκαλικού* ..κτλ, ο.π., σ. 131-132. Ανάλογα στα επόμενα άρθρα περιγράφονται τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες των επιθεωρητών.

¹⁰⁷ Σχετικά βλ. «Οδηγία περί επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων» (αριθμ Πρωτ. 3675) , 6 Μαΐου 1880 (Υπουργός Ν. Μαυροκορδάτος) και «Συμπληρωματικά περί επιθεωρήσεως οδηγία» (αριθ. Πρωτ. 7958), 29 Ιουν. 1883 (Υπουργός Κ. Λομβάρδος), στο Βενθύλος Γ., *Το Θεσμολόγιον της*

α) Ανάμεσα στους έκτακτους επιθεωρητές και το σύνολο των επιθεωρητικών επιτροπών υπάρχουν σχέσεις εξουσίας και υποταγής. Οι έκτακτοι επιθεωρητές με βάση τις οδηγίες ασκούν ουσιαστικά την επιθεώρηση αυτής της περιόδου.

β) Στους έκτακτους επιθεωρητές παρέχονται με βάση σχετική ρύθμιση οι αρμοδιότητες του γενικού επιθεωρητή¹⁰⁸.

γ) Ο αναλυτικός καθορισμός των αρμοδιοτήτων των έκτακτων επιθεωρητών, τα αυστηρά καθορισμένα χρονικά όρια άσκησης της εποπτείας και αξιοποίησης των αποτελεσμάτων οδηγούν στον αυστηρότερο έλεγχο των εκπαιδευτικών. Μπορούμε δηλαδή να υποθέσουμε βάσιμα πως η έκταση των αρμοδιοτήτων συνδέεται, επηρεάζει και τροποποιεί ως προς κάποια σημεία την έκταση, το περιεχόμενο και το βαθμό ελέγχου.

Εξετάζοντας τα σχέδια νόμων της περιόδου ως προς αυτήν την υποκατηγορία ανάλυσης παρατηρούμε πως:

α) Οι αρμοδιότητες των φορέων εποπτείας, όπως προτείνονται στα σχετικά κείμενα, δε διαφοροποιούνται σημαντικά ως προς την έκταση των αρμοδιοτήτων τους από τα ισχύοντα για το γενικό επιθεωρητή και τους έκτακτους επιθεωρητές.

β) Στις σχετικές διατάξεις των υποβαλλόμενων προς ψήφιση νομοσχεδίων, είναι φανερή η προσπάθεια αναλυτικού καθορισμού των αρμοδιοτήτων των φορέων επιθεώρησης σε σχέση με το δάσκαλο, τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές και τους στόχους του σχολείου.

Μπορούμε δηλαδή να ισχυριστούμε πως βασικό χαρακτηριστικό των προτεινόμενων νομοσχεδίων αποτελεί η προσπάθεια διατύπωσης των αρμοδιοτήτων

Δημοτικής Εκπαιδύσεως, Τόμ. Α', Αθήνα, 1884, σ. 296-302. Το χαρακτηριστικό της υπόθεσης με τις οδηγίες είναι ότι το 1879 επί υπουργίας Α. Αυγερινού έχουμε τις ίδιες ακριβώς οδηγίες (με αυτές του Ν. Μαυροκορδάτου) οι οποίες δόθηκαν για την έκτακτη επιθεώρηση που διενεργήθηκε τότε. Θα μπορούσαμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι η επανάληψη των ίδιων οδηγιών σχετίζεται με την αλλαγή της διδακτικής μεθόδου (από αλληλοδιδασκτική σε συνδιδασκτική) που εφαρμόστηκε εκείνη τη χρονική περίοδο.

¹⁰⁸ Συγκεκριμένα στο Ν. ΑΦΝΗ του 1887 το άρθρο 3 αναφέρει: «Αι εν εδαφίω α' και β' του ανωτέρου άρθρου ποινάι επιβάλλονται υπό του γενικού επιθεωρητού, των δημοτικών σχολείων και υπό των εκτάκτων επιθεωρητών, συντασσόντων περί πάσης επιβολής πειθαρχικής ποινής πράξιν, υποβαλλομένην εις την έγκρισιν του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως. Πάσαι δε υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών κτλ, προτάσει του συμβουλίου της εκπαιδύσεως ή του γενικού επιθεωρητού των δημοτικών σχολείων ή των εκτάκτων επιθεωρητών». Σχετικά στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδύσεως*, τόμ. Τρίτος, Εν Αθήναις, 1892, σ.1-2.

της επιθεώρησης με τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται μια σύστοιχη υλοποίησή της. Τα προτεινόμενα νομοσχέδια επιχειρούν έτσι να απαντήσουν στο πρόβλημα της μη επαρκούς εποπτείας που αποτελούσε, όπως έχουμε ήδη επισημάνει αντικείμενο πολλών εγκυκλίων της περιόδου αυτής.

στ. Η εφαρμογή της επιθεώρησης κατά το χρονικό διάστημα 1868-1895.

Η επισκόπηση των δεδομένων, τα οποία αφορούν το περιεχόμενο της επιθεώρησης μετά το 1868, μας έδειξε πως η έμφαση δίνεται στους τομείς εκείνους τους οποίους είχε εντοπίσει η ως τότε κριτική. Πιο συγκεκριμένα, η ανεπάρκεια, κατά τη γνώμη των αρμόδιων φορέων, των δασκάλων ως προς τη γνώση της καθορισμένης διδακτικής μεθόδου¹⁰⁹, η άγνοια των σχετικών κανονισμών και συνολικότερα η αδυναμία εκτέλεσης του έργου τους αποτελούν το κύριο αντικείμενο του επιθεωρητικού ελέγχου¹¹⁰. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ήθος, τη συμπεριφορά και

¹⁰⁹ Η αιτιολογική έκθεση των νομοσχεδίων Αυγερινού μεταξύ άλλων αναφέρει: «διδάσκαλοι αμαθείς και αμέθοδοι άνευ έρωτος προς έργον ουδέν παρέχον αυτοίς θέλητρον, αφού αγνοούσι τον σκοπόν αυτού και τα μέσα, και όπερ μετέρχονται ως επί το πλείστον ως βαναυσικόν επιτήδευμα χάριν απλού ψωμισμού, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, ιδού εν συντομία οι παράγοντες της σημερινής του δημοτικού σχολείου δυστυχίας [...] Ούτε περί πνευματικής του παιδός αναπτύξεως, ούτε περί διαπλάσεως χαρακτήρος, ούτε περί καλλιέργειας του θρησκευτικού αισθήματος, ούτε περί εξεγέρσεως του προς μανθάνειν ενδιαφέροντος, ούτε περί ασκήσεως του παρατηρητικού, ούτε περί ασκήσεως του διασκεπτικού νοός, ούτε περί μεταδόσεως των εν τω πρακτικώ βίω απολύτως αναγκαίων προκαταρκτικών γνώσεων, αίτινες εν τω εφεξής βίω δια της πείρας και της αναγνώσεως ευκόλως πολλαπλασιάζονται, δύναται να γείνη λόγος εν σχολείοις, εν οίς επικρατεί άψυχος κα μηχανική διδασκαλία συχνότατα διακοπτόμενη ή εξ αμελείας του διδασκάλου ή εκ των πολλών απουσιών του μαθητού», «Γενική Αιτιολογική Έκθεσις των Νομοσχεδίων Αυγερινού», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις... κτλ.*, ο.π., σ.130-131.

¹¹⁰ Στις 15 Οκτ. 1866 ο Σ. Βυζάντιος, γενικός επιθεωρητής της δημοτικής εκπαίδευσης, σε εγκύκλιό του «Προς τους Δημοδιδασκάλους», ασκώντας κριτική στα πεπραγμένα των δασκάλων έλεγε: «Ουδέν των αφορώντων την εξάσκησιν του επαγγέλματος υμών παρημέληται υπό του αρμοδίου Υπουργείου. Τα πάντα, και των ελαχίστων μη εξαιρουμένων, ωρίσθησαν, διετάχθησαν, εκανονίσθησαν, και τριακόσiai ίσως εγκύκλιοι εξεδόθησαν, εν διαστήματι τριάκοντα ετών, διαρρυθμίζουσαι τα έργα σας. Πόσοι εν τούτοις εξ υμών εμελέτησαν και γνωρίζουσιν ακριβώς και διατηρούσι τας εγκυκλίους ταύτας, ως εγκόλπιον; Πόσοι συμμορφούνται κατά γράμμα προς τα παραγγελλόμενα; Ακόμη και σήμερα πολλοί εξ υμών στενογραφούσι δυσαναγνώστως τα ονόματά των εν αναφοραίς προς τας

το σύνολο των δραστηριοτήτων του εκπαιδευτικού, για τα οποία προσδιορίζεται ρητά το επιθυμητό περιεχόμενο¹¹¹. Η εξέταση των σχετικών εγκυκλίων μας έδειξε πως οι παραπάνω τομείς ορίζονται σαφώς ως αντικείμενα επιθεωρητικού ελέγχου¹¹².

Κατά τη φάση αυτή επιχειρείται η αντιμετώπιση των αδυναμιών επιθεώρησης ενός σχολικού δικτύου, το οποίο σε σχέση με το 1834, έχει αυξηθεί σημαντικά και άρα να είναι σχεδόν αδύνατη η επιθεώρηση του μόνο με τον έναν επιθεωρητή και τις επιθεωρητικές επιτροπές έτσι τουλάχιστον όπως η πράξη απέδειξε. Για το λόγο αυτό επιλέχθηκε, επικουρικά στην αρχή, η εφαρμογή των έκτακτων επιθεωρήσεων.

Η εξέταση των εκθέσεων έκτακτων επιθεωρήσεων, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν μέχρι το 1880, οπότε και επίσημα εφαρμόζεται η

προϊσταμένας αρχάς· πολλοί απασχολούσιν ακαίρως το Υπουργείον ή το Διευθυντήριον περί πραγμάτων, ων η διευθέτησις αφορά τα επιτοπίους διοικητικάς αρχάς [...]], στο *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρθ. Φύλ. 611, σ.1069-1072 (εδώ σ.1070).

¹¹¹ Σε άλλο σημείο της ίδιας εγκυκλίου ο Σ. Βυζάντιος αναφέρει: «Και διατεινόμεναι ότι, δημοδιδάσκαλος, εκτελών ευόρκως και θρησκευτικώς τα καθήκοντα αυτού, αποφεύγων ως λυμήν τα εν τοις δημοσίοις λογομαχίας (δεν θέλω μήτε να ονομάσω την αηδή εκείνην των χαρτοπαιγνίων διασκέδασιν, ήτις, μετά τωσαύτας απογορεύσεις, γίνεται ακόμη αιτία να μυκτηρίζεται το επάγγελμά σας)· δημοδιδάσκαλος διατηρών εαυτόν εν παντί ανέγκλητον, προς άπαντας ίσον, και μετριοπαθή, και κόσμιον, και ανεκτικόν, είνε σχεδόν αδύνατον να διαβληθή, να κατατρεχθή, να πάθη [...]], στο ίδιο ο.π., σ.1070. Παρόμοιες «παραινέσεις» θα διαπιστώσουμε και σε άλλες εγκυκλίους αυτής της περιόδου. Ενδεικτικά βλπ. την εγκύκλιο με αριθ. 8038/ 12 Σεπ.1872 (υπ. Δ.Σ. Μαυροκορδάτος) «Προς τας Δημοδιδασκάλους, περί συμπεριφοράς αυτών, παραινετική».

¹¹² Οι οδηγίες προς τον Δ. Γραφειάδη τις οποίες έδωσε ο υπουργός Δ. Μαυροκορδάτος για την έκτακτη επιθεώρηση κατά το 1872 ανέφεραν: «Θέλετε προσπαθήση εξ ίδιας αντιλήψεως, αντιπαραβάλλοντες προς αλλήλας τα διαφόρους γνώμας, να σχηματίσητε ιδίαν πεποιθήσιν, ξακριβούντες τας αρχικάς αιτίας των κοινωνικών ελαττωμάτων, όσα κρίνητε μάλλον επικρατούντα, και οποία η βαθμηδόν κατορθωτή εξάλειψις αυτών[...]. Θέλετε παρατηρήση οποίον εν γένει το θρησκευτικόν αυτού αίσημα και οποίαν εκ της λελογισμένης αναπτύξεως αυτού δύναται να προσδοκά ευλόγως η Κυβέρνησις τροπήν επί το βέλτιον των κακών έξεων, όσαι παρισδύουσι δυστυχώς καθ' ημέραν εις την μικράν μας κοινωνίαν[...]. Το προσωπικόν των διδασκάλων θέλει προσηλώση ιδιαίτατα την προσοχήν σας, θέλετε δε συστήση εις το υπουργείον, ους αν εξ αυτών ηθέλατε κρίνη μη μόνον διαδίδοντας ξηράς γραμματικάς γνώσεις, αλλά πολύ μάλλον τους φιλοτιμουμενους να καταστήσωσιν αγαπητήν την αρετήν δια των ακραιφνών του χριστιανισμού αληθειών, και δια του ίδιου παραδείγματος[...]], Εγκύκλιος 8227/15 Σεπ. 1872, «Οδηγία προς τον κον Δ. Γραφειάδη διευθυντήν του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα», στο *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΚΑ', εν Αθήναις, 31 Μαρ. 1873, αρ. φύλ. 809, σ. 2629. Ανάλογες είναι και οι οδηγίες που ακολουθούσαν τους έκτακτους επιθεωρητές το επόμενο διάστημα.

αλληλοδιδασκτική μέθοδος, μας έδειξε πως σημαντικό τμήμα των εκθέσεων αυτών αφιερώνεται στον έλεγχο των παραπάνω τομέων, στη διατύπωση κρίσεων και προτάσεων¹¹³.

Από την άλλη, όπως παρουσιάζει και ο πίνακας που ακολουθεί, η εφαρμογή των έκτακτων επιθεωρήσεων είχε και τις ανάλογες συνέπειες στους ίδιους τους δασκάλους.

Για παράδειγμα, οι συνέπειες των έκτακτων επιθεωρήσεων για τους δασκάλους κατά τα έτη 1879 και 1880, όπως δημοσιεύτηκαν στον περιοδικό τύπο της εποχής παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα.

---

¹¹³ Στην απάντησή του ο Δ. Γραφειάδης αναφέρει: «αισθάνομαι το καθήκον όπως αναφέρω λεπτομερέστερον, ότι αμφότεραι αι ειρημέναι Επαρχίαι υπό την έποψιν της δημοτικής εκπαιδείσεως, ομοιάζουσιν ερήμω[...]. Τα αίτια της καχεξίας ταύτης κατ' εμέ εισί: α) Η πεποίθησις των δημοδιδασκάλων επί της προστασίας των πολιτευομένων[...]. β) Το ανεξέλεγκτον και εντεύθεν η ατιμωρησία των παραβαινόντων τα καθήκοντά των δημοδιδασκάλων, γ) Η αδιαφορία των δημάρχων[...]. δ) Η έλλειψις των προσόντων, άπερ δέον ίνα χαρακτηρίζωσι τον δημοδιδάσκαλον, και τα οποία, καθό μη αυτοφυή, εις ολιγίστους απαντώνται[...]. στ) Το ακατάλληλον και πολύπλοκον της μεθόδου διδασκαλίας, ως εκ του οποίου ετέθη αύτη εις αχρησίαν σχεδόν γενικήν, εκάστου των δημοδιδασκάλων διδάσκοντος όπως και ό, τι βούλεται[...]. Τα αρχαϊκά ήθη δεν κατεκλύσθησαν εισέτι εκ της πλημμύρας του κακώς εννοουμένου εν Ελλάδι εξευγενισμού[...]» κ.α. Προτείνει δε προς το Υπουργείο να: «α) τιμωρεί αδυσωπήτως και αυστηρώς τους αμελείς και φαυλοβίους των δημοδιδασκάλων, ...β) βραβεύη τους αποδεικνύοντας δια της εκπληρώσεως των χρεών των, ότι αισθάνονται τον εν τη κοινωνία υψηλόν της αποστολής αυτών σκοπόν, [...] ε) απλοποιηθή η πολύπλοκος και πολύμοχθος μέθοδος διδασκαλίας, ήτις κατέστη η μάλιστα της παιδικής ηλικίας, στ) ληφθή πρόνοια υπέρ των δημοδιδασκάλων δι' αναλόγου αυξήσεως του μισθού αυτών», στο ίδιο, ο.π. σ.2630-2631.

Πίνακας 1. Ποινές – έπαινοι δασκάλων κατά τις έκτακτες επιθεωρήσεις τα έτη 1879 και 1880¹¹⁴.

Ποινές	Δημοδιδάσκαλοι		Έπαινοι	Δημοδιδάσκαλοι	
	1879*	1880**		1879	1880
Διαρκής παύση	31	31	Υπουργική ευαρέσκεια	35 άντρες 5 γυναίκες	102 (συνολικά)
Προσωρινή παύση	44	49	Βασιλική ευαρέσκεια	1 άντρας	
Πρόστιμο («ζημία»)	67	150			
Επίπληξη	3	24			
Σύνολο	145	254		41	102

* Η έκτακτη επιθεώρηση κατά το 1879 αφορούσε 552 σχολεία (έξι Νομών και έξι επαρχιών).

** Η έκτακτη επιθεώρηση κατά το 1880 αφορούσε 846 σχολεία, 258 δήμων. Σύνολο επιθεωρημένων δημοδιδασκάλων γι' αυτό το έτος: 903.

Η ανάγνωσή του μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε πως οι επιβληθείσες ποινές ήταν πολύ περισσότερες από τους επαίνους, πράγμα που μας δίνει μια πρώτη εικόνα για την «αντίδραση» της πολιτικής ηγεσίας στην «ποιότητα» των δασκάλων αυτής της περιόδου. Σε κάθε περίπτωση, οι έκτακτες επιθεωρήσεις, λαμβανομένου υπόψη των συνθηκών της εποχής, επέτρεψαν στην πολιτική ηγεσία του υπουργείου να συγκεντρώσει και να επεξεργαστεί πιο άμεσα και αποτελεσματικά μια σειρά στοιχεία, τα οποία αφορούσαν το σύνολο της παρεχόμενης δημοτικής εκπαίδευσης, έτσι ώστε ανάλογα το επόμενο διάστημα να αντιδράσει.

Από το 1880 και μετά το περιεχόμενο της επιθεώρησης ως προς το δάσκαλο συνδέεται ρητά με τη γνώση, την υλοποίηση και την αξιοποίηση αποτελεσμάτων της συνδιδασκτικής μεθόδου. Η έκδοση την εποχή αυτή, αναλυτικών πρακτικών

¹¹⁴ Πηγή: Περ. Πλάτων, τευχ. Α', 31 Οκτ. 1879, έτος Β', σ. 57-60 για το έτος 1879 και στο ίδιο, Νοεμ. 1880, έτος Γ', σ. 533 για το 1880.

οδηγιών¹¹⁵ δεν περιορίζεται στους γενικούς και ειδικούς κανόνες της μεθόδου αυτής αλλά περιλαμβάνει ένα εκτενές κεφάλαιο, στο οποίο επιχειρείται να οριστεί με σαφήνεια «Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος». Ο ορισμός του τρόπου διδασκαλίας¹¹⁶, της ανάγκης μετάδοσης χρήσιμων και πρακτικών γνώσεων¹¹⁷, της «εν τω σχολείω όψεως του διδασκάλου»¹¹⁸ και ο αναλυτικός προσδιορισμός των χαρακτηριστικών του δασκάλου¹¹⁹ περιγράφουν αναλυτικά ένα ορισμένο τύπο εκπαιδευτικού, άρα οδηγούν σε σύστοιχο προσδιορισμό της έκτασης και του βαθμού του επιθεωρητικού ελέγχου. Η σύνδεση της συνδιδακτικής μεθόδου με την ηθική μόρφωση των μαθητών και την σύγχρονη διδακτική και παιδαγωγική της εποχής συσχετίζει έμμεσα αλλά με σαφήνεια τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού με τους «εθνικούς» στόχους του σχολείου και περιορίζει ή αποτρέπει την κριτική τους αντιμετώπιση.

Οι οδηγίες που δόθηκαν για την νέα έκτακτη επιθεώρηση του 1883 ορίζουν ως αντικείμενα ελέγχου «την επιμέλεια, ικανότητα, συμπεριφορά και ευμεθοδία του δημοδιδασκάλου και την παρ' αυτού τήρηση των νόμων και των εγκυκλίων του Υπουργείου»¹²⁰. Επιπρόσθετα οι έκτακτοι επιθεωρητές καλούνται να πληροφορήσουν το υπουργείο «αν και κατά πόσον οι εν τω σχολείω διδασκαλία συντελεί εις την καλλιέργειαν του θρησκευτικού αισθήματος..... και αν ως προς τούτο τα ήθη και ο βίος των διδασκάλων επιδρά και δια του ζώντος παραδείγματος εις την τοιαύτην των παιδων διάπλασιν»¹²¹.

Σύμφωνα με τις εκθέσεις των επιθεωρητών «τα αποτελέσματα της διδασκαλίας αυτών [σημ. των δασκάλων] εισίν όλως αντίθετα των σκοπουμένων» και «περί μορφώσεως εθνικού φρονήματος, περί αναπτύξεως γενναίων αισθημάτων

¹¹⁵ Σχετικά βλπ. «Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις», στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδύσεως*, Τόμ. Β!, Εν Αθήναις, 1887, σ.123-178.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ.128

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ.129

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ.131

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ.130

¹²⁰ Σχετικά βλπ., Εγκύκλιος με αριθμ.3675/6 Μαΐου 1880 «Οδηγία περί επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων», στο. Βενθύλος Γ., (1884), ο.π., Τόμ. Α!, σ.296.

¹²¹ Βενθύλος Γ., ο.π., (1884), σ.297.

ουδείς λόγος»¹²². Οι εκθέσεις των έκτακτων επιθεωρητών αποφαίνονται σχεδόν στο σύνολό τους πως οι δάσκαλοι «ου μόνον αγράμματοι εισί, απαιδαγώγητοι και αδαείς του διδασκαλικού καθήκοντος, αλλά και λείαν οκνηροί και αμελείς»¹²³. Οι παραπάνω εκτιμήσεις των έκτακτων επιθεωρητών δείχνουν με σαφήνεια ως υπεύθυνο το δάσκαλο. Η ενοχοποίηση του δάσκαλου για την κατάσταση της εκπαίδευσης οδηγεί στην διατύπωση προτάσεων για την έκταση και το βαθμό της απαιτούμενης εποπτείας. Ορίζεται έτσι με σαφήνεια πως «το πρώτον και σπουδαιότατον μέσον προς διόρθωσιν πάντων είναι η διόρθωσις των διδασκάλων. Και εις το πρώτον τούτο βήμα προέβη η Κυβέρνησις δια της ασκήσεως των διδασκάλων. Αν δε εις την άσκησιν προστεθή και η εποπτεία υπό του αυτού προσώπου ενεργουμένη, συν τω χρόνω θα τιμηθή το σχολείον και υπό των μαθητών και υπό των γονέων και υπό της κοινωνίας»¹²⁴. Προτείνονται έτσι σχετικές ρυθμίσεις ώστε «ο επόπτης επισκεπτόμενος κατά τούτον ή εκείνον τον μήνα το σχολείον ευκολότερα θα δύνηται να εξελέγχη τον διδάσκαλον περί της τακτικής, επιμελούς και ενελλιπούς διδασκαλίας»¹²⁵. Επιπρόσθετα οι εκθέσεις των έκτακτων επιθεωρητών του 1883 διαφοροποιούνται, ως προς την αντιμετώπιση της οικονομικής κατάστασης των δασκάλων, από την προηγούμενη περίοδο όπου προβάλλονταν αποκλειστικά η «ιερή» αποστολή τους και η «αυταπάρνηση»¹²⁶. Επισημαίνουν πως το «γλίσχρον της

¹²² Σχετικά βλ., Νικολάου Πολίτη, «Έκθεσις επιθεωρήσεως των δημοτικών της Επαρχίας Βόλου», στο Υπουργείον Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, *Εκθέσεις των κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των Δημοτικών Σχολείων αποσταλλέντων έκτακτων επιθεωρητών*, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1885, σ. 71-72.

¹²³ Σχετικά βλ., Χαρίση Πούλιου, «Έκθεσις επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων αρρένων και θηλέων, και γραμματοδιδασκαλείων εν ταις επαρχίαις Πατρών, Ηλείας και Ολυμπίας», στο Υπουργείον Εκκλησιαστικών...κτλ, (1885), ο.π., σ.92.

¹²⁴ Σχετικά βλ., Π.Π. Οικονόμου «Έκθεσις επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων των επαρχιών Λαρίσης και Αγυιάς», στο Υπουργείον Εκκλησιαστικών...κτλ., (1885), ο.π., σ. 80.

¹²⁵ Σχετικά βλ., Χαρίση Πούλιου, «Έκθεσις επιθεωρήσεως ...κτλ» ο.π., σ.94

¹²⁶ Ο Γ. Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων κατά το 1866, Σ. Βυζάντιος στην εγκύκλιό του προς τους δημοδιδασκάλους σε ένα άλλο σημείο ανέφερε: «[...] Αλλά, Κύριοι, εν μόνον δεν δύναμαι να δικαιολογήσω, και τούτο είνε, ότι λησμονείτε, ταύτα ποτινώμενοι, οποία τις είνε, ως εκ της φύσεως αυτής, η κλήσις και αποστολή υμών· τούτο δεν εμελετήσατε αρκούντως· και τούτο οφείλω μεν εγώ να υπομνήσω υμίν, οφείλετε δε υμείς να έχητε πάντοτε υπ' όψιν· δηλαδή ότι το έργον υμών είνε έργον αυταπαρνήσεως, έργον αποστολικόν· δεν είνε εμπορική επιχείρησις, δεν είνε κερδοσκοπία. “Έχοντες διατροφάς και σκεπάσματα, τούτοις αρκεσθησόμεθα”, έλεγεν ο κορυφαίος των Αποστόλων [...]».

μισθοδοσίας» είναι αρνητικός παράγοντας για την παραμονή των ικανών στην εκπαίδευση και για την αποδοτικότητα του έργου τους¹²⁷.

Μετά την έκτακτη επιθεώρηση του 1883 και μέχρι το τέλος της περιόδου, στα πλαίσια της γενικότερης «εκσυγχρονιστικής» προσπάθειας, καταβάλλεται προσπάθεια ρύθμισης των υπαλληλικών σχέσεων των δασκάλων μέσα από νόμους, οι οποίοι επιχειρούν τη ρύθμιση ζητημάτων συγκρότησης, οργάνωσης και λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού. Σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση, προς το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε, έχουμε την ψήφιση του Ν. ΒΠΕ'(1892)¹²⁸, με τον οποίο ιδρύεται

Σχετ. Εγκύκλιος προς τους Δημοδιδασκάλους», ο.π., στο *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', φ. 611, σ. 1069.

¹²⁷ «Όταν δε δικαίως και επαξίως μισθοδοτηθώσι και οι ικανώτεροι των παλαιών δημοδιδασκάλων – διότι οι εντελώς άχρηστοι ανάγκη κατεπείγουσα να απομακρυνθώσι των σχολείων- τότε ου μόνον απηλλαγμένοι των περί της συντηρήσεως του βίου αυτών τε και της εαυτών οικογενείας φροντίδων ψυχή και σώματι θα αφοσιωθώσι μόνον εις το διδασκαλικόν αυτών έργον, αλλά και ευσχημότερον διαιτώμενοι, θα ήναι μεν σεβαστότεροι εν τη κοινότητι εν η εργάζονται, θα προτείνωνται δε αυταίς ως υποδείγματα βίου ευτακτικωτέρου, καθαρωτέρου και εν γένει ανθρωπινωτέρου εν τε τω οίκω και εν τη κοινωνία, ωφέλιμοι ούτω ου μόνον τοις αυτών μαθηταίς, αλλά και συμπάση τη κοινωνία, εν η αναστρέφονται, αποδεικνύμενοι», Χαρίσιος Παπαμάρκος, απόσπασμα από τις «Σκέψεις τινές περί των μέσων της βελτιώσεως της παρ' ημίν δημοτικής εκπαιδεύσεως, στο Υπουργείον Εκκλησιαστικών...κτλ., *Εκθέσεις των κατά το 1883*...κτλ., ο.π. σ.36.

¹²⁸ Σχετικά βλ. Ν. ΒΠΕ'/12 Αυγ.1892 «Περί του διοργανισμού των σχολείων της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και καταργήσεως του ταμείου της δημοτικής εκπαδεύσεως», στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον* ...κτλ., ο.π., Τόμ. Γ!, σ. 43-48. Αναγκαίο συμπλήρωμα του Ν. ΒΠΕ' υπήρξε και ο Ν. ΒΟΘ'/ 6 Αυγ.1892 «Περί συστάσεως υποδιδασκαλείων», με τον οποίο επιχειρήθηκε να επανδρωθεί η δημοτική εκπαίδευση με αρτιότερα καταρτισμένους υποδιδάσκαλους (τους λεγόμενους γραμματιστές) στα έξι αρχικά υποδιδασκαλεία που ιδρύθηκαν, με σκοπό να αντικαταστήσουν την «αληθινή μάλιστα» των γραμματοδιδασκάλων. Σχετικά στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον* ...κτλ., ο.π., Τόμ. Γ!, σ. 49-52. Απόπειρα σύστασης κεντρικού εποπτικού συμβουλίου για αυτή την περίοδο, είχαμε και το 1887 με υπουργό Παιδείας τον Π. Μανέτα με το οποίο συνοδευόταν και ο Ν. ΑΦΝΗ', που όμως δεν ψηφίστηκε. Σχετικά βλ. Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα, 1940, σ.281. Η κρατική παρέμβαση ολοκληρώνεται γι' αυτή την περίοδο, με τα νομοθετήματα ΒΡΑ' του 1893 (Σχετικά βλ. Ν.ΒΡΑ'/ 14 Ιαν.1893 «Περί μεταβολής διατάξεων τινών των ΑΜΒ' και ΑΧΙ' νόμων περί διδακτικών βιβλίων της μέσης και στοιχειώδους εκπαιδεύσεως» στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον* ...κτλ., ο.π., Τόμ.Δ!, σ.1-3, καθώς επίσης και το Διάταγμα της 20^{ης} Φεβ. 1893 «Προς εκτέλεσιν του περί διδακτικών βιβλίων ΒΡΑ' νόμου», στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον*...κτλ., ο.π., Τόμ. Δ!, σ.55-58, με το οποίο εισάγεται το ένα και μοναδικό σχολικό εγχειρίδιο) και το Διάταγμα της 12^{ης} Μαρτίου του 1894 με τη εισαγωγή για πρώτη φορά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση αναλυτικού προγράμματος και ύλης μαθημάτων, όπου θα ισχύσει μέχρι το 1913. Αν σε αυτές τις σημαντικές ρυθμίσεις συνυπολογίσουμε

τριμελές Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο με ρόλο γνωμοδοτικό για τις μεταθέσεις, τις παύσεις και τους διορισμούς των εκπαιδευτικών¹²⁹. Το συμβούλιο αυτό στην πρώτη του φάση απαρτίστηκε από τον Μ. Λάππα γενικό γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας, το Χαρ. Παπαμάρκο, γενικό επιθεωρητή και τμηματάρχη της δημοτικής εκπαίδευσης και τον Ι. Πανταζίδα καθηγητή της Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Άλλο βασικό νομοθέτημα με το οποίο ρυθμιζόνταν ζητήματα πειθαρχικών ποινών, παύσεων και μεταθέσεων των εκπαιδευτικών της δημοτικής εκπαίδευσης ήταν ο Ν. ΑΦΝΗ του 1887¹³⁰.

και το Ν. ΑΣΞΓ' του 1885 «Περί καταργήσεως των διδάκτρων», με το οποίο η κεντρική εξουσία αναλαμβάνει την οικονομική διαχείριση των σχολείων, σε συνδυασμό με το Ν. ΑΧΜΑ' του 1888, το οποίο αφορά την ίδρυση Ταμείου Δημοτικής Εκπαίδευσης (Σχετικά, Ν. ΑΣΞΓ'/26 Ιουλ.1885, στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδύσεως*, Τόμ., Β', εν Αθήναις 1887, σ.26-27, Ν. ΑΧΜΑ'9 Ιαν.1888, στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον ...κτλ*, ο.π., Τόμ.,Γ', σ.24-32), μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για μία τάση που φαίνεται να σχηματίζεται προς το τέλος της δεύτερης περιόδου που ορίσαμε και οδηγεί στην πλήρη υπαγωγή του δημοτικού σχολείου στον κρατικό έλεγχο. Θα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας και τα αριθμητικά δεδομένα της εκπαίδευσης τα οποία αφορούν το τελευταίο μέρος της περιόδου που εξετάζουμε, για να σχηματίσουμε πληρέστερη εικόνα. Από το 1878-1895 οι μαθητές του δημοτικού σχολείου διπλασιάστηκαν και από 79000 έφτασαν τους 158000. Ανάλογη αύξηση παρουσιάζουν και τα στοιχεία για τη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η αύξηση αυτή δεν πηγάζει από τη συγκεκριμένη πολιτική του Τρικούπη, αλλά θα πρέπει να αποδοθεί στους γενικότερους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που χαρακτηρίζουν αυτή την περίοδο. Ο Τρικούπης συγκεκριμένα την περίοδο αυτή προσπάθησε να παρέμβει στην «υπερπαραγωγή» ανειδίκευτων αποφοίτων, θεσπίζοντας, παροδικά, ένα καθαρά αστικό μέτρο: την επιβολή διδάκτρων στα ελληνικά σχολεία και γυμνάσια. Σχετικά βλπ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο.π., Τόμ ΙΔ!, σ. 52-54. Σε ό,τι αφορά την διαφαινόμενη τάση που εντοπίσαμε, ο Α. Δημαράς φαίνεται να διατυπώνει μια πιο κατασταλαγμένη άποψη, αφού θεωρεί ότι «η οριστική υπαγωγή του δημοτικού σχολείου στον κυβερνητικό έλεγχο θα πραγματοποιηθεί λίγα χρόνια αργότερα με τον νόμο ΒΠΕ' του 1892», ενώ σε άλλο σημείο καταλήγει λέγοντας: «Ο κρατικός έλεγχος και η ομοιομορφία έχουν φτάσει στο όριό τους», στο Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση ...κτλ*, ο.π., Τόμ. Α!, σ. μδ' και με' αντίστοιχα.

¹²⁹ Ειδικότερα στα πλαίσια αυτής της εργασίας ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 16 του συγκεκριμένου νόμου αφού όπως αναφέρει: «Το Υπουργείον κατατοπίζει τους εκασταχού προσήκονας και επαρκείς δημοδιδασκάλους κατά την αρχήν εκάστου σχολικού έτους, παύον, διορίζον και μεταθέτον αυτούς κατά τας ποικίλας της υπηρεσίας ανάγκας (υπογραμ. δικιά μας) μετά την ομόφωνον γνωμοδότησιν του Συμβουλίου της Εκπαιδύσεως [...]». Επίσης βλπ. και τα άρθρα 9, 11, και 12 του ίδιου νόμου, με την επίκληση των οποίων γίνονται οι μεταβολές των εκπαιδευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

¹³⁰ Σχετικά βλ. Ν. ΑΦΝΗ «Περί πειθαρχικών ποινών, παύσεως και μεταθέσεως των δημοδιδασκάλων αμφοτέρων των φύλων», στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον ...κτλ*, ο.π., τομ.Γ', σ.1-5. Ιδιαίτερο

Η επισκόπηση των δεδομένων, τα οποία αφορούν το περιεχόμενο της επιθεώρησης ως προς το δάσκαλο την περίοδο 1868-1895, μας οδηγεί στις επόμενες διαπιστώσεις:

α) Ο επιθεωρητικός έλεγχος αφορά το σύνολο της ζωής του δασκάλου. Δεν περιορίζεται μόνο στο σχολείο αλλά εκτείνεται σε όλες τις πλευρές της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής του. Ο καθορισμός του «ήθους» του δασκάλου ως αντικειμένου εποπτείας τείνει να υποβάλλει ως αναγκαία και ορθή την υιοθέτηση ορισμένων αντιλήψεων, στάσεων και συμπεριφορών.

β) Ο δάσκαλος καθορίζεται τόσο στις εγκυκλίους, τα διατάγματα και τα προτεινόμενα νομοσχέδια όσο και στις εκθέσεις των έκτακτων επιθεωρητών ως ο κύριος υπεύθυνος για την αποδοτικότητα του σχολείου. Υποβαθμίζονται έτσι, αποκρύπτονται και αποσιωπώνται οι σχέσεις του σχολείου με την εκπαιδευτική πολιτική, την οικονομία, τις συγκρούσεις και τις αντιφάσεις της κοινωνίας. Η εποπτεία παρουσιάζεται έτσι ως φυσική, αναγκαία και αξιοκρατική διαδικασία και η κοινωνική λειτουργία του σχολείου ως ουδέτερη και εθνικά ωφέλιμη.

γ) Η έκδοση αναλυτικών οδηγιών, ο λεπτομερής καθορισμός των διδακτικών και σχολικών πρακτικών και η καταγραφή των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων τείνουν να οδηγήσουν στην πειθάρχηση των εκπαιδευτικών, αφού και μέσα στις μορφές τεχνικού ελέγχου εγγράφονται μορφές κοινωνικού ελέγχου¹³¹.

δ) Ο επιθεωρητικός έλεγχος του δασκάλου περιλαμβάνει με βάση τις θεσμικές ρυθμίσεις της περιόδου αυτής ως αντικείμενα ελέγχου όλα τα παραπάνω. Η έκταση και ο βαθμός του επιθεωρητικού ελέγχου τείνουν έτσι να υποβάλλουν στους εκπαιδευτικούς και την κοινωνία την ανάγκη μόνιμης και σταθερής εποπτείας ως απαραίτητης προϋπόθεσης για τη βελτίωση της εκπαίδευσης. Προετοιμάζουν έτσι το έδαφος για τη θεσμοθέτηση μόνιμων επιθεωρητών, λύση η οποία θα πραγματοποιηθεί στο τέλος της περιόδου. Η αξιοποίηση των αποτελεσμάτων των έκτακτων επιθεωρήσεων προς μια ορισμένη κατεύθυνση, αποκρύπτει το γεγονός πως

ενδιαφέρον σε αυτό το νόμο έχουν τα άρθρα ε', στ' και ζ', αφού όπως διαπιστώνουμε η επίκληση αυτών των άρθρων στις μεταβολές των εκπαιδευτικών της δημοτικής εκπαίδευσης, οι οποίες θα ακολουθήσουν το επόμενο διάστημα θα στηριχθεί επάνω τους.

¹³¹ Σχετικά βλ. τις αναλύσεις στο Νούτσος Χ., *Προγράμματα Μέσης ...κτλ.*, ο.π., και του ίδιου *Διδακτικοί Στόχοι ...κτλ.*, ο.π., Μαυρογιώργος Γ., «Μύθοι για τη διδασκαλία», στο Μαυρογιώργος Γ., *Σχολείο: Διδασκαλία και αξιολόγηση*, Τόμ. Β', Πανεπιστημιακές εκδόσεις, Γιάννενα, 2001, σ.61-84.

τα δεδομένα των επιθεωρήσεων δεν είναι ουδέτερα εμπειρικά δεδομένα αλλά αποτελούν μια συγκεκριμένη ανάγνωση με βάση μια ορισμένη παιδαγωγική ιδεολογία στα πλαίσια της ασκούμενης εκπαιδευτικής πολιτικής.

Ο επιθεωρητικός έλεγχος ως προς την εκπαιδευτική πράξη μας έδειξε πως η κριτική, η οποία ασκείται την περίοδο αυτή, συμπεριλαμβάνει και τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές¹³². Πιο συγκεκριμένα στα σχετικά κείμενα μέχρι το 1880 ασκείται κριτική στη μετατροπή των διδακτικών πρακτικών, οι οποίες είχαν συνδεθεί με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, σε τυπικές μηχανιστικές διαδικασίες¹³³. Οι αδυναμίες των τοπικών επιτροπών να ελέγξουν με ορισμένο τρόπο τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, οι παρεμβάσεις των τοπικών επιτροπών με κριτήρια πολιτικών ή κομματικών συμφερόντων, η αύξηση των γεωγραφικών ορίων της Ελλάδας και του μαθητικού πληθυσμού και η αδυναμία μόνιμης και διαρκούς εποπτείας από τον έναν γενικό επιθεωρητή, αναδεικνύουν τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές σε σημαντικό διακύβευμα, το οποίο συνδέεται άμεσα με την επιθεώρηση.

---

¹³²Συγκεκριμένα από το 1869 έχουμε την ίδρυση του «προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων συλλόγου» όπου στον «διοργανισμόν» του μεταξύ άλλων αναφέρει: «Βαθμηδόν και αναλόγως προς τους πόρους αυτού ο σύλλογος θέλει τείνει εις επίτευξιν του σκοπού αυτού δια της συστάσεως σχολείων αρρένων και θηλέων και δια της εν αυτοίς εισαγωγής και διαδόσεως της στοιχειώδους παιδείας και των καταλληλοτέρων μεθόδων διδασκαλίας, δια της παρασκευής και διαδόσεως χρήσιμων συγγραμμάτων και δι' άλλων προσφόρων μέσων», στο Εφημερίς των Φιλομαθών, φ. 707, έτος ΙΣΤ', σ. 1839-1840. Βλπ. επίσης και τα φύλλα 716 και 717 όπου αναγράφονται το «πρόγραμμα διαγωνισμού» και το «πρόγραμμα περί ελληνικής γλώσσης» αντίστοιχα. Βλπ. επίσης και τη «Γνώμη της επί των διδακτικών μεθόδων εννεαμελούς Επιτροπείας του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου» με την οποία επιχειρείται να τεκμηριωθεί η πρόταση αντικατάστασης της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου από την συνδιδασκτική, στο Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση ... κτλ.*, ο.π., Τόμ. Α', σ. 242, (τεκ.71).

¹³³ Βλπ. στην έκθεση του Δ. Γραφειάδη τις σημειώσεις του για την διδακτική μέθοδο στη σελ. 55, υποσημ. 2 της παρούσας εργασίας. Γενικότερους προβληματισμούς για την κατάσταση της εκπαίδευσης είχε διατυπώσει ο Μιλτιάδης Βρατσάνος το 1874. Μεταξύ άλλων ανέφερε: «Η Ελλάς λοιπόν δια να ευδαιμονήση πρέπει να εκπαιδευθή, πρέπει να πλουτίση διανοητικώς. Αλλ' η εκπαίδευσις αυτής πρέπει να μην ήνε πλημμελής, αλλά να γίνηται κατά σύστημα τέλειον, ήγουν δια διδασκαλίας μεθοδικής και υπό διδασκάλων εκπαιδευθέντων τακτικώς εν σχολαίς καλώς διοργανισμέναις [...]», στο Βρατσάνος Μ. Ι., *Το Δημοτικόν Σχολείον εν Ελλάδι, και ο Διδάσκαλος αυτού, ήτοι Σκέψεις περί της ενεστώσης καταστάσεως της δημοτικής εκπαίδευσως και βελτιώσεως αυτής αναγνωσθείσαι εν εκτάκτω συνελεύσει των εταίρων του ελληνικού διδασκαλικού συλλόγου*, Αθήνησι, εκ του τυπογραφείου Α. Κτενά, 1874, σ. 12.

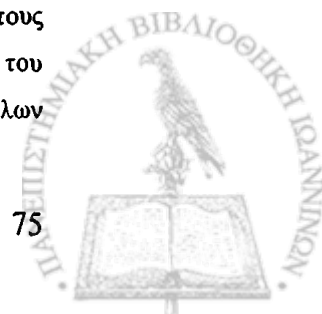
Ο προβληματισμός για την αποτελεσματικότητα της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, σε συνδυασμό με τις διαφαινόμενες ανάγκες παραγωγής και την ανάλογη εκπαίδευση του εργατικού δυναμικού, ώστε να διαθέτει συγκεκριμένες γνώσεις και δεξιότητες, οδηγεί στην αναζήτηση της κατάλληλης μεθόδου. Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές θα συνδεθούν έτσι στη συνέχεια με την εισαγωγή της «συνδιδασκτικής μεθόδου». Ο έλεγχος των σύστοιχων με την συνδιδασκτική μέθοδο σχολικών και διδακτικών πρακτικών θα αποτελέσει βασικό αντικείμενο του επιθεωρητικού ελέγχου.

Η επαναλειτούργια του δασκαλείου το 1878, εισάγει στη βασική κατάρτιση των εκπαιδευτικών τη «συνδιδασκτική μέθοδο». Οι σχετικές οδηγίες που εκδίδονται το ίδιο διάστημα αναφέρονται άλλοτε έμμεσα και άλλοτε με σαφήνεια στην υλοποίηση αυτής της μεθόδου. Το 1880 με διάταγμα εισάγεται επίσημα η συνδιδασκτική μέθοδος ως η αποκλειστική μέθοδος διδασκαλίας σε όλα τα σχολεία της χώρας και το 1881 εκδίδονται οι «Στοιχειώδεις Πρακτικές Οδηγίες» προς τους δασκάλους, οι οποίες ορίζουν με αναλυτικό τρόπο τις σύστοιχες σχολικές και διδακτικές πρακτικές. Οι έκτακτες επιθεωρήσεις του 1878-79 και 1883 έχουν ως βασικό τους στόχο τον έλεγχο των αναλυτικά καθορισμένων πρακτικών.

Τα παραπάνω μας οδηγούν στην ακόλουθη διαπίστωση: οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές αποτελούν βασικό αντικείμενο ελέγχου της επιθεώρησης, συνδέονται με μια ορισμένη στοχοθεσία και ελέγχονται ως προς την έκταση και το βαθμό συμμόρφωσής τους με το αναλυτικά καθορισμένο πρότυπο.

Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές παρουσιάζονται στα σχετικά κείμενα αυτής της περιόδου ως επιστημονικά ορθές και κοινωνικά ουδέτερες τεχνικές, οι οποίες θα βελτιώσουν την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Η ανάλυση όμως των σχετικών κειμένων μας έδειξε πως ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών στηρίζεται σε μια ορισμένη παιδαγωγική ιδεολογία, εκφράζει τις προτεραιότητες, αδυναμίες και δυνατότητες μιας ορισμένης εκπαιδευτικής πολιτικής και στοχεύει στην παραγωγή ομόλογων αποτελεσμάτων. Ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών θα αποτελέσει μέχρι το τέλος της περιόδου κεντρικό ζήτημα με το οποίο συνδέονται η επαγγελματική και μισθολογική εξέλιξη του δασκάλου¹³⁴, η

¹³⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας αντιμετώπισης αποτελεί η εγκύκλιος «Προς τους δημοδιδασκάλους και τας δημοδιδασκάλισσας» που έστειλε ο Α. Αυγερινός στις 12 Σεπτεμβρίου του 1879 (λίγο μετά τα αποτελέσματα της έκτακτης επιθεώρησης του ίδιου έτους), όπου μεταξύ άλλων

οργάνωση και λειτουργία του σχολείου και θα συμβάλλει στην υιοθέτηση σύστοιχων μορφών εποπτείας. Στα πλαίσια αυτά μπορούν να κατανοηθούν οι αναφορές των προτεινόμενων νομοσχεδίων της περιόδου αυτής στην ανάγκη μόνιμης και διαρκούς επιθεώρησης, οι αντίστοιχες επισημάνσεις των έκτακτων επιθεωρητών, καθώς και ανάλογες τοποθετήσεις εκπροσώπων της πολιτικής εξουσίας. Η θεσμοθέτηση άρα στο τέλος της περιόδου μόνιμων επιθεωρητών αποτελεί την απάντηση στις ανάγκες ελέγχου των σχολικών και διδακτικών πρακτικών και της διαμόρφωσης σύστοιχων χαρακτηριστικών του εκπαιδευτικού σε ένα διευρυμένο σχολικό δίκτυο.

Τα αποτελέσματα των έκτακτων επιθεωρήσεων μας οδηγούν επίσης στην επόμενη διαπίστωση: η επιθεώρηση επιχειρεί ελέγχοντας τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές να υποβάλλει ως αναγκαία μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου. Επιχειρείται δηλαδή με άλλα λόγια ο συνεχής και με ορισμένο τρόπο έλεγχος της συμβολής του σχολείου στην εγχάραξη συγκεκριμένων αξιών, στάσεων και συμπεριφορών και την καλλιέργεια γνώσεων και δεξιοτήτων που απαιτούν οι ανάγκες της συγκεκριμένης κοινωνικής οργάνωσης. Τείνει να οριστεί έτσι με μεγαλύτερη σαφήνεια ο διπλός αναπαραγωγικός ρόλος του σχολείου και με σύστοιχο τρόπο η μορφή και το περιεχόμενο της επιθεώρησης σε σχέση με την κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

Ως προς δε τη σύνδεση του περιεχομένου της επιθεώρησης με τους στόχους του σχολείου κατά τη φάση εφαρμογής των έκτακτων επιθεωρήσεων μπορούμε να διαπιστώσουμε πως προσδιορίζονταν κυρίως από την προσπάθεια καλλιέργειας

ανέφερε: «Πάντες δ' αντλούντες καρτερίαν εν τω έργω, και φρόνημα εκ της συναισθήσεως ότι κοπιάτε υπέρ της ευδαιμονίας των νέων συμπολιτών σας των υπό της πολιτείας εμπειστευμένων υμίν, και υπέρ του μεγαλείου του Έθνους, ου θα ήσθε οι αληθείς εργάται, επιδόθητε μετά ζήλου και ενθουσιασμού εις το ιερόν υμών καθήκον, βελτιούντες οσημέραι εαυτούς δια μελέτης και ασκήσεως εν τη διδασκαλία. Ούτω δε πράττοντες και των κοινοτήτων την αγάπην και την υπόληψιν εφελκύνοντες, θέλετε και τας υλικάς υμών αποδοχάς, δι' ας πάντοτε παραπονείσθε, επαυξήσει, ως η πείρα μαρτυρεί [...] Ταύτα παρακελεύόμενος, ποιώ υμίν δηλώ ότι το Υπουργείον, ου προϊσταμαι [...], το δε δια της αποχής από προχείρου αναγνωρίσεως άλλων διδασκάλων ασφαλείς και μονιμωτέρους, αμετάτρεπτον έχει γνώμην δια των κατ' έτος εκτάκτων επιθεωρητών και της συγκροτήσεως αγρύπνων επιτοπίων επιθεωρητικών επιτροπών εκ πολιτών και υπαλλήλων αξιοχρέων, να τιμωρήση αδυσωπήτως, ή και να εκδιώξη της υπηρεσίας αμετακλήτως, ως και κατά το εφεστώς έτος έπραξε συμφώνως προς τας εκθέσεις των επιθεωρητών, τους αβελτέρους, και εις την οκνηρίαν και τα παρομαρτούντα αυτή ελαττώματα εμμένοντας, να βραβεύση δε τους μετ' επιμελείας και ζήλου καλλιεργούντας την εθνικήν άρουραν»», στο περ. Πλάτων, τευχ. Α', 31 Οκτ. 1879, έτος Β', σελ. 111.

ηθικών, θρησκευτικών και εθνικών χαρακτηριστικών. Στη φάση αυτή, ως αποτέλεσμα γενικότερων εκπαιδευτικών, πολιτικών, γεωγραφικών και κοινωνικών μεταβολών, οι στόχοι του σχολείου προσδιορίζονται αφενός από την προσπάθεια καλλιέργειας των παραπάνω χαρακτηριστικών και αφετέρου από την προσπάθεια καλλιέργειας συγκεκριμένων γνώσεων και δεξιοτήτων, αφού όπως χαρακτηριστικά τονίζεται «ο εργάτης, ο γεωργός, ο κηπουρός, ο κτηνοτρόφος, ο ναύτης αναπτυσσόμενοι και μορφούμενοι εν τω σχολείω, και τας των φυσικών όντων, των υπηρετικών των χρειών των ιδιότητας και τους τρόπους της καλλιεργείας, συντηρήσεως και αναπτύξεως αυτών διδασκόμενοι, καθιστώνται και εις το εαυτών επιτήδευμα δεξιώτεροι και παραγωγικότεροι»¹³⁵.

Οι στόχοι του σχολείου είναι φανερό με βάση τα παραπάνω πως δεν προσδιορίζονται από παιδαγωγικές και ηθικές αρχές, δηλαδή κοινωνικά ουδέτερα, αλλά από τη σχέση του σχολείου με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ανάγκες της συγκυρίας, όπως αυτές καθορίζονται από τις κάθε φορά κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις. Αναφέρεται έτσι χαρακτηριστικά πως «πλην της υψηλής ταύτης πολιτικής και κοινωνικής σημασίας το σχολείον θεωρείται νυν και μέγιστος παράγων και υπό οικονομολογικήν έποψιν»¹³⁶.

Οι μεταβολές των εκπαιδευτικών μεγεθών (αριθμός μαθητών, εκπαιδευτικών, σχολείων) στα πλαίσια των γενικότερων πολιτικών, οικονομικών, γεωγραφικών και κοινωνικών μεταβολών, αποτελούν την πραγματικότητα πάνω στην οποία αναπτύσσονται οι προσπάθειες και οι προβληματισμοί της περιόδου αυτής. Η έμφαση στην καλλιέργεια συγκεκριμένων γνώσεων, η σύνδεση του σχολείου με τις «πρακτικές εν τω βίω δεξιότητες» και η προβολή του σχολείου ως σημαντικού παράγοντα «υλικής ευπορίας» και «παραγωγικότητας» όπως προβάλλονται στα κείμενα της περιόδου αυτής, τείνουν να οδηγήσουν ή και οδηγούν, μέχρι το τέλος της περιόδου, σε σύστοιχες τροποποιήσεις και αναδιατάξεις όλων των σημαντικών πλευρών του σχολείου (διδασκτική μέθοδος, σχολικά βιβλία, αναλυτικό πρόγραμμα, εκπαίδευση εκπαιδευτικών, κ.α.)

Η επίτευξη των στόχων του σχολείου συνδέεται ρητά στα προτεινόμενα νομοσχέδια, τις εκθέσεις των έκτακτων επιθεωρήσεων και τους προβληματισμούς

¹³⁵ Γενική Αιτιολογική Έκθεση των Νομοσχεδίων Αυγερινού κατά το 1880, στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ...κτλ.*, ο.π., σ. 123.

¹³⁶ Γενική Αιτιολογική Έκθεση ο.π., σ. 123.

των διανοουμένων της εποχής, με αντίστοιχη μορφή και ανάλογο περιεχόμενο της εποπτείας. Αναφέρεται χαρακτηριστικά πως «η δε πολιτεία έχουσα καθήκον και δικαίωμα να μεριμνά, όπως παρέχεται κοινή και ομόρρυθμος η προκαταρκτική των πολιτών παιδείσις, ου μόνον επιμελείται και προνοεί περί της προσηκούσης παρασκευής των διδασκάλων, των οργάνων της τοιαύτης του λαού αναπτύξεως και μορφώσεως και εξαναγκάζει την τακτικήν φοίτησιν των παιδων, αλλά και κανονίζει τα μαθήματα και τας μεθόδους της διδασκαλίας αυτών και δια πεφωτισμένης και αγρύπνου επιθεωρήσεως ενεργουμένης υπό ειδικών ανδρών και δια της διηνεκούς εποπτείας των διοικητικών αρχών, φροντίζει να εξασφαλίζη την εφαρμογήν του ωρισμένου τούτου σχεδίου της των νέων πολιτών διαπλάσεως και της προς τούτο επιμελούς του διδασκάλου εργασίας»¹³⁷.

Η σύνδεση της επιθεώρησης με τους στόχους του σχολείου και η αναζήτηση της μορφής και του περιεχομένου της ώστε να ανταποκρίνεται στις εκπαιδευτικές και κοινωνικές μεταβολές αναπτύσσεται πάνω στο έδαφος που διαμορφώνουν δύο τάσεις της περιόδου αυτής: από τη μια η προσπάθεια ανάληψης της οργάνωσης, διοίκησης, εποπτείας και συνολικά της λειτουργίας των σχολείων από το κράτος και η απαγκίστρωσή τους από τον έλεγχο των κοινοτήτων¹³⁸ και από την άλλη η διεύρυνση του σχολικού δικτύου, η οποία διατυπώνεται και ως πολιτικός- εκπαιδευτικός στόχος στα προτεινόμενα νομοσχέδια και τα κείμενα της περιόδου αυτής¹³⁹.

Η ανάλυση αυτών των δεδομένων μας επιτρέπει την ακόλουθη γενικότερη διαπίστωση: η σύνδεση της επιθεώρησης με τους στόχους του σχολείου, έτσι όπως αυτή προτείνεται στα κείμενα αυτής της περιόδου, κάνει σαφές πως η μορφή και το περιεχόμενό της σχετίζονται με εκπαιδευτικές και κοινωνικές αλλαγές, τροποποιούνται ανάλογα και επιχειρούν να εξυπηρετήσουν προς ορισμένη κατεύθυνση εκπαιδευτικές και πολιτικές επιλογές. Ο θεσμός της επιθεώρησης

¹³⁷ «Γενική Αιτιολογική Έκθεσις» ο.π., σ.127.

¹³⁸ «Το ζήτημα σήμερον δεν δύναται να τεθή πως το σχολείον θα διοικηται υπό της κοινότητος, αλλά πως θα κατορθωθή να μείνη ανεπηρέαστον από της κοινότητος», στο «Γενική Αιτιολογική Έκθεσις», ο.π., σ. 135

¹³⁹ «Πρέπει η αναλογία του αριθμού των μαθητών προς τον των κατοίκων τουλάχιστον να γείνη 10%. Είναι δε πολύ πιθανόν ότι θα διπλασιασθή ο αριθμός των μελλόντων να φοιτήσωσιν εις τα παρ' ημίν σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσσεως, διότι θα λείψωσιν, ως δια του παρόντος νομοσχεδίου επιδιώκεται, τα αίτια της παρούσης ολιγότητος αυτών», στο «Αιτιολογική Έκθεσις επί του Νομοσχεδίου περί της στοιχειώδους εκπαίδευσσεως» 4 Δεκ. 1889 (υπουργός Γ. Θεοτόκης), στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ.179.

θεωρείται, όπως με σαφήνεια μας έδειξαν τα στοιχεία που παραθέσαμε, πως είναι ο βασικός μηχανισμός, με τον οποίο επιχειρείται να διαπιστωθεί η προώθηση των στόχων του σχολείου στα επίπεδα του προγράμματος, των σχολικών και διδακτικών πρακτικών και της σύστοιχης συμμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Αυτή η συγκεκριμένη σύνδεση με τους στόχους του σχολείου τείνει να συμβάλλει, όπως και στην προηγούμενη φάση, στην αποδοχή των επίσημων διακηρύξεων της εκπαιδευτικής πολιτικής ως καθολικά αποδεκτών και κοινωνικά ουδέτερων.

2. Η νέα αντίληψη για την επιθεώρηση: η μονιμότητα των επιθεωρητών.

α) Το νέο θεσμικό πλαίσιο: Αρμοδιότητες των φορέων επιθεώρησης (1895-1914).

Από το 1895 εισερχόμαστε σε μια νέα φάση όσον αφορά τη θεσμική συγκρότηση της επιθεώρησης. Η συσσωρευμένη εμπειρία των προηγούμενων ετών, η αύξηση του σχολικού δικτύου και τα αποτελέσματα των έκτακτων επιθεωρήσεων, οδήγησαν στο επαναπροσδιορισμό της μορφής και του περιεχομένου της επιθεώρησης¹⁴⁰. Με το νόμο ΒΤΜΘ΄ «Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαίδευσεως»¹⁴¹, για τα ζητήματα σχετικά με τους φορείς της επιθεώρησης εισάγονται τα εξής:

α) Συστήνονται, κατά νομό, 5μελή Εποπτικά Συμβούλια, όπου τα συνθέτουν ο αρχιεπίσκοπος του νομού ως πρόεδρος, ο νομαρχιακός επιθεωρητής¹⁴², ο αρχαιότερος γυμνασιάρχης του γυμνασίου της πρωτεύουσας του νομού, ένας κάτοικος της περιοχής επιστήμονας και ένας από τους «ευύποληπτοτέρους» κτηματίες ή εμπόρους ως μέλη¹⁴³.

β) Από την παραπάνω σύνθεση παρατηρούμε την εισαγωγή στην επιθεώρηση του μόνιμου νομαρχιακού επιθεωρητή με αυξημένες αρμοδιότητες και καθήκοντα. Εκτός από τους νομαρχιακούς επιθεωρητές προβλέπονται σε ορισμένους μεγάλους νομούς και θέσεις βοηθών επιθεωρητών (β΄τάξης), οι οποίοι επιλέγονται με

¹⁴⁰ Η εκλογική αποτυχία του Χ. Τρικούπη είχε φέρει στην κυβέρνηση το κόμμα του Δηλιγιάννη, στον οποίο ανήκει το νέο νομοθέτημα (υπουργός Παιδείας ο Γ. Πετρίδης). Τη βασική αντιπολιτευτική γραμμή θα την ασκήσει ο Γ. Θεοτόκης. Για το νέο αυτό νομοθέτημα δεν κατατέθηκε αιτιολογική έκθεση ούτε συστάθηκε ειδική επιτροπή της Βουλής να το επεξεργαστεί, κατάσταση για την οποία κατηγορήθηκε από την αντιπολίτευση. Σχετικά βλ. «Πρακτικά της Βουλής, Συνεδρίασις 31/23-6-1895», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., τόμος Α!, σ.246-301.

¹⁴¹ Σχετικά στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαίδευσεως*, Τόμ. Δ!, εν Αθήναις, 1898, σ.19-47.

¹⁴² Ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής έχει «βαθμό και μισθό τμηματάρχη δευτέρας τάξεως» και τον διορίζει ο υπουργός των Εκκλησιαστικών κτλ.

¹⁴³ Για τις θέσεις του επιστήμονα και του εμπόρου ή του κτηματία προτείνονται τρεις από το δημοτικό συμβούλιο της πρωτεύουσας του νομού (άρθρ.37 του νόμου), γνωμοδοτεί γι' αυτούς ο νομαρχιακός επιθεωρητής και διορίζονται από τον νομάρχη για τρία χρόνια αμισθί.

δοκιμασία ενώπιον μιας επιτροπής¹⁴⁴, με την προϋπόθεση να είναι πρωτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι κι να έχουν διδάξει μία πλήρη δεκαετία σε σχολεία¹⁴⁵. Για την επιθεώρηση των θηλέων και των παρθεναγωγείων ο νόμος ορίζει το διορισμό έκτακτων επιθεωρητριών οι οποίες έχουν «μεμαρτυρημένως δια πτυχίου ευρωπαϊκής τινός Σχολής παιδαγωγικής και φιλολογικής γνώσεις»¹⁴⁶. Οι επιθεωρητές α΄ και β΄ τάξης έχουν το αμετάθετο¹⁴⁷.

γ) Σε σχέση με τις επιθεωρητικές επιτροπές του οργανικού νόμου του 1834 καταργούνται όλες οι σχετικές διατάξεις, οι οποίες ρύθμιζαν το καθεστώς λειτουργίας τους, εκτός από τις διατάξεις των επιτόπιων επιθεωρητικών επιτροπών των δημοτικών σχολείων, «όσαι δεν αντίκεινται εις τον παρόντα νόμον» (άρθρ. 53). Με άλλα λόγια οι επιτόπιες επιθεωρητικές επιτροπές με τη σύνθεσή τους εξακολουθούν να υφίστανται, πλην όμως λόγο αποδίδουν τώρα στα κατά τόπους εποπτικά συμβούλια, τα οποία ασκούν και την ανώτερη εποπτεία, άρα και το δικαίωμα των ποινών.

δ) Εξακολουθεί να υφίσταται η θέση του γενικού επιθεωρητή με περιορισμένες όμως αρμοδιότητες.

¹⁴⁴ Την επιτροπή αυτή την αποτελούν ένας καθηγητής της φιλοσοφίας του Εθνικού Πανεπιστημίου ως πρόεδρος, ένας καθηγητής ή ο διευθυντής του διδασκαλείου Αθηνών και ο αρχαιότερος από τους γυμνασιάρχες των γυμνασίων της Αθήνας. Σχετικά βλπ. άρθρο 38 του συγκεκριμένου νόμου. Η ίδια επιτροπή εξετάζει και τις περιπτώσεις επιλογής νομαρχιακών επιθεωρητών οι οποίοι προέρχονται από τους πρωτοβάθμιους δασκάλους ή τους διδάκτορες της φιλοσοφίας που σπούδασαν στο εξωτερικό και επιθυμούν να διορισθούν ως επιθεωρητές.

¹⁴⁵ Για τη ρύθμιση των σχετικών διατάξεων βλπ. τα Διατάγματα «Περί καθηκόντων των β΄ τάξεως επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων και περί της σχέσεως αυτών προς τους νομαρχιακούς επιθεωρητάς» και «Περί δοκιμασίας των βουλομένων να διορισθώσιν επιθεωρηταί δευτέρας τάξεως των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσως και των ελληνικών», στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιον* ...κτλ., ο.π., Τόμ. Δ!, 1898, σ.125 κ.ε. για το πρώτο και σ.128 κ.ε. για το δεύτερο.

¹⁴⁶ Με το Διάταγμα «Περί επιθεωρητριών των εν ταις πρωτευούσαις των νομών και επαρχιών παρθεναγωγείων», σχετ. στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιον* ...κτλ., ο.π., τομ Δ! 1898, σ. 124-125, προβλέπονται δύο έκτακτες επιθεωρήτριες με προσόντα παρόμοια με αυτά των επιθεωρητών και ασκούν εποπτεία με το ίδιο περιεχόμενο και τις ίδιες αρμοδιότητες με αυτούς.

¹⁴⁷ Εκτός των περιπτώσεων που εμπίπτουν στο άρθρο 48 του συγκεκριμένου νόμου, το οποίο αναφέρεται στη δυνατότητα του εποπτικού συμβουλίου να συνεδριάσει για να ελέγξει τον επιθεωρητή «είτε επί ελλείψεσιν ή παραβάσεσιν αυτού κατά την εκπλήρωσιν των καθηκόντων του, είτε επί ανωμαλίας ή πλημμελείαις του ιδιωτικού βίου αυτού» και αποφασίζει για τη μετάθεσή του ή και την απόλυσή του ακόμα.

Μέχρι το τέλος του 1896 είχαν ήδη ψηφιστεί άλλοι τρεις συμπληρωματικοί νόμοι του ΒΤΜΘ' ρυθμίζοντας επιμέρους πλευρές του (άδειες των εκπαιδευτικών, διαδικασίες μισθοδοσίας τους κ.α).¹⁴⁸ Οι σχετικές δοκιμασίες για την πλήρωση των θέσεων των επιθεωρητών διενεργήθηκαν τον Ιανουάριο του 1896¹⁴⁹ και διορίστηκαν οι πρώτοι δεκατέσσερις Νομαρχιακοί Επιθεωρητές και οι έξι βοηθοί τους (ως επιθεωρητές β' τάξης). Το 1897 διορίστηκαν και οι πρώτες επιθεωρήτριες¹⁵⁰.

Η πολιτική αλλαγή σε επίπεδο κυβέρνησης που έγινε με τις εκλογές της 7^{ης} Φεβρουαρίου του 1899 και ανέδειξε νικητή το Γ. Θεοτόκη, έγινε στα πλαίσια της απαίτησης να ξεπεραστούν τα προβλήματα, τα οποία είχαν δημιουργηθεί με την εθνική ήττα του 1897 και την επιβολή στην Ελλάδα, εξαιτίας αυτού του πολέμου, Διεθνούς Οικονομικού Αποκλεισμού. Είχε προηγηθεί η πτώχευση του 1893¹⁵¹. Υπουργός Παιδείας στη νέα κυβέρνηση ανέλαβε ο Α. Ευταξίας και από τις πρώτες κινήσεις του ήταν η κατάθεση εκπαιδευτικών νομοσχεδίων με τα οποία επιδιώκονταν να ρυθμιστούν και σημαντικές πλευρές της επιθεώρησης.

Με βάση τα νομοσχέδια του 1899, προτείνεται η κατάργηση των περιφερειακών εποπτικών συμβουλίων – χωρίς την σύστοιχη κατάργηση όμως των νομαρχιακών επιθεωρητών - και συστήνεται ένα κεντρικό εποπτικό συμβούλιο της δημοτικής εκπαίδευσης από πέντε μέλη. Πρόεδρος του είναι ο τμηματάρχης της δημοτικής εκπαίδευσης «ο αντικαθιστών εφεξής τον γενικόν ταύτης επιθεωρητήν». Τα υπόλοιπα τέσσερα μέλη διορίζονται με πρόταση του υπουργού και δημοσιεύονται σε Β. Διάταγμα. Η επιλογή γίνεται μεταξύ αυτών οι οποίοι: α) έχουν προϋπηρετήσει ως γενικοί επιθεωρητές ή διευθυντές διδασκαλείου για πέντε έτη, β) να έχουν ευδόκιμη προϋπηρεσία ως ανώτεροι επιθεωρητές, με γνώσεις της γαλλικής ή της γερμανικής γλώσσας και να έχουν δημοσιεύσει πραγματεία ή μονογραφία η οποία να

¹⁴⁸ Είναι οι νόμοι ΒΤΞΘ' /2 Μαρ.1896, ΒΤ Ζ' /5 Απρ.1896 και ΒΥΛΣΤ' / 16 Δεκ.1896. Σχετικά στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιο...κτλ.*, Τόμ. Δ', 1898, σ. 48-52.

¹⁴⁹ Σχετικά βλπ. Διάταγμα 8-Ιαν. 1896 στο, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. Φύλ. 19/25- Ιαν.1896 και *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. Φύλ. 31/9-Φεβ.-1896

¹⁵⁰ Αρχικά διορίστηκαν οι Σεβαστή Καλλισπέρη και Αικατερίνη Διαμαντοπούλου, στις οποίες δόθηκαν και οι περιφέρειές τους. Το 1898 αντικαταστάθηκαν από τις Ελένη Μπουκουβάλα και Ελπινίκη Καρακούση. Σχετικά βλπ. Διάταγμα 14-Ιαν.-1897 στο *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. Φύλ. 12/16-Ιαν.-1897 και Διάταγμα 10- Δεκ.-1898 στο *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. Φύλ. 284/ 12-Δεκ.- 1898.

¹⁵¹ Σχετικά βλπ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΔ', Αθήνα 1977, σ. 161-168.

αφορά τη δημοτική εκπαίδευση, γ) να έχουν προϋπηρεσία ως καθηγητές για δέκα τουλάχιστον έτη ή γυμνασιάρχες για πέντε και να γνωρίζουν μία ξένη γλώσσα και δ) να έχουν διατελέσει καθηγητές της φιλοσοφικής σχολής του Εθνικού Πανεπιστημίου.

Το εποπτικό συμβούλιο αναλαμβάνει συγκεκριμένο έργο¹⁵² κι έχει στη διοικητική του αρμοδιότητα τους επιθεωρητές της δημοτικής εκπαίδευσης. Ανάμεσα στους επιθεωρητές, πέντε ορίζονται ως ανώτεροι- με βαθμό και μισθό τμηματάρχη α' τάξης- και είκοσι έως εικοσιπέντε ως απλοί επιθεωρητές. Ως ανώτεροι επιθεωρητές επιλέγονται εκείνοι οι οποίοι είτε υπηρέτησαν ως διευθυντές διδασκαλείων είτε ως επιθεωρητές α' τάξης με βάση το νόμο ΒΤΜΘ' είτε τέλος ως γυμνασιάρχες για πέντε έτη ή καθηγητές γυμνασίων και με γνώσεις μιας ξένης γλώσσας. Αυτοί έχουν υπό την επίβλεψή τους τα υποδιδασκαλεία και τους επιθεωρητές των περιφερειών και ελέγχουν το έργο τους¹⁵³.

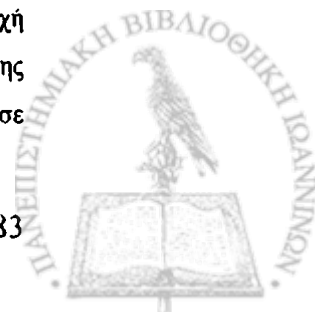
Τέλος εκτός από την διοικητική αυτή ιεράρχηση της εποπτείας, ορίζονται και πενταμελείς εφορευτικές επιτροπές¹⁵⁴ σε κάθε κοινότητα που διατηρεί σχολείο, με τις οποίες παρακολουθείται το σχολείο (εξετάσεις, υποχρεωτική φοίτηση, ανάγκες σε υλικοτεχνική υποδομή) και διαβιβάζονται τα όποια παράπονα διαπιστώνονται από την άσκηση της εποπτείας των επιθεωρητών, στους ανώτερους ή στο εποπτικό συμβούλιο. Τα νομοσχέδια αυτά δεν ψηφίστηκαν και οι φορείς της επιθεώρησης εξακολούθησαν να ορίζονται με βάση τις διατάξεις του νόμου ΒΤΜΘ'¹⁵⁵.

¹⁵² Βλπ. σχετικά το άρθρο 88 με το οποίο ορίζονται τα έργα του εποπτικού συμβουλίου. Ανάμεσά τους είναι: να συντάσσουν νόμους, διατάγματα και εγκυκλίους που αφορούν τη δημοτική εκπαίδευση, να έχουν υπό την εποπτεία τους τα διδασκαλεία του κράτους και τις εξετάσεις που διενεργούνται σε αυτά, να διαχειρίζονται τα οικονομικά της δημοτικής εκπαίδευσης κ.α.

¹⁵³ Το άρθρο 108 του συγκεκριμένου νομοσχεδίου παραθέτει ένα μακρύ κατάλογο με δεκαοχτώ κατηγορίες οι οποίες ορίζουν το έργο τους. Ανάμεσά τους είναι: να μεταβαίνουν όπου τους ζητηθεί από το εποπτικό συμβούλιο, να μεριμνούν για τη πιστή εφαρμογή των διατάξεων από τους επιθεωρητές και τους δασκάλους, να γνωμοδοτούν για τις ανάγκες των σχολείων, να εξετάζουν τις προτάσεις των επιθεωρητών, να συμμετέχουν στις συνεδριάσεις όποτε απαιτηθεί του εποπτικού συμβουλίου κ.α.

¹⁵⁴ Τις επιτροπές αυτές τις απαρτίζουν ένας ιερέας, δύο επιστήμονες - ο ένας οπωσδήποτε γιατρός- ένας έμπορος ή βιομήχανος και ένας γεωργοκτηματίας. Σχετικά βλπ. κεφ. Ζ', άρθρ. 112-119 του συγκεκριμένου νομοσχεδίου.

¹⁵⁵ Σε αντιστοιχία με τις προτάσεις του υπουργού Ευταξία και το κλίμα που διαμορφώνεται την εποχή αυτή, βρίσκονται οι προτάσεις του «Γ. Επιθεωρητή της στοιχειώδους εκπαίδευσεως» αυτής της περιόδου, Γ. Παπασωτηρίου, ο οποίος εξέδωσε την περίοδο 1898-1899 βιβλίο με τις προτάσεις του (σε

Με το νόμο ΓΩΚΗ΄ του 1911 «Περί κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου της δημοτικής εκπαίδευσεως»¹⁵⁶, επιχειρείται να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που είχαν συσσωρευτεί από το νόμο ΒΤΜΘ΄/1895 και ιδιαίτερα εκείνα τα οποία σχετίζονταν με την ανάγκη ενιαίας διοίκησης της δημοτικής εκπαίδευσης. Ανήκει στην πρώτη φάση διακυβέρνησης του κόμματος των φιλελευθέρων (επί υπουργίας Α. Αλεξανδρή) και είναι ενδεικτικός των προθέσεων¹⁵⁷ που πρόκειται να ακολουθήσει ο Βενιζέλος στα εκπαιδευτικά. Με το νομοθέτημα αυτό η δημοτική εκπαίδευση απέκτησε αυτόνομη διοίκηση, αποτελούμενη από πέντε μέλη διοριζόμενα από τον υπουργό Παιδείας, με σκοπό να συντονίζουν και να διευθετούν ζητήματα, τα οποία αφορούν τη στοιχειώδη εκπαίδευση και τα διδασκαλεία¹⁵⁸. Μέλη του συμβουλίου αυτού γίνονταν: α) οι διδάκτορες της Φιλοσοφίας ή των Φυσικών Επιστημών ή των Μαθηματικών (οι δύο τελευταίες κατηγορίες εισάγονται για πρώτη φορά), με σπουδές στα παιδαγωγικά στην «Εσπερία» και να είχαν διδάξει σε διδασκαλείο, β) γυμνασιάρχες ή καθηγητές με πέντε ή δέκα έτη προϋπηρεσία αντίστοιχα και γ) διατελέσαντες νομαρχιακοί επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων με γνώσεις μιας ευρωπαϊκής γλώσσας. Πρώτος πρόεδρος του Συμβουλίου αυτού χρημάτισε ο Γ. Παπασωτηρίου.

Μία βασική ρύθμιση που προβλεπόταν στο νόμο αυτό ήταν η αλλαγή της σύνθεσης των περιφερειακών εποπτικών συμβουλίων. Πρόεδρός τους τώρα είναι ο πρόεδρος των πρωτοδικών και μέλη ο αρχαιότερος γυμνασιάρχης της περιοχής και φυσικά ο νομαρχιακός επιθεωρητής. Έτσι από πενταμελή τα εποπτικά συμβούλια γίνονταν τώρα τριμελή, με σύνθεση νομικό-εκπαιδευτική, ενώ παύθηκε η εκπροσώπηση των εκπαιδευτικών στα συμβούλια αυτά μέσω των «κύριων» επαγγελματικών κατηγοριών. Τα χαρακτηριστικά αυτά μας επιτρέπουν τη διαπίστωση πως με το νόμο αυτό επιχειρήθηκε «η απαλλαγή της εποπτείας από την

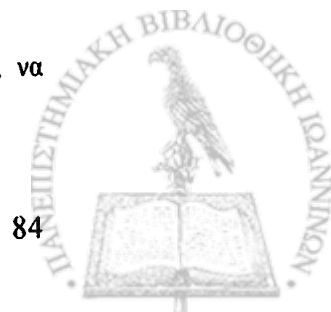

τύπο νομοσχεδίων) για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και την προώθηση της τεχνικο-επαγγελματικής εκπαίδευσης. Σχετικά βλ. Γ. Παπασωτηρίου, *Εκπαιδευτικά*, εν Αθήναις, χ.χ.

¹⁵⁶ Σχετικά βλ., *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, υπ' αριθμ. 185, τευχ.Α΄ της 18 Ιουλίου 1911.

¹⁵⁷ Για μία συνολική αποτίμηση των προθέσεων της πρώτης φάσης διακυβέρνησης του Ε. Βενιζέλου σε ό,τι αφορά τα εκπαιδευτικά βλ. σχετικά: Δημαράς Α., «Προθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου (1910-1913) στα εκπαιδευτικά, Ενδείξεις από νομοθετικά κείμενα», στο *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, συλλογικός τόμος υπό την εποπτεία των Θ. Βερέμη- Ο. Δημητρακόπουλου, σειρά Δοκίμο- Ιστορία Ι, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα, 1980, σ.21-47.

¹⁵⁸ Η προηγούμενη προσπάθεια του Υπουργού Στάη (στην κυβέρνηση Ευταξία), στα 1900, να θεσμοθετηθούν δύο Εποπτικά Συμβούλια, ένα για κάθε βαθμίδα, δεν επιτεύχθηκε.

πανεπιστημιακή επικυριαρχία», ενώ «προέβλεπε σε σημαντική έκταση και την αποκέντρωσή της»¹⁵⁹.

Με βάση το νόμο ΒΤΜΘ¹ τα εποπτικά συμβούλια έχουν στην αρμοδιότητά τους «την εποπτεία και επιμέλεια» των δημοτικών σχολείων του νομού, ιδιωτικών και δημοσίων (κοινών, πλήρων και γραμματοδιδασκαλείων), καθώς επίσης και όλων των κατηγοριών των ελληνικών σχολείων (μονοτάξιων, διτάξιων και πλήρων). Ο νομαρχιακός επιθεωρητής είναι ο εισηγητής όλων των υποθέσεων του Εποπτικού Συμβουλίου (αρθρ.40) και το εκπροσωπεί σε όλες τις σχέσεις αυτού με το υπουργείο, με τις άλλες δημόσιες αρχές καθώς επίσης και με τους πολίτες (αρθρ.43). Το Εποπτικό Συμβούλιο συνεδριάζει τακτικά μια φορά το μήνα κι έκτακτα όποτε ορίσει ο πρόεδρός του ή το αιτηθεί ο νομαρχιακός επιθεωρητής ή ο γυμνασιάρχης. Μοναδική περίπτωση που δεν παρευρίσκεται ο επιθεωρητής στο συμβούλιο είναι, όταν αυτό συνεδριάζει για να μελετήσει τη συμπεριφορά του «είτε επί ελλείψεσιν ή παραβάσεσιν αυτού κατά την εκπλήρωσιν των καθηκόντων του, είτε επί ανωμαλίας ή πλημμελείας του ιδιωτικού βίου αυτού» και ως εκ τούτου αποφασίζει να υποβάλλει πρόταση προς το υπουργείο να μετατεθεί ή να απολυθεί από την υπηρεσία (άρθρ.47 και 48).

Τα προσόντα για να γίνει κάποιος νομαρχιακός επιθεωρητής (α΄τάξης) με βάση το νόμο είναι: α) να έχει πτυχίο φιλοσοφίας και να έχει διδάξει «ευδοκίμως» για πέντε τουλάχιστο έτη ως καθηγητής (διδασκαλείου ή γυμνασίου) ή επί τρία έτη να είναι διευθυντής διδασκαλείου ή γυμνασιάρχης και σε κάθε περίπτωση με «μεμαρτυρημένην περί τα παιδαγωγικά ειδικότητα», β) να είναι δημοδιδάσκαλος πρωτοβάθμιος, ο οποίος να αποφοίτησε κατά το διάστημα των τριών πρώτων χρόνων λειτουργίας του διδασκαλείου Αθηνών ή τακτικός δάσκαλος του Προτύπου Αθηνών πάλι κατά το αντίστοιχο διάστημα και γ) να έχει πτυχίο φιλοσοφίας με πρόσθετες σπουδές στο εξωτερικό, σε πανεπιστήμιο ή διδασκαλείο της Ευρώπης με ειδίκευση στην παιδαγωγική. Για να διορισθούν επιθεωρητές οι προερχόμενοι από τις δύο τελευταίες κατηγορίες θα πρέπει πρώτα να υποστούν δοκιμασία ενώπιον μιας ειδικής

¹⁵⁹ Σχετικά βλ., «Προθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων του Βενιζέλου ...», ο.π. σ.38.

επιτροπής που συστήνεται για το σκοπό αυτό¹⁶⁰. Σε κάθε περίπτωση οι υποψήφιοι δεν πρέπει να ξεπερνούν το 55^ο έτος της ηλικίας τους.

Τα καθήκοντα του επιθεωρητή είναι: α) η επιθεώρηση κάθε εξάμηνο των σχολείων της αρμοδιότητάς του, με σκοπό να ελέγχεται η πιστή τήρηση των μαθητικών καταλόγων, η ορθή καταγραφή τους όπως επίσης η υποχρέωση όλων των κατοίκων να στέλνουν τα παιδιά τους για φοίτηση, β) η επιθεώρηση των σχετικών με τη λειτουργία των σχολείων (έναρξη- λήξη σχολικού έτους, χρόνος εγγραφής και εξετάσεων, προβιβασμοί, απολύσεις) και τον έλεγχο των διδακτικών βιβλίων, γ) ο έλεγχος των δημοδιδασκάλων σε ό,τι αφορά τη διαγωγή τους προς τους γονείς, μαθητές και προς τους συναδέλφους τους, την εκπλήρωση των καθηκόντων τους σε σχέση με τη διαδικασία της διδασκαλίας τους («αρχόμενοι της διδασκαλίας και περατούντες» αυτήν κατά τας προσδιορισμένας ώρας, αν ήναι φιλόπονοι, και αν εκπλήρωσε τα έργα αυτών μετά νοημοσύνης και ευσυνειδησίας»), την συμπεριφορά τους στην τοπική κοινωνία σε σχέση και με τον ιδιωτικό τους βίο, τις ποινές τις οποίες επιβάλλουν στους μαθητές τους και όλα τα σχετικά με τη σωστή λειτουργία του σχολείου (τήρηση βιβλίων, διατάξεων σχετικά με τις εξετάσεις κ.α.). Όλα τα παραπάνω αποτελούν αντικείμενο συστηματικής παρατήρησης του επιθεωρητή κατά τη διάρκεια περιόδου του στα σχολεία. Στο τέλος αυτής, υποβάλλει προς το Εποπτικό Συμβούλιο έκθεση με τις παρατηρήσεις του.

Στα καθήκοντα του νομαρχιακού επιθεωρητή είναι και ο έλεγχος των υπαρχόντων σχολικών διδακτηρίων και η μεθόδευση των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων τους. Επίσης, σε συνεργασία με το «νομομηχανικό», προκαλεί τη συγγραφή των απαραίτητων σχεδίων και προϋπολογισμών για την ανέγερση νέων διδακτηρίων, συμμετέχει στις σχετικές δημοπρασίες, προσδιορίζει τη θέση που θα οικοδομηθούν αυτά, και παρακολουθεί την εξέλιξη των έργων.

Ο επιθεωρητής έχει το δικαίωμα της επιβολής επίπληξης και προστίμου μέχρι δεκαπέντε δρχ. ως πειθαρχικές ποινές στους δασκάλους και τέλος, στην περίοδο των διακοπών, καλείται να διενεργεί επιμορφωτικά συνέδρια («παιδαγωγικά» ή «μεθοδολογικά») στην περιφέρειά του, αφού προηγουμένως έχει πάρει σχετική άδεια από το υπουργείο και έχει εγκριθεί το περιεχόμενό τους.

¹⁶⁰ Τα σχετικά ζητήματα ρυθμίζονται με το Β. Διάταγμα «Περί διαγωνισμού των βουλομένων να διορισθώσι νομαρχιακοί επιθεωρηταί των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσης και των ελληνικών», στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιον ...κτλ.*, ο.π., Τόμ. Δ', 1898, σ.121 κ.ε.

Η ύπαρξη του γενικού επιθεωρητή δε συνιστά, σε ότι αφορά την επιθεώρηση, κάποια ουσιαστική παρέμβαση, πέρα από την συμμετοχή του σε γενικότερες παρατηρήσεις, οι οποίες σχετίζονται με τη λειτουργία της δημοτικής εκπαίδευσης¹⁶¹.

Με τις επιχειρούμενες αλλαγές των ν/σ του 1899, οι οποίες τελικά δεν ίσχυσαν γιατί τα νομοσχέδια δεν ψηφίστηκαν, μεταξύ άλλων προβλεπόταν οι απλοί επιθεωρητές να βρίσκονται σε στενή επαφή με τους εκπαιδευτικούς και να τους ελέγχουν από κοντά σε κάθε τους δραστηριότητα στο σχολείο, με σκοπό την πιστή τήρηση των υποχρεώσεών τους. Επίσης, προβλεπόταν να μεσολαβούν μεταξύ των εκπαιδευτικών και των ανωτέρων επιθεωρητών ή του εποπτικού συμβουλίου σε κάθε περίπτωση που θα χρειαζόταν κάτι τέτοιο¹⁶².

Στο νόμο ΓΩΚΗ/1911, το κεντρικό εποπτικό συμβούλιο έχει ως αρμοδιότητες να μεταθέτει, προάγει και τιμωρεί αν χρειαστεί τους νομαρχιακούς επιθεωρητές, των κατά τόπους εποπτικών συμβουλίων, να διαιρεί το κράτος σε εκπαιδευτικές περιφέρειες και να κανονίζει την περιφέρεια κάθε επιθεωρητή και να προτείνει τέλος την ίδρυση προαγωγή, υποβιβασμό ή κατάργηση δημοτικών σχολείων κ.α.¹⁶³

β. Η υλοποίηση της επιθεώρησης την περίοδο 1895-1914

Η επισκόπηση των δεδομένων, τα οποία αφορούν την άσκηση επιθεωρητικού ελέγχου από το 1895 μέχρι το 1914, μας έδειξε πως παρά τις όποιες τροποποιήσεις επιχειρούνται με τον Ν. ΒΤΜΘ', ο εκπαιδευτικός συνεχίζει να αποτελεί τον αποδέκτη του επιθεωρητικού ελέγχου και πως συνεχίζει να προωθείται μια ορισμένη αντίληψη γι' αυτόν. Η αντίληψη αυτή θεωρεί το δάσκαλο ως το βασικό παράγοντα για την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Τονίζεται χαρακτηριστικά πως «ψυχή δε του σχολείου είναι οι διδάσκοντες. Ικανοί διδάσκαλοι και ευμέθοδοι δύνανται και

¹⁶¹ Μοναδική αναφορά στη παρουσία του εντοπίσαμε στο άρθρο 17 του νόμου, σύμφωνα με το οποίο μετά τη γνωμοδότηση των κατά τόπους επιθεωρητών και τις δικές του παρατηρήσεις «θέλουσι καθορίζεσθαι δια βασιλικού διατάγματος τα περί ενάρξεως και λήξεως της καθ' εξαμήνον του σχολικού έτους διδασκαλίας, τα περί διδακτέας ύλης[...], τα περί μεθόδων και τρόπων διδασκαλίας, και τα περί εξετάσεων εν γένει[...]».

¹⁶² Σχετικά βλπ. το άρθρο 97 με τις είκοσι κατηγορίες των αρμοδιοτήτων τους.

¹⁶³ Σχετικά βλπ. στο άρθρο 8 του συγκεκριμένου νόμου τον πλήρη κατάλογο με τα έργα του κεντρικού εποπτικού συμβουλίου της δημοτικής εκπαίδευσης.

υπό τα δένδρα να διδάσκωσι λυσιτελώς...»¹⁶⁴. Ο προσδιορισμός του ρόλου του δασκάλου, σύμφωνα με την παραπάνω αντίληψη, οδηγεί σε σύστοιχο καθορισμό της ευθύνης του, άρα και σε ομόλογες αντιλήψεις για την έκταση, το βαθμό και τη σημασία της επιθεώρησης. Ο αναλυτικός καθορισμός του εύρους του επιθεωρητικού ελέγχου, ο οποίος περιέχεται στο νόμο ΒΤΜΘ¹ αποτελεί τη λογική απόληξη της θέσης για την ευθύνη και το ρόλο του δασκάλου. Η αναλυτική περιγραφή των τομέων επιθεωρητικού ελέγχου, των πειθαρχικών ποινών και των καθηκόντων του δασκάλου, επιχειρεί μέσα από τις θεσμικές διατάξεις να περιγράψει, να ορίσει και να ελέγξει το σύνολο των διδακτικών και καθημερινών πρακτικών του εκπαιδευτικού.

Συγκεκριμένα στο νόμο ΒΤΜΘ¹ ορίζεται πως ο δάσκαλος ελέγχεται ως προς την τήρηση του διδακτικού ωραρίου, την τήρηση των κανονισμών και των διατάξεων, την τήρηση της διδακτικής μεθόδου και την τυχόν παράβαση του «περί διδακτικών βιβλίων νόμου, ή των περί διάρκειας διδασκαλίας εκάστου μαθήματος ή των ημερών ή των ωρών αυτής δια του προγράμματος κεκανονισμένων». Επίσης ελέγχεται ως προς τις σχέσεις του με τους μαθητές του, τους συναδέλφους του και τους γονείς, για το ζήλο ή τη ραθυμία εκπλήρωσης των καθηκόντων του και τέλος ως προς τις τυχόν «ανωμαλίες» του ιδιωτικού του βίου και την ανάρμοστη ως προς τη «σεμνότητα του διδασκαλικού του έργου»¹⁶⁵.

Η έκταση και ο βαθμός του επιθεωρητικού ελέγχου μπορούν να κατανοηθούν στα πλαίσια της ομόλογης αντίληψης για τη σημασία και τη σπουδαιότητα της επιθεώρησης. Σύμφωνα με την κυρίαρχη αντίληψη, η οποία διατυπώνεται αυτή την περίοδο για την επιθεώρηση, «ο επιθεωρητής είναι αληθώς η κλεις του οικοδομήματος»¹⁶⁶.

Η επέκταση του σχολικού δικτύου και του αριθμού των μαθητών δημιουργεί την ανάγκη ελέγχου ενός διευρυμένου σώματος εκπαιδευτικών. Ο καθορισμός του περιεχομένου και της μορφής της σχολικής γνώσης (αναλυτικό πρόγραμμα, σχολικά βιβλία, διδακτική μέθοδος), απαιτεί για τη μετατροπή του σε σύστοιχες πρακτικές και σχολικά αποτελέσματα ανάλογα προσόντα, διδακτικές και σχολικές πρακτικές από το

¹⁶⁴ Αγόρευση Δ. Πετριδή στη Βουλή των Ελλήνων (Υπουργός επί της Δημοσίας Εκπαιδύσεως), από τα Πρακτικά της Βουλής (Συνεδρίασις 31/ 23-6-1895), στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ...κτλ.*, ο.π., σ. 300.

¹⁶⁵ Σχετικά βλ. το άρθρο 30, του νόμου ΒΤΜΘ¹.

¹⁶⁶ Έκφραση που χρησιμοποίησε στην αγόρευσή του στη Βουλή ο βουλευτής Χατζόπουλος, από τα «Πρακτικά της Βουλής», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ...κτλ.*, ο.π., σ. 265.

δάσκαλο. Ο επιθεωρητικός έλεγχος επιχειρεί μ' άλλα λόγια να ελέγξει τον εκπαιδευτικό ως προς το βαθμό συμμόρφωσής του με προκαθορισμένα πλαίσια, να ελέγξει δηλαδή τη συμβολή του εκπαιδευτικού σε μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου. Η επίσημη πολιτική ηγεσία δε διστάζει, ελέγχοντας την αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής πολιτικής, να ασκεί κριτική και προς τη πλευρά των ίδιων των φορέων επιθεώρησης. Σε εγκύκλιό του ο υπουργός Δ. Πετρίδης το 1899, μεταξύ άλλων, κατηγορεί τους επιθεωρητές ότι «εις απολύσεις διδασκάλων προέβησαν πριν ή βεβαιωθώσιν ότι υπήρχον καλλίτεροι τούτων αντικαταστάται και αφήκαν επί μακρόν κλειστά σχολεία, αναρίθμητον δε σχεδόν πλήθος μεταθέσεων προέτειναν άνευ λόγου πολλάκις και εν μέσω σχολικό έτει Και συντόμως ειπείν αντί να καθοδηγήσωσιν, ενισχύσωσιν, ενθαρρύνωσιν, εμπυχώσωσιν και φρονηματίσωσι του Έλληνας δημοδιδασκάλους, ούτω προσηνέχθησαν και προσφέρονται προς αυτούς, ώστε δεν πιστεύουσιν ούτοι ότι της τυρρανίας απηλλάγησαν, αλλ' ότι τυρράνους μετήλλαξαν μόνον...»¹⁶⁷

Με το νομοσχέδιο του 1899, το οποίο όμως δεν ψηφίστηκε, αποτιμάται η πρόσφατη ρύθμιση της επιθεωρητικής λειτουργίας¹⁶⁸, ορίζονται με αναλυτικότερο ακόμα τρόπο οι διδακτικές και καθημερινές πρακτικές του δάσκαλου ως αντικείμενα ελέγχου¹⁶⁹ και κυρίως επιχειρείται ο περιορισμός των αρμοδιοτήτων των τοπικών κοινωνιών και της τοπικής αυτοδιοίκησης σε όφελος του ελέγχου από την κεντρική εξουσία. Ένα σημαντικό τμήμα των πολιτικών δυνάμεων βλέπει δηλαδή πως η κοινωνική λειτουργία του σχολείου σε συνθήκες εκβιομηχάνισης και συγκρότησης

¹⁶⁷ Λέφας Χ. ...σ. 292-292.

¹⁶⁸ «Πρώτον θετικόν αυτού καλόν είνε ο θεσμός των επιθεωρητών. Ει και αφέθηκαν ούτοι άνευ οιασδήποτε εποπτείας και ελέγχου εκ των άνω· ει και εστρατολογήθησαν κατά το πλείστον εκ καθηγητών της μέσης εκπαιδύσεως, ουδεμίαν ως επί το πολύ έννοια εχόντων των αναγκών της δημοτικής εκπαιδύσεως [...] ούχ ήττον επιλοτιμήθησαν και ούτως ουκ ολίγοι εξ αυτών ν' ανταποκριθώσι κατά το μάλλον ή ήττον εις τας αξιώσεις, ας οι εισηγηταί του Νόμου ΒΤΜΘ είχαν παρ' αυτών», από το «Αιτιολογική έκθεσις του νομοσχεδίου Ευταξία περί της δημοτικής εκπαιδύσεως» στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ...κτλ.*, ο.π., σ. 337-338.

¹⁶⁹ Αναφερόμαστε ιδιαίτερα στο κεφάλαιο Γ' «Δάσκαλοι της δημοτικής εκπαιδύσεως» άρθρα 50, 52 και 53 όπου περιγράφονται με αναλυτικό τρόπο τα καθήκοντα και δικαιώματα των δασκάλων και των διευθυντών των δημοτικών σχολείων και στο κεφάλαιο Δ' «Πειθαρχικά ποινά των δασκάλων» άρθρα 64-78 στα οποία περιγράφονται με σαφήνεια ποιες ποινές και πότε επιβάλλονται στους εκπαιδευτικούς και από ποιους. Σχετικά βλπ., «Νομοσχέδιον Περί δημοτικής εκπαιδύσεως» της 15^{ης} Μαΐου του 1899 στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ...κτλ.*, ο.π., σ.374-381.

αστικού κράτους απαιτεί την υποταγή του σχολείου στην κεντρική εξουσία. Τονίζεται έτσι πως «η πλήρης αποκέντρωση εν τη δημοτική εκπαίδευση απεδείχθη εν τοις πράγμασι και υπό πολλὰς άλλας επόψεις επιζήμιος τα μάλιστα. Εξέλιπεν ούτως ο νους ο διευθύνων αυτήν από σχεδίου προδιαγεγραμμένου και προς σκοπόν καθωρισμένου. Εξέλιπεν η ενότης εν τη διοικήσει αυτής, η τόσον απαραίτητος δια λαόν, οίος ο Ελληνικός, ο οφείλων να επιδιώξη ως τάχιστα την ενιαίαν και ομοιόμορφον αγωγήν και παιδείαν των τέκνων του, δι' ης και μόνης δύναται να παρασκευάση το μέλλον του αισιώτερον υπό τε κοινωνικήν και υπό πολιτικήν, μάλιστα δε υπό εθνικήν έποψιν»¹⁷⁰. Εξάλλου τα μηνύματα που συνέλεξε η πολιτική ηγεσία από τους ίδιους τους επιθεωρητές κινούνταν προς αυτή τη κατεύθυνση. Στο βιβλίο του ο Χ. Λέφας γι' αυτή τη περίοδο, από τη σύσταση του Ν. ΒΤΜΘ' μέχρι το 1999, αναφέρει μια σειρά από εκθέσεις των ίδιων των επιθεωρητών, οι οποίοι άσκησαν κριτική στο νόμο. Συγκεκριμένα οι επιθεωρητές εντόπισαν ατέλειες στο νόμο στα ζητήματα των μεταθέσεων από περιφέρεια σε περιφέρεια και στον ορισμό των παύσεων και μεταθέσεων των εκπαιδευτικών, αφού είδαν ότι στις διαδικασίες αυτές εμπλέκεται η δημοτική αρχή «προς «βλάβην της δημοτικής εκπαίδευσεως»¹⁷¹.

Στα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1913 -τα οποία τελικά δεν ίσχυσαν ως νόμοι- τα ζητήματα τα οποία σχετίζονται με τη διοίκηση, τα καθήκοντα και τις ποινές ως προς το δάσκαλο, καθορίζονται στα πλαίσια τα οποία έχει συγκροτήσει η άνοδος των αστικών πολιτικών δυνάμεων στην εξουσία και η πορεία συγκρότησης των κρατικών μηχανισμών του αστικού κράτους. Ο εκπαιδευτικός με βάση το σύνταγμα του 1911 είναι τώρα μόνιμος κρατικός υπάλληλος.

Στην εισηγητική έκθεση των νομοσχεδίων γίνεται σαφής αναφορά στην ύπαρξη ειδικού νόμου για τη διοίκηση της εκπαίδευσης, ο οποίος θα ακολουθήσει, με σκοπό να ρυθμιστούν με πληρότητα τα ζητήματα αυτά. Οι αρχές που ήδη προκρίνονται στο νομοσχέδιο για τη δημοτική εκπαίδευση αφορούν: α) Την κατάργηση των διευθυντικών εξετάσεων για την κατάληψη θέσης διευθυντή σε δημοτικό σχολείο και την αντικατάσταση αυτής της ρύθμισης με την αρχαιότητα των υπαλλήλων. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται σύμφωνα με τον εισηγητή «κατά το δυνατόν η ουσιαστική υπεροχή των διευθυνόντων, οίτινες άλλως θα ήτο αδύνατο να

¹⁷⁰ Απόσπασμα από την «Αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου Ευταξία περί της δημοτικής εκπαίδευσεως» στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ...κτλ.*, ο.π., σ. 339.

¹⁷¹ Σχετικά αποσπάσματα εκθέσεων επιθεωρητών βλ., στο Λέφας Χ., *Ιστορία της Εκπαίδευσεως*, Εκδόσεις ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1942, σ. 293-294.

έχωσι και να εξασκώσιν ευδοκίμως την εποπτική και διοικητική εξουσίαν, δι' ής πρέπει να είναι περιβεβλημένοι»¹⁷². β) Τον λεπτομερή κανονισμό γύρω από τα είδη των ποινών, τον τρόπο επιβολής αυτών και τα μέσα απολογίας των τιμωρούμενων, επιμερίζοντας με σαφείς και διακριτούς ρόλους τις σχετικές αρμοδιότητες του εποπτικού και του εκπαιδευτικού συμβουλίου. γ) Την καθοριστική παρουσία της κεντρικής εξουσίας σε ζητήματα ποινών των δασκάλων. Συγκεκριμένα ο υπουργός: «δύναται απ' ευθείας και άνευ προηγουμένης αποφάσεως του εποπτικού συμβουλίου να επιβάλη επίπληξη και πρόστιμον δια τας εν τω σχετικώ άρθρω προβλεπομένας περιπτώσεις»¹⁷³. Με τη ρύθμιση αυτή, σύμφωνα με τον εισηγητή, επιλύονται δύο προβλήματα. Πρώτον, όπου οι περιστάσεις απαιτούν την άμεση τιμωρία επεμβαίνει ο υπουργός διότι εάν η τιμωρία «επέλθη βραδέως κατόπιν όλης της απαιτουμένης σχετικής διαδικασίας χάνει σχεδόν την επανορθωτικήν αξίαν της» και δεύτερον «δεν συμβιβάζεται με το κύρος του Υπουργού το να είναι ούτος εστερημένος πάσης πειθαρχικής εξουσίας»¹⁷⁴.

Με τις ρυθμίσεις αυτές είναι φανερό πως η κρατική εξουσία επιχειρεί να επιλύσει ζητήματα ποινών και διοίκησης, ώστε να δημιουργήσει τα πλαίσια μέσα στα οποία θα ασκηθεί στη συνέχεια και ο επιθεωρητικός έλεγχος.

Έτσι λοιπόν τονίζεται πως «η περί εξασφαλίσεως των δασκάλων από πάσης επεμβάσεως λαμβανομένη πρόνοια είνε έργον ουχί μόνον δικαιοσύνης απέναντι υπαλλήλων, παρά των οποίων έχει η πολιτεία την απαίτησιν να αφοσιωθώσι ψυχή τε και σώματι και μετά πάσης ενδελεχειάς εις το υψηλόν και εθνοσωτήριο έργον των, αλλά και προνοίας πολιτειακής, ήτις μόνον επί βλάβη της εκπαιδεύσεως του ελληνικού λαού δεν εξεδηλώθη επαρκώς εν τω παρελθόντι. Διότι είνε ηλίου φαινότερον ότι άνευ δασκάλων ου μόνον ικανών περί την διδακτικήν και παιδαγωγικήν τέχνην, αλλά προ παντός φρονηματιών και ζηλωτών του έργου, εκπαιδευσιν οίαν απαιτούσιν οι σημερινοί καιροί και η εν τω πολιτισμώ σταδιοδρομία

¹⁷² Σχετικά βλ., «Αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου περί δημοτικής εκπαιδεύσεως» του Ι. Τσιριμώκου της 20 Νοεμ. 1913 στο *Δημήτρης Γληνός, Άπαντα*, Εκδοτική φροντίδα Φίλιππος Ηλιού, Τόμ. Β', Κεφάλαιο Γ' «Διδάσκαλου», (και ειδικότερα την ενότητα «Διοίξεις, ποινάι, απαλλαγή καθηκόντων, συντάξεις»), Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σ. 268

¹⁷³ Στο ίδιο ό.π., σ. 268

¹⁷⁴ Στο ίδιο ό.π., σ. 268

του έθνους δεν δυνάμεθα να έχωμεν και αν ακόμη όλα τα άλλα τα αφορώντα εις την παιδείαν οργανωθώσι προτύπως»¹⁷⁵.

Είναι φανερό πως οι παραπάνω ρυθμίσεις δεν γίνονται σε κοινωνικό κενό αλλά στο πεδίο των συγκρούσεων και αντιφάσεων που συνιστούν από τη μια μεριά η άνοδος των αστικών δυνάμεων και οι συγκρούσεις αυτών με άλλες δυνάμεις και από την άλλη η εμφάνιση συνδικαλιστικών οργανώσεων των δασκάλων, η ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» και το κίνημα του δημοτικισμού.

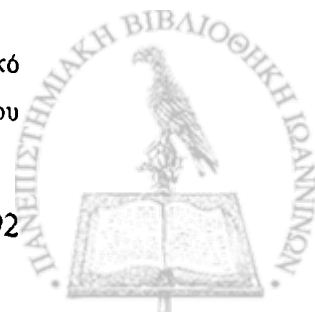
Μπορούμε έτσι να οδηγηθούμε στην ακόλουθη γενικότερη διαπίστωση: ο εκπαιδευτικός ελέγχεται ως ο βασικός παράγοντας για την επιτυχία των επιδιωκόμενων στόχων του σχολείου, την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και συνολικά για τα σχολικά αποτελέσματα. Η οργάνωση ωστόσο του επιθεωρητικού ελέγχου, ειδικότερα μετά το 1895 ως προς τον εκπαιδευτικό, σχετίζεται, όπως έδειξε η ανάλυση του υλικού, με μια σειρά εκπαιδευτικών, πολιτικών, γεωγραφικών και κοινωνικών μεταβολών. Αν και ο έλεγχος του δασκάλου συνεχίζει να εγγράφεται στο χώρο της ηθικής είναι φανερή ωστόσο μια μετατόπιση προς τον έλεγχο ταυτόχρονα των προκαθορισμένων με βάση το αναλυτικό πρόγραμμα¹⁷⁶, τα σχολικά βιβλία και τη διδακτική μέθοδο σύστοιχων διδακτικών και σχολικών πρακτικών, άρα και έμμεσα των ομόλογων επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων. Σημαντική επίσης διαφοροποίηση συνιστά την περίοδο αυτή η ρύθμιση των υπαλληλικών σχέσεων των δασκάλων και των συναφών σχέσεων με απόληξη την καθιέρωση της μονιμότητας με βάση τη σχετική ρύθμιση του συντάγματος του 1911.

Το πλαίσιο το οποίο συγκροτούν οι ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές μεταβολές και ειδικότερα οι προσπάθειες των αστικών δυνάμεων για τη συγκρότηση του σχολικού μηχανισμού με βάση τις ανάγκες τους, καθώς και η θεσμική ρύθμιση βασικών πλευρών του σχολείου ως μηχανισμού του αστικού κράτους, επιτρέπουν να απαντηθούν στο τέλος της περιόδου με έναν ορισμένο τρόπο ζητήματα που έθεταν όλη την περίοδο πολιτικές δυνάμεις και διανοούμενοι, όπως π.χ «Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος»¹⁷⁷, ποια η προέλευση των επιθεωρητών¹⁷⁸ και τέλος το ζήτημα

¹⁷⁵ Στο ίδιο ό.π., σ. 260.

¹⁷⁶ Θυμίζουμε πως το 1913, συντάσσεται νέο αναλυτικό πρόγραμμα για τα δημοτικά σχολεία, το οποίο ουσιαστικά θα ισχύσει για διάφορους λόγους, που δεν είναι δυνατόν να αναλυθούν στην παρούσα εργασία, μέχρι το 1974.

¹⁷⁷ Σύμφωνα με τον γνωστό τίτλο του βιβλίου του Νικολάου Εξαρχόπουλου. Ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τον επίλογο του βιβλίου αναφέρει: «Δια πάντων τούτων των μέσων η πολιτεία ου

της ενιαίας και ελεγχόμενης από το κράτος διοίκησης της εκπαίδευσης¹⁷⁹. Τα παραπάνω δεν λύνονται βέβαια οριστικά αλλά συνεχίζουν να αποτελούν διακυβεύματα κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων, στις οποίες παρεμβαίνουν στη συνέχεια κυρίως οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών¹⁸⁰ αλλά και πολιτικές εκφράσεις της εργατικής τάξης, στο έδαφος της ταξικής πάλης.

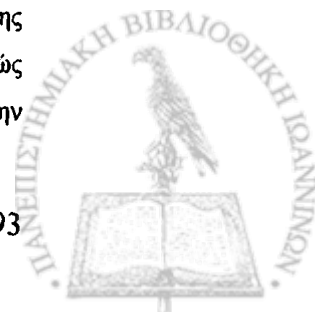

μόνον ζητεί να υπεκαύση τον ζήλον των διδασκάλων και να γεννήση παρ' αυτοίς ευγενή άμιλλαν, αλλά και κατορθοί να μορφοί τα κατάλληλα πρόσωπα προς κατάληψιν των θέσεων διευθυντών και καθηγητών διδασκαλείων και επιθεωρητών δημοτικών σχολείων. Ταύτα είναι τω όντι σοφώτατα μέτρα, συννεούντα εν αυτοίς τα εξής δύο πλεονεκτήματα: α) ότι ανοίγουσιν ευρύ στάδιον ανυψώσεως εις τους προοδευτικούς δημοδιδασκάλους και β) ότι διατηρούσι τούτους εντός του δημοδιδασκαλικού κύκλου, παρέχουσιν αυτοίς τας καταλλήλους ευκαιρίας, όπως τας κτηθείσας γνώσεις των, την επεκταθείσαν μόρφωσίν των χρησιμοποίησωσιν υπέρ του δημοτικού σχολείου και υπέρ της προόδου της λαϊκής εκπαίδευσως», στο Εξαρχόπουλος Ν., *Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος*, εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων «Αυγής Αθηνών», Αποστολοπούλου, εν Αθήναις, 1907, σ. 272.

¹⁷⁸ Στα σχετικά ζητήματα περί της προέλευσης των επιθεωρητών, επισημαίνουμε ότι οι περισσότεροι μόνιμοι επιθεωρητές προέρχονταν από τη μέση εκπαίδευση. Αυτό με τον καιρό επέσυρε έντονες αντιπαράθεσεις και αντιδράσεις από μέρος ιδιαίτερα των εκπαιδευτικών της δημοτικής εκπαίδευσης, οι οποίοι ζητούσαν να γίνονται επιθεωρητές από το χώρο τους, γιατί, όπως θεωρούσαν, αυτοί γνώριζαν καλύτερα να επιλύουν τα σχετικά προβλήματα. Σύστοιχη με αυτή την άποψη – υπό προϋποθέσεις – είναι και αυτή που διατυπώνει ο Ν. Εξαρχόπουλος στο φυλλάδιο: *Περί του θεσμού της επιθεωρήσεως των σχολείων*, εν Αθήναις, 1906, όπου αναφέρει: «Νομίζομεν ότι τα καταλληλότατα πρόσωπα δια τας θέσεις των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσως θα ηδύνατο να αναζητήση και εύρη η πολιτεία μεταξύ του δημοδιδασκαλικού κόσμου, αν εφρόντιζε να παράσχη τοις προοδευτικοίς εκ των δημοδιδασκάλων την δέουσαν υποστήριξιν προς περαιτέρω εργασίαν και τελειοποίησιν, ανοίγουσα αυτοίς οδούς προς μόρφωσιν, επιστημονικήν, τε και παιδαγωγικήν, ευρυτέραν εκείνης, εν εκτήσαντο εν τοις διδασκαλείοις...» (σ.15).

¹⁷⁹ Χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις που διατυπώνει στο βιβλίο του ο Αθ. Ευταξίας, *Μεταρρυθμίσεις και Ανόρθωσις* εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, 1899, εδώ ιδιαίτερα το κεφάλαιο Ε' «Η διοίκησις» σ. 60-71.

¹⁸⁰ Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την πηγή προέλευσης των επιθεωρητών, έντονη παρέμβαση άσκησαν οι «πρώιμες» συνδικαλιστικές οργανώσεις των δασκάλων, όπως π.χ. ο «Σύνδεσμος των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων», όπου στο υπόμνημά του στις 18 Νοεμ. 1909 προς τη Βουλή ζητούσε «...οι Επιθεωρηταί των Δημοτικών Σχολείων δέον να εκλέγωνται εκ των προσώπων εκείνων, άτινα εφ' ικανόν χρονικόν διάστημα έδρασαν εν τοις σχολείοις και έσχον την ευκαιρίαν να εφαρμόσωσι τα παιδαγωγικάς αυτών θεωρίας και ουχί εκ των λειτουργών της Μέσης Εκπαίδευσως, οίτινες στερούμενοι των απαιτούμενων προσόντων, περιορίζονται εις απλήν διεξαγωγήν της τρεχούσης υπηρεσίας ή μη ακρούμενοι εις την εκτέλεσιν των τυπικών έργων αναμιγνύονται εις την καθαρώς διδακτικήν και παιδαγωγικήν εργασίαν των διδασκάλων, οπότε αποβαίνουσιν αληθείς μάστιγες δια την

Η εκπαιδευτική πρακτική, δηλαδή ο τρόπος, η έκταση και ο βαθμός μετάφρασης των επίσημων διακηρυγμένων στόχων και μιας ορισμένης παιδαγωγικής ιδεολογίας σε σχολικά αποτελέσματα, αποτελούν την περίοδο 1895-1914 ζήτημα με το οποίο εκτενώς ασχολούνται η επίσημη εκπαιδευτική πολιτική και οι διανοούμενοι της εποχής. Το πρώτο ζήτημα που επιχειρείται να επιλυθεί είναι η εξασφάλιση των απαραίτητων θεσμικών, μορφωτικών και υλικών προϋποθέσεων, ώστε οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές να βρίσκονται σε αντιστοιχία με το αναλυτικό πρόγραμμα, την* οργάνωση της σχολικής γνώσης και τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Προβλήματα που αναδεικνύονται σε σχέση με το παραπάνω ζήτημα είναι η παιδαγωγική κατάρτιση των δασκάλων ώστε να μπορούν να κατανοήσουν και να εφαρμόσουν σύστοιχες πρακτικές, ο ενιαίος τρόπος ελέγχου και εποπτείας αυτών των πρακτικών και η εξασφάλιση εκείνων των προϋποθέσεων (π.χ. μονιμότητα), οι οποίες θα συγκροτούν το πλαίσιο εξουσίας – υποταγής μέσα στο οποίο θα προκύπτει ως ρητή υποχρέωση η υλοποίηση ορισμένων σχολικών και διδακτικών πρακτικών.

Το δεύτερο ζήτημα που αναδεικνύεται είναι ο προσδιορισμός με σαφή τρόπο και προσανατολισμό των διδασκομένων μαθημάτων και του συνόλου των γνώσεων που πρέπει να αποκτούν οι μαθητές στο δημοτικό σχολείο. Οι προβληματισμοί ως προς το ζήτημα αυτό αφορούν τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές και σχετίζονται άμεσα με το είδος του επιθεωρητικού ελέγχου. Σε κανένα επίσημο θεσμικό κείμενο αλλά και τις απόψεις των διανοουμένων της εποχής δεν αμφισβητείται πως η εποπτεία πρέπει να εστιάζει κυρίως στον έλεγχο των σχολικών διαδικασιών και έτσι έμμεσα να ελέγχει τα σχολικά αποτελέσματα. Η προβαλλόμενη από την κρατική εξουσία και τους διανοούμενους ανάγκη για στροφή του σχολείου προς πιο πρακτικές γνώσεις, δηλαδή η σύνδεση του σχολείου με την παραγωγή και τις διαδικασίες συγκρότησης του αστικού κράτους, συνδέεται άμεσα με έναν ορισμένο τρόπο με το περιεχόμενο, την κατεύθυνση και την έκταση του ελέγχου των σχολικών και διδακτικών πρακτικών. Η ανάγκη αυτή εκφράζεται π.χ. στο νομοσχέδιο του 1899 με χαρακτηριστικό τρόπο. Στο νομοσχέδιο τονίζεται ότι: «Τοιούτων όντων των ωφελημάτων εκ της διδασκαλίας των εφηρμοσμένων μαθημάτων, ανάγκη νυν να καθορίσωμεν, τίνα ταύτα πρέπει να είνε εν των δημοτικώ σχολείω. Εις τούτο θα

εκπαιδευσιν», στο περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον. Παιδαγωγικόν περιοδικόν του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων*, εν Αθήναις, 1909, Τόμος Α', σ. 34-35.

καθοδήγηση ημάς η εξέτασις των αναγκών, των ιδιαζουσών εις τον κοινωνικόν οργανισμόν του Έθνους ημών, οίος ούτος διεμορφώθη δι' ιστορικούς, γεωγραφικούς και άλλους λόγους. Δια πάντας τους λόγους τούτους η χώρα ημών είνε γεωργική, ναυτική και εμπορική, μάλιστα δε καθόλου γεωργική· διό αν μέλλωμεν την τάξιν των εργαζομένων να παρασκευάζωμεν δια την ειδικήν αυτών κλήσιν, πρέπει να φροντίζωμεν ου μόνον περί υγιούς και στερεάς αυτών γενικής μορφώσεως, αλλά και περί διαδόσεως εν τη τάξει ταύτη μάλιστα γεωργικών γνώσεων, αλλά και εμπορικών και ναυτικών. Επειδή οι γνώσεις αύται αμέσως υπηρετούσι τας ανάγκας του πρακτικού βίου, αύται δε δεν είνε αι αυταί όλως πανταχού, δια τούτο τα καθ' έκαστα της τοιαύτης αμέσως πρακτικής διδασκαλίας θα καθορίζονται εν εκάστω δημοτικώ σχολείω υπό των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαιδεύσεως κατά τας ιδιαιτέρας όλως ανάγκας της έδρας εκάστου δημοτικού σχολείου»¹⁸¹.

Η εξασφάλιση των όρων άσκησης του επιθεωρητικού ελέγχου, όσον αφορά τη σχολική πραγματικότητα, οδηγεί την περίοδο αυτή σε ομόλογους προβληματισμούς για τον αναλυτικό καθορισμό των θεσμικών και εκπαιδευτικών προδιαγραφών, οι οποίες θα επιτρέπουν την υλοποίησή του. Σε όλα τα κείμενα της περιόδου εκφράζεται, με διαφοροποιήσεις, η άποψη πως απαραίτητη προϋπόθεση είναι ο λεπτομερής προσδιορισμός των μαθημάτων, του περιεχομένου, των γνώσεων και του συνόλου των σχολικών διαδικασιών. Στα νομοσχέδια του 1913 τονίζεται χαρακτηριστικά πως: «Γενικώς δε παρατηρούμεν, ότι τα της διδασκαλίας των μαθημάτων είνε προ παντός ζήτημα αναλυτικού προγράμματος, το οποίον καθορίζει λεπτομερώς και τι θα διδάσκεται και πότε και επί πόσον χρόνον. Τοιούτου προγράμματος κατ' ουσίαν εστερούντο τα σχολεία ημών. Διότι τα εν έτει 1892 συνταχθέντα πρώτα και μόνα επίσημα αναλυτικά προγράμματα δια τα τετραετή δημοτικά σχολεία καταργηθέντα τυπικώς δια του ΒΤΜΘ' νόμου δεν αντικατεστάθησαν δι' άλλων, τα δε σχολεία ειργάζοντο κατά προγράμματα αυτοσχέδιά ή κανονιζόμενα υπό των κατά τόπους επιθεωρητών»¹⁸².

¹⁸¹ Νομοσχέδια 1899, (Υπουργός Αθ. Ευταξίας), «Αιτιολογική έκθεσις Περί των νομοσχεδίων της εκπαιδεύσεως- Αι νυν προτεινόμεναι μεταρρυθμίσεις εν τη δημοτική εκπαιδεύσει (κεφ.ΙΙ)», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις*, ο.π., σ.349. Αντίστοιχα ανάλογες τοποθετήσεις βρίσκουμε και στα νομοσχέδια του 1913. Συγκεκριμένα βλ. την αιτιολόγηση της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας που επιχειρείται στην γενική εισηγητική έκθεση στο *Δημήτρης Γληνός Απαντα* κτλ., ο.π., σ. 225 (ιδιαίτερα τα εδάφια 4 και 6).

¹⁸² *Δημήτρης Γληνός, Απαντα*, κτλ., ο.π., σ. 256.

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η αύξηση του αριθμού των επιθεωρητών και η συγκρότηση ιεραρχικών σχέσεων των φορέων επιθεωρητικού ελέγχου (διευθυντής δημοτικού σχολείου, τοπική εφορεία, νομαρχιακός επιθεωρητής, γενικός επιθεωρητής, εποπτικό συμβούλιο, υπουργός), σχετίζεται άμεσα με την επέκταση του σχολικού δικτύου και την αυξημένη ζήτηση για εκπαίδευση, δηλ. με την αναπαραγωγή των κοινωνικών προνομίων, η οποία συνδέεται τώρα και με το δημοτικό σχολείο. Η ανάλυση των δεδομένων αυτής της περιόδου μας οδηγεί παράλληλα να επισημάνουμε πως το είδος του επιθεωρητικού ελέγχου, σε σχέση με τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, η έκταση και ο βαθμός του σχετίζονται επίσης άμεσα με το περιεχόμενο του σχολείου, τη συγκεκριμένη οργάνωση της σχολικής γνώσης και τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Ο επιθεωρητικός έλεγχος επιχειρεί αυτή την περίοδο, με έναν πιο ευδιάκριτο από τις προηγούμενες περιόδους τρόπο, να ελέγξει προκαθορισμένες κατευθύνσεις, να αξιολογήσει την μετάφρασή τους στο επίπεδο των σχολικών διαδικασιών, επιχειρεί με άλλα λόγια να ελέγξει με πιο σαφή τρόπο, στο βαθμό που επιτρέπουν οι συνθήκες, την κοινωνική λειτουργία του σχολείου εντός του σχολικού μηχανισμού. Έτσι ο επιθεωρητικός έλεγχος επιχειρεί, εμφανιζόμενος ως κοινωνικά ουδέτερος τεχνικός έλεγχος, να συμμορφώσει το σύνολο των σχολικών διαδικασιών και πρακτικών αποκρύπτοντας πως η κοινωνική λειτουργία του σχολείου επηρεάζεται καθοριστικά και από παράγοντες, οι οποίοι βρίσκονται κυρίως εκτός του σχολείου, όπως είναι την περίοδο αυτή η εκπαιδευτική πολιτική, τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα των ανερχόμενων αστικών δυνάμεων.

Τέλος, ως προς τους στόχους του σχολείου, η προσπάθεια, την οποία επισημάνσαμε κατά την προηγούμενη περίοδο, να οριστούν αυτοί σε συνάρτηση με τις υπαρκτές ή διαφαινόμενες παραγωγικές ανάγκες της χώρας, προσκρούει, όπως έκδηλα δείχνουν τα κείμενα αυτής της περιόδου, σε αντιφάσεις τις οποίες περικλείει ο τρόπος ανάπτυξης και οργάνωσης του αστικού κράτους στην Ελλάδα¹⁸³. Ενώ από τη μια μεριά είναι απαραίτητη η διεύρυνση των γνώσεων και δεξιοτήτων, απ' την άλλη, αυτή η ίδια η διεύρυνση, περικλείει κινδύνους αμφισβήτησης των κοινωνικών προνομίων των κυρίαρχων τάξεων. Αυτό εκδηλώνεται στις προσπάθειες ορισμού των στόχων και των σκοπών του σχολείου κατά την περίοδο αυτή. Στο πλαίσιο που

¹⁸³ Για τις αντιφάσεις αυτές βλπ. Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο (θ' έκδοση), Αθήνα, 1985, σ.101-105.

δημιουργούν οι πρώτες απόπειρες αμφισβήτησης της καπιταλιστικής ανάπτυξης στην Ευρώπη, οι υπεύθυνοι για τη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής στην Ελλάδα, παρά την συνεχιζόμενη επισήμανση της ανάγκης καλλιέργειας «πρακτικών γνώσεων», τονίζουν πως «ο σκοπός του σχολείου δεν είναι αι γνώσεις. Ο σκοπός του σχολείου, όπως εννοείται σήμερα εν τοις πολιτισμένοις έθνεσι, δεν είναι ούτε η μετάδοσις πολλών γνώσεων, ούτε η παρασκευή προς τον επαγγελματικόν βίον· σκοπός του σχολείου κύριος είναι η μόρφωσις του χαρακτήρος του παιδός· διότι τότε έχεις τον άνθρωπο έτοιμον να υπηρετήση την κοινωνίαν και Πολιτείαν, ως μέλος αυτής ηθικόν»¹⁸⁴. Αντίστοιχα στα νομοσχέδια του 1899 τονίζεται πως «επιούσιος πνευματικός άρτος εκάστου λαού θεωρείται και είνε την σήμερα η δημοτική αυτού εκπαίδευσις. Δι' αυτής, εχούσης θρησκευτικόν, ηθικόν και εθνικόν τον χαρακτήρα και συναναπτυσσούσης αρμονικώς τας τε ψυχικάς και σωματικάς του παιδός δυνάμεις, μεταδίδεται εις τούτον η πρώτη γενική μόρφωσις, προς δε αι στοιχειώδεις εκείναι γνώσεις, αι δυνάμεναι ν' αποδείξωσιν αυτόν πολίτην χρηστόν και επιτήδειον δια τον πρακτικόν βίον. Κατά ταύτα εν τη δημοτική εκπαιδεύσει έχομεν το απαραίτητον εκείνο μέτρον της αγωγής και παιδείας, όπερ πάσα πολιτεία, μάλιστα δε η συνταγματική δικαιούται ν' απαιτήση και κατ' ακολουθίαν να επιβάλη υποχρεωτικώς εις έκαστον των μελών της, ιδία δ' εις τους μέλλοντας να ενασκήσωσιν εν αυτή τα συνταγματικά των δικαιώματα πολίτας»¹⁸⁵.

Η οριστική άνοδος των αστικών δυνάμεων στην εξουσία μετά το 1909, όχι χωρίς αντιφάσεις και συμβιβασμούς, στο τέλος της περιόδου δίνει την δυνατότητα να οριστούν με περισσότερη σαφήνεια οι στόχοι και οι σκοποί του σχολείου αλλά και η σημασία της επιθεώρησης για την επίτευξή τους. Στην αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου «περί δημοτικής εκπαιδεύσεως» του 1913 αναφέρεται πως: «Εν τω σκοπώ της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, ως αναγράφεται ούτος εν τω 1ω άρθρω του νομοσχεδίου, εξάιρεται πρώτιστα μεν ο γενικός ανθρωπιστικός χαρακτήρ αυτής. Διότι πάσης ανθρωπιστικής παιδεύσεως σκοπός ουδείς άλλος δύναται να είνε ή η αρμονική ανάπτυξις των ψυχικών και σωματικών δυνάμεων των παίδων, οριζομένης ειδικώτερον της ψυχικής αναπτύξεως, ως μορφώσεως θρησκευτικής, ηθικής και εθνικής. Ευθύς δ' αμέσως επισυνάπτεται και ο ιδιαίτερος σκοπός, ο ειδικώτερον

¹⁸⁴ «Αγόρευση Δ. Πετρίδη, Πρακτικά Βουλής για το νόμο ΒΤΜΘ'», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ.300.

¹⁸⁵ «Αιτιολογική Έκθεση Περί των νομοσχεδίων της δημοτικής εκπαιδεύσεως κατά το 1899» (Υπουργός Αθ. Ευταξίας), στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, ο.π.*, σ. 326.

ορίζων την αποστολήν του δημοτικού σχολείου, εν αντιδιαστολή προς τα σχολεία της ανωτέρας μορφώσεως, δηλονότι η μετάδοσις τω εις τον βίον απαραίτητων δια πάντα σημερινόν άνθρωπον γνώσεων και η καλλιέργεια των ομοίως εις πάντα άνθρωπον χρησίμων γενικών δεξιοτήτων, της χειρός, των οφθαλμών, των ώτων, της φωνής κττ)»¹⁸⁶.

Ο επιθεωρητικός έλεγχος ορίζεται στα πλαίσια της διοίκησης της εκπαίδευσης ως «το εκλεκτήριον όργανον της πολιτείας, ο οφθαλμός, δια του οποίου αύτη επιβλέπει, εκτιμά, κατευθύνει, ρυθμίζει, προνοεί και προάγει το εκπαιδευτικόν έργον»¹⁸⁷. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου «Περί διοικήσεως της εκπαιδύσεως» του 1913: «ως απολύτρωσις εχαιρετίσθησαν υπό των διδασκάλων οι νόμοι, οι εισάγοντες διοίκησιν και πρώτοι πατάξαντες την άκρατον αυθαιρεσίαν»¹⁸⁸. Επισημαίνεται δε ως θετική εξέλιξη ότι «αμφοτέρων των νόμων τούτων [εννοούνται οι νόμοι ΒΤΜΘ'για την δημοτική εκπαίδευση και Γ Α'για τη μέση] κύριον γνώρισμα και προσόν είνε ότι εισήγαγον ειδικούς και μονίμους επιθεωρητάς των σχολείων κατά περιφερείας, και εξήρτησαν πάσαν απόφασιν περί μεταθέσεως, προαγωγής ή τιμωρίας των λειτουργών της εκπαιδύσεως από την κρίσιν και την γνώμην προ παντός των επιθεωρητών τούτων»¹⁸⁹.

Με βάση τα παραπάνω οδηγούμαστε στις εξής διαπιστώσεις:

α) η επιθεώρηση συνδέεται ρητά με την επίτευξη των στόχων και των σκοπών του σχολείου,

β) η επιθεώρηση καλείται να συμβάλλει στην αποδοχή αυτών των στόχων και σκοπών ως κοινωνικά ουδέτερων και «εθνικών» στόχων,

γ) η συμμόρφωση εκπαιδευτικών και μαθητών με τους παραπάνω στόχους εξυπηρετείται από την πιστή εφαρμογή προκαθορισμένων περιεχομένων γνώσης, διδακτικών μεθόδων και τεχνικών, τα οποία αποτελούν, όπως ρητά ορίζεται σε όλα τα σχετικά κείμενα αυτής της περιόδου, αντικείμενα επιθεωρητικού ελέγχου,

δ) οι στόχοι και οι σκοποί του δημοτικού σχολείου, μετά το 1895, δεν ορίζονται με παιδαγωγικά ή «εθνικά» κριτήρια αλλά σε συνάρτηση με εξελίξεις οι οποίες βρίσκονται έξω από το σχολικό μηχανισμό και επηρεάζουν την κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

¹⁸⁶ Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, ο.π., σ.253-254

¹⁸⁷ Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, ο.π., σ. 346.

¹⁸⁸ Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, ο.π., σ.346.

¹⁸⁹ Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, ο.π., σ.346.

Η αντίφαση ανάμεσα στην ανάγκη διεύρυνσης της βασικής εκπαίδευσης και στους κινδύνους, που αυτή η διεύρυνση αποτελεί για τα κοινωνικά προνόμια των κυρίαρχων τάξεων, θα εκδηλώνεται, καθ' όλη την περίοδο αυτή, στις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Η επισκόπηση των δεδομένων, τα οποία αφορούν τη θεσμική συγκρότηση και την εφαρμογή της επιθεώρησης, μας επέτρεψε να επισημάνουμε τις μεταβολές και τις σχέσεις αυτών των μεταβολών με τις προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής και των δυνάμεων που ασκούσαν εξουσία, όπως διαμορφώθηκαν μέχρι το 1914.

Η ιστορική επισκόπηση του θεσμού της επιθεώρησης μέχρι το 1914, την οποία παρουσιάσαμε, μας επιτρέπει τώρα να προχωρήσουμε στην εξεταζόμενη περίοδο. Με την παρούσα εργασία θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε πώς διαμορφώνεται θεσμικά η επιθεώρηση, το χαρακτήρα των μεταβολών και τις σχέσεις τους με την εκπαιδευτική πολιτική την περίοδο 1914-1948. Θεωρούμε πως στην περίοδο αυτή, λόγω των σημαντικών πολιτικών εξελίξεων που μεσολάβησαν όπως η άνοδος της αστικής τάξης στην εξουσία, η εμφάνιση της εργατικής τάξης και του πολιτικού τους φορέα και οι κοινωνικές συγκρούσεις, οι οποίες ακολούθησαν, καθώς επίσης και μια σειρά σημαντικών εκπαιδευτικών εξελίξεων όπως η μονιμότητα των εκπαιδευτικών, η επέκταση του σχολικού δικτύου, η «καταγωγή» των επιθεωρητών, η δημιουργία αστικού σχολείου και η αναίρεσή του κ.λ.π., παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διερεύνηση των σχέσεων του επιθεωρητικού ελέγχου με τις εξελίξεις αυτές.

V. Οι υποθέσεις της έρευνας

A. Θεωρητικές παραδοχές.

Είναι γενικά αποδεκτό, πως οι ερευνητικές μέθοδοι και οι τεχνικές της ιστορικής έρευνας δεν αποτελούν ουδέτερα εργαλεία. Θεωρούμε λοιπόν απαραίτητο να εκθέσουμε με συντομία τις παραδοχές, οι οποίες αποτέλεσαν και το θεωρητικό θεμέλιο των υποθέσεων της έρευνάς μας.

Κατ' αρχήν, θα πρέπει να επισημάνουμε πως με την παρούσα εργασία επιδιώκουμε να διερευνήσουμε στο πλαίσιο λειτουργίας του θεσμού της επιθεώρησης κατά την περίοδο 1914-1949, όψεις της κοινωνικής λειτουργίας του σχολείου. Την διερεύνηση του παραπάνω ζητήματος επιλέξαμε να την προσεγγίσουμε μέσα από τη ζωή και τη δράση ενός επιθεωρητή, του Β. Παπαγεωργίου. Επικουρικά, θα χρησιμοποιήσουμε στοιχεία κι άλλων επιθεωρητών, τα οποία συνδέονται με διάφορους τρόπους στο ειδικό πλέγμα των σχέσεων που διέπουν τις λειτουργίες του σχολικού μηχανισμού. Η ειδική εξέταση της περίπτωσης ενός επιθεωρητή, εκτιμούμε πως μπορεί να μας επιτρέψει να διακρίνουμε πλευρές της λειτουργίας του θεσμού της επιθεώρησης, γενικεύσιμες και αξιοποιήσιμες συνολικά για το ρόλο του θεσμού. Απέναντί μας έχουμε ένα άτομο το οποίο με την πάροδο του χρόνου παρουσίασε μια διττή ιδιότητα. Ο Β. Παπαγεωργίου υπήρξε κατά την περίοδο 1903-1914 δάσκαλος κι έπειτα από το 1915 μέχρι το 1948 επιθεωρητής. Έτσι λοιπόν εξετάζουμε ένα άτομο μέσα στον θεσμό του σχολείου και ειδικότερα στο θεσμό της επιθεώρησης ως δάσκαλο και ως επιθεωρητή. Η εξέταση μιας τέτοιας περίπτωσης μας θέτει ενώπιον συγκεκριμένων θεωρητικών παραδοχών, οι οποίες αφορούν τις δύο υπηρεσιακές καταστάσεις του Β. Παπαγεωργίου. Οι πρώτες αφορούν το θεωρητικό θεμέλιο του τρόπου με το οποίο αντιμετωπίζουμε το δάσκαλο Β. Παπαγεωργίου (πώς έγινε δάσκαλος ο Β. Παπαγεωργίου, γιατί έγινε δάσκαλος, πώς βρέθηκε στο διαγωνισμό για να γίνει επιθεωρητής, ποια η πολιτική του τοποθέτηση κ.α.) και οι δεύτερες αφορούν τον επιθεωρητή Β. Παπαγεωργίου και την επιθεωρητική του δράση (πώς άσκησε επιθεώρηση, σε ποιους τομείς έδωσε βαρύτητα, πως αντιδρούσε στις εκπαιδευτικές και γενικότερα τις κοινωνικο-πολιτικές μεταβολές κ.α.).

Η προσέγγιση των ζητημάτων τα οποία αφορούν την εξέταση των επιλογών και της διδασκαλικής πορείας του Β. Παπαγεωργίου στηρίζεται από μέρους μας στις εξής παραδοχές:

α) Η προσωπική ζωή του καθενός διακρίνεται από τομές και α-συνέχειες. Ο «βίος» δηλαδή, δεν ακολουθεί μια γραμμική πορεία προς ένα σκοπό, ένα τέλος.

β) Η κάθε ξεχωριστή προσωπικότητα είναι ατομικότητα κοινωνικά συγκροτημένη.

γ) Σε ό,τι αφορά την επεξεργασία των βιογραφικών στοιχείων θεωρούμε πως αποτυπώνουν με έναν ορισμένο τρόπο τοποθετήσεις σε προβλήματα στα οποία καλείται ο Β. Παπαγεωργίου να απαντήσει. Οι απαντήσεις αυτές εκφράζουν μία διαλεκτική σχέση με τους θεσμικούς και άλλους κοινωνικούς περιορισμούς στα πλαίσια της συγκυρίας¹⁹⁰.

Με βάση τις παραπάνω παραδοχές, είναι προφανές πως αποκλείουμε μια ψυχο-βιολογίζουσα προσέγγιση της ζωής του Β. Παπαγεωργίου, ως ερμηνευτική βάση των επιλογών του. Προκειμένου να διερευνήσουμε πλευρές της προσωπικής και εκπαιδευτικής του πορείας θα αρκεστούμε στη δημόσια παρουσία του και δραστηριότητά του, στο στενό και ευρύτερο περιβάλλον του. Μια τέτοια προσέγγιση είναι φανερό πως επιχειρεί στο έδαφος της ιστορικής πραγματικότητας να ανασυγκροτήσει τις πτυχές εκείνες που συνθέτουν την προσωπικότητα του Β. Παπαγεωργίου, ως το αποτέλεσμα κοινωνικών διεργασιών και ταυτόχρονα ως το βαθμό κατανόησής τους από τον ίδιο.

¹⁹⁰ Συγκεκριμένα ο Π. Μπουρντιέ αναφέρει: «Τα βιογραφικά γεγονότα ορίζονται ως τοποθετήσεις και μετατοπίσεις στον κοινωνικό χώρο, δηλαδή, ακριβέστερα, στις διάφορες διαδοχικές καταστάσεις της δομής της κατανομής των διαφόρων ειδών κεφαλαίου που διακυβεύονται στο θεωρούμενο πεδίο. Το νόημα των κινήσεων που οδηγούν από τη μια θέση στην άλλη ορίζεται, ασφαλώς μέσα στην αντικειμενική σχέση μεταξύ του νοήματος και της αξίας στη θεωρούμενη στιγμή αυτών των θέσεων στους κόλπους ενός προσανατολισμένου χώρου». Γι' αυτό, κατά τον Μπουρντιέ, το όνομα του καθενός «αντιπροσωπεύει την κοινωνικά θεσπισμένη μορφή, με την οποία εξασφαλίζεται η σταθερότητα διαμέσου του χρόνου και η ενότητα διαμέσου του κοινωνικού χώρου των διάφορων κοινωνικών φορέων που είναι ταυτόχρονα και η εκδήλωση αυτής της ατομικότητας στα διάφορα πεδία. [...] Όμως, το κύριο όνομα δεν μπορεί να περιγράψει ιδιότητες και δεν μεταφέρει πληροφορίες πάγω σ' αυτό που ονομάζει, επειδή αυτό που προσδιορίζει είναι μια ραψωδία σύνθετη από ετερόκλητες βιολογικές και κοινωνικές ιδιότητες που διαρκώς αλλάζουν». Σχετικά βλ. Μπουρντιέ Π., *Κείμενα κοινωνιολογίας*, επιμ. Νίκος Παναγιωτόπουλος, Εκδόσεις Στάχυ, σειρά Κοινωνικές Επιστήμες 17, Αθήνα 1999, σ.131-139.

Συγκεκριμένα, επιδιώκουμε να μελετήσουμε τόσο το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο ο Β. Παπαγεωργίου γεννήθηκε και μεγάλωσε και άρα τον επηρέασε, όσο και ειδικότερα το μερικότερο πλαίσιο (κοινωνικός του περίγυρος) μέσα στο οποίο ο ίδιος έδρασε, άσκησε κριτική, συγκρούστηκε ή ενστερνίστηκε ιδέες, στάσεις, αξίες, αντιλήψεις και πρακτικές και διαμόρφωσε αυτό που συνήθως ονομάζουμε «προσωπική κοσμοθεωρία».

Η προσέγγιση των ζητημάτων, τα οποία αφορούν την άσκηση επιθεώρησης την ιστορική περίοδο που έχουμε προσδιορίσει, βασίζεται στις παρακάτω παραδοχές:

α) Το σχολείο αποτελεί ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους, που συμβάλλει με συγκεκριμένο τρόπο, ιστορικά καθορισμένο, στη διευρυμένη αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων¹⁹¹.

β) Η επιθεώρηση, ως τμήμα του κρατικού σχολικού μηχανισμού, επιχειρεί να εξασφαλίσει την εφαρμογή μιας ορισμένης εκπαιδευτικής πολιτικής στα επίπεδα της σχολικής και διδακτικής πράξης, της αποδοχής του επίσημου λόγου για το σχολείο και της οργάνωσης της σχολικής γνώσης. Για την αποτελεσματικότερη εφαρμογή των παραπάνω η επιθεώρηση συνδέεται ποικιλότροπα, μέσω ιεραρχικών και αυστηρά δομημένων σχέσεων, με το σχολικό μηχανισμό και την εξουσία.

γ) Τα θεσμικά κείμενα και οι νόμοι που ρυθμίζουν την εκπαιδευτική πολιτική δεν αποτελούν ουδέτερα κείμενα αλλά εκφράζουν σε νομικό-πολιτικό επίπεδο μια ορισμένη ιδεολογία. Τα θεσμικά κείμενα ορίζουν με έναν ειδικό τρόπο τη μορφή και το περιεχόμενο της επιθεώρησης, καθορίζουν δυνατότητες και περιορισμούς, αποτελούν πλαίσιο αποδεκτών και μη αποδεκτών πρακτικών.

δ) Ο θεσμός της επιθεώρησης εκφράζει με ειδικό τρόπο στα πλαίσια του κρατικού σχολικού μηχανισμού τις προτεραιότητες των κοινωνικών δυνάμεων που έχουν τη δυνατότητα σε κάθε ιστορική περίοδο να σχεδιάζουν και να ελέγχουν την υλοποίηση εκπαιδευτικών πολιτικών.

---

¹⁹¹ Σύμφωνα με τον Α. Αλτουσέρ, ο οποίος εισηγήθηκε αυτή τη θέση, το σχολείο δεν είναι ο μοναδικός ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους. Μέσα στον κρατικό χώρο λειτουργούν κι άλλοι θεσμοί ως ιδεολογικοί μηχανισμοί, όπως ο οικογενειακός ΙΜΚ, ο θρησκευτικός ΙΜΚ, ο νομικός ΙΜΚ, ο πολιτικός ΙΜΚ, ο συνδικαλιστικός ΙΜΚ, ο ΙΜΚ των μέσων ενημέρωσης και τέλος ο πολιτιστικός ΙΜΚ (γράμματα, τέχνες, σπορ κλπ). Όλους αυτούς τους ΙΜΚ, ο Αλτουσέρ εισηγείται ότι τους διέπει μια ενότητα, γεγονός το οποίο δεν είναι άμεσα ορατό. Σχετικά βλ. Αλτουσέρ Α., *Θέσεις*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ζ' έκδοση, Αθήνα 1999, σ. 82-87.

ε) Η επιθεώρηση συνιστά σχολική μορφή κρατικής εξουσίας, η οποία συνδέεται με τις αντιφάσεις που διατρέχουν το σχολείο και γενικότερα με τις κοινωνικές αντιφάσεις και συγκρούσεις. Οι αντιφάσεις αυτές προσδιορίζουν τον ιστορικό χαρακτήρα που έχει η σχετική αυτονομία των προσώπων που αναλαμβάνουν να ασκήσουν επιθεώρηση.

* Β. Αντικείμενο της έρευνας

Η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στην εκπαιδευτική πολιτική και ειδικότερα στην εποπτική- διοικητική της διάσταση και στην έκταση και τον τρόπο εφαρμογής της, εστιάζεται στην παρούσα εργασία στην ανάλυση και κατανόηση της δράσης του Β. Παπαγεωργίου αρχικά ως δασκάλου κι έπειτα ως επιθεωρητή. Αυτό αποτελεί το κεντρικό πεδίο έρευνας στο οποίο θα επιχειρήσουμε να θέσουμε επιμέρους ερωτήματα, που θα μας επιτρέψουν να συγκεκριμενοποιήσουμε την διερεύνηση αυτή.

Η εργασία μας έχει ως βασική αφετηρία να καταγράψει τα στοιχεία εκείνα τα οποία συγκροτούν το σύνολο των αντιλήψεων και πρακτικών του Β. Παπαγεωργίου ως δασκάλου και κατόπιν να επισημάνει τους παράγοντες εκείνους οι οποίοι προσδιορίζουν το «πώς» και το «γιατί» γίνεται κάποιος επιθεωρητής την περίοδο 1914-1949. Έτσι το αρχικό ερώτημα που τίθεται είναι:

Με ποια χαρακτηριστικά γίνεται κάποιος επιθεωρητής την περίοδο 1914-1949;

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα μας επιτρέψει να γνωρίσουμε γιατί και πώς επιλέχθηκε ο Β. Παπαγεωργίου να γίνει επιθεωρητής στον πρώτο διαγωνισμό επιθεωρητών. Επίσης, θα μας επιτρέψει να εντοπίσουμε τις παραμέτρους εκείνες, οι οποίες προσδιόρισαν βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου εκπαιδευτικού και επηρέασαν ως ένα βαθμό και το μετέπειτα «επιθεωρητικό του προφίλ». Ταυτόχρονα η ιστορική εξέταση της περιόδου 1914-1949, θα μας επιτρέψει να εντοπίσουμε τις διαφοροποιήσεις, αν υπάρχουν, στον τρόπο και τα χαρακτηριστικά, με τα οποία επιλέγονται οι επιθεωρητές το διάστημα αυτό.

Από τη στιγμή που το συγκεκριμένο προφίλ επέτρεψε στον Β. Παπαγεωργίου να γίνει επιθεωρητής, μας ενδιαφέρει να απαντήσουμε στο επόμενο ερώτημα:

Με αυτά τα χαρακτηριστικά, τα οποία απέκτησε ο Β. Παπαγεωργίου, έχει μικρά ή μεγάλα περιθώρια αυτονομίας όταν πια ασκεί επιθεωρητικό έργο;

Το συγκεκριμένο ερώτημα προοπτικά συνδέεται με το ακόλουθο:

Με τις πολιτικές αλλαγές που συμβαίνουν κατά το διάστημα 1914- 1949, επηρεάζονται τα περιθώρια αυτονομίας του επιθεωρητή Β. Παπαγεωργίου, και πώς συγκεκριμένα;

Η εργασία μας έτσι έχει ως αντικείμενο αφενός τη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στο βαθμό και τον τρόπο επίδρασης συγκεκριμένων κοινωνικών και εκπαιδευτικών συνθηκών και την επιλογή του Β. Παπαγεωργίου να γίνει επιθεωρητής και αφετέρου, από τη στιγμή που ο Β. Παπαγεωργίου γίνεται επιθεωρητής, το αντικείμενο της έρευνάς μας εκτείνεται στην ανεύρεση του είδους των σχέσεων ανάμεσα στην εκπαιδευτική πολιτική, όπως αποτυπώνεται στα θεσμικά κείμενα, και την εφαρμογή της από τους επιθεωρητές, την περίοδο 1914-1949.

Από τα ζητήματα που συνδέονται με το αντικείμενο της έρευνάς μας, επιλέγουμε να διερευνήσουμε τις σχέσεις ανάμεσα στα θεσμικά κείμενα της εκπαιδευτικής πολιτικής και την επιθεώρηση ως προς: α) τους στόχους του σχολείου, β) το δάσκαλο, και γ) τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές.

Γ. Υποθέσεις

Στη διατύπωση των υποθέσεων της έρευνάς μας, οι οποίες απορρέουν από τις παραδοχές τις οποίες εκθέσαμε παραπάνω, συνέβαλαν και οι ακόλουθες πρακτικές αφετηρίες:

α) Η μελέτη της ελληνόγλωσσης και ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας που αναφέρεται στο ρόλο της επιθεώρησης και γενικότερα του σχολικού μηχανισμού. Η μελέτη αυτή μας έδειξε πως η εξέταση των σχέσεων ανάμεσα στην εκπαιδευτική πολιτική και τον τρόπο που η επιθεώρηση συμβάλλει στην εφαρμογή της, αποτελεί μια γόνιμη οπτική.

β) Η εμπειρική γνώση προσπαθειών της εκπαιδευτικής πολιτικής με τις οποίες επιχειρείται το τελευταίο διάστημα να ρυθμιστούν ζητήματα, τα οποία σχετίζονται με τον έλεγχο του σχολικού μηχανισμού, αποτέλεσε κίνητρο διερεύνησης του ρόλου της επιθεώρησης στην ιστορική της διάσταση.

Με βάση την προβληματική που έχουμε ως τώρα εκθέσει, οι υποθέσεις της έρευνάς μας μπορούν να διατυπωθούν ως εξής:

α) Η επιθεώρηση, την οποία ασκούσαν οι επιθεωρητές, την περίοδο 1914-1949, βρίσκεται σε συμφωνία με τις θεσμικές ρυθμίσεις και τις κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής. Τα όποια περιθώρια αυτονομίας έχουν οι επιθεωρητές και μπορούν να διαπιστωθούν στη δράση τους, είναι μικρά και δε συνιστούν ουσιαστική διαφοροποίηση.

β) Ο επιθεωρητής Β. Παπαγεωργίου αποτελεί τυπική περίπτωση επιθεωρητή δημοτικών σχολείων και η επιθεώρηση την οποία ασκεί υπακούει τόσο στις θεσμικές ρυθμίσεις όσο και στις κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής στην κάθε περίοδο.

γ) Η άσκηση επιθεώρησης και οι όποιες διαφοροποιήσεις παρουσιάζει σε κάθε περίοδο, σχετίζονται με προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής και προσδιορίζονται από τη συγκυρία στην οποία εντάσσονται. Αντίστοιχα, η κάθε αλλαγή της συγκυρίας αυξάνει ή μικραίνει τα περιθώρια της σχετικής αυτονομίας των επιθεωρητών και μπορούν να διαπιστωθούν στην δράση του επιθεωρητή Β. Παπαγεωργίου.

VI. Η μέθοδος της έρευνας

A. Υλικό της έρευνας.

Το υλικό της έρευνάς μας αποτελείται:

1. Από τα θεσμικά κείμενα της εκπαιδευτικής πολιτικής, την οποία καλούνταν να εφαρμόσουν οι επιθεωρητές την περίοδο 1914-1949. Το υλικό αυτό περιλαμβάνει:

α) Τους βασικούς νόμους, οι οποίοι ρυθμίζουν την οργάνωση και τη λειτουργία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης

β) Τις εγκυκλίους, οι οποίες ρυθμίζουν την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής

γ) Το σύνολο των θεσμικών κειμένων, τα οποία ρυθμίζουν τη μορφή το περιεχόμενο της επιθεώρησης.

2. Από το αρχειακό υλικό του επιθεωρητή Β. Παπαγεωργίου. Το υλικό αυτό περιλαμβάνει:

α) Εκθέσεις επιθεώρησης, τις οποίες συνέταξε κατά την διάρκεια της επιθεωρητικής του σταδιοδρομίας

β) Εγκυκλίους που έστειλε ως επιθεωρητής σε σχολεία της αρμοδιότητάς του

γ) Υπηρεσιακά κείμενα τα οποία αφορούσαν την επιθεωρητική του σταδιοδρομία

δ) Ομιλίες σε παιδαγωγικά συνέδρια, εκδηλώσεις κλπ

ε) Αλληλογραφία με εκπαιδευτικούς φορείς και προϊστάμενες αρχές

στ) Δημοσιεύσεις του στον περιοδικό τύπο και εφημερίδες της εποχής

ζ) Το σύνολο του συγγραφικού του έργου

η) Πρόσωπικές του σημειώσεις για εκπαιδευτικά και άλλα ζητήματα

θ) Το φάκελο των υπηρεσιακών του μεταβολών

ι) Αδημοσίευτες μελέτες που βρέθηκαν στο προσωπικό του αρχείο

ια) Στοιχεία (όπως εκπαιδευτική και συνδικαλιστική δράση, δημοσιεύσεις κλπ), τα οποία αφορούν την εκπαιδευτική του σταδιοδρομία ως δασκάλου την περίοδο 1903-1914.

Επικουρικά, θα χρησιμοποιήσουμε δημοσιευμένο υλικό από άλλους επιθεωρητές ή εκπαιδευτικούς, καθώς και τοπικούς φορείς περιοχών και αναφέρεται στη δράση του Β. Παπαγεωργίου ως επιθεωρητή.

3. Επιπρόσθετα θα χρησιμοποιήσουμε υλικό, το οποίο αποτελείται:

α) Από το συγγραφικό έργο επιθεωρητών που έχουν ως θέμα τους παρατηρήσεις και κρίσεις πάνω στην επιθεώρηση που οι ίδιοι άσκησαν ή επιδίωξαν

β) Από τις μελέτες και τα έργα ερευνητών της νεοελληνικής εκπαίδευσης, με τα οποία καταθέτουν τις απόψεις τους για το θεσμό της επιθεώρησης και της διοίκησης στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

γ) Από το συγγραφικό έργο σημαντικών διανοουμένων της εποχής, το οποίο αναφέρεται στο θεσμό της επιθεώρησης

δ) Από τη γενικότερη εκπαιδευτική αρθρογραφία της εποχής στο τοπικό και κεντρικό περιοδικό τύπο (εφημερίδες, εκπαιδευτικά περιοδικά κ.α)

Για τη συγκέντρωση του παραπάνω υλικού στηριχτήκαμε αρχικά όπως επισημάναμε στο προσωπικό αρχείο του Β. Παπαγεωργίου, το οποίο μας παραχωρήθηκε από τους οικείους του¹⁹². Με βάση πληροφορίες που συλλέξαμε από το προσωπικό του αρχείο, διαπιστώσαμε την ανάγκη αναζήτησης πρόσθετου υλικού στις περιοχές που ο ίδιος άσκησε τα επιθεωρητικά του καθήκοντα. Έτσι με βάση την επιθεωρητική του διαδρομή ακολουθήσαμε τα «βήματά του», αναζητώντας τεκμήρια που άφησε πίσω της. Επειδή η χρονική απόσταση που χωρίζει την δράση του Παπαγεωργίου με τη σημερινή εποχή είναι μεγάλη, απευθυνθήκαμε σε τρεις διαφορετικούς φορείς: α) στα κατά τόπους Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), β) στα αρχεία των διευθύνσεων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των περιοχών αυτών και γ) στα αρχεία των παλαιότερων δημοτικών σχολείων των εν λόγω περιοχών. Η αναζήτησή μας αφορούσε κυρίως εγκυκλίους, εκθέσεις επιθεώρησης του ίδιου, υπηρεσιακά βιβλία των σχολείων στα οποία υπέγραφε ο ίδιος ως επιθεωρητής, και γενικά έγγραφα και αναφορές στα οποία εμπλέκεται ο ίδιος. Επισκεφθήκαμε τα κατά τόπους ΓΑΚ των περιοχών Αιτωλοακαρνανίας, Ηλείου, Κορινθίας, Ιονίων Νήσων (ΓΑΚ Κέρκυρας, Κεφαλληνίας και Ζακύνθου), Ηλείας, Φθιώτιδας, Αττικής και Αχαΐας. Αντίστοιχα, η έρευνά μας στράφηκε και προς τα αρχεία των Διευθύνσεων

¹⁹² Ευχαριστώ θερμά τους οικείους του για την παραχώρηση του αρχείου του Β. Παπαγεωργίου. Ειδικότερα ευχαριστώ την εγγονή του κα Β. Παπαγεωργίου η οποία φρόντισε να εκπληρώσει την επιθυμία του παππού της να διασωθεί το προσωπικό του αρχείο.

Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης των εν λόγω περιοχών. Σε πολλές Διευθύνσεις ίσχυε η παράδοση και φύλαξη αρχείων σε Δημοτικά Σχολεία της περιοχής. Θεωρήσαμε σκόπιμο να επισκεφθούμε κι αυτά τα σχολεία. Τέλος, με βάση πληροφορίες από το προσωπικό αρχείο του Β. Παπαγεωργίου, επισκεφθήκαμε τα Δημοτικά Σχολεία, Τραγανού Ηλείας και Μελισίου Κορινθίας, τα οποία εμπλέκονταν στην επιθεωρητική δράση του εν λόγω επιθεωρητή, με σκοπό κι εκεί την αναζήτηση τεκμηρίων.

Η έρευνα αυτή ήταν αποκαλυπτική κυρίως σε ότι αφορά την κατάσταση των αρχείων της δημοτικής εκπαίδευσης που υπάρχει σήμερα. Μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε πως η αρχειακή κατάσταση στην Ελλάδα και ειδικότερα σε επίπεδο περιφέρειας βρίσκεται σε πρωτόγονο στάδιο. Σε πολλά σχολεία ή υπηρεσίες δεν υπήρχε καν αρχείο. Σε όσους χώρους βρέθηκε αρχείο, το σύνολό του σχεδόν ήταν σε απερίγραπτα, κακή κατάσταση, σχεδόν κατεστραμμένο. Μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις αξίζει να επισημανθεί η προσωπική φροντίδα που έδειξαν διευθυντές σχολικών μονάδων στη διάσωση του αρχειακού τους υλικού¹⁹³, ή η επιστημονική εργασία και επιμέλεια ορισμένων υπαλλήλων των ΓΑΚ¹⁹⁴. Ειδικότερα το όποιο υλικό εντοπίστηκε, κυρίως στα Δημοτικά Σχολεία, ήταν προ πολλού εγκαταλειμμένο. Το υλικό αυτό, σημαντικό σε κάθε περίπτωση, παρέμενε στους χώρους αυτούς χωρίς καμία φροντίδα από τους υπεύθυνους φύλαξής του, με φανερά τα σημάδια εγκατάλειψης. Είναι γνωστό πως με βάση τις θεσμικές ρυθμίσεις, το υλικό αυτό θα έπρεπε να παραχωρηθεί στα κατά τόπου ΓΑΚ, ως φορείς φύλαξής τους και αξιοποίησής τους. Η υποχρέωση αυτή παραμένει εν πολλοίς ακόμα κενό γράμμα.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, χρειάστηκε αρχειακή έρευνα σε βιβλιοθήκες και κεντρικές υπηρεσίες. Στην Αθήνα βρέθηκαν αρκετές συλλογές, κυρίως εκπαιδευτικών περιοδικών και ημερήσιου τύπου, τα οποία μας βοήθησαν να ολοκληρώσουμε την αρχειακή αναζήτηση και τη συγκέντρωση της αρθρογραφίας του Β. Παπαγεωργίου.

¹⁹³ Ιδιαίτερη αναφορά οφείλουμε να κάνουμε στο διευθυντή του δημοτικού σχολείου Τραγανού - Ηλείας, στο διευθυντή του 3^{ου} Δ.Σ. Κέρκυρας και στους διευθυντές του 1^{ου} και 3^{ου} Δ.Σ. Ζακύνθου.

¹⁹⁴ Εκτιμούμε πως τα ΓΑΚ Μεσολογγίου αποτελούν υπόδειγμα αρχειακής εργασίας και τακτικής. Ιδιαίτερος ευχαριστούμε τις υπαλλήλους φιλόλογους -εκπαιδευτικούς της εν λόγω υπηρεσίας για την σημαντική βοήθεια και υποστήριξη που μας παρείχαν. Ιδιαίτερη αναφορά οφείλουμε να κάνουμε και στον υπεύθυνο υπάλληλο των ΓΑΚ Κορινθίας.

Β. Περιοδολόγηση

Την περίοδο της επιθεωρητικής δράσης του Β. Παπαγεωργίου (1915-1948), καθώς επίσης και την πρότερη φάση κατά την οποία υπήρξε δάσκαλος (1903-1914), δε θα την αντιμετωπίσουμε ως ενιαία. Αντίθετα, θα την περιοδολογήσουμε γιατί θεωρούμε ότι η ανάλυση και μελέτη κατά περιόδους είναι προσφορότερη μέθοδος, μια κι έτσι μπορεί ευκολότερα να κατορθωθεί μια ιστορική συσχέτιση -και συνακόλουθη ερμηνεία- με ευρύτερους εκπαιδευτικούς και κοινωνικοπολιτικούς όρους.

Το κριτήριο, με βάση το οποίο κάναμε την περιοδολόγηση, σχετίζεται με την μορφή και το περιεχόμενο της επιθεώρησης, όπως προσδιορίστηκαν από την εκπαιδευτική πολιτική και το αντίστοιχο θεσμικό πλαίσιο. Αυτή η προσέγγιση θα μας επιτρέψει να διακρίνουμε αν με την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου και την σύστοιχη αλλαγή του πολιτικού σκηνικού με την οποία συνήθως συνοδεύεται, επηρεάζονται τα σχετικά όρια αυτονομίας των επιθεωρητών θετικά ή αρνητικά. Με τον τρόπο αυτό θεωρούμε πως η διατριβή μας ανταποκρίνεται καλύτερα στο βασικό της στόχο: να εξετάζει δηλαδή τα όσα ρυθμίζονται και προβλέπονται για το θεσμό της επιθεώρησης με την πρακτική τους εφαρμογή μέσα από την περίπτωση ενός επιθεωρητή.

Διακρίναμε τις εξής περιόδους:

Α) Την περίοδο 1880-1914. Είναι η περίοδος της εμφάνισης και της διδασκαλικής σταδιοδρομίας του Β. Παπαγεωργίου, στην οποία συγκροτεί το διδασκαλικό του προφίλ. Ως δάσκαλος ο Β. Παπαγεωργίου υπόκειται στις κανονιστικές ρυθμίσεις του Ν. ΒΤΜΘ'/1895. Στις διαδικασίες για επιθεωρητής συμμετέχει με βάση τις ρυθμίσεις του Ν. 240/1914. Από αυτό το νόμο θα χρησιμοποιήσουμε σε αυτή την περίοδο τις βασικές κατευθύνσεις του και ό,τι αναφέρεται στις διαδικασίες επιλογής νέων επιθεωρητών.

Β) Την περίοδο 1915-1948. Είναι η περίοδος της επιθεωρητικής δράσης του Β. Παπαγεωργίου. Μέσα σε αυτό το διάστημα, με βάση τις διαφοροποιήσεις οι οποίες προκύπτουν από το ιδιαίτερο θεσμικό πλαίσιο για την επιθεώρηση, διακρίναμε τις εξής υποπεριόδους:

α) την περίοδο 1914-1929 με βασικό νομοθετικό πλαίσιο αυτό που ορίζεται με το Νόμο 240/1914,

β) την περίοδο 1929- 1936 με βασικό νομοθέτημα το Νόμο 4653/1930,

γ) την περίοδο 1936-1944 με βασικό νομοθέτημα τον Αναγκαστικό Νόμο 767/1937 και

δ) την περίοδο 1944-1949 με βασικό νομοθέτημα το Νόμο 54/1944.

Οι νόμοι αυτοί αφορούν συνολικά τη διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης και ρυθμίζουν ειδικότερα το θεσμό της επιθεώρησης. Οι παραπάνω νόμοι, οι οποίοι σηματοδοτούν μια διαφορετική περίοδο κάθε φορά για το θεσμό της επιθεώρησης, μέσα σε μια διαφορετική ιστορική και πολιτική συγκυρία, θα συνεξεταστούν μαζί με το υπόλοιπο σχετικό θεσμικό πλαίσιο, το οποίο συνοδεύει κάθε φορά το βασικό νόμο που ορίσαμε, με σκοπό να γίνει πληρέστερη η αναφορά σε κάθε περίοδο και να καταδειχθούν σαφέστερα οι συνάφειες και οι συσχετίσεις με τη γενικότερη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής

Η επεξεργασία των παραπάνω περιόδων θα γίνει με βάση το επόμενο σχήμα: Στην αρχή θα εξετάζεται σύντομα η δημοτική εκπαίδευση σε συνάρτηση με το γενικότερο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο. Κατόπιν θα ορίζονται οι βασικές συνιστώσες του εκάστοτε θεσμικού πλαισίου. Τέλος, θα εξετάζεται η επιθεωρητική δράση του συγκεκριμένου επιθεωρητή με βάση τις θεσμικές ρυθμίσεις, προκειμένου να συγκριθούν τα πλαίσια δράσης του καθώς επίσης και να οριοθετηθούν οι τυχόν προσωπικές του παρεμβολές. Προκειμένου να οδηγηθούμε σε όποιες γενικεύσεις, θα επιχειρήσουμε να συνδέσουμε τη δράση του συγκεκριμένου επιθεωρητή με στοιχεία των μεταβολών και αντίστοιχων πρακτικών του σώματος συνολικά των επιθεωρητών σε κάθε περίοδο.

Μια τέτοια εξέταση θα μας βοηθήσει να συσχετίσουμε την επιθεώρηση που εφάρμοσε ο επιθεωρητής Β. Παπαγεωργίου με τις ρυθμίσεις των νόμων που όριζαν τον τρόπο άσκησης της επιθεώρησης.

Γ. Η μέθοδος έρευνας των δεδομένων

Στο υλικό που συλλέξαμε θα εργαστούμε με την μέθοδο της ιστορικό-συγκριτικής ανάλυσης. Ιστορική αφού εξετάζει τη συμβολή της επιθεώρησης στην εφαρμογή μιας ορισμένης εκπαιδευτικής πολιτικής, μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και συγκριτική γιατί επιδιώκει να συγκρίνει τα ευρήματά της ανάμεσα στο εσωτερικό της κάθε περιόδου, καθώς επίσης και μεταξύ των περιόδων.

• Η τεχνική που θα ακολουθήσουμε είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Επιλέξαμε αυτή την τεχνική γιατί:

α) Το υλικό της έρευνάς μας, όπως το ορίσαμε πιο πάνω, αποτελείται από κείμενα και η μέθοδος αυτή ενδείκνυται για τη διερεύνησή του, και

β) Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι το είδος των σχέσεων, που αποτελεί και το κύριο αντικείμενο αυτής της μεθόδου.

Η χρήση αυτής της τεχνικής συνεπάγεται την κατασκευή και διατύπωση κατηγοριών ανάλυσης. Συγκεκριμένα ο B. Berelson, ο οποίος έχει συστηματικά ασχοληθεί με τη μέθοδο αυτή, αναφέρει: «Στο ερώτημα ποια μονάδα ανάλυσης θα μπορούσε να επιλεγεί σε μια συγκεκριμένη ανάλυση, δεν μπορεί να δοθεί μια γενική απάντηση. Η επιλογή εξαρτάται από την ανάλυση του προβλήματος.....Η παραγωγή των σχετικών κατηγοριών οριοθετείται από τη φαντασία του ερευνητή στην έκθεση του προβλήματος και από το σχεδιασμό κατηγοριών που ταιριάζουν στο πρόβλημα»¹⁹⁵. Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις, οι κατηγορίες ανάλυσης τις οποίες υιοθετούμε, είναι οι εξής:

α) Οι στόχοι του σχολείου. Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει τις αναφορές των κειμένων εκπαιδευτικής πολιτικής στους στόχους του σχολείου, καθώς και τους προτεινόμενους τρόπους επίτευξής τους. Η επιθεώρηση σχετίζεται με τους στόχους του σχολείου, αφού συνδέεται ρητά στο λόγο της εκπαιδευτικής πολιτικής με την επίτευξη αυτών των στόχων.

β) Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές. Η εκπαιδευτική πολιτική περιλαμβάνει αναφορές σε σχολικές και διδακτικές πρακτικές, τις οποίες η επιθεώρηση έχει ως αντικείμενο ελέγχου της. Η κατηγορία αυτή μας δείχνει τις

¹⁹⁵ Berelson B., *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Press, New York, 1984 (reprinted), p.148 [μεταφ. δική μας].

σχέσεις ανάμεσα στον έλεγχο των σχολικών και διδακτικών πρακτικών από την επιθεώρηση και την πρόταση της εκπαιδευτικής πολιτικής.

γ) Οι εκπαιδευτικοί. Από την εκπαιδευτική πολιτική προσδιορίζονται τα στοιχεία εκείνα των εκπαιδευτικών, τα οποία κρίνονται απαραίτητα για την υλοποίησή της. Ο έλεγχος των εκπαιδευτικών από τον επιθεωρητή, όπως αποτυπώνεται στις εκθέσεις επιθεώρησης και σε άλλα επίσημα έγγραφα και αναφορές, μπορεί να μας δείξει το βαθμό συμβολής της επιθεώρησης στη διαμόρφωση αποδεκτών, από την πολιτεία και την εκπαιδευτική πολιτική, χαρακτηριστικών του εκπαιδευτικού.

Με τις κατηγορίες αυτές θα αναλύσουμε το σύνολο του υλικού μας για κάθε περίοδο. Θα μπορέσουμε έτσι να διακρίνουμε τον ιστορικά προσδιορισμένο χαρακτήρα των σχέσεων ανάμεσα στην εκπαιδευτική πολιτική και την επιθεώρηση. Η σύγκριση των δεδομένων ανάμεσα στις διάφορες περιόδους, θα μας επιτρέψει να διακρίνουμε τις αλλαγές, που πιθανά υπάρχουν και τους παράγοντες, (πολιτικοί-κοινωνικοί- εκπαιδευτικοί) οι οποίοι καθορίζουν αυτές τις αλλαγές.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ
ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ (1882-1914).

I. Από τα Βραχνέικα στο Διδασκαλείο Κέρκυρας (1882-1903)

Ο Β. Παπαγεωργίου, παιδί του ιερέα Γεωργίου Παπαπανάγου¹ (από εκεί και το επίθετο Παπαγεωργίου), κατάγεται από το Βραχνί, ένα ορεινό χωριό 5 χλμ ανατολικά των Καλαβρύτων, μεταξύ της διαδρομής από Καλάβρυτα προς Μέγα Σπήλαιο. Η δυσκολία επιβίωσης σε ένα τέτοιο μέρος έκανε τους κατοίκους του χωριού, ανάμεσά τους και την οικογένεια Παπαγεωργίου, να μετοικήσουν στα πεδινά. Το μέρος που επέλεξαν, αρχικά μόνο για τους χειμερινούς μήνες, ήταν τα σημερινά Βραχνέικα Πατρών, μια παραθαλάσσια τοποθεσία 10χλμ περίπου δυτικά των Πατρών στο δρόμο προς Ηλεία. Η περιοχή αυτή ήταν αρκετά εύφορη, ικανή να δεχθεί τη καλλιέργεια προϊόντων που θα μπορούσαν να θρέψουν τους εργάτες της και τις οικογένειές τους. Η βασική ασχολία των κατοίκων της περιοχής αυτής ήταν οι γεωργικές καλλιέργειες. Πρόκειται δηλαδή για μια αγροτική περιοχή, η οποία συνδέεται με τις βασικές καλλιέργειες της βορειοδυτικής Πελοποννήσου (κυρίως τη σταφίδα), η οποία θα μας απασχολήσει παρακάτω. Τις μετακινήσεις αυτές από τα ορεινά στα πεδινά (και το αντίστροφο τους θερινούς μήνες) οι βραχνιώτες με το πέρασμα του χρόνου τις ελάττωσαν, ώσπου τελικά παρέμειναν οριστικά στα πεδινά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δε διατήρησαν δεσμούς με τη γενέτειρά τους.

Στις 17 Ιανουαρίου του 1882, στο χωριό, που τότε ονομαζόταν Άγιος Βασίλειος (σημερινά Βραχνέικα- Πατρών) στη συνοικία Μονοδένδρι, ή Ασπριά ή Παραλία του χωριού αυτού, γεννήθηκε ο Β. Παπαγεωργίου. Πέθανε στις 22 Ιανουαρίου του 1973 σε ηλικία 91 ετών στα Βραχνέικα, έπειτα από ένα τροχαίο

¹ Ο πατέρας του Β. Παπαγεωργίου αρχικά ήταν αγρότης και ιερέας έγινε αμέσως μετά αφού γεννήθηκε ο Βασίλης, το τέταρτο κατά σειρά παιδί, από τα επτά συνολικά της οικογένειας. Τα παιδιά κατά σειρά ήταν: η Κυπαρισσιά, η Θεώνη, ο Θανάσης, ο Βασίλης, ο Παναγιώτης, η Κατερίνη και ο Αντρέας. Όπως ο ίδιος αναφέρει, ήταν το πρώτο παπαδοπαιδί της οικογένειας, αφού γεννήθηκε αμέσως μετά την ιεροσύνη του πατέρα του. Επίσης σημειώνουμε πως ο πατέρας του ήταν ο τέταρτος εφημέριος κατά σειρά που διατηρούσε εκείνη την εποχή το χωριό.

ατύχημα έξω ακριβώς από το σπίτι του, το οποίο τον άφησε κάποιο διάστημα κλινήρη. Λόγω του προχωρημένου της ηλικίας του δεν κατάφερε να το ξεπεράσει με αποτέλεσμα η υγεία του να κλονιστεί και να καταλήξει.

Το κοινωνικό, οικονομικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο έζησε τα πρώτα χρόνια της ζωής του ο Β. Παπαγεωργίου, ήταν συνοπτικά το εξής:

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι., στην Ελλάδα επικρατεί πολιτική σταθερότητα, η οποία οφείλεται κυρίως στην παρουσία στην πολιτική σκηνή του Χ. Τρικούπη. Θα κυβερνήσει τη χώρα σχεδόν μέχρι το 1895 με μικρές διακοπές. Οι εκλογές το 1881, στις οποίες παίρνει για πρώτη φορά ισχυρή πλειοψηφία, του επιτρέπουν να σχηματίσει την πρώτη σταθερή κυβέρνηση για τα επόμενα τέσσερα έτη. Οι προσπάθειες του Τρικούπη στρέφονταν γύρω από την αναδιοργάνωση της διοίκησης (νόμος για τα αναγκαία προσόντα των υπαλλήλων), της δικαιοσύνης (αμετάθετο των δικαστών) και του στρατού (πλήρης αναδιοργάνωση του στρατού, αύξηση των εξοπλιστικών δαπανών, οργάνωση της αστυνομίας).

Την εποχή αυτή ξεκινά η πραγματοποίηση μεγάλων δημόσιων έργων, τα οποία «μετέτρεψαν τη φυσιογνωμία της χώρας»: μεταξύ των ετών 1867-1909, στο υφιστάμενο οδικό δίκτυο προστίθενται 2.750 νέα χλμ., πραγματοποιείται κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου και η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου, και τέλος γίνονται ανακατασκευές και επισκευές λιμανιών. Τα έργα αυτά διευκόλυναν την ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας. Κύριο στοιχείο όμως της ελληνικής οικονομίας την εποχή αυτή, είναι η εισαγωγή στη χώρα ελληνικών και ξένων κεφαλαίων, η συνακόλουθη εμφάνιση της βιομηχανίας και η ανάπτυξη των τραπεζών. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται: «Τεράστια εισαγωγή κεφαλαίων σε συναγωνισμό από την Αγγλία και τη Γαλλία, κυρίως με τη μεθόδευση του διεθνούς δανεισμού, [...] ανάπτυξη και συγκεντροποίηση του εμπορίου με την ίδρυση των μεγάλων ανώνυμων εταιρειών, υποστήριξη της εμπορικής ναυτιλίας, ολοκληρωτική εμπορευματοποίηση του συνόλου της αγροτικής παραγωγής, προστατευτική πολιτική υπέρ των εξαγωγίμων προϊόντων, προώθηση της νομοθεσίας των εμπορικών και βιομηχανικών σημάτων, αυτές είναι οι μεγάλες γραμμές της πολιτικής του Χαριλάου Τρικούπη, που οδηγούν στην ανάπτυξη και στην καπιταλιστική χειραφέτηση της νέας Ελλάδας»².

² Σχετικά βλ. Σταυρόπουλος Θ., *Ιστορική ανάλυση του Αγροτικού Ζητήματος στην Ελλάδα. Από Φραγκοκρατία μέχρι σήμερα (1267-1980)*, τόμος Β', (1828-1909), Εκδόσεις Νέα Σύνορα- Λιβάνης, Αθήνα 1979, σ.177.

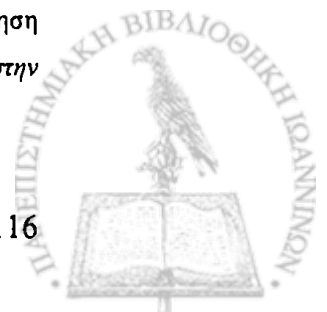
Οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες που συγκροτούνται βαθμιαία αυτή την εποχή, αποτελούνται από τους τραπεζίτες και τους χρηματιστές που συνέρρευσαν από τις παροικίες, τους σταφιδέμπορους, τους βιομήχανους και, από το 1881 κι έπειτα, τους τσιφλικάδες της Θεσσαλίας. Όλοι αυτοί «διαρθρώθηκαν σε οργανωμένες ομάδες με συγκεκριμένα ταξικά συμφέροντα. Για πρώτη φορά τότε παγιώθηκαν ισχυρές κοινωνικές κατηγορίες που απευθύνονταν στο κράτος, όχι για να αντλήσουν άμεσα οφέλη από τον ίδιο τον κρατικό μηχανισμό, αλλά να ζητήσουν να ληφθούν μέτρα που να ευνοούν την προώθηση των συμφερόντων τους»³.

Επιπρόσθετα, θα πρέπει να αναφέρουμε και την ιδιαίτερα σημαντική κατηγορία των κοινωνικών στρωμάτων τα οποία ζούσαν άμεσα από την άσκηση κρατικής εξουσίας, όσο και τη σχετική σημασία των στρωμάτων αυτών στη διαδικασία συγκρότησης της άρχουσας τάξης. Αναφερόμαστε στους δημόσιους και δημοτικούς υπαλλήλους, στους στρατιωτικούς και στους κάθε λογής υπαλλήλους που ζούσαν από την οργάνωση και είσπραξη των φόρων. Είναι φανερό πως η κατάληψη μιας τέτοιας θέσης στον κρατικό μηχανισμό αποτελούσε το μύχιο πόθο αρκετών νέων και των οικογενειών τους. Στον αντίποδα των κοινωνικών αυτών ομάδων, υπάρχει ο αγροτικός κόσμος, με αρκετά υψηλό ποσοστό συμμετοχής στον παραγωγικό ιστό της χώρας, η οποία παραμένει κατά βάση αγροτική και με μικρότερο, αλλά εξίσου σημαντικό ποσοστό το βιομηχανικό εργατικό δυναμικό, το οποίο πρωτο-εμφανίζεται αυτή την εποχή και ακολουθεί την αύξηση της βιομηχανίας⁴.

Στο πολιτικό επίπεδο κυριαρχούν δύο πολιτικοί σχηματισμοί, οι οποίοι αποτελούν και τους βασικούς πόλους της εξουσίας. Ο ένας είναι, όπως αναφέραμε, το κόμμα του Χ. Τρικούπη («Νεωτεरिकόν»), το οποίο συγκεντρώνει τα προοδευτικά στοιχεία της αστικής τάξης, τους διανοούμενους και ένα σημαντικό τμήμα του ελληνικού λαού, και το άλλο είναι το κόμμα του Θ. Δεληγιάννη («Εθνικόν»), το οποίο συγκεντρώνει τα συντηρητικά στοιχεία του παλιού πολιτικού κόσμου που αντιπροσωπεύουν την κωλυσιεργία και την αντίσταση του παρελθόντος σε ό, τι

³ Σχετικά βλ. Τσουκαλάς Κ., «Η ανορθωτική προσπάθεια του Χαρίλαου Τρικούπη 1882-1895», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ)*, τόμος ΙΔ', Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 13.

⁴ Συγκεκριμένα οι βιομηχανικοί εργάτες από 7300 που υπολογίζονται κατά το 1870 φθάνουν το 1917 σε 35000. Σχετικά βλ τα στοιχεία στο Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1985, θ' έκδοση, σ. 102. Για μια συνολική θεώρηση της βιομηχανικής εξέλιξης στην Ελλάδα βλ. Χατζηιωσήφ Χ., *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1993.

προοδευτικό επιχειρεί εκείνη την εποχή το κόμμα του Τρικούπη. Τα δύο αυτά κόμματα είχαν εντελώς διαφορετικούς προσανατολισμούς. «Ο Τρικούπης προσέβλεπε στην αγγλική κοινωνία και γι' αυτό επιδίωκε να ενισχύσει την οικονομία και να αποδυναμώσει την πολιτική εξουσία, ο Δηλιγιάννης επιδίωκε ακριβώς το αντίθετο: ισχυρή πολιτική εξουσία που να ελέγχει και την οικονομία»⁵. Πρέπει να επισημάνουμε πως η οικονομική πολιτική του Τρικούπη ευνοούσε ξεκάθαρα την οικονομική ολιγαρχία και το μεγάλο κεφάλαιο, γι' αυτό και ο ίδιος πήρε από τους αντιπάλους του τα προσωνύμια «πλουτοκράτης» ή «Πετρέλαιος», ενώ απέναντι στο λαό και τις μεσαίες τάξεις εφαρμόζε σκληρή εισοδηματική πολιτική, με δυσβάσταχτους φόρους. Οι συνθήκες της εποχής, καθώς επίσης και η ανάγκη πραγματοποίησης των μεγάλων δημόσιων έργων ανάγκασαν την κυβέρνηση του Τρικούπη να συνάψει μεγάλα δάνεια⁶, τα οποία είχαν ως κατάληξη τη χρεοκοπία του 1893. Στον αντίποδα, η δημαγωγία του Δεληγιάννη, η οποία εύρισκε πρόσφορο έδαφος στα δυσαρεστημένα μεσαία και αγροτικά στρώματα, του επέτρεψε να πάρει την εξουσία δύο φορές από το 1881-1893, χωρίς ωστόσο να καταφέρει αναστροφή του κλίματος.

Η νέα γενιά ή όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται «η γενιά του 1880», εισάγει στην πνευματική ζωή νέα στοιχεία. Σύμφωνα με μία ανάλυση: «Η μεταβολή του 1880 ήταν ένα φαινόμενο πνευματικό γενικότερα. Η ελληνική κοινωνία, ύστερ' από τη ρομαντική της περίοδο, προσγειωνόταν τώρα και έτασσε στον εαυτό της απαιτήσεις ρεαλιστικότερες: η προοδευτική της μερίδα και μια καινούργια φωτισμένη αστική τάξη επιζητούσε μια καλύτερη οργάνωση κρατική και ξεκαθάριζε την πίστη της προς τον κοινοβουλευτισμό και τις δημοκρατικές αρχές»⁷. Στην πνευματική κίνηση της εποχής στεκόμαστε στην καθοριστική παρουσία του Ψυχάρη, ο οποίος βοηθά στην προώθηση του γλωσσικού ζητήματος και με το έργο του «θα χαράξει νέους δρόμους και λύσεις επαναστατικές»⁸. Ιδιαίτερη αναφορά, η οποία σχετίζεται με την παρούσα εργασία, πρέπει να γίνει και στο Ν. Πολίτη, ο οποίος θα ιδρύσει τις λαογραφικές σπουδές για τη συστηματική μελέτη της λαϊκής παράδοσης και δημιουργίας. Η

⁵ Σχετικά βλ. Τσουκαλάς Κ., ό.π. σ.23-24

⁶ Για τα έξι (6) δάνεια που πήρε η Ελλάδα από το 1881 μέχρι το 1893 βλ. σχετικά στο Σταυρόπουλος Θ., ό.π., σ.178-181

⁷ Σχετικά βλ., Πολίτης Λ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Εκδόσεις Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1980, σ. 189.

⁸ Στο ίδιο, ο.π.

λαογραφία θα παίξει αποφασιστικό ρόλο στην ανάδειξη και (ανα)συγκρότηση της παράδοσης και θα επηρεάσει αποφασιστικά το περιεχόμενο της «εθνικής συνείδησης» με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

Μέσα στο γενικό κλίμα που περιγράψαμε, θα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας και την κρίση που ξεσπά στο σταφιδικό μετά το 1890⁹. Από τη χρονιά αυτή κι έπειτα παρατηρείται, για συγκεκριμένους λόγους, κάθετη πτώση των εξαγωγών σταφίδας, με αποτέλεσμα να έρθουν σε δεινή θέση τόσο συνολικά η δυνατότητα εσόδων του κράτους από αυτή την προσοδοφόρα ελληνική καλλιέργεια όσο και οι ίδιοι οι παραγωγοί σταφίδας και οι περιοχές που την παρήγαγαν. Μια τέτοια περιοχή ήταν κυρίως η βορειοδυτική Πελοπόννησος, στην οποία έζησε ο Β. Παπαγεωργίου. Η κρίση που ξεσπά θα πρέπει να συνδεθεί με τη γενικότερη αγροτική αναταραχή που επικρατεί την εποχή αυτή και σχετίζεται με τη διάψευση των προσδοκιών των αγροτών των περιοχών της Θεσσαλίας και Άρτας που προσαρτήθηκαν το 1881 στον κύριο εθνικό κορμό για διανομή γαιών και σε αυτούς. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται: «Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας, μεγάλων πεδινών περιοχών όπου η μεγάλη γαιοκτησία αποτελούσε τον κανόνα, αποκάλυπτε πιο καθαρά τη μεσαιωνική όψη της Ελλάδας»¹⁰. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα, παράλληλα με την αγροτική αναταραχή, ξεσπά και το λεγόμενο εργατικό ζήτημα. Η δεινή θέση εργασίας των εργατών, τα χαμηλά τους ημερομίσθια και η μειωμένη αγοραστική τους δύναμη, φέρνει στο προσκήνιο την εργατική πάλη για αλλαγή των συνθηκών αυτών. Οι εργατικές οργανώσεις όμως ακόμα κινούνται σε ένα καθαρά συντεχνιακό επίπεδο και η δυνατότητα παρέμβασής τους είναι εκ των πραγμάτων μικρή.

Η σταφιδική κρίση επιτάχυνε την κρατική παρεμβατική πολιτική προς την ιδιωτική οικονομία και ταυτόχρονα αποτέλεσε τον καταλύτη για τον καπιταλιστικό μετασχηματισμό του χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας.

Η ευνοϊκή πολιτική του Τρικούπη προς τους τσιφλικάδες, μετά την πρόσαρτηση των νέων εδαφών του 1881, οι οποίοι ταυτόχρονα υπήρξαν και χρηματιστές, σε συνδυασμό με την κρίση που ξεσπά στην εξαγωγή σταφίδας, ανατρέπει τους ως τότε συσχετισμούς. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται: η κρίση της σταφίδας: «α) από τη μια βέβαια κλόνησε τον άξονα της ως τότε αγρο-

⁹ Για την κρίση στο σταφιδικό ζήτημα μεταξύ άλλων βλ. Σταυρόπουλος Θ., ό.π., σ.259-273.

¹⁰ Σχετικά βλ., Σφορόνος Ν., ό.π., σ.104.

εμπορευματικής δομής της χώρας και άνοιξε το δρόμο για τη βιομηχανική αναδίπλωση και μετατροπή της ελληνικής κοινωνίας, από την άλλη όμως, β) αφαίρεσε από τη δικαιοδοσία της οικονομικής πολιτικής του κράτους ένα σπουδαίο εργαλείο, με το οποίο εμποδιζόταν ο σχηματισμός μιας τάξεως γαιοκτημόνων-τσιφλικούχων»¹¹. Η σταφιδική κρίση κινητοποίησε με τη σειρά της τους παραγωγούς της σε νέες κατευθύνσεις, όπως: α) σε νέα κοινωνικά κινήματα, με χαρακτηριστικό γνώρισμα την ανάπτυξη του αναρχισμού και της σοσιαλιστικής σκέψης σε αυτές τις περιφέρειες, β) πολλοί μετανάστευσαν, κυρίως προς την Αμερική και γ) παρατηρήθηκαν σημαντικά ρεύματα εσωτερικής μετανάστευσης, κυρίως εργατικών χεριών, προς τα αναπτυσσόμενα αστικά κέντρα.

Οι εξελίξεις αυτές επηρέασαν το μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας. Αυτοί που έμειναν πίσω και δεν ακολούθησαν το δρόμο της μετανάστευσης προσπάθησαν «εκ των ενόντων» να αντιμετωπίσουν την κατάσταση. Ιδιαίτερα οι βραχνιώτες, οι οποίοι είχαν ισχυρούς δεσμούς μεταξύ τους και αλληλοϋποστηρίζονταν, θα στραφούν σε λίγο καιρό προς τους συνεταιρισμούς για να διαφυλάξουν την ενότητά τους και ταυτόχρονα να προωθήσουν τα συμφέροντά τους. Στο τομέα των αγροτικών συνεταιρισμών υπήρξαν από τους πρωτοπόρους με σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη της συνεταιριστικής ιδέας. Ειδικότερα, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, ο ρόλος του Β. Παπαγεωργίου σε αυτόν το τομέα υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικός.

Η εκπαιδευτική πραγματικότητα της περιόδου αυτής παρουσιάζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1.- Η εκπαιδευτική δομή, ίδια από το 1834, αποτελείται από: α) τη δημοτική εκπαίδευση διάρκειας τεσσάρων ετών (στο νόμο του 1834 προβλέπονταν επτά έτη, ρύθμιση όμως που ποτέ δεν εφαρμόστηκε, ενώ με διάταγμα του 1880 θεσμοθετείται το 4χρονο δημοτικό σχολείο), β) τη μέση εκπαίδευση, η οποία συγκροτείται από το «ελληνικό» σχολείο με διάρκεια φοίτησης τρία έτη και το γυμνάσιο με διάρκεια φοίτησης τέσσερα έτη, και γ) την ανώτατη εκπαίδευση με κύριο φορέα το Πανεπιστήμιο Αθηνών τετραετούς συνήθως διάρκειας φοίτησης. Η μετάβαση από το δημοτικό στο ελληνικό σχολείο γίνεται χωρίς εξετάσεις, ενώ από το ελληνικό στο γυμνάσιο γίνεται με εξετάσεις των ενδιαφερομένων. Τέλος, η μετάβαση από το

¹¹ Σχετικά βλ., Βεργόπουλος Κ., «Πολιτική των κυβερνήσεων και προβλήματα από το 1881 ως το 1895» στο *ΙΕΕ, Τόμος ΙΔ'*, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 67.

γυμνάσιο στο Πανεπιστήμιο- απαραίτητη προϋπόθεση για να συνεχίσει κάποιος τις σπουδές του σε αυτή τη βαθμίδα, είναι ελεύθερη χωρίς δηλ. εξετάσεις. Η δομή αυτή θα παραμείνει η ίδια μέχρι το 1895 όταν με τη ψήφιση του Ν. ΒΤΜΘ' θα δημιουργηθούν, μόνο σε ό,τι αφορά τη δημοτική εκπαίδευση, παράλληλα στα κοινά σχολεία (τεσσάρων τάξεων) και τα πλήρη δημοτικά (έξι τάξεων) κάτω από προϋποθέσεις¹². Οι προσπάθειες με διάφορα νομοσχέδια, το διάστημα 1895-1900, να αντιμετωπιστούν τα χρόνια προβλήματα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος δεν απέδωσαν, τα σχετικά νομοσχέδια δεν ψηφίστηκαν για να αποτελέσουν νόμους του κράτους και η δομή και λειτουργία της εκπαίδευσης παρέμεινε όπως είχε διαμορφωθεί με τους οργανικούς νόμους των ετών 1834-1837.

2.- Κατά τη διάρκεια της τρικουπικής περιόδου (1881-1895) παρατηρείται μια αυξητική τάση του σώματος σπουδαστών και μαθητών σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα από το 1878 ήδη μέχρι το 1895 οι μαθητές του δημοτικού σχολείου διπλασιάστηκαν και από 79000 έφθασαν τις 158000. Τα 136 ελληνικά σχολεία που λειτουργούσαν στην Ελλάδα το 1875 με 8000 μαθητές έφθασαν στα 1892 τα 281 σχολεία όπου φοιτούσαν 18000 μαθητές. Διπλασιασμό των μαθητών και σπουδαστών είχαμε ανάλογα στο γυμνάσιο και το Πανεπιστήμιο¹³. Την αύξηση αυτή θα την αναζητήσουμε στους μετασχηματισμούς που παρατηρούνται στην ελληνική κοινωνία και όχι σε ένα οργανωμένο σχέδιο εκπαιδευτικής πολιτικής του Τρικούπη. Αντίθετα μάλιστα, η κυβέρνηση επιχείρησε με επιβολή διδάκτρων και θέσπιση αυστηρών εξετάσεων στο γυμνάσιο να αποτρέψει τη τάση συσσώρευσης των νέων στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης και ιδιαίτερα στην ανώτατη βαθμίδα (Πανεπιστήμιο)¹⁴.

3.- Επιχειρούνται βελτιωτικές – μεταρρυθμιστικές προσπάθειες σε βασικά σημεία του εκπαιδευτικού συστήματος, χωρίς όμως να επιφέρουν ουσιαστικές

---

¹² Συγκεκριμένα το άρθρο 4 του Ν. ΒΤΜΘ' ορίζει πως πλήρη σχολεία μπορούν να συσταθούν παντού στο Κράτος, αν οι πόροι του κάθε δήμου ή οι ιδιωτικές εισφορές επαρκούν για να τα διατηρήσουν αλλά υποχρεωτικά συστήνεται ένα τουλάχιστον πλήρες δημοτικό σχολείο σε δήμους άνω των έξι χιλιάδων κατοίκων.

¹³ Τα σχετικά στοιχεία βλ.: Τσουκαλάς Κ., «Εκπαίδευση» στο ΙΕΕ, τόμος ΙΔ', ό.π., σ. 52

¹⁴ Η ψήφιση του Ν. ΒΝΔ/1892 «Περί τελών χαρτοσήμου», αποτέλεσε μέτρο πρόσκαιρο μεν αποκαλυπτικό δε των προθέσεων της κυβέρνησης Τρικούπη. Σχετικά με τα αριθμητικά δεδομένα φοιτητών στο Πανεπιστήμιο βλ. τον Πίνακα Ι: «Φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών και κατανομή τους ανά σχολές, 1880-1920», στο Μπουρνάζος Σ., «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι., 1900-1922 Οι απαρχές*, τόμος Α2, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σ. 195.

αλλαγές. Οι προσπάθειες αυτές αφορούν: α) Τη θέσπιση για πρώτη φορά ωρολόγιου και αναλυτικού προγράμματος του δημοτικού («Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις Δημοτικῆς Σχολείοις», του Δημ. Πετρίδη το 1881) και παρέμβαση στο πρόγραμμα του γυμνασίου (νέο ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων με εισαγωγή της διδασκαλίας της νέας ελληνικής γλώσσας, το 1884, με παρέμβαση του Ν. Πολίτη και αλλαγές στην κατανομή των μαθημάτων). β) Την αλλαγή του τρόπου συγγραφής των σχολικών βιβλίων (ψήφιση Ν. ΑΜΒ΄) και παραινέσεις προς του εκπαιδευτικούς για λιγότερη άσκηση βίας στην αντιμετώπιση των μαθητών. γ) Τη δημιουργία μερικών τεχνικο-επαγγελματικών και ναυτικών σχολών, καθώς επίσης και γεωργικών σχολείων. Επιχειρείται με άλλα λόγια, μια δειλή απόπειρα προσαρμογής του εκπαιδευτικού συστήματος στις νέες ανάγκες που δημιουργούνται στην ελληνική κοινωνία ¹⁵.

4.- Εμβόλιμα στο υπάρχον σχολικό δίκτυο λειτουργούν και τα διδασκαλεία παραγωγής δασκάλων, τα οποία εντάσσονται ουσιαστικά στη μέση εκπαίδευση. Το 1878 ιδρύθηκε (για την ακρίβεια επαναλειτούργησε) το διδασκαλείο Αθηνών. Η λειτουργία του συνδέεται με την εκμάθηση της συνδιδασκτικής μεθόδου (στην γερμανική της εκδοχή), σε αντίθεση με την απαρχαιωμένη και εκδιωγμένη εδώ και χρόνια από τα σχολεία της υπόλοιπης Ευρώπης, αλληλοδιδασκτική. Στο εκπαιδευτικό προσκήνιο κάνει την εμφάνισή της η ερβαρτιανή παιδαγωγική και η «κατά μέτωπον» διδασκαλία. Το 1880 ιδρύονται άλλα δύο διδασκαλεία, ένα στην Τρίπολη και ένα στην Κέρκυρα, και δύο χρόνια αργότερα και ένα τέταρτο στη Λάρισα. Η φοίτηση διαρκεί τρία χρόνια εάν ο μαθητής εγγράφεται σε αυτά έχοντας τελειώσει την Α΄ γυμνασίου και δύο χρόνια εάν έχει προσθέσει ένα ακόμα τουλάχιστο χρόνο στις γυμνασιακές του σπουδές. Τα διδασκαλεία αυτά, με όλα τα προβλήματα λειτουργίας τους, κατορθώνουν να δημιουργήσουν έναν ικανοποιητικό αριθμό δασκάλων. Με άλλα λόγια, η αύξηση των διδασκαλείων επιφέρει και αντίστοιχη αύξηση του αριθμού των μελλοντικών δασκάλων¹⁶. Για πρώτη φορά τότε παρατηρείται το

¹⁵ Χαρακτηριστικές πάνω στα πρώτα δειλά βήματα της τεχνικο-επαγγελματικής εκπαίδευσης είναι οι απόψεις και οι ιδεολογικές αναφορές του Ι. Παυλίδη, με σπουδές στο Erlagen και μετέπειτα επιθεωρητή στο νομό Κυκλάδων, ο οποίος υπήρξε εκείνη την εποχή «φλογερός κήρυκας της τεχνικής εκπαίδευσης». Σχετικά βλ. Μπουρνάζος Σ., «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», ό.π., σ.210-211.

¹⁶ Τα αριθμητικά δεδομένα των σπουδαστών στα διδασκαλεία βλ. στον «Πίνακα αποφοίτων δασκάλων κατά Διδασκαλείο, 1880-1901», στο Παπακωνσταντίνου Π., Ανδρέου Α., *Τα Διδασκαλεία και η ανάπτυξη της Παιδαγωγικής σκέψης, 1875-1914*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1992, σ. 134

φαινόμενο της αδιοριστίας στους κόλπους των δασκάλων. Το 1905 κρίνεται, από τις τότε κυβερνήσεις, πως υπάρχει πληθώρα αδιοριστων δασκάλων και αποφασίζεται η διακοπή λειτουργίας των τριών περιφερειακών διδασκαλείων¹⁷.

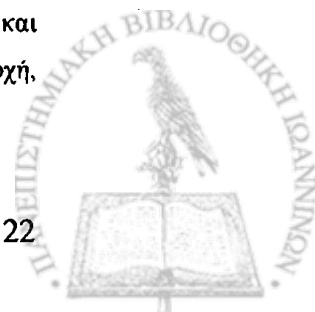
Με βάση την ως τώρα συνοπτική περιγραφή του κοινωνικού, οικονομικού και εκπαιδευτικού πλαισίου των χρόνων μεταξύ του 1880 μέχρι το τέλος του 19^{ου} αι, μπορούμε να παρακολουθήσουμε την αντίστοιχη πορεία της ζωής του Β. Παπαγεωργίου μέσα σε αυτές τις συνθήκες:

• Καταρχήν το επάγγελμα του πατέρα του (ιερέας) δηλώνει, πως πρόκειται για μια σχετικά εγγράμματη οικογένεια. Η παρουσία του πατέρα ιερέα, σήμαινε πως οι γύρω τον αντιμετώπιζαν – όπως και τα μέλη της οικογένειάς του - με σεβασμό. Η συχνή παρουσία πιθανόν του Β. Παπαγεωργίου στην εκκλησία, η επαφή με τα εκκλησιαστικά βιβλία, αν μη τι άλλο, εκτός των ιδεολογικών και συναφών πρακτικών που συνεπάγεται, προσφέρει τουλάχιστον μια εξοικείωση με το χώρο των γραμμάτων. Στο προσωπικό του αρχείο, βρέθηκε ιδιόχειρο βιβλίο με τίτλο «βιογραφικά σημειώματα», το οποίο το έγραφε από τον Ιούνιο του 1942 μέχρι το τέλος περίπου του 1948. Επίσης βρέθηκε και νεότερο σημείωμα (το κείμενο αυτό υπολογίζουμε πως το έγραψε μάλλον στη δεκαετία του 1970) με τίτλο «Εκπαιδευτική Σταδιοδρομία», στο οποίο επίσης καταγράφονται με σύντομα σχόλια οι κυριότερες φάσεις της προσωπικής του εκπαιδευτικής διαδρομής.¹⁸

Με βάση το προσωπικό του αρχείο τα σχολικά έτη 1888-1889 (από την ηλικία των έξι ετών) μέχρι το 1891-1892 (δέκα ετών) φοίτησε στις τέσσερις τάξεις του δημοτικού σχολείου του χωριού του. Αναφέρονται μάλιστα και τα ονόματα των δασκάλων που είχε (δύο άντρες, εκ των οποίων ο ένας παπα-δάσκαλος). Κατά το σχολικό έτος 1892-93 ο ίδιος σημειώνει: «Αν και προβιβάστηκα εν τούτοις φοίτησα πάλι στην Δ' τάξη, γιατί ο πατέρας μου δεν είχε δύο δραχμές να πληρώσει τα

¹⁷ Οι θεσμικές ρυθμίσεις του 1905, για τις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια, σε συνδυασμό με το ότι εξακολουθούν να υπάρχουν υποδιδάσκαλοι, επέτρεψαν να εμφανιστεί υψηλό ποσοστό αδιοριστίας στους δημοδιδασκάλους. Τα Διδασκαλεία Κέρκυρας, Τρίπολης και Λάρισας το 1910 με το Ν. ΓΧΣΒ' «Περί του εν Αθήναις Διδασκαλείου της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως» καταργήθηκαν και τυπικά.

¹⁸ Βεβαίως τα κείμενα αυτά εμπεριέχουν και αρκετές αξιολογικές κρίσεις για ανθρώπους και καταστάσεις, τις οποίες θα πρέπει να επισημάνουμε πως θα τις αντιμετωπίσουμε με μεγάλη προσοχή, γνωρίζοντας ότι πρόκειται για προσωπικές κρίσεις του Β. Παπαγεωργίου.

Εκπαιδευτικά Τέλη που έβαλε τότε ο Τρικούπης¹⁹. Αυτό βέβαια με ωφέλησε πάρα πολύ». Από αυτή την αναφορά μπορούμε να συμπεράνουμε πως η συγκεκριμένη εκπαιδευτική πολιτική του Τρικούπη, η οποία αφορά την θέσπιση τελών προκειμένου να περιοριστεί η μεγάλη συμμετοχή μαθητών στη μέση εκπαίδευση, είχε επιπτώσεις κυρίως στα μικρά εισοδήματα των φτωχών οικογενειών και των αγροτών, όπως ακριβώς στην περίπτωση του Β. Παπαγεωργίου. Η επανάληψη δε κάποιας τάξης ήταν μάλλον συνηθισμένο φαινόμενο της εποχής, το οποίο τις περισσότερες φορές νομιμοποιούνταν στη «δυνατότητα» να εμπεδωθεί η διδακτέα ύλη σε μεγαλύτερο βαθμό. Ο ίδιος εξάλλου σημειώνει: «Τη δεύτερη χρονιά τα μαθήματα τα κατόνησα, ενώ το προηγούμενο έτος τα αποστήθιζα».

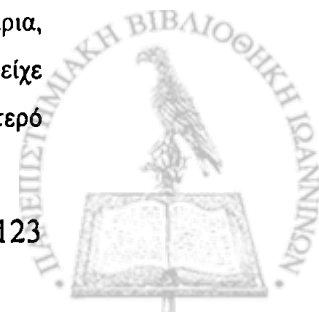
Από τη μαθητική του ζωή στο δημοτικό σχολείο ο Παπαγεωργίου θυμάται τους πίνακες αλληλοδιδασκτικής²⁰ που ήταν κρεμασμένοι στους τοίχους της τάξης του και την ιδιαίτερη χαρά που δοκίμαζε ως μαθητής με τη χειροτεχνία ως δημιουργική απασχόληση²¹. Επίσης ιδιαίτερη αναφορά κάνει στα παιδονομικά μέσα²² που χρησιμοποιούνταν εκείνη την εποχή.

¹⁹ Εκπαιδευτικά τέλη δεν είχαν εφαρμοστεί μόνο κατά το 1892 αλλά και κατά τα έτη 1885 και 1887. Σχετικές πληροφορίες και κρίσεις βλ. Δημαράς Α., «Η εκπαίδευση 1871-1909. Ελληνικές πραγματικότητες και μεταρρυθμίσεις» στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. 1770-2000*, Τόμος 5^{ος}, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σ.156.

²⁰ Θυμίζουμε πως από το 1880 το επίσημο σύστημα διδασκαλίας στα δημοτικά σχολεία της χώρας είναι η συνδιδασκτική, η οποία αντικατέστησε την αλληλοδιδασκτική. Φαίνεται όμως, όπως και ο ίδιος ο Παπαγεωργίου επισημαίνει, πως άργησε να υλοποιηθεί η νέα μέθοδος και έτσι για αρκετό διάστημα μετά τη σχετική θεσμική ρύθμιση στα σχολεία της υπαίθρου εξακολουθούσαν να εργάζονται δάσκαλοι και μαθητές με βάση την αλληλοδιδασκτική.

²¹ Ο ίδιος αναφέρει: « Παιδιά μικρά είχαμε μανία με την χειροτεχνία. Φτιάναμε με τις σουγιές μικρά κουμπουράκια με φυσίγγια, φτιάναμε σκάστρες, τσουλάχτρες, και πετούσαμε νερό ο ένας στον άλλον, φτιάναμε κλουβιά, από τις σαμακιές που είχαμε στα σπίτια μας για τα κουκούλια. Αλλά στο σχολείο τότε απαγορευόταν η σουγιά. Έρευνα εγινόταν κάποτε- κάποτε και εγίνετο κατάσχεσις σουγιών», στο «Βιογραφικά Σημειώματα Β. Παπαγεωργίου», *Προσωπικό Αρχείο Β. Παπαγεωργίου*, ΕΙΝΕ, Τομέα Παιδαγωγικής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

²² Κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στο δημοτικό σχολείο εφαρμόζονταν παιδονομικά μέσα της παλιάς παιδαγωγικής, τα οποία ήταν ιδιαίτερα αυστηρά. Ο ίδιος σημειώνει: «Κατά την περίοδο της φοιτήσεώς μας στο δημοτικό σχολείο δοκίμασαμε και όλα τα μέσα τα παιδονομικά της παλιάς παιδαγωγικής. Ξύλο με παντός είδους βέργες, μουντζούρωμα στα μούτρα, γονάτισμα σε λιθάρια, φόρτωμα του πίνακα κ.τ.τ. ως και φτύσιμο. Αληθής μεσαίων! Φρίκη και αίσχος. Ο Παπαδιονύσης είχε ο μακαρίτης κάτι χερούκλες που αν σου έφερνε καμιά μπάτσα σε έπιανε ημιπληγία! Με το αριστερό

Τα επόμενα χρόνια ο Παπαγεωργίου συνεχίζει τις σπουδές του στο ελληνικό σχολείο της περιοχής του²³. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας του χρονιάς στο ελληνικό σχολείο (σχολαρχείο) ο Παπαγεωργίου σημειώνει πως το σχολείο του δέχθηκε επίσκεψη από τον επιθεωρητή της Μ. Εκπαίδευσης τότε Γ. Γαρδίκια συνοδευόμενος από τον καθηγητή και μετέπειτα γυμνασιάρχη Πατρών Αναστάσιο Παπαλουκά. Οι εντυπώσεις των δύο αυτών επισκεπτών ήταν πολύ καλές («έμειναν κατενθουσιασμένοι από την πρόοδο του σχολείου» αναφέρει σχετικά) και ιδιαίτερα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ξεχώρισαν τον ίδιο ως μαθητή.

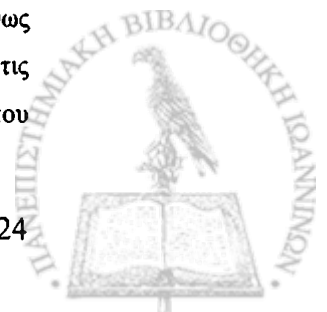
Ήταν ήδη δεκατεσσάρων ετών όταν τελείωσε το «ελληνικό σχολείο» και από το επόμενο έτος, ξεκινά τη φοίτησή του στο γυμνάσιο. Το έτος 1897-1898, επειδή θεωρήθηκε από γνωστούς του καλός μαθητής και ταυτόχρονα βρέθηκε κάποιος, ο οποίος ανέλαβε να τον κηδεμονεύσει, βρίσκεται στην Αθήνα στο Α΄ Γυμνάσιο Αθηνών (στην Πλάκα) και φοιτά εκεί με γυμνασιάρχη το γνωστό του, από το πέρασμά του στα Βραχνεία ως επιθεωρητή, Γεώργιο Γαρδίκια, καθηγητή μετέπειτα (από τη χρονιά 1901) στο Διδασκαλείο Αθηνών²⁴. Την επόμενη χρονιά όμως οι

χέρι συνήθιζε να πιάνη το πηγούνι και με το δεξιό έφερνε αλλεπάλληλα ραπίσματα στα μάγουλά μας. Ο Μπαλάνος ήτο δεξιότερος, γλυκύτερος τους τρόπους, πλέον μορφωμένος. Διέφερε καταφανώς. Εκδρομές δεν κάναμε καθόλου. Τότε ήτο και το σύστημα των διδάκτρων. Κάθε μήνα τι γινόταν με την είσπραξη των διδάκτρων! Χαλασμός κόσμου. Πιστεύω ήτο 20 λεπτά το μήνα!» στο «Βιογραφικά Σημειώματα», ό.π.

²³ Το σχολείο αυτό, όπως ο ίδιος σημειώνει, ιδρύθηκε και πρωτολειτούργησε το σχολικό έτος 1889-1890. Φοιτά και στις τρεις τάξεις, του οποίου, την εποχή εκείνη (1893-1897), το κτίριο στεγαζόταν σε οικείες διαφόρων οικογενειών του χωριού. Έτσι για το σχολικό έτος 1893-1894 (Α΄ τάξη), το διδακτήριο στεγαζόταν στην οικεία του Δ. Σπανού, όπως αναφέρεται στο ιδιόχειρο σημείωμα, ενώ για τις άλλες τάξεις (Β΄ και Γ΄) στην οικεία του Β. Κουγιά. Στον πρώτο χρόνο της φοίτησής του είχε ως σχολάρχη το Γ. Μπουκαούρη, ενώ στα επόμενα το φιλόλογο Δημήτριο Σκορδούλη. Ιδιαίτερα για το δεύτερο σχολάρχη τον Σκορδούλη, ο Παπαγεωργίου σημειώνει: «Το χρόνο αυτόν (1895-1896, τη χρονιά που θα πήγαινε στη Τρίτη τάξη του ελληνικού, [σημ. δική μας]) ήμουνα αντάρτης γιατί φοβόμουνα το ξύλο του Σκορδούλη. Έγινε στρατολόγος και μ' έβαλαν στο ξινάρι, στο σπαρτό στην Άρλα, Παληοχώρι, Βρετά (χωριά της περιοχής) με μισό τσαρούχι και με μια παλιοκαπότα του παππούλη μου. Έβαλα όμως μυαλό» στο «Βιογραφικά Σημειώματα», ό.π.. Το επόμενο σχολικό έτος (1896-1897) επιστρέφει στο σχολείο και φοιτά στην τελευταία τάξη του ελληνικού πάλι με τον ίδιο σχολάρχη.

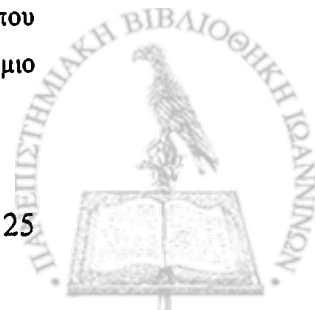
²⁴ Η «προσκολληση» φτωχών αγροτόπαιδων σε σπίτια εύρωστων οικονομικά οικογενειών, συνήθως των αστικών κέντρων, δεν ήταν κάτι το άγνωστο εκείνη την εποχή. Ο Παπαγεωργίου αναφέρει στις σημειώσεις του πως με αφορμή μια επίσκεψη του νομομηχανικού Κακιούζη στα μέρη του, όπου

οικοδεσπότες αλλάζουν πόλη και αναγκάζεται να γυρίσει στην Πάτρα και να φοιτήσει στο Α΄ Γυμνάσιο Πατρών (στεγαζόταν τότε στην πλατεία Β. Όλγας), μένοντας αυτή τη φορά στο σπίτι ενός ιατρού (του Γερ. Ευσταθίου). Μένοντας στο ίδιο σπίτι για όλο το υπόλοιπο διάστημα μέχρι να τελειώσει το γυμνάσιο και προσφέροντας τις υπηρεσίες του ως υπηρέτης του νέου οικοδεσπότη του, τελειώνει την Τρίτη τάξη στο ίδιο γυμνάσιο. Όμως το επόμενο σχολικό έτος 1900-1901 (δεκαοκτώ ετών) αλλάζει πάλι σχολείο και αυτή τη φορά βρίσκεται στο Β΄ Γυμνάσιο Πατρών (στην πλατεία Γεωργίου Α΄) με γυμνασιάρχη τον Άγγελο Νικολόπουλο. Η αλλαγή αυτή τη φορά, όπως ο ίδιος καταθέτει, έγινε: «γιατί από το ντόρο το πολύ που έκανα με έδιωξαν». Αυτό που θα πρέπει να επισημάνουμε στο σημείο αυτό είναι ότι ο ίδιος κατά τη διάρκεια της μαθητικής του ζωής γίνεται αθλητής, εγγράφεται μέλος

υπηρετούσε, κι έπειτα από παρέναιση γνωστών και συγγενών κατάφερε να «προσκολληθεί» σ' αυτούς και να σπουδάσει στο γυμνάσιο. Συγκεκριμένα για τον τρόπο με τον οποίο κατάφερε να εγγραφεί στο γυμνάσιο αναφέρει: «Ο μακαρίτης ο Σκορδούλης ήθελε να πάω στο Γυμνάσιο να δώσω εξετάσεις για να φανεί η διδακτική του αξία και μου έλεγε ότι μπορεί να μου βρη κανένα σπίτι να υπηρετώ και να μαθαίνω γράμματα. Κείνη τη χρονιά η σταφίδες πήγαιναν καλά και όλοι μούλεγαν ότι θα με στείλουν να σπουδάσω. Κι εγώ καμάρινα και περίμενα την άγια ώρα και στιγμή. [...] Την εποχή εκείνη παραθέριζε στο Μονοδένδρι ο νομομηχανικός Πατρών Σπ. Κακιούζης κι έπειτα από παραινέσεις γνωστών και φίλων κι αφού ρώτησε την Κυρία του και δέχθηκε, αμέσως μπήκα στην υπηρεσία του. Πήγαινα στις Πάτρας, ψώνιζα, έτρωγα καλά και έκαμα το σταυρό μου που γλύτωσα από τα βασανιστήρια της αγροτικής ζωής. Να τι φέρνει μια καλή κουβέντα! Τέλη Σεπτεμβρίου η οικογένεια Κακιούζη εγκαταστάθηκε στις Αθήνας σε ιδιόκτητο σπίτι στα κράσπεδα του Λυκαβηττού, οδός Βουκουρεστίου αρ. 35 ή 37. Μαζί κι εγώ! Την 1^η Οκτωβρίου 1897 βρέθηκα στην Αθήνα. Έπρεπε να δώσω εξετάσεις για κανένα Γυμνάσιο. Κατέβηκα χωριάτης πρωτόπειρος και ρωτώντας έφτασα στο Πανεπιστήμιο. Εκεί έμαθα πως θα έδιναν την άλλη μέρα εξετάσεις για το Γυμνάσιο της Πλάκας που Γυμνασιάρχης ήτο ο κ. Γαρδίκας. Την επομένη συνηθροίσθημεν εις την αίθουσα της Νομικής Σχολής, περίπου 100 εκ διαφόρων ελληνικών σχολείων υποψήφιοι για το Γυμνάσιο. Τα πλείστα των σχολείων ήσαν επιτεταγμένα δια του στρατού. Ήτο η επαύριον της ήττης μας του πολέμου 1897. Ο αρμόδιος καθηγητής ήρχισε να μας αναγινώσκει το κείμενον το οποίον εγνώριζον από στήθους: 'Κλεόκριτος δε ο των μυστών κήρυξ κατασιωπησάμενος έλεγε τάδε..'. Τα έγγραφα αμέσως αλανθάστως και την εξήγησίν του επίσης. Ωστε μόλις παρήλθον ολίγα λεπτά εσηκώθηκα τους έδωκα την κόλλα και βγήκα έξω στην αυλή. Ο Γυμνασιάρχης ευρισκόμενος σε μικρόν δωμάτιον πλησίον της εξόδου άκουσε πατήματα κι έτρεξε στην αίθουσα να ιδή μήπως έδιωξαν κανένα! Εζήτησε το λόγο και είδε το γραφτό. Με εφώναξε μέσα και μου λέει: μπρε μήπως είσαι συ από τον Αγ. Βασίλη που σε είδαμε πέρυσι; Σημειωτέον ότι στο επάνω μέρος στην κόλλα γράφαμε το ελληνικό σχολείο που καθένας προερχόταν. Του απάντησα: Ναι ! Ευχαριστήθη εξαιρετικά και μου έπλεξε το εγκώμιο μπροστά στους Καθηγητάς», στο «Βιογραφικά Σημειώματα», ό.π..

του Παναχαϊκού Γυμναστικού Συλλόγου, συμμετέχει σε σχολικούς²⁵ και συλλογικούς αγώνες²⁶ και διακρίνεται ως αθλητής. Τελειώνει τις γυμνασιακές του σπουδές το 1901, αναφέροντας: «Απελύθην του Γυμνασίου αν και ήμουν σε δυσχερείς [σ.σ. οικονομικές] συνθήκες²⁷, με βαθμόν λίαν καλώς».

Η ανάγκη εύρεσης εργασίας, για να αντιμετωπίσει τις βιοποριστικές ανάγκες του, τον σπρώχνουν στην Κέρκυρα για να καταταγεί στο στρατό ως λοχίας και, όπως αναφέρει, με σκοπό: «σε δύο χρόνια να μπω στη Σχολή να βγω αξιωματικός και να γίνω γρήγορα Στρατηγός να σώσω την Πατρίδα». Η άποψη αυτή του Β. Παπαγεωργίου δεν μπορεί παρά να ενταχθεί στο γενικότερο κλίμα της εποχής του. Σημειώνουμε πως λίγα χρόνια νωρίτερα (1895-1897) κάνει την εμφάνισή της στα πράγματα της χώρας η «Εθνική Εταιρεία»²⁸, μια μυστική οργάνωση αξιωματικών και πολιτών (οι πολίτες εντάχτηκαν λίγο αργότερα στην οργάνωση αυτή), η οποία απέβλεπε στην «αναζωπύρωση του εθνικού φρονήματος, την επαγρύπνηση επί των συμφερόντων των δούλων Ελλήνων και την παρασκευήν της απελευθερώσεων αυτών διά πάσης θυσίας». Η οργάνωση αυτή μέσα σε λίγο διάστημα είχε παραρτήματα σε

²⁵ Κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στη Δ' Γυμνασίου συμμετέχει με το γυμνάσιό του στους σχολικούς αγώνες της Ολυμπίας και όπως ο ίδιος σημειώνει το γυμνάσιό του, με αυτόν αθλητή, καταλαμβάνει την πρώτη θέση.

²⁶ Τη χρονιά αυτή (1901), ενώ ήταν ακόμα μαθητής, λαμβάνει μέρος, για πρώτη φορά, στους Πανελλήνιους Αγώνες στην Αθήνα «αποσταλείς από του Παναχαϊκού Γυμναστικού Συλλόγου» όπου και νίκησε στο αγώνισμα της σφαιροβολίας. Όπως σημειώνει: «Οι πλάτες είχαν δυναμώσει από το ξινάρι». Η αθλητική δραστηριότητα του Β. Παπαγεωργίου είναι ένα σημαντικό κεφάλαιο στη ζωή του και θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα στην συνέχεια. Κατά την επιστροφή του στο χωριό του επεφύλαξαν θερμή υποδοχή.

²⁷ Είναι χαρακτηριστικές οι αναφορές που κάνει στα «Βιογραφικά του σημειώματα» για το πείσμα του να σπουδάσει ως μοναδική διέξοδο στην οικονομική του ένδεια. Συγκεκριμένα σε κάποιο σημείο αναφέρει: «Κατά τα 4 χρόνια που φοίτησα στο Γυμνάσιο, ένα στην Αθήνα και τρία στις Πάτρας, ήμουν υπηρέτης. Εργαζόμουν όσο μπορούσα, ψώνιζα, έστρωνα τραπέζι, εσερβίριζα το φαγητό, καθάριζα τα μαχαιροπήρουνα, σάρωνα και σφουγγάριζα την κύρια είσοδο και ξέκλεβα και λίγο χρόνο το βράδυ για διάβασμα. Τον χειμώνα δεν έμενε καιρός για διάβασμα. Όσο να φάνε τα αφεντικά, να σηκώσω το τραπέζι, ερχόταν ο καιρός να φύγω για το σχολείο χωρίς να προφθάσω να φάγω, και έφευγα νηστικός έως το βραδάκι που γύριζα από το Γυμνάσιο.[...] Δεν μούκαναν εντύπωση αυτά. Το είχα πάρει απόφαση να μάθω γράμματα. Πίσω να γυρίσω δεν ήταν προκοπή. Θυμώνουν τα τσαρούχια, την καπότα, το κοιμηθιό στα πρόσπατα, το ξινάρι, τα Βρετά, το Παληοχώρι, την Άρλα και τη φτώχεια στο σπίτι μου και τόσο δυνάμωνα την καρδιά μου».

²⁸ Σχετικά με την εταιρεία αυτή βλ. Πικρός Ι., «Η εθνική εταιρεία», στο *ΙΕΕ*, τόμος ΙΔ', ό.π., σ. 93-100.

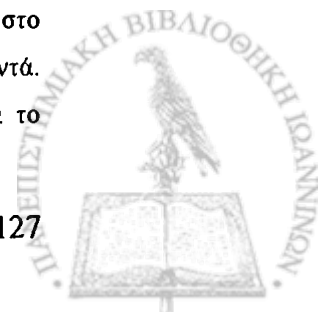
όλες σχεδόν τις πόλεις της Ελλάδας. Μόνο στην Πάτρα λειτουργούσαν 11 τέτοια τμήματα. Οι ίδιοι φρόντιζαν να καλλιεργούν μεγάλες προσδοκίες ανάμεσα στο λαό. Το επάγγελμα του στρατιωτικού απέκτησε ένα ξεχωριστό γόητρο. Είναι προφανές επίσης πως η ενασχόλησή του με την γυμναστική τον φέρνει πιο κοντά στην ιδέα μιας σχετικής, με αυτή, επαγγελματική εξέλιξη²⁹. Εξάλλου δεν πρέπει να μας διαφεύγει και το γεγονός ότι το 1897 έχουμε τη βαριά εθνική ήττα-ράπισμα στον μεγαλοϊδεατισμό. Έπειτα από την άσχημη για τα ελληνικά συμφέροντα εξέλιξη της μάχης, ο στρατός είχε χάσει το γόητρό του. Στις τάξεις του υπήρξαν αξιωματικοί, (κυρίως οι νεότεροι) οι οποίοι, συνταυτιζόμενοι με την πλειοψηφία του λαού, ζητούσαν την τιμωρία των υπευθύνων και στρέφονταν, κυρίως, κατά των ανακτόρων. Αντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς πως η επιλογή του επαγγέλματος του στρατιωτικού τότε (1900-1901) παραπέμπει, πέρα από την οικονομική εξασφάλιση και σε ζητήματα τα οποία συνδέονται: α) με την εθνικιστική ιδεολογία και την εκπλήρωση των εθνικών στόχων και β) με τη σχέση η οποία συνέδεε, στα πλαίσια της συγκυρίας, τον αθλητισμό, με τον οποίο είχε εξοικειωθεί ο Παπαγεωργίου, με τη στρατιωτική ζωή.

Όμως, τα σχέδια του Β. Παπαγεωργίου ανατρέπονται στην Κέρκυρα. Ακριβώς επειδή δεν είχε συμπληρώσει το απαιτούμενο όριο ηλικίας για να μπει στο σώμα των αξιωματικών³⁰, αναγκάστηκε στην πορεία να αλλάξει προτίμηση και να επιλέξει να εξεταστεί για δάσκαλος³¹. Πέτυχε στις εξετάσεις και φοίτησε στις δύο τελευταίες

²⁹ Μέχρι το 1880 τα στελέχη της φυσικής αγωγής προέρχονταν από ένα τμήμα του στρατιωτικού σώματος, το «Λόχο των πυροσβεστών».

³⁰ Στις προσωπικές του σημειώσεις αναφέρει χαρακτηριστικά: «Όταν τελείωσα το Γυμνάσιο με βαθμό 9 και κάτι νομίζω, καθώς φίλαθλος και φιλογυμναστικός μου ήρθε στο νου μου να γίνω στρατηγός να σώσω την Ελλάδα! Θα καταταχτώ εθελοντής λοχίας και σε δύο χρόνια θα έμπαίνα στη Σχολή Υπαξιωματικών και σε τρία χρόνια νάμε αξιωματικός!! Και μόλις πήρα το χαρτί του Γυμνασίου πήρα συστατικά για την Κέρκυρα που ήταν Φρούραρχος ο Τσαντήλας φίλος του Παναχαϊκού να με βοηθήσει να γίνω στρατηγός το ταχύτερο! Μα η ηλικία μου δε το επέτρεπε. Έπρεπε να καταταχτώ δεκανέας. Τούτο δε με ικανοποιούσε. Και έτσι έμεινα σκεπτικός μη ξαίροντας τι να κάμω», στο «Βιογραφικά Σημειώματα», ό.π.

³¹ Η γνωριμία του με κάποιον γνωστό του που έδινε εξετάσεις εκείνη την εποχή για την εισαγωγή του στο Διδασκαλείο Κέρκυρας τον έκανε να στραφεί προς αυτή την κατεύθυνση. Ο ίδιος σημειώνει: «Στο σπίτι που έμενα μαζί με έναν Παντελή Μαυρόπουλο από τη Στεμνίτσα που μελετούσε να δώσει εξετάσεις στο Διδασκαλείο, ερχόταν τακτικά ο αδερφός του Δημήτριος, ενωμοτάρχης εις Κέρκυραν και μια μέρα μου είτε που με είδε στενοχωρημένον: Βρε Βασίλη δεν πας να δώσεις εξετάσεις στο Διδασκαλείο που θα πάη και ο Παντελής; Και τι βγαίνουν από κει μέσα; Δάσκαλοι μου απαντά. Πήγαινε στο Διευθυντή είναι καλός άνθρωπος. Πήγα εγώ του είπα το και το και του έδειξα το

τάξεις (Β' και Γ'), από τις τρεις του Διδασκαλείου, δικαίωμα που του έδινε το γεγονός ότι ήταν απόφοιτος γυμνασίου. Διευθυντής της σχολής τότε ήταν ο Μιχ. Σακελλαρόπουλος³². Τις σπουδές του κατάφερε να τις ολοκληρώσει γιατί υπήρξε υπότροφος του Δήμου Καλαβρύτων (τότε ήταν δήμαρχος Καλαβρύτων ο α' εξάδερφός του Νικόλαος Οικονομόπουλος που τον βοήθησε στις σπουδές του). Το ενδεικτικό της Β' τάξης και το απολυτήριό του από το Διδασκαλείο, τα οποία βρέθηκαν στο αρχείο του, μας επιβεβαιώνουν πως ολοκλήρωσε τις σπουδές του με άριστα³³.

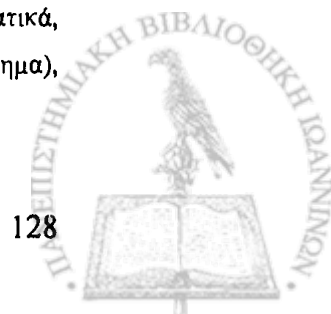
Η παιδική και εφηβική ζωή του Β. Παπαγεωργίου, ακολουθεί τα πλαίσια που ορίζουν οι κοινωνικές και εκπαιδευτικές συνθήκες της εποχής του. Η πλειοψηφία των

απολυτηρίο μου του Γυμνασίου. Αυτός το περιεργάστηκε πολύ καιρό γιατί νόμιζε πως δεν ήταν δικό μου! Εγώ με τα πρώτα ρούχα που είχα φτιάξει, με κάτι καπέτες, με παπούτσια στενά σα σέσουλες παρουσίαζα εικόνα μικρού λωποδύτου! Επιτέλους μου λέει: Δικό σου είναι το χαρτί, Μάλιστα κύριε Διευθυντά. Άλλωστε θα δώσω με εξετάσεις και θα το ιδήτε. Πολύ καλά μου απαντά να 'ρθήτε να δώσετε εξετάσεις και ούτως από 78 υποψηφίους μπήκα στη Β' τάξη του Διδασκαλείου», στο «Βιογραφικά Σημειώματα», ό.π..

³² Ο Μ. Σακελλαρόπουλος υπήρξε συγγραφέας των βιβλίων: Σακελλαρόπουλος Μ., *Η παιδαγωγική του Δημοτικού Σχολείου*, εν Κέρκυρα 1887, Εν Αθήναις 1892, 1901 και του ίδιου *Οδηγός της διδασκαλίας της αριθμητικής εις τα Δημοτικά σχολεία*, Εν Αθήναις 1900. Και τα δύο αυτά βιβλία υπήρξαν διδακτικά εγχειρίδια για το διδασκαλείο Κέρκυρας, άρα αποτέλεσαν διδακτικό υλικό της κατάρτισης του Β. Παπαγεωργίου. Για τα διδασκαλεία και ειδικότερα για το Διδασκαλείο Κέρκυρας βλ. τα σχετικά στοιχεία στο Παπακωνσταντίνου Π, Ανδρέου Α., *Τα Διδασκαλεία και η Ανάπτυξη της Παιδαγωγικής Σκέψης 1875-1914*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1992. Ο ίδιος ο Παπαγεωργίου αναφέρει για τους καθηγητές του και γενικότερα για τα φοιτητικά του χρόνια: «Διευθυντή πολύ μορφωμένο είχαμε τον μακαρίτη Μιχ. Σακελλαρόπουλο και Καθηγητάς άξιους τους κ.κ. Σπυρ. Αρβανιτάκη φιλόλογο και Σωκρ. Μαρίνον μαθηματικών. Νέοι όπως είμαστε και πολλοί Μωραΐτες κάναμε αρκετές μούρλιες και μάλιστα κάποτε κάναμε και διαδήλωσι εκλογική μεγάλη υπέρ του Θ. Δεληγιάννη από πείσμα ενός γειτόνου μας ταβερνιάρη. Μας έθιξε τους Μωραΐτες ως τουρκόσπορους και μεις άλλο που δε θέλαμε. Και απεργία κάναμε στο τελευταίο έτος και ήμουν εγώ αρχηγός γιατί ο Γυμναστής Δελαπαλού, Έλβετός, έβρισε τον συμμαθητή μας Χ. Οικονομόπουλο εκ Μοσσιτισίου, ιατρού με λίαν καλώς και σπάνιον επιστήμονα και χαρακτήρα τέλειον». Για δε τη συμμετοχή του στην απεργία, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται έλαβε 7 στο μάθημα των καλλιτεχνικών κι έτσι το απολυτήριό του το έβγαλε με βαθμό 9,97.

³³ Στο απολυτήριό του αναγράφονται τα μαθήματα τα οποία παρακολούθησε ως σπουδαστής του Διδασκαλείου: Θρησκευτικά και Φιλοσοφικά (ένα μάθημα), Παιδαγωγικά, Φυσικομαθηματικά, Ελληνική Γλώσσα, Μεθοδική και Πρακτική Διδασκαλία, Ιστορία και Γεωγραφία (ένα μάθημα), Γυμναστική, και Μουσική, Καλλιγραφία και Ιχνογραφία (ένα μάθημα).

παιδιών της ηλικίας του, οι προερχόμενοι από αγροτικές περιοχές, είναι σίγουρο πως μεγαλώνοντας θα γίνουν κι αυτοί αγρότες³⁴. Οι προσδοκίες όμως του δικού του οικογενειακού περιβάλλοντος και οι αντικειμενικές συνθήκες της ζωής του (παρουσία ελληνικού σχολείου στην περιοχή του, τάση για ανώτερη μόρφωση που διακρίνει την εποχή του κ.α) τον ώθησαν στην συνέχιση των σπουδών, οι οποίες προσδοκούσε πως θα του προσέφεραν περισσότερες επιλογές και δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης.

- Θα πρέπει βέβαια να σημειώσουμε πως οι δάσκαλοι την εποχή εκείνη ανήκαν ακόμα στους δήμους, δεν ήταν μόνιμοι κρατικοί υπάλληλοι, καθώς επίσης και ότι αν και η κοινωνική τους καταξίωση βρισκόταν γενικά σε υψηλό επίπεδο, οι υλικές (μισθολογικές) τους απολαβές τους κατέτασσαν στο κατώτατο επίπεδο των μισθοδοτούμενων υπαλλήλων. Η αρχική του σκέψη ήταν να γίνει αξιωματικός του στρατού και όταν αυτό στάθηκε αδύνατο, στράφηκε προς το επάγγελμα του δασκάλου. Ενδιάμεσα, όπως ο ίδιος καταγράφει στις προσωπικές του σημειώσεις, τον απασχόλησαν κι άλλες επιλογές που για διάφορους λόγους τις απέρριψε: να γίνει παπουτσής δίπλα σε συγγενικό του πρόσωπο, τηλεγραφετή, ένα σίγουρο επάγγελμα για την εποχή του, Δεσπότης, ανώτερο δηλ. στέλεχος της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, καθηγητής φιλολογίας, εξαιτίας της ιδιαίτερης έφεσης που είχε στα φιλολογικά μαθήματα και τέλος δικηγόρος, για το οποίο όμως θα έπρεπε να φύγει για την Αθήνα να σπουδάσει. Τίποτα από αυτά όμως δεν ακολούθησε τελικά, γιατί όπως ο ίδιος επισημαίνει, η άμεση ανάγκη εύρεσης μιας εργασίας λόγω των οικογενειακών του υποχρεώσεων (είχε πεθάνει εν τω μεταξύ ο πατέρας του) και της οικονομικής του καχεξίας τον πίεζαν για κάτι πιο άμεσο. Ωστόσο, και στα πλαίσια των κυρίαρχων αντιλήψεων της εποχής για τη σχέση «μόρφωσης» και επαγγελματικής εξέλιξης θα επιχειρήσει να υλοποιήσει αργότερα την επιθυμία του για σπουδές και γράφεται στο Εθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών στο τμήμα Νομικής. Το πτυχίο αυτό όμως δεν κατάφερε να το πάρει, ίσως γιατί ο σύντομος διορισμός του ως δασκάλου και η ανάγκη του για δουλειά δεν του άφηναν και πολλά χρονικά περιθώρια να ολοκληρώσει αυτές τις σπουδές.

---

³⁴ Στις προσωπικές του σημειώσεις ο Β. Παπαγεωργίου αναφέρει παραδείγματα συνομήλικών του κι άλλων, οι οποίοι κατάφεραν να αποκτήσουν ανώτερη μόρφωση και να διακριθούν σε διάφορα επαγγέλματα και υπηρεσίες.

II. Ο διορισμός του Β. Παπαγεωργίου ως δασκάλου (1903-1914).

Τον Οκτώβριο του 1903 ξεκινά η διδασκαλική του σταδιοδρομία. Από τα βιογραφικά του στοιχεία μαθαίνουμε ότι, ένα μήνα μετά τη συμμετοχή του στους αγώνες της Σάμου (Αύγουστος- Σεπτέμβριος του 1903) διορίζεται ως δευτεροβάθμιος δάσκαλος στο χωριό Ριόλο-Αχαΐας, έπειτα από σχετική απόφαση του Εποπτικού Συμβουλίου (Ε.Σ.) του νομού Αχαΐας³⁵. Το σχολείο αυτό είναι διτάξιο κι εκεί υπηρετεί μέχρι το Μάρτιο του επόμενου έτους (1904), οπότε πάλι έπειτα από σχετική απόφαση του οικείου Εποπτικού Συμβουλίου, μετατίθεται στο τριτάξιο δημοτικό σχολείο του Αγίου Βασιλείου (Βραχνέικα), δηλ. στο μόνιμο τόπο κατοικίας του³⁶. Συνάδελφός του στο Ριόλο είναι ο Κων. Μελισσαρόπουλος, ενώ στα Βραχνέικα είναι οι δάσκαλοι Αλέξανδρος Παπαθανασόπουλος και Ανδρέας Θεοδωρόπουλος. Από το Νοέμβριο του 1905, έπειτα από σχετική απόφαση του Ε.Σ. «διά την ευδόκιμον υμών

³⁵ Σχετικά βλ. ΦΕΚ 250/ 1903 (τεύχος Γ'), με το οποίο διορίστηκε στο διτάξιο δημοτικό σχολείο Ριόλου του Δήμου Δύμης, με βάση την απόφαση υπ' αριθμ 7572/24 Σεπ. 1903 του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου Αχαΐας. Στο προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου βρέθηκε σχετικό έγγραφο με αριθ. πρωτοκ.: 7685 του Νομάρχη Αχαΐας με το οποίο του γνωστοποιείται ο διορισμός του στο εν λόγω σχολείο. Με βάση το έγγραφο καλείται να παρουσιαστεί στον επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων της περιοχής για να δώσει «τον νενομισμένον όρκον και τούτου κωλυομένου ενώπιον του ενταύθα Ειρηνοδίου Νοτίου Πλευράς, ή τον Ειρηνοδίκην Δύμης» και να αναλάβει καθήκοντα.

³⁶ Η σχετική απόφαση με βάση την οποία μετατίθεται στο μέσο ουσιαστικά της σχολικής χρονιάς, επικαλείται τα άρθρα 26 και 50 του Ν. ΒΤΜΘ'. Συγκεκριμένα το άρθρο 26 αναφέρει: «Παύσις ή εις κενήν θέσιν μετάθεσις δημοδιδασκάλου, δημοδιδασκαλίσσης ή γραμματοδιδασκάλου, επιτρέπεται μόνον, αν αύτη απεφασίσθη υπό του Εποπτικού Συμβουλίου του νομού, κατά το υπό του παρ' αυτώ επιθεωρητού υποβληθέν εις το Υπουργείον πρακτικόν αυτού, ή κατά παραστάσεις ητιολογημένας του Δημοτικού Συμβουλίου, συγκαταθέσει πάντως της δημοτικής αρχής του δήμου, εις όν πρόκειται να μετατεθή [...]». Το άρθρο 50 αναφέρει: «Το Εποπτικόν Συμβούλιον αποφασίζει: 1. Επί των υποβληθεισών εφέσεων κατά των πειθαρχικών αποφάσεων του επιθεωρητού [...], 2. Επί των πειθαρχικών περιπτώσεων [...] 3. (η περίπτωση που μας ενδιαφέρει εδώ) «Επί των μεταθέσεων δημοδιδασκάλων, διδασκαλισσών ή γραμματοδιδασκάλων, τας οποίας κρίνει αναγκαίας είτε προς τιμωρίαν των μετατιθεμένων, είτε προς το συμφέρον της εκπαίδευσως». 4 [...] και 5[...]. Από τα παραπάνω συνάγουμε τα εξής: Η μετάθεση του Β. Παπαγεωργίου προϋπέθετε την ύπαρξη κενής θέσης στα Βραχνέικα, τη σύμφωνη γνώμη κυρίως του επιθεωρητή, αφού αυτός εισηγείται στο Ε.Σ. τη μετάθεση, τη σύμφωνη γνώμη της δημοτικής αρχής των Βραχνείκων και τέλος τη διαβεβαίωση πάλι του Ε.Σ. ότι πρόκειται για το συμφέρον της εκπαίδευσης. Όλες αυτές οι προϋποθέσεις φαίνεται πως για το Β. Παπαγεωργίου, υπήρχαν, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

υπηρεσιάν» και με βάση τις σχετικές διατάξεις του Ν. Γ4Η'/1905 ο Παπαγεωργίου προάγεται σε πρωτοβάθμιο δάσκαλο. Οι διατάξεις αυτού του νόμου θα δημιουργήσουν στο διδασκαλικό κόσμο μεγάλη αναστάτωση εκείνη την εποχή, η οποία θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα στη συνέχεια, μια και σε αυτήν εμπλέκεται ενεργά και ο Β. Παπαγεωργίου. Στο σχολείο των Βραχυνείων θα παραμείνει μέχρι το 1915 (μεσολαβεί το διάστημα που υπηρέτησε στους Βαλκανικούς Πολέμους) οπότε γίνεται επιθεωρητής. Ενδιάμεσα, το 1910, έπειτα από την αναχώρηση του Α. Παπαθανασόπουλου, γίνεται διευθυντής στο εν λόγω σχολείο, ενώ το 1908 (συγκεκριμένα στις 15 Μαΐου, σε ηλικία 26 ετών), παντρεύτηκε και διαμένει μόνιμα στον Άγιο Βασίλειο (από τη συνοικία Μονοδένδρι, στην οποία ζούσε μέχρι τότε).

Η διδασκαλική του καριέρα διαρκεί 11 έτη 7 μήνες και 6 ημέρες.

Η διερεύνηση της ίδιας της διδακτικής πράξης, από τη στιγμή μάλιστα που αναφέρεται σε παρελθόντα χρόνο, είναι αδύνατη. Για να αποδώσουμε κάποια στοιχεία της διδακτικού του στυλ θα στηριχτούμε σε προσωπικές μαρτυρίες του ίδιου και σε όποια άλλα στοιχεία καταφέραμε να συλλέξουμε από το τύπο της εποχής. Ο Β. Παπαγεωργίου, είναι επίσης γνωστό από τη θεσμική ρύθμιση που ίσχυε, δίδαξε με βάση τη συνδιδασκική μέθοδο διδασκαλίας. Η μέθοδος αυτή συνοπτικά, στηρίζεται στην κατά «μέτωπο διδασκαλία», δηλαδή ο δάσκαλος διδάσκει απευθείας στους μαθητές το γνωστικό αντικείμενο, τους απευθύνει ερωτήσεις, τους ζητά να πουν «από στήθους» το διδαγμένο μάθημα και γενικά είναι μια μέθοδος η οποία βασίζεται στην «από καθέδρας» διδασκαλία στηριγμένη κατά βάση σε αφηγηματικούς μονολόγους από μεριάς του δασκάλου.

Ως δάσκαλος ο Β. Παπαγεωργίου δηλώνει στα βιογραφικά του σημειώματα ότι υπήρξε πετυχημένος στο έργο του. Ο ίδιος, για την περίοδο που ήταν δάσκαλος, σημειώνει: «Θυμάμαι όταν πρωτοπήγα στη θέση μου στο Ριόλο, έπεσα με τα μούτρα στη δουλειά. Ό,τι έλεγα είχα την αξίωσι να τα μαθαίνουν τα παιδιά. Τα κακόμοιρα τα ξεθέωσα στη δουλειά, στην Γυμναστική, στα τραγούδια [...] Η δουλειά μου έπασε. Οι κάτοικοι έμειναν ευχαριστημένοι, σιγά-σιγά ενθουσιάστηκαν και τέλος υπερηφανευόντουσαν για το δάσκαλό τους! Τούτο το έβλεπα στα πρόσωπα όλων και σε άντρες και σε γυναίκες. Τα φιλοδωρήματα άφθονα³⁷. Στα μαγαζιά, στην πλατεία όλοι με σεβασμό μου μιλούσαν».

³⁷ Τα «φιλοδωρήματα» προς το δάσκαλο υπήρξαν χαρακτηριστικό δείγμα συμπάθειας ή και μερικές φορές μέσο για ευνοϊκή μεταχείριση αυτού που το προσφέρει. Θυμίζουμε πως η τακτική αυτή υπάρχει

Αντίστοιχα, πετυχημένη ήταν και την πορεία του στο δημοτικό σχολείο Βραχνείων. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει στο χωριό του ασχολήθηκε, παράλληλα με τα διδακτικά του καθήκοντα, και με την διοργάνωση θεατρικών παραστάσεων, καθώς επίσης και με την παράδοση μαθημάτων στη Σχολή Λαού που είχαν ιδρύσει μαζί με τον Α. Παπαθανασόπουλο. Θα πρέπει να επισημάνουμε πως αυτές οι δράσεις αποτελούσαν εκείνη την εποχή παράλληλο διδακτικό έργο και μάλιστα αναγνωρίζονταν ως πρόσθετη διδακτική στήριξη.

• Σημαντική παράμετρο της διδασκαλικής του πορείας αποτελούν οι αξιολογικές κρίσεις που είχε από τους εκάστοτε επιθεωρητές του. Η επιτυχημένη παρουσία του στον πρώτο σταθμό της υπηρεσίας του (ΡΙόλο), αποτέλεσε εμπόδιο στον ίδιο στο να καταφέρει να μετατεθεί στον τόπο κατοικίας του (Βραχνείκα). Οι κάτοικοι του χωριού και ιδιαίτερα οι δημοτικοί σύμβουλοι του Δήμου Δύμης στον οποίο ανήκε το χωριό Ριόλο, δεν ήθελαν σε καμία περίπτωση να «χάσουν» έναν τόσο ικανό δάσκαλο κι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να αποτρέψουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Όπως επισημίναμε και πιο πριν, για να πραγματοποιηθεί μετάθεση εκείνη την εποχή, θα έπρεπε να συνηγορήσουν τόσο ο επιθεωρητής της περιφέρειας όσο και το δημοτικό συμβούλιο του χωριού που υπηρετούσε ο δάσκαλος. Ο Παπαγεωργίου κατάφερε τον επιθεωρητή του τότε, Γεώργιο Χαραλάμπους³⁸, να του υποσχεθεί πως θα τον βοηθούσε στην μετάθεση, όπως κι έγινε³⁹.

Ο Β. Παπαγεωργίου φρόντιζε με επιμέλεια να έχει στον υπηρεσιακό του φάκελο ευνοϊκές αξιολογικές κρίσεις από τους προϊσταμένους του- επιθεωρητές,

---

από τα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους και μάλιστα τόσο στα χρόνια του Καποδίστρια όσο και στον οργανικό νόμο του 1834 ρυθμιζονταν θεσμικά τα είδη, αντί για μισθό, που προσφέρονταν στον δάσκαλο. Ο Παπαγεωργίου προσδιορίζει ακριβώς τι περιελάμβανε το φιλοδώρημα στην περιοχή του: «Όταν ήρθαν τα Χριστούγεννα κάθε μαθητής μας έφερνε 1 ταβαδοκόμματο ψωμί, μία τσίτσα κρασί και μια κόττα. Κατά τας απόκρεω μας έφερναν 5-6 οκκάδες κρέας την ημέραν. Κατά τας εξετάσεις έφερναν και από ένα καπόνι. Όταν το σχολείο πήγαινε εκδρομή στα γύρω χωριά, κοίταζαν οι μανάδες των παιδιών να μας φορτώσουν λεμόνια και πορτοκάλια», στο «Βιογραφικά Σημειώματα», ό.π.

³⁸ Χαρακτηριστικές είναι οι κρίσεις που κάνει ο Παπαγεωργίου, αρκετά χρόνια αργότερα, για αυτόν τον επιθεωρητή. Αναφέρει πως ήταν: «καλός και αγαθός άνθρωπος, μέτριος επιστήμων και μαλακός χαρακτήρ».

³⁹ Η μετάθεσή του τελικά έγινε, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος ο Παπαγεωργίου, γιατί ο δάσκαλος Π. Δαμαλάς που υπηρετούσε στα Βραχνείκα έκανε μια ανόητη ενέργεια, η οποία θύμωσε τον επιθεωρητή • κι έπεισε το Ε.Σ. να τον μεταθέσει αμοιβαία με τον Παπαγεωργίου κι έτσι να βρεθεί στο τόπο διαμονής του.

προκειμένου στο μέλλον να του φανούν χρήσιμες. Εξάλλου οι θετικές αξιολογικές κρίσεις ήταν για τους δασκάλους «εκ των ουκ άνευ» απαραίτητες για κάθε μελλοντική χρήση. Χαρακτηριστικό των προθέσεών του είναι το πιστοποιητικό που εξασφάλισε από τον εν λόγω επιθεωρητή 5 χρόνια μετά το διορισμό του. Σε αυτό διαβάζουμε: «Ο Β. Παπαγεωργίου υπηρετών από πέντε και πλέον ετών εν Ριόλω το πρώτον κι ήδη εν Βραχνεϊκοίς του Νομού Αχαΐας κατέδειξεν ικανότητα διδακτικήν υπέροχον και επιβλητικότητά ου την τυχούσαν· προς δε διακρίνεται και δια την εγκυκλοπαιδική του μόρφωσιν αεί μελετών και προσπαθών κρείττω εαυτού αναδείξη»⁴⁰. Ανάλογα πιστοποιητικά με θετικές αξιολογικές κρίσεις βρέθηκαν στο προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου κι από άλλους επιθεωρητές τους οποίους έτυχε να είχε ως προϊσταμένους⁴¹.

Η διδασκαλική ενασχόληση του Β. Παπαγεωργίου, πέρα από τα άλλα διδακτικά του καθήκοντα, περιελάμβανε και τη διδασκαλία της γυμναστικής. Ειδικότερα, ο Παπαγεωργίου ανέλαβε να προετοιμάσει τους μαθητές των Βραχνεϊκών για τη συμμετοχή τους στους σχολικούς αγώνες του 1904, οι οποίοι θα γίνονταν στο Παναχαϊκό στάδιο.

⁴⁰ «Πιστοποιητικό του επιθεωρητή Γ. Α. Χαλαλάμπους» με ημερομηνία: εν Πάτραις τη 31 Μαρτίου 1909, το οποίο βρέθηκε στο *Προσωπικό Αρχείο του Β. Παπαγεωργίου*.

⁴¹ Συγκεκριμένα αναφέρουμε το πιστοποιητικό με ημερομηνία 22 Απριλίου 1910 από τον επιθεωρητή Β. Ιατρίδη, στο οποίο αναφέρεται χαρακτηριστικά « [...] ο κ. Βασίλειος Παπαγεωργίου υπηρέτησεν ευδόκως και επιμελώς πολλήν την επιμέλειαν ως ικανότητα επιδεξάμενος, ως αφοσιωμένος εις το έργον του και εις την καθ' όλου εκπαιδευτικήν κίνησιν της Στοιχ. Εκπαιδεύσεως, εφ' ω και πολλάκις οι εν τω Νομώ συνάδελφοί του ως μέντορα και οδηγό τούτου μετεπέμψαντο εις ζητήματα αφορώντα τον κλάδον των». Σε άλλο «Αποδεικτικό ποιότητος» με ημερομηνία 20 Αυγούστου 1913 του επιθεωρητή Γ. Βούλγαρη (μετέπειτα επιθεωρητή Αθηνών) αναφέρεται: «ο κ. Β. Παπαγεωργίου εξετέλει το παιδαγωγικόν και διδακτικόν έργον μετά της διακρινούσης αυτόν νοημοσύνης, ευσυνειδησίας και μεθοδικότητος. Κεκτημένος την προσήκουσαν παιδαγωγικήν θεωρητικήν μόρφωσιν και την παιδαγωγικήν και θεωρητικήν πείραν έχει την ικανότητα να παιδαγωγή συνετώς τα εις αυτόν εμπειστημένα τέκνα του λαού, ν' αποκτά την αγάπην και εμπιστοσύνην αυτών, ν' αφυπνίζει τας εν αυτοίς υπάρχουσας δυνάμεις, ν' αναπτύσση την αυτενέργειαν και να ρυθμίξη την βούλησιν αυτών επί το αγαθόν και εν γένει να εφαρμόζη εν τη πράξει τους κανόνας της θεωρίας και να πραγματεύηται καλλιτεχνικώς την διδακτικήν ύλην, εφορούμενος αείποτε υπέρ του διδασκαλικού έργου υπό αληθούς ενθουσιασμού, όστις προέρχεται εκ της επιγνώσεως της υψηλής του δημοδιδασκάλου αποστολής, ην, είπερ τις και άλλος συναισθάνεται ο υπέροχος ούτος κατά τε τον νουν και ήθος δημοδιδάσκαλος της δικαιοδοσίας μου», στο *Προσωπικό Αρχείο του Β. Παπαγεωργίου*.

Επίσης, σε μια άλλη στιγμή της διδασκαλικής του σταδιοδρομίας, μαθαίνουμε πως συνόδευσε, με την ευκαιρία της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου 1821, τους μαθητές του πεζούς, αλλά σε «σχηματισμό», από τα Βραχνεία στην Πάτρα, ντυμένους με παραδοσιακές στολές, «τραγουδώντας καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας, πατριωτικά δημοτικά τραγούδια», προκειμένου να συμμετάσχουν στις εορταστικές εκδηλώσεις.

Η διδασκαλική πορεία του Β. Παπαγεωργίου είναι σύμφωνη με βάση τους όρους που έθεταν η εκπαιδευτική πολιτική και τα παιδαγωγικά δεδομένα της εποχής του και με αυτά τα κριτήρια κρίθηκε από τους αρμόδιους φορείς ελέγχου ως πετυχημένη. Η επιτυχία αυτή αποτέλεσε μία από τις βασικές προϋποθέσεις για να μπορέσει να διεκδικήσει αργότερα θέση επιθεωρητή.

III. Η εξωσχολική δραστηριότητα του Β. Παπαγεωργίου

Σημαντική επίδραση στην προσωπικότητα του Β. Παπαγεωργίου διαδραμάτισε η ενασχόλησή του με τον αθλητισμό. Το 1896 αναβιώνουν για πρώτη φορά στην Ελλάδα (Αθήνα) οι Ολυμπιακοί αγώνες. Η κυβέρνηση Δελιγιάννη παρόλα τα προβλήματα που αντιμετώπιζε, κατάφερε να οργανωθούν και να πραγματοποιηθούν οι αγώνες μέσα σε ένα πολύ καλό επίπεδο. Τα μέλη της επιτροπής που ανέλαβαν τη διοργάνωση των αγώνων, εκμεταλλεύτηκαν την πείρα τους από τη συμμετοχή τους στους τοπικούς πανελλήνιους αγώνες που γίνονταν κατά καιρούς στην Ελλάδα το προηγούμενο διάστημα και με την υλική βοήθεια, κυρίως των ομογενών αλλά και τη διάθεση του Κουμπερντέν, επέδειξε οργανωτική πληρότητα και ένα ικανοποιητικό επίπεδο αθλητικών εγκαταστάσεων⁴². Θα πρέπει να επισημάνουμε πως η αναβίωση ενός τέτοιου γεγονότος, έμμεσα εντάσσεται, μ' έναν ορισμένο τρόπο, στα πλαίσια τα οποία ορίζονται από τον κυρίαρχο ιδεολογικό προσανατολισμό της νεοελληνικής κοινωνίας αυτή την εποχή δηλ. τον μεγαλοϊδετισμό. Με αυτό εννοούμε πως η διοργάνωση αυτών των αγώνων αξιοποιήθηκε από τμήματα διανοουμένων της εποχής, για να τονώσει, αν όχι να

⁴² Για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896, μεταξύ άλλων βλ. Πικρός Ι., «Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 1896», στο ΙΕΕ, τόμος ΙΔ', ό.π. σ. 93.

αυξήσει, τις προσδοκίες του λαού για την πραγματοποίηση ανεκπλήρωτων εθνικών στόχων και την ενίσχυση της εθνικιστικής ιδεολογίας.⁴³

Οι αγώνες αυτοί φαίνεται πως επηρέασαν τη διάθεση του νεαρού (δεκατεσσάρων ετών τότε) Παπαγεωργίου. Η σωματική του διάπλαση και η φυσική του δύναμη ήταν επίσης ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που τον έστρεψαν προς τον κλασσικό αθλητισμό. Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε και την παρουσία, στην περιοχή που ζούσε ο Παπαγεωργίου, ενός αθλητικού σωματείου, του «Παναχαϊκού Γυμναστικού Συλλόγου». Ο σύλλογος αυτός ανέπτυξε σημαντική αθλητική δραστηριότητα, παρέχοντας ταυτόχρονα στους αθλητές μια υποτυπώδη έστω υποδομή, γεγονός που θεωρούμε πως επηρέασε σε μεγάλο βαθμό το νεαρό Παπαγεωργίου, παρέχοντάς του τις υλικές προϋποθέσεις για την ενασχόλησή του με τον αθλητισμό. Πέρα από αυτό, ο πατραϊκός χώρος είχε στις τάξεις του το Δημήτριο Τόφαλο ολυμπιονίκη των αγώνων του 1896, που λειτουργούσε ως ίνδαλμα για τους νέους της εποχής.

Την εποχή αυτή, όπως επισημάναμε, γίνονταν διάφοροι πανελλήνιοι αγώνες. Στο αρχείο του Β. Παπαγεωργίου βρήκαμε στοιχεία από τη συμμετοχή του σε πέντε τέτοιους αγώνες:

Αρχικά, το 1901, συμμετείχε στους πρώτους αγώνες του «Συνδέσμου των ελληνικών αθλητικών και γυμναστικών σωματείων» που διοργανώθηκαν στο Παναθηναϊκό Στάδιο την 5,6,7, και 8 Απριλίου του έτους αυτού. Ήταν τότε μαθητής στην τελευταία τάξη (Δ΄) του γυμνασίου και εκπροσωπεί τον Παναχαϊκό Σύλλογο με άλλους έξι συναθλητές του. Στους αγώνες αυτούς διακρίνεται στη σφαιροβολία.

Το 1903, όταν ήταν σπουδαστής στο διδασκαλείο Κέρκυρας, συμμετέχει στα «Σάμια», αγώνες που έγιναν στην τουρκοκρατούμενη τότε Σάμο, τις 19, 20 και 21 Αυγούστου, υπό «Την υψηλή προστασία του ηγεμόνος της Σάμου Αλέξανδρου Μαυρογένους», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το σχετικό φυλλάδιο του προγράμματος των αγώνων που εκδόθηκε για το σκοπό αυτό. Στους αγώνες αυτούς συμμετέχουν αθλητικά σωματεία από διάφορες περιοχές της Ελλάδας και των εκεί

⁴³ Το σημαντικό αυτό γεγονός είναι σίγουρο πως «έστρεψε τα φώτα» πάνω στην, μικρή και ανυπόληπτη ως τότε στο διεθνές στερέωμα, Ελλάδα. Δεδομένου δε, ότι ένας «φουστανελάς νεροκουβαλητής του Αμαρούσιου, ο Σπύρος Λούης», κατάφερε να νικήσει στο δυσκολότερο αγώνισμα και σύμβολο από τότε των ολυμπιακών αγώνων, το μαραθώνιο, είναι προφανές πως αντιπροσώπευε στη σκέψη πολλών τον ενδόμυχο μύθο για τα ανώτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής φυλής. Σχετικά βλ, στο ίδιο, ο.π. σ. 93

γύρω περιοχών, όπως δύο σωματεία από τη Σάμο και ένα από τη Μυτιλήνη, καθώς επίσης και αθλητές που δεν ανήκαν σε σωματεία. Τον Παναχαϊκό σύλλογο τον εκπροσωπούσε μόνος ο Β. Παπαγεωργίου, αλλά κατάφερε να διακριθεί σε αρκετά αγωνίσματα, όπως άρση βαρών, άλμα σε ύψος, ακοντισμό κα.

Το 1904, πηγαίνει για πρώτη φορά στη Σμύρνη στους Πανιώνιους αγώνες μαζί με τους συναθλητές του Ανδρέα Πολάκη και Κωνσταντίνο Κοζανιτά, εκπροσωπώντας για μια φορά ακόμη τον Παναχαϊκό. Και σε αυτούς τους αγώνες διακρίνεται σε διάφορα αγωνίσματα⁴⁴.

Το 1906, δάσκαλος πια, συμμετέχει στους Πανελλήνιους αγώνες που διεξάγονται στο Παναθηναϊκό Στάδιο από τις 16-19 Μαρτίου με συμμετοχή αυτή τη φορά πολλών αθλητών από διάφορα σωματεία της Ελλάδας. Σε αυτούς του αγώνες καταφέρνει να έρθει πρώτος στον ακοντισμό.

Τέλος, το 1907, συμμετέχει πάλι σε αγώνες «εκτός των τοιχών», και συγκεκριμένα στους ΙΑ΄ Πανιώνιους Αγώνες που διεξήχθησαν στη Σμύρνη από τις 6-13 Μαΐου. Η συμμετοχή και σε αυτούς τους αγώνες ήταν μεγάλη, αποτελούμενη από 200 και πλέον αθλητές σωματείων διαφόρων περιοχών της Ελλάδας και των τουρκοκρατούμενων περιοχών (όπως ο «Ελληνικός Γυμναστικός σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως», ο «Ελληνικός Γυμναστικός σύλλογος ΙΦΙΤΟΣ Καΐρου και ο Γυμναστικός σύλλογος Αιολικός Κυδωνιών»), καθώς και ανεξάρτητων αθλητών (Ελλήνων και ξένων). Τον πατραϊκό χώρο τον εκπροσωπούσαν πέντε αθλητές, ανάμεσά τους, εκτός του Παπαγεωργίου, και ο Δημ. Τόφαλος⁴⁵.

---

⁴⁴ Στο προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου βρήκαμε το γαλλικό περιοδικό το *L' Education Physique*, στο οποίο υπάρχει αφιέρωμα στους αγώνες αυτούς και καταγράφονται οι επιδόσεις των αθλητών. Ανάμεσά τους υπάρχει και ο Παπαγεωργίου με φωτογραφία του και σχετική αναφορά στις επιδόσεις του. Σχετικά βλ., περ. *L' Education Physique*, τεύχος 9^ο, τρίτος χρόνος, 15- Αυγ- 1904, Παρίσι, σ.257-272

⁴⁵ Στους αγώνες αυτούς ο Παπαγεωργίου συμμετέχει στα εξής αγωνίσματα: στο «άλμα εις ύψος μετά φοράς» όπου καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση (με επίδοση 1,60 μ., με πρώτους τους Διακίδη από άλλο σύλλογο των Πατρών και το γνωστό αθλητή του Πανελληνίου Αθηνών Κ. Τσικλητήρα με επίδοση 1,70 μ.), στη «Δισκοβολία Ελληνική» όπου καταλαμβάνει τη τρίτη θέση (με επίδοση 28,78 μ.), στη «Δισκοβολία Ελευθέρα», παίρνοντας πάλι τη τρίτη θέση (με επίδοση 29,32 μ.), στη «Σφαιροβολία», όπου κι εκεί παίρνει τη τρίτη θέση (με επίδοση 11,80 μ.), στη «Λιθοβολία», στον «Ακοντισμό» και στο «Αθλητικόν Πένταθλον». Τα στοιχεία αυτά τα συλλέξαμε από το επίσημο δελτίο των αγώνων που εκδόθηκε αμέσως μετά τους αγώνες με τις επιδόσεις των «πρωτευσάντων αθλητών» και το οποίο βρέθηκε στο προσωπικό αρχείο του Β. Παπαγεωργίου.

Είναι προφανές πως η συμμετοχή του σε αθλητικούς αγώνες, η δυνατότητα να έρθει σε επαφή με άλλους αθλητές, να ταξιδέψει και να γνωρίσει άλλα μέρη, να έρθει σε επαφή με τον ελληνισμό εκτός των συνόρων της τότε Ελλάδας, σε συνδυασμό και με τις επιτυχίες που είχε, επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τη συγκρότηση της προσωπικότητάς του καθώς και πλευρές της μετέπειτα στάσης του σε σχετικά ζητήματα⁴⁶.

Οι αθλητικές επιτυχίες του Β. Παπαγεωργίου εντάσσονται, από τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες, στην προώθηση και νομιμοποίηση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του Έλληνα πολίτη και την εγχάραξη μιας ορισμένης εθνικιστικής ιδεολογίας. Στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο αυτών των ετών βρήκαμε αρκετές καταχωρήσεις άρθρων, τα οποία ασχολούνται με τον ίδιο και τη «μετάφραση» των αθλητικών του επιδόσεων. Τα κείμενα αυτά επιχειρούσαν να δώσουν μια ορισμένη διάσταση των όσων σήμαιναν οι αθλητικές επιτυχίες του Παπαγεωργίου, εντάσσοντας αυτές μέσα στο κλίμα της κυρίαρχης ιδεολογικής αντίληψης για τη γυμναστική και τους αθλητές⁴⁷. Για παράδειγμα σε άρθρο εφημερίδας της εποχής εκείνης με τίτλο: «Υποδοχή νικητού Παναχαϊκού Γυμναστικού Συλλόγου»⁴⁸, διαβάζουμε: «...Η μουσική του Παναχαϊκού Συλλόγου εχαιρέτησε τον νικητή παιανίζουσα, βεγγαλικά δε εκαίοντο και χειροκροτήματα ηκούοντο εκ του πλήθους

⁴⁶ Δημοσιεύματα εφημερίδων τοπικών αλλά και πανελληνίας κυκλοφορίας κάνουν γνωστό στο ευρύ κοινό το δάσκαλο με τις ξεχωριστές αθλητικές επιδόσεις. Για παράδειγμα αναφέρουμε την εφημερίδα «Η Αλήθεια» με εκδότη τον Ευάγγελο Λαχανοκάρδη, η οποία το 1910 δημοσιεύει φωτογραφία του Β. Παπαγεωργίου φορώντας την αθλητική του περιβολή, με την παρακάτω λεζάντα: «Βασίλ. Παπαγεωργίου: Δημοδιδάσκαλος εις Βραχνέικα Πατρών. Πρώτος νικητής εις τον ακοντισμόν κατά τους αγώνας το 1906 και πολλάκις εν Σμύρνη και εν Σάμω και εν Αθήναις και αλλαχού τιμήσας το διδασκαλικόν σώμα εν τοις αγωνίσμασι σφαιροβολίας, δισκοβολίας, και ακοντισμού. Ο κ. Παπαγεωργίου εις των αριστέων του Δημοδ. κόσμου συνδύαζει αρμονικώς το πλαστικόν κάλλος του αθλητού με το αρρενωπόν κάλλος της ψυχής και το ελεύθερον φωτεινόν πνεύμα». Σχετικά βλ. εφ. *Η Αλήθεια*, Διευθυντής: Ευγ. Λαχανοκάρδης), αριθ. Φύλλου 292-15, Αθήνα, Κυριακή 11 Απριλίου 1910.

⁴⁷ Θα πρέπει να επισημάνουμε πως την εποχή αυτή δίδεται ιδιαίτερη σημασία στην αξία της γυμναστικής. Όπως επισημαίνεται σε σχετικό Β.Δ. «Περί της διδασκαλίας της γυμναστικής» του Αθ. Ευταξία: «Η γυμναστική όπως και οι αθλοπαιδιές δεν αποσκοπεί μόνο στη «σωματική αναγέννησιν του Έθνους», αλλά έχει πολλαπλή αποστολή, από απόψεως «υγιεινής», «ηθικής», και «εθνικής»: «αποβαίν[ει] υπόθεσις εθνική μεγίστης σημασίας, διότι είναι και η αρίστη προπαιδεία της φιλοπατρίας». Σχετικά βλ., Μπουρνάζος Σ., «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», ό.π., σ.199.

⁴⁸ Σχετικά βλ., εφ. *Νεολόγος Πατρών*, αριθ. Φύλλου 3266, έτος 1', Πέμπτη 28 Αυγούστου 1903.

[..] προσεφώνησεν αυτόν ο νεαρός Ολυμπιονίκης κ. Νικ. Ανδριακόπουλος ως ακολούθως: Δευτέραν ήδη φοράν λαμβάνω την τιμήν να σε υποδεχθώ και σοι προσφωνήσω το ως ευ παρέστης επανακάπτοντα δαφνηφόρον εις τους κόλπους του Π.Γ.Σ. εκ της ιστορικής Ελληνικής υποδούλου μεγαλονήσου της Σάμου. Η ιδέα ότι εκεί μετέβης κινούμενος από ευγενή σου ζήλον δια να υψώσης την Ελληνικήν σημαίαν και αγωνισθής παρά το πλευρόν των αδελφών Σαμιατών μας ενθουσιά, μας ενθαρρύνει. Η περιφανής αύτη νίκη σου αποδεικνύει τρανότατα ότι αι φλέβες σου διαβρέχονται από αγνά Ελληνικά αίματα και η καρδιά σου ότι είνε πλήρης ευγενών αισθημάτων [..] Πολλοί ταύτην την στιγμήν ζηλεύουσι την θέσιν σου, πολλών η καρδιά συγκινείται και πάλλει, ενώ σε βλέπουσιν να περιστοιχιζόμενον από τόσους θαυμαστάς, [..] ων τα βλέμματα εισίν εστραμμένα προς τον αμάραντον τον στολίζοντα την τετιμημένην κεφαλήν σου και όστις ανεφύει εκεί εις τα ιερά της Σάμου χώματα ποτισθείς από τα δάκρυα των υποδούλων αδελφών μας. [..] Υπερήφανοι πρέπει να ήσθε Σεις και όσοι εκ της ελευθέρας ταύτης Ελληνικής γωνίας μετέβητε εν τη Σάμω και συνεκινήσατε αγωνιζόμενοι τους υποδούλους αδελφούς μας ανεπετερώσατε τας ελπίδας αυτών, και υπεδαυλίσατε την ιδέαν της μεγάλης νίκης δια της νίκης υμών...».

Παρόμοια τακτική, από πλευράς τύπου, παρακολουθούμε έπειτα και από τη συμμετοχή του Παπαγεωργίου στους αγώνες της Σμύρνης. Σε σχετικό άρθρο εφημερίδας, αφού περιγράφεται αναλυτικά η υποδοχή του, μαζί με τους συναθλητές του, στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, επευφημείται ο Παναχαϊκός σύλλογος στον οποίο αποδίδονται χαρακτηριστικά που υπερβαίνουν το χαρακτήρα ενός τέτοιου συλλόγου⁴⁹. Δεν λείπουν από αυτές τις αναφορές και οι γνωστές ιστοριογραφικές πρακτικές της εποχής, όπως προκύπτουν από την «ιστοριονομία» του Σπ. Ζαμπέλιου και την ιστορική εξέλιξη του Κ. Παπαρρηγόπουλου, αφού στο σχετικό άρθρο επιχειρείται να συνδεθεί η κυρίως Ελλάδα με την περιοχή της Σμύρνης με «προαιωνιές σχέσεις»⁵⁰.

⁴⁹ Συγκεκριμένα αναφέρεται πως: «Ο Παναχαϊκός είνε ο πρώτος ιδρυθείς εν Ελλάδι γυμναστικός Σύλλογος, αυτός δε επανήγαγε την αποδημήσασαν γυμναστικήν εις την πατρώαν χώραν και ενέπνευσε τον ζήλον εις αυτήν και ενεθάρρυνε την νεότητα προς τας αρρενωπάς ασχολίας, αίτινες ενισχύουν το σώμα, καλλύνουν την μορφήν και εμπνέουν τον έρωτα προς την ελευθερίαν». Σχετικά βλ. εφ *Εσπέρα*, αριθμ. Φύλλου 180, Πάτρα, Δευτέρα, 24 Μαΐου 1904.

⁵⁰ Στο ίδιο άρθρο διαβάζουμε δηλαδή πως: «Ο Παναχαϊκός, ούτινος ο στίβος είνε κεκαλυμμένος από δάφνας, τας οποίας εκόμισαν αυτώ από πλείστους αγώνας τα ένδοξα αυτού τέκνα, μετ' ενθουσιασμού

Ὡς προς δε την εκπλήρωση των εθνικών στόχων, στην προσφώνηση, που έγινε στους αθλητές, από επιφανή δικηγόρο της εποχής, σημειώνεται: «Ἡ Πανιώνιος περιφανής νίκη υμῶν αὐτή θα μένη εν ταις καρδίαις ημῶν αἰώνιον ιερὸν μνημόσυνον, διότι δι' αὐτῆς συνεσφίγξατε τους ἀδελφικούς δεσμούς της τε δούλης και ελευθέρας Ἑλλάδος, και προσεδώκατε εις τα δούλα εκείνα ἐδάφη την δύναμιν και την παρήγορον ἐλπίδα, ὅτι η ελευθέρα Ἑλλάς οὐδέποτε γενήσεται ἐπιλήσμων της ιεράς παρακαταθήκης των προγόνων της, ἀλλά συναισθανόμενη ως πάντοτε των καθήκόντων της προς τους μακρά οικούντας δούλους ἀδελφούς της ἀποστέλλει αυτοῖς παρήγορον ἄγγελον τα εαυτῆς τέκνα εις την πανένδοξον παλαιστραν της, ἵνα μετ' αὐτῶν ως το πάλαι συναγωνισθῶσι τον ευγενή αγώνα της δόξης συν Θεῷ ημέραν τινά τον ἐτι ευγενέστερον, τον ἐτι ευκλεέστερον και τέλος τον ιερώτερον, τον ὑπέρ της ελευθερίας αὐτῶν αγώνα»⁵¹. Στον τύπο της εποχής θα διαβάσουμε ἀρκετά ἀρθρα με ἀνάλογο περιεχόμενο⁵².

Ἀπό τις ἐπισημάνσεις τις ὁποῖες κάναμε ως τώρα ἀντιλαμβανόμεστε πως την περίοδο αὐτή ἀποδίδεται ἰδιαιτερη σημασία στην ἀξία της γυμναστικής και συνδέεται με τους εθνικούς στόχους. Θα πρέπει να σημειώσουμε ὅτι κατὰ την τρικουπική περίοδο γίνεται για πρώτη φορά εἰσαγωγή της γυμναστικής ως διδασκόμενο μάθημα στη μέση ἐκπαίδευση, καθὼς ἐπίσης και των στρατιωτικῶν ἀσκήσεων ως

υποδέχεται του νικητῆς των Πανιωνίων αγῶνων, οἵτινες ἐκλείσαν το ὄνομα του Παναχαϊκού εις την Ἰωνίαν, ἣτις εἶνε ἡ ἀποικία τόσον της Ἀττικῆς ὅσον και της Ἀχαΐας». Σχετικά βλ. στο ἴδιο ὄ.π.

⁵¹ Σχετικά βλ. «Προσφώνησις προς τους Νικητῆς του Παναχαϊκού, ὑπό του Κ. Τσαφοπούλου δικηγόρου» στο εφ. *Ἐσπέρα*, ἀριθμ φύλλου 181, Πάτρα, Τρίτη 25 Μαΐου 1904. Σε ἄλλη εφημερίδα ὁ Ἀλ. Παπαθανασόπουλος διευθυντής τότε του σχολείου στο ὁποῖο ὑπηρετοῦσε ὁ Παπαγεωργίου, ἐπιχείρησε να συνδέσει τὴ νίκη του με τα χαρακτηριστικά των ἐκπαιδευτικῶν και τους σκοπούς της ἐκπαίδευσης. Χαρακτηριστικά ἀναφέρει: «Ὁ Δημοδιδάσκαλος, ὁ ταπεινός ἐργάτης της κοινῶνίας, εις ὃν ἡ Πολιτεία ἐνεπιστεύθη την υψίστην των λειτουργιῶν την Ἐρησκευτικὴν και Ἠθικὴν μόρφωσιν της μελλούσης γενεάς, εις τον ὁποῖον ἡ φιλότατη μήτηρ μας Ἑλλάς θέλει ἀποδώσει ἐν καιρῷ τον στέφανον τῆς νίκης-πρόσέξατε- των πολλαπλῶν ἐσωτερικῶν και ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν της Πίστεως και της Πατρίδος, σεμνύνεται, διότι ἐν τῷ Ἐκπαιδευτικῷ στερεώματι ἀνεφάνης Σὺ, νέος ἀστήρ πρώτου μεγέθους λάμπων οὐ μόνον ἐν τῇ Γυμναστικῇ ἀλλὰ και ἐν τῇ σφαίρα της τε πνευματικῆς και ἠθικῆς ὑπεροχῆς...». Σχετικά βλ. «Πανηγυρικὴ ὑποδοχὴ ἀθλητοῦ εις Ἅγιον Βασίλειον (Βραχνέικα)», στο εφ. *Νεολόγος Πατρῶν*, ἀριθ φύλλου 3510, ἔτος Ι', Πάτρα, Πέμπτη 27 Μαΐου 1904.

⁵² Σχετικά βλ. τις εφημερίδες *Ὁ Νέος Αἰὼν*, ἔτος Δ', Τρίτη 25 Μαΐου 1904, στην ἴδια με ἀριθμ φύλλου 383 και ἡμερομ. Παρασκευὴ 29 Αυγούστου 1903 και στην ἴδια με ἀριθμ φύλλου 1647, ἔτος Ζ', Τρίτη 15 Μαΐου 1907, ὅπως ἐπίσης την εφ. *Νεολόγος Πατρῶν*, με ἀριθμ φύλλου 3510, ἔτος Ι', Πέμπτη 27 Μαΐου 1904. (ο.π.)

προπαιδευτικό στάδιο της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας. Ο Β. Παπαγεωργίου παρακολούθησε, ως μαθητής, τα μαθήματα αυτά στο γυμνάσιο. Όμως αυτό δεν αρκούσε για να προσδιορίσει την πορεία του ως αθλητή. Δηλαδή δεν έγινε αθλητής γιατί απλά γυμναζόταν στο γυμνάσιο, όπως εξάλλου έκαναν και τόσοι άλλοι μαθητές. Από τη σχετική έρευνα που κάναμε, διαπιστώσαμε πως η κοινότητα που ζούσε διατηρούσε κάποιες σχέσεις με τον τοπικό γυμναστικό σύλλογο της Πάτρας, τον «Παναχαϊκό», όπως επίσης γενικότερα, η αθλητική ενασχόληση θα πρέπει να αποτέλεσε στοιχείο της κουλτούρας των βραχωνιωτών. Από εκεί φαίνεται να προήλθε και η επαφή του Παπαγεωργίου με τα αθλητικά. Επισημαίνουμε πως για να γίνει κάποιος μέλος την εποχή εκείνη ενός αθλητικού σωματείου θα πρέπει να πλήρωνε μια συνδρομή (συνήθως ετήσια) στο σύλλογο.⁵³

Κατά την περίοδο που υπηρετεί στο δημοτικό σχολείο Βραχωνείων, η δημόσια παρουσία του είναι έντονη, κυρίως μέσα από τις στήλες τοπικών και πανελληνίας κυκλοφορίας εφημερίδων και περιοδικών. Στη συγκυρία της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αι., μπορούμε να ισχυριστούμε πως διαμορφώνει τις βασικές αντιλήψεις του για την εκπαίδευση και την κοινωνία γενικότερα. Η αρθρογραφία του έχει ως κύριο θέμα την κριτική και ανάλυση της εκπαιδευτικής πολιτικής, έτσι όπως αυτή εφαρμόζεται αυτήν την περίοδο, ενώ παράλληλα δεν παραλείπει να ασχοληθεί και με γενικότερου ενδιαφέροντος ζητήματα, τα οποία απασχολούν ιδιαίτερα τον περίγυρό του και τους κατοίκους της περιοχής του.

Στην φάση αυτή δεν είναι μόνος. Έρχεται σε επαφή και γνωρίζει τις απόψεις και άλλων συναδέλφων του εκπαιδευτικών και με αυτούς θα μοιραστεί εμπειρίες και καταστάσεις. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα θα συγκρουστεί με κάποιους από αυτούς στην προσπάθεια που καταβάλλεται για εύρεση της κατεύθυνσης στην οποία πρέπει να κινηθούν τα ζητήματα, τα οποία αφορούν γενικότερα την εκπαίδευση και αυτό ακόμα το μέλλον των εκπαιδευτικών. Οι έντονες επίσης πολιτικές εξελίξεις (στάση του Γουδιού) που συμβαίνουν στο κοινωνικό, θα δώσουν στον ίδιο τη δυνατότητα να τοποθετηθεί απέναντι σε αυτές και να πάρει σαφείς θέσεις.

Το διάστημα αυτό, επίσης, είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τον ίδιο μιας και ασχολείται ιδιαίτερα με τη μελέτη γενικότερων εκπαιδευτικών ζητημάτων και

⁵³ Με τις αθλητικές επιτυχίες του Παπαγεωργίου, ο σύλλογός του τον απάλλαξε από τις συνδρομές, ως δείγμα, προφανώς, ανταπόδοσης και αναγνώρισης.

θεωριών. Σιγά-σιγά η βιβλιοθήκη του γεμίζει με εκπαιδευτικά βιβλία ενώ γίνεται συνδρομητής σε ελληνικά και κυρίως ξένα περιοδικά με τα οποία συνεργάζεται και επικοινωνεί συχνά.

Τέλος, το διάστημα αυτό, επιχειρεί μαζί με άλλους συναδέλφους του να εμπλακεί στη συνδικαλιστική οργάνωση των δασκάλων. Αφορμή δόθηκε με το Ν. Γ4Η' του 1905, ο οποίος, όπως επισημάναμε, επέφερε μεγάλη αναστάτωση στις τάξεις των δασκάλων⁵⁴. Τα πράγματα παίρνουν μια ιδιαίτερη τροπή, τα οποία και θα οδηγήσουν έπειτα από ένα διάστημα, και συγκεκριμένα στις αρχές της δεκαετίας του 1920, στην ίδρυση της ΔΟΕ. Τότε όμως είναι ήδη επιθεωρητής και ως εκ τούτου δε συμμετέχει σε αυτές τις διαδικασίες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίοδος που ο Παπαγεωργίου είναι δάσκαλος, πριν δηλ. τη συγκρότηση της ΔΟΕ, όπου φαίνεται πως συγκροτούνται πολλές ομάδες της πρώιμης «συνδικαλιστικής» οργάνωσης του χώρου των δασκάλων, οι οποίες εκφράζονται κυρίως σε τοπικό ή και σε περιφερειακό επίπεδο και τις περισσότερες φορές με σχέσεις ανταγωνιστικές. Ο Β. Παπαγεωργίου συμμετέχει σε μία από αυτές τις ομάδες. Κοινή συνιστώσα όλων

⁵⁴ Με τον νόμο αυτόν (κυβέρνηση Δ. Ράλλη), δημιουργήθηκε μεγάλη αναστάτωση του διδασκαλικού κόσμου αφού οι δάσκαλοι διαβαθμίστηκαν ανάλογα με το μαθητικό δυναμικό του κάθε σχολείου (σε αντίθεση με αυτό που ίσχυε ως τότε, δηλ. ο βαθμός πτυχίου όριζε τις τρεις κατηγορίες δασκάλων που υπήρχαν). Συγκεκριμένα οριζόταν πως όταν ένα δημοτικό σχολείο είχε έως 50 μαθητές τότε διοριζόταν σ' αυτό ένας υποδιδάσκαλος, εάν είχε από 51-80 διοριζόταν ένας δημοδιδάσκαλος, από 81-130 δύο, από 131-200 τρεις, από 201-250 τέσσερις, από 251-300 πέντε και από 301-360 έξι. Τα σχολεία που διατηρούσαν μέχρι 4 τάξεις ονομάζονταν κοινά και αυτά που είχαν 5 ή 6 τάξεις πλήρη. Θα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας πως τα περισσότερα σχολεία την περίοδο αυτή ήταν σε αγροτικές περιοχές και ως εκ τούτου ήταν κοινά. Πλήρη σχολεία υπήρχαν συνήθως στα μεγάλα αστικά κέντρα. Έτσι, ο νόμος αυτός δεν επηρέασε τους δασκάλους των μεγάλων πόλεων και ιδιαίτερα την Αθήνα και τον Πειραιά. Επίσης με βάση το νόμο οριζόνταν οι βαθμοί του κάθε δασκάλου που δικαιολογούνταν σε κάθε τύπο σχολείου και ανάλογα διαβαθμιζόνταν και οι μισθοί τους. Με το νόμο αυτό επίσης κανονιζόταν και οι οφειλές των δήμων και κοινοτήτων προς το Δημόσιο και δινόταν στους ταμίες η διαχείριση των εισπράξεων, καθώς επίσης και η πληρωμή του μισθού των δασκάλων. Με το νόμο αυτό οι δημοδιδάσκαλοι βρέθηκαν σε πολύ δύσκολη θέση. Δάσκαλοι αριστούχοι (πρωτοβάθμιοι) περιπλανιόνταν από δήμο σε δήμο για να βρουν θέση σε πλήρες σχολείο γιατί σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου δεν μπορούσαν να διδάξουν σε σχολεία που διοριζόνταν υποδιδάσκαλοι. Έτσι αναγκάστηκαν να διοριστούν σε κοινά σχολεία με μισθό υποδιδασκάλου. Αλλά ακόμα κι αυτό σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν δύσκολο, αφού πολλοί δήμαρχοι δεν δέχονταν αυτή τη λύση κι έλεγαν στη λύση του υποδιδασκάλου. Σχετικά βλ. Ν. Γ4Η' «Περί τροποποιήσεως των νόμων ΒΤΜΘ' και ΒΤ4Ζ' της 5 Απριλίου 1896, περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαίδευσως» στο ΦΕΚ 165/19 Απρ. 1905 (τ. Α').

αυτών των ομάδων αποτελούσε η προσπάθεια για ενεργοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερων δασκάλων, με διαφορετική αφετηρία για κάθε ομάδα, η οποία στο τέλος δεν απέτρεπε σε ορισμένες περιπτώσεις και την ευθεία σύγκρουση μεταξύ τους. Με άλλα λόγια η πορεία προς τη συγκρότηση της ΔΟΕ και την ενότητα του χώρου, πέρασε πρώτα από αλληπάλληλες διαφορές, συγκρούσεις και συγχωνεύσεις.

Στο προσωπικό αρχείο του Β. Παπαγεωργίου υπάρχει ιδιόχειρη πραγματεία με τίτλο: «Το ιστορικό της ιδρύσεως της ΔΟΕ». Το κείμενο αυτό γράφτηκε περίπου τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970, αρκετά χρόνια δηλαδή μετά την εποχή που αναφέρεται, όταν ήταν ήδη συνταξιούχος εκπαιδευτικός ο ίδιος. Στο κείμενο αυτό ο Παπαγεωργίου δίνει μία «προσωπική» ερμηνεία των συμβάντων, η οποία πιθανόν να εμπεριέχει και στοιχεία ικανοποίησης προσωπικών φιλοδοξιών⁵⁵.

Στα ζητήματα τα οποία μας αφορούν και έχουν να κάνουν με τη δράση του Β. Παπαγεωργίου διαπιστώνουμε, όπως αναφέρεται στο κείμενο, πως το 1906 συμμετείχε στην ομάδα των εκπαιδευτικών οι οποίοι συγκεντρώθηκαν στην Πάτρα για να συγκροτήσουν την συνδικαλιστική οργάνωση: «Ένωσις Ελλήνων Δημοδιδασκάλων»⁵⁶. Ο σκοπός της οργάνωσης αυτής ήταν να συνενώσουν τους

⁵⁵ Για μια συνολική παρουσίαση της πορείας συγκρότησης της ΔΟΕ και δράσης της στο μεσοπόλεμο βλ. σχετικά την (αδημοσίευτη) διδακτορική διατριβή του Αθανασιάδη Θεοχάρη, *Η Διδασκαλική Ομοσπονδία της Ελλάδας στο Μεσοπόλεμο, Η ίδρυση και η πορεία της*, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής- Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999.

⁵⁶ Συγκεκριμένα στο ιδιόχειρο αυτό κείμενο αναφέρεται: «Ευρισκόμερα εις τα 1906. Στον εκπαιδευτικόν ορίζοντα επικρατούσε μια ανησυχία, μια απογοήτευσις [...] Τότε εις την απελπιστικήν αυτήν κατάστασιν εφάνη εν άστρον ελπιδοφόρον, μια επιστολή προς τους διδασκάλους, του Διευθυντού του Σχολείου Ναυπλίου Γεωρ. Προφαντοπούλου, κατόπιν επιθεωρητού. Στο άρθρο εκείνο, που εδημοσιεύθη εις το «Εμπρός», έγραψεν ότι η σωτηρία θα επέλθη δια των ιδίων Δημ/λων οι οποίοι ώφειλαν να κινηθούν. [...] Μετ' ολίγας ημέρας εδημοσιεύθη απάντησις εκ μέρους του Χ. Κυριακάτου δημ/λου Αργοστολίου Κεφαλληνίας εις την «Ακρόπολιν» του αιμνήστου Γαβριηλίδου. Ο Κυριακάτος εκέκτητο πλούσιαν πείραν και ήταν επιστημονικώς κατηρτισμένος. Εις το άρθρον εκείνον ο Κυριακάτος υπεδείκνυε να σχηματισθή ένωσις δημ/λων δια να υπερασπίσουν τα δικαιώματα του Κλάδου. Υπεδείκνυε τόπον συγκεντρώσεως τας Πάτρας και μίαν χρονολογίαν συναντήσεως. [...] Μετά την δημοσίευσιν των δύο τούτων πυραύλων οι δημ/λοι εκινήθησαν και ήρχισαν δι' αλληλογραφίας να προετοιμάζωνται δια μίαν συγκέντρωσιν εις Πάτρας τέλη Αυγούστου 1906. Και πραγματικώς όλοι συνεφώνησαν όπως η πρώτη συγκέντρωσις γίνη στας Πάτρας, μακριά του Κέντρου, μακράν των Αθηνών, διότι από της εφαρμογής του Γ'Η' Νόμου είχαν παρεξηγήσει τους δημ/λους Αθηνών, οι οποίοι δεν εδοκιμάσθησαν όσον οι περιφερειακοί και ότι δεν ενήργησαν αποτελεσματικώς. Κατά την ορισθείσαν συγκέντρωσιν τέλη Αυγούστου συνήλθον εν Πάτρας οι κάτωθι: Χ. Κυριακάτος

δασκάλους της δημοτικής εκπαίδευσης, κυρίως της περιφέρειας, σε κοινή δράση ενάντια στις συνέπειες του Ν. Γ΄Η΄ του 1905. Είναι αμφίβολο κατά πόσο η «Ένωση» αυτή αποτέλεσε συνδικαλιστική οργάνωση ή ήταν «συντεχνιακού» χαρακτήρα, κατά το πρότυπο εξάλλου του «Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου» (ΕΔΣ) που ήδη υπήρχε από το 19^ο αι. Εξάλλου, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στη σχετική βιβλιογραφία: «Η κινητικότητα στο διδασκαλικό κλάδο, αυτή την εποχή είναι εμφανής και αναμφισβήτητη [...]».

• Από όσα πάντως γνωρίζουμε, μπορούμε να αντιληφθούμε ότι δεν έχουν ακόμη διαμορφωθεί τα χαρακτηριστικά τα οποία θα μας επέτρεπαν να μιλήσουμε για συνδικαλισμό. Η περίοδος και οι συλλογικές κινήσεις που σημειώνονται εύστοχα έχουν χαρακτηριστεί ως η «προϊστορία» του συνδικαλιστικού κινήματος των δασκάλων⁵⁷. Το εγχείρημα πάντως της σύστασης αυτής της οργάνωσης πέτυχε και στην ίδια συγκέντρωση αποφασίστηκε να εκδοθεί κι ένα περιοδικό, ο «Αναμορφωτής»⁵⁸, το οποίο θα βοηθούσε προς αυτή την κατεύθυνση και ταυτόχρονα θα ενημέρωνε επιστημονικά τους δασκάλους πάνω στο έργο τους. Στο περιοδικό αυτό ο Παπαγεωργίου συμμετείχε (βοηθούσε) στην συντακτική ομάδα. Τα μέλη της συντακτικής ομάδας ήταν οι δάσκαλοι Χ. Κυριακάτος, Π. Τσακίρης και Δ.

αντιπρόσωπος των δημ/λων Κεφαλληνίας, Ανδρ. Καλογερόπουλος αντιπρόσωπος των δημ/λων Ζακύνθου, Θεοφάνης Ανδριόπουλος αντιπρόσωπος των δημ/λων Μεσολογγίου, Δημ. Καρατζίνας εκ Πύργου, Δημ. Οικονομόπουλος εκ Κιάτου, Αναστάσιος Λυμπερόπουλος εκ Κυπαρισσίας, αντιπρόσωπος των δημ/λων Τριφυλίας, ο δημ/λος Καλαμών Κάτσαρης έστειλε πληρεξούσια των δημ/λων Μεσσηνίας, Ημείς είμεθα αντιπρόσωπος των δημ/λων Καλαβρύτων. Από τους δημ/λους Πατρών παρεστάθησαν οι Κ. Τσουμένης, Χρ. Παπαβασιλείου, Παν. Τσακίρης, Αλ. Κούτρας, Γ. Ζαφειρόπουλος. [...]», στο «Ιστορικό της ιδρύσεως της ΔΟΕ», στο *Προσωπικό Αρχείο του Β. Παπαγεωργίου*. Το γεγονός της σύστασης αυτής της συνδικαλιστικής οργάνωσης και του σκοπού της τα επιβεβαιώνει και ο ίδιος ο Κυριακάτος σε άρθρο του στο περιοδικό «*Το Δημοτικόν Σχολείον*» όργανο του «*Συνδέσμου τών Ελλήνων Δημοδιδασκάλων*» στο συλλογικό τόμο του 1907, σ. 92-95.

⁵⁷ Βλ. σχετικά Μπουρνάζος Σ., «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι. 1900-1922 Οι απαρχές*, Τόμος Α2, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999, σ.221.

⁵⁸ Στο ίδιο ιδιόχειρο κείμενο διαβάζουμε: «Και επάνω στο φτωχικό μας γκιουβέτσι, που φάγαμε σε μια ταβέρνα, αποφασίσαμε να βγάλουμε και περιοδικό για καλύτερη συνεννόηση μεταξύ μας και δια να συζητούμε και προάγωμε τα παρουσιαζόμενα εκπαιδευτικά ζητήματα. Και επειδή εκείνη τη στιγμή είχα στα χέρια μου το ελβετικό περιοδικό «*Educateur*» της Λωζάνης, το βαφτίσαμε «*Αναμορφωτής*»» στο «Ιστορικό της ιδρύσεως της ΔΟΕ», ό.π..

Οικονομόπουλος.⁵⁹ Το περιοδικό αυτό ήταν μηνιαίο με σύντομη όμως διάρκεια ζωής, αφού εκδόθηκαν μόλις έξι τεύχη. Συγκεκριμένα εκδόθηκε από τον Ιανουάριο του 1907 μέχρι τον Ιούνιο του ίδιου έτους⁶⁰. Ήταν ένα ευπαρουσίαστο περιοδικό, με προσεγμένη ύλη, στο οποίο αρθρογράφησαν καθηγητές του Εθνικού Πανεπιστημίου (π.χ. Ν. Εξαρχόπουλος, Α. Κουρτίδης, Α. Λάμπας, Μ. Σακκελαρόπουλος κ.α.), Παιδαγωγοί της εποχής (π.χ. Ι. Μεγαρεύς, Γ. Βαχαβιόλος, Π. Οικονόμου κ.α.), επιθεωρητές της Μέσης και Δημοτικής εκπαίδευσης (π.χ. Γ. Γρατσάτος, Δ. Βικέλας), δημοδιδάσκαλοι (π.χ. Ε. Παπαμιχαήλ, Δ. Ζήσης κ.α.) και φυσικά οι ίδιοι οι συντελεστές του περιοδικού. Η οικονομική καχεξία όμως του περιοδικού, η αδυναμία υποστήριξής του από τους δασκάλους αλλά κυρίως η δυσπιστία με την οποία αντιμετωπίστηκε από τους συναδέλφους δασκάλους των Αθηνών, δεν επέτρεψαν στο περιοδικό να αντέξει πέραν της σύντομης διάρκειας των έξι μηνών. Επίσης, οι αποφάσεις που πάρθηκαν το αμέσως επόμενο διάστημα και αφορούσαν τη συγχώνευση της «Ένωσης» στο νέο σχήμα με την ονομασία «Ένωσις των Απανταχού Ελλήνων Δημοδιδασκάλων Αμφοτέρων των Φύλων», με έδρα την Αθήνα, ήταν ακόμα ένας λόγος που δε δόθηκε άλλο βαρύτητα στη συνέχιση της έκδοσης του περιοδικού αυτού.

Ο ίδιος ο Παπαγεωργίου το 1907 σε μια προσπάθεια απολογισμού αυτής της απόπειρας θα ισχυριστεί πως ευθύνες φέρουν και το «κέντρο» και η «περιφέρεια», ο καθένας για διαφορετικούς λόγους. Στο μεν κέντρο καταλογίζει πως «εν τη προκειμένη κρίσει της Δημοτικής εκπαίδευσεως επέδειξεν εγκληματικήν και παροιμιώδη νωχέλειαν και αδράνειαν» στη δε περιφέρεια καταλογίζει ωχαδελφισμό αφού απέδειξε πως «αείποτε κοιμάται, ουδεμίαν εμπιστοσύνην έχει προς το κέντρον πλην εξαιρέσεων [...] Όταν λοιπόν δεν δίδει έστω και μιαν δραχμήν δια να ζήση έν Περιοδικόν του Κλάδου- έστω και να γράφη βλακίαις !! κατά πολλούς- τότε είμεθα

⁵⁹ Στο κείμενο υπάρχουν οι εξής επεξηγήσεις: «Αλλά εις την σύνταξιν και εμφάνισιν του περιοδικού μας βοηθούσέ και μας καθοδηγούσε ο τέως επιθεωρητής Ανδρ. Κωνσταντινόπουλος, το θύμα της εκδικήσεως του Ευταξία, ο οποίος απολυθείς εκ του επιθεωρητικού του έργου, διωρίσθη δημ/λος και διηύθυνε το 7^{ον} σχολείο Πατρών. [...]. Με τον Τσακίρη συνεννοούμεθα πολύ και είχαμε αναλάβει να επιβλέπωμε την εκτύπωσι του περιοδικού, τη διόρθωσι και την αποστολή στις επαρχίες και πολλές φορές- πρώτη φορά το εξομολογούμε- προεξοφλούσαμε το μισθάριό μας για να τυπώσουμε το φύλλο του περιοδικού μας», στο «Ιστορικό της ιδρύσεως της ΔΟΕ» (χειρόγραφο), ό.π.

⁶⁰ Στα χέρια μας καταφέραμε να συλλέξουμε τα τρία από τα έξι αυτά τεύχη. Συγκεκριμένα βρήκαμε στο ΕΛΙΑ τα δύο πρώτα τεύχη αυτού του περιοδικού και από το Προσωπικό Αρχείο του Παπαγεωργίου το τέταρτο τεύχος.

όντως άξιοι της τύχης μας». Περισσότερο όμως θεωρεί ως υπεύθυνους της κατάστασης τους συναδέλφους του των Αθηνών μια και αυτοί κατά τη γνώμη του, θα μπορούσαν «να διαφωτίσωσι την κοινήν γνώμην, τους δυναμένους έχειν εν τε τη Βουλή και τω τύπω γνώμην, να ενεργήσωσι, να φροντίσωσι, να ενοποιήσωσι τους δημοδιδασκάλους [...]», για να καταλήξει πικρόχολα: «Αλλά πιστεύει ποτέ ο χορτάτος τον πεινασμένον;»⁶¹

Η απογοήτευση όμως του Παπαγεωργίου φαίνεται πως είναι συγκυριακή, αφού το αμέσως επόμενο διάστημα όταν και θα αποφασιστεί κοινή συμπόρευση με τους δάσκαλους των Αθηνών στην νέα «Ένωση», η οποία θα δημιουργηθεί, θα απευθυνθεί στους δασκάλους της περιφέρειάς του στα Καλάβρυτα, για να τους καλέσει να στηρίξουν εκ νέου την προσπάθεια που γίνεται. Δύο νέα έντυπα έρχονται αυτή τη φορά να προστεθούν: οι εφημερίδες «Αλήθεια» και «Σάλπιγγα», η δεύτερη ως το κατ' εξοχήν δημοσιογραφικό όργανο της «Ένωσης»⁶². Εκδότης των εφημερίδων ήταν ο Ε. Λαχανοκάρδης, γνωστός αργότερα για τους αγώνες του ενάντια στον δημοτικισμό. Όμως κι εκεί δε θα λείψουν οι διαφωνίες.

Συγκεκριμένα, η «Ένωση» αρχικά, διόρισε ως πρόεδρό της τον γνωστό παιδαγωγό Γ. Παπασωτηρίου. Στο πρόσωπό του, κατά γενική ομολογία των μελών, η «Ένωση» απέκτησε κύρος και αποδοχή. Μετά τη λήξη της θητείας του, η προεδρία ανατέθηκε σε άλλον παιδαγωγό, το Θ. Μιχαλόπουλο. Η επιλογή αυτή δεν βρήκε σύμφωνους όλα τα μέλη του συλλόγου. Έτσι μια ομάδα από αυτούς, συμπεριλαμβανομένου και του Παπαγεωργίου, διασπάστηκε από την «Ένωση» και ίδρυσε μια δεύτερη «Ένωση», στην οποία διόρισαν ως πρόεδρο πάλι τον Γ. Παπασωτηρίου. Ταυτόχρονα για ένα διάστημα κυκλοφορούσαν δύο «Σάλπιγγες» ως όργανα η κάθε μια της δικιάς της Ένωσης.

Ο Β. Παπαγεωργίου το διάστημα αυτό συμμετέχει στις διεργασίες που συμβαίνουν. Είναι εκπρόσωπος των δασκάλων των Καλαβρύτων, οι οποίοι μαζί με τους υπόλοιπους αχαιούς δασκάλους συγκροτούν τον τοπικό «Παναχαϊκό Σύλλογο Δασκάλων», ως πρωτοβάθμιο όργανο της «Ένωσης». Οι απόψεις του φαίνεται πως βρίσκονται πιο κοντά με αυτές του Γ. Παπασωτηρίου και τον ακολουθεί με άλλους

⁶¹ Σχετικά βλ. το άρθρο με τίτλο: «Η δημοτική εκπαίδευσις εν Ελλάδι. Κέντρα και περιφέρειες. Αναγκαίαι συνέπειαι», στην εφ. *Πατρίς (του Βουκουρεστίου)*, έτος 18^ο, Περίοδος Β', αριθμ φύλλου 5003, Αθήναι, Πέμπτη 5 Δεκεμβρίου 1907.

⁶² Σχετικά βλ. το άρθρο «Χλοερά Όασις. Προς τους δημοδιδασκάλους της Επαρχίας Καλαβρύτων», στην εφ. *Στυξ*, Καλάβρυτα, 9 Νοεμβρίου 1908.

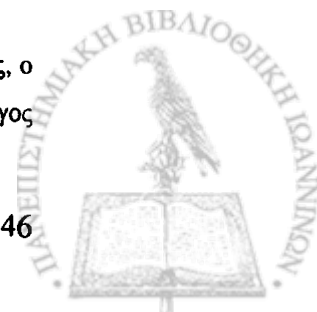
στη νέα «Ένωση»⁶³. Οι ζυμώσεις που ακολούθησαν το επόμενο διάστημα εντάθηκαν κι έπειτα από ένα χρονικό διάστημα έντονων αντιπαραθέσεων αλλά λιγοστών επιτυχιών και μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της συγκυρίας, την περίοδο 1910-1920, οδήγησαν τους δασκάλους στην απόφαση να προχωρήσουν στην ίδρυση της ΔΟΕ.

Από τα κείμενα του Β. Παπαγεωργίου δε λείπουν αναφορές και σκέψεις του πάνω στη αγροτική- κοινωνική δράση και στο ρόλο που αποδίδει στην έννοια του «εναργού πολίτη», όπως θα λέγαμε με σημερινούς όρους. Ο Β. Παπαγεωργίου πέρα από τη συνδικαλιστική δράση την οποία ανέπτυξε στο χώρο της εκπαίδευσης ασχολήθηκε ιδιαίτερα και με ζητήματα τα οποία αφορούσαν την τοπική του κοινωνία. Από πολύ νωρίς βρέθηκε κοντά στο τοπικό του σύλλογο με την επωνομασία «Αρμονία». Ο σύλλογος αυτός ιδρύθηκε το 1900 με πρωτοβουλία του Α. Παπαθανασόπουλου, δασκάλου στο σχολείο των Βραχνείων, με σκοπό την «προαγωγή των τοπικών ζητημάτων». Καταστατικά οριζόταν πως κάθε χρόνο ο πρόεδρος θα άλλαζε. Σημειώνουμε πως τα Βραχνεία ανήκαν διοικητικά στην Πάτρα αλλά η (χιλιομετρική) απόστασή τους από αυτήν έθεταν το χωριό ουσιαστικά στο περιθώριο. Η βασική δραστηριότητα του συλλόγου ήταν να επιχειρεί να διευθετηθούν ζητήματα τοπικού ενδιαφέροντος όπως π.χ. πραγματοποίηση αναγκαίων έργων. Ο ίδιος ο σύλλογος λειτουργούσε και ως σύλλογος αλληλοβοήθειας για τα μέλη του και γι' αυτό διατηρούσε ταμείο. Στις δραστηριότητές του ήταν ακόμα η ίδρυση «Σχολής Λαού»⁶⁴. Σε δημοσιεύματα του

---

⁶³ Το 1907 ο Γ. Παπασωτηρίου δημοσίευσε μια μελέτη του με τίτλο: «Μελέτη περί Δημοτικής Εκπαιδεύσεως. Ήτοι τι θα εκέρδιζεν η κοινωνία αν ήσαν καλύτερα τα Δημοτικά Σχολεία». Στη μελέτη αυτή ο Παπασωτηρίου προτείνει ένα παιδευτικό μοντέλο με δύο εκδοχές. Στις πόλεις η έμφαση να δοθεί στην παροχή τεχνικής εκπαίδευσης από τα δημοτικά σχολεία, ενώ στην περιφέρεια, η έμφαση να δοθεί στην «παρασκευή φιλοπρόδων χωρικών». Για το λόγο αυτό αντιλαμβάνεται το ρόλο του δασκάλου ως «ένα είδος αδιάκοπου συμπαραστάτη και πρακτικού συμβούλου των χωρικών, με πολυσχιδείς αρμοδιότητες, που περιλαμβάνουν την ερμηνεία Ευαγγελίου, την καλλιέργεια αγροκηπίων, ... την ψαλτική, την διδασκαλία στους μαθητές πατριωτικών ασμάτων και της μεθόδους της «εμπορείας», την ίδρυση σκοπευτηρίων αλλά και την προστασία των ωφέλιμων πτηνών». Σχετικά βλ., Μπουρνάζος Σ., «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», ό.π., σ. 212-213. Οι απόψεις του Παπαγεωργίου, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια ακολουθούν σε αρκετά σημεία τις απόψεις του Παπασωτηρίου.

⁶⁴ Η Σχολή αυτή λειτουργούσε κάθε Κυριακή στο χώρο του Δημ. Σχολείου, δίδασκαν δύο ομιλητές, ο ένας στην εξήγηση του ευαγγελίου και ο άλλος πάνω σε θέματα της εθνικής ιστορίας. Ο σύλλογος

τοπικού τύπου βρέθηκαν καταχωρίσεις ψηφισμάτων του συλλόγου αυτού πάνω σε διάφορα ζητήματα⁶⁵. Στα 1913-14, έπειτα από τη σχετική νομοθετική ρύθμιση «Περί Δήμων και Κοινοτήτων», το χωριό απέκτησε διοικητική αυτοτέλεια, κι έτσι ο σύλλογος έχασε το κύριο αντικείμενό του. Ο Παπαγεωργίου τη χρονιά αυτή ήταν για δεύτερη φορά πρόεδρος του και, όπως ομολογεί στο βιογραφικό του σημείωμα, θεώρησε την εξέλιξη αυτή ως μια πρώτης τάξης ευκαιρία, να μετασχηματιστεί ο σύλλογος σε «Γεωργικό Πιστωτικό Συνεταιρισμό». Καθοριστικός παράγοντας στάθηκε, όπως ο ίδιος αναφέρει, η πολιτική εξέλιξη με τη Στάση στο Γουδί⁶⁶. Η πολιτική αυτή συγκυρία έδωσε στον ίδιο και σε άλλους τη πεποίθηση να θεωρήσουν πως δημιουργούνται συνθήκες ευνοϊκές για τους αγρότες. Ο ίδιος μπαίνει επικεφαλής

διατηρούσε επίσης και αξιόλογη βιβλιοθήκη. Οι σχετικές πληροφορίες αναφέρονται στο ιδίόχειρο βιβλίο του Παπαγεωργίου με τίτλο «Βιογραφικά σημειώματα»

⁶⁵ Για παράδειγμα στην εφ. Νέος Αιών, βρήκαμε ψήφισμα του Συλλόγου Αρμονία προς την Κυβέρνηση και τη Βουλή «Περί Δημοσίου Ασφαλείας». Στο συγκεκριμένο ψήφισμα επισημαίνονται: α) «η πλημμελής απονομή δικαιοσύνης», β) «η ατελής μόρφωσις των νέων, των πολιτών της αύριο» και γ) η κατάπτωσης του θρησκευτικού συναισθήματος ένεκεν ελλείψεως κλήρου σοβαρού και ανταξίου της αποστολής του». Για τα ζητήματα αυτά ζητά τη μέριμνα της πολιτείας ώστε να εξασφαλιστούν μέτρα για την περιφρούρηση της τιμής, της ζωής και της περιουσίας τους. Σχετικά βλ., «Ψήφισμα Προς την Σην Κυβέρνησιν και την Βουλήν των Ελλήνων» του Συλλόγου Αρμονία, στο εφ. *Νέος Αιών*, αριθμ φύλλου 1596, Πάτραι, 23 Μαρτίου 1907

⁶⁶ Ο ίδιος γράφει στα «Βιογραφικά του σημειώματα»: «Από τα 1910-1911 αρχίζαμε να συζητάμε για τα καλά του Συνεταιρισμού. Αλλά ο μεσαιώνας ο οικονομικός που μας είχε πληγώσει όλους δεν μας άφησε να σκεφτούμε πολλά πράγματα. Είμαστε θύματα της τοκογλυφίας Τον κοσμάκη τον εξεμεταλλεύοντο οι σαραγιάντες και οι μπακάληδες. Δεν είχαν ανάκαρα να σκεφθούν παρά πέρα[...]. Από πολλά χρόνια πριν γίνει επισήμως ο Συν/σμός παρακολουθούσα την Συνεταιριστική κίνηση και ιδεολογία ως και κάθε Συλλογική τοιαύτη. Στα Βούρβουρα της Λακωνίας ήταν ένας σύλλογος που έκανε θαύματα. Μου άρεσε και εφλεγόμουν από ιερό ενθουσιασμό να τον μιμηθώ. Παρακολουθούσα την νέαν Συνεταιριστική ιδεολογίαν την οποίαν εισήγαγεν εις την Ελλάδα ο μακαρίτης ο Γιασεμίδης, παρακολουθούσα δύο ξένα περιοδικά, το Educateur της Lousanne ως και τη Revue Pedagogique de Paris και τα νέα κοινωνικά, πολιτικά ρεύματα, ως διεμορφώνοντο εις την Ευρώπη και ιδίως εις την Ελλάδα και μόλις μετά την λαϊκήν επανάσταση του Γουδιού του 1909. Η επανάσταση αυτή ήταν λαϊκό ξύπνημα, λαϊκό ξέσπασμα, που έδειχνε καθαρά τον πόθο του λαού να ζήσει μια ζωή ελεύθερη, χωρίς τα γκέμια των τζακιών...». Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε την «υποδοχή» της Στάση του Γουδιού, που επεφύλαξε η καλαβρυτινή εφημερίδα Στυξ με την οποία ο Παπαγεωργίου συνεργαζόταν τακτικά. Συγκεκριμένα η εφημερίδα με πρωτοσέλιδο της εγκωμιάζει τη Στάση και τάσσεται υπέρμαχος αυτής της εξέλιξης. Σχετικά βλ. το πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο «Εμπρός» στο εφ Στυξ, έτος Ε', αριθμ φύλλου 212, Καλάβρυτα, 15 Νοεμβρίου 1909.

αυτής της προσπάθειας. Οι γνώσεις του, το κοινωνικό του κύρος και η ιδεολογική του καθαρότητα αποτέλεσαν τα αντίβαρα των εμποδίων και των δισταγμών και το εγχείρημα πέτυχε⁶⁷. Έτσι πολύ πριν ακόμα γενικευθεί η λειτουργία των συνεταιριστικών συλλόγων στην υπόλοιπη Ελλάδα, τα Βραχνεία είχαν ήδη αποκτήσει το δικό τους και ο Β. Παπαγεωργίου αισθάνθηκε τον εαυτό του πρωτοπόρο. Οι εξελίξεις τον δικαίωσαν⁶⁸.

Πέρα από την ενασχόλησή του με το σύλλογο Αρμονία, ο Παπαγεωργίου σε κάθε ευκαιρία που του παρουσιαζόταν, φρόντιζε να παρεμβαίνει σε ζητήματα τα οποία αφορούσαν τη σχέση του πολίτη με τα κοινά. Οι παρεμβάσεις του δείχνουν πως ήταν υποστηρικτής της συνταγματικής νομιμότητας και ισονομίας και μάλιστα αρκετές φορές αντιμετώπιζε τις όποιες παρατυπίες με μια ιδιαίτερα δυναμική φρασεολογία⁶⁹.

Η δράση του Β. Παπαγεωργίου εκτείνεται και σε άλλους χώρους. Η ιδιαίτερη ενασχόλησή του με την λαογραφική και ιστορική τεκμηρίωση, τον κάνουν γνωστό στους σχετικούς κύκλους. Έτσι το 1912 με επιστολή του Ν.Γ. Πολίτη, διευθυντή τότε της «Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας», του ζητείται να γίνει μέλος της, κατόπιν

⁶⁷ Ο ίδιος σημειώνει τα βιογραφικά του σημειώματα: «Για τη σύσταση του Συν/σμού υπήρχαν πολλά εμπόδια π.χ. οι μπακάληδες, οι λειτρουβιαραίοι, έλλειψις χρημάτων για προκαταβολή μεριδίων, φανερά και αφανής αντίδρασις, η άγνοια πολλών, ο φθόνος μερικών και τα τοιαύτα.[...] Είχα πεποιθήσει ότι το έργο του Συν/σμού θα ευωδούτο. Πολλά παιδιά μορφωμένα θα βοηθούσαν. Η αρχή έλειπε. Την αρχή την έδωκα μόνος μου όχι μόνον με λόγια αλλά και με έργα...».

⁶⁸ Στα βιογραφικά του σημειώματα αναφέρει: «Η αλήθεια είναι ότι κόπιασα πολύ, γιατί η Συνεταιριστικά ιδεολογία δεν είχε ακόμη διαδοθή, ούτε μελετηθή. Ο νόμος 602 ύστερα από ένα χρόνο εψηφίσθη. Ο δικός μας συνεταιρισμός είχε την τιμή να προηγηθή όλων και εχρησίμευσε ως παράδειγμα και για τα άλλα χωριά».

⁶⁹ Για παράδειγμα σε άρθρο του σε τοπική εφημερίδα πάνω στο ζήτημα της λειτουργίας της σιδηροδρομικής γραμμής Διακοπτού- Καλαβρύτων κι έπειτα από κάποια προβλήματα που δημιουργήθηκαν στη σχέση υπαλλήλων της γραμμής και κοινού ο ίδιος επισημαίνει: «Εν τέλει σας υπενθυμίζω, ότι εφ' όσον Κυβερνώμεθα Συνταγματικώς οι κ. κ. ούτοι υπάλληλοι πρέπει να είναι όντως υπηρέται κα της τελευταίας κάππας, άλλως τε ας υπάγωσιν εις την οικίαν των. Πρέπει να εννοήσωσι καλά, ότι δι' ανωνύμων υβριστικών ατίμων επιστολών δε θα κατορθώσουν τίποτε και: ότι πάντοτε τα χρυσά τους γαλόνια θα είναι υπό την πτέρναν της τελευταίας τρίχας της πλέον ξεβαμμένης γιδοκαπτότας του τελευταίου πολίτη, και υπό τον αυστηρόν έλεγχον των φορολογουμένων πολιτών».

*Σχετικά βλ. άρθρο του με τίτλο: «Και πάλι ο Σιδηρόδρομος Διακοπτού- Καλαβρύτων» στο εφ. Στωξ, Καλάβρυτα, 2 Νοεμβρίου 1908

«πρότασης του Δ. Λάμψα», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται⁷⁰. Μια τέτοια εξέλιξη, όπως ο ίδιος αναφέρει, αποτέλεσε τιμή για τον ίδιο και αναγνώριση των ικανοτήτων του.

Επίσης, στο προσωπικό αρχείο του βρέθηκαν έντυπα τα οποία τον ενέπλεκαν και σε άλλες δραστηριότητες. Συγκεκριμένα, από το 1907 ο Παναχαϊκός Γυμναστικός Σύλλογος τον εξέλεξε έφορο στο τμήμα του, ενώ το 1912 ο ειρηνοδίκης Πατρών επικύρωσε τον διορισμό του ως επίτροπο στον ιερό ναό του Αγ. Βασιλείου του χωριού του.

IV. Το συγγραφικό έργο του Β. Παπαγεωργίου

Η αγωγική δράση του Β. Παπαγεωργίου κατά τη διάρκεια που ήταν διορισμένος δάσκαλος στο δημοτικό σχολείο, είναι πλούσια κι αρκετά ενδιαφέρουσα. Η ταξινόμηση του συγγραφικού του έργου μας αποκαλύπτει τις εξής κατηγορίες:

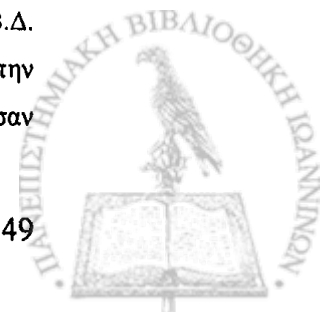
A. Σχολικά βιβλία.

Το 1906 ο Β. Παπαγεωργίου σε συνεργασία με το συνάδερφό του Α. Παπαθανασόπουλο, με τον οποίον υπηρετούσαν στο ίδιο σχολείο στα Βραχνεία, εκδίδουν το σχολικό βιβλίο: «Γραμματική της ομιλουμένης και γραφομένης καθαρευούσης ελληνικής γλώσσας»⁷¹. Για το βιβλίο αυτό οι συγγραφείς φρόντισαν να πάρουν την έγκριση του Υπουργείου Παιδείας ώστε να αποτελέσει εγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο για τα δημοτικά σχολεία και το κατάφεραν⁷². Οι ίδιοι οι

⁷⁰ Η επιστολή αυτή βρέθηκε στο προσωπικό του αρχείο. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Η ελληνική λαογραφική εταιρεία κατά την συνεδρία του συμβουλίου αυτής της 9 Φεβρουαρίου 1912 εξέλεξεν υμάς τακτικόν εταίρον αυτής κατά πρότασιν του κ. Δημ. Λάμψα. Ελπίζομεν ότι ασπαζόμενος τον σκοπόν της εταιρείας θα παραίχητε ευμενώς την υμετέραν σύμπραξιν και αρωγήν, συνεργαζόμενος εις τας δημοσιεύσεις ή πλουτίζων τας συλλογάς αυτής ή ως ηθέλετε κρίνη προσφορώτατον συντελών εις την πρόδον των έργων, άτινα η εταιρεία ανέλαβεν. Παρακαλούμεν υμάς να δεχθήτε την διαβεβαίωσιν της ημετέρας εξαιρέτου περί υμών υπολήψεως».

⁷¹ Σχετικά βλ. Παπαθανασόπουλου- Παπαγεωργίου, Πρωτοβάθμιων Δημοδιδασκάλων, *Γραμματική της ομιλουμένης και γραφομένης καθαρευούσης ελληνικής γλώσσας*, έκδοσις πρώτη, Τυπογραφείον Διονυσίου Γ. Ευστρατίου, εν Αθήναις, 1906.

⁷² Πράγματι με εγκύκλιό του το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως (αριθμ. πρωτ. 7361/ διεκπ 7873) την 15^η Μαΐου 1906, στηριζόμενο στο Ν. ΒΤΓ'/1895 και στο οικείο Β.Δ. «περί διαγωνισμού διδακτικών βιβλίων της στοιχειώδους εκπαίδευσως» και αφού πήρε υπόψη του την έκθεση της οικείας επιτροπείας, ενέκρινε «την υφ' υμών εις το διαγωνισμόν υποβληθείσα»

συγγραφείς στον πρόλογο του βιβλίου αναφέρουν πως «Κατιδόντες εκ πείρας την ανάγκην καταλλήλου βοηθητικού βιβλίου διά το μάθημα της Γραμματικής, προέβημεν εις την σύνταξιν του παρόντος, πεποιθότες ότι συντελούμεν πως εις την πλήρωσιν λίαν επαισθητής σχολικής ανάγκης»⁷³. Θα πρέπει να επισημάνουμε πως η γραμματική αποτελούσε τα χρόνια αυτά αλλά και για αρκετό καιρό αργότερα, ακρογωνιαίο λίθο του αποδεκτού διδακτικού και μαθησιακού στυλ και πιστοποίησης της εγγράμματης μαθητικής ζωής. Έξάλλου η καθαρεύουσα, ως επίσημη γλώσσα, στήριζε την εκμάθησή της στην αποστήθιση και απομνημόνευση πλήθους γραμματικών κανόνων. Οι συγγραφείς υποστήριζαν πως η ύλη στο σχολικό αυτό βιβλίο ήταν έτσι διαρρυθμισμένη, ώστε οι μαθητές και ο δάσκαλος θα βοηθούνταν αρκετά. Χρησιμοποιούσαν αρκετά παραδείγματα σε κάθε γραμματικό φαινόμενο και οι γραμματικοί κανόνες, ισχυρίζονταν, πως προέκυπταν και αποστηθίζονταν εύκολα.

Β. Παιδαγωγικές- Ψυχολογικές μελέτες

Ο Β. Παπαγεωργίου κατά τη διδασκαλική του πορεία προσπάθησε να είναι ενημερωμένος πάνω στις απαιτήσεις της δουλειάς του, επιχειρώντας ταυτόχρονα να προσδώσει συγκεκριμένους προσανατολισμούς σε αυτήν. Ο Β. Παπαγεωργίου διατηρούσε μια πλούσια προσωπική βιβλιοθήκη. Όπως ο ίδιος αναφέρει στις προσωπικές του σημειώσεις: «Τα βιβλία μου άρεγαν. Ό,τι βιβλίο εξεδίδετο το είχα. Επίσης όλα τα περιοδικά που εξεδίδοντο από το 1903 προσπαθούσα όλα να τα έχω στη βιβλιοθήκη μου. Σήμερα μπορώ να ειπώ πως έχω πολύ μεγάλη Βιβλιοθήκη». Ήταν, μάλιστα, συνδρομητής σε ξένα εκπαιδευτικά περιοδικά, με μερικά από τα οποία εντοπίσαμε πως διατηρούσε επικοινωνία⁷⁴. Είναι φυσικό επακόλουθο, αφού

Γραμματική, όπως εισαχθή επί πενταετίαν από του προσεχούς σχολικού έτους ως διδακτικόν βιβλίο ιδα τους μαθητάς της Γ' και Δ' τάξεως των δημοτικών σχολείων, δημοσίων, δημοσυντήρητων και ιδιωτικών».

⁷³ Στο ίδιο ό.π., σ.3

⁷⁴ Συγκεκριμένα σε ένα άρθρο του με το οποίο επιχειρούσε να παρουσιάσει την μεγάλη απόσταση που χωρίζει τα εκπαιδευτικά μεγέθη της Ελλάδας από αυτά των άλλων χωρών αναφέρει: «Ότε προ ημερών έτυχε να μοι ζητηθή η στατιστική επίσημος του Υπουργείου της Παιδείας των Σχολείων, μαθητών, διδασκάλων δια τε τον «Educatour» της Lausanne και δια το περισπούδαστον των Παρισίων «Manuel general del' instruction primaire», αμφότερα Παιδαγωγικά Περιοδικά, απήντησα ότι ντρέπομαι ν' αποστείλω τοιαύτην στατιστικήν...». Σχετικά βλ. «Η Ελλάς υπό εκπαιδευτική άποψιν» Μέρος Ζ', στην εφ. *Ο Νέος Αιών*, (φύλλο 1591/ Πάτρα, 18 Μαρτίου 1907)

διατηρούσε μια τέτοια σχέση με την σχετική βιβλιογραφία, να ήταν αρκετά ενήμερος πάνω σε ζητήματα της παιδαγωγικής κίνησης και μάλιστα των σύγχρονων ρευμάτων της. Έτσι άλλες φορές θα δούμε τον Παπαγεωργίου να συστήνει βιβλία διδακτικής σε δασκάλους⁷⁵, άλλες να αρθρογραφεί ο ίδιος πάνω σε σύγχρονα για την εποχή του εκπαιδευτικά θέματα⁷⁶ ή να κάνει αφιερώματα σε επιφανείς παιδαγωγούς και άλλες φορές, τέλος, να παρακολουθεί τις επισημάνσεις συναδέλφων του πάνω, κυρίως, στη διδασκαλία μαθημάτων⁷⁷. Το γλωσσικό ζήτημα δε φαίνεται να τον απασχόλησε ιδιαίτερα. Η γλώσσα που χρησιμοποίησε στα κείμενά του ήταν η απλή καθαρεύουσα.

Συγκεκριμένα, στο εκπαιδευτικό-συνδικαλιστικό περιοδικό «Το Δημοτικόν Σχολείον» το 1907 δημοσιεύει βιογραφική μελέτη αφιερωμένη στον W. Rein⁷⁸ με την ευκαιρία εορτασμού του ιωβηλαίου του (60^ο έτος της ηλικίας του). Ο τελευταίος σημαντικός από τους Ερβαρτιανούς παιδαγωγός W. Rein υπήρξε εκείνη την εποχή σημαντική προσωπικότητα, όχι όμως τόσο γνωστή ακόμα στην Ελλάδα⁷⁹.

⁷⁵ Για παράδειγμα με σχετικό του άρθρο σε τοπική εφημερίδα γνωστοποιεί στους συναδέλφους του δημοδιδασκάλους και υποδιδασκάλους το βιβλίο ενός δάσκαλου με το τίτλο: «Η θεωρία της αγωγής του Έρβαρτου» και με την παρατήρηση ότι πρόκειται για «βιβλίον χρησιμότατο στο διδασκαλικό κλάδο, ούτινος το σύστημα από ετών πολλών ακολουθούμεν εν Ελλάδι και περί του οποίου ελάχιστην αν μηδεμίαν ιδέαν έχομεν». Σχετικά βλ. το δημοσίευμα με τίτλο: «Γνωστοποιήσεις Προς τους Δημοδιδασκάλους αμφοτέρων των φύλων και Υποδιδασκάλους» στο εφ. *Στυξ* έτος Ε', αριθμ φύλλου 212, Καλάβρυτα, 15 Νοεμβρίου 1909.

⁷⁶ Το 1910 στο εκπαιδευτικό περιοδικό «Το Δημοτικόν Σχολείον» δημοσιεύει μελέτη του, στη στήλη με την ονομασία Ψυχολογικά παρατηρήσεις, με τίτλο: «Ο φόβος παρά τοις παισίν». Στη συγκεκριμένη μελέτη φαίνεται καθαρά πως στηρίζεται σε πρόσφατες έρευνες του Α. Binet (Διευθυντή τότε του εργαστηρίου ψυχολογίας της Σορβώνης) και στο άρθρο του επιχειρεί να διακρίνει τα είδη του φόβου που παρουσιάζουν τα παιδιά στη σχολική τάξη, τα γνωρίσματα αυτού και να προτείνει πρακτικούς τρόπους αντιμετώπισής του. Σχετικά βλ. το άρθρο «Ψυχολογικά παρατηρήσεις. Ο φόβος παρά τοις παισίν», στο περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον*, τεύχος Γ', Αθήνα, 1910, σ.137-144.

⁷⁷ Στο προσωπικό του αρχείο διακρίναμε αρκετά βιβλία και μελέτες άλλων, κυρίως σε ζητήματα διδασκαλίας μαθημάτων, πάνω στα οποία ο ίδιος είχε σημειώσει τις δικές του παρατηρήσεις. Συγκεκριμένα διακρίναμε πως μελετούσε ιδιαίτερα τον Ν. Εξαρχόπουλο, το Δ. Λάμψα, κα., μελέτες επιθεωρητών (π.χ. Β. Σταματέλλου, Ι. Βαχαβιόλου κ.α.), καθώς επίσης και μελέτες οι οποίες αφορούσαν ιστορικά ή εκπαιδευτικά γεγονότα και εξελίξεις.

⁷⁸ Σχετικά βλ. «Παιδαγωγικά φυσιογνωμία. Wilhem Rein», στο περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον*, τεύχος Α', Αθήνα 1907, σ.133-136.

⁷⁹ Αφιέρωμα στον W. Rein βλ. μεταξύ άλλων Albert Reble, *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, μετάφραση Θ. Χατζηστεφανίδη, Σ. Χατζηστεφανίδη- Πολυζώη, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1990, σ. 403. Εκτενές αφιέρωμα στον W. Rein, θα δούμε αργότερα (1923) από τον Μ. Παπαπαύρο στο εκπαιδευτικό

Στο αφιέρωμα αυτό, ο Β. Παπαγεωργίου, επισημαίνει ότι στηρίχτηκε σε σχετικό άρθρο από το περιοδικό *L' Educateur*, το οποίο μελετούσε συστηματικά εκείνη την εποχή.

Στη μελέτη αυτή ο Παπαγεωργίου επισημαίνει πως ο Rein συγκαταλέγεται με τους Ziller, Dorpfeld, Willmann, Vogt και Mager, στους νεοερβαρτιανούς και στην αντίστοιχη σχολή, σε αντίθεση με τους «ορθόδοξους Ερβαρτιανούς, μεταξύ των οποίων επισημότεροι είναι ο Waitz, ο Kern, ο Strumpell, ο Stoy και ο Sallwruk».

• Το κείμενο του Παπαγεωργίου αποτελεί ύμνο για τον καθηγητή της Παιδαγωγικής του πανεπιστημίου της Ιένα και μας δείχνει πως πρόκειται για ένθερμο υποστηρικτή του έργου του.

Μια άλλη μελέτη του Παπαγεωργίου πάνω σε θεωρητικά ζητήματα είναι κι αυτή που δημοσιεύει το 1909 στο ίδιο περιοδικό με θέμα: «Ο φόβος παρά τοις παισίν»⁸⁰.

Η μελέτη αυτή εντάσσεται στις ψυχολογικές μελέτες και σχετίζεται με την εργασία του Α. Binet, διευθυντή του εργαστηρίου της φυσιολογικής ψυχολογίας της Σορβώνης. Ο Παπαγεωργίου εκτιμά πως το σχολείο αποτελεί «έξοχον και αναπεπταμένον πεδίων ψυχολογικών παρατηρήσεων, και οι Διδάσκαλοι, οίτινες ήθελον ασχοληθή σπουδαίως με την επιστήμην ταύτην θα ηδύναντο να δρέψωσι πολυαρίθμους δάφνας». Η στροφή στη σύνδεση του σχολείου με τη ψυχολογία αποτελεί εκείνη την εποχή ό,τι πιο πρωτοπόρο και συνέβαλε στην ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης, μέσω κυρίως της Πειραματικής Παιδαγωγικής. Την εποχή αυτή αναπτύσσονται στην Ευρώπη μια σειρά εμπειρικών ερευνών⁸¹, οι οποίες εντάσσονται στην επιστημονική παιδοψυχολογία, και αποτελούν παράγοντες ώθησης του ρεύματος της μεταρρυθμιστικής παιδαγωγικής που σημειώνεται στις αρχές του 20 αι.

Την μελέτη του ο Β. Παπαγεωργίου, με βάση τη δομή των νέων προσεγγίσεων, τη στηρίζει σε εμπειρικά δεδομένα, διακρίνοντας: α) τη φύση του

περιοδικό *Εργασία*, του οποίου υπήρξε διευθυντής, δημοσιευμένο σε συνέχειες. Σχετικά βλ. Kessler Kūt., «Εξοχοι Παιδαγωγοί- Γουιέλμος Ράιν», μετ. Μ. Παπαμαύρος, στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', τεύχος 4 κ.ε, σ.94-96.

⁸⁰ Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., «Ψυχολογικά παρατηρήσεις. Ο φόβος παρά τοις παισίν», στο περ. *Το Δημότικόν Σχολείον*, τεύχος Γ', Αθήνα, 1910, σ.137-144.

⁸¹ Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το έργο των Wilhelm, Karl Groos, Alfred Binet, Jan Piaget, James Sully κ.α. Σχετικά βλ., Reble A., *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, ό.π., σ. 537-539.

φόβου, β) τα γνωρίσματα του φόβου στο παιδί, γ) τη μετάδοση του φόβου και δ) τα μέσα θεραπείας του φόβου στους μικρούς μαθητές. Απευθυνόμενος στους δασκάλους αποφαίνεται πως πρέπει να μη μεταχειρίζονται τις σωματικές τιμωρίες, τις απειλές και τους εμπαιγμούς. Επίσης, να προσέχουν «να μη υποδεχόμεθα τους φόβους δια του γέλωτος και των εμπαιγμών [...] Ο παιδαγωγός οφείλει να δεικνύη απόλυτον ηρεμίαν και ψυχικήν γαλήνην όχι μόνον διά των λόγων του, αλλά πρό πάντων διά της ησύχου και φυσικής θέσεώς του, οφείλει να διδάσκη διά του παραδείγματος. Ό,τι πράττεται εντυπώνεται καλλίτερον εις τον παίδα παρ' ό,τι λέγεται»⁸².

Γ. Κριτική του εκπαιδευτικού συστήματος.

Η περίοδος από το 1905 μέχρι το 1910 είναι η εντονότερη και παραγωγικότερη περίοδος για το δάσκαλο Β. Παπαγεωργίου, κυρίως σε ότι αφορά την αρθρογραφία και την εν γένει του παρουσία στα εκπαιδευτικά - χωρίς αυτό να σημαίνει πως μετά το 1910 σταματά με την δραστηριότητα αυτή. Οι μελέτες του, τις οποίες δημοσιεύει σε περιοδικά και εφημερίδες, καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα εκπαιδευτικών ζητημάτων και διακρίνονται για την κριτική τους διάθεση και τεκμηρίωσή τους.

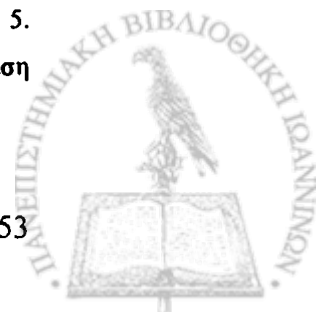
Μελετώντας συνολικά την αρθρογραφία του Β. Παπαγεωργίου πάνω σε αυτή τη θεματική κατηγορία μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής υποκατηγορίες στις οποίες εντάσσονται οι δημοσιεύσεις του:

α) *Η εκπαιδευτική κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 1905*: Ένα μεγάλο τμήμα των κειμένων του Β. Παπαγεωργίου καταλαμβάνει η μαχητική κριτική που ασκεί πάνω στα ζητήματα της εικόνας που παρουσιάζει το εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο επικρατεί στην Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αι.

Κατ' αρχήν, μια σειρά άρθρων του έχουν ως στόχο το Ν. ΓΨΗ' / 1905 και τις συνέπειες που έχει επιφέρει στο σώμα των δασκάλων. Επιχειρεί είτε με σαρκασμό⁸³

⁸² Παπαγεωργίου Β., «Ψυχολογικά παρατηρήσεις. Ο φόβος παρά τοις παισίν», ό.π. σ.

⁸³ Το μόνο «καλό» που επέφερε ήταν «ότι υπέρ τους 800 δημοδιδασκάλους επέταξεν ανηλεώς και ασπλάγγως εις τους δρόμους [...] υπέρ τα 300 πλήρη Δημοτικά Σχολεία υπεβίβασεν εις Γραμματεία...» Σχετικά βλ. το άρθρο: «Το παρ' ημίν εκπαιδευτικόν σύστημα. Τι λέγουν οι δημοδιδάσκαλοι- Αξιοθρήνητος και απελπιστική η κατάσταση» στο εφημ. *Πατρίς (του Βουκουρεστίου-Ιδρυτής Σπ. Σίμος)*, φύλλο με αριθ. 4646, έτος 17^{ον}, Περίοδος Β', Αθήναι, 4 Ιουλίου 1907, σ. 5. Σημειώνουμε πως η εφημερίδα αυτή είχε διαθέσει τις στήλες της την εποχή εκείνη για την κατάθεση ενός εκπαιδευτικού προβληματισμού από μεριάς των εκπαιδευτικών.

είτε με ειρωνεία⁸⁴ να επιτεθεί στον συγκεκριμένο νόμο. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Πώς θα επιτελέση ο ιεροφάντης ούτος το υψηλόν του διδασκάλου επάγγελμα, όταν καθ' ἑκάστην αθυμή και ποτίζεται με ποτήρια χολής, βλέπων πότε μεν τα τέκνα του νηστικά και γυμνά, πότε δε και τον στόμαχόν του διαμαρτυρόμενον αισθανόμενον;»⁸⁵. Άλλοτε, με αφορμή τα όσα περνά ο δάσκαλος όταν παρουσιάζεται μπροστά στους ταμίες για να πληρωθεί, επιτίθεται ευθέως κατά του κρατικού μηχανισμού ο οποίος «λιδωρεί, εμπαιίζει και καταρρακώνει το κύρος τους». Αντιδρά έντονα και προτείνει στους δασκάλους να τους δώσουν ένα «γρόνθο και μάλιστα βασιλικό»⁸⁶. Τέλος, με αφορμή επίκαιρα ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής, όπως π.χ. η καθιέρωση εορτής της σημαίας, επιχειρεί να στρέψει το ενδιαφέρον του υπουργού στο πραγματικό διακύβευμα, το οποίο είναι η ανύψωση της θέσης του δασκάλου και της παιδείας γενικότερα και όχι η ανύψωση της σημαίας. Για να σημειώσει χαρακτηριστικά: «Αντί της εορτής της Σημαίας δια τα Δημοτικά Σχολεία καλλίτερον θα ήτο και πλειότερον θα ενεθουσιάζοντο οι μαθηταί εάν οι Διδάσκαλοι ενεγίγνωσκον την άρσιν της περιπτύστου Εγκυκλίου του Υπουργείου των Οικονομικών»⁸⁷.

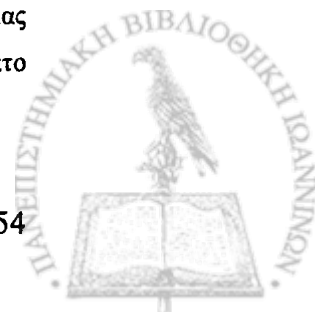
Ένας άλλος τομέας της αρθρογραφίας του, σε αυτή την κατηγορία, αφορά την αποτίμηση του εκπαιδευτικού συστήματος και τα ελαττώματα τα οποία το κατατρέχουν. Μέσα κυρίως από τις στήλες εφημερίδων, όπως η «Πατρίς», η οποία εκείνη την εποχή είχε διαθέσει τις στήλες της στον εκπαιδευτικό προβληματισμό, ο Παπαγεωργίου βρίσκει την ευκαιρία να συμμετάσχει στον έντυπο αυτό διάλογο με παρεμβάσεις του. Η γνώμη του είναι ότι η βασική αιτία υστέρησης της λαϊκής εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι η έλλειψη συστήματος. «Θέλομεν Σύστημα. Σύστημα τέλειον, σοβαρόν, ενιαίον, πλήρες, σκόπιμον και εθνοπρεπές» σημειώνει σε σχετικό άρθρο του, για να διευκρινήσει: «Με τη λέξιν Σύστημα Εκπαιδευτικόν, εννοώ άπαντας τους Νόμους και τα σχετικά διατάγματα, άτινα διέπouσι την

⁸⁴ Ο νόμος «εψηφίσθη ασυζητητί εν παννυχίσι συνεδριάσεσι των πλείστων βουλευτών δια ρογαλισμών παρακολουθούντων την συζήτησιν», στο ίδιο ό.π.

⁸⁵ Στο ίδιο ο.π.

⁸⁶ Σχετικά βλ. το άρθρο του με τίτλο: «Απαιτείται γρόνθος» στην εφ. *Στυξ*, αριθ φύλλου 145, έτος Γ', Καλάβρυτα, 15 Ιουνίου 1908

⁸⁷ Σχετικά βλ. τα άρθρα «Η εορτή της Σημαίας» στο εφ *Στυξ* (το απόκομμα εφημερίδας δεν μας πληροφορεί για τον αριθμ φύλλου) και «Ο κ. Στάης και η Σημαία» στην εφ. *Πελοπόννησος*, Σάββατο 18 Οκτωβρίου 1908

κυβέρνησιν της Εκπαιδευτικής μηχανής»⁸⁸. Αντιτίθεται στις απόψεις εκείνων που θεωρούν τον δάσκαλο υπεύθυνο της εκπαιδευτικής καχεξίας και διερωτάται: «Πώς κύριόι θέλετε να φορτώσετε τα τρωτά όλα εις τους ευλογημένους αυτούς ανθρώπους, αφού ουδεμίαν πρόνοιαν λαμβάνετε ώστε να τους δείξετε την αποστολήν των; Τι αξίωσιν δύναται να έχη τις από ένα δημοδιδάσκαλο, όταν από τέσσαρας ξηρούς τοίχους δεν του δίδεται ούτε μίαν σανίδα δια πίνακα; Όταν καλά καλά δεν γνωρίζη τι να διδάξη, διότι η Κεντρική υπηρεσία δεν έλαβε τον κόπον να συντάξη το πολυθρύλητον αναλυτικόν πρόγραμμα;»⁸⁹.

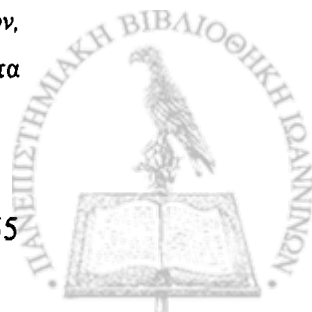
Είναι σίγουρο πως οι απόψεις αυτές δεν είναι προϊόν αποκλειστικά δικών του προβληματισμών. Απηχούν τις απόψεις μια συγκεκριμένης μερίδας των δασκάλων έτσι όπως αποτυπώνονται στις σελίδες των εκπαιδευτικών περιοδικών της εποχής⁹⁰.

Με άλλες του παρέμβασεις επιχειρεί να συνδέσει κοινωνικά φαινόμενα τα οποία απασχολούν έντονα την ελληνική κοινωνία εκείνη την περίοδο με την ασκούμενη εκπαιδευτική πολιτική. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η σταφιδική κρίση στάθηκε καθοριστικός παράγοντας ώστε να αναζητήσουν αρκετοί μια καλύτερη ζωή στο εξωτερικό κι έτσι να γίνουν οικονομικοί μετανάστες. Το σοβαρό αυτό κοινωνικό φαινόμενο ο Παπαγεωργίου το συνδέει με τις εκπαιδευτικές εξελίξεις. Με αφορμή τις αγορεύσεις βουλευτών (και ιδιαίτερα του Δ. Γούναρη) στη βουλή για το θέμα αυτό, δηλώνει πως παρόλες τις καλές προθέσεις τους οι βουλευτές «δεν ηδυνήθησαν εν τούτοις να εξεύρωσι το ουσιωδέστατον και κυριώτατον αίτιον, να το ανασύρωσιν εις την επιφάνειαν, να το εξερευνήσωσι και τέλος να συστήσωσι και τα ανάλογα θεραπευτικά μέσα». Το αίτιο αυτό για τον ίδιο δεν είναι άλλο (συμφωνώντας με την εισήγηση του νομικού συμβούλου Θεοδορίδη που το έθιξε σε μια συζήτηση) από το ότι «η Ελλάς έμεινε άνευ δημοτικής εκπαιδύσεως, καθόσον δεν αξίζουσι της προσωνομίας ταύτης οι αχυρώνες οι εδώ κι εκεί βαπτιζόμενοι εις διδακτήρια, ούτε

⁸⁸ Σχετικά βλ. το άρθρο του με τίτλο: «Τι λέγουν οι δημοδιδάσκαλοι. Σύστημα! Σύστημα! Σύστημα!», στο εφ. *Πατρίς (του Βουκουρεστίου)*, έτος 18^ο, Περίοδος Β', αριθμ φύλλου 4903, Αθήναι, Σάββατο 1 Σεπτεμβρίου 1907.

⁸⁹ Στο ίδιο ο.π. Παρόμοιες απόψεις καταθέτει και σε άλλο του άρθρο με τίτλο: «Η Δημοτική εκπαίδευσις εν Ελλάδι. Εάν υπήρχε σύστημα ποια θα ήτο», στο εφ. *Πατρίς (του Βουκουρεστίου)*, έτος 18^ο, Περίοδος Β', αριθμ φύλλου 4917, Αθήναι, Κυριακή 16 Σεπτεμβρίου 1907.

⁹⁰ Συγκεκριμένα μια φυλλομέτρηση του εκπαιδευτικού περιοδικού «*Το Δημοτικόν Σχολείον*, Έκδιδόμενον υπό του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων», είναι αρκετή για να μας πείσει για τα ζητήματα τα οποία έθεταν οι δάσκαλοι την περίοδο αυτή.

άθλια τινά όντα αποζώντα εκ των ψυχίων της τραπέξης των Δημάρχων και εις πάσαν σκληράν δοκιμασίαν υποβαλλόμενα και τα οποία εκαλούντο Δημοδιδάσκαλοι»⁹¹. Προχωρώντας μάλιστα πιο πέρα, τοποθετεί το πρόβλημα από συγκεκριμένη κοινωνιολογική σκοπιά. Διακρίνει δίπλα στην «απαιδευσιά του λαού» την αύξηση των ελληνικών σχολείων και των γυμνασίων τα οποία δημιούργησαν «λεγεώνες θεσιτηρών, αποβλεπόντων εις το Κράτος, το οποίον υποχρέωσίν του εθεώρησε πλέον να τους διαθέση εις βάρος του εργαζόμενου λαού...εννοούντας να ζήσωσιν εκ του δημσίου ταμείου». Και συμπληρώνει: «Ιδού λοιπόν βαθυσπούδαστος μελέτη περί μεταναστεύσεως, ήτις θέτει τον δάκτυλόν της επί της καιριωτάτης πληγής, της πλημμελούς λαϊκής Εκπαιδεύσεως, τουθ' όπερ άπαντες οι λιγυροί της Βουλής αγορηταί αντιπαρήλθον[...] Εις εκείνους, οίτινες δεν διαβλέπουσιν ουδεμίαν σχέσιν μεταξύ μεταναστεύσεως και οικονομικής καχεξίας αφ' ενός και αληθούς εκπαιδεύσεως και πλουτοπαραγωγικών δυνάμεων αφ' ετέρου, εις τούτους, λέγω, αρκούμαι μόνον να υπομνήσω... τα ρήματα ενός διακεκριμένου Ιταλού λογίου, του Mangiorgino Ferraris: Υπό οικονομικήν έποψιν η παιδεία είναι πλούτος. Το βελτιούν την Εθνικήν αγωγήν ισούται τω αποκτάν πλούτη, διότι πάντοτε σχεδόν αληθεύει ότι ο άνθρωπος τόσοσιν αξίζει όσον γνωρίζει...»⁹².

Είναι φανερό πως ο Παπαγεωργίου ασκεί μια κριτική δημοσιογραφία, επιδιώκοντας να στηρίζει τα επιχειρήματά του σε απόψεις διανοουμένων της εποχής. Με τα κείμενά του επιχειρεί να διεγείρει τη σκέψη και το θυμικό των αναγνωστών, αποκτώντας και ο ίδιος τα χαρακτηριστικά ενός διανοούμενου της εποχής του. Το πολιτικό μήνυμα που διακρίνεται πίσω από τα γραφόμενά του αντιστοιχεί με αυτό που κατά συνθήκη θα ονομάζαμε εκσυγχρονιστικό, πέρα και πάνω από τις δυνατότητες και το λόγο των πολιτικών δυνάμεων που δρουν αυτήν την εποχή στο πολιτικό σκηνικό. Βασική απόληξη της προσπάθειάς του είναι να επαναπροσδιορίσει τους εθνικούς στόχους της Ελλάδας και να τους συνδέσει άμεσα με τους εκπαιδευτικούς στόχους. Η εθνική ήττα του 1897 έχει διαχύσει στον ελληνικό λαό την πεποίθηση πως στην προσπάθεια της εθνικής ανάτασης σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσει το εκπαιδευτικό επίπεδο του λαού. Μέχρι το 1907 που γράφει αυτά τα άρθρα ο Παπαγεωργίου, στον πολιτικό ορίζοντα δεν φαίνεται ακόμα ο πολιτικός

⁹¹ Σχετικά βλ. το άρθρο του Παπαγεωργίου με τίτλο: «Η μετανάστευσις και τα συστήματά μας. Παιδεία και Πολιτεία αι αφορμαί του κακού. Το καθήκον της κυβερνήσεως» στο εφ, *Πατρίς* (του Βουκουρεστίου), έτος 18^ο, Περίοδος Β', Αθήναι, Σάββατο 10 Αυγούστου 1907.

⁹² Στο ίδιο ο.π.

σηματισμός, ο οποίος θα ενσωματώνει αυτές τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς και θα δώσει νέα ώθηση στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Ο δημοτικισμός ως κίνημα, αφορά ακόμα τις φιλολογικές παρέες και δεν έχει αποτελέσει σημείο πολιτικών αντιπαραθέσεων. Το αμέσως επόμενο διάστημα οι δημοτικιστές οργανώνουν τις διεκδικήσεις τους, όμως πάνω σε αυτό το ζήτημα δεν βλέπουμε τον Παπαγεωργίου να παίρνει θέση. Ο ίδιος δραστηριοποιείται από τη στιγμή που κάνει την εμφάνισή του το κόμμα των φιλελευθέρων, αμέσως μετά τη στάση στο Γουδί, το οποίο και θα κερδίσει αμέσως την εκτίμηση και υποστήριξη του και θα επενδύσει επάνω του τις ελπίδες για μια νέα προσπάθεια⁹³.

Τέλος, ένας άλλος τομέας πάνω στον οποίο αφιερώνει τον προβληματισμό του ο Παπαγεωργίου αφορά τη συγκριτική μελέτη του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, με αυτά των άλλων ευρωπαϊκών και προηγμένων χωρών. Εδώ ο Παπαγεωργίου θα χρησιμοποιήσει στατιστικές μελέτες, δεδομένα και στοιχεία τα οποία αποδεικνύουν σαφέστατα την πρόοδο που έχουν επιτελέσει οι άλλες χώρες στην λαϊκή εκπαίδευση σε σχέση με τα ελληνικά πεπραγμένα. Η καλή γνώση της γαλλικής γλώσσας, την οποία μόνος φρόντισε να αποκτήσει και η μελέτη της ξένης βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας ως συνδρομητής ξένων περιοδικών, του επέτρεψαν να συλλέξει άμεσα τα στοιχεία που ζητούσε. Σε μια σειρά άρθρων του⁹⁴ σε τοπική εφημερίδα, αποδεικνύει σαφέστατα τα μεγέθη που χωρίζουν την Ελλάδα από τις

⁹³ Είναι χαρακτηριστικές οι σκέψεις που καταθέτει στα βιογραφικά του σημειώματα πάνω σε αυτό το ζήτημα: «Η επανάσταση αυτή ήταν λαϊκό ξύπνημα, Λαϊκό ξέσπασμα, που έδειχνε καθαρά τον πόθο του λαού να ζήσει μια ζωή ελεύθερη χωρίς τα γκέμια των τζακιών. Έως τότε διοικούσαν τα πολιτικά τζάκια, που τις λαϊκές ελευθερίες τις χορηγούσαν με το σταγονόμετρο! Εκείνο που εφοβόντουσαν ήσαν τα σχολεία. Για τούτο ήσαν φειδωλοί στα σχολεία. Ήθελαν το λαό στο σκοτάδι. Είχαν συναίσθησι της αδυναμίας των και εφοβούντο τη δύναμι του λαού. Οι αξιωματικοί, οι δικαστικοί όλοι προήρχοντο από τα τζάκια έστω κι αν ήσαν εκφυλισμένοι! Ο Λαός αυτό το διαισθανόταν και με την πρώτη ευκαιρία της Λαϊκοστρατιωτικής επαναστάσεως του 1909 αμέσως κατάλαβε τα αξιώματα όλα. Εκεί που επόλιτευοντο μόνον τα τζάκια: Ρούφοι- Κανακάρηδες- Κουμανιώτηδες- Ρικακήδες- Κοντογούρηδες- Ζαϊμηδες και Πετμεζάδες, τώρα ανέβηκαν στην πολιτική σκηνή ο Λουκάς ο Φλαμής, ο Νιόνιος ο Γκλαβιάς, ο Παπαδημητρίου γιός αγωγιάτου από του Μάνεσι ο και μουλαράς επιλεγόμενος, ο Ανδρ. Μιχαλακόπουλος και άλλοι. Συνταγματάρχης έγινε και ο Νικ. Θούας από τη Δίβρη. Εφέτης έγινε ο Νιονιάκος ο Αργυρόπουλος ο πατριώτης μας κ.τ.τ. Εκείνο που τον πείραζε τα τζάκια ήταν το σχολείο».

⁹⁴ Σχετικά βλ. τα επτά άρθρα του με τίτλο: «Η Ελλάς υπό εκπαιδευτικήν άποψιν», στο εφ. *Ο Νέος Αιών*, έτος Ζ', αριθμοί φύλλων 1584,1585,1586,1587,1589,1590,1591, Πάτραι, 11,12,13,14,16, 17,18, Μαρτίου 1907.

άλλες ευρωπαϊκές ή του παγκόσμιου επιπέδου προηγμένες χώρες στη σύγχρονη συγκυρία. Τα στοιχεία τα οποία παρουσιάζει αφορούν όλους σχεδόν τους τομείς που διακρίνουν βασικές πτυχές της εκπαιδευτικής πολιτικής. Αναφέρεται έτσι στον αριθμό των διδασκαλείων, των σχολικών αιθουσών, του μαθητικού δυναμικού, των δασκάλων και των μεγεθών χρηματοδότησης που προσφέρονται για την εκπαίδευση των άλλων χωρών σε σχέση με τα ελληνικά δεδομένα. Το χαρακτηριστικό είναι πως συνδέει την πρόοδο την οποία παρουσίασαν αυτά τα κράτη στην λαϊκή εκπαίδευση έπειτα από συγκεκριμένα γεγονότα της εθνικής ιστορίας τους⁹⁵. Είναι προφανές πως επιχειρεί να παραλληλίσει την πορεία των άλλων χωρών με αυτήν της Ελλάδας, θέτοντας ως αφετηρία παρόμοιες σχετικά ιστορικές αναγκαιότητες και οριοθετώντας την προοπτική προς την οποία θα πρέπει και η Ελλάδα να κινηθεί⁹⁶.

Ιδιαίτερη αναφορά κάνει ο Β. Παπαγεωργίου στο ιδεολογικό περιεχόμενο του δημοτικού σχολείου και στο σύστοιχο ρόλο του δάσκαλου. Οι αντιλήψεις του επηρεάζονται άμεσα από την πολιτική συγκυρία στην οποία βρίσκεται η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αι., και στηρίζονται στο ιδεολογικό, αξιακό περιεχόμενο που ο ίδιος έχει συγκροτήσει από την περίοδο κιάλας που ήταν αθλητής. Η εθνική ήττα του 1897 όπως επίσης και το τοπίο που διαμορφώνεται την περίοδο αυτή με το Μακεδονικό, οδηγούν σαφέστατα, τον ίδιο, στην εστίαση της εκπαίδευσης στην καλλιέργεια «εθνικού φρονήματος» και στην ανάπτυξη «εθνικού πνεύματος»⁹⁷. Στην κατεύθυνση

⁹⁵ Συγκεκριμένα επισημαίνει: «Πολλά εθνικά δυστυχήματα και συμφοραί εχρησίμευσαν ως κολυμβήθραι αναγεννήσεως εις τα έθνη τα έχοντα συναίσθησιν της εθνικής των ζωής και όντως εκ των συμφορών εσυνετίσθησαν, εσωφρονίσθησαν και εμεγαλύνθησαν», στο ίδιο ό.π. (φύλλο 1584)

⁹⁶ Σχετικά αναφέρει: «Και εν Ελλάδι δυστυχώς επεσκέφθησαν τόσαι και τόσαι ατυχείς εθνικαί συμφοραί, αλλά εκ των σορών τούτωνβ των εθνικών δυστυχημάτων ουδεμία συναίσθησις, ουδέν δίδαγμα θετικόν εξήχθη. Τα ατυχήματα του 1885 και του 1897 έπρεπε να μας σωφρονίσωσι και να μας στρέψωσι την προσοχήν προς το Δημοτικόν Σχολείον ως την μόνην άγκυραν σωτηρίας», στο ίδιο ό.π. (φύλλο 1584)

⁹⁷ Χαρακτηριστικά σημειώνει: «Αλλ' η σπουδαιότερα αιτία, ένεκεν της οποίας έχομεν ανάγκην Δημοδιδασκάλων αρτίων και ενθουσιωδών, είναι ότι πρόκειται και τούτων να μορφώσωμεν, να αποπνευματίσωμεν, να εξιδανικεύσωμεν ένα περιούσιον λαόν εν τη Ανατολή, να εμβάλωμεν Εθνικόν φρόνημα και να αναπτύξωμεν το Εθνικόν πνέυμα, ούτινος σήμεραν υπέρ ποτε και άλλοτε, έχομεν ανάγκην. Ο πολίτης της σήμεραν από των σχολικών εδωλίων πρέπει να εμποτισθή εις την φιλοπατρίαν και να εθισθή εις την τάξιν, πειθαρχίαν, φιλαλληλίαν, φιλονομίαν, δικαιοσύνην κλπ., άτινα καθίστανται απαραίτητα δια τον Έλληνα πολίτην, τον στρατιώτην της αύριον, τον γενναίον υπέρμαχον της Μακεδονίας. Από των θρανίων των Δημοτικών Σχολείων, ας διδαχθή ο μαθητής ζωντανώς την

αυτή αντίστοιχος πρέπει να είναι και ο ρόλος του δάσκαλου. Πολλές φορές θα τον δούμε να τον ονομάζει «ιεροφάντη», «σκαπανέα της προόδου και των εθνικών ιδεωδών», «ιεραπόστολο της Εθνικής ιδέας» κ.α., του οποίου το έργο και το μορφωτικό του επίπεδο τόσο στη φάση της προετοιμασίας όσο και στη φάση της εφαρμογής στη σχολική τάξη θα κατατείνει προς αυτή την κατεύθυνση⁹⁸. Κατά τον Παπαγεωργίου ο δημοδιδάσκαλος είναι ο μεγάλος αδικημένος από την εκπαιδευτική πολιτική. Ο ρόλος του είναι πολυκύμαντος και καθοριστικός στην ανάπτυξη της δημοτικής εκπαίδευσης. Γι' αυτό ζητά επιτακτικά να «εκδιωχθούν» οι γραμματιστές από τα χωριά και τις κωμοπόλεις και να αντικατασταθούν από δημοδιδασκάλους⁹⁹.

θέσιν των εν Μακεδονία αδελφών μας, ας μεθύση ο Δημοδιδάσκαλος τους μικρούς Ελληνοπαίδας αγνών αισθημάτων θάρρους και αυταπαρνήσεως [...]» Σχετικά βλ. στο ίδιο ό.π. (φύλλο 1591).

⁹⁸ Ενδεικτικό των αντιλήψεων που έχει για το δάσκαλο αποτελεί ένα άρθρο του αμέσως μετά τη συμμετοχή του στους Βαλκανικούς Πολέμους. Το άρθρο αυτό είναι μετάφραση από ένα γαλλικό περιοδικό, στο οποίο επιχειρείται να αναδειχθεί η σχέση ανάμεσα στη στρατιωτική θητεία των δασκάλων με το εθνικά προσανατολισμένο έργο τους. Στο άρθρο αυτό επισημαίνεται πως η στρατιωτική θητεία αναπτύσσει τη θέληση των δασκάλων για πειθαρχία και αλληλεγγύη και ιδιαίτερα την συνειδητοποίηση και αναγνώριση «της μηδαμινότητας της ζωής και της ατομικής θελήσεως ενώπιον της Πατρίδος». Το στρατό τον αντιλαμβάνεται ως ένα είδος σχολείου το οποίο βοηθά ιδιαίτερα του εκπαιδευτικούς στρατιώτες να δέχονται «ευχαρίστως την άκαμπτον τάξιν του κανονισμού, την απαιτουμένην ακρίβειαν και εν ταις ελαχίσταις πράξεσι», για να καταλήξει «Αφ' ου η ανάπτυξις της θελήσεως συνίσταται εις το να δεσπόζη τις της βραδύτητος, της σωματικής ραστώνης και εις το να δύναται τις ν' ανθίσταται εις τας κλίσεις του εγωϊσμού, εις την οξυθυμίαν, την οίησιν, να δύναται τις να υποτάσση την σκέψιν του και τας πράξεις του εις ανωτέραν ηθικήν αρχήν, ευκόλως πείθεται τις ότι ουδείς άλλος βίος δύναται να συγκριθῆ προς τον στρατιωτικόν όσον αφορά την ανάπτυξιν της θελήσεως» Σχετικά βλ. το μεταφρασμένο από τον ίδιο άρθρο του Jules Ravoit με τίτλο: «Η στρατιωτική θητεία αναπτύσσουσα την θέλησιν», στο περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον, εκδιδόμενον υπό του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων*, τεύχος Α', τόμος έβδομος (Προεδρία Κ. Σβαρνά), εν Αθήναις, 1913, σ. 15-17.

⁹⁹ Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές του: «Εις τοιαύτας μικράς κοινωνίας απαιτείται δημοδιδάσκαλος εκ των δραστηριοτάτων, διότι η αποστολή του είναι θεία και υψηλή και ουχί τόσο χαμηλή, οία παρουσιάζεται δια των αγραμμάτων Γραμματιστών. Δεν συνίσταται η αποστολή του εις το να διδάσκη μόνον γράμματα ξηρά, τουθ' όπερ και οι ιερείς ηδύναντο να πράξωσιν, αλλά πρόκειται να μορφώση και το κοινωνικό περιβάλλον, είτε διδάσκων, είτε νουθετών, είτε δια του ιδίου παραδείγματός του. Εις τοιαύτας κωμοπόλεις και χωρία ο δημοδιδάσκαλος επέχει θέση δικαστού, διαιτητού, ιεροκλήρυκος, αστυνόμου κλπ. Ούτος θέλει πρωταγωνιστή προς παν καλόν και ευγενές έργον» Σχετικά βλ. το άρθρο: «Η Ελλάς υπό εκπαιδευτικήν άποψιν» στο ίδιο ό.π., (φύλλο 1591).

β) *Η ὀργάνωση της δημοτικής εκπαίδευσης - διοίκηση και εποπτεία:* Ο Β. Παπαγεωργίου μέσα από την αρθρογραφία του και τις μελέτες του καταθέτει τις απόψεις του και τον προβληματισμό του και για μια σειρά ζητήματα, τα οποία αφορούν τη δομή και λειτουργία της δημοτικής εκπαίδευσης. Παίρνοντας αφορμές από διάφορα γεγονότα που συμβαίνουν στην εκπαιδευτική συγκυρία και στην απόπειρά του να τα σχολιάσει, δίνει μια σαφή εικόνα των πεποιθήσεών του για το πώς αυτός θέλει την δημοτική εκπαίδευση και πώς βλέπει μέσα σε αυτήν το ρόλο των οργάνων διοίκησης και εποπτείας.

Συγκεκριμένα, θεωρεί την δημοτική εκπαίδευση «επιούσιο πνευματικό άρτο του λαού», η οποία όμως στις μέρες του «χειμάζεται δεινώς». Εξακολουθεί να είναι δομημένη πάνω στους απαρχαιωμένους νόμους της περιόδου 1834-1836. Ως μόνες σοβαρές προσπάθειες «ανύψωσή» της θεωρεί τις νομοθετικές παρεμβάσεις του 1878 με το Ν. ΧΘ' περί του Διδασκαλείου Αθηνών και κυρίως, το Ν. ΒΤΜΘ' του 1895 με τον οποίο η δημοτική εκπαίδευση ξέφυγε από τη συναλλαγή και την εμπλοκή των τοπικών αρχόντων. Εκτιμά επίσης, πως με τα νομοσχέδια του 1899 έγινε μια σοβαρή προσπάθεια να συγχρονιστεί η δημοτική εκπαίδευση με τις ανάγκες της εποχής¹⁰⁰.

Στην κριτική που ασκούσαν ορισμένοι δάσκαλοι για τους επιθεωρητές ως συνυπεύθυνους της οικτρής κατάστασης της δημοτικής εκπαίδευσης, ο Παπαγεωργίου δηλώνει πως δεν τη συμμερίζεται¹⁰¹. Θεωρεί τους επιθεωρητές θύματα και αυτούς της εκπαιδευτικής πολιτικής¹⁰².

¹⁰⁰ Συγκεκριμένα αναφέρει: «Το αληθές είναι ότι τω 1899 ετέθησαν υπό μελέτην και την ψήφον της Βουλής νομοσχέδια τελειότατα, τα μόνα άρτια και μεμελετημένα νομοσχέδια, άτινα είδον φως εν τη Ελληνική Βουλή, προϊόν ενδελεχούς μελέτης και πείρας μακράς του εκ Λοκρίδος πολιτευτού κ. Αθαν. Ευταξία...» στο άρθρο με τίτλο: «Τι λέγουν οι δημοδιδάσκαλοι. Σύστημα! Σύστημα! Σύστημα κτλ, ό.π.

¹⁰¹ Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει: «Δεν πταίουσιν ουδαμώς τα προγράμματα, ουδαμώς οι Δημοδιδάσκαλοι, εις ουδέν πταίουσιν οι ευλογημένοι οι Επιθεωρηταί, εις την καμπούραν των οποίων ζητούσι τινές σώνει και καλά να φορτώσωσιν όλα τα σφάλματα και τας ατελείας των Νόμων», σχετικά βλ. το άρθρο του με τίτλο: «Τι λέγουν οι δημοδιδάσκαλοι. Σύστημα! Σύστημα! Σύστημα κτλ, ό.π.

¹⁰² Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Εάν υπήρχε σύστημα, δεν θα υφίσταντο Επιθεωρηταί άθυμοι. Δεν θα εξευτελιζοντο τόσον εμπαθώς, ώστε από του βαθμού Τμηματάρχου Α' τάξεως και μισθού 420 δρ. να κατακυλισθώσιν εις το βαθμόν Γραμματέως α' τάξεως και μισθόν 240 δραχμάς. Θα υπηρέτουν επιθεωρηταί παιδαγωγοί τέλειοι, με ζήλον, ενθουσιασμόν και αυταπάρνησιν ιεραποστόλου· θα είχαν ως σκοπόν και κύριον έργον όχι μόνον να ελέγχωσι την εργασίαν των Δημοδιδασκάλων, αλλά και να δύνανται οι ίδιοι να δείξωσι τα τρωτά και να οδηγήσωσιν αυτούς εις το πραγματικώς αληθές. Εάν υπήρχε σύστημα, τα Εποπτικά Συμβούλια δεν θα ωργιάζον, εν στενοτέρω κύκλω και εν μείζονι

Σε μελέτη του την οποία έκανε βιβλίο στα 1911 με τίτλο: «Η Λαϊκή Εκπαίδευσις εν Ελλάδι» περιγράφει λεπτομερώς την κατάσταση που επικρατεί στο χώρο της δημοτικής εκπαίδευσης. Την μελέτη αυτή (πραγματεία την ονομάζει ο ίδιος) τη διακρίνει επάρκεια στατιστικών στοιχείων τα οποία αφορούν τα μεγέθη της δημοτικής εκπαίδευσης. Ο σκοπός αυτής της μελέτης δεν είναι δύσκολο να προσδιοριστεί αφού πάρουμε υπόψη την συγκυρία μέσα στην οποία δημοσιεύεται: Ο Βενιζέλος είναι στην εξουσία, η Βουλή είναι αναθεωρητική και στην θεματική της είναι ως γνωστό και η Παιδεία. Ο Παπαγεωργίου καταθέτει την μελέτη αυτή ως υπόμνημα προς την αναθεωρητική Βουλή ελπίζοντας πως με την κίνησή του αυτή θα βοηθήσει τους βουλευτές να έχουν μπροστά τους τόσο τα στοιχεία που χρειάζονται όσο και τις απόψεις ενός ανθρώπου μέσα από το χώρο της δημοτικής εκπαίδευσης. Ξέχωρα πάντως από τη συγκυρία μέσα στην οποία γράφτηκε αυτή η μελέτη, θα πρέπει να επισημάνουμε πως ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος πολύ αργότερα, το 1947, σε σημειώμά του προς τον Παπαγεωργίου, που βρέθηκε στο προσωπικό αρχείο του, την εγκωμιάζει και επισημαίνει πως «εξακολουθεί να παραμένει επίκαιρη».

Η μελέτη τόσο του βιβλίου του όσο και των άρθρων που κατά καιρούς δημοσιεύει μας αποδεικνύει πως ο Παπαγεωργίου θεωρεί ότι:

1) Η δημοτική εκπαίδευση θα πρέπει να είναι αυτοτελής και αυτοκέφαλη και ως εκ τούτου να διαχωριστεί πλήρως από το ελληνικό σχολείο. Για το λόγο αυτό ο σκοπός της θα πρέπει να διαφέρει από αυτόν του ελληνικού μια και αποστολή της θα είναι να προσφέρει πλήρη αγωγή στο κατ' εξοχήν τμήμα του μαθητικού δυναμικού που μελλοντικά θα αποτελέσει τον παραγωγικό δυναμικό της χώρας. Τα στοιχεία που συνέλεξε τον οδηγούν στο συμπέρασμα πως τα κύρια προβλήματα της δημοτικής εκπαίδευσης εξακολουθούν να είναι η ελλιπής φοίτηση, οι μαθητικές διαρροές και η υποβαθμισμένη παροχή παιδείας¹⁰³. Αντιπροτείνει αντί για Δημοτική εκπαίδευση

εμπαθεία πειθήνια της Συναλλαγής όργανα γινόμενα», σχετικά βλ. το άρθρο με τίτλο: Η Δημοτική εκπαίδευσις εν Ελλάδι. Εάν υπήρχε σύστημα ποια θα ήτο», στο εφ. *Πατρίς (του Βουκουρεστίου)*, έτος 18^ο, Περίοδος Β', αριθμ φύλλου 4917, Αθήναι, Κυριακή 16 Σεπτεμβρίου 1907.

¹⁰³ Αποκαλυπτικά είναι τα στοιχεία που παραθέτει ο Παπαγεωργίου για να καταδείξει την εκπαιδευτική κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα κατά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αι. Στηρίζονται, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται, στα επίσημα στατιστικά στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας του 1908. Μια σύντομη καταγραφή τους από μέρους μας, θεωρούμε πως είναι επιβεβλημένη: Στην Ελλάδα κατά το 1908, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατίθενται στην μελέτη, λειτουργούν 1222 Δημοτικά Σχολεία αρρένων (25 πλήρη, 61 4/τάξια, 118 3/τάξια, 325 2/τάξια και 693 1/τάξια) και 623 Δημοτικά

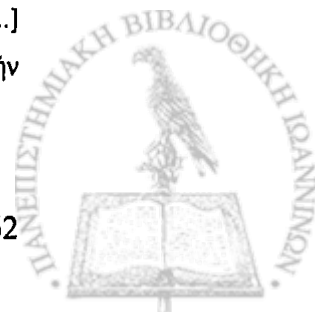
την Λαϊκή εκπαίδευση, με σύστοιχη αλλαγή στην ονομασία των σχολείων, η οποία θα πρέπει κατά τη γνώμη του να οργανωθεί πάνω στις αρχές της σύγχρονης βιομηχανικής εποχής¹⁰⁴. Αντιδρά έντονα στην 4ετή φοίτηση του δημοτικού και αντιπροτείνει η φοίτηση να ανέλθει σε 5, 6, 7 ή και 8 έτη, όπως γίνεται και σε άλλες χώρες. Ο βασικός λόγος αύξησης των ετών φοίτησης, είναι για τον ίδιο, η υπερβολική ύλη που καλείται ένας δάσκαλος να διδάξει στο δημοτικό, στο διάστημα των τεσσάρων ετών, η οποία είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί σε βάρος τελικά της ίδιας της μόρφωσης των παιδιών¹⁰⁵. Η λειτουργία δτάξεων ή 5τάξεων (πλήρων) σχολείων – με ανάλογη αύξηση των ετών φοίτησης - θα επιτρέψει, κατά τη γνώμη του, αφενός στους δασκάλους να προλάβουν να διδάξουν την ύλη που απαιτείται

Σχολεία θηλέων (25 πλήρη, 29 4/τάξια, 29 3/τάξια, 70 2/τάξια και 467 1/τάξια). Γραμματεία λειτουργούν 1571 (δηλαδή 350 περισσότερα από τα σχολεία αρρένων). Εγγραφέντες μαθητές: 241.600 (εκ των οποίων 71100 κορίτσια), Μαθητές που φοιτούν όμως 221.400 (δηλ. 20.000 περίπου από τους εγγραφέντες δεν πάνε σχολείο). Έξοδα για την δημοτική εκπαίδευση: 6.692.098 δρχ. εκ των οποίων το κράτος προσφέρει 825.000 δρχ. Οι δημοδιδάσκαλοι ανέρχονται σε 2059, ενώ οι γραμματιστές (υποδιδάσκαλοι) σε 1360. Ο μισθός για τους περισσότερους δημοδιδασκάλους είναι αυτή την εποχή περίπου 100 δρχ. Αντίθετα για τα ελληνικά σχολεία, (και συνολικά για 20.000 μαθητές που φοιτούν σε αυτά, για τα οποία το κράτος αναλαμβάνει συνολικά την δαπάνη), δαπανά: 4 ½ εκατομμύρια. Επίσης, στα γυμνάσια φοιτούν περίπου 4 χιλιάδες μαθητές, ενώ τέλος στο Πανεπιστήμιο φοιτούν περίπου 2 χιλιάδες φοιτητές. Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., *Η Λαϊκή εκπαίδευσις εν Ελλάδι*, εκδόσεις Τύποις – Πρακτορείου εφημερίδων, εν Πάτραις Ιανουάριος 1911, σ. 12 και 26.

¹⁰⁴ Επιχειρώντας να οριοθετήσει τους λόγους οργάνωσης της Λαϊκής εκπαίδευσης σε νέες βάσεις αναφέρει τα εξής: «Την σήμερον δε εἴπερ ποτέ και άλλοτε παρ' ημῖν εἶνε ανάγκη, ἵνα ἡ Λαϊκή Εκπαίδευσις παρέχεται πλήρης, ἀρτίως και σκοπίμως και δια πολλούς μεν ἄλλους λόγους, ἰδία δε δια τους εξής: α) Ἐνεκα τῆς Κοινωνικῆς ἰσότητος, β) Ἐνεκα τῆς προόδου τῆς Βιομηχανίας, ἣτις βαθμηδόν παύει να μεταχειρίζηται τους ἀνθρώπους ως υλικὴν δύναμιν, ἀλλ' ως πνευματικὴν τοιαύτην, γ) Ἐνεκα τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας και δ) Ἐνεκα τῆς Ἐθνικῆς παραγωγῆς. Διότι ο πλοῦτος μιας χώρας εξαρτάται εκ τῆς επιτηδειότητος των κατοίκων αὐτῆς αποκτωμένης δια τῆς διδασκαλίας», σχετικὰ βλ. στο ἴδιο ὄ.π., σ. 14.

¹⁰⁵ Στο βιβλίο του διαπραγματεύεται λεπτομερῶς το ζήτημα τῆς σχέσης διδασκτικῆς ὕλης και διδασκτικῆς χρόνου στο δημοτικὸ σχολεῖο και ἀποφαίνεται: «Ὅτι ο 4ετῆς κύκλος Λαϊκῆς Εκπαιδεύσεως σήμερον ἀποτελεῖ ἀναχρονισμόν ουδέ συζήτησις χωρεῖ[.] Ἀς παρακολουθήσωμεν τους μαθητάς των Δημοτικῶν Σχολείων μας τι γνωρίζουν, ὅταν ἐξέρχονται εκ τῆς Δ τάξεως και ἀποδύονται ει την βιοπάλιν. Οὗτοι εἶναι βεβαίως τα 8/9 του ὅλου και δι' αὐτὸ κέκτηται σπουδαιότητα το ζήτημα[.] Ἄλλοι οἱ μαθηταὶ γλωσσικῶς ἐξέρχονται ἀκατάρτιστοι. Δεν ἐπαρκεί ο χρόνος προς γλωσσικὴν ἀσκησιν και προς γλωσσικὸν πλουτισμόν[.]». Σχετικὰ βλ. στο ἴδιο ὄ.π., σ. 14-15.

αφετέρου την εισαγωγή νέων μαθημάτων όπως των φυσιογνωστικών¹⁰⁶, της «πολιτικής εκπαίδευσης»¹⁰⁷ και της υγιεινής¹⁰⁸. Η μέχρι τότε απόπειρα ίδρυσης τέτοιων σχολείων με βάση το Ν. ΒΤΜΘ' κατά τη γνώμη του απέτυχε, χαρακτηρίζοντάς τα μάλιστα «οικτρόν σολοικισμόν», αφού το μόνο που κατάφεραν ήταν να γίνουν «υπηρετικά των ελληνικών σχολείων» ή «ελληνικά σχολεία Νο 2». Γι' αυτό, επισημαίνει, χρειάζεται μια νέα προσπάθεια πάνω σε ξεκάθαρες θέσεις για το ρόλο και την αποστολή του δημοτικού σχολείου και σύνταξη επιτέλους αναλυτικού προγράμματος Τέλος, σημειώνει χαρακτηριστικά πως απαιτείται έδρα Παιδαγωγικής στο εθνικό Πανεπιστήμιο, η οποία θα βοηθήσει στην ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης στην Ελλάδα.

2) Αμφισβητεί το ρόλο των διευθυντών των υπαρχόντων πλήρων σχολείων, εκτιμώντας πως ο ρόλος τους είναι ανούσιος και ανώφελος αφού ανώφελα είναι και αυτά τα σχολεία. Τις όποιες κινήσεις κάνουν οι συνάδελφοί του, όπως να συμμετάσχουν σε διαγωνισμούς για αυτές τις θέσεις, ο ίδιος τις εκλαμβάνει ως απόδειξη πως οι δάσκαλοι με αυτές τους τις κινήσεις δείχνουν πως εργάζονται για την πρόοδο και τη βελτίωση του επιπέδου των εκπαιδευτικών, δε μένουν στάσιμοι και άρα αξίζουν καλύτερη αντιμετώπιση από την υπεύθυνη πολιτική ηγεσία.

3) Σε ό,τι αφορά την επιθεώρηση των σχολείων, ο Παπαγεωργίου εκτιμά πως είναι απαραίτητη και αναγκαία. Δε θέτει καν ζήτημα αμφισβήτησής της, αντίθετα επισημαίνει πως θα πρέπει ο ρόλος της να αναβαθμιστεί. Χαρακτηριστικά σημειώνει πως η ψήφιση του Ν. Γ4Η'/1905 πέρα από την αποδόμηση που επέφερε στο σώμα των δασκάλων ούτε «διοικητικώς επρονόησε περί βελτιώσεως», αφού «καίτοι από πολλών ετών εγένετο αισθητή η έλλειψις ενός ανωτάτου εποπτικού Συμβουλίου εξ

¹⁰⁶ Τα φυσιογνωστικά μαθήματα ο Β. Παπαγεωργίου τα χαρακτηρίζει: «σπουδαιότατα και χρησιμώτατα δια πάντα πολίτην, όστις αποτελούν το μοναδικόν, κυρίως ειπείν γνώρισμα του νεωτέρου Σχολείου από του παλαιού». Στο ίδιο, ό.π., σ. 17

¹⁰⁷ «Είναι απαραίτητον να μάθη ο Έλλην μαθητής, ο μετέπειτα χωρικός, ο κτηνοτρόφος, ο κηπουρός, ο έμπορος, ο ξενοδόχος, ο μάγειρος, ο ζαχαροπλάστης κτλ, οποία είναι τα καθήκοντά του και οποία τα δικαιώματά του προς την Πολιτείαν και προς αλλήλους[...] να μάθη στοιχεία του Διοικητικού μας ή Εκκλησιαστικού δικαίου, να εκπαιδευήται και να κατηχήται επί το εθνοπρεπέστερον». Στο ίδιο ο.π., σ. 21

¹⁰⁸ Ο Β. Παπαγεωργίου αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο μάθημα της υγιεινής τόσο ως διδασκόμενο μάθημα στο δημοτικό σχολείο όσο και ως διδασκόμενο μάθημα στα Διδασκαλεία. Σχετικά βλ. το άρθρο του με τίτλο: «Τα σχολεία μας. Η υγιεινή εν αυτοίς- Τι γίνεται εν Ελλάδι- Το γίνεται αλλαχού» στο εφ. *Νεολόγος Πατρών*, , αριθ. Φύλ. 4681, Πάτρα, Πέμπτη 20 Σεπ. 1907, σ. 1.

ανδρών υπευθύνων και ικανών και ως μόνην εργασίαν εχόντων την προαγωγήν της Παιδείας και την εξάπλωσιν και εφαρμογήν υγιών αρχών της Παιδαγωγικής ως και την διοχεύευσιν εκ του κέντρου ενιαίου συστήματος επιθεωρήσεως κλπ, εν τούτοις ουδέν εγένετο».

Αξιοσημείωτες είναι οι προτάσεις τις οποίες καταθέτει στο βιβλίο του για τη βελτίωση της δημοτικής εκπαίδευσης. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει η πρότασή του για το θεσμό της επιθεώρησης. Συγκεκριμένα, περιγράφει ένα σχήμα το οποίο να αποτελείται από δύο επίπεδα: στο πρώτο να διορίζονται ως επιθεωρητές 6-8 παιδαγωγοί ή «διαπρέψαντες εκ των υπάρχοντων» σε όλη την επικράτεια και σε ένα δεύτερο να διορίζονται, κάτω από τις εντολές των πρώτων, μια σειρά επιθεωρητές κατά επαρχία επιλεγμένοι από το σώμα των δημοδιδασκάλων. Στην κορυφή της ιεραρχίας επιθυμεί να σχηματιστεί ένα «Συμβούλιο Παιδαγωγών παρά τω Υπουργείω της Παιδείας», το οποίο θα έχει ως κύριο έργο την σύνταξη οδηγιών, προγραμμάτων και βιβλίων για την εκπαίδευση. Είναι προφανές πως στο σχήμα αυτό δεν υπάρχουν αυστηρές κάθετες ιεραρχικές σχέσεις, ενώ στο ρόλο του επιθεωρητή αναθέτει κυρίως καθήκοντα παιδαγωγικής καθοδήγησης των εκπαιδευτικών και δευτερευόντως καθήκοντα διοικητικά.

γ) *Οι κοινωνικές αξίες της αθλητικής παιδείας και η διδασκαλία του μαθήματος της Γυμναστικής:* Η ειδική ενασχόληση του Παπαγεωργίου με τα αθλητικά, τον έφεραν από πολύ νωρίς να διαπραγματεύεται δημόσια ζητήματα αθλητικής κουλτούρας. Στο προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου, καθώς επίσης και στα έντυπα της εποχής βρήκαμε αρκετές μελέτες του, οι οποίες διαπραγματεύονται ζητήματα της γυμναστικής. Σε μια ιδιόχειρη μελέτη με τίτλο «Γυμναστικο- Αθλητικά», με ημερομηνία 20 Σεπτεμβρίου 1905, η οποία αποτελεί τμήμα, όπως ο ίδιος αναφέρει, ευρύτερης μελέτης σε σχέση με την τοπική ιστορία των βραχωνιωτών, βρήκαμε σημαντικές πληροφορίες τόσο για τη σχέση των συμπολιτών του με τον αθλητισμό και τη γενικότερη αθλητική τους κουλτούρα όσο και για τις αντιλήψεις που ο ίδιος σχημάτισε από αυτή του την ενασχόληση. Στο κείμενο αυτό φαίνεται πως ο Παπαγεωργίου επιχειρεί να κάνει μια ιστορική αναδρομή από την αρχαιότητα ως τις μέρες του, για να διαπιστώσει πώς διαμορφώθηκαν τα νεότερα αγωνίσματα. Γράφει

για την αξία της γυμναστικής παιδείας και κρίνει αυστηρά τους νέους και την εποχή του για τη σημερινή τους στάση¹⁰⁹.

Χαρακτηριστικές, στο σημείο αυτό, είναι οι απόψεις που διατυπώνει στον επίλογο της ίδιας μελέτης και αφορούν γενικότερες παρατηρήσεις του για την αξία πραγματοποίησης ιστορικών μελετών πάνω σε θεσμούς και κοινωνικές πρακτικές. Εκεί λοιπόν διαβάζουμε: «Πάντοτε η μελέτη της ιστορίας θέλει ενθαρρύνη αυτούς (σημ. εννοεί τους νέους) εν τε τω κοινωνικώ και των κατ' ιδίω βίω[.] Καθόλου παράδοξον δεν είναι να ξεπροβάλωσι τινες των παρ' ημίν λογίων και να δυσανασχετήσωσι δια την έκδοσιν του παρόντος, η και να με μυκτηρίσωσι ή ονειδίσωσιν ως ασχοληθέντα ως ποταπά και ευτελή πράγματα. Τούτους μόνον αρκούμαι να παραδώσω εις την κοινήν χλεύην και περιφρόνησιν[.] εγώ ουδέποτε θα παύσω πρεαβεύων ότι η ιστορία, η πυξίς αύτη της ανθρωπότητος είναι το κάτοπτρον εν ω αντικατοπτρίζονται όλαι αι πράξεις των ατόμων και των πολιτειών, ότι εν τη ιστορία δύναται ο αναγνώστης να ίδη τα προτερήματα και τα μειονεκτήματα των διαφόρων προσώπων και τα μεν πρώτα δύναται να ασπαστή τα δε δεύτερα να αποστραφή. Εν γένει ενταύθα αρκούμαι ως επίμετρον του όλου τούτου ιστορικού δοκιμίου να επισφραγίσω την δε την συγγραφήν δια της αψευδούς ρήσεως του πρυτάνεως των ιστοριογράφων Guizot «ο λαός ο μελετών και γινώσκων την ιστορίαν αυτού κρίνει σχεδόν πάντοτε ασφαλέστερον και ορθότερον περί τε των παρόντων αυτού πραγμάτων και περί των όλων της προόδου και περί της μελλούσης αυτής τύχης».

Το 1906 σε τοπική ημερήσια εφημερίδα γράφει σειρά άρθρων με τίτλο «Γυμναστικά. Αι Σουηδικαί ασκήσεις και η εν Ελλάδι σχολειακή Γυμναστική». Με την παρέμβασή του αυτή επιδιώκει να ασκήσει κριτική στον τρόπο με τον οποίο γίνεται η γυμναστική στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης. Θεωρεί πως ο τρόπος με

---

¹⁰⁹ Συγκεκριμένα αναφέρει: «Προϊόντος του χρόνου και υπεισεσχομένου εις τα αγνά Ελληνικά έθιμα του ψευδοπολιτισμού, τον μεν δρόμον αντεκατέστησαν τα καθίσματα του καφενείου, το λιθάρι η πολύτροπος και πολύφρενος τράπουλα, του δε μυροβόλον και καθαρόν της παλαιστρας αέρα ο αποπνικτικός και μεμολυσμένος αήρ των αιθουσών των καπηλείων, την νεανικήν χαράν ο μαρασμός και φθίσις, το ρόδιον των νεανικών παρειών η πελιδνότης εν των εν τοις καφείοις αγρυπνήσεων». Στο κείμενό του αναγνωρίζει πως η τέλεση των ολυμπιακών αγώνων το 1896, αποτέλεσαν ισχυρό κίνητρο και «έδωσαν σπουδαίαν ώθησιν εις τα μάλιστα μεμακρυσμένα χωρία».

τον οποίο γίνεται η γυμναστική στα σχολεία είναι απαράδεκτος¹¹⁰. Με το άρθρο αυτό διαφαίνεται πως μιλά ένας ειδικός. Και σαν τέτοιος δε διστάζει να αμφισβητήσει δημόσια το επίσημο πρόγραμμα ασκήσεων της πολιτείας. Ταυτόχρονα είναι γνώστης και έχει μελετήσει, πιθανόν και σε ξένη βιβλιογραφία, την εναλλακτική προσέγγιση της νέας μεθόδου εκγύμνασης (Σουηδικής) στο μάθημα της γυμναστικής με ορισμένα παιδαγωγικά κριτήρια. Παρόμοιες απόψεις πάνω στο ίδιο θέμα θα δημοσιεύσει και δυο χρόνια αργότερα στο εκπαιδευτικό περιοδικό “Αναμορφωτής”. Σε αυτό το άρθρο, εστιάζει την κριτική του στον τρόπο με τον οποίο διδάσκεται το μάθημα της γυμναστικής στο δημοτικό σχολείο και στην ελλιπή προετοιμασία των δημοδιδασκάλων γι’ αυτό¹¹¹.

¹¹⁰ Οία φρίκη και ρίγος καταλαμβάνει τον έστω και ελάχιστον ασχολούμενον εις την Γυμναστικήν» αναφέρει στο συγκεκριμένο άρθρο και εξηγεί: «Προ δύο ετών παρέστην εις τας εξετάσεις της Γυμναστικής εν Στρουμπείω των Πατρών, ένθα παρέστην προ φρικτού θεάματος. Αι μαθήτριάι δηλ. επί μίαν ολόκληρον ώραν εξετέλουν ασκήσεις άνευ ουδενός παραγγέλματος τη βοήθεια μόνον γελοίων νευμάτων και ακισμάτων της Γυμναστρίας. Εις τα πρόσωπα των μικρών κορασιών ήτο εξωγραφημένη η καταπόνησις, η αηδία και η απαγοήτευσις[..]». Και διερωτάται: «Είναι λοιπόν γυμναστική αύτη;» Και συνεχίζει κρίνοντας: «Αν λάβη λοιπόν τις τον κόπον να εμβαθύνη εις την εξέτασιν ενός συμπλέγματος ασκήσεων υπό έποψιν τελειότητος και αποτελεσμάτων θα ίδη ότι η τοιαύτη Γυμναστική ομοιάζει προς ξύλον τυλιγμένον με χρυσόχαρτο, το οποίον χρυσίζει μεν πολύ, απέχει όμως του να είναι χρυσόν». Θεωρεί πως όλοι θα έπρεπε να είχαν αντιδράσει και «ιδίως οι ιατροί της Ελλάδος ως μόνον κατάλληλοι να διακρίνωσι την καταπόνησιν των μαθητών και την προδιάθεσιν ούτως αυτών εις πλείστας νόσους, και δη την φθίσιν». Στη συνέχεια προχωρά σε μια σύγκριση αυτής της μεθόδου γύμνασης με μια νέα μέθοδο που γίνεται γνωστή τότε στην Ελλάδα, αυτή της σουηδικής γυμναστικής. Πάνω σε αυτό σημειώνει: «Αν δε αναδράμη τις εις τον σκοπόν της Σουηδικής Γυμναστικής και της ως άνω εκτελουμένης κομπογιαννίτικης και πνευματοκτόνου τοιαύτης, θα ίδη αντί πειθαρχίας απείθειαν, αντί υγείας νόσον εκ της πνευματικής υπερκοπώσεως και αντί αρμονικής των μυών διάπλασις διαστρέβλωσιν τούτων. Ενώ τουναντίων αι Σουηδικαί ασκήσεις εκτελούμεναι τελειότατα κατόπιν μεμονομένων παραγγελλμάτων συνοδευόμεναι δε υπό της πειθαρχίας και ταυτοχρόνων κινήσεων ρυθμιζομένων συμφώνως προς την αναπνοήν, ενέχουσι τι το σοβαρόν, το επιβάλον και αληθώς ωραίον». Σχετικά βλ. το άρθρο του με τίτλο: «Γυμναστικά. Αι Σουηδικαί ασκήσεις και η εν Ελλάδι σχολιακή Γυμναστική» στο εφ. *Ο Νέος Αιών*, έτος ΣΤ΄, αριθ φύλλου 1252, Πάτραι, Δευτέρα 14 Απριλίου, 1906.

¹¹¹ Συγκεκριμένα στο περιοδικό *Αναμορφωτής*, το 1907 δημοσίευσε το άρθρο: «Το γυμναστικόν μας σύστημα». Σ’ αυτό, ακολουθώντας τη σκέψη του Α. Κουρτίδη (τακτικού συνεργάτη τότε του περιοδικού), ασκεί κριτική στον τρόπο με τον οποίο διδάσκεται το μάθημα της γυμναστικής στα δημοτικά σχολεία. Καταθέτει την προσωπική του εμπειρία από τη διδασκαλία που ο ίδιος εφάρμοσε ως δάσκαλος, βάσει των οδηγιών που είχαν σταλεί, και σημειώνει: «Είναι αληθές, ότι δια του ΒΧΚΒ’

Τὴν τακτικὴ τῆς κριτικῆς ἀποτίμησῆς συνολικὰ τῶν θεσμῶν καὶ πρακτικῶν ποὺ τοὺς διέπουν, με ἀφορμὴ συγκεκριμένα ζητήματα, ὁ Β. Παπαγεωργίου θὰ τη συνεχίσει καὶ σε ἄλλες περιπτώσεις. Για παράδειγμα, δε διστάζει νὰ ἀσκήσει κριτικὴ στὴν ἐλληνικὴ ὀλυμπιακὴ ἐπιτροπὴ με ἀφορμὴ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο διαχειρίστηκε κυρίως δύο γεγονότα. Τὸ πρῶτο ἀφορὰ τὴ παρέμβασή της στους ἀγῶνες τῆς Σμύρνης καὶ τὸ δεύτερο τὴ στάση ποὺ ἐπέδειξε στὸν Δ. Τόφαλο ὅταν ζήτησε νὰ πάει σε ἀγῶνες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Συγκεκριμένα, κατηγορεῖ τὴν ὀλυμπιακὴ ἐπιτροπὴ γιὰ σπατάλες στὴν οικονομικὴ τῆς διαχείριση, γιὰ μεροληπτικὴ στάση ἀπέναντι στους Ἕλληνες ἀθλητὲς ἐναντὶ τῶν ξένων καὶ γιὰ παρεμβατισμὸ καὶ ἡγεμονικὴ στάση ἀπέναντι στις ἐπιτόπιες οργανωτικὲς ἀρχὲς τῶν ἀγῶνων τῆς Σμύρνης¹¹². Κατὰ τὴ

Νόμου τοῦ 1899 ἐξεδόδη πλούσιον εἰς ὕλην ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῆς Γυμναστικῆς, ἀλλὰ τοῦτο ὅλως ἀχρηστον κατέστη, τὸ μὲν δια τὴν ἐλλιπὴ προπαρασκευὴν τῶν Δημοδιδασκάλων εἰς τὴν Γυμναστικὴν ἐν τοῖς Διδασκαλείοις, τὸ δε δια τὸ δύσκολον ἐν πολλοῖς τῆς ἐφαρμογῆς[.].» Ἡ κριτικὴ τοῦ ὅμως δε σταματᾷ ἐκεῖ. Ἀκολουθώντας τὰ σύγχρονα ρεύματα τῆς τότε παιδαγωγικῆς δε διστάζει νὰ καυτηριάσει τὸ στρατιωτικὸ πνεῦμα με τὸ ὁποῖο λειτουργεῖ τὸ πρόγραμμα τῆς γυμναστικῆς καὶ νὰ τὸ θεωρήσει «βλαβερόν», τὸ ὁποῖο μάλιστα «ἤκιστα συντρέχει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Δημ. Σχολείου». Για τὸ λόγο μάλιστα αὐτὸ επικαλεῖται τοὺς ἐιδικοὺς, ἀφοῦ ὅπως ἀναφέρει σχετικὰ: «Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ στρατιωτικοῦ πνεύματος καὶ ἡ υποβολὴ τῶν μαθητῶν εἰς παρωδίας στρατιωτικῶν ἀσκήσεων εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιοθρήνητον, κατὰ τὴν διακεκριμένην στρατιωτικὴν αὐθεντίαν τῆς Γαλλίας κ. Legros», ἢ ὅπως ἐπισημαίνει σε ἄλλο σημεῖο: «Διότι πρωτεύων παράγων τοῦ σωματικοῦ οργανισμοῦ δὲν εἶναι ὁ μυς, ἀλλ' ὁ πνεῦμων. Ἡ δε τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων ἀνάπτυξις κατὰ τὸν διάσημον Dally εἶναι τὸ οὐσιωδέστατον μέρος τῆς Γυμναστικῆς καὶ ἡ σπουδαιοτάτη συνθήκη τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀσκήσεων» Σχετικὰ βλ. τὸ ἀρθρο: «Τὸ παρ' ἡμῖν Γυμναστικὸν σύστημα ἐν τοῖς Δημοτικῶν Σχολείοις», στο περ. *Ἀναμορφωτής*, ἔτος Α', ἀριθμὸς τεύχους 4, Πάτραι, Ἀπρίλιος 1907, σ.50-53. Παρόμοιες ἀντιλήψεις καταθέτει καὶ τὸ 1908 σε νεότερο ἀρθρο τοῦ με τίτλο: «Οἱ σχολικοὶ ἀγῶνες ἐν Ὀλυμπία», στο εφ. *Πελοπόννησος*, Πάτραι, Τετάρτη 19 Μαρτίου 1908.

¹¹² Σε σχετικὸ ἀρθρο τοῦ καταθέτει στοιχεῖα γιὰ κάθε μιὰ ἀπὸ τις παραπάνω περιπτώσεις καὶ καταλήγει: «Τὰ Γυμν. Σωματεῖα μας ἀς σκεφθῶν, ἀν πρέπη τοῦ λοιποῦ νὰ ἀνέχωνται τοιαύτην Ἐπιτροπὴν ὡς: προσπίστριαν υψηλῶν καὶ ἐθνικῶν ζητημάτων καὶ ὀλιγορούσαν κατὰ τοιοῦτον ἐξευτελιστικὸν τρόπον, ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν..». Μάλιστα παίρνει καὶ θέση στὸ τι πρέπει νὰ γίνῃ στὸ ἐξῆς ἀφοῦ προτείνει: «Ἡ ἡμετέρα κοινωνία, ἥτις διατηρεῖ ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἀκμαῖα τὰ Γυμν. Σωματεῖα, αἰετοπεδεῖξατο ἰδιάζουσαν μέριμναν καὶ εθελουσιᾶν χάριν εὐπροσώπου παραστάσεως τῶν ἀθλητῶν τῆς[.] διατρανούσα οὕτω μίαν γενικὴν καὶ ομόθυμον πεποιθήσιν ὅτι ἐν Ἑλλάδι πάντοτε ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία θριαμβεῖ, ὅπου δε υπεισέλθη ἡ ἐπισημότης, ἐκεῖ ὀπισθοδρόμησις καὶ πλήρης παραλυσία επικρατεῖ». Σχετικὰ βλ. τὸ ἀρθρο τοῦ με τίτλο: «Ἡ Ὀλυμπιακὴ ἐπιτροπὴ καὶ ὁ Τόφαλος» στο εφ. *Ὁ Νέος Αἰὼν*, ἔτος Η', ἀριθμ φύλλου 1730, Πάτραι Τετάρτη 8 Ἀυγούστου 1907.

γνώμη τού δηλ. η κρατική επιτροπή απέτυχε, αντίθετα η ιδιωτική πρωτοβουλία αποτελεί στυλοβάτη των εθνικών ζητημάτων και διέπεται από αγνές προθέσεις. Η άποψη του αυτή δεν στερείται πολιτικής σημασίας. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι την εποχή αυτή συγκρούονται δύο πολιτικές θέσεις, η μία η εκσυγχρονιστική, η οποία στηρίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στον ενεργό της ρόλο στα ζητήματα ανάπτυξης (τρικουπική και των συγχρόνων της) και η άλλη του κρατικού παρεμβατισμού, της δημαγωγίας και του λαϊκισμού, η οποία στηρίζεται στους κρατικούς υπαλλήλους και τους κομματικούς παράγοντες (δελιγιαννική και των συγχρόνων της), είναι φανερό πως ο Β. Παπαγεωργίου σε αυτά τα ζητήματα τάσσεται με την εκσυγχρονιστική τάση.

Κριτική στάση πάνω σε ζητήματα υποδομών και υλικοτεχνικής υποδομής με σκοπό η αθλητική παιδεία να αποκτήσει ουσιαστικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο να στηριχτεί και να αναπτυχθεί, ακολουθεί και σε άλλες παρεμβάσεις του με αφορμή που του δίνουν διάφορα ζητήματα τοπικού ενδιαφέροντος¹¹³.

---

¹¹³ Συγκεκριμένα σε άρθρο του το 1907, ο Β. Παπαγεωργίου επικαλείται την ιστορική και επιστημονική εξέλιξη της γυμναστικής για να κρίνει αυτή τη φορά τα προσχώματα που μπαίνουν από διάφορους παράγοντες στην πρόταση κατασκευής σταδίου στην Πάτρα. Από την κριτική του δεν ξεφεύγει ούτε και ο τύπος, ο οποίος «έπρεπε να πρωταγωνιστήσει ερρώμενος υπέρ της πραγματώσεως μιας τόσο εξόχου και λαμπράς ιδέας και όχι μόνον δεν εκτελεί τον προορισμόν του και το καθήκον του, αλλά και πρώτος βάλλει τον λίθον του αναθέματος κατά του Σταδίου παρομοιάζων τούτο με την Σιναιάν Ακαδημίαν». Γι' αυτό επισημαίνει πως η ανάπτυξη της γυμναστικής στηρίζεται πρώτα στην κατάλληλη υποδομή, προϋπόθεση της οποίας είναι η κατασκευή του κατάλληλου σταδίου. Εκτιμά πως η κατασκευή ενός τέτοιου σταδίου και «θεσπιζομένων των Πελοποννησιακών αγώνων, αι Πάτραι θέλουσι προσελκύη κατ' έτος χιλιάδας ξένων, ου μόνον εκ της ελευθέρας Ελλάδος, αλλά και εκ της Υποδούλου τοιαύτης και ούτω οι τοιαύτοι αγώνες θέλουσι γείνη αιτία του να εισρεύση ολίγη ζωή, ολίγη κίνησις και ολίγον αίμα καθαρόν εις την νεναρκισμένην και φθισιώσαν Αχαϊκήν Μητρόπολιν, ήτις συνήθισε πλέον να πρωτοστατή προς παν καλόν, εθνικόν, και εκπολιτιστικό έργον». Η έλλειψη τέτοιων έργων από την περιοχή, κατά τη γνώμη του, κάνει ζημία σε δύο κυρίως τομείς: πρώτα στους νέους γενικά της περιοχής κι έπειτα στους αθλητές, οι οποίοι δεν έχουν τον κατάλληλο χώρο να αθληθούν σωστά. Έτσι για τους μεν νέους επισημαίνει πως: «εφ' όσον υπάρχει μία τοσοούτω ουσιώδης έλλειψις, βεβαίως μη περιμένετε να ίδητε και την νεολαίαν μας βαδίζουσαν την πατροπαράδοτον πορείαν της, αλλά πάντοτε αύτη θέλει διαγκωνίζεσθαι εν τη πλατεία του Γεωργίου ερωτοτροπούσα και κομψευόμενη και καταναλίσκουσα εν τοις μυρρηίοις πλειοτέραν επιμέλειαν και κόπον των γυναικών», για τους δε αθλητές: «Αρκεί να αναφέρω ότι και δια την άσκησιν του ελληνοπρεπεστάτου αγωνίσματος του δίσκου και του ακοντιού και νυν στερούμεθα του απαιτουμένου χώρου κα είμεθα ηναγκασμένοι γυμνοί να διαμπομεύμεθα εν τη πλατεία των Υψηλών αλωνίων διατρέχοντες μυρίους

Τὰ παραπάνω μας οδηγούν στις εξής επισημάνσεις: α) η κοινωνική αναγνώριση που απολαμβάνει ο Β. Παπαγεωργίου εξαιτίας της συμμετοχής του στα αθλητικά και κυρίως λόγω των επιτυχιών που τον συνόδευσαν, τον κάνουν να εμφανίζεται, κατά κάποιο τρόπο, ως ειδικός πάνω σε αυτά τα θέματα, να έχει δηλαδή τεκμηριωμένη άποψη, β) Η ενασχόληση με τα αθλητικά του επιτρέπει να συγκροτήσει ένα αξιακό πλαίσιο για τη ζωή και τους νέους της εποχής του, το οποίο συνδέεται με μια κριτική διάθεση από μέρους του για τα ήθη της κυρίαρχης κουλτούρας. Οι απόψεις του φαίνεται να εντάσσονται στα πλαίσια τα οποία ορίζουν ο ηθικοπλαστικός λόγος της κυρίαρχης παιδαγωγικής και οι πολιτικές αντιλήψεις αυτής της εποχής, γ) Φαίνεται πως πρόκειται για ένα διανοούμενο ο οποίος ενδιαφέρεται, μ' έναν ορισμένο τρόπο, για την ιστορική εξέλιξη των κοινωνικών θεσμών. Η προσέγγιση αυτή τον οδηγεί στη μελέτη της εξέλιξής τους, τη συγκέντρωση στοιχείων και στη δημοσιοποίηση των απόψεών του.

«κινδύνους». Σχετικά βλ. το άρθρο με τίτλο: «Το Στάδιον εν Πάτραις» στο εφ. *Πελοπόννησος*, έτος ΚΒ', αριθμ φύλλου 5693, Πάτραι, Κυριακή 4 Νοεμβρίου 1907.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Ο Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ
ΔΑΣΚΑΛΟΥΣ- ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΕΣ

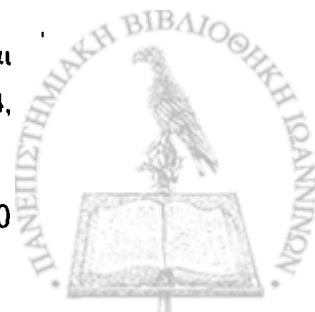
Η μέχρι τώρα θεματική παρουσίαση των δεδομένων, τα οποία αφορούν τους τομείς προβληματισμού και δράσης του Β. Παπαγεωργίου, μας έδειξε πως η πρότερη ενασχόλησή του με τον αθλητισμό και το ιστορικό- κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο επέλεξε να γίνει και να εργαστεί του ως δάσκαλος, του έδωσαν συγκεκριμένα ιδεολογικά ερείσματα, τα οποία και ενσωμάτωσε στην κριτική την οποία έκανε και στην εν γένει ιδεολογικο-πολιτική του συγκρότηση.

Ο Β. Παπαγεωργίου, σύμφωνα με τον Α. Gramsi, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «χαμηλής βαθμίδας» διανοούμενος¹¹⁴, ο οποίος επιχείρησε μέσα από μια μαχητική – καταγγελτική μερικές φορές, δημοσιογραφία, συγγραφή παιδαγωγικών μελετών και βιβλίων, συνδικαλιστική παρέμβαση στο χώρο της εκπαίδευσης, συμμετοχή στην οικονομική οργάνωση των αγροτών και παρακολούθηση της εξέλιξης των νέων κοινωνικο-εκπαιδευτικών ρευμάτων, να παρέμβει και ως ενός σημείου να συμμετάσχει στη διαμόρφωση νέων εκπαιδευτικών και κοινωνικών δεδομένων.

Ο Παπαγεωργίου γύρω του είχε έναν αριθμό δασκάλων, με τους οποίους τον έωναν κοινές ανησυχίες και προβληματισμοί, καθώς επίσης και κοινή πορεία. Η πορεία αυτή φαίνεται πως καταλήγει σε μια κοινή συντεταγμένη: την κατάληψη θέσης επιθεωρητή. Απαραίτητη όμως προϋπόθεση για να συμβεί αυτό ήταν η ύπαρξη θεσμικού πλαισίου, το οποίο να επιτρέπει αυτή την εξέλιξη για αυτήν την κατηγορία δασκάλων. Το νέο θεσμικό πλαίσιο διαμορφώθηκε το 1914 με το Νόμο 240 «Περί διοικήσεως της δημοτικής εκπαιδεύσεως». Μέχρι τότε οι επιθεωρητές της δημοτικής εκπαίδευσης, προέρχονταν κυρίως από εκπαιδευτικούς της μέσης εκπαίδευσης ή διδάσκοντες σε Διδασκαλεία. Υπήρχε, θα λέγαμε, μια «κηδεμονία» της δημοτικής εκπαίδευσης από την αμέσως ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα, αυτήν της μέσης¹¹⁵. Η

¹¹⁴ Για τη χρήση του συγκεκριμένου όρου καθώς επίσης και γενικότερα για το σχηματισμό των διανοουμένων και τη διαβάθμισή τους βλ. σχετικά, στο Γκράμσι Α., *Οι διανοούμενοι*, Τόμος Α', εκδόσεις Στοχαστής, Γ' έκδοση, Αθήνα, 1972 (πρώτη έκδοση) και ειδικά τις σελίδες 53-77.

¹¹⁵ Θα πρέπει να επισημάνουμε πως από το Ν. ΒΤΜΘ' / 1895, υπήρξε πρόβλεψη να γίνονται επιθεωρητές και δημοδιδάσκαλοι. Τέτοιοι έγιναν κυρίως μερικοί, στο διάστημα από το 1896-1914,

εξέταση του θεσμικού πλαισίου, ως προς αυτό το σημείο, θα μας βοηθήσει να εντάξουμε το σώμα αυτό των δασκάλων στην εξέλιξη του θεσμού της επιθεώρησης.

I. Το θεσμικό πλαίσιο του Ν. 240/1914.

Η βενιζελική περίοδος διακυβέρνησης, η οποία ουσιαστικά ξεκινά μετά το 1909 και τη στάση στο Γουδί, επιφέρει μια σειρά αλλαγών στην εκπαιδευτική πολιτική. Ο συσχετισμός των κοινωνικών δυνάμεων και η ανάγκη εξασφάλισης της πολιτικής εξουσίας από μέρους του Βενιζέλου οδηγούν στο λεγόμενο «γλωσσικό συμβιβασμό» του 1911 αλλά και στην απόρριψη των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων – λόγω της «αντίδρασης» που συνάντησαν – του 1913. Τα νομοσχέδια αυτά, τα οποία ως συντάκτη τους είχαν τον Δ. Γληνό, αν και προωθούσαν μια σύγχρονη αντίληψη, για τη δομή και οργάνωση της εκπαίδευσης έμειναν σύμφωνα με δική του έκφραση στο «χρονοντούλαπο». Αντίθετα, το 1914, με καθολική συναίνεση του βουλευτικού σώματος, ψηφίστηκε το νομοσχέδιο για την διοίκηση της εκπαίδευσης και αποτέλεσε το γνωστό νόμο 240/1914 «Περί διοικήσεως της Δημοτικής και Μέσης εκπαιδεύσεως»¹¹⁶.

Στην Γενική Εισηγητική Έκθεση των νομοσχεδίων του 1913 και στην ενότητα «Η επιβαλλόμενη μεταρρύθμιση» αναφέρονται οι λόγοι, οι οποίοι, κατά τους σχεδιαστές τους, επιβάλλουν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που εισάγουν αυτά τα νομοσχέδια. Σε αυτή βλέπουμε να επαναλαμβάνεται, όπως παλιότερα, η άποψη ότι «η προσωπικότης του διδασκάλου αποτελεί τον ισχυρότατον παράγοντα και εν τη αγωγή και εν τη διδασκαλία»¹¹⁷ και να γίνεται λόγος για «διδασκαλική αμεθοδία», και «ατελή μόρφωση του διδάσκοντος προσωπικού» που έχουν ως αποτέλεσμα το σχολείο να χάσει «την ηθικοπλαστικήν αυτού επίδρασιν»¹¹⁸.

Σε ό,τι αφορά τη διοίκηση και την εποπτεία της δημοτικής εκπαίδευσης, στην έκθεση υποστηρίζεται ότι: «δυνάμεθα να είπωμεν, ότι εκράτησεν επί μακράς

καταλαμβάνοντας θέσεις κυρίως «βοηθών» επιθεωρητών, όπως όριζε το θεσμικό πλαίσιο. Στη σχετική βιβλιογραφία αναφέρεται πως στη θέση αυτή οι δημοδιδάσκαλοι πέτυχαν, κατά γενική ομολογία και αυτό το στοιχείο συνηγόρησε, μαζί βεβαίως και με άλλα παρεπόμενα, στο να πεισιεί η πολιτική ηγεσία πως μπορεί να αναθέσει θέση επιθεωρητή στο σώμα των δασκάλων.

¹¹⁶ Σχετικά βλ., ΦΕΚ/97, της 16ης Απριλίου 1914, τευχ. Α'.

¹¹⁷ Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Α', εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002, σ. 527.

¹¹⁸ Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις* ..κτλ., ο.π., σ. 528.

δεκαετηρίδος εν τω παρελθόντι ατασθαλία και ακαταστασία μεγίστη»¹¹⁹, αφού η προηγούμενη διοικητική συγκρότηση δεν εξασφάλισε «τελείως την κανονική λειτουργία των σχολείων» ούτε «τον ενδελεχή έλεγχο της πολιτείας επί της λειτουργίας των και την ακριβοδικαίαν εκτίμησιν των υπηρεσιών του διδακτικού προσωπικού και την αρμονικήν συνεργασία όλων των παραγόντων του εκπαιδευτικού έργου...»¹²⁰.

Ως λύση στις αδυναμίες αυτές, προκρίνεται μια νέα αντίληψη, η οποία εισάγεται και αφορά την ιδιότητα των φορέων που θα ασκούν στο εξής επιθεώρηση. Η αντίληψη αυτή φαίνεται να στηρίζεται στη διαφορετική σχέση κράτους- δημόσιας διοίκησης και εκπαίδευσης, η οποία επιχειρείται να συγκροτηθεί αυτήν την εποχή. Γι' αυτό στην αιτιολογική έκθεση του συγκεκριμένου νομοσχεδίου διατυπώνεται η θέση: «Διά τούτο ως μόνη λύσις κατά τους τελευταίους χρόνους ενδείκνυται η δι' υπαλλήλων του Κράτους αποκέντρωσις»¹²¹. Πρόκειται, όπως χαρακτηριστικά έχει επισημανθεί, για «μια νέα τάση- για κοινωνικο-πολιτικούς λόγους- ισχυροποίησης του κρατισμού στο όνομα της αποκέντρωσης»¹²².

Ο καθοριστικός έλεγχος της κρατικής εξουσίας και η σύστοιχη υπαγωγή του σχολείου στον κρατικό μηχανισμό ορίζονται με σαφήνεια στο συγκεκριμένο νόμο, ο οποίος ακολούθησε, αφού όπως τονίζεται «ως τρίτη λοιπόν αρχή της διοικητικής μεταρρυθμίσεως είνε ανάγκη να αναγνωρισθή ότι η διοίκησις πρέπει να καταστή ενιαία».¹²³

Το ιεραρχικό σχήμα της εποπτείας και διοίκησης, το οποίο προκρίνεται διαμορφώνεται ως εξής: την κύρια ευθύνη εποπτείας και διοίκησης της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης την έχει ο Υπουργός, την οποία ασκεί μέσω του κεντρικού εκπαιδευτικού συμβουλίου, των περιφερειακών εποπτικών συμβουλίων, των επιθεωρητών και των διευθυντών των σχολικών μονάδων.

¹¹⁹ Στο ίδιο, ο.π., σ.528

¹²⁰ Στο ίδιο, ο.π., σ.528

¹²¹ «Αιτιολογική έκθεσις του Νομοσχεδίου περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως», Δημήτρης Γληνός, Άπαντα, ο.π., σ. 347.

¹²² Σχετικά βλ. Νούτσος Μπ., «Ο θεσμός του επιθεωρητή στην εκπαίδευση», στο *Η αξιολόγησι στην εκπαίδευση σήμερα, Πρακτικά Ημερίδας, Διδασκαλείο «Δημ. Γληνός»- Σύλλογος Μετεκπαιδευομένων, Α.Π.Θ.- Π.Τ.Δ.Ε., Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2001, σ. 11.*

¹²³ Στο Δημήτρης Γληνός Άπαντα, ο.π., σ.348.

Στην κορυφή της διοικητικής πυραμίδας βρίσκεται το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, το οποίο απαρτίζεται από δώδεκα (12) μόνιμα και τακτικά μέλη¹²⁴, διορισμένα από την κυβέρνηση, με έργο: α) γνωμοδοτικό, σε ό,τι αφορά γενικά την εκπαίδευση, β) προπαρασκευαστικό, των νόμων, εγκυκλίων, διαταγμάτων και οδηγιών, καθώς επίσης του ωρολογίου προγράμματος των μαθημάτων και των δύο βαθμίδων (δημοτικής και μέσης), και γ) εποπτικό, στα διδασκαλεία της χώρας. τους επιθεωρητές δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, με δικαίωμα να διενεργεί και το ίδιο επιθεωρήσεις ή και ανακρίσεις όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο. Στις αρμοδιότητες του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου είναι επίσης η ενασχόληση με τους διορισμούς και μεταθέσεις όλου του εκπαιδευτικού προσωπικού και των εμπλεκομένων στην εκπαίδευση (γενικών επιθεωρητών, επιθεωρητών, καθηγητών διδασκαλείων, εκπαιδευτικών και των δύο βαθμίδων), όπως επίσης και έχει τον τελευταίο λόγο (επικύρωση) στις αποφάσεις τιμωρίας ή απόλυσης αυτών¹²⁵. Άλλη αρμοδιότητά του είναι επίσης να διατηρεί βιβλίο ποιότητας των εκπαιδευτικών της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και με βάση αυτό να προτείνεται η προαγωγή τους. Σε περιπτώσεις τιμωρίας των εκπαιδευτικών, (εκτός από τις ανέκκλητες ποινές που επιβάλλουν π.χ. οι επιθεωρητές), τους δίνεται το δικαίωμα άσκησης έφεσης στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο με τη δυνατότητα να παρίστανται «είτε αυτοπροσώπως είτε με πληρεξούσιο», προκειμένου να υποστηρίξουν τη θέση τους. Ακόμα το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο κανονίζει τα σχετικά με τις εκπαιδευτικές περιφέρειες της

¹²⁴ Τα τακτικά μέλη του συμβουλίου απαρτίζονται από αυτούς, οι οποίοι είναι διδάκτορες της φιλοσοφικής σχολής ή των φυσικών και μαθηματικών ελληνικού ή ξένου πανεπιστημίου και υπήρξαν: α) μέλη στο προηγούμενο κεντρικό εποπτικό συμβούλιο ή γενικοί επιθεωρητές με τουλάχιστον διετή προϋπηρεσία, ή τμηματάρχες δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, β) οι διευθυντές ή υποδιευθυντές των διδασκαλείων της δημοτικής ή μέσης εκπαίδευσης, γ) οι καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης με δεκαετή προϋπηρεσία ή με πενταετή εάν έχουν αποδείξεις για μια διετία σε φιλοσοφικές ή παιδαγωγικές σπουδές στο εξωτερικό ή υπηρεσία καθηγητή σε Φιλοσοφική, Μαθηματική ή Φυσική πανεπιστημιακή σχολή, και τέλος δ) οι επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων με οκταετή τουλάχιστον προϋπηρεσία, στη θέση αυτή ή πενταετή εάν έχουν σπουδές «εν τη Εσπερία επί διετίαν». Η τελική στελέχωση του συμβουλίου αυτού απαιτεί, οι έξι να προέρχονται από την ενασχόλησή τους με τη δημοτική εκπαίδευση και οι υπόλοιποι έξι από την ενασχόλησή τους με τη μέση εκπαίδευση. Σχετικά, βλ. Νόμος 240/1914, ο.π., άρθρο 6.

¹²⁵ Θα πρέπει να επισημάνουμε πως μέχρι τότε, τους διορισμούς τους έκαναν τα δημοτικά συμβούλια του κάθε δήμου, με τις γνωστές συνέπειες για τους δασκάλους σε ό,τι αφορά κυρίως την πολιτική συναλλαγή. Το μέτρο αυτό θεωρήθηκε από τους δασκάλους ως λυτρωτικό.

δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και ό,τι αφορά την προαγωγή, υποβιβασμό, συγχώνευση ή διαίρεση των σχολείων. Τέλος, είναι υπεύθυνο για τη διενέργεια εξετάσεων και διαγωνισμών των υποψήφιων επιθεωρητών και ρυθμίζει τα ζητήματα, τα οποία αφορούν την παροχή εκπαιδευτικής άδειας για λόγους σπουδών (άρθρο 3).

Στο νόμο ρυθμίζονται οι συνεδριάσεις του Συμβουλίου, οι οποίες διακρίνονται σε γενικές και ειδικές, με τις δεύτερες να διακρίνονται με τη σειρά τους σε κοινές και κατά τμήματα. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο πραγματοποιεί τις γενικές του συνεδριάσεις δύο φορές το μήνα και έκτακτα όποτε συντρέχει ειδικός λόγος, «κατ' εντολήν του υπουργού». Σ' αυτές μπορούν να παρίστανται με δικαίωμα ψήφου, «κατόπιν ειδικής προσκλήσεως του υπουργού», μεταξύ άλλων και καθηγητές του πανεπιστημίου διαφόρων ειδικοτήτων. Οι ειδικές συνεδριάσεις ορίζεται να γίνονται δύο φορές την εβδομάδα και έκτακτα όποτε καλείται από τον πρόεδρο του συμβουλίου. Κατά τμήματα το συμβούλιο συνεδριάζει, αφού χωριστεί σε δύο ισάριθμες ομάδες (εξαμελείς), οι οποίες ασχολούνται με ειδικότερα ζητήματα της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, ορίζοντας και τα αντίστοιχα τμήματα.

Στην αμέσως κατώτερη ιεραρχική βαθμίδα βρίσκονται τα περιφερειακά εποπτικά συμβούλια. Σύμφωνα με το νόμο 240 ορίζονται ότι μπορούν να συσταθούν εβδομήντα (70) τέτοια συμβούλια, κατά ανώτατο όριο, αντιστοιχώντας σε ισάριθμες εκπαιδευτικές περιφέρειες κατανομής των δημοτικών και νηπιαγωγείων της χώρας. Οι εβδομήντα εκπαιδευτικές περιφέρειες, με τους αντίστοιχους επιθεωρητές, υπάγονται με τη σειρά τους σε 14 (πάλι κατά ανώτατο όριο) διευρυμένες εκπαιδευτικές περιφέρειες, όπου επικεφαλής σε κάθε μία είναι από ένας γενικός επιθεωρητής. Στις 14 αυτές περιφέρειες κατανέμονται τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης και ο γενικός επιθεωρητής είναι ταυτόχρονα επιθεωρητής των σχολείων αυτών και επόπτης των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων της περιφέρειάς του¹²⁶. Με τον τρόπο αυτό οι επιθεωρητές της δημοτικής εκπαίδευσης εντάσσονται και αυτοί σε μια ιεραρχία και αποκτούν τους δικούς τους προϊσταμένους.

Εξακολουθούν να υφίστανται τα εποπτικά συμβούλια, τα οποία είναι πενταμελή και τα απαρτίζουν: ο γυμνασιάρχης ή ο διευθυντής του διδασκαλείου της περιφέρειας (εάν στην έδρα του εποπτικού συμβουλίου υπάρχει τέτοιο), ο

¹²⁶ Στο σχετικό νόμο ορίζεται ότι οι γενικοί επιθεωρητές έχουν τον άμεσο έλεγχο των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσης αφού επιθεωρούν τα γραφεία τους δύο φορές τουλάχιστον το έτος (άρθρο 15 του συγκεκριμένου νόμου).

επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων και δύο επιστήμονες που διαμένουν μόνιμα στην έδρα του συμβουλίου ως μέλη. Τα δύο τελευταία μέλη προβλέπεται να εκλέγονται από τους εκπαιδευτικούς της συγκεκριμένης περιφέρειας (μαζί με δύο αναπληρωματικά μέλη) και να διορίζονται από τον οικείο νομάρχη με θητεία τριετή. Σε σχετικό του άρθρο ο νόμος ορίζει πως μέλος του εποπτικού συμβουλίου δεν μπορεί να γίνει οποιοσδήποτε έχει αξίωμα βουλευτή, δημάρχου, κοινοτικού συμβούλου ή οποιοσδήποτε έχει θέση δημόσιου, δημοτικού ή στρατιωτικού υπαλλήλου.

Οι αρμοδιότητες του εποπτικού συμβουλίου είναι: να γνωμοδοτεί προς το εκπαιδευτικό συμβούλιο για σύσταση, υποβιβασμό, συγχώνευση, διαίρεση ή κατάργηση δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων, καθώς επίσης και να γνωμοδοτεί για την έναρξη, λήξη των μαθημάτων ή οτιδήποτε αφορά τη λειτουργία των σχολείων στην περίπτωση που οι τοπικές συνθήκες δεν επιτρέπουν την εφαρμογή των «γενικώς ισχυόντων». Επίσης, το εποπτικό συμβούλιο προτείνει προς το εκπαιδευτικό συμβούλιο το διορισμό των εκπαιδευτικών και αποφασίζει για προαγωγή, μετάθεση, πειθαρχική τιμωρία ή απόλυση των εκπαιδευτικών της περιφέρειάς του.

Η λεπτομερής παράθεση της σύνθεσης και των αρμοδιοτήτων όλων των οργάνων, τα οποία συγκροτούν με ιεραρχικό τρόπο το σχήμα διοίκησης και επιθεώρησης, κρίθηκε σκόπιμη για δύο κυρίως λόγους: ο πρώτος, γιατί η λεπτομερής παράθεση των σχετικών ρυθμίσεων θα αποτελέσει τη βάση πάνω στην οποία θα διαπιστώσουμε στο εξής, στις επόμενες περιόδους τις διαφοροποιήσεις που γίνονται. Ο δεύτερος λόγος είναι, γιατί θα μας βοηθήσει να διακρίνουμε την εσωτερική λογική, η οποία διέπει την οργάνωση και τη λειτουργία τους. Με βάση τα προβλεπόμενα από το νόμο στη σύνθεση και λειτουργία του οργανωτικού αυτού σχήματος είναι φανερά δύο χαρακτηριστικά: α) η απόπειρα να εξυπηρετηθεί η άσκηση του κρατικού ελέγχου στο σύνολο των εκπαιδευτικών διαδικασιών και η υπαγωγή όλων όσων παρεμβαίνουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, μέσω της ιεραρχικής δομής, στον άμεσο και αποτελεσματικό έλεγχο της εξουσίας, και β) να συνδεθούν με σχέση αντιστοιχίας η άσκηση κρατικού ελέγχου με την εύρυθμη και αποδοτική λειτουργία της εκπαίδευσης, δηλαδή να υποβληθεί ως αναγκαία και καθολικά αποδεκτή η αντίληψη πως ο επιθεωρητικός έλεγχος είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη των στόχων της εκπαίδευσης. Είναι φανερό πως στις ρυθμίσεις του νόμου περιλαμβάνεται μια ορισμένη αντίληψη για το σχολείο και τον χαρακτήρα των κρατικών ελεγκτικών μηχανισμών, στις οποίες διακρίνεται μία προσπάθεια τεχνοκρατικού χαρακτήρα που

αποσκοπεί από την μία στην εμφάνιση αυτών των μηχανισμών ως κοινωνικά ουδέτερων και από την άλλη αποσιωπούν τον ταξικό τους χαρακτήρα.

Ο επιθεωρητής με βάση το νόμο έχει την άμεση επίβλεψη των δημοτικών σχολείων. Με βάση σχετικές ρυθμίσεις υποχρεώνεται να επισκέπτεται και να επιθεωρεί τα σχολεία της περιφέρειάς του (δημόσια και ιδιωτικά) δύο φορές το χρόνο, περιοδεύοντας συνολικά 120-160 μέρες. Στόχος των επισκέψεων είναι να «επαγρυπνεί» για την πιστή τήρηση από τους εμπλεκόμενους φορείς των σχετικών διατάξεων του υπουργείου, να εξακριβώνει την επιμέλεια, την ικανότητα και τη διαγωγή -στο σχολείο και την τοπική κοινωνία- του δασκάλου και να φροντίζει μέσω «παιδαγωγικών συνεδρίων», που θα πραγματοποιεί, να «συμπληρώνει» τη μόρφωση αυτών. Ο επιθεωρητής είναι ο εισηγητής των υποθέσεων στο εποπτικό συμβούλιο αλλά και ο εκπρόσωπος αυτού σε ό,τι αφορά την επικοινωνία και την αλληλογραφία με το εκπαιδευτικό συμβούλιο και τον υπουργό, υποβάλλοντας αντίγραφα των πρακτικών των συνεδριάσεων. Προς δε το εποπτικό συμβούλιο (και προς το γενικό επιθεωρητή) υποχρεώνεται να υποβάλλει ημερολόγιο περιοδείας και έκθεση της κατάστασης των επιθεωρημένων σχολείων. Έχει, ακόμα, το δικαίωμα να ασκεί «πειθαρχική εξουσία» στους δασκάλους, επιβάλλοντας τις ποινές της επίπληξης ή και του προστίμου μέχρι ενός ποσού (ανέκκλητες ποινές), διάταξη που ισχύει ήδη από το νόμο ΒΤΜΘ'. Στο γραφείο του διατηρεί εκτός από το βιβλίο των διδακτηρίων των σχολείων της περιοχής του και βιβλίο ποιότητας των δασκάλων δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων. Τέλος, συμμετέχει σε μια σειρά δραστηριοτήτων, όπως να γνωμοδοτεί στις δημοπρασίες για μίσθωση διδακτηρίων, να επιθεωρεί τις μισθοδοτικές καταστάσεις των εκπαιδευτικών και να εισηγείται τα «δέοντα προς βελτίωσιν της δημοτικής εκπαίδευσεως της περιφέρειας». Η τελευταία αυτή φράση παραπέμπει ευθέως στη δυνατότητα του επιθεωρητή να κρίνει ο ίδιος με βάση τις ανάγκες της περιφέρειάς του τα απαιτούμενα μέτρα που πρέπει να ληφθούν. Η δυνατότητα αυτή επιτρέπει στο επίπεδο της εισήγησης να διατηρεί ο επιθεωρητής κάποια περιθώρια σχετικής αυτονομίας και ανάλογα να τα χρησιμοποιεί.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προϋποθέσεις για να γίνει κάποιος επιθεωρητής. Ο νόμος 240 ορίζει ότι επιθεωρητές μπορούν να γίνουν: α) οι πτυχιούχοι της φιλοσοφικής σχολής ή των μαθηματικών και φυσικών, με διετείς παιδαγωγικές σπουδές παιδαγωγικής «εν τη Εσπερία» ή υπηρεσία δημοδιδασκάλου πέντε τουλάχιστον ετών, β) οι δημοδιδάσκαλοι με πέντε χρόνια προϋπηρεσία και αποδείξεις διετών παιδαγωγικών σπουδών στο εξωτερικό, με «δοκιμασία» ενώπιον

του εκπαιδευτικού συμβουλίου, γ) οι προϋπηρετήσαντες ως επιθεωρητές και δ) οι δημοδιδάσκαλοι με δεκαετή υπηρεσία, έπειτα από επιτυχή συμμετοχή σε «διαγωνισμό» ενώπιον του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Παρατηρούμε ότι, με τη τελευταία πρόταση δίνεται ουσιαστικά για πρώτη φορά η δυνατότητα να στελεχωθεί η δημοτική εκπαίδευση με επιθεωρητές προερχόμενους από την οικεία βαθμίδα¹²⁷. Τέλος, για να γίνει κάποιος επιθεωρητής ορίζεται ότι δεν πρέπει να έχει υπερβεί το 45^ο έτος της ηλικίας του και υποχρεωτικά συνταξιοδοτείται («απαλλάσσεται των καθηκόντων του») στο 60^ο. Η θητεία τους σε μια περιφέρεια είναι εξαετής, οπότε και παίρνουν υποχρεωτικά μετάθεση αλλά, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται: «δι' υπηρεσιακήν ανάγκην» μπορεί να παίρνουν μετάθεση και πριν περάσει η εξαετία.

Στην κατώτερη βαθμίδα εποπτείας, με βάση το συγκεκριμένο νόμο, βρίσκονται οι διευθυντές των σχολικών μονάδων. Αυτοί υποχρεώνονται να φροντίζουν για καλή κατάσταση του διδακτηρίου και των υλικών του, αλλά κυρίως «επαγρυπνούν» στην πιστή εφαρμογή των διατάξεων που αφορούν τη λειτουργία του σχολείου, επιβλέπουν τις εργασίες του, συγκαλούν το σύλλογο διδασκόντων σε συνεδριάσεις και τέλος αναφέρουν στον επιθεωρητή κάθε έλλειψη που παρατηρούν¹²⁸.

¹²⁷ Για την προέλευση των επιθεωρητών βλ. Φίλος Στ., *Το χρονικό ενός θεσμού, Η διοίκηση και η εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία, 1832-1982*, εκδ. Βιβλία για όλους, Αθήνα 1984, σ. 49 (ιδιαίτερα τη σχετική υποσημείωση).

¹²⁸ Το σχήμα Ι, στο τέλος του κειμένου, παριστάνει τη δομή της εποπτείας με βάση το Νόμο 240/1914.

II. Ο πρώτος διαγωνισμός για την κάλυψη θέσεων επιθεωρητών δημοτικής εκπαίδευσης.

Μετά την ψήφιση του Ν. 240, τον Απρίλιο του 1914, ακολούθησαν τα σχετικά Β.Δ. τα οποία, ουσιαστικά, ενεργοποίησαν το νόμο. Συγκεκριμένα είχαμε τα Β.Δ. τα οποία: α) έθεσαν σε ισχύ τα άρθρα του Νόμου¹²⁹, β) οριοθέτησαν τις εκπαιδευτικές περιφέρειες της Μέσης εκπαίδευσης¹³⁰, γ) ρύθμισαν την υπαγωγή των εκπαιδευτικών περισχών της δημοτικής εκπαίδευσης στις περιφέρειες της μέσης¹³¹, και τέλος δ) προσδιόρισαν επακριβώς τον τρόπο διεξαγωγής των σχετικών δοκιμασιών και διαγωνισμών αντίστοιχα για τις δύο κατηγορίες δασκάλων (5ετούς και 10ετούς προϋπηρεσίας)¹³².

Συγκεκριμένα με το Β.Δ. της 3^{ης} Ιουλίου 1914 προσδιορίστηκαν: α) τα απαραίτητα δικαιολογητικά προκειμένου να συμμετάσχει στη διαδικασία ένας υποψήφιος δάσκαλος, β) οι τομείς εξέτασης και γ) τα πρόσθετα μέσα εξέτασης που προβλέπονταν.

Με βάση αυτές τις παραμέτρους ο ενδιαφερόμενος δημοδιδάσκαλος θα έπρεπε να κάνει αίτηση στην οποία θα δήλωνε την πρόθεσή του να συμμετάσχει στην εξέταση, επισυνάπτοντας πιστοποιητικό ηλικίας (ώστε να αποδεικνύεται ότι δεν έχει υπερβεί το 45^ο έτος) και αντίγραφα πτυχίου κι εγγράφων στα οποία θα φαίνονταν οι μεταθέσεις, απολύσεις, τιμωρίες και ευαρέσκεις από τη μέχρι τότε θητεία του. Εάν

¹²⁹ Αναφερόμαστε στα: Β.Δ. της 19-Μαΐου-1914, «Περί θέσεως εν ισχύι άρθρων τινών του Νόμου 240 περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως», το οποίο ενεργοποιεί τα άρθρα: 10,11,12,13,14,15,16,17,19,21 για τις εκπαιδευτικές περιφέρειες της Παλαιάς Ελλάδας, σχετικά βλφ ΦΕΚ 196/18 Ιουλίου 1914, τεύχος Α΄.

¹³⁰ Σχετικά βλ. Β.Δ. της 11- Ιουνίου-1914, «Περί κατανομής εις εκπαιδευτικάς περιφέρειας των σχολείων της μέσης εκπαιδεύσεως» στο ΦΕΚ 159/13 Ιουνίου 1914, τεύχος Α΄.

¹³¹ Σχετικά βλ. Β.Δ. της 16- Αυγούστου- 1914, «Περί υπαγωγής των εκπαιδευτικών περιφερειών των δημ. Σχολείων εις την δικαιοδοσίαν των γενικών επιθεωρητών», στο ΦΕΚ 234/21 Αυγούστου 1914, τεύχος Α΄.

¹³² Πρόκειται για τα Β.Δ. της 3^{ης} Ιουλίου 1914 «Περί κανονισμού της δοκιμασίας των βουλομένων να διορισθώσιν επιθεωρηταί των δημοτικών σχολείων εκ των εχόντων πενταετή υπηρεσίαν δημοδιδασκάλου και αποδείξεις διετών εν τη Εσπερία παιδαγωγικών σπουδών κλπ», στο ΦΕΚ 184/7 Ιουλίου 1914, τεύχος Α΄, και «Περί κανονισμού της δοκιμασίας των βουλομένων να διορισθώσιν επιθεωρηταί των δημοτικών σχολείων εκ των εχόντων δεκαετή υπηρεσίαν δημοδιδασκάλου κλπ», στο ΦΕΚ 193/15 Ιουλίου 1914, τεύχος Α΄ (ως αναδημοσίευση στο ορθό του σχετικού διατάγματος στο ΦΕΚ 184/7 Ιουλίου 1914).

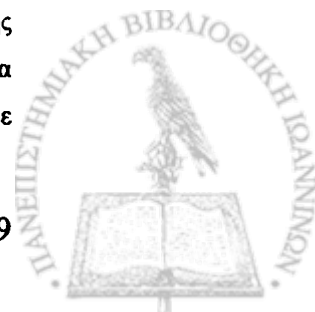
είχε γράψει ή μεταφράσει παιδαγωγικές πραγματείες, θα κατέθετε και τρία αντίγραφα αυτών. Οι δάσκαλοι 10ετούς υπηρεσίας θα δήλωναν και μια ξένη γλώσσα (από τις: Αγγλική, Γαλλική ή Γερμανική) στην οποία θα ήθελαν να εξεταστούν.

Οι δημοδιδάσκαλοι 10ετούς υπηρεσίας θα δοκιμάζονταν γραπτά στα εξής : α) μετάφραση στη Νέα Ελληνική (καθαρεύουσα) ενός τμήματος πεζού αρχαίου Έλληνα συγγραφέα, β) ανάλυση νεοελληνικού λογοτεχνήματος και γ) ανάπτυξη θεμάτων από: 1) τη ψυχολογία, 2) την «πρακτική παιδαγωγική» του δημοτικού σχολείου και κυρίως από τον κύκλο του έργου του επιθεωρητή, 3) τη διδακτική, 4) τη σχολική υγιεινή και 5) την ισχύουσα νομοθεσία της δημοτικής εκπαίδευσης. Για όλα τα θέματα θα υπήρχε μια τράπεζα δέκα θεμάτων και θα κληρωνόταν ένα, από την επιτροπή εξετάσεων, μισή ώρα πριν την έναρξη της εξέτασης. Την εξεταστική επιτροπή την αποτελούσαν μέλη του εκπαιδευτικού συμβουλίου.

Μετά τα αποτελέσματα της γραπτής εξέτασης, το συμβούλιο είχε το δικαίωμα να καλέσει τους υποψήφιους και σε προφορική δοκιμασία. Έτσι, οι υποψήφιοι καλούνταν: α) να διδάξουν ένα μάθημα, σε δημοτικό σχολείο, το οποίο οριζόταν από την επιτροπή, λίγο πριν την διεξαγωγή της δοκιμασίας, και β) να συντάξουν έκθεση, η οποία θα αφορούσε τη λειτουργία δημοτικού σχολείου και την εκλογή διδακτηρίου.

Σε ένα τρίτο επίπεδο η επιτροπή διατηρούσε το δικαίωμα να καλέσει τους υποψήφιους σε διαδικασία συζήτησης μαζί τους, πάνω στη διδασκαλία που έκαναν ή και στις εκθέσεις που συνέταζαν, ξεχωριστά με τον καθέναν. Η τελική κρίση της επιτροπής θα έπρεπε να πάρει υπόψη της την όλη εικόνα που παρουσίασε ο υποψήφιος, καθώς επίσης και «το προηγούμενο υπηρεσιακόν και τον άλλον αυτών βίον». Οι αποφάσεις της επιτροπής, στη διαδικασία αυτή, ήταν πλειοψηφικές. Ανάλογα ρυθμίζονταν και τα ζητήματα της δοκιμασίας για τους δημοδιδασκάλους με 5ετή προϋπηρεσία¹³³.

¹³³ Συγκεκριμένα για τους δημοδιδασκάλους με 5ετή προϋπηρεσία και ταυτόχρονα διειείς σπουδές στην Ευρώπη η δοκιμασία τους περιλάμβανε γραπτά και προφορικά. Στα γραπτά εξεταζόταν: α) στην μετάφραση στη νέα Ελληνική μέρος πεζού αρχαίου Έλληνα συγγραφέα, β) στην ανάλυση νεοελληνικού λογοτεχνήματος. Τα δύο αυτά θέματα τα όριζε το συμβούλιο μισή ώρα πριν την έναρξη της δοκιμασίας, γ) στην ανάπτυξη θέματος: 1) από την πρακτική παιδαγωγική του δημοτικού σχολείου, και 2) από την ισχύουσα νομοθεσία, δ) στη σύνταξη έκθεσης: 1) περί της λειτουργίας δημοτικού σχολείου και 2) περί εκλογής διδακτηρίου, και ε) στην προσωπική κρίση περί παιδαγωγικής πραγματείας ή περί κεφαλαίου παιδαγωγικού βιβλίου γραμμένου είτε στα ελληνικά είτε στη γλώσσα του τόπου σπουδών του δοκιμαζόμενου. Προφορικά ο υποψήφιος δοκιμαζόταν: α) στη διδασκαλία σε

Το αμέσως επόμενο διάστημα, όπως εξάλλου όριζε το Β.Δ., προκηρύχθηκε ο σχετικός διαγωνισμός για το 1914¹³⁴. Η προκήρυξη του πρώτου αυτού διαγωνισμού προέβλεπε την κατάληψη είκοσι πέντε θέσεων επιθεωρητών δημοτικών σχολείων από δημοδιδασκάλους με δεκαετή, τουλάχιστον, προϋπηρεσία και ταυτόχρονα όσων δεν είχαν υπερβεί το 45^ο έτος της ηλικίας τους. Θα πρέπει να σημειώσουμε πως η διαδικασία αυτή αφορούσε μόνο άντρες δημοδιδασκάλους. Για γυναίκες δημοδιδασκάλισσες δεν υπήρξε καμία αναφορά σε κανένα θεσμικό κείμενο αυτής της εποχής. Οι εξετάσεις, με βάση την προκήρυξη, θα γινόταν στο Μαράσλειο Διδασκαλείο, τη Δευτέρα 11 Αυγούστου, και ώρα έναρξης 8 π.μ.¹³⁵.

Στο τύπο της εποχής διαβάζουμε πως στο διαγωνισμό αυτό μετείχαν 105¹³⁶ δημοδιδάσκαλοι, ως υποψήφιοι επιθεωρητές. Οι επιτυχόντες του γραπτού διαγωνισμού, σύμφωνα με το σχετικό δημοσίευμα, αναφέρονται στον παρακάτω πίνακα¹³⁷:

δημοτικό σχολείο ενός μαθήματος, που όριζε το συμβούλιο με κλήρωση και β) στην ανάπτυξη θέματος το οποίο να αναφέρεται στις παιδαγωγικές του σπουδές στην Εσπερία, το οποίο επίσης οριζόταν από το συμβούλιο. Σχετικά βλ. Β.Δ. της 3^{ης} Ιουλίου 1914, «Περί κανονισμού της δοκιμασίας των βουλομένων κλπ...», ό.π. ΦΕΚ 184/7 Ιουλίου 1914, τεύχος Α'.

¹³⁴ Σχετικά βλ., την με αριθμό 18121, «Προκήρυξεις διαγωνισμού δημοδιδασκάλων προς πλήρωσιν είκοσι πέντε θέσεων επιθεωρητών δημοτικών σχολείων», στο ΦΕΚ 130/11 Ιουλίου 1914, Παράρτημα, τεύχος Β'.

¹³⁵ Οι αιτήσεις με τα απαραίτητα δικαιολογητικά θα έπρεπε να προσκομιστούν έως πέντε ημέρες πριν την έναρξη του διαγωνισμού.

¹³⁶ Συγκεκριμένα, η τελευταία στατιστική του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών κλπ πριν από το 1914 η οποία αφορούσε τα έτη 1910-1911, αναφέρει τα εξής μεγέθη: Υπάρχοντες Δημοδιδάσκαλοι: 2246, διδασκάλισσες: 990, υποδιδάσκαλοι: 1366. Στα παραπάνω στοιχεία δεν αναφέρονται οι δημοδιδάσκαλοι των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων. Σχετικά βλ. Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, *Στατιστική της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, 1910-1911*, Αθήνα 1912. Στην εισήγητική έκθεση των νομοσχεδίων του 1913, που ανέγνωσε ο Ι. Τσιριμώκος στη Βουλή το 1913, αναφέρει πως, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου «εν δεδομένη τινί στιγμή έχομεν εν υπηρεσία 3000 δημοδιδασκάλους...». Σχετικά βλ. Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Α', Γ' έκδοση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2002, σ. 565.

¹³⁷ Ο σχετικός κατάλογος των επιτυχόντων στο γραπτό διαγωνισμό δημοσιεύτηκε στην εφημ. *Εμπρός* (φύλ. 23-Αυγούστου-1914).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Επιτυχόντες δημοδιδάσκαλοι στο γραπτό διαγωνισμό του 1914 για κατάληψη θέσης επιθεωρητή δημοτικών σχολείων¹³⁸

1. Αβραάμ Δ.	21. Πλάκας Κ.
2. Κοκκίνης Γ.	22. Ζερβός Ν.
3. Μπούρας Γ.	23. Λεοντάρης Κ.
4. Αναγνωστόπουλος Κ.	24. Πατίστας Β.
5. Κοντογιάννης Δ.	25. Ζιωγάνας Δ.
6. Ξυδιάς Γ.	26. Μπατσούτας Π.
7. Ανδρεάδης Δ.	27. Στάικος
8. Κάσκας	28. Καλλιγιάς Ι.
9. Ξηρός Τρ.	29. Μπούκουρας
10. Βλάχος Ηλ.	30. Σταματόπουλος Θ.
11. Κυβέλος Θ.	31. Καράτσολας Γ.
12. Παπαγεωργίου Β.	32. Μπρούστας Α.
13. Γοντζές Ηλ.	33. Τσακίρης Π.
14. Κυριακίδης Σ.	34. Κάρμας
15. Παπαδάκης Μ.	35. Χαραλαμπόπουλος Α.
16. Δεδόπουλος Κ.	36. Τσιότρας Ι.
17. Κωνσταντινίδης Γ.	37. Κερασόπουλος Ι.
18. Παπαδημητρίου Γ.	38. Μπακανάκης Κ.
19. Ζαγοριανάκος	39. Χριστοδουλόπουλος Κ.
20. Κωνσταντινόπουλος Π.	

Προφανώς από τη λίστα που δημοσίευσε η εφημερίδα «Εμπρός», απουσιάζουν κι άλλα ονόματα επιτυχόντων, τους οποίους θα δούμε στον επόμενο πίνακα να διορίζονται ως επιθεωρητές. Οι επιτυχόντες, όπως φαίνονται με τη σειρά κατάταξής τους, είναι περισσότεροι από τους είκοσι πέντε που όριζε η σχετική προκήρυξη. Ήταν σίγουρο πως δε θα διορίζονταν όλοι επιθεωρητές. Το αμέσως επόμενο διάστημα οι επιτυχόντες προχώρησαν στην προφορική δοκιμασία. Μετά το

¹³⁸ Τα ονόματα παρατίθενται ακριβώς όπως αναφέρονται στο σχετικό δημοσίευμα της εφημερίδας *Εμπρός*, ό.π.

πέρας κι αυτής της διαδικασίας διορίστηκαν οι εξής δημοδιδάσκαλοι ως επιθεωρητές¹³⁹.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Τελικός πίνακας επιτυχόντων δασκάλων στο διαγωνισμό του 1914, για θέση επιθεωρητή δημοτικών σχολείων¹⁴⁰.

1. Κ. Αναγνωστόπουλος (Λακωνία)	13. Κ. Λεοντάρης (Γρεβενά)
2. Ι. Τσιότρας (Βοιωτία)	14. Κ. Χριστοδουλόπουλος (Καστοριά)
3. Δ. Κοντογιάννης (Πειραιά)	15. Α. Μπούστας (Εδεσσα)
4. Π. Κωγχαντινόπουλος (Γορυνία-Μεγαλόπολη)	16. Γ. Καράτσολας (Γιαννιτσά)
5. Θ. Παπαβασιλείου (Καλάβρυτα-Αιγιαλεία)	17. Δ. Ζωγάνας (Κιλκίς)
6. Κ. Μπακανάκης (Αργίνιο)	18. Δ. Ανδρεάδης (Θεσσαλονίκη)
7. Κ. Πλάκας (Κύμη)	19. Ι. Κερασόπουλος (Λαγκαδά)
8. Επ. Παπαμιχαήλ Κεφαλληνία)	20. Χ. Μπούκουρας (Σιδηρόκαστρο)
9. Μ. Παπαδάκης (Σφακιά)	21. Δ. Αβραάμ (Σέρρες)
10. Θ. Σταματόπουλος (Χίος)	22. Η. Βλάχος (Καβάλα)
11. Γ. Μπούρας (Σάμος)	23. Ι. Βαγιονίτσης (Παραμυθιά)
12. Π. Μπατσούτας (Ανασελίτσα)	24. Γ. Κοκκίνης (Πρέβεζα)

Από τον παραπάνω πίνακα παρατηρούμε πως απουσιάζει το όνομα του Β. Παπαγεωργίου, αν και ήταν επιτυχόν στο γραπτό διαγωνισμό, όπως εξάλλου

¹³⁹ Τα ονόματα των επιτυχόντων, έτσι όπως παρατίθενται στον πίνακα, δημοσιεύτηκαν στο ΦΕΚ 227/25 Σεπτεμβρίου 1914, τεύχος Β'.

¹⁴⁰ Εκτός από τους διορισθέντες του πίνακα, διορίζονται σε πρώην τουρκοκρατούμενες περιοχές, αφού είχαν τα απαιτούμενα προσόντα ή είχαν διατελέσει εκεί επιθεωρητές και οι εξής επιθεωρητές, κατευθείαν με διορισμό από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, χωρίς δηλαδή αυτοί να συμμετάσχουν στο διαγωνισμό: 1) Ε. Φουστανάκης (Χανιά), 2) Ν. Πιμπλής (Ηράκλειο), 3) Γ. Χατζηδάκης (Αγ. Μύρωνα), 4) Δ. Παυλίδης (Λέσβο) και 5) Κ. Ιωαννίδης (Φλώρινα)

συμβαίνει και με άλλους επιτυχόντες. Ο ίδιος ο Παπαγεωργίου ισχυρίζεται, στα βιογραφικά του σημειώματα, πως πέτυχε σε αυτόν το διαγωνισμό, όμως λόγω του ότι καθυστέρησε να αντιληφθεί τις διαδικασίες, εξαιτίας της ενασχόλησής του εκείνη την εποχή με τα αγροτοσυνδικαλιστικά, δεν έγινε επιθεωρητής το 1914¹⁴¹. Όπως θα δούμε στη συνέχεια συμμετέχει και στον αμέσως επόμενο γραπτό διαγωνισμό του 1915, όπου πάλι επιτυγχάνει και γίνεται επιθεωρητής.

Ο πρώτος διαγωνισμός δημοδιδασκάλων για θέσεις επιθεωρητών δεν κάλυψε τα κενά των περιφερειών που είχαν δημιουργηθεί με βάση την κατανομή, την οποία δημιούργησε σχετικό Β.Δ. του Ν. 240¹⁴². Έτσι τον επόμενο χρόνο διενεργείται και δεύτερος, συμπληρωματικός, διαγωνισμός δημοδιδασκάλων για κατάληψη 10 θέσεων επιθεωρητών δημοτικών σχολείων¹⁴³. Μετά κι από αυτόν το διαγωνισμό διορίζονται ως επιθεωρητές, οι εξής¹⁴⁴:

---

¹⁴¹ Ίσως γι' αυτό το λόγο φαίνονται είκοσι τέσσερις οι δημοδιδάσκαλοι που διορίστηκαν επιθεωρητές κι όχι είκοσι πέντε που όριζε η προκήρυξη.

¹⁴² Αναφερόμαστε στο Β.Δ. της 21^{ης} Σεπτεμβρίου 1914, «Περί διαιρέσεως των εκπαιδευτικών περιφερειών της Παλαιάς Ελλάδος», στο ΦΕΚ 272/25 Σεπτεμβρίου 1914, τεύχος Α'. Έτσι το σύνολο των εκπαιδευτικών περιφερειών για τη δημοτική εκπαίδευση έφτασε τις 66. Επισημαίνουμε πως για να φτάσουν τα πράγματα σε αυτό το σημείο είχαν προηγηθεί: α) ο διορισμός των μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Σχετικά βλ. ΦΕΚ 105/9 Μαΐου 1914 και β) ο διορισμός των 12 γενικών επιθεωρητών σε αντίστοιχες γενικές περιφέρειες. Σχετικά βλ. ΦΕΚ 160/11 Ιουλίου 1914, τεύχος Β'.

¹⁴³ Η σχετική προκήρυξη «Διαγωνισμού μεταξύ δημοδιδασκάλων προς κατάληψιν κενών και κενωθησομένων θέσεων επιθεωρητών δημοτικών σχολείων», δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 92/20 Απριλίου 1915, Παράρτημα, τεύχος Β'. Στην εν λόγω προκήρυξη δηλώνεται πως οι εξετάσεις θα γίνουν την 27 Ιουλίου 1915, ημέρα Δευτέρα και ώρα 8 π.μ. στο Μαράσλειο Διδασκαλείο. Η Προκήρυξη του διαγωνισμού στηρίχτηκε σε σχετική υπουργική απόφαση με αριθμ. 30484, της 28ης Ιουλίου 1915, «Περί ορισμού θέσεων των εκπαιδευτικών περιφερειών της δημοτικής εκπαίδευσως» στο ΦΕΚ 266/31 Ιουλίου 1915, τεύχος Α'.

¹⁴⁴ Οι διορισμοί δημοσιεύτηκαν στο ΦΕΚ 241/15 Οκτωβρίου 1915, τεύχος Β'.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Επιτυχόντες συμπληρωματικού διαγωνισμού δασκάλων για θέση επιθεωρητή το 1915.

1. Ν. Ζερβός (Παγωνίου)	6. Ι. Αναστασόπουλος (Βέροιας)
2. Β. Παπαγεωργίου (Κόνιτσας)	7. Ι. Καπερνάρος (Ρεθύμνου)
3. Α. Ανδρίτσος (Ζαγορίου-Κουρέντων)	8. Κ. Καλότυχος (Λέσβου)
4. Μ. Σταβάρας (Γρεβενών)	9. Π. Μπακανάκης (Λήμνου)
5. Κ. Σαμαράκης (Κοζάνης)	

Το διάστημα, μέχρι το τέλος του 1915, εκτός από τους παραπάνω διορισμούς, μεσολάβησαν κι άλλοι διορισμοί Επιθεωρητών από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, με το αιτιολογικό ότι οι εν λόγω δημοδιδάσκαλοι είχαν τα απαιτούμενα προσόντα να γίνουν επιθεωρητές¹⁴⁵. Θα πρέπει να επιστημόνουμε πως πέρα από τους διορισμούς δημοδιδασκάλων ως επιθεωρητών, που αναφέραμε παραπάνω, εξακολουθούν να υφίστανται και οι προηγούμενοι επιθεωρητές, οι οποίοι κυρίως προέρχονται από τη μέση εκπαίδευση. Στην πορεία, άλλοι από αυτούς συνταξιοδοτήθηκαν και άλλοι παραμένοντας στις θέσεις τους μετατέθηκαν σε άλλες περιοχές «προς το συμφέρον της υπηρεσίας» ή με αίτησή τους. Σε κάθε περίπτωση, η σύνθεση που παρουσιάζει ο θεσμός της επιθεώρησης στο τέλος του 1915 είναι εντελώς διαφορετική από αυτή των προηγούμενων ετών. Ο θεσμός της επιθεώρησης της δημοτικής εκπαίδευσης στην πλειονότητά του αποτελείται πια από επιθεωρητές προερχόμενους από το σώμα των δημοδιδασκάλων¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τους: α) Γ. Κωνσταντινίδη (περιφέρεια Μεσολογγίου), β) Ν. Μπέμελη (περιφέρεια Χαλκιδικής). Σχετικά για αυτούς βλ. ΦΕΚ 250/21 Οκτωβρίου 1914, και γ) Δ. Δέπο (περιφέρεια Φθιώτιδας). Σχετικά βλ. ΦΕΚ 262/4 Νοεμβρίου 1914.

¹⁴⁶ Ο Στ. Φίλος στη μελέτη του, επιχειρώντας να συνθέσει την εικόνα που παρουσιάζει ο θεσμός της επιθεώρησης, προς το τέλος του 1915, παρουσιάζει μια συνοπτική λίστα με την κατανομή των επιθεωρητών ανά γενική και μερική περιφέρεια, με τους επικεφαλής και τα ονόματα αυτών. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως από τις 66 θέσεις επιθεωρητών που ορίστηκαν με βάση το Ν.240 μέχρι το 1915, οι 52 δόθηκαν σε εκπαιδευτικούς από το χώρο της δημοτικής εκπαίδευσης. Δεν είμαστε βέβαιοι για τον αριθμό που παρουσιάζει, γιατί στηρίζει τα ονόματα σε πηγές ΦΕΚ, τα οποία δεν επιβεβαιώνουν τα στοιχεία που παρουσιάζει. Ίσως τα στοιχεία που αναφέρονται να είναι συγκεντρωτικά με βάση τα στοιχεία προηγούμενων ετών, στα οποία πράγματι έγιναν διορισμοί δασκάλων ως επιθεωρητών. Σχετικά βλ. Φίλος Σ., *Το χρονικό ενός θεσμού...* ό.π., σ. 46-50. Για εκείνο

III. Τα χαρακτηριστικά των πρώτων δημοδιδασκάλων- επιθεωρητών.

Ο Β. Παπαγεωργίου, με βάση τα στοιχεία που παρουσιάσαμε στην προηγούμενη ενότητα, είναι ένας από τους πρώτους δασκάλους που έγινε επιθεωρητής την περίοδο 1914-1915. Το θεσμικό πλαίσιο του Ν.240 έδωσε αυτή τη δυνατότητα στους δημοδιδασκάλους με βάση ορισμένα, τυπικά προαπαιτούμενα: απαραίτητα κάποια χρόνια προϋπηρεσίας, θετικές κρίσεις αξιολόγησης, καλή γνώση της αρχαίας ελληνικής και νεοελληνικής γλώσσας (καθαρεύουσα), το τελευταίο ως πρωτεύον μάλιστα προσόν, γνώση ξένης γλώσσας, καλή γνώση παιδαγωγικών θεμάτων και ψυχολογίας του παιδιού, γνώση της εκπαιδευτικής νομοθεσίας και υγιεινής, ικανότητα σύνταξης εκθέσεων κ.α επιμέρους ζητήματα. Τα τυπικά αυτά προαπαιτούμενα τόσο ο ίδιος, με βάση τα όσα αναφέραμε στο σχετικό κεφάλαιο, όσο και οι άλλοι συνάδελφοί του που κατέλαβαν θέση επιθεωρητή, φαίνεται πως τα είχαν. Οι προϋποθέσεις όμως αυτές καλύπτονταν από όλο το σώμα των εκπαιδευτικών; Επρόκειτο δηλαδή για έναν διαγωνισμό στον οποίο μπορούσε να πάρει μέρος η πλειοψηφία των δασκάλων ή μήπως οι προϋποθέσεις αυτές λειτουργούσαν ως μια πρώτη επιλογή, προδιαγράφοντας έτσι ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των μελλοντικών επιθεωρητών;

Είναι γνωστό, πως στο διάστημα 1905- 1914, οι δάσκαλοι με συζητήσεις, υπομνήματα, αποφάσεις των συλλόγων τους και σχετική αρθρογραφία, μέσα από εκπαιδευτικά έντυπα κυρίως, ζητούσαν επίμονα να αλλάξει ο τρόπος επιλογής των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσης, ασκώντας αυστηρή κριτική εναντίον των μέχρι τότε επιθεωρητών, οι οποίοι προέρχονταν από τη μέση. Τους κατηγορούσαν ότι δεν μπορούσαν να κατανοήσουν τις ιδιαιτερότητες του χώρου, ήσαν ανελαστικοί και φορμαλιστές, χωρίς γνώσεις του αντικειμένου¹⁴⁷. Είναι φυσικό η εξέλιξη που δόθηκε

που είμαστε σίγουροι από τη δική μας μελέτη είναι πως οι 36 νέοι επιθεωρητές που έγιναν με βάση τους διαγωνισμούς και τους συναφείς διορισμούς, από το 1914 μέχρι το τέλος του 1915, είναι όλοι τους δημοδιδάσκαλοι.

¹⁴⁷ Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το «Υπόμνημα του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων» προς τη Βουλή, το 1909, στο οποίο καταγράφονται οι απόψεις του Συνδέσμου για το πώς εργαζόνταν οι μέχρι τότε επιθεωρητές, οι προερχόμενοι από τη Μέση και σε ποιους πρέπει να ανατεθεί η επιθεώρηση των σχολείων. Συγκεκριμένα ένα απόσπασμα του υπομνήματος αναφέρει: «Επομένως οι Επιθεωρηταί των Δημοτικών Σχολείων δέον να εκλέγωνται εκ των προσώπων εκείνων, άτινα εφ' ικανόν χρονικόν διάστημα έδρασαν εν τοις σχολείοις και έσχον ευκαιρίαν να εφαρμόσωσι τας

με το Ν. 240 να δικαίωσε τους δημοδιδασκάλους και δεν αποτέλεσε έκπληξη. Εξάλλου, από το 1910 έχουμε τους πρώτους δημοδιδασκάλους επιθεωρητές, οι οποίοι έγιναν έπειτα από γραπτές εξετάσεις¹⁴⁸.

Μπορούμε βάσιμα να ισχυριστούμε πως οι προδιαγραφές, οι οποίες περιγράφονται στο Β.Δ., προκειμένου να συμμετάσχει κάποιος δημοδιδάσκαλος στο διαγωνισμό των επιθεωρητών, δεν ήταν εύκολο να καλύπτονται από το σύνολο του σώματος των δημοδιδασκάλων. Ο νόμος, τα συναφή Β.Δ. και οι προκηρύξεις δεν όριζαν αν χρειαζόταν κάποιος να ήταν μόνο πρωτοβάθμιος ή διευθυντής σχολείου για να γίνει επιθεωρητής και επέτρεπαν σε όλους τους δημοδιδασκάλους να συμμετάσχουν στο διαγωνισμό. Οι υποψήφιοι καλούνταν σε ανοικτό διαγωνισμό με βάση τις γνώσεις τους σε συγκεκριμένα αντικείμενα. Οι μόνες, αυστηρά τυπικές, δεσμεύσεις ήταν τα χρόνια προϋπηρεσίας και το όριο ηλικίας. Όλα τα υπόλοιπα θα αποδεικνύονταν από εξετάσεις, γραπτές σε πρώτη φάση και προφορικές σε δεύτερη, των υποψηφίων.

Πόσοι όμως δάσκαλοι ήξεραν τα ζητήματα της Παιδαγωγικής και της Ψυχολογίας; Πόσοι ήξεραν τότε μια ξένη γλώσσα; Πόσοι ήσαν απόφοιτοι γυμνασίου, άρα ήξεραν, στο μέτρο που απαιτούνταν, την αρχαία ελληνική γλώσσα; Πόσοι είχαν μελετήσει και γνώριζαν ακριβώς την εκπαιδευτική νομοθεσία; Στοιχεία που να απαντούν στα παραπάνω ερωτήματα, δεν έχουμε. Μπορούμε όμως έμμεσα να οδηγηθούμε σε κάποια συμπεράσματα: Γνωρίζουμε πως μέχρι το 1914, το Διδασκαλείο ανήκε στη μέση εκπαίδευση και δινόταν η δυνατότητα σε όσους επιθυμούσαν, τελειώνοντας την Α' ή τη Β' ή τη Γ' γυμνασίου- πριν δηλαδή

παιδαγωγικός αυτών θεωρίας και ουχί εκ των λειτουργών της Μέσης Εκπαιδευσεως, οίτινες στερούμενοι των απαιτούμενων προσόντων, προς ευδόκιμον διεξαγωγήν του έργου της Επιθεωρήσεως, ή περιορίζονται εις απλήν διεξαγωγήν της τρεχούσης υπηρεσίας ή μη αρκούμενοι εις την εκτέλεσιν των τυπικών έργων αναμιγνύονται εις την καθαρώς διδακτικήν και παιδαγωγικήν εργασίαν των διδασκάλων, οπότε αποβαίνουσιν αληθείς μάστιγες διά την εκπαίδευσιν...». Σχετικά βλ. «Υπόμνημα του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων», με ημερομηνία 18 Νοεμβρίου 1909 στο περ *Το Δημοτικόν Σχολείον*, Δεκέμβριος 1909, Αθήνα, σ.33-36. Το επόμενο διάστημα είχε μάλιστα προκληθεί και συζήτηση στη Βουλή για το ίδιο θέμα. Σχετικά βλ. περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον*, «Συζήτησις εν τη Ελληνική Βουλή περί των Επιθεωρητικών Περιφερειών και Επιθεωρητών», με ημερομηνία 22 Νοεμβρίου 1909, Αθήνα, σ.60-61.

¹⁴⁸ Αναφερόμαστε στους Ζαχαρία Καπερνάρο, Αριστείδη Γκιόλμα, Δημήτριο Ζαφειρακόπουλο και Παν. Λιβαδά. Όλοι τους πριν ήσαν διευθυντές πλήρων δημοτικών σχολείων και Σχετικά βλ. ΦΕΚ 270/ 31 Δεκεμβρίου 1910, τεύχος Β'.

ολοκληρώσουν την εκπαίδευσή τους σε αυτή τη βαθμίδα- να εγγραφούν σε ανάλογη τάξη του Διδασκαλείου. Αρκετοί δάσκαλοι φοίτησαν στα Διδασκαλεία διακόπτοντας την φοίτησή τους στο γυμνάσιο. Άρα από την τακτική αυτή εικάζουμε πως αρκετοί δεν είχαν ολοκληρωμένο κύκλο σπουδών στην αρχαία ελληνική, έτσι όπως τουλάχιστον παρέχονταν στα γυμνάσια. Στα ζητήματα της θεωρητικής μόρφωσης, όπως είδαμε στην περίπτωση Παπαγεωργίου, μόνο ψήγματα Παιδαγωγικής δίνονταν κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους στο Διδασκαλείο, ενώ για Ψυχολογία δεν γίνεται ούτε λόγος. Η ξένη γλώσσα, μέχρι την εποχή που εξετάζουμε, δεν διδασκόταν πουθενά, ενώ αποτελούσε αίτημα των «συνδικαλιστικών» οργανώσεων, ώστε να παρέχεται στους φοιτητές των διδασκαλείων. Η σύνταξη εκθέσεων, εάν δεν ήταν κάποιος διευθυντής δημοτικού σχολείου, όπου τυχόν θα είχε την ευκαιρία να συντάξει μερικές τουλάχιστον κατά τη διάρκεια της θητείας του, δεν ήταν κάτι οικείο στους δασκάλους. Οι απλοί δημοδιδάσκαλοι, περισσότερο αντικείμενο έκθεσης ήταν, παρά συντάκτες του αντικειμένου. Για την εκπαιδευτική νομοθεσία τέλος, θεωρούμε πως κι εδώ ήταν δύσκολο να έχει κάποιος δημοδιδάσκαλος συνολική θεώρηση, μια και ούτε σχετική εκπαίδευση είχε πάνω σε αυτό το ζήτημα ούτε την εποχή αυτή τηρούνταν με επάρκεια στα σχολεία αρχαία νόμων, εγκυκλίων ή διαταγμάτων.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως οι προδιαγραφές, στο τυπικό τους μέρος, είναι τέτοιες που δεν αφήναν περιθώρια σε ένα μεγάλο ποσοστό δημοδιδασκάλων, όσο κι αν το επιθυμούσε, να καταλάβει θέση επιθεωρητή. Επιπλέον αξίζει να σημειώσουμε πως επειδή και στους επιθεωρητές ίσχυαν τότε οι διατάξεις του Ν. ΦΜ' «περί εντοπιότητας», ο οποίος δεν επέτρεπε τη θητεία στο τόπο καταγωγής του υπαλλήλου, μειώνονταν ακόμα περισσότερο, για ευνόητους λόγους, οι εν δυνάμει υποψήφιοι.

Η σχετική νομοθεσία, με τους όρους και τις προϋποθέσεις τις οποίες έθετε για να γίνει κάποιος επιθεωρητής της δημοτικής εκπαίδευσης, έτεινε έτσι να περιγράφει ένα ορισμένο προφίλ εκπαιδευτικού, το οποίο δεν παρουσιάζεται σε μεγάλο εύρος δημοδιδασκάλων. Από τη μελέτη της περίπτωσης του Παπαγεωργίου προκύπτει πως ο ίδιος «συμπλήρωνε» τις προδιαγραφές που ορίζονταν από το θεσμικό πλαίσιο και είχε τις προϋποθέσεις για να επιτύχει: Ήταν πρωτοβάθμιος δημοδιδάσκαλος από το 1905, διευθυντής δημοτικού σχολείου από το 1910, μέχρι το 1914 είχε τα απαραίτητα χρόνια προϋπηρεσίας (μέχρι τότε είχε 11 χρόνια υπηρεσίας στο δημοτικό σχολείο), δεν ήταν πάνω από 45 ετών (τότε ήταν 32 ετών), είχε ολοκληρώσει τις σπουδές του στο γυμνάσιο πριν τη φοίτησή του στο Διδασκαλείο, ήταν γνώστης των

παιδαγωγικών θεωριών και της ψυχολογίας, αφού μελετούσε και αρθρογραφούσε πάνω σε σχετικά θέματα, ήταν γνώστης της γαλλικής γλώσσας με δική του πρωτοβουλία και φαίνεται πως γνώριζε καλά τα θέματα της εκπαιδευτικής νομοθεσίας από τη θέση του ως διευθυντής σχολείου και την εμπλοκή του στον συνδικαλιστικό χώρο των δασκάλων. Επίσης, μέχρι το 1914, λόγω της αθλητικής του δραστηριότητας, είχε επισκεφθεί και γνωρίσει αρκετά μέρη της Ελλάδας και υποθέτουμε πως δεν θα είχε κανένα πρόβλημα να προσαρμόσει τη ζωή του στην απαίτηση του νόμου να μην υπηρετήσει, εάν γινόταν επιθεωρητής, στον τόπο καταγωγής του. Άρα ως προς το βασικό μέρος των απαιτήσεων του θεσμικού πλαισίου διαπιστώνουμε, πως ο Παπαγεωργίου αποτελούσε τυπική περίπτωση υποψηφίου για κάλυψη θέσης επιθεωρητή στην συγκυρία της περιόδου 1914-15.

Με βάση τις επισημάνσεις για τις προϋποθέσεις όσων επιθυμούσαν να επιλεγούν σε θέση επιθεωρητή οδηγούμαστε στις επόμενες διαπιστώσεις:

α) Οι προδιαγραφές τείνουν να νομιμοποιούν ευρύτερα στο σώμα των δασκάλων μια ορισμένη αντίληψη για τα επιθυμητά/αποδεκτά χαρακτηριστικά, να κάνουν αποδεκτή μια σύστοιχη ιεραρχία και να προσδιορίζουν τα πλαίσια εξέλιξης των ίδιων των δασκάλων.

β) Η σημασία η οποία αποδίδεται στη γνώσης της αρχαίας ελληνικής σε συνδυασμό με ορισμένα, αξιολογούμενα, στοιχεία της υπηρεσιακής πορείας τείνει να αναπαράγει και κατά τη βενιζελική περίοδο, χαρακτηριστικά των επιθεωρητών της μέσης εκπαίδευσης, με πρόσωπα προερχόμενα τώρα από το σώμα των δασκάλων.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις μας οδηγούν στην ανάγκη διερεύνησης της λειτουργίας αυτών των προδιαγραφών. Οι προϋποθέσεις δηλ. τις οποίες θέτει η εκπαιδευτική πολιτική μήπως τείνουν, εκτός της επιλεκτικής τους λειτουργίας κατά το διαγωνισμό, να περιγράψουν και να πριμοδοτήσουν έναν ορισμένο τύπο εκπαιδευτικού ως κατάλληλου για την άσκηση επιθεωρητικού ελέγχου; Μήπως δηλαδή ο λόγος της εξουσίας δεν περιορίζεται στο να περιγράφει απλά τα απαιτούμενα προσόντα των μελλοντικών επιθεωρητών αλλά αναδεικνύει, πριμοδοτεί και σημασιοδοτεί χαρακτηριστικά τα οποία παρουσιάζει το προηγούμενο διάστημα μια ορισμένη μερίδα δασκάλων; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό, δηλαδή η επισήμανση κοινών χαρακτηριστικών των δασκάλων οι οποίοι συμμετέχουν στο διαγωνισμό ή/και γίνονται επιθεωρητές, τα οποία προϋπάρχουν της προκήρυξης, μπορεί να μας οδηγήσει στον εντοπισμό του σημείου τομής του λόγου της εξουσίας με την εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Με βάση τους τρεις πίνακες που παρουσιάσαμε στην προηγούμενη ενότητα, με τους οποίους διακρίνονται οι υποψήφιοι επιτυχόντες στο γραπτό διαγωνισμό και επλεγμέντες τελικά δημοδιδάσκαλοι ως επιθεωρητές, (τους αντιμετωπίζουμε ενιαία) αναζητήσαμε στοιχεία γι' αυτούς. Εξετάσαμε τον τύπο της εποχής, τα εκπαιδευτικά περιοδικά, τις λίστες με τα μέλη των βασικών «πρώμων» συνδικαλιστικών οργανώσεων των εκπαιδευτικών και γενικά όποια άλλη πηγή, η οποία θα μπορούσε να μας δώσει στοιχεία για τους δασκάλους αυτούς. Η εξέταση αυτή μας έδειξε πως παρόμοια πορεία με αυτήν του Β. Παπαγεωργίου ακολουθούσαν κι άλλοι μετέπειτα συνυποψήφιοί του.

Συγκεκριμένα διαπιστώσαμε τα εξής:

α) Αρκετοί δάσκαλοι, υποψήφιοι επιθεωρητές, υπήρξαν διευθυντές πλήρων δημοτικών σχολείων.

Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στους Δημοσθένη Δέπο, Μιλτιάδη Σταβάρα, Δημήτριο Κοντογιάννη, Δημήτριο Ζαφειρακόπουλο, Κωνσταντίνο Αναγνωστόπουλο, Κωνσταντίνο Λεοντάρη, Παναγιώτη Μπατσούτα, Γεώργιο Μπούρα, με βάση το σχετικό πίνακα επιτυχόντων του 1906. Αντίστοιχα το 1907 εμφανίζονται ως διευθυντές οι Θεόδωρος Σταματόπουλος, Κωνσταντίνος Δεδόπουλος, Βασίλειος Βογιάς, Ηλίας Γοντζές, Γεώργιος Κοκκίνης, Ηλίας Βλάχος, Τρύφων Ξηρός, Δημήτριος Καρατζίνας¹⁴⁹.

β) Η πλειοψηφία των υποψήφιων επιθεωρητών ως δάσκαλοι, το προηγούμενο διάστημα ήταν «τακτικά» μέλη συνδικαλιστικών οργανώσεων των εκπαιδευτικών που υπήρχαν εκείνη την εποχή.

Συγκεκριμένα οι Η. Γοντζές, Τρ. Ξηρός, Ι. Τσιότρας, Π. Τσακίρης, Κ. Δεδόπουλος, Δ. Δέπος, Θ. Κυβέλος, Κ. Σιγάλας, Δ. Αβραάμ, Ν. Σταματόπουλος, Σ. Κυριακίδης, Ιωαννίδης, Ι. Βαγιονίτσης, Β. Βογιάς, Ι. Καπερνάρος Θ. Παπαβασιλείου, Κ. Μπακανάκης, Γ. Παπαδημητρίου, Γ. Χατζηκυριακού, Δ. Κοντογιάννης, Επ. Παπαμιχαήλ, Α. Ανδρίτσος, φέρονται ως τακτικά μέλη του Συνδέσμου Ελλήνων Δημοδιδασκάλων (ΣΕΔ)¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Σχετικά βλ. ΦΕΚ 198/ 29 Αυγούστου 1906 και ΦΕΚ 101/13- Αυγούστου 1907, τεύχη Β', αντίστοιχα.

¹⁵⁰ Σχετικά βλ. τον κατάλογο των μελών του ΣΕΔ όπως αποτυπώνεται στις σελίδες του εκπαιδευτικού περιοδικού *Το Δημοτικόν Σχολείον* αυτής της εποχής, τόμος Α', Μάρτιος και Απρίλιος 1907, σ. 111-112.

Αρκετοί από αυτούς είχαν αναπτύξει ενεργό συνδικαλιστική δράση στους χώρους τους. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι : Β. Βογιάς, Δ. Δέπος, - ως μέλη του ΣΕΔ, οι οποίοι το 1908 υπήρξαν μέλη της διευθύνουσας επιτροπής του συνεδρίου που διοργάνωσαν οι δημοδιδάσκαλοι για την αντιμετώπιση του Νόμου περί διαβάθμισης των δημοδιδασκάλων, ο Ηλ. Γοντζές, (γραμματέας του διοικητικού συμβουλίου του ΣΕΔ), ο Κ. Δεδόπουλος (πρόεδρος του ΣΕΔ για ένα διάστημα το 1910) και ο Τρ. Ξηρός (πρόεδρος και αντιπρόεδρος του ΣΕΔ επί σειρά ετών του ΣΕΔ). Επίσης διακρίθηκαν: ο Θ. Κυβέλος ως μέλος της «γενικής διοίκησης της Πανελληνίου Ενώσεως Αμφοτέρων των Φύλων» και ο Π. Τσακίρης, ο οποίος μαζί με τον Β. Παπαγεωργίου, υπήρξε συνδικαλιστής αρχικά της «Πανελληνίας Ενώσεως κλπ» και του ΣΕΔ αργότερα με συνδικαλιστική δράση στην Αχαΐα και αρκετοί άλλοι ακόμα.

γ) Οι υποψήφιοι επιθεωρητές διακρίνονταν από μια σειρά κοινών χαρακτηριστικών όπως:

1) Ορισμένοι, όπως και ο Παπαγεωργίου, είχαν συγγράψει σχολικά βιβλία.

Συγκεκριμένα, με βάση τη μελέτη των σχετικών πηγών, αναφέρουμε το Δημήτριο Κοντογιάννη, τον Επαμεινώνδα Παπαμιχαήλ (γνωστό με το ψευδώνυμο Νώντα Έλατο) και το Δημοσθένη Ανδρεάδη, οι οποίοι διακρίθηκαν για την ευρυμάθειά τους και το συγγραφικό τους ταλέντο, αφού και οι τρεις υπήρξαν συγγραφείς παιδικών βιβλίων. Ο Δ. Κοντογιάννης υπήρξε επίσης μεταφραστής ξενόγλωσσων επιστημονικών άρθρων και μελετών. Ο Ε. Παπαμιχαήλ, επίσης γνώστης της γερμανικής, στο εκπαιδευτικό περιοδικό «Το Δημοτικόν Σχολείον» είχε δημοσιεύσει σειρά, μεταφρασμένων από τα γερμανικά, ψυχολογικών μελετών¹⁵¹. Πιο γνωστός όμως έμεινε ως συγγραφέας παιδικών βιβλίων. Συγκεκριμένα το διάστημα πριν από το 1914, το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών κτλ. είχε εγκρίνει σειρά βιβλίων του ως αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου για τις τάξεις Β΄ και Γ΄. Αντίστοιχα το ίδιο είχε συμβεί και για τον Δ. Ανδρεάδη, στον οποίον είχαν εγκρίνει σειρά βιβλίων του ως αναγνωστικά για τις τάξεις Α΄, Β΄ και Γ΄¹⁵².

¹⁵¹ Σχετικά βλ Παπαμιχαήλ Επ., Σειρά άρθρων «Εκ της Ψυχολογίας», Dr M. Jahn, Κατά μετάφρασιν εκ της 5^{ης} γερμανικής εκδόσεως», στο περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον* Τόμος Γ΄, τεύχος Δ΄, σ.79-81, Τόμος Δ΄, τεύχος Α΄, σ.15-20, τεύχος Δ΄, σ.111-119, τεύχος Ε΄, σ.134-137, Αθήνα 1910.

¹⁵² Σχετικά βλ. το ΦΕΚ 221/9 Αυγούστου 1914, τεύχος Α΄, στο οποίο αναφέρονται οι εγκεκριμένοι από την αρμόδια επιτροπή, συγγραφείς των αναγνωστικών όλων των τάξεων του Δημοτικού για εκείνο το έτος.

2) Ως δάσκαλοι αρθρογραφούσαν στον τύπο και στα εκπαιδευτικά έντυπα της εποχής, πάνω σε παιδαγωγικά ή συνδικαλιστικά θέματα.

Για παράδειγμα, ο Παναγιώτης Τσακίρης εμφανίζεται να δημοσιεύει στο περ. «Το Δημοτικόν Σχολείον» μεταφρασμένη από τα γερμανικά, παιδαγωγική μελέτη με θέμα: «Αι Εκθέσεις κατά τον Kehr»¹⁵³. Στη μελέτη αυτή ο Τσακίρης επιχειρεί να μεταφέρει στους δασκάλους την ανάγκη μιας κλιμακούμενης καλλιέργειας της έκφρασης, «λογικώς και εν ορθή γλωσσική μορφή», δίνοντας προτεραιότητα πρώτα στην προφορική καλλιέργεια κι έπειτα στη γραπτή. Επισημαίνει την κατάλληλη προετοιμασία του μαθητή από το δάσκαλο σε «προπαρασκευαστικά γυμνάσματα προς το σκοπόν, ίνα προσφέρη δια της όλης διδασκαλίας την αντιστοιχούσαν ποσότητα ιδεών, εν καταλλήλω ποιότητι και ίνα εφωδιασμένος με την μεγίστην υπομονήν και την ανένδοτον επιμονήν καθοδηγή τους μαθητάς εις το εκφράζεσθαι σαφώς»¹⁵⁴.

Ο Ι. Τσιότρας δημοσιεύει μεταφρασμένη από τα γαλλικά μελέτη με θέμα: «Σημειώσεις τινές εν σχέσει προς τη θεραπείαν της βραδυγλωσσίας εν τοις Γερμανικοίς σχολείοις»¹⁵⁵. Στη μελέτη αυτή ο Τσιότρας επιχειρεί να παρουσιάσει τα πορίσματα ενός συνεδρίου στη Γερμανία με θέμα την αντιμετώπιση της βραδυγλωσσίας, ισχυριζόμενος, βάσει του άρθρου, ότι αυτή «δύναται να θεραπευθή εν τω σχολείω»¹⁵⁶.

Άλλοι αρθρογραφούσαν σε εκπαιδευτικά περιοδικά για ζητήματα τα οποία αφορούσαν την ιστορική εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσης ή την αντίστοιχη ιστορία του συλλόγου τους¹⁵⁷. Συγκεκριμένα ο Η. Γοντζές με σειρά άρθρων του επιχειρεί να μεταφέρει στους αναγνώστες –δασκάλους την δική του εκδοχή για την ιστορική εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσης, η οποία εκδοχή απηχεί προφανώς και την άποψη του ΣΕΔ. Τα κείμενα αυτά ουσιαστικά αποτέλεσαν πηγή ενημέρωσης για

¹⁵³ Σχετικά βλ. Τσακίρης Π., «Αι Εκθέσεις κατά τον Kehr» στο περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον*, τόμος Δ', τεύχος Α', σ.20-21, τεύχος Β', σ.53-57 και τεύχος Γ', σ.119-122, Αθήνα 1910

¹⁵⁴ Στο ίδιο ο.π. σ.20-21

¹⁵⁵ Η μελέτη αυτή είναι ενταγμένη σε γενικότερη μελέτη με θέμα «Το πλήρες μονοτάξιον Δημοτικόν Σχολείον», στο περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον*, τόμος Β', σ. 111-118, Αθήνα 1908.

¹⁵⁶ Στο ίδιο ό.π. σ.116

¹⁵⁷ Σχετικά βλ. Γοντζές Ηλ., «Η εξέλιξις της Δημοτικής Εκπαιδύσεως εν Ελλάδι από της συστάσεως του ελληνικού κράτους μέχρις σήμερον», Ξηρός Τρ., «Σύντομος ιστορία του Συνδέσμου» και τα δυο στο περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον*, τόμος Β', σ. 151 κ.ε.

τους δασκάλους, προκειμένου να διαπιστωθούν οι μεταβολές που έχουν συντελεστεί. Σε αντίστοιχα άρθρα του ο Τρύφων Ξηρός (ή Ξυρός), μέσα πάλι από τις σελίδες του ίδιου περιοδικού, επιχειρεί να παρουσιάσει ιστορικά, τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες συγκροτήθηκε και εξελίχθηκε ο ΣΕΔ. Επισημαίνονται το πώς και τι τελικά πέτυχαν για λογαριασμό της δημοτικής εκπαίδευσης και των δασκάλων. Με τα άρθρα αυτά οι υπεύθυνοι του ΣΕΔ επιχειρούσαν να ενημερωθεί ο διδασκαλικός κόσμος για την ανάγκη βιωσιμότητας τέτοιων συνδικαλιστικών ενώσεων.

3) Επιχειρούσαν να εμφανίζονται υπερκομματικοί αν και σε ορισμένες περιπτώσεις διαπιστώνουμε πως ο πολιτικός τους λόγος προσέγγιζε περισσότερο τις απόψεις των φυλελευθέρων.

4) Ανήκουν στην κατηγορία των δασκάλων οι οποίοι μέσα από τη συγκυρία που διαμορφώνεται μετά το 1905, επιχειρούσαν να ασκήσουν κριτική ή να αναστρέψουν τις συνέπειες που επέφερε η εφαρμογή του Ν. Γ΄Η. Γενικότερα το ζήτημα στο οποίο εστίαζαν κυρίως την κριτική τους, αφορούσε την τρέχουσα εκπαιδευτική πολιτική.

Ο Β. Βογιάς το 1907 δημοσιεύει στο περιοδικό «Το Δημοτικόν Σχολείον» άρθρο του με θέμα: «Εθνική πρόοδος». Στο άρθρο αυτό ισχυρίζεται πως το έργο του δασκάλου για να θεωρείται επιτυχημένο δε θα πρέπει να περιορίζεται «εντός του σχολείου». Επισημαίνει χαρακτηριστικά πως: «Η κυρίως δράσις αυτού είναι εκτός του σχολείου, μαθηταί αυτών και ιδίως των δημοδιδασκάλων των κωμοπόλεων και χωρίων, δεν είναι μόνον οι εν τω σχολείω φοιτώντες παίδες 7-12 ετών ηλικίας, αλλά πάντες οι άνω της ηλικίας ταύτης μη φοιτώντες εις το σχολείον. Σχολείον δι' αυτούς είναι πας τόπος ο οίκος των, η Εκκλησία, ο αγρός των, ο οίκος του δημοδιδασκάλου κτλ». Γι' αυτό καλεί τους δημοδιδασκάλους να «επιδοθώμεν εις το εξανθρωπιστικόν και εθνικόν έργον μας με πάραφορον ζήλον και θερμόν ενδιαφέρον». Αφετηρία δε της παρέμβασής του δασκάλου, στο τι θα πρέπει να μάθει ο ισχυρίζεται πως θα πρέπει να είναι η θρησκεία.

Ο Γ. Παπαδημητρίου με άρθρο του στην εφημερίδα «Πατρίς» ζητά γενική μεταρρύθμιση της δημοτικής εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Γενικήν λοιπόν αναδιοργάνωσιν θέλει η Δημ. Εκπαίδευσις, αναδιοργάνωσιν καθιστώσαν αυτήν ενιαίαν, πλήρη και ομοιόμορφον εν τω κράτει, άλλως δεν θα είνε η κρηπίς της πολιτείας. Ναι· και δίκαιον! Τις αγνοεί ότι ο πρωτοβάθμιος δημοδιδάσκαλος ο εις πλήρες εξετάξιον μονοδιδάσκαλος σχολείον υπηρετών μισθοδοτείται ως τριτοβάθμιος, ενώ ο μίαν μόνον τάξιν διδάσκων ομοιόβαθμός του αλλαχού

μισθοδοτείται με πλήρεις τας αποδοχάς;». Μάλιστα στο εν λόγω άρθρο αναφέρεται ευθέως στο Β. Παπαγεωργίου συμφωνώντας με τις απόψεις του. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Αλλαγή λοιπόν συστήματος, μάλλον δ' ειπείν δημιουργία συστήματος, ως δικαίως και μετά πόνου, αλλά και σθένους φωνάζει ο έγκριτος συνάδελφός μου κ. Βας. Παπαγεωργίου, ου τα περί εκπαιδευσεως άρθρα δεικνύουσιν ορθοτάτην, αντίληψιν των κακώς εχόντων εν αυτή»¹⁵⁸.

Γενικότερα, η εξέταση των περιπτώσεων των υποψήφιων δασκάλων – επιθεωρητών πάνω στις τρεις κατηγορίες που εκθέσαμε παραπάνω μας δίνει την εξής εικόνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Τα κοινά χαρακτηριστικά των υποψήφιων δασκάλων – επιθεωρητώκτη διετία 1914-1915.

Όνομα	Διευθυντής Δ. Σχολείου	Συγγραφικό έργο / Μελέτες	Συνδικαλιστής
Κοντογιάννης Δ.	Ναι	Ναι	Ναι
Ανδρεάδης Δ.	Ναι	Ναι	Ναι
Παπαμιχαήλ Επ.	Ναι	Ναι	Ναι
Γοντζές Ηλ.	Ναι	Ναι	Ναι
Ξηρός Τρ.	Ναι	Ναι	Ναι
Δέπος Δ.	Ναι		Ναι
Δεδόπουλος Κ.	Ναι		Ναι
Βογιάς Β.	Ναι	Ναι	Ναι
Τσιότρας Ι.	Ναι	Ναι	Ναι
Τσακίρης Π.	Ναι	Ναι	Ναι
Παπαδημητρίου Γ.		Ναι	Ναι
Κυβέλος Θ.	Ναι		Ναι
Ζαφειρακόπουλος Δ.	Ναι		Ναι

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι όπως ο Παπαγεωργίου έτσι και αρκετοί άλλοι συνυποψήφιοί του, διεκδίκησαν θέση επιθεωρητή στη συγκυρία του 1914-15 με

¹⁵⁸ Σχετικά βλ. το άρθρο του Παπαδημητρίου Γ., «Η Δημοτική εκπαίδευσις εν Ελλάδι. Γενική μεταρρύθμισις. Δάσκαλοι – Συστήματα και Πολιτεία» στην εφ. *Πατρίς* (Του Βουκουρεστίου), Πέμπτη, 6 Σεπτεμβρίου 1907.

παρόμοια “προσόντα” και συναφή χαρακτηριστικά στην εκπαιδευτική και γενικότερη κοινωνική τους δράση. Το στοιχείο αυτό εκτιμούμε πως ομαδοποιεί τους επιθεωρητές αυτούς με βάση την μέχρι τότε εκπαιδευτική και κοινωνική διαδρομή τους.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε ως εξής τα βασικά χαρακτηριστικά, τα οποία φαίνεται να συγκροτούν τόσο την πορεία του Β. Παπαγεωργίου, ως πορείας από το δάσκαλο στον επιθεωρητή, όσο και της πλειοψηφίας του τμήματος εκείνου των δασκάλων που θα στελεχώσει μετά τις ρυθμίσεις του Ν. 240 το σώμα των επιθεωρητών:

Α) Η υιοθέτηση των βασικών θέσεων και αντιλήψεων των ανερχόμενων αστικών δυνάμεων. Ο Παπαγεωργίου φαίνεται πως συμμαρτυρεί το σύνολο των κυρίαρχων αντιλήψεων για την εκπαίδευση, τους στόχους του σχολείου, τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών κ.α. Η υιοθέτηση των θέσεων αυτών του επιτρέπει να διεκδικεί θέση διανοουμένου στην υπηρεσία των αστικών δυνάμεων οι οποίες έχουν ήδη καταλάβει την εξουσία στην Ελλάδα.

Β) Στα εκπαιδευτικά σχέδια των Φιλελεύθερων είναι εμφανής η προσπάθεια συγκρότησης ενός σώματος «διαχειριστών» διανοουμένων¹⁵⁹ οι οποίοι θα αναλάβουν τον έλεγχο του τρόπου υλοποίησης της εκπαιδευτικής πολιτικής. Στα πλαίσια αυτά η στελέχωση του σώματος των επιθεωρητών με δασκάλους αποτελεί «πρόσκληση» συμμετοχής, πρόσκληση την οποία ο Β. Παπαγεωργίου και οι άλλοι συνυποψήφιοί του αποδέχονται αφού στην ως τότε δράση τους αποτελούσε αίτημα και ζητούμενο.

Γ) Η συσχέτιση του ρόλου των επιθεωρητών με την προσπάθεια μεταρρύθμισης της εκπαίδευσης προσφέρει την απαραίτητη νομιμοποιητική βάση για τη συμμετοχή διανοουμένων, οι οποίοι ασκούσαν κριτική στην ως τότε εκπαιδευτική πραγματικότητα. Η συσχέτιση αυτή περιβάλλει τη θέση του επιθεωρητή μ’ ένα κύρος το οποίο αποκρύπτει τον ελεγκτικό – συμμορφωτικό της ρόλο και επιτρέπει τη σύνδεσή της με προσπάθειες οι οποίες σχετίζονται με «εθνικά», «λαϊκά» κ.λ.π. προτάγματα των κυρίαρχων κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων. Στα πλαίσια αυτά ο Β. Παπαγεωργίου βρίσκει πως προσφέρεται έδαφος προώθησης των απόψεών του, οι οποίες μάλιστα ενταγμένες μέσα στα πλαίσια της «εθνικής προσπάθειας» ή της «μεταρρύθμισης» διευρύνουν απρόσμενα το ακροατήριό τους και κυρίως την ισχύ τους.

¹⁵⁹ Για τη χρήση του όρου βλ σχετικά Γκράμσι Α., *Οι διανοούμενοι*, Τόμος Α’, εκδόσεις Στοχαστής, Γ’ έκδοση, Αθήνα, 1972 (πρώτη έκδοση) και ειδικά τη σελίδα 63.

Δ) Το θεσμικό πλαίσιο του Ν. 240 για τους επιθεωρητές φαίνεται να αποτελεί «τομή μέσα στη συνέχεια». Απ' τη μια απαιτεί την ύπαρξη «πιστοποιητικών ευδόκιμης θητείας» κατά το προηγούμενο διάστημα, άρα ελέγχει την αποδοχή των βασικών λειτουργιών του σχολείου ως κρατικού ιδεολογικού μηχανισμού, κι από την άλλη επιχειρεί να ενσωματώσει όλη εκείνη την ομάδα των δασκάλων – διανοουμένων, οι οποίοι ασκούσαν κριτική στην εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Η επιλογή του Β. Παπαγεωργίου ως επιθεωρητή, αφού όπως δείξαμε ως τώρα, συνδέεται ποικιλότροπα με εκπαιδευτικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες, μπορεί να αναγνωστεί με επάρκεια μόνο μέσα στο γίνεσθαι της συγκυρίας. Η ανάλυση στη συνέχεια της δράσης του επιθεωρητή Β. Παπαγεωργίου μπορεί να μας δείξει πώς και γιατί η εκπαιδευτική πολιτική υλοποιείται σε συγκεκριμένες μορφές και περιεχόμενα επιθεώρησης. Η επιθεωρητική δράση αποτελεί σημείο τομής των γενικότερων στόχων της εκπαιδευτικής πολιτικής με την εκπαιδευτική πραγματικότητα. Στις μορφές και το περιεχόμενο που παίρνει κάθε φορά μπορούν να αναγνωσθούν οι συγκρούσεις για την εκπαίδευση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Α. ΟΙ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (1914-1928)

• Η περίοδος 1914-1928, σε ό,τι αφορά το θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης, διέπεται στο σύνολό της από το Ν. 240. Εντούτοις η περίοδος αυτή δεν είναι ενιαία εκ των πραγμάτων. Στο διάστημα αυτό συνέβησαν σημαντικά πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα: η κυβέρνηση Βενιζέλου, ο εθνικός διχασμός, ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, η κυβέρνηση Θεσσαλονίκης, η ίδρυση του ΣΕΚΕ, οι εκλογές του 1920 που έφεραν στην κυβέρνηση το λαϊκό κόμμα, η Μικρασιατική καταστροφή του 1922, η επαναστατική επιτροπή, η δίκη και η καταδίκη των έξι, η κατάργηση της βασιλείας και η θέσπιση της αβασίλευτης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, οι δικτατορίες Πάγκαλου και Κονδύλη, και τέλος η συνταγματική αλλαγή και η εκλογική επάνοδος του Βενιζέλου στην κυβέρνηση. Τα γεγονότα αυτά, το καθένα με τη δική του δυναμική, επηρέασαν και τροποποίησαν πτυχές του τρόπου συγκρότησης και εφαρμογής της επιθεώρησης, χωρίς να φθάσουν να ανατρέψουν τη γενική αρχή της διοίκησης, όπως ρυθμίστηκε με τον εν λόγω νόμο (Ν. 240), δηλ. η «διά των υπαλλήλων του Κράτους αποκέντρωσις». Οι επιμέρους τροποποιήσεις αφορούν ζητήματα οι οποίες σχετίζονται άμεσα με την υλοποίηση των κατευθύνσεων της εκπαιδευτικής πολιτικής, οι οποίες οδήγησαν με τη σειρά τους σε σύστοιχες τροποποιήσεις του περιεχομένου και της μορφής της επιθεώρησης. Γενικότερα, η περίοδος 1914-1928 χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια των φιλελευθέρων να θέσουν τις βάσεις της αστικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και των παλινωδιών που διαπιστώθηκαν από την έκβαση των πολιτικών εξελίξεων. Με βάση τη σημαντικότερη εξέλιξη, η οποία εμπεριέχεται στην περίοδο που εξετάζουμε, αυτή της μικρασιατικής καταστροφής του 1922, μπορούμε να διακρίνουμε τη συνολική περίοδο 1914-1928 σε δύο υποπεριόδους: α) την υποπερίοδο από το 1914-1922, ορίζοντάς την ως τη φάση των πρωτοβουλιών και των αντιδράσεων και β) την υποπερίοδο από το 1922 μέχρι το 1928, ως τη φάση της πολιτικής αστάθειας και της εμφάνισης νέων πολιτικών δυνάμεων. Τη διάκριση αυτή τη θεωρούμε αναγκαία γιατί

θα μας βοηθήσει σε μια πληρέστερη διερεύνηση των σχέσεων της επιθεώρησης με τους ευρύτερους κοινωνικοπολιτικούς όρους που την επηρέασαν. Και στις δύο μερικότερες περιόδους ο Ν.240/1914 αποτέλεσε σημείο αναφοράς τόσο των φιλελευθέρων όσο και των πολιτικών τους αντιπάλων, οριοθετώντας τις παρεμβάσεις τους εντός του θεσμικού αυτού πλαισίου, αφού φάνηκε πως τα βασικά του χαρακτηριστικά παρέμεναν αποδεκτά από όλους.

• **1. Η επιθεώρηση στις μεταρρυθμιστικές απόπειρες συγκρότησης του αστικού σχολείου. (1914-1922)**

α. Η θεσμική συγκρότηση της επιθεώρησης από το 1914 έως το 1922

Η μελέτη των ρυθμίσεων, έτσι όπως παρουσιάζονται στο προηγούμενο κεφάλαιο και αφορούν το έργο του επιθεωρητή, με βάση το θεσμικό πλαίσιο του Ν.240, μας οδηγεί καταρχήν στην ακόλουθη επισήμανση: Με το νόμο 240 επιχειρείται να ρυθμιστούν θεσμικά οι σχέσεις του επιθεωρητικού ελέγχου με τη λειτουργία και τους στόχους του δημοτικού σχολείου, τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές και το δάσκαλο. Στο αμέσως επόμενο διάστημα, οι δυνατότητες που παρέχει η ανάπτυξη του σχολικού δικτύου καθώς και η γενικότερη οικονομική και κοινωνική κατάσταση οδηγούν τους φιλελεύθερους να ασχοληθούν: α) με την αποτελεσματικότερη άσκηση ελέγχου, β) με την συχνή επαφή του επιθεωρητή με τα σχολεία και τους εκπαιδευτικούς και γ) με την «αποδοτικότερη» λειτουργία της εκπαίδευσης. Η προσπάθεια να καθοριστούν λεπτομερώς τα όρια και το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου θα αποτυπωθεί στο Β. Διάταγμα της 5^{ης} Μαΐου του 1915, το οποίο μεταξύ άλλων καθορίζει συγκεκριμένα, σε σχέση με τις αόριστες αναφορές των προηγούμενων νομοθετημάτων, δύο βασικές παραμέτρους της άσκησης επιθεωρητικού ελέγχου: τις εκθέσεις επιθεώρησης και την πραγματοποίηση των παιδαγωγικών συνεδρίων. Συγκεκριμένα το Β.Δ, γι' αυτά τα δύο ζητήματα, προέβλεπε τα εξής:

α) *Εκθέσεις Επιθεώρησης.* Ο επιθεωρητής μετά από κάθε περιοδεία υποβάλλει στο εποπτικό συμβούλιο ημερολόγιο περιοδείας και έκθεση «Περί της καταστάσεως των επιθεωρηθέντων σχολείων και διδασκάλων». Αντίγραφα αυτών στέλνει στο υπουργείο, στο εκπαιδευτικό συμβούλιο και στο γενικό επιθεωρητή. Σε ό,τι αφορά τα διδακτήρια, η έκθεσή του οφείλει να περιγράφει «λεπτομερώς και σαφώς» την

κατάστασή αυτών και το υλικό που διαθέτουν και να αναφέρει τις απαιτούμενες επισκευές καθώς επίσης και τις αναγκαίες δαπάνες. Σε ό,τι αφορά τους δασκάλους, ορίζεται πως ο επιθεωρητής θα πρέπει «να αποφεύγει μεν γενικούς και αορίστους χαρακτηρισμούς παραθέτων δε συγκεκριμένα και ωρισμένα παραδείγματα και γεγονότα εκ των διαφόρων στοιχείων της δράσεως εκάστου διδασκάλου». Η έκθεση επιθεώρησης του δασκάλου θα «εξάγει σαφή συμπεράσματα» με την εισαγωγή έξι στοιχείων- δεικτών:

- 1. την σωματική ακεραιότητά του,
- 2. τα πνευματικά του προσόντα,
- 3. την επιμέλεια και ευσυνειδησία του,
- 4. την επιστημονική και μεθοδική αρτιότητά του σε κάθε μάθημα,
- 5. την γενική παιδαγωγική του ικανότητα, και
- 6. τον χαρακτήρα του «ως διαδηλούται ούτος εκ της εν τω σχολείω και τη κοινωνία διαγωγής του».

Σκοπός της έκθεσης αυτής είναι να καταλήγει σε κατηγορηματική γνώμη «περί της καθ' όλου ποιότητας αυτού και περί της τύχης, ης είναι άξιος»¹.

β) *Παιδαγωγικά Συνέδρια*: ο επιθεωρητής, με βάση το σχετικό Β.Δ. «προνοεί περί της συμπληρωματικής μορφώσεως των δασκάλων της περιφέρειας, ίδια μεν δια σειράς μαθημάτων, αφορώντων εις τους διαφόρους κλάδους της παιδαγωγικής [...], κατά δεύτερον δε λόγον και σπανιώτερον δια συνεδριών, εν οίς οι διδάσκαλοι υπό την προεδρίαν του επιθεωρητού συζητούσι και αποφαινόνται περί των διαφόρων ζητημάτων της αγωγής και της διδασκαλίας...». Τα μαθήματα αυτά καθώς και τα συνέδρια ορίζεται πως θα γίνονται κατά τη διάρκεια των σχολικών διακοπών, η πραγματοποίησή τους όμως θα περνά από μια ορισμένη διαδικασία. Η διαδικασία αυτή ξεκινά τον Ιανουάριο όταν ο επιθεωρητής υποβάλλει στο εκπαιδευτικό συμβούλιο πρόταση για πραγματοποίηση συνεδρίου, στο οποίο θα αναφέρονται η σειρά των μαθημάτων ή των θεμάτων, η έδρα, ο χρόνος έναρξης, η διάρκεια αυτών και τέλος η τάξη των καλούμενων δασκάλων. Το εκπαιδευτικό συμβούλιο μόνο όταν εγκρίνει τη διαδικασία επιτρέπει στον επιθεωρητή να ενημερώσει τους δασκάλους της περιφέρειάς του για την πραγματοποίηση συνεδρίου. Επίσης στην ευχέρεια του συμβουλίου είναι να αποφασίσει εάν δάσκαλοι και άλλων περιφερειών μπορούν να

¹ Σχετικά βλ. Κεφ. Β' «Έργα των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων» στο Β.Δ. «Περί των έργων των διευθυντών, επιθεωρητών και ιατρών των σχολείων», στο ΦΕΚ 168/5-Μαΐου- 1915, τεύχ. Α'.

παρακολουθήσουν το συνέδριο, όπως επίσης να αναθέσει το ίδιο, σε «ειδικά πρόσωπα» της εκλογής του σειρά μαθημάτων σε αυτά τα συνέδρια, έπειτα από αίτηση του επιθεωρητή. Ο επιθεωρητής μπορεί να αναθέτει «εν καιρώ την εισήγησιν περί ορισμένων θεμάτων αυτών εις δημοδιδασκάλους της περιφέρειας». Σε κάθε συνέδριο τηρούνται πρακτικά, των οποίων αντίγραφα υποβάλλονται από τους επιθεωρητές, μετά το τέλος του συνεδρίου, στο εκπαιδευτικό συμβούλιο. Τέλος, οι δάσκαλοι οφείλουν να τα παρακολουθούν υποχρεωτικά, «εν περιπτώσει του εναντίου, υπέχοντες λόγον επί αρνήσει υπηρεσίας». Είναι φανερό πως με αυτόν τον τρόπο τα παιδαγωγικά συνέδρια συμβάλλουν στην υλοποίηση του σχολικού προγράμματος καθώς επίσης και στον περιοριστικό έλεγχο του διδακτικού προσωπικού, αφού θεωρούνται ως θεσμικά πλαίσια υλοποίησης της σχολικής γνώσης². Ταυτόχρονα οι προδιαγραφές των συνεδρίων τείνουν να νομιμοποιήσουν και να κάνουν αποδεκτή την εκπαιδευτική πολιτική ως πλαίσια δράσης των εκπαιδευτικών αλλά και να ορίσει περιοριστικά τα περιθώρια εντός των οποίων οι δάσκαλοι μπορούν να σκεφτούν τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές. Η δυνατότητα από την άλλη, η οποία παραχωρείται στους επιθεωρητές, να αναθέτουν «εν καιρώ» μερικά θέματα σε εκπαιδευτικούς της επιλογής τους, αποτελεί στοιχείο σχετικής τους αυτονομίας, το οποίο τους επιτρέπει να εμπλέκουν τους δασκάλους στην όλη διαδικασία υλοποίησης των συνεδρίων, ώστε να εμφανίζεται ταυτόχρονα η εκπαιδευτική πολιτική ως αποτέλεσμα συναίνεσης.

Το διάστημα 1914-1922 ο χώρος της εκπαίδευσης επηρεάζεται έντονα από τις γενικότερες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις. Οι εξελίξεις αυτές αφορούν: α) την αύξηση των αριθμητικών δεδομένων της δημοτικής εκπαίδευσης (αύξηση του μαθητικού πληθυσμού, του διδακτικού προσωπικού, των σχολικών κτηρίων κ.α.) και τα νέα δεδομένα που αυτή συνιστά, συνέπεια των θετικών αποτελεσμάτων που είχαν για την Ελλάδα οι Βαλκανικοί πόλεμοι, β) την εμπλοκή της Ελλάδας στο πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, η οποία οδηγεί στην όξυνση των εσωτερικών αντιφάσεων του ελληνικού κράτους με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να βρίσκεται, ως διακύβευμα, στο επίκεντρο των αντιπαραθέσεων, γ) τις έντονες πολιτικές ανακατατάξεις και η εμφάνιση νέων ιδεολογικών και πολιτικών σχηματισμών και κομμάτων, οι οποίες οδηγούν στην

² Για μια κριτική αποτίμηση των παιδαγωγικών συνεδρίων βλ σχετικά Νούτσος Χ., *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και Κοινωνικός Έλεγχος (1931-1973)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999 (επανεκδόση), σ. 174-178.

όξυνση των κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων, και δ) τις εξελίξεις στο ζήτημα της γλωσσολογικής και παιδαγωγικής μεταρρύθμισης.

Πιο συγκεκριμένα, η εξέταση του εκπαιδευτικού θεσμικού πλαισίου το διάστημα αμέσως μετά το Ν. 240/1914 μας οδηγεί στην επισήμανση μιας σειράς ρυθμίσεων, οι οποίες σχετίζονται με την «ενσωμάτωση των Νέων Χωρών» στο κύριο κομμάτι της «Παλαιάς Ελλάδας». Διαπιστώνουμε προσπάθειες νομοθετικής ρύθμισης, οι οποίες αφορούν: α) τα προσόντα που απαιτούνται για την αναγνώριση επιθεωρητών³ και εκπαιδευτικών⁴ και των δύο βαθμίδων, οι οποίοι προέρχονται από τις περιοχές αυτές, β) τις σύστοιχες μεταβολές τους⁵ (μεταθέσεις, διορισμούς σε κενά σχολεία κ.α.) και γ) τα κίνητρα τα οποία δίνονταν προκειμένου κάποιος εκπαιδευτικός ή επιθεωρητής από την παλαιά Ελλάδα να εργαστεί εκεί⁶.

Η μελέτη αυτών των νομοθετημάτων μας οδηγεί στις εξής επισημάνσεις: α) Εμφανίζεται η εναρμόνιση του θεσμικού πλαισίου για τις νέες περιοχές με τις ήδη ρυθμισμένες σχέσεις οι οποίες ισχύουν και στην «Παλαιά Ελλάδα»⁷, β) Η αποτελεσματική λειτουργία της επιθεωρητής φαίνεται να αποτελεί άμεση προτεραιότητα γι' αυτές τις περιοχές, αφού ο επιθεωρητής είναι αρμόδιος για την επιλογή εκπαιδευτικών στις «νέες χώρες» και τη λειτουργία των σχολείων. Για το σκοπό αυτό επέρχονται τροποποιήσεις βασικών σημείων του εποπτικού μηχανισμού. Για παράδειγμα τροποποιείται η σύνθεση αυτών, αφού, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, τα εποπτικά συμβούλια των νέων χωρών «δύνανται να λειτουργήσιν αποτελούμενα και μόνον εκ τριών μονίμων μελών»⁸. Η ανάγκη για επιθεωρητές στις περιοχές αυτές οδηγεί την κρατική εξουσία στο διορισμό ως επιθεωρητών- εκτός από τους αναγνωρισθέντες επιθεωρητές των νέων χωρών που αναδιορίστηκαν - για πρώτη φορά και των λεγόμενων «προσωρινών», οι οποίοι είναι δάσκαλοι της «Παλαιάς Ελλάδας». Οι επιθεωρητές αυτής της κατηγορίας έχουν το δικαίωμα, εφόσον έχουν τα προσόντα, να προσέλθουν στο μέλλον σε διαγωνισμό και να μονιμοποιηθούν, και

³ Β.Δ. «Περί του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης των νέων χωρών κ.τ.λ.», στο ΦΕΚ 234/21-Αυγ.-1914, τεύχ. Α', άρθρα 10-11.

⁴ Στο ίδιο, α.π. άρθρα 3-4.

⁵ Στο ίδιο, α.π. άρθρο 6.

⁶ Στο ίδιο, α.π. άρθ. 12.

⁷ Νόμος 568 «Περί υποχρεωτικής διδασκαλίας, στα κοραφιακά κ.α. σχολεία της ελληνικής γλώσσας», στο ΦΕΚ 15/12-Ιαν.-1915, τεύχ. Α', άρθρο 1.

⁸ Β.Δ. «Περί του προσωπικού... κ.τ.λ.», α.π. άρθρο 9.

γ) Η κρατική εξουσία εξαγγέλλει «πριμ» για την εργασία εκπαιδευτικών της «Παλαιάς Ελλάδας» στις «Νέες Χώρες», το οποίο αφορά πρόσθετο επιμίσθιο και κίνητρα υπηρεσιακής εξέλιξης.

Με σχετικά διατάγματα ρυθμίζονται επίσης ζητήματα, τα οποία αφορούν την κατανομή των δημοτικών σχολείων της «Νέας Ελλάδος» σε εκπαιδευτικές περιφέρειες⁹ και την υπαγωγή των εκπαιδευτικών περιοχών στη δικαιοδοσία των γενικών επιθεωρητών¹⁰.

• Ο επιθεωρητής αποτελεί με βάση σχετικό νόμο (Ν. 452/1914¹¹), το βασικό φορέα άσκησης ελέγχου στη σχολική κοινότητα, ενώ η δυνατότητα παρέμβασης των «τοπικών κοινωνιών» φαίνεται προοδευτικά να αποδυναμώνεται. Ο επιθεωρητής προτείνει τα μέλη των σχολικών επιτροπών, μπορεί να τα αντικαταστήσει κατόπιν «ητιολογημένης έκθεσης» και τέλος έχει τον έλεγχο της οικονομικής διαχείρισης, αφού κάθε δαπάνη προϋποθέτει την έγκρισή του, ενώ είναι ο μόνος υπόλογος απέναντι στα ανώτερα ιεραρχικά όργανα. Τα παραπάνω συνιστούν διεύρυνση του πεδίου ελέγχου για τον επιθεωρητή, δηλαδή διεύρυνση του ελέγχου της κρατικής εξουσίας –μέσω των υπαλλήλων της- σε όλες τις φάσεις λειτουργίας της σχολικής κοινότητας, ενώ ταυτόχρονα διευρύνουν τα σχετικά όρια αυτονομίας του πάνω σε αυτούς τους τομείς.

Η διαφορετική αντιμετώπιση του ρόλου της τοπικής κοινωνίας στις νέες πολιτικές συνθήκες επιβεβαιώνεται και από σχετική εγκύκλιο του «Υπουργείου των Εκκλησιαστικών κ.τ.λ». προς τους επιθεωρητές¹², η οποία τους καλεί να «προκαλήτε μεν αμέσως και άνευ προηγουμένης προκλήσεως προς τα δημοτικά ή κοινοτικά συμβούλια προτάσεις των εποπτικών συμβουλίων, παρ οίς εργάζεσθε, περί διορισμού διδασκάλων εις κενάς θέσεις των σχολείων της περιφέρειάς σας»¹³, υπενθυμίζοντάς

⁹ Β.Δ. «Περί κατανομής των δημοτικών σχολείων της νέας Ελλάδος εις εκπαιδευτικές περιφέρειας», στο ΦΕΚ 234/21-Αυγ.-1914, τεύχ. Α'.

¹⁰ Β.Δ. «Περί υπαγωγής των εκπαιδευτικών περιφερειών των δημ. Σχολείων εις την δικαιοδοσίαν των γενικών επιθεωρητών», στο ΦΕΚ 234/21-Αυγ.-1914, τεύχ. Α'.

¹¹ Σχετικά βλ. Νόμος 452 «Περί συστάσεως σχολικών επιτροπών και σχολικών ταμείων», στο ΦΕΚ 367/9-Δεκ-1914, τευχ. Α'.

¹² Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 22089 του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως «Πρός τους επιθεωρητάς των δημοτικών σχολείων του Κράτους», στο *Εφημερίς των Νόμων*, τεύχος ΘΑ'(71^{ον}), σ. 28.

¹³ Στο ίδιο ο.π., σ.28.

τους δηλ. πως το εποπτικό συμβούλιο είναι το μόνο αρμόδιο όργανο με βάση το νόμο 240 για τους διορισμούς και τις μεταθέσεις των εκπαιδευτικών.

Οι έντονες κοινωνικο-πολιτικές και εκπαιδευτικές εξελίξεις που συνέβησαν στην Ελλάδα από το 1917 (προσωρινή κυβέρνηση Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη και οι μετέπειτα ρυθμίσεις: αγροτικός νόμος του 1917 και η απόπειρα εισαγωγής της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο), επηρεάζουν την εποπτεία και τη διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, με το νόμο 826/1917¹⁴ εισάγεται εμβόλιμο άρθρο, το οποίο αφορά τη σύσταση δύο θέσεων «Ανωτέρων Εποπτών». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται: «προς ανωτέρα παιδαγωγική και καθόλου επιστημονική εποπτεία του έργου του προσωπικού των διδασκαλείων της δημοτικής εκπαίδευσης και των νηπιαγωγών, των δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων και των Επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων, έτι δε προς ομοίαν καθοδηγήσεως αυτών...διορίζονται δύο ανώτεροι επόπται της δημοτικής Εκπαίδευσης...»¹⁵. Η ρύθμιση αυτή επιτρέπει, στα πλαίσια της πολιτικής συγκυρίας, να καλυφθούν οι θέσεις αυτές από το Μ. Τριανταφυλλίδη και τον Α. Δελμούζο και δίνει τη δυνατότητα στο δημοτικιστικό κίνημα να έχει τον πρώτο λόγο. Στο ίδιο νομοθέτημα ορίζεται πως οι επόπτες αυτοί συμμετέχουν στις γενικές συνεδρίες του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου με δικαίωμα ψήφου, σε ζητήματα σχετικά με τη δημοτική εκπαίδευση, όπως επίσης και ότι είναι υποχρεωμένοι να υποβάλλουν εκθέσεις προς το Συμβούλιο «περί των εκ υπ' αυτών ασκουμένης εποπτείας και των εκάστοτε επιθεωρήσεων συναγόμενων πορισμάτων»¹⁶. Η δημιουργία δύο θέσεων ανώτερων εποπτών σχετίζεται άμεσα με την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας, η οποία πραγματοποιείται αυτή την εποχή με βάση το νόμο 827/1917¹⁷.

¹⁴ Νόμος 826/1917 Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του αναγκαστικού διατάγματος της 29^{ης} Ιουνίου 1917 «Περί συμπληρώσεως κτλ. του νόμου 567 περί διοικήσεως της μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης», στο ΦΕΚ 188/5-Σεπ-1917, τεύχ. Α'.

¹⁵ Άρθρο 3, στο Νόμο 826/1917, ο.π.

¹⁶ Στο ίδιο, ο.π.

¹⁷ Νόμος 827/1917 Περί κυρώσεως του από 11 Ιουλίου 1917 αναγκαστικού Β.Δ. «περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1917 νομοθετικού διατάγματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως» (νόμος περι διδασκικών βιβλίων), στο ΦΕΚ 188/5-Σεπ-1917, τεύχ. Α'. Η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας αφορά τις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Μία νέα αρμοδιότητα για τον επιθεωρητή, είναι αυτή που αναγράφεται στο άρθρο 9 του συγκεκριμένου νόμου (Ν.827) και αφορά την παρέμβασή του στον έλεγχο της εισαγωγής των σχολικών βιβλίων, τα οποία επιλέγει ο σύλλογος διδασκόντων για να διααχθούν. Συγκεκριμένα το άρθρο 9 αναφέρει: «Την απόφασιν δε του συλλόγου αναγράφει ο

Μία άλλη ρύθμιση αυτής της εποχής αφορά τη σύνθεση των εποπτικών συμβουλίων. Με το άρθρο 3 του νόμου 826/1917 αυτά αποτελούνται τώρα μόνο από τους τρεις κρατικούς (και μόνιμους) υπαλλήλους, χωρίς δηλαδή τους δύο αιρετούς, («εντόπιους επιστήμονες»), που τους ψήφιζαν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί. Η ρύθμιση αυτή που εφαρμόστηκε, όπως αναφέραμε πιο πάνω, για πρώτη φορά στη σύνθεση των εποπτικών συμβουλίων των «Νέων Χωρών», για λόγους που σχετίζονταν με την άμεση ανάγκη της κρατικής εξουσίας να δημιουργήσει εποπτικά συμβούλια στις περιοχές αυτές, παρατηρούμε σιγά-σιγά να γενικεύεται και στην υπόλοιπη Ελλάδα¹⁸. Η συμμετοχή εκπροσώπων των δασκάλων υποβαθμίζεται και φαίνεται να αποτελεί «περιττή πολυτέλεια» στη συγκεκριμένη συγκυρία για τους σχεδιαστές της εκπαιδευτικής πολιτικής. Αντίθετα, οι εκπαιδευτικές περιφέρειες προς το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε αυξάνονται και μπορούν κατά ανώτατο όριο να είναι τώρα ογδόντα (80), προσθέτοντας έτσι επιπλέον αριθμό επιθεωρητών.

Ο νόμος 240 που περιγράψαμε πιο πάνω, μετά τις επιμέρους τροποποιήσεις που ακολούθησαν, κωδικοποιήθηκε, μαζί με τα υπόλοιπα σχετικά θεσμικά κείμενα, σε έναν ενιαίο νόμο. Έτσι το 1919 έχουμε το Νόμο 1242 «Διοίκηση και εποπτεία δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως»¹⁹, ο οποίος μαζί με τους νόμους 1242α' «Περί Μέσης εκπαίδευσεως»²⁰ και 1242β' «Περί Δημοτικής εκπαίδευσεως»²¹ αποτέλεσαν την ολοκληρωμένη θεσμική καταγραφή των διατάξεων, διαταγμάτων και τροποποιήσεων που προηγήθηκαν. Αντίστοιχα έχουμε τον κωδικοποιημένο Νόμο

διευθυντής ητιολογημένην εν τω βιβλίω των πράξεων, αποστέλλων συνάμα δύο αντίγραφα εις τον οικείον επιθεωρητήν, όστις οφείλει να υποβάλη μέχρι τέλους Οκτωβρίου εις το εκπαιδευτικόν συμβούλιον πίνακα εμφανίοντα τίνα εκ των εγκεκριμένων βιβλίων είνε εισηγμένα εις την περιφέρειάν του και εις πόσα βιβλία έκαστον. Επί τη βάσει της εν τω βιβλίω των πρακτικών αναγεγραμμένης πράξεως διεξάγεται υπό του οικείου επιθεωρητού ο έλεγχος των εν χρήσει παρά τοις μαθηταίς βιβλίων κατά την επιθεώρησιν του σχολείου».

¹⁸ Ήδη από το 1915 με το άρθρο 4 του Ν.567 «Περί τροποποιήσεως του νόμου 240..κ.τ.λ.», εισάγεται η ρύθμιση: «Εποπτικά συμβούλια της δημοτικής εκπαίδευσεως δύναται να λειτουργώσωσι τη εγκρίσει του Υπουργείου αποτελούμενα και μόνον εκ των τριών μονίμων μελών, αν κατόπιν γνωμοδοτήσεως του αρμοδίου γενικού επιθεωρητού το εκπαιδευτικόν συμβούλιον ήθελεν αποφανθή ότι η εκλογή των αιρετών μελών δεν είνε δυνατή ή συμφέρουσα». Σχετικά βλ., Νόμος 567/1915 στο ΦΕΚ 15/12-Ιαν.-1915, τεύχ. Α', άρθρο 4.

¹⁹ Σχετικά βλ. ΦΕΚ 190/17 Ιουν-28 Αυγούστου 1919, τεύχος Α'.

²⁰ Στο ίδιο, ο.π.

²¹ Στο ίδιο, ο.π.

1067 «Περί του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής και μέσης Εκπαιδεύσεως των νέων χωρών»²² και τέλος το Νόμο 1332 «Περί διδακτικών βιβλίων»²³.

Το διάστημα μέχρι το 1920, πριν δηλαδή το «λαϊκό κόμμα» αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας, υπάρχουν θεσμικές ρυθμίσεις οι οποίες αφορούν: α) τη δοκιμασία μονιμοποίησης των προσωρινών επιθεωρητών²⁴, β) την εισαγωγή επιθεωρητών μουσουλμανικών σχολείων των Ν. χωρών²⁵, και γ) τη ρύθμιση των οδοιπορικών και αποζημιώσεων των επιθεωρητών και των μετατιθέμενων εκπαιδευτικών.²⁶

Με το νόμο 2145/1920 ρυθμίζονται ζητήματα τα οποία αφορούν τις αποδοχές, τις άδειες και τις συντάξεις του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής εκπαίδευσης²⁷. Με το νόμο αυτό ορίζονται: α) το προσωπικό των δημοτικών σχολείων (δημοδιδάσκαλοι-ισσες, νηπιαγωγοί και υποδιδάσκαλοι) με τους επιθεωρητές ειδικά, να αποτελούν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο σχετικό

²² Σχετικά βλ. Ν 1067 στο ΦΕΚ 11/21 Δεκ 1917-12 Ιαν 1918, τεύχος Α'.

²³ Σχετικά βλ. Ν 1332 στο ΦΕΚ 89/27 Απρ. 1918, τεύχος Α'.

²⁴ Σχετικά βλ., Ν.1619/1919, «Δοκιμασία προσωρινών επιθεωρητών», στο ΦΕΚ 3/7-Ιαν.-1919, τεύχ.Α', Ν. 1439/1918, «Περί τροποποίησης του νόμου 567 περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως, ως ετροποποιήθη δια του νόμου 826» στο ΦΕΚ 118/29-Μαΐ.-1918, τεύχ. Α', και Ν 2176/ 1920, «Περί μονιμοποίησης των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσεως», στο ΦΕΚ 116/24-Μαΐ-1920, τεύχ.Α'.

²⁵ Σχετικά βλ., Ν. 1618/1919, «Περί διορισμού ιδίων επιθεωρητών δια τα Μουσουλμανικά σχολεία της νέας Ελλάδος», στο ΦΕΚ3/7Ιαν-1919, τεύχος Α'.

²⁶ Ν. 1616/1919, «Περί οδοιπορικών εξόδων και αποζημιώσεως των επιθεωρητών των σχολείων και των σχολικών ιατρών», στο ΦΕΚ 3/7-Ιαν.-1919, τεύχος Α' και Ν.1198/1918, «Περί των οδοιπορικών εξόδων και του μισθού των μετατιθέμενων λειτουργών της στοιχειώδους εκπαίδευσεως», στο ΦΕΚ 66/31Μαρ.-1918, τεύχος Α'. Αξίζει να σημειωθεί πως η πολιτική αποζημιώσεων προς τους επιθεωρητές φαίνεται να εξελίσσεται ευνοϊκά, αφού με το Ν.1616/1919 ορίζεται ως ημερήσια αποζημίωση οι 8 δρχ. ενώ το 1920 με το Ν. 2247/1920, «Περί οδοιπορικών εξόδων και αποζημιώσεως των επιθεωρητών των σχολείων», η αποζημίωση για αυτούς οι οποίοι απομακρύνονται από την έδρα τους φτάνει τώρα στις 18 δρχ. Σχετικά βλπ Ν.2247/1920 στο ΦΕΚ 148/3-Ιουλ.-1920, τεύχος .Α'. Επίσης με το Ν.2325/1920 «Περί παροχής προσθέτου αποζημιώσεως εις τους επιθεωρητάς των δημοτικών σχολείων τους λαβόντας μέρος εις το κατά το έτος 1919 συγκροτηθέν Εκπαιδευτικόν Συνέδριον», παρέχεται εφάπαξ αποζημίωση 310 δρχ. σε κάθε έναν επιθεωρητή με έκτακτη πίστωση του Υπουργείου Εκκλησιαστικών κτλ...Σχετικά βλπ. Ν.2335/1920 στο ΦΕΚ 148/3-Ιουλ.-1920, τεύχ. Α'.

²⁷ Σχετικά βλπ., Ν.2145/1920, «Περί αποδοχών, αδειών και συντάξεως του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής εκπαίδευσεως», στο ΦΕΚ 69/20- Μαρ.-1920, τεύχος .Α'.

κείμενο: το «κατώτερον εποπτικόν προσωπικόν». Με τη ρύθμιση αυτή αποτυπώνεται σε θεσμικό επίπεδο η άποψη της κρατικής εξουσίας για την ιεραρχική συγκρότηση των φορέων επιθεώρησης, β) η διαβάθμιση των δημοδιδασκάλων-ισσών με το αντίστοιχο ποσοστό κάλυψης της κάθε βαθμίδας (δηλ. δημιουργούνται τρεις κατηγορίες δημοδιδασκάλων, με αυτούς της πρώτης βαθμίδας να αποτελούν το 1/4 του συνόλου, της δεύτερης το 1/4 και της τρίτης τα 2/4) και οι προϋποθέσεις εξέλιξης- προαγωγής αυτών²⁸, γ) οι αποδοχές της κάθε βαθμίδας εκπαιδευτικών, όπως και των επιθεωρητών, δ) η διαδικασία ανάληψης της διοίκησης των σχολικών μονάδων, με την εισαγωγή των «γραπτών δοκιμασιών» για τους υποψήφιους διευθυντές, και ε) οι όροι και οι διαδικασίες παραγωγής στελεχών της εκπαίδευσης, αφού με απόφαση του εκπαιδευτικού συμβουλίου χορηγούνται εξήντα εκπαιδευτικές άδειες σε εκπαιδευτικούς, κάθε χρόνο, για σπουδές (τριάντα με πλήρης αποδοχές και άλλες τριάντα άνευ αποδοχών). Οι εκπαιδευτικοί αυτοί, οι οποίοι θα λάβουν κατόπιν διαγωνισμού, σύμφωνα με το νόμο, εκπαιδευτική άδεια δύο ετών για σπουδές «εν τη Εσπερία ή τοις ενταύθα εκπαιδευτικοίς καθιδρύμασι παιδαγωγικάς, επιστημονικάς, πρακτικάς ή τεχνικάς σπουδάς»²⁹, επιδιώκεται να συγκροτήσουν, εν δυνάμει, το σώμα εκλογής των μελλοντικών επιθεωρητών.

Με άλλο άρθρο του ίδιου νόμου επιχειρείται να ρυθμιστούν ζητήματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών της δημοτικής εκπαίδευσης, με τη σύσταση «του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», το οποίο μπορεί «να ορίζη εν Αθήναις και αλλαχού

²⁸ Με το Ν. 2249/1920, «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσεως διατάξεων τινών των νόμων 2145 και 1242β' περί δημοτικής εκπαίδευσεως», τροποποιείται η ρύθμιση αυτή και ορίζεται ότι «έκαστη τάξις δημοδιδασκάλων περιλαμβάνει το 1/3 του όλου αριθμού αυτών». Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι μέχρι το νόμο 1242 β', η προαγωγή των δασκάλων από τη μία βαθμίδα στην επόμενη γίνεται με εξετάσεις, αφού εκτίσουν ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα στην κάθε βαθμίδα ως προαπαιτούμενο. Οι δάσκαλοι δηλαδή μπορεί να τιμωρούνται για πειθαρχικά παραπτώματα και να τους επιβάλλονται ποινές, αλλά μπορούν να προσέλθουν σε εξετάσεις και να διεκδικήσουν την προαγωγή τους στην επόμενη βαθμίδα. Το 1920 με το νόμο 2145, παρατηρούμε ότι η προαγωγή των δημοδιδασκάλων δεν πραγματοποιείται με εξετάσεις αλλά με εκλογή (σε κάποιο ποσοστό) και κατά αρχαιότητα. Για το σκοπό αυτό αναφέρεται στις σχετικές διατάξεις για πρώτη φορά η φράση «ευδόκιμη υπηρεσία σε μία βαθμίδα», ως προϋπόθεση για την προαγωγή στην επόμενη. Η περίπτωση αυτή ισχύει για όλους τους δημοδιδάσκαλους, «μετά την αφαιρέσιν των εξ αυτών κρινομένων στασίμων». (άρθρα 3 και 4 του συγκεκριμένου νόμου).

²⁹ Κεφ. Γ', «Άδειαι εκπαιδευτικά και συμπληρωματικά μαθήματα», άρθρο 15, του νόμου 2145/1920, ο.π.

γ) Οι επιμέρους μεταβολές στην οργάνωση της επιθεώρησης και της διοίκησης της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (π.χ. η δημιουργία θέσεων ανωτέρων εποπτών, η πραγματοποίηση συνεδρίων κ.α.), εκφράζουν σε εκπαιδευτικό επίπεδο τις προτεραιότητες και τους στόχους των κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων, τις αντιφάσεις και συγκρούσεις οι οποίες διατρέχουν και την εκπαιδευτική πολιτική.

δ) Οι επιθεωρητές μετά το Ν.240, σε σχέση με το Ν. ΒΤΜΘ'/1895, παρότι συνεχίζουν να αποτελούν τους φορείς κρατικού ελέγχου στο σχολείο και η παρουσία τους είναι πρωταγωνιστική μέσα στα εποπτικά συμβούλια, αποκτούν προϊσταμένους μέσα στη διοικητική ιεραρχία, οι οποίοι τους ελέγχουν και τους υποχρεώνουν να αποδίδουν λόγο. Η διαμόρφωση μιας ορισμένης ιεραρχίας του εποπτικού μηχανισμού έχει ως στόχο να καταστήσει τον επιθεωρητικό έλεγχο αποτελεσματικότερο. Η ένταξη των επιθεωρητών σε ένα αυστηρά ιεραρχημένο σχήμα εποπτείας τείνει να συνδέει και να εξαρτά τα περιθώρια σχετικής αυτονομίας των επιθεωρητών από την πορεία συγκρότησης του κρατικού μηχανισμού και τις αντιφάσεις που τον διατρέχουν. Δεν πρόκειται δηλαδή κυρίως και μόνο για την αναζήτηση της οργανωτικής μορφής της επιθεώρησης αλλά για την εξασφάλιση των όρων άσκησης του επιθεωρητικού ελέγχου σε σχέση με μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

Οι θεσμικές ρυθμίσεις, οι οποίες έχουν ως στόχο τον προσδιορισμό των αρμοδιοτήτων και των καθηκόντων του επιθεωρητή, τείνουν να συγκροτήσουν στην πράξη ένα αυστηρό πλαίσιο ελέγχου, με βάση το οποίο θα ελέγχεται η καθημερινή λειτουργία των σχολείων, οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές και θα διαμορφώνονται τα επιθυμητά για την εξουσία χαρακτηριστικά των δασκάλων. Η αναλυτική παρουσίαση αυτών των ρυθμίσεων είναι πολλαπλά χρήσιμη, αφού μπορεί να μας δείξει τους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους η εξουσία επιχειρεί να μετατρέψει σε πρακτικές τις κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι ρυθμίσεις αυτές ήταν:

1. Ο επιθεωρητής διορίζει τα μέλη των σχολικών επιτροπών, επιβλέπει και υπογράφει τα σχετικά έγγραφα αυτών³⁰.
2. Η έγκριση σχολικών βιβλίων περνά από το σύλλογο διδασκόντων στον διευθυντή του σχολείου, καταγράφεται στο βιβλίο πράξεων και από εκεί μεταβιβάζεται στον οικείο επιθεωρητή με τελικό αποδέκτη το εκπαιδευτικό

³⁰ Νόμος 452/1914, στο ΦΕΚ 367/9-Δεκ.-1914, τεύχος Α'.

- συμβούλιο. Με τον τρόπο αυτό η κρατική εξουσία επιβάλλει έμμεσα τα εγκεκριμένα κάθε φορά βιβλία. Με βάση τις σχετικές ρυθμίσεις προβλέπεται τιμωρία των υπευθύνων (και του επιθεωρητή) εάν δε διδάσκονται τα βιβλία αυτά³¹.
3. Η ανάθεση της διεύθυνσης ενός σχολείου σε έναν εκπαιδευτικό, κατόπιν των σχετικών διαδικασιών ανήκει στο εποπτικό συμβούλιο³².
  4. Την εξακρίβωση των στοιχείων των δασκάλων των νέων χωρών και του χρόνου υπηρεσίας τους ενεργεί ο οικείος επιθεωρητής³³.
  5. Διορισμοί, μεταθέσεις στους εκπαιδευτικούς των νέων χωρών γίνονται σύμφωνα με υποδείξεις της οικείας σχολικής εφορείας, με βάση προθεσμίες που θέτει ο επιθεωρητής (όχι πέρα από 8 ημέρες)³⁴.
  6. Η αύξηση του μισθού (ανά τριετία) ενός δασκάλου χρειάζεται πράξη του οικείου επιθεωρητή στον οποίο ανήκει³⁵.
  7. Οι δάσκαλοι, οι οποίοι αναλαμβάνουν ιδιωτική διδασκαλία, θα πρέπει πρώτα να ενημερώνουν τον οικείο επιθεωρητή και να παίρνουν την άδειά του³⁶.
  8. Η επιλογή των δασκάλων που θα παρακολουθήσουν σεμινάρια γίνεται με υπόδειξη των εποπτικών συμβουλίων³⁷.
  9. Αίτηση κανονικής άδειας εκπαιδευτικού γίνεται μέσω του διευθυντή του σχολείου στον επιθεωρητή και χορηγείται πάλι μέσω του διευθυντή³⁸.
  10. Αναρρωτική άδεια παίρνουν οι δάσκαλοι με την άδεια του επιθεωρητή (μέχρι 15 ημέρες) από δημόσιο νοσοκομείο ή δύο γιατρούς ιδιώτες οριζόμενων από τον επιθεωρητή³⁹.

³¹ Νόμος 827/1917, στο ΦΕΚ 188/5-Σεπ.-1917, τεύχος Α΄.

³² Νόμος 2145 «Περί αποδοχών, αδειών και συντάξεως του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής εκπαίδευσεως», στο ΦΕΚ 69/20-Μαρ.-1920, τεύχος Α΄.

³³ Ν. Δ. «Περί του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως των νέων χωρών κτλ», στο ΦΕΚ 234/21 Αυγ.-1914, τεύχος Α΄.

³⁴ Νόμος 1067/1918, «Περί του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως των νέων χωρών», στο ΦΕΚ 111/12-Ιαν.-1918, τεύχος Α΄.

³⁵ Νόμος 2145/1920, ο.π.

³⁶ Νόμος 2145/1920, ο.π.

³⁷ Νόμος 2145/1920, ο.π.

³⁸ Νόμος 2145/1920, ο.π.

³⁹ Νόμος 2145/1920, ο.π.

11. Αναπλήρωση εκπαιδευτικού που λείπει σε αναρρωτική άδεια (σε μονοτάξιο σχολείο) γίνεται απ' ευθείας από τον επιθεωρητή⁴⁰.
12. Ο επιθεωρητής οφείλει να γνωρίζει έγκαιρα στον υπουργό τις κενές οργανικές θέσεις δασκάλων⁴¹.
13. Παραίτηση εκπαιδευτικού υποβάλλεται μόνο στον επιθεωρητή⁴².
14. Θέση επιθεωρητή αναπληρώνεται άμεσα (εντός μηνός)⁴³.
15. Κάθε σχολείο τηρεί βιβλίο επιθεωρήσεως. Οι ευθύνες του επιθεωρητή είναι
  - μεγάλες σε περίπτωση αμέλειας να το ενημερώσει και τιμωρείται⁴⁴.
16. Δάσκαλοι δεν αναλαμβάνουν καμία άλλη εργασία χωρίς την άδεια του επιθεωρητή⁴⁵.
17. «Δωρεάν οίκηση» σε σχολείο (πολυτάξιο) επιτρέπεται μόνο στον διευθυντή του σχολείου και στο υπηρετικό προσωπικό με άδεια του επιθεωρητή⁴⁶.
18. Παράταση πληρωμής υπεράριθμων δασκάλων γίνεται μόνο κατόπιν σύμφωνης γνώμης του επιθεωρητή⁴⁷.
19. Άδεια κανονική σε δάσκαλο, μέχρι 15 ημέρες, χορηγείται από τον επιθεωρητή⁴⁸.
20. Πράξη απόλυσης εκπαιδευτικού λόγω υπέρβασης αδειάς εκδίδεται μόνο από τον επιθεωρητή⁴⁹.
21. Στους κατ' ιδίαν διδαχθέντες μαθητές, κατά την εγγραφή τους σε δημόσιο σχολείο παρεμβαίνει ο επιθεωρητής για να το εγκρίνει. Τα τέλη εγγραφής πληρώνονται στον επιθεωρητή⁵⁰.

⁴⁰ Νόμος 2145/1920, ο.π.

⁴¹ Νόμος 2249/1920, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινων των νόμων 2145 και 1242β' περί δημοτικής εκπαιδεύσεως», στο *ΦΕΚ 56/9-Μαρ.-1920*, τεύχ.Α'.

⁴² Νόμος 2249/1920, ο.π.

⁴³ Νόμος 2858/1922, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των νόμων 2145 και 2249», στο *ΦΕΚ 133/1-Αυγ.-1922*, τεύχ. Α'.

⁴⁴ Νόμος 2857/1920, στο *ΦΕΚ 133/1-Αυγ.-1922*, τεύχ.Α'.

⁴⁵ Νόμος 2858/1922, ο.π.

⁴⁶ Νόμος 2858/1922, ο.π.

⁴⁷ Νόμος 2858/1922, ο.π.

⁴⁸ Νόμος 2858/1922, ο.π.

⁴⁹ Νόμος 2858/1922, ο.π.

⁵⁰ Ν.Δ., «Περί τροποποιήσεως διατάξεων εκπαιδευτικών κλπ. νόμων...», στο *ΦΕΚ 242/29-Αυγ.-1923*, τεύχ. Α'.

β. Η επιθεωρητική δράση του Β. Παπαγεωργίου το χρονικό διάστημα 1914-1922.

Οι προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής, ακριβώς επειδή σχετίζονται με ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα, επηρεάζονται το διάστημα αυτό την εμπλοκή της Ελλάδας στους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και από την προσπάθεια συγκρότησης του αστικού σχολείου.

Στα πλαίσια που όριζαν αυτές οι προτεραιότητες, θα εξετάσουμε την επιθεωρητική διαδρομή και την αντίστοιχη δράση του Β. Παπαγεωργίου. Η εξέτασή τους μπορεί να μας αποκαλύψει τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται ο επιθεωρητικός έλεγχος με τις προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Ο Β. Παπαγεωργίου διορίστηκε τον Οκτώβριο του 1915 επιθεωρητής στην εκπαιδευτική περιφέρεια Κόνιτσας, η οποία υπαγόταν στην ΙΒ΄ Γενική επιθεώρηση με έδρα τα Ιωάννινα⁵¹. Εκεί εργάστηκε μέχρι το Μάρτιο του επόμενου έτους (1916), όπου μετατέθηκε με αίτησή του στην περιφέρεια Ιωαννίνων⁵². Στα Ιωάννινα παρέμεινε μέχρι το 1918, όπου «δια λόγους υπηρεσίας» μετατέθηκε στην περιφέρεια Μεσολογγίου⁵³. Στο Μεσολόγγι παρέμεινε μέχρι το 1921, όταν με βάση το προγκρόμ των απολύσεων και των μεταθέσεων του λαϊκού κόμματος, ο Παπαγεωργίου με Β.Δ. μετατίθεται στην εκπαιδευτική περιφέρεια Γρεβενών⁵⁴ (Υπουργός Παιδείας τότε ο Θ. Ζαΐμης). Ο Παπαγεωργίου αρνήθηκε να μεταβεί στην νέα του θέση. Ο ίδιος ισχυρίζεται στα «Βιογραφικά του Σημειώματα» πως η μετακίνηση αυτή έγινε για καθαρά πολιτικούς λόγους, αφού πέρα από τη δυσμένεια που σήμαινε μια μετάθεση στα Γρεβενά για κάποιον που ήδη υπηρέτησε στις Ν. Χώρες, δεν του ενέκριναν ούτε τα οδοιπορικά που δικαιούταν από το νόμο γι' αυτήν την μετακίνηση. Έτσι, έπειτα από λίγο καιρό, με νέο Β.Δ.⁵⁵ του γνωστοποιήθηκε ότι: «απολύεσθε της υπηρεσίας της εκπαιδευτικής περιφέρειας Γρεβενών δι' αμέλειαν περί την υπηρεσίαν άτε μη μεταβίς εις την εν Γρεβενοίς θέσιν σας, εγκαταλείπων ταύτην αυτογνωμόνος, αφ' ης μετετέθητε εις αυτήν». Η πολιτική μεταβολή θα τον φέρει έτσι εκτός υπηρεσίας. Τα

⁵¹ Σχετικά βλ. ΦΕΚ 241/ 15 Οκτωβρίου 1915, τεύχος Β΄.

⁵² Σχετικά βλ. ΦΕΚ 54/ 9 Μαρτίου 1916, τεύχος Β΄.

⁵³ Σχετικά βλ. ΦΕΚ 112/11 Μαΐου 1918, τεύχος Β΄.

⁵⁴ Σχετικά βλ. ΦΕΚ 30/ 5 Φεβρουαρίου 1921, τεύχος Β΄.

⁵⁵ Σχετικά βλ. ΦΕΚ 225/29 Σεπτεμβρίου 1921, τεύχος Β΄.

πράγματα όμως μετά το 1922 θα πάρουν άλλη τροπή όταν η «επαναστατική επιτροπή Πλαστήρα – Γονατά» θα επαναφέρει τους «διωχθέντες υπαλλήλους». Έτσι ο Παπαγεωργίου θα επανέλθει στη θέση του ως επιθεωρητής.

Η ανάλυση του αρχειακού υλικού, το οποίο αφορά την επιθεωρητική δράση του Β. Παπαγεωργίου, με βάση τις θεματικές κατηγορίες ανάλυσης που έχουμε θέσει, μας δίνει την ακόλουθη εικόνα:

- *ι) Οι στόχοι του σχολείου:* Η επιθεωρητική δράση του Β. Παπαγεωργίου στις «Ν. Χώρες» από το 1915 μέχρι το 1918 συνδέεται κυρίως με την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία αφορούσε την «ενσωμάτωση» αυτών των περιοχών στον εθνικό κορμό. Η συνέχιση της επιθεωρητικής δράσης του στο Μεσολόγγι, από το 1918 έως το 1921, συνδέεται κυρίως με την εφαρμογή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Το διάστημα αυτό και συγκεκριμένα το 1919 πραγματοποιείται το πρώτο, στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης, συνέδριο των επιθεωρητών, με κεντρικό του θέμα την θεωρητική και πρακτική αποσαφήνιση των ζητημάτων τα οποία σχετίζονται με την γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση που επιχειρείται την εποχή αυτή να εισαχθεί στο δημοτικό σχολείο. Το συνέδριο αυτό ουσιαστικά το προκάλεσαν οι ηγέτες του Εκπαιδευτικού Ομίλου (Γληνός, Δελμούζος και Τριανταφυλλίδης), οι οποίοι την εποχή αυτή κατέχουν σημαντικές θέσεις στην εκπαιδευτική ιεραρχία. Στο συνέδριο αυτό ο Παπαγεωργίου συμμετείχε και μάλιστα με πρωταγωνιστικό ρόλο.

Η «αφομοίωση» των Ν. Χωρών και η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας αποτέλεσαν για τους φιλελεύθερους τους βασικούς άξονες της εκπαιδευτικής πολιτικής το διάστημα 1915-1920. Η βενιζελική περίοδος διακυβέρνησης, μετά την επιτυχία των βαλκανικών πολέμων, στα πλαίσια που όριζε ο μεγαλοϊδεατισμός εκείνη την εποχή, επιχειρεί να διαμορφώσει τις συνθήκες για να δημιουργηθεί μια Ελλάδα, στην οποία οι πολίτες της θα είχαν συνείδηση της εθνικής τους ταυτότητας και ταυτόχρονα θα μπορούσαν να συμμετέχουν αποτελεσματικά στις παραγωγικές και πολιτιστικές απαιτήσεις της σύγχρονης πραγματικότητας. Το σχολείο αξιοποιήθηκε από τους σχεδιαστές της εκπαιδευτικής πολιτικής, ως ο βασικός μηχανισμός για την εκπλήρωση αυτών των στόχων. Στα πλαίσια αυτά ο σχολικός μηχανισμός, αξιοποιώντας «εθνικά χαρακτηριστικά» παρείχε επιλεκτικά στοιχεία, τα οποία στόχευαν στην εθνική ομογενοποίηση του παλιού με το νέο μαθητικό δυναμικό, το οποίο προστέθηκε με την προσάρτηση των «νέων χωρών» και από την άλλη στην

προετοιμασία ενός εργατικού δυναμικού το οποίο να αντιστοιχεί στις ανάγκες μιας αναπτυσσόμενης οικονομίας. Δεν θα πρέπει εδώ όμως να παραβλέψουμε το γεγονός, πως η προσπάθεια να ελεγχθεί μέσω των επιθεωρητών η επιβολή της δημοτικής ως επίσημης ελληνικής γλώσσας, αποκλειστικής σε όλες τις δραστηριότητες των μαθητών εντός και εκτός σχολείου, ακριβώς επειδή δε συντελούνταν σε κοινωνικό κενό, δεν ήταν απαλλαγμένη από τις αντιφάσεις που χαρακτήριζαν αυτή την περίοδο την εκπαιδευτική πολιτική του βενιζελισμού στο γλωσσικό ζήτημα⁵⁶.

• Στα πλαίσια της άσκησης των επιθεωρητικών του καθηκόντων ο Παπαγεωργίου, αποτυπώνει σε επίσημα έγγραφα τις αντιλήψεις και τις πρακτικές τις οποίες υιοθετεί σε ότι αφορά τους στόχους του σχολείου. Μία τέτοια επίσημη πηγή είναι το «Βιβλίο Εκθέσεων του Επιθεωρητή» αυτής της περιόδου, το οποίο διατηρούσε με βάση τις σχετικές θεσμικές απαιτήσεις. Ο Παπαγεωργίου έπειτα από τις περιόδους του στην κάθε περιφέρεια, κατέγραφε σ' αυτό τις παρατηρήσεις του και έκανε τις κρίσεις του σε διάφορα ζητήματα, προτείνοντας τις ενδεδειγμένες τροποποιήσεις. Βασικός αποδέκτης των προτάσεών του, όπως όριζε εξάλλου το σχετικό θεσμικό πλαίσιο, ήταν το Υπουργείο Παιδείας.

Όπως προκύπτει από τη μελέτη του συνόλου των εκθέσεων επιθεώρησης αυτής της περιόδου, ο Παπαγεωργίου, σε καμία περίπτωση το διάστημα αυτό, δεν αμφισβητούσε τους οριοθετημένους στόχους του σχολείου. Ήταν πολιτικά προσκείμενος στους φιλελεύθερους και η κριτική του αφορούσε ζητήματα τα οποία, κατά τη γνώμη του, θα έκαναν την ασκούμενη εκπαιδευτική πολιτική πιο αποτελεσματική. Οι προτάσεις του κινούνταν στη λογική των εσωτερικών αλλαγών και στην εξασφάλιση των προϋποθέσεων, οι οποίες θα έδιναν στους εμπλεκόμενους στη σχολική κοινότητα την ευχέρεια να μπορέσουν να επικεντρωθούν στην “αποστολή” τους. Ο Παπαγεωργίου εκτιμούσε πως τα επιμέρους, λειτουργικά κατά βάση, ζητήματα έπρεπε να ρυθμιστούν, γιατί ειδάλλως εμπόδιζαν την επίτευξη αυτών των στόχων. :

Για παράδειγμα σημειώνουμε μερικές επισημάνσεις του Παπαγεωργίου, οι οποίες αφορούσαν: α) την ανάγκη αλλαγής του τρόπου ανεύρεσης σχολικών κτιρίων

⁵⁶ Σχετικά βλ. Νούτσος Χ., *Τα όρια του βενιζελικού εκσυγχρονισμού στη σχολική γνώση (1913-1931)*, στο <http://pheds.uoi.gr-cnoutsos> (προσωπική ιστοσελίδα του Χαρ. Νούτσου), και στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος»- Χανιά, *Η Εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, 22-24 Ιαν. 2004, εκδόσεις Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2007, σ.233-241.

εκεί όπου παρατηρήθηκαν ελλείψεις⁵⁷, β) την ανάγκη αναβάθμισης του τύπου των σχολείων (κοινά – πλήρη), για να εξασφαλιστούν οι όροι ώστε οι μαθητές να αποκτούν την αναγκαία μόρφωση. Ο Παπαγεωργίου ασκεί κριτική για τους λόγους για τους οποίους δε συμβαίνει κάτι τέτοιο και ζητά αλλαγή του τρόπου υπολογισμού και σύστασης αυτών των σχολείων⁵⁸, γ) την ανάγκη ενίσχυσης και ρύθμισης των

---

⁵⁷ Χαρακτηριστικά πάνω σε αυτό σημειώνουμε: «Η μεγάλη δυσκολία εις την εξεύρεσιν καταλλήλων διδακτηρίων καθ' όλην σχεδόν την περιφέρειαν του Νομού τούτου προέρχεται εκ της εντατικής καλλιέργειας του καπνού, η συσκευή και αποθήκευσις του οποίου απαιτεί χώρους μεγάλους. Η δε εξαιρετική τιμή τούτου επιτρέπει εις τους καπνοπαραγωγούς και καπνεμπόρους να ενοικιάζωσιν αντί υπερόγκων μισθωμάτων και τας τελευταίας καλύβας ακόμη των χωρίων. Μη καθισταμένης δε εφικτώσ της ανεργέσεως νέων οικημάτων λόγω της επικρατούσης παγκοσμίου ανωμαλίας η ειρηνόμενη δυσχέρεια περί την εξεύρεσιν καταλλήλων διδακτηρίων θα βαινή ολονεί αυξανόμενη και παρέχουσα απείρους δυσκολίας εις το έργον μας. Δια τούτο δεν εθεώρησα πάρεργον και άσκοπον να υποβάλω προς το Σον Υπουργείον μας, την γνώμην ότι έδει κατά του απειλούντος ημάς σοβαρού τούτου κινδύνου να ληφθώσι και αντίδοτα φάρμακα. Και τοιαύτα καθ' ημάς δραστικά θα ήσαν ή επίταξις των καταλληλοτέρων οικημάτων λόγω κοινής ωφελείας ή δημοσίας ανάγκης ή η κατάργησις των σχολείων και η τοποθέτησις του προσωπικού εις τα πλησιέστερα αργούντα τοιαύτα εφ' όσον τουλάχιστον καθίσταται ανέφικτος η εκ μέρους του δημοσίου ή και των κοινοτήτων ανέργεσις διδακτηρίων ελλείψι υλικών», στο «Βιβλίο Εκθέσεων του Επιθεωρητού των Δημοτικών Σχολείων Μεσολογγίου», ΓΑΚ Μεσολογγίου.

⁵⁸ Ο Παπαγεωργίου στο «Βιβλίο εκθέσεων του επιθεωρητού», αναφέρει σχετικά: «Το σχολείον τούτο έπρεπεν από πολλών ετών να είναι πλήρες, αλλά δυστυχώς τα επιπροσθούντα οικονομικά εμπόδια είναι τοιαύτα, ώστε η Γραμματικού, το πλουσιώτατον τούτο χωρίον της Μακρυνείας, το εισφέρον πλουσιωτάτους φόρους εις το δημόσιον, να έχη εν Κοινόν σχολείον, δηλ. μια λαμπάδα, και αυτήν ατροφικήν προς μόρφωσιν των τέκνων της ανερχομένων άνω των 120-130 εάν υπολογίσωμεν και τα κοράσια. Το αδίκημα τούτο, [...] όπερ πιέζει ήδη πλείστας ευπόρους Κοινότητας, οφείλεται καθ' ημάς εις έλλειψιν συστήματος φορολογικού και μη συνεννόησιν των υπηρεσιών των Υπουργείων. Διότι τι πταίει επί παραδείγματι η Γραμματικού να έχη Γραμματείον διότι έτυχε να οφείλη χιλίας ή δισχιλίας δρχ. εκ προκαταβολών της Δημ. Εκπαιδεύσεως, εν ω εξ άλλου καταβάλλει δεκάδας χιλιάδων φόρους, και εν ω έχει εκ φορολογίας του καπνού παρελθόντων ετών ικανάς χιλιάδας αποθέματα; Έρχεται το Υπουργείον των Οικονομικών και δια μόνης της φορολογίας του καπνού 10% εφέτος επί παραγωγής τουλάχιστον 50000 οκ. και αξίας 1000000 δρχ. θα εισπράξη ασφαλώς τουλάχιστον φόρον μόνον εκ του καπνού 100000 δρχ. και έπειτα το σχολείον δεν δύναται να προαχθή διότι οφείλει χιλίας δρχ. παρελθούσης χρήσεως! [...] Τολμά να εκφράσω την γνώμην, ότι εις τας καπνοφόρους περιοχάς πρέπει ασυζητήτει να καταργηθώσι τα οικονομικά εμπόδια δια την προαγωγήν και την σύστασιν των σχολείων. [...] Αλλ' ημείς δεν θα παύσωμεν ευχόμενοι την στιγμήν καθ' ην θα καταπέσωσι τοιαύτα οικονομικά οδοφράγματα εν τη μεγάλη λεωφόρω της λαϊκής μορφώσεως ην διεχάραξαν τα γενναία

σχέσεων της σχολικής επιτροπής με το σχολείο⁵⁹ και δ) την ανάγκη ρύθμισης των «επιπρόσθετων» εργασιών των εκπαιδευτικών, αφού τέτοιες απασχολήσεις, όπως εκτιμούσε, απομάκρυναν τους δασκάλους από την «κύρια αποστολή τους»⁶⁰. Με τις προτάσεις αυτές ο Παπαγεωργίου δεν κάνει τίποτα άλλο από το να εφαρμόζει πιστά τη θεσμική του υποχρέωση με βάση το Ν. 240/1914, να εισηγείται δηλαδή τα «δέοντα προς βελτίωσιν της δημοτικής εκπαιδύσεως της περιφερείας».

στρατεύματά μας και διήνοιξαν οι νέοι Εθνικοί ορίζοντες. Τοιαύτα οικονομικά εμπόδια εν τη μορφώσει του λαού δεν δικαιολογούνται εκ του σημερινού επιπέδου του πολιτισμού».

⁵⁹ Χαρακτηριστικά στο σημείο αυτό, ο Παπαγεωργίου στο «Βιβλίο εκθέσεων του επιθεωρητού», αναφέρει: «[...] Προς θεραπείαν όλων των ειρημένων ατελειών δεν διστάζομεν και πάλιν να υποδείξωμεν, ότι δέον να επιδιωχθή, ώστε να συσταθώσι Σχολικά Επιτροπαί και Σχολικά Ταμεία με παγίους πόρους και άξια της αποστολής των. Προς τούτο δέον να τροποποιηθή ο 452 Νόμος, όστις εγένετο παράδειγμα εν τούτοις προς ψήφισιν τελειότερου Νόμου ' Περὶ Σχολικών Επιτροπών και Ταμείων της Μ. Εκπαιδύσεως'. Τα ψηφίζόμενα υπό του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και του Κοινοτικού να θεσπιστή να δίδονται υποχρεωτικώς και κατά προτίμησιν υπό των Ταμιών. Να επιβληθή φόρος 1 δρχ. εις έκαστον μαθητήν Δημοτικού Σχολείου άμα τη εγγραφή του και 1 δρχ. άμα τη προαγωγή του, κατηγορουμένου του σημερινού φόρου των ενσήμων. Να προικοδοτη το Υπουργείον τα σχολικά Ταμεία δι ενός ωρισμένου χρηματικού ποσού. Από την ακμαίαν ύπαρξιν των Σχολικών Ταμείων εξαρτώμεν το παν δια την απρόσκοπτον λειτουργίαν των Σχολείων. Υπάρχοντος Σχολικού Ταμείου ανθηρού υπάρχει βεβαία ελπίς εν ελαχίστω χρόνω να εκλείψουν όλαι αι παρατηρούμενοι αθλιότητες και ανωμαλίας. Διότι και τα διδασκῆρια θα ευπρεπισθώσι, και τα θρανία θα κατασκευασθώσι επαρκώς και υγιεινά, όργανα, σκεύη, εικόνες και χάρτες θα αγορασθώσι, η ίδρυσις Σχολικής Βιβλιοθήκης, Σχολικού κήπου,[...] η καθαριότης θα προαχθή, εξοικονόμησις των υλικών μέσων της χειροτεχνίας θα καταστή δυνατή, θα επιτευχθή η πνευματική κίνησις των διδασκτικού προσωπικού και τέλος το σπουδαιότερον καθ' ημάς η Σχολική Επιτροπή δια του Σχολικού Ταμείου θα ηδύνατο να προμηθεύση απ' ευθείας τα διδασκτικά βιβλία και άπαντα τα είδη της γραφής εγκαίρως, ώστε την 15^η 7βρίου να είναι δυνατόν να αρχίσωμεν τακτικά μαθήματα».

⁶⁰ Ως συμπεράσματα από μια περιοδεία του ο Παπαγεωργίου στο «Βιβλίο εκθέσεων του επιθεωρητού» αναφέρει: «Πολλαχού η λειτουργία του σχολείου χωλαίνει, διότι εις τον διδάσκαλο έχουν ανατεθή διάφοροι επιπρόσθετοι υπηρεσίαι. Οι δε διδάσκαλοι κινούμενοι υπό του μικρού κέρδους αναλαμβάνουσι ταύτας επί βλάβη της προόδου του σχολείου. Πολλάκις δε οι διδάσκαλοι ούτοι ένεκεν των πρόσθετων υπηρεσιών έρχονται εις προστριβάς προς τους κατοίκους και γεννώνται ούτω δυσάρεσκεiai και μίση, άτινα εκσπώσιν εις βάρος του σχολείου. Δεν ελλείπουν και παραδείγματα, καθ' α διδάσκαλοι και ηθικώς κατέπεσαν εν ταις κοινωνίαις εκ των τοιούτων αναμείξεων. Ευχής έργον θα ήτό αν απαλλάσοντο οι διδάσκαλοι των φόρτων αυτών και απεδίδοντο εις το έργον ψυχή και σώματι. Δεν αποκρύπτομεν ότι η κατάστασις αύτη απεμάκρυνεν ολίγον τους διδασκάλους εκ της κυρίας των αποστολής».

Μερικές φορές στην προσπάθειά του, μέσα από τη δράση του, να υπερασπιστεί τις προτάσεις του, βρέθηκε αντιμέτωπος με καταστάσεις που έθεταν υπό αμφισβήτηση την υπηρεσιακή του θέση. Για παράδειγμα, όπως ο ίδιος αναφέρει στα προσωπικά του σημειώματα, αντιμετώπισε προβλήματα κατά τη θητεία του στα Ιωάννινα. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Εις την περιφέρειαν Ιωαννίνων είχα πάρει και την οικογένειά μου μαζί μου. Περάσαμε καλά, αλλά αι εσωτερικαί ανωμαλίας μας έφεραν τους Ιταλούς εις Ιωάννινα και Αυγό. Επειδή παρεξηγήθη κάποια διαταγή μου προς τους δημοδιδασκάλους δια την συγκέντρωσιν της δεκάτης σίτου, από τα ιμπλιάκια⁶¹ ηναγκάσθη και έφυγα οικογενειακώς εις Πρέβεζαν⁶². Εκεί εγνωρίσθηκα με τον μακαρίτη Παπαναστασίου όστις μου ανέθεσε την Γεν. Επιθεώρησιν όλης της Ηπείρου. Αλλά με το νέον δρομολόγιον ανεχώρησα διά την πατρίδα μου. Επέστρεψα πάλιν τέλη Αυγούστου μετά του τότε διοικητού Αρ. Στεργιάδου κατά θερμήν παράκλησιν του Γεν. Γραμματέως κ. Γληνού, του υπουργού κ. Δίγκα και του κ. Μιχαλακοπούλου, τότε Υπουργού».

Η τοποθέτηση του επιθεωρητή σε μια περιοχή, όπως αυτή προσδιορίζονταν από το ρόλο του σχολικού μηχανισμού και τα χαρακτηριστικά του κρατικού ελέγχου, εκτός των άλλων, περιείχε και στοιχεία συναλλαγής με όλο το κρατικό μηχανισμό, στο βαθμό βέβαια που αυτή η συναλλαγή σχετιζόταν με ζητήματα λειτουργίας των σχολείων της περιφέρειάς του. Πολύ περισσότερο αυτό συνέβαινε σε περιοχές, όπως οι Ν. Χώρες, το διάστημα 1915-1916. Ένας ολόκληρος κρατικός μηχανισμός θα έπρεπε να συντονιστεί προκειμένου να επιτευχθεί αυτό που η βενιζελική πολιτική ονόμαζε “αφομοίωση”. Ο ρόλος του επιθεωρητή εδώ ήταν καθοριστικός. Στα

⁶¹ Τα ιμπλιάκια, όπως ο Παπαγεωργίου σημειώνει στα *Βιογραφικά του Σημειώματα*, ήταν ένας αριθμός χωριών των οποίων την ιδιοκτησία είχε παραλάβει η τουρκική κυβέρνηση μετά το θάνατο του Αλή Πασά: «Επρόκειτο περί των χωριών εκείνων, τα οποία ο διαβόητος τύραννος είχε αρπάξει δια διαφόρων θεμιτών ή και αθεμιτών μέσων παρά των χωρικών της Ηπείρου. Αυτά τα χωριά, ονομάζονται Ιμπλιάκια εν αντιθέσει προς τα τσιφλίκια, δηλ. τας ιδιοκτησίας των Πασάδων και Μπέηδων. Συνεπώς τα Ιμπλιάκια εθεωρήθησαν περιουσία του Δημοσίου και συνεπώς έπρεπε το φόρο της δεκάτης να τον εισπράττη το δημόσιον δια της οικ. Εφορίας». Το πρόβλημα για τον Παπαγεωργίου ήταν η διαχείριση αυτών των χρημάτων. «Ηρχισαν λοιπόν οι δημοπρασίες και τότε επέπεσαν οι διάφοροι λωποδύτες και εκβιασταί οίτινες ανελάμβαναν τη δεκάτη και κοίταζαν να τους βγάλουν των κακομοιρηδων των χωρικών και το τομάρι τους ακόμη!», στα «Βιογραφικά Σημειώματα» από το *Προσωπικό Αρχείο του Β. Παπαγεωργίου*, ό.π.

⁶² Ουσιαστικά πρόκειται για φυγάδευση, με τη βοήθεια του τότε μητροπολίτη Σπυρίδωνα, αφού κινδύνευε να συλληφθεί από τους Ιταλούς και να τεθεί σε κίνδυνο η ζωή του.

ζητήματα που τον αφορούσαν, συμμετείχε μαζί με τον υπόλοιπο κρατικό μηχανισμό στη διοίκηση και στην παροχή υπηρεσιών που θα διευκόλυναν το μεταβατικό στάδιο μέχρι να ενσωματωθεί ο πληθυσμός αυτός οργανωτικά και διοικητικά με αυτόν της Παλαιάς Ελλάδας.

Ο Παπαγεωργίου, ως επιθεωρητής βρισκόταν ταυτόχρονα σε επαφή τόσο με τους υπόλοιπους διοικητικούς παράγοντες όσο και με τον ντόπιο πληθυσμό και συμμετείχε στις διαδικασίες ενσωμάτωσης. Ο ίδιος μας έχει αφήσει τις προσωπικές του μαρτυρίες για το πώς βίωσε αυτές τις διαδικασίες. Συγκεκριμένα αναφέρει: «...Εμείς πήγαμε στα πρώτα χρόνια της αφομοιώσεως των Ν. χωρών και έπρεπε να πάμε με ωρισμένη πολιτική ενεργείας και συμπεριφοράς. Κανείς όμως δε σκοτίστηκε. Και ο κάθε υπάλληλος πήγαινε χωρίς να σκεφτή ότι ο ηπειρώτης ή ο Μακεδών χωρικός ήθελε καθοδήγησι και χειραγώγησι. Στα στραβά στα κουτουρού εστάλη το προσωπικό των διαφόρων υπηρεσιών και μαζί με όλα τα ελαττώματα του Ρωμιού. Ο Ρωμιός υπάλληλος συνήθως ρέπει στον εγωισμό και τούτο διότι στερείται μορφώσεως, ανθρωπιάς και ανωτερότητος [...] Περιοδεύων εξήτασα όλα τα ζητήματα. Με επίκραινε η κατάσταση που έβλεπα τον κοσμάκη των νέων χωρών πικραμένον, δυσαρεστημένον! Στη Νομαρχία ήτο διευθυντής ο κ. Λιανόπουλος καλός μεν πλην στενοκέφαλος. Εννοούσε να διοικήση νέον λαόν με άρθρα και κατηγορίας (!) Νόμων που είχε το πλείστον προέδρους κοινοτήτων αγράμματους. Αν ειπής για Εφορεία, Ταμεία και Αστυνομίες, τους έβλεπαν και στον ύπνο τους! Μόνον ο επιθεωρητής τους έβλεπε με μάτι φιλικό, συμπαθές, τους μάζευε και τους καθοδηγούσε. Και για τούτο τον μόνον υπάλληλο, που γνώριζαν οι χωρικοί ήταν ο επιθεωρητής που αυτός φρόντιζε για το καλό τους, για τη μόρφωσι των παιδιών τους! Και ότι ανάγκη είχαν πάντα προσέτρεχαν στο Γραφείο μας...»⁶³.

Πέρα από τις επισημάνσεις του Παπαγεωργίου σε ζητήματα λειτουργίας των κρατικών υπαλλήλων, αυτό που αξίζει να επισημανθεί είναι το γεγονός πως ο επιθεωρητικός έλεγχος, ακριβώς επειδή αφορά τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, ασκείται στο έδαφος των αντιφάσεων και των συγκρούσεων, οι οποίες διατρέχουν και το σχολικό μηχανισμό.

Ο επιθεωρητής είναι αναγκασμένος, ακριβώς για να καταστήσει αποτελεσματικό τον κρατικό έλεγχο, να πάρει υπόψη του τις συγκεκριμένες συνθήκες στις οποίες υλοποιείται η εκπαιδευτική πολιτική. Αυτός είναι και ο βασικός λόγος

⁶³ Αναφορά στα «Βιογραφικά Σημειώματα», από το Προσωπικό Αρχείο του Β. Παπαγεωργίου.

των συνεχών παρατηρήσεων και αιτούμενων τροποποιήσεων στις οποίες συχνά προβαίνει ο Παπαγεωργίου.

ii) Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές: Το 1915 ο Παπαγεωργίου βρίσκεται στην Κόνιτσα. Όπως επισημάναμε, οι συνθήκες εργασίας στην περιφέρεια αυτή, κατά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, υπήρξαν ιδιαίτερα δύσκολες. Η περιοχή μόλις είχε περιέλθει στην ελληνική επικράτεια. Από μαρτυρίες που συλλέξαμε από το αρχείο του Παπαγεωργίου, κάνουν λόγο για πρωτόγονες εκπαιδευτικές συνθήκες. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Παπαγεωργίου σε άρθρο του, λίγο μετά από τη θητεία του στην περιοχή του νομού Ιωαννίνων, η κατάσταση των σχολικών κτιρίων ήταν άθλια, το εκπαιδευτικό προσωπικό δεν επαρκούσε, η φοίτηση των μαθητών ήταν ελλιπής και η οικονομική κατάσταση εκπαιδευτικών και κατοίκων ήταν τραγική. Για να καλυφθούν οι ανάγκες σε διδακτικό προσωπικό, σημειώνουμε πως χρειάστηκε να προσληφθούν ως εκπαιδευτικοί, ντόπιοι, με τη μέθοδο «των δύο μαρτύρων», καθώς επίσης και να «μεταφερθούν» δάσκαλοι από την Παλαιά Ελλάδα με πρόσθετο επιμίσθιο.

Ο ρόλος των επιθεωρητών σε αυτές τις περιοχές αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα. Ήταν εκπρόσωποι της κρατικής εξουσίας, αρμόδιοι για τον έλεγχο των σχολικών και διδακτικών πρακτικών. Η δράση τους απέβλεπε στη δημιουργία μιας σειράς στάσεων, αντιλήψεων και συμπεριφορών με συγκεκριμένο περιεχόμενο. Η χρήση εξάλλου και σε επίσημα θεσμικά κείμενα του όρου «αφομοίωση», μας φανερώνει τον προσανατολισμό των κινήσεων της εκπαιδευτικής πολιτικής, προς την κατεύθυνση της συγκρότησης των απαραίτητων μηχανισμών για την ανακατασκευή ή την κατασκευή ακόμα, εκεί που δεν υπήρχαν προϋποθέσεις, εθνικών χαρακτηριστικών, μέσω κυρίως κοινής συλλογικής μνήμης, κοινών στοιχείων καθημερινής ζωής και διαφοροποίησης από τους «ξενόφωνους» πληθυσμούς. Για την επιτυχή κατασκευή αυτών των χαρακτηριστικών κρίθηκε πως ο σχολικός μηχανισμός θα αναλάμβανε καθοριστικό ρόλο. Ο Παπαγεωργίου κινείται μέσα σε αυτά τα πλαίσια, αφού όπως επισημαίνει: «Το συμφέρον της Πολιτείας είναι να φροντίσει δια παντός μέσου, όπως εξελληνίσει τους τοιούτους πληθυσμούς. Εν δε των δραστηριοτήτων μέσων- αν μη και το μόνον- είναι κατά την κοινήν ομολογίαν το σχολείον».

Από το αρχειακό υλικό που συλλέξαμε και αφορά την περίοδο της θητείας του στην Ήπειρο, φαίνεται πως ο Παπαγεωργίου μέσω της επιθεωρητικής του δράσης αναδείκνυε ως κυρίαρχα ζητήματα την γλώσσα και την παράδοση. Τα ζητήματα αυτά

τα θεωρούσε κομβικής σημασίας στοιχεία για να μπορέσει να επιτευχθεί η «αφομοίωση» όπως και ο ίδιος επιθυμούσε. Συχνά δημοσιοποιούσε, για να εξασφαλίσει συνθήκες υλοποίησης, τις απόψεις του για το πώς μπορεί να ασκηθεί αποτελεσματικά η πολιτική της «αφομοίωσης». Στα πλαίσια αυτά, πρότεινε: α) Να επαναπροσδιορισθούν οι εκπαιδευτικές περιφέρειες γιατί με τις υφιστάμενες δεν επιτηρούνται «αγρύπνως τα ξενόφωνα χωρία και τα εν αυτοίς λειτουργούντα παντός είδους και βαθμού λειτουργούντα σχολεία». β) Να αφεθούν ελεύθερα τα τοπικά εποπτικά συμβούλια, τα οποία μόνο αυτά είναι σε θέση να γνωρίζουν τις τοπικές συνθήκες και ανάγκες, να διορίζουν ή τοποθετούν τους δημοδιδασκάλους που αυτά κρίνουν ως επαρκείς και άξιους για αυτή τη δουλειά, καθώς επίσης και να διενεργούν μεταθέσεις και εντός του σχολικού έτους εάν αυτό κρίνεται απαραίτητο. Σε κάθε περίπτωση να απαγορεύεται ο διορισμός υποδιδασκάλων στις περιοχές αυτές. γ) Να απαγορεύεται αυστηρώς ο διορισμός εκπαιδευτικών οι οποίοι γνωρίζουν τη βλάχικη διάλεκτο, ενώ κατά τα διαλείμματα να μη μένουν οι μαθητές ανεπιτήρητοι και ο δάσκαλος συναναστρεφόμενος μαζί τους πέρα όλων των άλλων θα εμποδίζει τους μικρούς μαθητές να μιλούν τα «βλάχικα». δ) Να δοθεί επιμίσθιο σε εκπαιδευτικούς, οι οποίοι επιθυμούν να εργαστούν στις περιοχές αυτές με πρόσθετα καθήκοντα «να ψάλλωσιν εν τη εκκλησία, να ομιλώσιν εν αυτή, ν' αναγιγνώσκωσι τα Κυριακοδρόμια, να σχηματίζωσι Κυριακά ή εσπερινά μαθήματα ή οπωσδήποτε να εργάζωνται σκοπίμως διά την μετασχολικήν διδασκαλίαν». Επίσης να επιδοτηθούν με ειδικές πιστώσεις οι τοπικές σχολικές επιτροπές ώστε να βοηθηθούν οι άποροι μαθητές και να εφοδιαστούν τα σχολεία με το απαραίτητο εποπτικό υλικό. ε) Τέλος, στην εκπαιδευτική πράξη, να γίνεται εκτενής χρήση ποιημάτων, «αποστήθις εκλεκτών τεμαχίων πεζών και εκμάθησις πλείστων ασμάτων σχολικών και επιχωρίων». Να διανείμει το σχολείο βιβλία γραμμένα στη ζωντανή γλώσσα και με περιεχόμενο το οποίο να ενδιαφέρει τα παιδιά για τις κατ' οίκον εργασίες τους, να καταβληθεί προσπάθεια να «ελληνοποιηθούν τα τοπικά άσματα», ενώ απαραίτητη κρίθηκε και η σύσταση προπαγάνδας μεταξύ επιστημόνων και προυχόντων του τόπου και ιδιαίτερα γιατρών, ώστε κι αυτοί να βοηθήσουν το έργο του σχολείου⁶⁴.

⁶⁴ Παρόμοιες απόψεις καταθέτει σε άρθρο του και ο επιθεωρητής Σιδηροκάστρου την εποχή εκείνη Γ. Πύρζας. Συγκεκριμένα ο επιθεωρητής, σε σχέση με τα αναλυτικά προγράμματα, αναφέρει: «Να συνταχθούν ιδιαίτερα και πρακτικότερα αναλυτικά προγράμματα, για κάθε σλαυόφωνη περιφέρεια, ανάλογα με τις ανάγκες, που κάθε μία έχει. Βγαίνοντας δηλ, το παιδί από το εξατάξιο δημοτικό να μπορεί: 1) Να μιλά και να γράφει καλά την ελληνική γλώσσα, και να μην καταδέχεται, κι εδώ είναι

Με τις προτάσεις αυτές ο Παπαγεωργίου επιχειρεί να προσδιορίσει τις παρεμβάσεις εκείνες, οι οποίες θα επέτρεπαν κατά τη γνώμη του να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες, ώστε οι μαθητές και συνολικά οι κάτοικοι των Ν. Χωρών θα αποκτούσαν με το καιρό ασφαλή εθνικά χαρακτηριστικά και θα μπορούσαν να «ελληνοποιηθούν». Οι προτάσεις του, δηλαδή ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών, κινούνται στα πλαίσια των κατευθύνσεων της εκπαιδευτικής πολιτικής.

• Αντίστοιχα, κατά τη φάση της δράσης του στο Μεσολόγγι⁶⁵, ο Παπαγεωργίου προσπάθησε κατά κύριο λόγο, να ασχοληθεί με την έκταση και τους όρους επιτυχούς εφαρμογής της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Κύρια αρχειακή πηγή αξιοποίησης από μέρους μας αυτής της παραμέτρου αποτελεί εδώ η εξέταση του «Βιβλίου Εκθέσεων» του επιθεωρητή Παπαγεωργίου, από το 1918 μέχρι το 1921. Σε αυτό το αρχειακό υλικό περιγράφονται με πληρότητα όλα τα ζητήματα που απασχολούσαν την επιθεώρηση αυτή την περίοδο. Αποτελείται από «Ημερολόγια περιοδείας και εκθέσεις επί των επιθεωρηθέντων σχολείων και διδασκάλων», «Ετήσιους απολογισμούς», «Εκθέσεις τοπικών συνεδρίων» και «Εκθέσεις πεπραγμένων».

Από το 1918 που μετατίθεται στο Μεσολόγγι μέχρι τον Απρίλιο του 1919, όταν καλείται αυτός, όπως και όλοι οι επιθεωρητές, στο «Κέντρο» για να συμμετάσχουν στο πρώτο συνέδριο επιθεωρητών που διοργάνωσε το «Υπουργείο των Εκκλησιαστικών κτλ», ο Παπαγεωργίου επιχειρεί με περιοδείες να διαπιστώσει την κατάσταση που επικρατεί στα σχολεία της περιφέρειάς του. Αν και η εισαγωγή

όλος ο κόμπος, να συνδιαλέγεται με την άλλη [...], 2) Να διαβάξη με κατανόηση όσα βιβλία είνε γραμμένα στη δημοτική, 3) Να έχη τις απαραίτητες και κάπως επιστημονικώτερες γνώσεις για τη γεωργία, χτηνοτροφία [...], 4) Να γνωρίζη από την ελληνική νομοθεσία εκείνους τους Νόμους που θα του χρειαστούν στον πρακτικό του βίο, 5) Να συναισθάνεται πως είναι Ρωμιός και απόγονος του Μ. Αλεξάνδρου, νά χαίρη για τα ευχάριστα και να λυπάται άδολα για κάθε δυσάρεστο [...]. Σχετικά βλ. Πύρζας Γ., «Τα σχολεία των ξενοφώνων, Προσφώνηση του επιθεωρητή κ. Πύρζα στο δασκαλικό συνέδριο του Σιδηροκάστρου», στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', σ.78-80.

⁶⁵ Στα προσωπικά του σημειώματα μας μαρτυρά: «Από τα Ιωάννινα μετετέθη εις Μεσολόγγιον. Ήτο η διαμονή μου όχι ευχάριστος. Από υγιεινής απόψεως ήτο μαρτύριον. Εκεί έχασα κι ένα μικρό κοριτσάκι τη Λουκία. Έπειτα την οικογένεια την έφερα στα Βραχνέικα και έμεινα μόνος μέχρι της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920, της ιστορικής εκείνης ημέρας καθ' ην ο Ελληνικός Λαός έδειξε όλον το μίσος και τον φθόνον τ'ου κατά του Ελ. Βενιζέλου, του αληθούς αυτού Πατριώτου, όστις εμεγάλωσε την Ελλάδα», «Βιογραφικά Σημειώματα» στο *Προσωπικό Αρχείο του Β. Παπαγεωργίου*.

της δημοτικής γλώσσας είναι ήδη πραγματικότητα από το 1917, ο Παπαγεωργίου διαπιστώνει από τις περιόδους του πως οι εκπαιδευτικοί δεν την γνωρίζουν και στις περισσότερες των περιπτώσεων ούτε καν τη διδάσκουν στα σχολεία τους. Παρατηρούσε πως οι δάσκαλοι χρησιμοποιούσαν βιβλία (κυρίως αναγνωστικά) της προηγούμενης περιόδου ενώ και η διδασκόμενη γραμματική λογικά, συνδεδεμένη με τα αναγνωστικά, αφορούσε την καθαρεύουσα⁶⁶.

Από το Αύγουστο του 1918 μέχρι τον Απρίλιο του 1919, οπότε ξεκίνησε το συνέδριο στην Αθήνα, ο Παπαγεωργίου είχε καταφέρει να περιοδεύσει για 75 ημέρες στα σχολεία της περιφέρειάς του. Από τα τέλη Απριλίου και για όλο το Μάιο συμμετέχει στο συνέδριο⁶⁷. Το συνέδριο αυτό από όσο γνωρίζουμε δεν έχει παρουσιαστεί στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία⁶⁸. Επίσημα πρακτικά δεν εκδόθηκαν για το συνέδριο αυτό⁶⁹. Μοναδική πηγή για το τι έγινε είναι τα εκπαιδευτικά περιοδικά της εποχής και ο ημερήσιος τύπος, που κάλυψαν το συνέδριο. Λίγο πριν γίνει το συνέδριο των επιθεωρητών είχε ολοκληρωθεί μια ανάλογη συζήτηση με τους

---

⁶⁶ Για παράδειγμα, σε απόσπασμα έκθεσης για το τριτάξιο σχολείο αρρένων του Νεοχωρίου – Παραχελωτίδος, ο επιθεωρητής Παπαγεωργίου αναφέρει: «Παρηκολούθησα την Ανάγνωσιν Γ' και Δ' τάξεων επί ολίγων παλαιών αναγνωστικών. Νέων αναγνωστικών ουδέ ίχνος εφάνη εισέτι». Σχετικό απόσπασμα από το «Βιβλίο εκθέσεων του επιθεωρητού δημοτικών σχολείων Μεσολογγίου», ΓΑΚ Ν. Αιτωλοακαρνανίας, σ. 53.

⁶⁷ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε πως η θεσμική υποχρέωση του Παπαγεωργίου ήταν να περιοδεύσει 120-160 ημέρες για κάθε σχολικό έτος. Ο Παπαγεωργίου το 1919 περιοδεύσε μέχρι τον Απρίλιο 75 ημέρες. Προφανώς οι ανοιξιάτικοι μήνες προσφέρονταν για το δεύτερο κύκλο περιοδοιών του, οι οποίες όμως διατέθηκαν στο εν λόγω συνέδριο. Συνολικά η απουσία από την έδρα του, εάν συνυπολογίσουμε την παρουσία του στην Αθήνα για 50 περίπου ημέρες, συμπληρώνει τον απαιτούμενο αριθμό ημερών που έπρεπε να διαθέσει για τις περιόδους του. Σχετικά βλ. την αναφορά στον απολογισμό του έτους 1919 στις σελ. 236- 237 της παρούσας εργασίας.

⁶⁸ Αναφορά για το συνέδριο αυτό βρήκαμε μόνο στο Σ. Φίλο, *Το χρονικό ενός θεσμού* κτλ., σ. 56-57. Ο Σ. Φίλος ανάφέρει ότι το συγκεκριμένο συνέδριο (φροντιστηριακά μαθήματα το ονομάζει) έληξε στις 24 Μαΐου με καταληκτική πράξη το σχετικό ψήφισμα των επιθεωρητών που αναφέρεται στο κείμενο. Κάτι τέτοιο, από όσο γνωρίζουμε δεν ισχύει. Το συνέδριο των επιθεωρητών έληξε στις 31 Μαΐου του 1919. Μάλιστα την ημέρα αυτή έγινε και το τελευταίο φροντιστήριο με θέμα: «Περί εθνικού ύμνου» με εισηγητές τον Γ. Σταματέλλο, Ηλία Βλάχο και Γ. Μπούρα. Σχετικά βλ. περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, Τόμος Β', τεύχος Ε', Αθήνα 1919, σ.183.

⁶⁹ Στο περιοδικό *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης* γίνεται αναφορά πως: «Τα πρακτικά του Συνεδρίου θα δημοσιεύση το Υπουργείο εις ιδιαίτερον τεύχος». Κάτι τέτοιο, από όσο γνωρίζουμε δεν πραγματοποιήθηκε. Σχετικά βλ. στο ίδιο, ο.π.

δασκάλους της περιοχής του Πειραιά⁷⁰, η οποία λειτούργησε θα λέγαμε ως δοκιμαστική φάση. Τα μηνύματα από αυτή τη συνάντηση κρίθηκαν ως ιδιαίτερα ενθαρρυντικά. Οι εισηγήσεις των διοργανωτών, τα φροντιστηριακά μαθήματα και η μεγάλη συμμετοχή των ίδιων των εκπαιδευτικών της περιοχής του Πειραιά, άφησαν να διαφανούν ότι η παρέμβαση αυτή δημιούργησε αισιόδοξες προοπτικές για την επιτυχία της επιδιωκόμενης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και τη συνακόλουθη επιτυχή εφαρμογή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο.

• Οι καθοδηγητές της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, προκειμένου να εξασφαλίσουν τα επιθυμητά αποτελέσματα, επέλεξαν μια ορισμένη διαδικασία ενημέρωσης. Συγκεκριμένα, εκτίμησαν ότι μια σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων μαζί με τις αναγκαίες, σεμιναριακού τύπου, παρεμβάσεις, σε μια ευνοϊκή γι' αυτούς πολιτική συγκυρία, αρκούσαν, ώστε να επιβάλουν την δημοτική γλώσσα «ντε φάκτο», αν και γνώριζαν όπως φαίνεται ότι η τακτική αυτή δεν ήταν και η πλέον ενδεδειγμένη. Χαρακτηριστική, πάνω σε αυτό το σημείο, είναι η αναφορά του Δ. Γληνού στα φροντιστηριακά μαθήματα των δασκάλων του Πειραιά, ο οποίος αναφέρει: «Συμβαίνει όμως εν προκειμένω εις ημάς κάτι πολύ ανάποδο. Πανταχού του πεπολιτισμένου κόσμου εις τας εκπαιδευτικάς μεταρρυθμίσεις προηγούνται οι διδάσκαλοι και έπονται αι κυβερνήσεις και αι βουλαί· οι διδασκαλικοί σύλλογοι ερευνούν, μελετούν την εκπαιδευτικήν κατάστασιν, συζητούν, γνωματεύουν, φωνάζουν, αν θέλετε, και μετά πολύν χρόνον επιλαμβάνονται αι κυβερνήσεις εκείνοι το οποίον μελετημένον, ώριμον, έτοιμο φέρει υπό την κρίσιν των οι ούτως οργανωμένος διδασκαλικός κόσμος. Εις ημάς προηγούνται αι κυβερνήσεις και έπονται οι διδάσκαλοι μόλις κατά την δωδεκάτην ώραν εμφανιζόμενοι με κανένα υπόμνημα...»⁷¹. Αξίζει να σημειωθεί, πως λίγο καιρό πριν, το 1911, στη σχετική συζήτηση της Β' αναθεωρητικής βουλής, όταν τέθηκε το ζήτημα της «επισημοποίησης» της δημοτικής γλώσσας, αποκλείστηκε για λόγους που σχετίζονταν με την πολιτική ύπαρξη των φιλελευθέρων με έναν ελιγμό, γνωστό ως «γλωσσικό συμβιβασμό».

⁷⁰ Εκτενής αναφορά στη συνάντηση του Πειραιά συναντάμε στο περιοδικό «Εκπαιδευτικός Ερευνητής», που εκδίδει ο Χ. Κυριακάτος. Συγκεκριμένα βλ. περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, Διδασκαλικόν περιοδικόν εκδιδόμενον δις του μηνός, από φύλλο 33, έτος Γ', περίοδος Β', Αθήνα 15 Φεβρουαρίου 1919 κ.ε.

⁷¹ Σχετικά βλ. περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, ο.π., τεύχος 35, 15 Μαρτίου 1919, σ. 4-5.

Η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο, την περίοδο 1917-1920, αν και δεν είχε καθολική πολιτική υποστήριξη, θεωρήθηκε από τους εμπνευστές της πως θα ήταν επιτυχής αν δρούσαν ακαριαία. Αμέσως μετά τη συνάντηση στον Πειραιά, το επόμενο βήμα, με βάση τους σχεδιασμούς, αφορούσε την εμπλοκή των επιθεωρητών όλης της χώρας. Η επιλογή αυτή δεν έγινε τυχαία. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν γνωστοί στην πολιτική εξουσία. Αρκετοί είχαν γίνει επιθεωρητές με βάση το Ν. 240 και ήταν φίλα προσκείμενοι στους φιλελεύθερους. Η εκπαιδευτική εξουσία απευθύνθηκε στους επιθεωρητές ελπίζοντας πως η παρουσία τους θα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο ζήτημα της δημοτικής γλώσσας. Στην συγκεκριμένη συγκυρία, οι επιθεωρητές αποτελούσαν «κλειδί» για την επιτυχία της εισαγωγής της δημοτικής γλώσσας. Εάν πείθονταν για την αναγκαιότητα αυτή πρώτα οι ίδιοι, θα λειτουργούσαν ως «πολλαπλασιαστές» στον εκπαιδευτικό σώμα που ήταν και ο τελικός αποδέκτης.

Τα θέματα που τέθηκαν για συζήτηση στο συνέδριο των επιθεωρητών ήταν ακριβώς ίδια με αυτά του Πειραιά. Συγκεκριμένα, τα θέματα του συνεδρίου, με βάση τη σχετική καταχώρηση στο περιοδικό “Εκπαιδευτική Επιθεώρησης” ήταν:

«Θέμα 1. Τα «Ψηλά βουνά», αναγνωστικόν της Γ. Τάξεως του δημ. σχολ. (Ανάλυσις του έργου από απόψεως περιεχομένου, Εκτίμησις αυτού εν συγκρίσει προς τα παλαιότερα, Τρόπος διδασκαλίας).

Θέμα 2. Αι νεοελληνικαί δημοτικαί παραδόσεις και οι χρησιμοποίησίν τους εις το δημ. Σχολείον.

Θέμα 3. Αι γραπταί συνθέσεις των μαθητών του δημ. Σχολείου. Σκοπός και σημασία των συνθέσεων.

Θέμα 4. Κεντρικαί ιδέαι του βιβλίου «Γλώσσα και ζωή», Ελ. Γιαννίδη.

Θέμα 5. Το λεξιλόγιον του αναγνωστικού των τριών πρώτων τάξεων του δημ. Σχολείου.

Θέμα 6. Ο Εθνικός Ύμνος, Το ποίημα. Είναι δυνατή η διδασκαλία του εν τω δημ. Σχολείω; Πώς πρέπει να διδάσκεται το προΐμιον εν τη στή τάξει.

Θέμα 7. Η ορθογραφία των νέων αναγνωστικών των τριών πρώτων τάξεων του δημοτ. Σχολείου.

Θέμα 8. Συζητήσεις περί του νεωστί εγκριθέντος Αλφαβηταρίου της Συντάκτικής Επιτροπής των βιβλίων».

Στο συνέδριο αυτό δόθηκε μεγάλη επισημότητα. Στην έναρξή του, στις 24 Απριλίου του 1919, παραβρέθηκαν ο υπουργός Παιδείας Δημ. Δίγκας, ο γενικός

γραμματέας Δ. Γληνός, οι τμηματάρχες Δημοτικής Εκπαιδεύσεως Ι. Βαχαβιόλος και Μέσης Ι. Βαϊνόπουλος, ο πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου Δ. Λάμπας, ο αντιπρόεδρος Δ. Γεωργακάκης και τα μέλη Σακελλάριος, Παπαδάκης, Χαντέλης, Καψάλης και φυσικά οι Ανώτεροι Επόπτες Αλ. Δελμούζος και Μ. Τριανταφυλλίδης.

Στο χαιρετισμό του ο υπουργός ήταν αποκαλυπτικός, για το πώς θεωρεί η κρατική εξουσία το ρόλο των επιθεωρητών και ποια τα προσδοκώμενα αποτελέσματα από αυτή τη συνάντηση. Συγκεκριμένα ανέφερε: «Εκ της συγκεντρώσεως ταύτης δεν είναι δυνατόν ή να προσδοκούνται τα μέγιστα αγαθά δια την Δημοτικήν Εκπαίδευσιν, διότι οι επιθεωρηταί αυτής είναι οι μάλλον ενδεδειγμένοι όπως γίνωνται οι ρυθμισταί της καλής λειτουργίας και οι μοχλοί της προόδου της λαϊκής παιδείας». Είναι προφανές πως η πολιτική εξουσία διατηρούσε υψηλές προσδοκίες από τους επιθεωρητές για την επιτυχία της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Τους θεωρούσε «ρυθμιστές» και «μοχλούς» της όλης διαδικασίας αναφέροντας μάλιστα πως ο ρόλος του είναι «διττός», αφού: «Αυτοί [σημ. οι επιθεωρητές], αφ' ενός είναι φορείς όντες των αντιλήψεων της Κεντρικής υπηρεσίας και του ενδιαφέροντός της διά την καλήν λειτουργίαν των σχολείων, είνε προωρισμένοι να διαφωτίσωσι το διδακτικόν προσωπικόν, να το εξυψώνουν διαρκώς, να το ενθουσιάζουν, [..]. Αφ' ετέρου δε ευρισκόμενοι εις άμεσον και συνεχή επαφήν προς το διδάσκαλον και το έργον του, προς αυτόν τον μαθητήν, προς την ψυχήν του σχολείου καθόλου είνε οι οφθαλμοί της Πολιτείας, δια των οποίων αύτη είνε δυνατόν να διαισθάνεται ανάγκας, να βλέπη ελλείψεις, [..]. Η Πολιτεία δι' υμών θα διαφωτίση και δι' υμών θα διαφωτισθή. Και εις εξυπηρέτησιν του σκοπού τούτου αποβλέπει η σημερινή συγκέντρωσις»⁷².

Η όλη απόπειρα του συνεδρίου επισημάναμε πως συνδέεται με την επιτυχία της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στο δημοτικό σχολείο, αφού όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται και από τον ίδιο τον υπουργό: «Είνε ανάγκη αφ' ενός μεν να κατανοηθή καλώς η έννοια, ο σκοπός και η ουσία της επιχειρούμενης μεταρρυθμίσεως και η μέθοδος της εφαρμογής αυτής, ίνα κατευθύνητε αναλόγως και υμείς την εργασίαν σας εν τη περιφέρεια της δράσεώς σας, αφ' ετέρου δε να υποδειχθώσι και εκ μέρους υμών όσα τυχόν μέτρα ηθέλατε κρίνει αναγκαία προς ασφαλεστέραν επιτυχίαν του έργου».

⁷² Σχετικά βλ. «Η προσφώνησις του Υπουργού της Παιδείας προς τους επιθεωρητάς», στο περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος Δ', Αθήνα 1919.

Οι επιθεωρητές αφού συγκεντρώθηκαν στην Αθήνα, για την καλύτερη συνεννόηση μεταξύ τους αλλά και μεταξύ αυτών και της πολιτικής εξουσίας, έκριναν ως αναγκαίο να δημιουργήσουν μια «διευθύνουσα Επιτροπή». Η επιτροπή αυτή ήταν εξαμελής, εκλέχθηκε με ψηφοφορία των ίδιων των επιθεωρητών και την αποτέλεσαν οι επιθεωρητές: Αριστ. Παπαντωνίου, Γεώργιος Βασιλειάδης, Παναγ. Λιβαδάς, Δημοσθ. Ανδρεάδης, Βασ. Σταματέλος και Βασ. Παπαγεωργίου.

Την επόμενη μέρα της ομιλίας του υπουργού Δ. Δίγκα στο συνέδριο, η διευθύνουσα επιτροπή έγινε δεκτή από τον υπουργό, παρουσία του τμηματάρχη της δημοτικής εκπαίδευσεως Δ. Λάμψα και του γενικού γραμματέα Δ. Γληνού. Στη συγκέντρωση αυτή μίλησε εκ μέρους της επιτροπής ο Β. Παπαγεωργίου. Ο λόγος του, αν και εντάσσεται στο τυπικό τέτοιων περιστάσεων, εκφράζει με έναν ορισμένο τρόπο την κυρίαρχη αντίληψη για τον κρατικό έλεγχο στην εκπαίδευση στα πλαίσια της συγκυρίας. Συγκεκριμένα στο λόγο του αναφέρει: «Κύριε υπουργέ, εκ μέρους των επιθεωρητών της δημ. Εκπαίδευσεως, λαμβάνομεν την τιμήν να Σας εκφράσωμεν τας ευγνώμονας ευχαριστίας δια τα ωραία λόγια, με τα οποία είχετε την καλωσύνην να κυρήξετε την έναρξιν του συνεδρίου μας και δια το ζωηρόν διαφέρον, το οποίον δευκνύεται διά την αναδημιουργίαν της Εκπαίδευσεως. Οι Επιθεωρηταί κύριε Υπουργέ, αφιερώσαντες άπαντα τον βίον των και πάσαν πνευματικήν των ικμάδα, επί του βωμού της Λαϊκής Εκπαίδευσεως, του επιουσίου τούτου πνευματικού άρτου, μετά μεγίστης ευχαριστήσεως ήκουσαν τα προτεινόμενα μέτρα και δηλώνουν, ότι μετ' ενθουσιασμού θέλουσιν αφοσιωθεί εις την ευόδωσιν τούτων. Τρέφομεν δε τέλος την γλυκεράν ελιάδαν, ότι με την χαραυγήν της Εθνικής μας αποκαταστάσεως θα ευαρεστηθήτε να συνδέσετε το όνομά σας, με την εκπαιδευτικήν του Έθνους μας αναγέννησιν»⁷³.

Ο Β. Παπαγεωργίου πέρα από την πρωταγωνιστική συμμετοχή στο συνέδριο, την οποία υπογραμμίζει και η συμμετοχή του στην συνάντηση με τον υπουργό, είναι επίσης και εισηγητής σε ένα θέμα του συνεδρίου. Συγκεκριμένα καλείται να αναπτύξει τις απόψεις του στο θέμα: «Αι γραπταί συνθέσεις εν τω δημοτικώ σχολείω». Μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε πως η επιλογή των εισηγητών σε αυτό το συνέδριο δεν αφέθηκε στην τύχη. Οι εισηγητές με βάση το δημοσιευμένο πρόγραμμα του συνεδρίου είχαν οριστεί αρκετό καιρό πριν την έναρξή του από την αρμόδια επιτροπή του συνεδρίου δηλ. τους τρεις βασικούς «ομιλικούς» και ως ένα

⁷³ Σχετικά βλ. περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*. Τόμος Β', τεύχος Δ', Αθήναι, Απρίλιος 1919, σ. 133.

βαθμό είχε προ- συμφωνηθεί το περιεχόμενό του. Το συγκεκριμένο θέμα αποτέλεσε αντικείμενο του «δεύτερου φροντιστηρίου» με διευθύνοντα της συζήτησης το Δ. Γληνό και συνεισηγητές του Β. Παπαγεωργίου, τους Γ. Σταματάτο (επιθ. Ζακύνθου) και Σ. Κυριακίδη (επιθ. Σύρου).

Στην εισήγησή του ο Β. Παπαγεωργίου «εις γλώσσαν δημοτικήν»⁷⁴ επιχείρησε να αναδείξει τις διδακτικές πρακτικές που πρέπει να υιοθετήσουν οι δάσκαλοι στην διδασκαλία του μαθήματος της γραπτής σύνθεσης (έκθεση). Οι απόψεις του βρίσκονται σε συσχέτιση με τις προτεινόμενες αλλαγές της γλωσσικής μεταρρύθμισης και στηρίζονται, όπως και ο ίδιος επισημαίνει, σε εμπειρικά δεδομένα⁷⁵. Με βάση την εισήγησή του υποστηρίζει τα εξής:

α) Η διδασκαλία των εκθέσεων θα πρέπει να αρχίζει από τις πρώτες μέρες που ο μαθητής πάει στο σχολείο. «Όταν ο μαθητής μάθη να ομιλή και να γράφη, δεν κάμνει άλλο τι παρά να εκθέτη», επισημαίνει χαρακτηριστικά.

β) Η ύλη των εκθέσεων υποστηρίζει ότι πρέπει να εκλέγεται από όλα τα μαθήματα και να σχετίζονται άμεσα με το παιδικό περιβάλλον: οικογενειακό και σχολικό και γενικά με ό,τι προξένησε εντύπωση στο μαθητή και διέγειρε το ενδιαφέρον του. Στο σημείο αυτό ασκεί κριτική σημειώνοντας πως: «Εις την μη τήρησιν των ειρημένων απαιτήσεων απεδόθη και η αποτυχία του μαθήματος των συνθέσεων κατά το παρελθόν».

γ) Προτείνει ως μέθοδο την ιεράρχηση του τρόπου και του βαθμού δυσκολίας με την οποία θα διδαχθούν οι μαθητές το μάθημα αυτό: οι τρεις πρώτες τάξεις θα έχουν προπαρασκευαστικό χαρακτήρα, στις οποίες οι μαθητές από απλές λέξεις θα σχηματίζουν αρχικά μικρές προτάσεις (Α΄ τάξη), θα προχωρούν στην εκμάθηση διαφόρων ειδών των φρασεολογικών ασκήσεων, όπου ο δάσκαλος με τη βοήθεια

⁷⁴ Το περιοδικό Εκπαιδευτικός Ερευνητής διηύθυνε ο Χαράλαμπος Κυριακάτος, γνωστός του Παπαγεωργίου από την εποχή που μαζί με άλλους συμμετείχαν στην συνδικαλιστική ομάδα της Πάτρας και στην έκδοση του περιοδικού «Αναμορφωτής». Σχετικά βλ. σελ. 129-133 της παρούσας διατριβής. Ο Κυριακάτος υπήρξε δημοτικιστής και υποστηρικτής των φιλελεύθερων. Δεν γνωρίζουμε αν την εποχή αυτή συνεχίζει να είναι δάσκαλος ή ασχολείται μόνο με την έκδοση του συγκεκριμένου περιοδικού. Αποτελεί πάντως emphatic αναφορά του ίδιου η επισήμανση της χρήσης της δημοτικής γλώσσας από τον Παπαγεωργίου στην εισήγησή του στο συνέδριο των επιθεωρητών. Σχετικά βλ. περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, έτος Γ΄, περίοδος Β΄, τεύχος 41, Εν Αθήναις 15 Ιουνίου 1919, σ.5.

⁷⁵ Χαρακτηριστικά, ο ίδιος επισημαίνει: «θα αποφύγω πάσαν θεωρίαν και θα περιορισθώ μόνον εις την πείραν και την πολύτιμον πράξιν. Με θεωρίες έχομε δα τόσα χρόνια χορτάσει...». Σχετικά βλ. περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, ό.π., σ. 6.

ερωτήσεων που θα έχει προετοιμάσει θα οδηγεί τους μαθητές στις κατάλληλες απαντήσεις (Β' τάξη) και τέλος θα επιδιώξει να οδηγούνται οι μαθητές στην διατύπωση των ερωτήσεων, αντιστρέφοντας τη σειρά, δίνοντας αυτή τη φορά ο δάσκαλος μόνο τις απαντήσεις και οι μαθητές τις ερωτήσεις, ώστε με τον καιρό να συνηθίσουν να γράφουν οι μαθητές μόνοι τους (Γ' τάξη). Η «καθ' εαυτό» διδασκαλία των εκθέσεων σημειώνει πως πρέπει να ξεκινά από την Δ' τάξη. Σε αυτή τη τάξη θεωρεί πως θα πρέπει να κατασκευάζονται σε κοινή συνεργασία μαθητών και δασκάλου, η δομή και οι φράσεις του κειμένου. Από τη στιγμή που θα πραγματοποιηθεί επιτυχώς και αυτό το στάδιο οι μαθητές θα προβαίνουν σε σύνθεση κειμένων παραπλήσιας θεματικής, ώστε να εξασφαλιστεί η «ατομικότητα των μαθητών». Σε όλη αυτή τη διαδικασία σημειώνει πως θα πρέπει να λαμβάνεται πρόνοια για τα ορθογραφικά λάθη, για τα οποία πιστεύει ότι καλύτερα «να προλαμβάνονται παρά να θεραπεύονται». Με αυτή τη μέθοδο πιστεύει ότι οι μαθητές όταν φτάσουν στις Ε' και Στ' τάξεις, με περισσότερα περιθώρια ελευθερίας πια από το δάσκαλο, θα δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για αξιολογικά αποτελέσματα. Βασική παράμετρος για να «ευοδωθεί» η μεθοδολογία που υποστήριξε είναι κατά τα λεγόμενά του «αν η Λαϊκή Εκπαίδευσις καθίστατο υποχρεωτικώς βετής».

δ) Αντίστοιχες παρατηρήσεις κάνει και για τη φάση της διόρθωσης των εκθέσεων από το δάσκαλο. Η κατάλληλη προετοιμασία του κειμένου κατά τη διάρκεια της παραγωγής του σημαίνει αυτόματα λιγότερο χρόνο για την διόρθωσή του, πράγμα που όπως πιστεύει «επανερχόμενοι εις το ίδιον ζήτημα, θα προκαλέσωμεν ανίαν και πλήξιν». Εκτιμά τέλος πως όλες οι εκθέσεις θα πρέπει να διορθώνονται και να «εξαίρονται» οι καλύτερες, οι οποίες θα λειτουργούν ως παράδειγμα για το σύνολο της τάξης. Επίσης, θα πρέπει να επιθεωρούνται με προσοχή και να βαθμολογούνται. Τέλος, κλείνει την εισήγησή του συστήνοντας και μερικά βοηθήματα (εξωσχολικά βιβλία) τα οποία θεωρεί πως θα βοηθήσουν στο έργο του δασκάλου στη διδασκαλία των συνθέσεων.

Όπως προκύπτει από την εισήγηση του Παπαγεωργίου το πλαίσιο της διδασκαλίας που πρότεινε για τις συνθέσεις, αν και δεν ξέφυγε από το αποδεκτά διδακτικά μοντέλα της εποχής, παρουσίαζε αρκετά πρωτοπόρα στοιχεία. Θεωρούμε πως στην εισήγησή του ενσωμάτωσε τις βασικές θεωρητικές παραδοχές της κυρίαρχης παιδαγωγικής, για το περιεχόμενο και τη μεθοδολογία της παραγωγής γραπτού λόγου (επαγωγική μέθοδο, χρήση της μητρικής γλώσσας των μαθητών στην διαδικασία παραγωγής κειμένων, θέματα επιλεγμένα από τον “κόσμο” των μαθητών).

Το διδακτικό μοντέλο που πρότεινε, παρέμεινε αυστηρά οριοθετημένο, δασκαλοκεντρικό και ιεραρχημένο με συγκεκριμένη στοχοθεσία: οι μαθητές καλούνταν μέσα από συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα και τρόπους ανάπτυξης της εκφραστικής τους ικανότητας να ανταποκριθούν σε προδιαγεγραμμένα χαρακτηριστικά τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μορφή των «ιδεών» τους. Ο ρόλος του δασκάλου σε αυτή τη διαδικασία είναι καθοριστικός.

Παρόμοιες με την εισήγηση του Παπαγεωργίου, ήταν και αυτές των άλλων συνεισηγητών του για το ίδιο θέμα. Συγκεκριμένα ο Γ. Σταματάτος (επ. Ζακύνθου), ως πρώτος εισηγητής του θέματος οριοθέτησε το σκοπό του μαθήματος: «με κύριον στοιχείον την προς τον τρόφιμον αδρομερή και εν όλως γενικαίς γραμμαίς, ενδιαφέρουσαν δε παροχή των ιδιοτήτων του γραπτού λόγου προς σαφή ιδία ορθήν και ως οίον τε καλλιεπή έκφρασιν των διανοημάτων και συναισθημάτων αυτού και με δευτερεύοντα την προαγωγήν των πνευματικών και ψυχικών αυτού δυνάμεων και την εξακρίβωσιν της ατομικότητος του παιδιού». Παρουσίασε τις μεθοδολογικές του προτάσεις, όπως την έναρξη του μαθήματος με προασκήσεις από νωρίς («μετά της ενάρξεως της γλωσσικής διδασκαλίας και ιδία της γραφής») και ως αυτοτελώς διδασκόμενο από την Δ' τάξη. Συνέστησε τη χρησιμοποίηση της μητρικής γλώσσας με θέματα εκλεγμένα από την εμπειρία του παιδιού «της εξ αμέσου αντιλήψεως κτηθείσης», ενώ για τη γραφή των συνθέσεων πρότεινε να γράφονται ελεύθερα και δημιουργικά από τους μαθητές, χωρίς καμία παρέμβαση του δασκάλου. Η διδασκαλία πρότεινε να διακρίνεται σε δύο μέρη: το διδακτικό (ένας μαθητής γράφει στον πίνακα και οι υπόλοιποι διορθώνουν) και το εξεταστικό (γραφή στο τετράδιο από όλους τους μαθητές ταυτόχρονα και διόρθωση από το δάσκαλο).

Ο άλλος εισηγητής, ο επιθεωρητής Κυριακίδης (Σύρου), στην ομιλία του επεσήμανε πως: «οι εκθέσεις είναι ο καρπός της όλης σχολικής μορφώσεως του μαθητού και το κάτοπτρον της καταστάσεως ενός σχολείου. Διακρίνει τις εκθέσεις σε «αναπαραγωγικές», όπου ο μαθητής θα εκθέσει σειρά νοημάτων «υπ' άλλου διατυπωθέντως» και σε «αυτοτελείς ή ελεύθερες», όπου τα νοήματα είναι προϊόν σκέψης του μαθητή. Η διδασκαλία του μαθήματος πρότεινε και αυτός να ξεκινά από την Δ' τάξη και να γίνεται με την εξής σειρά: να δίνεται το θέμα, να διευκρινίζεται από το δάσκαλο κι έπειτα να γράφεται στον πίνακα. Θα διορθώνεται από τους μαθητές κι έπειτα αυτοί θα γράφουν την δική τους εκδοχή στο τετράδιό τους.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε πως έπειτα από κάθε θέμα που εισηγούνταν οι ορισθέντες εισηγητές, ακολουθούσε ευρεία συζήτηση από το σύνολο

των παρεδρισκομένων επιθεωρητών. Συγκεκριμένα, οι επιθεωρητές έπαιρναν το λόγο και με τοποθετήσεις τους μετέφεραν τη δική τους εμπειρία από την περιφέρειά τους, επεσήμαιναν τα σημεία της εισήγησης με τα οποία συμφωνούσαν ή δήλωναν τις δικές τους θεωρητικές ή διδακτικές προτιμήσεις. Στο συγκεκριμένο θέμα, αμέσως μετά τις τρεις εισηγήσεις, μίλησαν με παρεμβάσεις τους εικοσιδύο επιθεωρητές, συν τους Ι. Βαχαβιόλο (τμηματάρχη τότε της Δημ. Εκπαίδευσης), Κ. Χαρδαλιά (εκπαιδευτικό σύμβουλο) και Δ. Γληνό.

• Μπορούμε, με τα στοιχεία που διαθέτουμε, να υποθέσουμε βάσιμα πως στο συνέδριο καταβάλλεται προσπάθεια: α) να γίνουν αποδεκτά τα πλαίσια και οι παραδοχές της κυρίαρχης παιδαγωγικής και β) να προσδιοριστούν σχολικές και διδακτικές πρακτικές, οι οποίες συγκροτούν δυνατότητες και περιορισμούς για τη διδασκαλία και τον έλεγχο μιας ορισμένης σχολικής γνώσης.

Σε μερικές περιπτώσεις οι επιθεωρητές δεν αρκούσαν μόνο στην παρέμβαση. Προχωρούσαν ένα βήμα πιο πέρα, όπως να συντάσσουν μετά τη συζήτηση σχετικά ψηφίσματα. Για παράδειγμα μετά το τέλος της συζήτησης για το θέμα «Περί της ορθογραφίας των αναγνωστικών βιβλίων» (πρόεδρος ο Μ. Τριανταφυλλίδης, εισηγητές οι επιθεωρητές Χρ. Λούπας και Ανδρ. Ανδρίτσος), το σώμα των επιθεωρητών συγκεντρώθηκε και συμφώνησε στην έκδοση ψηφίσματος, το οποίο αφορούσε τη χρήση των τόνων. Συγκεκριμένα, από τη σχετική αναφορά στον περιοδικό τύπο διαβάζουμε: «Λήξαντος του φροντιστηρίου οι Επιθεωρηταί συνελθόντες εις ιδιαιτέραν σύσκεψιν και μετά εμπειριστατωμένην διονύχισιν του ζητήματος κατέληξαν εις το συμπέρασμα, όπως υποβάλουν ευχήν εις το Υπουργείον περί ολοσχερούς καταργήσεως των πνευμάτων και των τόνων. Δια να μην ευρίσκονται δε οι μαθηταί, οι μεταβαίνοντες εις τα σχολεία της Μ. Εκπαιδεύσεως προ δυσχερειών εκρίθη σκόπιμον, όπως τα 3 γνωστά τονικά σημεία αντικατασταθώσι υπό της στιγμής, ήτις εν καιρώ θέλει διασαφηθή, αναλυθή και αντικατασταθή υπό των τόνων. Δια τας μονοσυλλάβους λέξεις εκρίθη περιττός πας τόνος. Εκ της καταργήσεως των τονικών σημείων εκρίθη ότι απλοποιείται σπουδαίως η εργασία εν τω δημοτικώ σχολείω· αρκεί να αναφέρη κανείς ότι εκ των 33 κανόνων του δημ. σχολείου οι 10 ήσαν διά τους τόνους»⁷⁶.

⁷⁶Σχετικά βλ. «Το συνέδριον των επιθεωρητών», στο περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, Τόμος Β' τεύχος Ε', Αθήνα 1919, σ. 178. Σχετική αναφορά για το ψήφισμα αυτό υπάρχει και στο βιβλίο του Στεφ. Φίλου. Σχετικά βλ. Φίλος Στ., *Το χρονικό ενός θεσμού*, κτλ., ό.π., σ. 57.

Οί επιθεωρητές βέβαια δεν αποτελούσαν ένα ομοιογενές ιδεολογικά- πολιτικά σώμα. Υπήρχαν ανάμεσά τους διαφορετικές προσεγγίσεις τόσο για τη γλώσσα όσο και γενικότερα για το ρόλο του σχολείου. Τη «μάχη» στο συνέδριο αυτό φαίνεται πως κέρδισε η μερίδα των δημοτικιστών επιθεωρητών⁷⁷. Δηλαδή όσοι υποστήριζαν την ανάγκη δημιουργίας ενός δημοτικού σχολείου, στο οποίο θα παρέχονται οι γνώσεις, οι οποίες απαιτούνται από την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής και ανταποκρίνονται στις ανάγκες της οικονομίας. Η πρόταση αυτή φαίνεται να εντάσσεται σε μια γενικότερη αντίληψη για το ρόλο του δημοτικού σχολείου, δηλαδή την ανάγκη δημιουργίας του αστικού σχολείου, όπως αυτή γίνονταν αντιληπτή από τους φιλελεύθερους.

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε ο πρόεδρος της κάθε συνεδρίας, ο οποίος συνήθως ήταν κάποιος από τους τρεις διοργανωτές του συνεδρίου- επικεφαλής της γλωσσικής μεταρρύθμισης. Στο θέμα των συνθέσεων, όπου συμμετείχε ως εισηγητής ο Παπαγεωργίου, πρόεδρος ήταν ο Δ. Γληνός. Γενικά, με τη στάση του και τις παρεμβάσεις του ο Δ. Γληνός, κατά τη διάρκεια όλου του συνεδρίου, επιδίωκε οι επιθεωρητές να μεταφέρουν και να εκφράσουν τις δικές τους απόψεις και τις όποιες ενστάσεις τους στα ζητήματα της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας που προτείνονταν με τα νέα βιβλία. Μάλιστα, μερικές φορές δε δίσταζε και επιτακτικά να τους ζητά να μην σκέφτονταν «υπηρεσιακά» με σκοπό να μεταφέρουν την ειλικρινή τους θέση. Ιδιαίτερα απαιτητικός στάθηκε στο ζήτημα της συζήτησης του βιβλίου «Τα ψηλά βουνά». Συγκεκριμένα στον περιοδικό «Εκπαιδευτικός Ερευνητής», διαβάζουμε πως μετά την εισήγηση από τον επιθεωρητή Παναγόπουλο (επιθ. Λακεδαιμόνος), για το θέμα των αναγνωστικών, ο Δ. Γληνός λαμβάνοντας το λόγο: «παρακαλεί το συνέδριον να κρίνη το βιβλίον αυστηρώς και να υποδείξη τας ελλείψεις του, διότι ο σκοπός της κρίσεως είναι μεν και γενικώτερος, αλλά και να διορθωθή αυτό τούτο το βιβλίον. Η συζήτησις να γίνεται μετ' απολύτου ελευθερίας, τοσούτω, μάλλον όσον το βιβλίον, ως ανήκον εις το κράτος, καταντά να είναι απρόσωπον, δι' αυτό δε και επροτιμήθη ως βάσις συζητήσεως. Αλλά και δι' άλλον λόγον απαιτείται αυστηρά κρίσις, διότι διά το βιβλίον τούτο ελέχθησαν πολλά καλά,

⁷⁷ Σχετικά αναφέρουμε τους: α) Δημ. Κοντογιάννη επιθεωρητή Πειραιά, ο οποίος έπαιξε σημαντικό ρόλο σε αυτό το συνέδριο, όπως και στο προηγούμενο με τους δασκάλους του Πειραιά, όπου υπήρξε εισηγητής θεμάτων και πρόεδρος συνεδρίων και β) Δημοσθένη Ανδρεάδη επιθ. Θεσ/νίκης, ο οποίος υπήρξε εισηγητής στο θέμα: «Το νέο αλφαβητάριο», και ταυτόχρονα μέλος της συντακτικής επιτροπής για τη συγγραφή του βιβλίου αυτού.

αλλά και πολλά κακά: κατεκρίθη ως ολέθριον, μωρόν, αντεθνικόν, αντιθρησκευτικόν κ.τ.λ. Αλλ' αν αφήσωμεν κατά μέρος τας κατηγορίας τούτας των καλοθελητών, πάντως το βιβλίον θα έχη ελλείψεις, αι οποίαι ημπορεί να καταδειχθούν και να διορθωθούν. Εις τιαυτά λοιπόν περίπου σημεία δύναται να περιστραφή η συζήτησις»⁷⁸. Παρόμοια επισήμανση κάνει με παρέμβασή του και ο Α. Δελμούζος, ο οποίος σε κάποια στιγμή της συνεδρίασης, λαμβάνοντας το λόγο: «υποδεικνύει τα σημεία εκείνα εις τα οποία ο διδασκαλικός κόσμος οφείλει να προσέξη και να συναγάγη πορίσματα εκ της πείρας του»⁷⁹. Θα πρέπει να επισημάνουμε πως παρόμοιες «παραινέσεις» η “τριανδρία” της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης χρησιμοποίησε και κατά τη διάρκεια του συνεδρίου με τους δασκάλους του Πειραιά. Από τη σχετική αρθρογραφία επισημαίνουμε την αναφορά: «Ο κ. Γληνός αφού ηυχάρησθη τους εισηγητάς προέτεινε να λάβωσι τον λόγον και άλλοι συνάδελφοι. Να εκφράσουν ελευθέρως την γνώμην των οιαδήποτε και να είνε αύτη μη λαμβάνοντες ποσώς υπ' όψει αν θα ευρεθούν εν συμφωνία ή διαφωνία προς τους διευθύνοντας το φροντιστήριον, οιαδήποτε κι αν είναι η θέσις των εν τη εκπαιδευτική ιεραρχία»⁸⁰.

Οι επισημάνσεις αυτές μας επιτρέπουν να διαπιστώσουμε πως εκείνο που πραγματικά ενδιέφερε τους διευθύνοντας της συζήτησης, ήταν η διαμόρφωση πλαισίων, ώστε να αποτυπωθεί η ειλικρινής γνώμη των συμμετεχόντων στα φροντιστήρια αυτά.

Το συνέδριο των επιθεωρητών έγινε σε μια περίοδο κατά την οποία το γλωσσικό βρισκόταν στην επικαιρότητα και μάλιστα σε οξυμμένη μορφή. Οι διοργανωτές- δημοτικιστές, με την εξουσία που τους έδινε η θέση τους στην εκπαιδευτική ιεραρχία, φαίνεται πως στο συνέδριο αυτό έδωσαν πραγματική μάχη να πείσουν τους επιθεωρητές για την ανάγκη εισαγωγής της νέας (αστικής) αντίληψης για την φύση και την κοινωνία γενικότερα, καθώς επίσης και για τα μέσα (π.χ. η δημοτική γλώσσα, τα δημοτικά τραγούδια κ.α.), με τα οποία θα καλλιεργηθούν τα επιθυμητά «εθνικά χαρακτηριστικά». Τμήματα της ελληνικής κοινωνίας αλλά και δάσκαλοι ανάμεσά τους, δρώντας είτε με πολιτικά κριτήρια είτε με επιφύλαξη σε κάτι

⁷⁸ Σχετικά βλ. περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχος 45, Αθήνα 15 Αυγούστου 1919, σ. 7.

⁷⁹ Στο ίδιο, ο.π. σ. 10.

⁸⁰ Σχετικά βλ. περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχος 37, Αθήνα 15 Απριλίου 1919, σ. 6.

που πραγματικά δε γνώριζαν από τη μέχρι τότε εκπαίδευσή τους, δεν είχαν ακόμα πειστεί για αυτή την καινοτομία. Εξάλλου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι και στο κόμμα των φιλελευθέρων υπήρχαν πολιτικοί αλλά και τμήματα στην κοινωνία με αντίθετες μεταξύ τους αντιλήψεις για την αξία της δημοτικής γλώσσας. Οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις μεταφέρονται, όπως είναι φυσικό, με έναν ορισμένο τρόπο, στο εσωτερικό του σχολικού μηχανισμού και επηρεάζουν τον τρόπο άσκησης του επιθεωρητικού ελέγχου.

Οι επιθεωρητές στο συνέδριο καλούνταν, ως στελέχη του εκπαιδευτικού χώρου, να μεσολαβήσουν ώστε η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση να επιτύχει και τα αποτελέσματά της να διαχυθούν στους εκπαιδευτικούς και από εκεί στην κοινωνία. Σημασία όμως εδώ έχει να εξετάσουμε ποια ήταν η θέση των επιθεωρητών πάνω στο γλωσσικό και ποιες αντιλήψεις για τη μεταρρύθμιση και το σχολείο εμπειρείχαν. Στο συγκεκριμένο θέμα μίλησαν αρκετοί επιθεωρητές, οι οποίοι στήριζαν τα βιβλία-φορείς αυτής της αντίληψης: το σχολικό βιβλίο «Τα ψηλά βουνά» και το βιβλίο «Γλώσσα και ζωή» του μαθηματικού-συγγραφέα Ελισσαίου Γιαννίδη (πραγματικό όνομα Σταμάτιος Σταματιάδης). Παρέμβαση στο βιβλίο «Τα ψηλά βουνά» έκανε κι ο Β. Παπαγεωργίου ο οποίος υποστήριξε πως θα έπρεπε να γίνουν επιμέρους αλλαγές, ώστε να λειτουργήσει αποτελεσματικότερα το βιβλίο. Συγκεκριμένα ανέφερε: «1) Θα ήθελα, η υπόθεσις αυτή να εκτυλιχθεί υπό την εποπτεία ενός δασκάλου, διότι όχι μόνον πληρέστερον προς την πραγματικότητα θα ήτο, αλλά θα μας έδιδε και παράδειγμα ζωντανό ανθρωπινότερας διαβίωσης διδασκάλου, και μαθητών· μέχρι σήμερα μόνον εις τα «τρία χρόνια δάσκαλος» βλέπομεν τέτοιο παράδειγμα. 2) Τα περί ονειροκρίτου εις την λέξιν γίδα θα πρέπει να λείψουν, διότι οι μαθητές δεν ημπορούν να εννοήσουν την λεπτήν ειρωνείαν των γραφομένων. 3) Λείπει η εκπλήρωσις των θρησκευτικών καθηκόντων των εκφερομένων κατά τας 45 ημέρας εκδρομής. 4) Το ωραίον τραγούδι «Καλότυχα είναι τα βουνά» πρέπει να μελοποιηθή σύμφωνα με την μουσικήν των δημοτικών τραγουδιών, δια να μυρίση ολίγον θυμάρι, ολίγη ζωή του βουνού. Και καταλήγει: «Το διαφέρον που προκαλεί το βιβλίον εις τε τους διδασκάλους και μαθητάς είναι μέγιστον· μικροί μαθηταί έχουσιν αποστηθίση ολοκλήρους σελίδας. Εκείνο που παρατήρησα είναι ότι οι διδάσκαλοι πρέπει να μελετήσουν μετά προσοχής δια να το διδάξουν καρποφόρως»⁸¹.

⁸¹ Σχετικά βλ., περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχος 46, Αθήνα 31 Αυγούστου 1919, σ. 7.

Ανάλογες παρεμβάσεις με παρατηρήσεις έγιναν από το σύνολο σχεδόν των επιθεωρητών, οι οποίοι έλαβαν το λόγο για να τοποθετηθούν σε αυτά τα βιβλία. Όλοι τους συνέκλιναν στην άποψη πως τα νέα αναγνωστικά είναι ποιοτικά διαφορετικά από τα μέχρι πρότινος αναγνωστικά, εξαιρετικά ενδιαφέροντα για τους μαθητές και τους καλλιεργούν με επιτυχία το αίσθημα της φιλιαναγνωσίας. Στο ζήτημα αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να παρουσιάσουμε το «κλείσιμο» της συνεδρίας από τον ίδιο τον Γληνό, στο οποίο αποτυπώνει με ευκρίνεια τα συμπεράσματα αυτής της συζήτησης. Η ομιλία του αυτή έχει σημασία γιατί αποτυπώνει καθαρά τις τάσεις που είχαν διαμορφωθεί ανάμεσα στους επιθεωρητές. Ο Γληνός θεώρησε πως: «Κατά το φροντιστήριο τούτο εθίγησαν όλα σχεδόν τα σημεία του γλωσσικού ζητήματος και αι διατυπωθείσαι γνώμαι δύνανται να υπαχθώσι εις τας εξής τρεις κατηγορίας 1) Γλωσσική βάση να είναι η καθαρεύουσα εις το σχολείον, όπως προ της μεταρρυθμίσεως. Να γίνεται όμως κάποτε και χρήσις της δημοτικής. 2) Να είναι μεν βάση η δημοτική αλλά με τοιαύτας υποχωρήσεις, ώστε να μη φαίνεται η αντίθεσις της προς την καθαρεύουσαν. Και τούτο όχι μόνον δια λόγους σκοπιμότητος αλλά και διότι τοιαύτη πρέπει να είναι η γλώσσα. 3) Ο δημοτικισμός να μην είναι των άκρων, φθάνων εις μαλλιαρισμόν. Να παραλαμβάνονται εκ της καθαρευούσης αι λέξεις, αι ελλείπουσαι εκ της δημοτικής, αλλά να αφομοιώνονται προς το τυπικόν της δημοτικής»⁸². Οι τρεις αυτές κατηγορίες που καταγράφονται από τον Γληνό εκφράζουν αντίστοιχα και τις ομαδώσεις που ίδιος διαπίστωσε ότι υπάρχουν ανάμεσα στους επιθεωρητές. Η αναλογία ανάμεσα σε αυτές τις κατηγορίες δίνεται πάλι από τον Γληνό: «Υπετιμήθη κύριοι, πολύ υπό των ευαρίθμων ενταύθα αντιφρονούντων η νεοελληνική πραγματικότητα, ήτις δεν συνίσταται μόνον εις την γλώσσαν αλλ' εις όλας τας εκφάνσεις του ψυχικού βίου ...»⁸³. Με άλλα λόγια, η μερίδα των επιθεωρητών, οι οποίοι αντιστέκονταν στην εφαρμογή της δημοτικής γλώσσας ήταν η μικρότερη.

Το συνέδριο συμπλήρωσε τις εργασίες του στις 31 Μαΐου του 1919, έπειτα δηλαδή από 37 ημέρες. Επιστρέφοντας ο Παπαγεωργίου στην υπηρεσιακή του θέση, στο Μεσολόγγι, ασχολήθηκε με το να διοργανώσει «τοπικά εκπαιδευτικά συνέδρια» στην περιφέρειά του. Στο «Βιβλίο Εκθέσεων του Επιθεωρητή» διαβάζουμε πως το διάστημα από τον Ιούνιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1919 το διέθεσε για να

⁸² Σχετικά βλ., περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχος 52, Αθήνα 30 Νοεμβρίου 1919. σ. 11.

⁸³ Στο ίδιο, ο.π. σ.12.

πραγματοποιήσει τον κύκλο των τοπικών συνεδρίων που είχε προγραμματίσει. Συγκεκριμένα στο βιβλίο αυτό αναφέρει: «Κατά το χρονικόν τούτο διάστημα ησχολήθημεν με την συγκρότησιν τοπικών εκπαιδευτικών Συνεδρίων του διδακτικού προσωπικού επί της γλωσσο- εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως. Παρίστατο μεγίστη ανάγκη, όπως και οι διδάσκαλοι προσανατολισθούν εις την νέαν ριζικήν αλλαγὴν της εκπαιδευσεώς μας δια να δύνανται να επιτελώσι το ἔργο των μετ' επιτυχίας. Το πλείστον του διδακτικού προσωπικού δεν είχε σαφή ιδέαν της εκτάσεως και των ορίων της μεταρρυθμίσεως. Επειδή δε ἦτο τελείως δύσκολον να γείνη εν Συνέδριον ἕνεκα των διαφόρων κωλυμάτων και προπάντων ἕνεκα της υπέρογκου δαπάνης, εις ἣν θα υπεχρεούτο ἕκαστος διδάσκαλος δια να ἔλθῃ εις το Κέντρον, απεφασίσαμεν να διευκολύνωμεν το προσωπικόν ορίσαντες ἀντὶ ενός τρία κέντρα. [...]. Οι διδάσκαλοι προσήλθον ἅπαντες μετ' ενθουσιασμοῦ πλην 2-3 ἐξ ἀνωτέρας βίας.

»Κατὰ τα τοπικά Συνέδρια περιωρίσθημεν εις τα κυρίως γλωσσοεκπαιδευτικά ζητήματα ἤτοι εις την ἀνάπτυξιν του ὅλου εκπαιδευτικοῦ προγράμματος της Κυβερνήσεως των Φιλελευθέρων, εις την επέκτασιν του Λαϊκοῦ Σχολείου, εις την ιστορικὴν εξέλιξιν της γλώσσης, εις τον ορισμόν της δημοτικῆς γλώσσης ως ορίζων ταύτην ο 1332 Νόμος, εις την ἀνάγκην της διδασκαλίας της δημοτικῆς γλώσσης εν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, εις την συζήτησιν ἐπὶ του Ἀλφαβηταρίου του Κράτους, των Ψηλῶν βουνῶν εν ἀντιπαραβολῇ προς τα παλαιὰ Ἀναγνωστικά, εις την συζήτησιν ἐπὶ του βιβλίου του Ελ. Γιαννίδη «Γλώσσα και ζωή», ἐπὶ της ἀξίας της δημόδους ποιήσεως, των δημοτικῶν τραγουδιῶν και εν γένει περὶ νεωτέρας λογοτεχνικῆς κινήσεως και ἐπὶ του Ἐθνικοῦ Ὑμνου, οὔτινος ἀνελύσαμεν το προοίμιον, και ἐπὶ ἄλλων σχετικῶν ζητημάτων, ως το της τακτικῆς φοιτήσεως και της κοινωνικῆς ἀνουψέσεως του Κλάδου».

Ἀπὸ το παραπάνω ἀπόσπασμα παρατηροῦμε πως ο Παπαγεωργίου ουσιαστικά ἐπανελάβε στην περιφέρειά του την ἴδια θεματικὴ με αὐτὴν του συνεδρίου της Ἀθήνας. Εφάρμοσε «κατὰ γράμμα» την ἐντολὴν που πήρε ἀπὸ την πολιτικὴν ἡγεσίαν του Υπουργείου. Ἡ θεματικὴ αὐτῶν των εκπαιδευτικῶν συνεδρίων, καθὼς ἐπίσης και ο τρόπος ἀντιμετώπισής τους ἀπὸ τον Παπαγεωργίου μας ἐπιβεβαιώνει την διατυπωμένη ἀποψη πως: «ἡ σύγκλησις ενός εκπαιδευτικοῦ συνεδρίου δε μπορεῖ παρά να συμβάλλῃ στην υλοποίησιν της συγκεκριμένης κρατικῆς εκπαιδευτικῆς

πολιτικής»⁸⁴. Αποτελούν «δευτερογενή» και «υποβοηθητικά» πλαίσια, μέσω των οποίων εξασφαλίζονται η ομοιομορφία και ο έλεγχος των διδακτικών και σχολικών πρακτικών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πορίσματα που προέκυψαν από αυτά τα τοπικά συνέδρια που πραγματοποιήσε. Συγκεκριμένα στο υπηρεσιακό του βιβλίο αναφέρει: «Και τα τρία τοπικά Συνέδρια μετά εμπειριστατωμένην συζήτησιν και εξονύχισιν των ειρημένων ζητημάτων κατέληξαν Ομοφώνως εις τα εξής πορίσματα: 1) Ομοφώνως αποδέχονται την γλωσσοεκπαιδευτικήν μεταρρύθμισιν και εύχονται υπέρ της ταχίστης εφαρμογής ταύτης επί αγαθώ του Λαού και του Έθνους. [...] Δια τούτο παρίσταται απόλυτος ανάγκη να επισπευθή η εφαρμογή της βετούς υποχρεωτικής δημοτικής εκπαιδεύσεως.

2) Ομοφώνως παραδέχονται ως πρέπουσαν γλώσσαν την Δημοτικήν διά το Δημοτικόν Σχολείον, την καθαράν δημοτικήν, απηλλαγμένην παντός αρχαϊσμού ή ιδιωματισμού.

3) Ομοφώνως υποβάλλει την ευχήν, όπως, ει δυνατόν, εν τη Ε΄ και Στ΄ τάξει διδάσκεται μόνον η Δημοτική και ουχί η καθαρεύουσα. Το Λαϊκόν σχολείον πρέπει να μείνη ελεύθερον και αγνόν λαϊκόν σχολείον με την Δημοτικήν του γλώσσα. Διότι εισαγομένης της διδασκαλίας και της καθαρευούσης εν τη Ε΄ και Στ΄ τάξει υπάρχει άμεσος κίνδυνος ελαττώσεως των ωρών της διδασκαλίας επί βλάβη των άλλων μαθημάτων, υπάρχει κίνδυνος εκτροχιασμού του Λαϊκού σχολείου από του προορισμού του και μεταβολής αυτού εις υπηρετικόν του Γυμνασίου [...]

4) Ομοφώνως εύχονται όπως καταργηθούν τα διάφορα οικονομικά οδοφράγματα εις την λεωφόρον της Λαϊκής μορφώσεως [...] Να μείνουν ελεύθεραι αι Εκπαιδευτικάί αρχαί να κανονίζουν τον αριθμόν των διδασκάλων συμφώνως προς τον αριθμόν των μαθητών. Και το βάρος αυτό πίπτει επί των αγροτικών συνοικισμών, όπου αι κοινότητες είναι πτωχαί – πτωχόταται [...].

5) Ομοφώνως υποβάλλουν την ευχήν, όπως η τιμωρία των γονέων ανατεθή εις το Εποπτικόν Συμβούλιον και καθορισθούν ποιναί δραστικώτεραι [...]

6) Ομοφώνως εύχονται όπως ως τάχιστα διαρρυθμισθή ο Νόμος περί σχολικών επιτροπών και Ταμείων επί πραγματικών βάσεων, και ει δυνατόν θεσπισθή όπως οι

⁸⁴ Σχετικά βλ. Νούτσος Χ., *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 175.

γονείς κατά τας εγγραφάς και κατά τας εξετάσεις καταβάλλουν ποσόν τι ανάλογον προς την τάξιν και την θέσιν του γονέως, και

7) Ομοφώνως εκφράζει την διάπυρον ευχήν υπέρ της ταχίστης κοινωνικής και υλικής ανυψώσεως των λειτουργών της Λαϊκής εκπαιδεύσεως»⁸⁵.

Τελειώνοντας την αναφορά στα πορίσματα των τοπικών συνεδρίων ο Παπαγεωργίου συμπληρώνει πως «επραγματεύθημεν και άλλα θέματα εν συντομία π.χ. εδιδάξαμεν ολίγα τινά περί Σουηδικής Γυμναστικής, εδώκαμεν οδηγίας δια τα υπηρεσιακά ζητήματα, εδιδάξαμεν τα δύο άσματα των Ψηλών Βουνών δηλ. το “Τσιριτρό” και τον “Κόκορα” διά να διδαχθούν σε όλα τα σχολεία κ.α».

Τα πορίσματα των συνεδρίων, όπως είναι φανερό, δεν περιορίζονται στην καταγραφή «παιδαγωγικών- διδακτικών» προτάσεων, αλλά επιχειρούν να διατυπώσουν μια συνολική αντίληψη, η οποία να υπηρετεί τη συγκρότηση αστικού σχολείου στην Ελλάδα. Αξίζει να σημειωθεί πως η προσπάθεια αυτήν δεν αρκείται στην διατύπωση συμφωνίας με την «γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση» αλλά επιχειρεί να προσδιορίσει στα επίπεδα: α) των στόχων του σχολείου, β) των σχολικών και διδακτικών πρακτικών και γ) των χαρακτηριστικών του εκπαιδευτικού, τις αντιλήψεις και τις πρακτικές οι οποίες συγκροτούν την επιχειρούμενη «μεταρρύθμιση».

Ο Β. Παπαγεωργίου αμέσως μετά την υλοποίηση αυτών των συνεδρίων δημοσίευσε σχετικό άρθρο στο περιοδικό “Εκπαιδευτική Επιθεώρησις” με τίτλο: «Διδασκαλικά Συνέδρια και αποζημιώσεις διδασκάλων». Με το άρθρο του αυτό αποτυπώνει τη θέση του για την αξία των συνεδρίων. Ζητά από την πολιτεία να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις ώστε τα εκπαιδευτικά συνέδρια να διαδραματίσουν ουσιαστικό ρόλο: «Τα συνέδρια ταύτα δια να φέρουν αδρούς καρπούς πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πολυπληθέστερα. Διότι τότε ακούονται επί το αυτό αι διάφοροι γνώμαι, συζητούνται, εξονυχίζονται, αίρονται αι αντιθέσεις, διαλύοντα πλάναι και επιχύνεται άπλετον φως εις τα συζητούμενα θέματα. Πλην τούτων όμως εις πολυπληθείς συνελεύσεις ο διδάσκαλος αισθάνεται εαυτόν μέλος πολυπληθεστέρας οικογενείας, λαμβάνει θάρρος, υπερηφάνειαν, ενισχύεται το εγώ του, και τότε εννοεί όλόν το μεγαλείον εκείνο, το οποίον πρέπει να αισθάνωνται οι έχοντες εις τα χείρας των το πολυτιμότερον της Πατρίδος μας και οι κατεργαζόμενοι και σφυρηλαντούντες

⁸⁵ Από το «Βιβλίο Εκθέσεων του Επιθεωρητού των δημοτικών σχολείων Μεσολογγίου», σ. 135-142.

το μεγαλείον του Κράτους αθόρυβοι αξιωματικοί της ειρηνικής του Έθνους μας αναπτύξεωφ).

Επίσης θα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας πως σε ένα συνέδριο δε συμμετέχει το κάθε μέλος του εκπαιδευτικού προσωπικού χωριστά αλλά οι δάσκαλοι ως σύνολο. Γι' αυτό όταν ο Παπαγεωργίου αναφέρει στο άρθρο του πως: «Είναι ανάγκη να σημειωθεί ότι ο διδάσκαλος εις σπάνιας περιπτώσεις δοκιμάζει συναισθήματα ευάρεστα. Τα συνέδρια είναι ίσως αι μοναδικαί περιπτώσεις, καθ' ας η ψυχή του δασκάλου υπό την επίρειαν της συναδελφικής θαλπωρής ξανανιώνει και καθίσταται μαλακή και δροσερά και προς νέαν δράσιν ενεργητική», μπορούμε να το ερμηνεύσουμε ως ευθεία αναφορά στα «επιθυμητά» αποτελέσματα, για την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής, που δίνει η δυνατότητα πραγματοποίησής του. Έτσι ο Παπαγεωργίου σημειώνει: «Πόσον δε πολύτιμον μας είναι συνεχώς να δροσιζεται η διδασκαλική ψυχή έκαστος ευκόλως εννοεί. Όστις μετά τοιαύτα συνέδρια εσφυγμομέτρησε την εντατικότητα της εργασίας και ενθουσιασμού της διδασκαλικής ψυχής, αυτός εννοεί καλύτερον παντός άλλου τη σημασία των συχνών, αλλά γενικών διδασκαλικών Συνεδρίων». Για να μπορέσουν τα συνέδρια αυτά να αποφέρουν τους επιδιωκόμενους καρπούς ο Παπαγεωργίου ζητά να προβλεφθεί αποζημίωση στους δασκάλους για τις ημέρες της απουσίας τους από το σχολείο τους: «Η τοιαύτη παροχή οδοιπορικών και αποζημιώσεως αποτελεί έργον υψίστης δικαιοσύνης και μεγίστης εκπαιδευτικής σκοπιμότητος». Δε φτάνει δηλαδή κατά τον Παπαγεωργίου μόνο η αναγνώριση της αξίας των συνεδρίων αλλά και η εξασφάλιση των υλικών όρων πραγματοποίησής τους.

Ο επιθεωρητικός έλεγχος καταγράφει εδώ κάποιες από τις αντιφάσεις που διατρέχουν το σχολικό μηχανισμό. Η αποτελεσματική άσκηση κρατικού ελέγχου στην εκπαίδευση από τον επιθεωρητή επειδή σχετίζεται, συγκρούεται και υλοποιείται στις εκπαιδευτικές και κοινωνικές συνθήκες της συγκυρίας, είναι αναγκασμένη να καταγράψει, να πάρει υπόψη της και να διαχειριστεί τις σχέσεις ανάμεσα στην εκπαιδευτική πολιτική και την πραγματικότητα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρουσίαση ενός ετήσιου απολογισμού του επιθεωρητή Παπαγεωργίου, γιατί θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε αφενός το εύρος των αρμοδιοτήτων του και τους τρόπους που επέλεξε για να αντιμετωπίσει τα διάφορα ζητήματα λειτουργίας των σχολείων, αφετέρου το βαθμό συμφωνίας της δράσης του με τα οριζόμενα από το θεσμικό πλαίσιο. Μια τέτοια παρουσίαση μας προσφέρει μια εγκάρσια τομή του συνόλου της επιθεωρητικής και υπηρεσιακής

δράσης ενός επιθεωρητή. Για παράδειγμα το 1919, το οποίο αποτέλεσε μια «γεμάτη» από γεγονότα χρονιά, μπορεί να μας δείξει με σαφήνεια πτυχές του έργου του επιθεωρητή αυτής της εποχής. Τα στοιχεία που δίνονται από μια τέτοια έκθεση του Παπαγεωργίου, συνοπτικά, αφορούν: α) το σύνολο των εγγράφων που διεκπεραιώθηκαν κατά τη διάρκεια του έτους («συντάχτηκαν 1025 έγγραφα. Από αυτά τα 150 απευθύνονταν στο υπουργείο της Παιδείας. Διεκπεραιώθηκαν δε 2143 εν όλω έγγραφα προς όλες τις υπηρεσίες»), β) το σύνολο των ημερών περιοδείας του επιθεωρητή («διετέθησαν 97 ημέρες, δηλ. τον Αύγουστο 7, το 7βριο και 8βριο 19, το Νοέμβριο και Δεκέμβριο 19, τον Ιανουάριο 8, τον Φεβρουάριο 17, τον Μάρτιο 5 και τον Ιούνιο- Ιούλιο 22. Σε αυτές αν προσθέσουμε και 50 ημέρες που διαθέσαμε για το Εκπ. Συνέδριο φθάνομε στον αριθμό 147, αριθμό πολύ μεγάλο για το περασμένο σχολικό έτος, κατά το οποίο ενέκα της επιδημίας της γρίπης αναγκασθήκαμε να διακόψωμε τα μαθήματά μας τρεις φορές»), γ) το σύνολο των ημερολογίων περιοδείας που συντάχτηκαν μετά από επιθεωρήσεις σχολείων («υπέβαλα 6 ημερολόγια περιοδείας με 140 σελίδες εκθέσεις για τα επιθεωρηθέντα σχολεία και τους διδασκάλους»), δ) τις συνεδριάσεις του Εποπτικού Συμβουλίου («συνεδριάσαμε 7 φορές με το Εποπτικό Συμβούλιο»), ε) την αποτίμηση απογραφικών και στατιστικών στοιχείων («Ενεργήσαμε 12 μειοδοτικές δημοπρασίες για ενοικιάσεις διδακτηρίων[.] Στην περιφέρειά μου έχω 79 κοινότητες, 91 σχολεία και 107 διδασκάλους. Σχολεία αργούντα 17 άρα λειτουργούν 77. Μαθητές εγγράφηκαν το όλον 5076 ήτοι 3673 άρρενες και 1383 κοράσια. Από τη γρίπη προσεβλήθησαν 1936 μαθητές και μαθήτριες. Απέθαναν 96 μαθητές και 2 διδάσκαλοι.[.] Η ετήσια δαπάνη της περιφέρειας μου φθάνει τις 250 χιλ. δραχμές. Η δαπάνη αναλογεί σε 50 δρχ. κατά μαθητή ή 4.55%ο κατά κάτοικο»)⁸⁶.

Οι τομείς της επιθεωρητικής δράσης του Β. Παπαγεωργίου κατά το σχολικό έτος 1918-1919 που παραθέσαμε πιο πάνω, θεωρούμε πως περιγράφουν με σχετική πληρότητα μια τυπική σχολική χρονιά για το κάθε επιθεωρητή της δημοτικής εκπαίδευσης αυτήν την εποχή. Σε ό,τι αφορά τον Β. Παπαγεωργίου, διαπιστώνουμε πως εργάστηκε με βάση το θεσμικό πλαίσιο του Ν. 240. Η δράση του εμπεριείχε τον έλεγχο των σχολικών και διδακτικών πρακτικών, οι οποίες κινούνταν στα πλαίσια της εκπαιδευτικής πολιτικής και ήταν σύστοιχες με τους ρητά διατυπωμένους στόχους του σχολείου.

⁸⁶ Από το «Βιβλίο Εκθέσεων του Επιθεωρητού δημοτικών σχολείων Μεσολογγίου», σ. 133-134.

Με ανάλογο τρόπο και παρόμοιες πρακτικές, το διάστημα 1914-1922, παρατηρούμε ότι υλοποιούν τις κατευθύνσεις ελέγχου του σχολείου και των δασκάλων και οι άλλοι επιθεωρητές. Ως παράδειγμα αναφέρουμε τους τομείς δράσης, όπως αποτυπώνονται στα ημερολόγια περιοδείας, των επιθεωρητών Γ. Χατζηκυριακού στη περιφέρεια Λάρισας (το 1914), του Ν. Ζερβού στην περιφέρεια Πωγωνίου (το 1916) και του Κ. Κωνσταντινίδη στην περιφέρεια Μεσολογγίου (το 1917). Συγκεκριμένα ο Γ. Χατζηκυριακού αποτυπώνει στο ημερολόγιο περιοδείας του τον έλεγχο που άσκησε στις περιοχές ευθύνης του και αφορούσε: α) στοιχεία των σχολείων που επισκέφθηκε (οργανικότητα, ίδρυση, λειτουργία των σχολικών κτηρίων, συντήρηση σχολικών κήπων, διδακτηριακές ανάγκες κ.α), β) στοιχεία των φοιτούντων μαθητών (αριθμός εγγραφέντων μαθητών, ελλιπή φοίτηση, κ.α), και γ) στοιχεία του διδακτικού προσωπικού (κάλυψη θέσεων, ανάγκες σε διδακτικό προσωπικό, αξιολόγηση της εργασίας των δασκάλων, κατοικία των δασκάλων κ.α)⁸⁷. Αντίστοιχη με αυτή του Χατζηκυριακού είναι και η εικόνα που παρουσιάζει το ημερολόγιο περιοδείας τόσο του επιθεωρητή Ν. Ζερβού στην περιφέρεια Πωγωνίου (Δελβινάκι)⁸⁸ όσο και του Κ. Κωνσταντινίδη στην περιφέρεια Μεσολογγίου⁸⁹, λίγο πριν αναλάβει υπηρεσία εκεί ο Β. Παπαγεωργίου. Επσημαίνουμε ιδιαίτερα την επιμονή των επιθεωρητών στο ζήτημα της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας ιδιαίτερα των ξενόφωνων περιοχών, ως πρωτεύον στοιχείο της αποστολής του σχολείου σε αυτές τις περιοχές, το οποίο θα εξασφαλίσει την εθνική ομογενοποίηση αυτού του μαθητικού δυναμικού. Συγκεκριμένα ο Γ. Χατζηκυριακού αναφέρει: «Εις την άτακτον φοίτησιν συντελεί και το νομαδικόν πολλών εκ των κατοίκων, όντων συγχρόνως και βλαχοφώνων. Δια τούτο και η διδασκαλία εις τους τοιούτους ξενογλώσσους συνοικισμούς απαντά πολλάς δυσχερείας ιδίως εις τας λεκτικές ασκήσεις [...] Ανάγκη να ιδρυθή και σχολείον θηλέων και μάλιστα δια την εκμάθησιν της ελληνικής γλώσσας υπό των βλαχογλώσσων το πλείστον κατοίκων του χωρίου

⁸⁷ Σχετικά βλ. Στάμου Χρ. *Το ημερολόγιο του επιθεωρητή, (1914)*, Εκδόσεις Δήμου Λάρισας, Λάρισα 2004.

⁸⁸ Ευχαριστώ ιδιαίτερα τους Χαρισιάδη Σπύρο, συνταξιούχο δάσκαλο, κάτοικο Δελβινακίου και Θεοδοσίου Νίκο, Δάσκαλο και πρώην γραμματέα του δήμου Δελβινακίου, για τη δυνατότητα που μου έδωσαν να μελετήσω το αρχαιακό υλικό των εκθέσεων επιθεώρησης που με ιδιαίτερη φροντίδα διατηρούν σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο.

⁸⁹ Σχετικά βλ. «Αρχείο Δημοτικού Σχολείου Ματαράγκα», στα ΓΑΚ Μεσολογγίου με στοιχεία: ΑΒΕ 14, ΑΒΕ: ΕΚΠ 15, Φάκελος 1.

τούτου»⁹⁰. Αντίστοιχα ο Ν. Ζερβός επισημαίνει: «Οι κάτοικοι των συνοικισμών τούτων ένεκα της γειτνιάσεως προς τα πέριξ και εγγύς Τουρκαλβανικά χωρία και της επαφής μετά των κατοίκων αυτών υπέστησαν αισθητήν προς αυτούς αφομοίωσιν παρατηρουμένην εις την γλώσσαν και τα ήθη. Η σύσταση σχολείου εις Παλαιοχώριον με σχολικήν περιφέρειαν περιλαμβάνουσαν τα αναφερόμενα χωρία θεωρείται επιτακτική ανάγκη»⁹¹. Ιδιαίτερη σημασία τέλος, δίνεται από τους συγκεκριμένους επιθεωρητές και στο ζήτημα των παιδαγωγικών συνεδρίων. Ως παράδειγμα αναφέρουμε το Γ. Χατζηκυριακού, ο οποίος επισημαίνει πως μέσω των συνεδρίων: «Γενομένης δ' επ' αυτών της δεούσης συζήτησεως και αποδεκτής γενομένης της ορθότερας λύσεως αυτών, ανέλαβον οι διδάσκαλοι την εκτέλεσιν αυτών διά την κανονικωτέραν λειτουργίαν των σχολείων»⁹². Τα παιδαγωγικά συνέδρια φαίνεται πως αποτέλεσαν για τους επιθεωρητές το βασικό μέσο επιβολής και νομιμοποίησης των αποδεκτών σχολικών και διδακτικών πρακτικών στο διδασκαλικό σώμα.

iii) Ο έλεγχος των δασκάλων: Σημαντικός τομέας της επιθεωρητικής δράσης του επιθεωρητή, ως μορφής κρατικού ελέγχου στην εκπαίδευση, είναι αυτός της επιμορφωτικής κατάρτισης, καθοδήγησης και ελέγχου των δασκάλων. Ο Β. Παπαγεωργίου από τη στιγμή του διορισμού του στην Κόνιτσα μέχρι και τη θητεία του στο Μεσολόγγι (διάστημα 1915-1921), μας έχει αφήσει αρκετές μαρτυρίες για τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισε, ως επιθεωρητής, τους δασκάλους της εκάστοτε περιφέρειάς του. Οι τρόποι αυτοί, αναπόφευκτα, σχετίζονταν με τις εκπαιδευτικές προτεραιότητες που επικρατούσαν στη κάθε χρονική συγκυρία και τους στόχους που έθετε η εκπαιδευτική πολιτική.

Η θητεία του στην ευρύτερη περιφέρεια του νομού Ιωαννίνων σχετιζόταν, όπως επισημάναμε, με τα κυβερνητικά μέτρα για την «αφομοίωση» των Ν. Χωρών. Ο ρόλος που γενικά περιέγραφε η εκπαιδευτική πολιτική όσον αφορά το δάσκαλο ως φορέα υλοποίησης αυτής της εκπαιδευτικής εντολής, στον Β. Παπαγεωργίου εξειδικεύεται και αποκτά συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ο λόγος της εκπαιδευτικής πολιτικής το διάστημα 1915-1916, έκανε αναφορά σε ένα δάσκαλο που μπορούσε να «ηγήθει» της τοπικής κοινωνίας και να «εξελληνίσει» τους «ξενόφωνους». Η

⁹⁰ Σχετικά βλ. Στάμου Χρ., Το ημερολόγιο του επιθεωρητή, ό.π. σ.30-32

⁹¹ Απόσπασμα από το «Βιβλίο εκθέσεων του επιθεωρητή Ν. Ζερβού», Δήμος Δελβινακίου, Δελβινάκι, 1916.

⁹² Σχετικά βλ. Στάμου Χρ., Το ημερολόγιο του επιθεωρητού, ό.π. σ. 37

εκπαιδευτική κατάσταση όμως που επικρατούσε στις περιοχές αυτές δεν επέτρεπε υψηλές προσδοκίες. Το βάρος έπεφτε στους επιθεωρητές, οι οποίοι καλούνταν να διαμορφώσουν τις συνθήκες για την πραγματοποίηση αυτού του στόχου. Είναι φυσικό οι επιθεωρητές, στα πλαίσια της σχετικής τους αυτονομίας, παράλληλα με τις εντολές που είχαν, να διαπίστωναν στην πράξη τα όρια και την αποτελεσματικότητα αυτών των μέτρων. Μερικοί μάλιστα επιθεωρητές, όπως ο Παπαγεωργίου, απευθυνόμενοι στο σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας, με βάση την εμπειρία τους από την άσκηση του επιθεωρητικού τους έργου, δε δίστασαν να δημοσιοποιήσουν τις απόψεις τους και τις όποιες ενστάσεις τους. Στις προτάσεις του Παπαγεωργίου διαφαίνεται καθαρά και ο επιθυμητός γι' αυτόν τύπος δασκάλου, ο οποίος θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις που έθετε η εκπαιδευτική πολιτική. Τα χαρακτηριστικά που περιγράφονταν αποτελούσαν ταυτόχρονα και τα πλαίσια ελέγχου των εκπαιδευτικών από τον ίδιο.

Οι διαπιστώσεις του Παπαγεωργίου, από τη θητεία του στην Κόνιτσα και τα Ιωάννινα, για την ποιότητα των δασκάλων αυτών των περιοχών και ιδιαίτερα των γηγενών υποδιδασκάλων, περιέχουν αρκετούς απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς, δηλαδή επισημαίνουν μη αποδεκτές πρακτικές. Απευθυνόμενος προς το σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας και ειδικότερα προς την ηγεσία του υπουργείου, το βασικότερο πρόβλημα που εντόπισε, όπως σημειώνει, ήταν οι βιαστικές και μεγαλεπίβολες επιδιώξεις, χωρίς σχεδιασμό. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «δεν διστάζομεν να ομολογήσωμεν ειλικρινώς ότι η τελεία αφομοίωσις των σχολείων των Ν. Χωρών προς τας εκπαιδευτικάς ανάγκας της Π. Ελλάδος, υπήρξεν μέγιστο εκπαιδευτικό σφάλμα, όπερ δέον να διορθωθή τάχιστα». Εκτιμά πως «είναι ανάγκη εκ σπουδαίων λόγων υπαγορευμένη, όπως η εκπαίδευσις εν ταις Ν. Χώρες τουλάχιστον, προσαρμοσθή και εναρμονισθή προς τας ιδιαίτερας τοπικάς συνθήκας, καθ' ας διεβίωσαν επί τόσους αιώνας οι κάτοικοι των Ν. Χωρών. Η δε τελεία εκπαιδευτική αφομοίωσις θέλει συντελεσθή βαθμιδόν και κατ' ολίγον και μετά έτη πολλά, αφ' ου προηγουμένως επέλθη η τελεία αφομοίωσις του πληθυσμού, ου μόνον εις γλώσσαν, αλλά και εις αισθήματα, φρονήματα, πεποιθήσεις και ιδανικά». Υιοθετώντας αυτή τη βασική αρχή, υποδεικνύει έμμεσα, πλην σαφώς, και το δάσκαλο που απαιτείται γι' αυτήν την «μετάβαση». Τα στοιχεία όμως από τις περιόδους του τον κάνουν να διαπιστώνει πως οι δάσκαλοι των περιοχών αυτών δεν διακατέχονται από τα απαραίτητα προσόντα. Για το λόγο αυτό μια σειρά από προτάσεις του κάνουν λόγο για αυξημένες αρμοδιότητες των επιθεωρητών και των

εποπτικών συμβουλίων, εξουσιοδότηση των επιθεωρητών στην ανεύρεση του κατάλληλου προσωπικού, τον διορισμό κατάλληλων και δοκιμασμένων δασκάλων από την Π. Ελλάδα, δυνατότητα παρέμβασης των επιθεωρητών ακόμα και στη μέση της χρονιάς για να διορθωθούν καταστάσεις και πάνω απ' όλα «να απαγορευτεί αυστηρώς ο διορισμός δασκάλων γνωριζόντων την Βλαχικήν διάλεκτον». Ο Παπαγεωργίου αναφέρει δύο περιστατικά, στο σημείο αυτό, ως παραδείγματα από την επιθεωρητική του διαδρομή στην περιοχή της Κόνιτσας, τα οποία του επέτρεψαν αυτή του τη διαπίστωση: «το εν εν Παληοσελίω – Κονίτσης, καθ' ο ο διδάσκαλος συνωμίλει βλαχιστί μετά των μαθητών του και ενώπιον μάλιστα του υποδιοικητού, προς ον δια να δικαιολογηθή είπε μετ' αναιδούς αφελείας «αυτή είναι η μητρική μας γλώσσα, τι θέλετε να μη μιλούμε τη μητρική μας γλώσσα;» και το έτερον εν Συρράκω καθ' ο ο διδάσκαλος και η σύζυγός του, Βλαχόφωνοι όντες, μετεχειρίζοντο εν τη οικογενεία των την βλαχικήν διάλεκτον, ώστε το κοράσιόν των, 7ετές δεν εγνώριζεν ούτε «καλημέρα», ούτε «καλησπέρα» ακόμη, με έπεισαν περί της ανάγκης του προτεινόμενου μέτρου, όπερ, άλλως τε, εφηρμόσαμεν λίαν επιτυχώς, εν τη περιφερεία Κονίτσης». ⁹³

Ο Παπαγεωργίου φαίνεται να υιοθετεί την πρόταση της εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία περιγράφει ως βασικά χαρακτηριστικά του δασκάλου τη δυνατότητά του να αποτελεί πρότυπο στην τοπική κοινωνία και την απαραίτητη γνώση των αναγκών της «υπαίθρου χώρας», δηλαδή τη δυνατότητα να προβάλλει και να κάνει αποδεκτά ορισμένα χαρακτηριστικά. Την έννοια του «Λαϊκού Σχολείου» τη συνέδεε με αυτόν το τύπο δασκάλου. Την άποψη αυτή, όπως θα διαπιστώσουμε και στις επόμενες περιόδους, θα την υιοθετεί καθ' όλη τη διάρκεια της επιθεωρητικής του διαδρομής. Ο Παπαγεωργίου θεωρούσε πως η Ελλάδα και ιδιαίτερα οι περιοχές της Ηπείρου, στηρίζονται αποκλειστικά στην αγροτική οικονομία και συναρτούσε την επιτυχή αφομοίωση των Ν. Χωρών με την τοποθέτηση δασκάλων «κατάλληλων δια τους αγροτικούς πληθυσμούς». Στα πλαίσια αυτά αξιοποιεί το “Ιεροδιδασκαλείον Βελλάς” που λειτουργούσε εκείνη την εποχή στην περιοχή και ο ίδιος το παρακολουθούσε υπηρεσιακά. Σε σειρά άρθρων του για το ιεροδιδασκαλείο αυτό ⁹⁴,

⁹³ Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., «Τα εν ξενοφώνοις πληθυσμοίς λειτουργούντα σχολεία», στο περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος Ε' και Στ', Αθήναι, 1918, σ. 221.

⁹⁴ Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., «Εθνικά Φυτώρια, Το Ιεροδιδασκαλείο Βελλάς», στο περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος Γ', Μάρτιος 1919, σ. 90-91, τόμος Β', τεύχος Δ', Απρίλιος 1919, σ. 119-120 και τόμος Β', τεύχος Ε', Μάιος 1919, σ. 162-164.

μπορούμε να διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά των δασκάλων, τα οποία θεωρούσε ο Παπαγεωργίου πως είναι τα καταλληλότερα για την περιοχή αυτή. Στα άρθρα αυτά διαβάζουμε την άποψή του για το πληθυσμό των Ν. Χωρών κατά τα χρόνια 1915-16. Συγκεκριμένα σημειώνει: «Πανταχού το οξύ και ερευνητικόν βλέμμα πονούντος παρατηρητού θα δίδη δεσπόζουσαν ως επί το πολύ την αμάθειαν, την αμβλύτητα του εθνικού φρονήματος, την εις τας καταγγελίας ροπήν, το φιλόδικον, την ψυχράν αδιαφορίαν και απάθειαν και εν γένει τέλειον ραγιαδισμόν, τα οποίαν προυκάλεσεν, ο απεχθής της τυραννίας ζυγός επί του υπαίθρου ιδία πληθυσμού». Σε μια τέτοια διαμορφωμένη κατάσταση, το Ιεροδιδασκαλείο Βελλάς, έργο του μητροπολίτη Σπυρίδωνος (μετέπειτα επισκόπου Ιωαννίνων), ξεχώριζε για την ποιότητά του. Ο Παπαγεωργίου εκτίμησε πως το διδασκαλείο αυτό αποτελούσε πηγή «δι' ων θα μετελαμπαδεύοντο ανά την Ήπειρο όλαι αι ευγενείς ιδέαι και αντιλήψεις και θα κατεπολεμούντο δεσπόζουσαι κακίαι και ελαττώματα, άμεσα αποτελέσματα της αμάθειας και της μακροχρόνιας δουλείας». Ο Παπαγεωργίου το παρακολουθεί υπηρεσιακά για τρία χρόνια (ένα όταν ήταν στην Κόνιτσα και δύο από τα Ιωάννινα) πράγμα που τον κάνει να το γνωρίζει καλά. Στα άρθρα του κάνει λεπτομερή αναφορά στο αναλυτικό πρόγραμμα⁹⁵ και στο διδακτικό προσωπικό της σχολής⁹⁶. Η κρίση του είναι σαφής: «ιδιαιτέραν εντύπωσιν μας προξενεί, ότι οι ιεροδιδάσκαλοι ούτοι πλην του ότι αποτελούσιν υπόδειγμα ηθικότητος, είναι εξάλλου ακούραστοι προκειμένου περί γεωπονικών εργασιών, εις ας μετ' ενθουσιασμού και διαφέροντος επιδίδονται, καθόσον έχουσι μορφωθή εμπράκτως επί 4ετίαν εν τω ειρημένω Ιεροδιδασκαλείω και έχουσι ζυμωθή και εξοικειωθή προς την εργασίαν, ην πολλοί των δημοδιδασκάλων

⁹⁵ Οι τάξεις του Ιεροδιδασκαλείου ήταν 4. Στα Ελληνικά π.χ. διδάσκονταν: «Διηγηματικοί και ιστορικοί συγγραφείς της Ν. Γραμματείας (Μελάς, Βικέλας, Ραγκαβής, Παπαρηγόπουλος) μετά συντόμων γραμματικών και συντακτικών παρατηρήσεων. Ξενοφώντος Κύρου ανάβασις, ολόκληρον το τυπικόν της Γραμματικής κ.α (Τάξη Α'). Λόγοι του Αγ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, εκ της Γραμματικής το ανώμαλον τυπικόν (Τάξη Β'). Δράματα της Ν. Γραμματείας, στοιχεία ρητορικής κ.α. (τάξη Γ') και Λόγοι των αγ. Βασιλείου και Γρηγορίου, συνθέσεις ιστορικά εκ δεδομένων πηγών κ.α. (Τάξη Δ'). Σχετικά βλ. στο ίδιο ο.π. τεύχος Δ'.

⁹⁶ Στο συγκεκριμένο άρθρο αναφέρεται πως δίδασκαν ο πρωτοσύγγελος Δημήτριος Ευθυμίου Διδάκτορας Θεολογίας, διδάσκοντας τα Ιερά, τα Ελληνικά και την Εκκλησιαστική Μουσική και ο πρωτοβάθμιος δάσκαλος Ματθαίος Ζήσης ή Καρπούζης, διδάσκοντας Μαθηματικά, Παιδαγωγικά, Ψυχολογία, Ιστορία και τα τεχνικά μαθήματα. Έκτακτα το Υπουργείο έστειλε κατά καιρούς γεωπόνους, δενδροκόμους και μελισσοκόμους για να παραδώσουν σειρά μαθημάτων. Σχετικά βλ. στο ίδιο, ο.π., τεύχος Δ'.

αποφεύγουσιν, ως δήθεν βαναυσουργίαν και μη συνάδουσαν προς την αξιοπρέπειαν του επαγγέλματός των!! [...] Οπόσης ωφελείας πρόξενoi θέλουσιν αποβή οι τοιούτοι δημοδιδάσκαλοι εις τα καθαρώς γεωργικάς κοινότητας της Ηπείρου μετ' ολίγα έτη έκαστος ευκόλως κατανοεί. [...] Διά της συστηματικής εργασίας των τοιούτων ιερέων-δημοδιδασκάλων υπάρχει ελπίς αφ' ενός μεν να εμπεδωθή το θρησκευτικόν συναίσθημα, η ελληνική γλώσσα, να εκριζωθώσι παλλαί κακίαι και ελαττώματα και αφετέρου να μετατραπώσι τα αισθήματα πλείστων κοινοτήτων –ιδία ξενοφώνων- και να μεταπλασθώσι λεληθότως εις ακραιφνή ελληνικά και να ανακύψη κοινωνικώς η ύπαιθρος χώρα [...]. Από της ειρηνένης απόψεως το Ιεροδιδασκαλείον εργάζεται επιτυχώς και μετά συστηματικής περισκέψεως. Προς τούτο καταβάλλεται φροντίς, όπως οι τρόφιμοι κατάγονται εκ μεγάλων κωμοπόλεων, κέντρων προπαγανδιστικών επιτροών ή κέντρων αγροικίας, αμάθειας και κοινωνικής αναισθησίας π.χ. Αργυροκάστρου, Δελβινίου, Κολώνιας, Καστορίας κλπ. Εις τα κέντρα ταύτα μετ' ολίγα έτη θα έχωμεν τα ασφαλέστερα ερείσματα της κοινωνικής μας ευημερίας και τους ενθουσιώδεις και εμπνευσμένους κήρυκας της εθνικής μας αναγεννήσεως, προς δε και τους αθορύβους ιεροφάντας του θρησκευτικού προσηλυτισμού και της θρησκευτικής μας επικρατήσεως».

Τα θετικά χαρακτηριστικά τα οποία διέκρινε στο Ιεροδιδασκαλείο Βελλάς, τον ώθησαν το επόμενο διάστημα να ζητήσει από το υπουργείο να αναγνωριστούν οι απόφοιτοι του χώρου αυτού ως δημοδιδάσκαλοι, πράγμα και το οποίο έγινε, με βάση τις υπηρεσιακές εκθέσεις του⁹⁷.

Αναλαμβάνοντας υπηρεσία στο Μεσολόγγι, ο Παπαγεωργίου ασκεί τα επιθεωρητικά καθήκοντά του, επιχειρώντας να βρίσκεται σε επαφή με τους

---

⁹⁷ Χαρακτηριστικά στα «Βιογραφικά του σημειώματα» αναφέρει: «Κατά την υπηρεσίαν μου στην Ήπειρο με έφεραν η τύχη να επιθεωρήσω το Ιεροδιδασκαλείον Βελλάς λειτουργούν εις την ομώνυμον Μονήν κειμένην εν χλμ μακράν του Καλπακίου. Το επιθεώρησα πρώτα- πρώτα ως επιθεωρητής Κονίτσης την 30. Ιανουαρίου 1916 και η έκθεσίς μου εκείνη ευρέθη ύστερα συνημμένην σε σχέδιον νόμου περί Ιερατικών Σχολών που υπεβλήθη επί Μιχελιδάκη Υπουργού. Τέλος και στα 1916 και στα 1917 ως επιθεωρητής Ιωαννίνων έλαβα την τιμή να παραστώ στις εξετάσεις του και διετάχθηκα να υποβάλω και Γενικήν Έκθεσιν περί της τύχης των νέων αποφοιτούντων εκ της Σχολής ταύτης ήτις ήτο έργον και έμπνευσις του Σου Αρχιεπισκόπου Βελλάς και Κονίτσης κ. Σπυρίδωνος Βλάχου, μετέπειτα Μητροπολίτου Ιωαννίνων, όστις βραδύτερον εβάπτισε τη Χρυσούλα. Επί τη βάσει της εκθέσεώς μας εκείνης-ο τότε Υπουργός κ. Κ. Λιδωρίκης διέταξε και έγινε Ν. Δ/γμα αν δεν απατώμαι 17 Νοεμβρίου 1917, δι' ου ανεγνωρίζοντο οι απόφοιτοι της Σχολής ταύτης ως Δημοδιδάσκαλοι. Ο τότε Τμηματάρχης του Υπουργείου κ. Ι. Μεγαρεύς είχε την γνώμιν ότι έπρεπε να ονομασθούν υποδιδάσκαλοι».

δασκάλους-ες της περιοχής του. Περιοδεύει, παρέχει οδηγίες, διδάσκει ο ίδιος υποδειγματικά και κυρίως, παρατηρεί την διδασκαλία τους και αξιολογεί τις επιδόσεις τους. Στο ημερολόγιο περιοδείας, το οποίο εμπεριέχεται στο “Βιβλίο Εκθέσεων”, καταγράφει με χρονολογική σειρά τις επισκέψεις του και συντάσσει εκθέσεις από τα επιθεωρηθέντα σχολεία. Επισημαίνουμε, πως μια έκθεση επιθεώρησης την περίοδο 1917-1920, από τον οποιονδήποτε επιθεωρητή, είναι ιδιόχειρη και παρουσιάζει μια τυπική μορφή. Περιλαμβάνει: το όνομα του χωριού, τον αριθμό των κατοίκων, την εικόνα που παρουσιάζει τη στιγμή της επίσκεψης το δασκάλιο, την επάρκεια ή μη των εποπτικών μέσων, στοιχεία για την σχολική επιτροπή και το όποιο έργο έχει προωθήσει για το σχολείο, την εικόνα που παρουσιάζουν, έπειτα από έλεγχο, τα υπηρεσιακά βιβλία, στοιχεία για τους μαθητές και κλείνει με κρίση για την διδακτική «αξία» του δασκάλου, τον οποίο παρατηρεί κατά τη διδακτική πράξη⁹⁸.

Η προτεραιότητα της εκπαιδευτικής πολιτικής στη συγκυρία της τριετίας 1917-1920 (εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας), καθώς επίσης και τα ιδιαίτερα

⁹⁸ Επισημαίνουμε πως την εποχή αυτή έγιναν προσπάθειες από ορισμένους επιθεωρητές, στα πλαίσια της σχετικής τους αυτονομίας, να προχωρήσουν ένα βήμα πιο πέρα και να συντάξουν πίνακες αξιολόγησης περισσότερο εξειδικευμένους. Συγκεκριμένα στο περιοδικό *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης* εντοπίσαμε εγκύκλιο του Γενικού επιθεωρητή της Α' εκπαιδευτικής περιφέρειας, ο οποίος αναφερόμενος προς τους επιθεωρητές και τους διευθυντές των σχολείων της δικαιοδοσίας του, επιχείρησε να συντάξει «συμπληρωτέο» πίνακα «Φύλλο ποιότητας του εκπαιδευτικού». Το φύλλο αυτό αποτελείται από 25 ερωτήματα – κατηγορίες, στα οποία καλούνταν ο επιθεωρητής να συμπληρώσει έπειτα από την εξέταση ενός εκπαιδευτικού. Τα θέματα αυτά αφορούσαν: 1. τη σωματική κατάσταση του εκπαιδευτικού, 2. την οικογενειακή κατάσταση, 3. την επιστημονική ικανότητα, 4. την επιμέλεια για περαιτέρω μόρφωση, 5. εάν ασχολείται με κοινωφελή έργα, 6. Πώς συμπεριφέρεται προς το διευθυντή, τους συναδέλφους, την κοινωνία και τους μαθητές, 7. εάν διδάσκει ανελλιπώς, 8. εάν προσέρχεται εγκαίρως, 9. εάν καταγράφει την ύλη. 10. εάν ελέγχει τα μαθητικά γραπτά, 11. εάν βαθμολογεί ευσυνειδήτως, 12. εάν προπαρασκευάζεται για την διδασκαλία του, 13. εάν κατά τη διδασκαλία του συνεργάζεται με τους μαθητές, 14. εάν κάνει χρήση του πίνακα, 15. εάν διδάσκει μεθοδικά, 16. εάν έχει υπηρεσιακό ζήλο, 17. εάν επιθυμεί προαγωγή, 18. εάν κάνει ιδιωτική διδασκαλία, 19. εάν οι μαθητές κατά τη διδασκαλία κάθονται «κοσμίως», 20. εάν φέρνουν τα βιβλία και τα τετράδιά τους, 21. εάν κρατούν σημειώσεις κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας, 22. εάν αντιλαμβάνονται «ορθώς και ευκόλως» τα διδασκόμενα, 23. εάν είναι προσεκτικοί, 24. εάν αυτενεργούν και 25. τι δίδαξε και πώς ο δάσκαλος. Αντίστοιχα στην ίδια εγκύκλιο ο γενικός επιθεωρητής παρουσιάζει πίνακα με ερωτήματα- κατηγορίες για το φύλλο ποιότητας του διευθυντή ενός σχολείου. Σχετικά βλ. περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμος Γ', τεύχος Ι', Αθήνα 1920, σ.272-273.

χαρακτηριστικά και προσόντα του εκπαιδευτικού, έτσι όπως προσδιορίζονταν συνολικά από την εκπαιδευτική πολιτική, αξιοποιούνται από τον Β. Παπαγεωργίου, για τον προσδιορισμό του δασκάλου τον οποίον έχει ανάγκη μια αγροτική Ελλάδα. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούσαν τα πλαίσια, με βάση τα οποία έκανε τις αξιολογικές κρίσεις για τους εκπαιδευτικούς. Έτσι στο βιβλίο εκθέσεων του Παπαγεωργίου, το έτος 1918, θα δούμε παρατηρήσεις του για το πώς εμφανίζονταν κατά την επιθεώρηση οι δάσκαλοι στο γλωσσικό, όπως: «Ο Θ.Π. υποδιδάσκαλος, ετών 48, έγγαμος, πατήρ 3 τέκνων, υπηρετών από 18ετίας, εδίδαξεν Ανάγνωσιν εις την Δ και Γ τάξιν επί των παλαιών αναγνωστικών. Νέον βιβλίον ουδείς μαθητής είχε προμηθευθή. [...] Εις την ωδικήν έδειξεν ελαχίστην επίδοσιν. Και τον Εθνικόν ύμνον κακώς δεδιδαγμένον ήκουσα. Εις δε τας λεκτικές ασκήσεις μετεχειρίζετο γλώσσαν ανώμαλον π.χ. πώς λέγουσι τον πατέρα μου κττ. [...] Του συνέστησα να προσέχη εις την διατύπωσιν των ερωτήσεων και να ομιλή την κοινήν ομιλουμένην γλώσσαν, διά να μην γίνεται καταγέλαστος μεν εις τους ξένους ακροατάς και ακατάληπτος εις τους μαθητάς του». Σε επίσκεψη σε άλλον δάσκαλο σημειώνει: «Εδίδαξα υποδειγματικώς λεκτικές ασκήσεις εις την Α τάξιν και επέμεινα εις το γλωσσικόν ζήτημα διότι ο διδάσκαλος ούτος επιμένει εις την καθαρεύουσαν». Καταγράφει όμως και περιπτώσεις δασκάλων οι οποίοι φαίνονταν ενημερωμένοι πάνω στις νέες εκπαιδευτικές κινήσεις και δε διστάζει να το επισημάνει, κάνοντας θετικές κρίσεις. Π.χ. σε μια τέτοια περίπτωση αναφέρει: «Ο διδάσκαλος Ι.Τ. φαίνεται κεκτημένος μεγάλην πείραν διδακτικήν. [...] Φαίνεται ότι παρακολουθεί την κίνησιν των εκπαιδευτικών και κατά την συζήτησιν επί του γλωσσικού ζητήματος εφάνη έχων πολύ ωραίας ιδέας. Έχει αρκετά βιβλία και φαίνεται φιλομαθής και φιλότιμος εν τω καθήκοντι του».⁹⁹

Άλλες φορές θα τον δούμε – στις εκθέσεις του- να έρχεται αντιμέτωπος με τον προκάτοχό του επιθεωρητή στην περιφέρεια, όταν η πρακτική και οι οδηγίες του βρίσκονταν σε αντίθεση με την επίσημη εκπαιδευτική πολιτική, με την οποία ο ίδιος συμφωνούσε και επιδίωκε οι δάσκαλοι να ακολουθήσουν¹⁰⁰. Η γενικότερη

⁹⁹ Σχετική αναφορά από το «Βιβλίο Εκθέσεων του Επιθεωρητή», σ. 24.

¹⁰⁰ Στα πλαίσια της συγκυρίας του 1918, σε σχέση με το γλωσσικό, ο Παπαγεωργίου εμφανίζεται ιδιαίτερα θετικός στην εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας. Αυτό σε ορισμένες περιπτώσεις τον φέρνει σε αντίθεση με τη τακτική και τις θέσεις άλλων συναδέλφων του επιθεωρητών που δεν ακολουθούν την επίσημη εκπαιδευτική πολιτική. Για παράδειγμα διαβάζουμε στο βιβλίο Εκθέσεων: «[...] Ήκουσα λεκτικές ασκήσεις εις την Α' τάξιν. Έμεινα πολύ ευχαριστημένος με την εκφραστικήν

διαπίστωση του Παπαγεωργίου πάνω στο ζήτημα της γλώσσας ήταν πως οι περισσότεροι δάσκαλοι δεν ακολουθούσαν τις επίσημες οδηγίες από αδυναμία προσαρμογής στις νέες συνθήκες, λόγω της μακροχρόνιας «εξάρτησής» τους από την καθαρεύουσα¹⁰¹.

Ως λογική συνέπεια των παραπάνω η εκπαιδευτική και κοινωνική δράση των δασκάλων εντός και κυρίως εκτός του σχολείου αποτελεί σημαντικό ζήτημα για τον Β. Παπαγεωργίου. Το 1918 ο υπουργός Παιδείας Δ. Δίγκας στέλνει εγκύκλιό του προς τους επιθεωρητές της μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης, με την οποία τους γνωστοποιεί ότι θεσπίζεται «η απονομή ηθικής αμοιβής κατ' έτος» σε δασκάλους των δύο βαθμίδων¹⁰². Στην εγκύκλιο αυτή ορίζονται: α) ο αριθμός των δασκάλων που μπορούν να τύχουν αυτής της απονομής. Συγκεκριμένα ο γενικός επιθεωρητής μπορεί να προτείνει μέχρι τρεις εκπαιδευτικούς κάθε έτος και ο επιθεωρητής της δημοτικής εκπαίδευσης μέχρι δύο. Και β) οι πράξεις που δικαιολογούν την πρόταση απονομής ηθικής αμοιβής στους δασκάλους. Ως πράξεις άξιας απονομής ηθικής αμοιβής, η σχετική εγκύκλιος ορίζει ότι λογίζονται: «η εξαιρετική επιμέλεια και εξαιρετική ευδοκίμησις εν τω έργω της διδασκαλίας και αγωγής, η συγγραφή βιβλίων άξιων λόγου βοηθητικών είτε εις τους διδάσκοντας είτε εις τους διδασκόμενους, η ίδρυσις και συντήρησις βιβλιοθηκών, γυμναστηρίων, νυκτερινών σχολών, αγροκηπίων, η εκτέλεσις γενναίων πράξεων, η διάδοσις επωφελών γνώσεων, η ενίσχυσις του θρησκευτικού συναισθήματος και του πατριωτικού φρονήματος και αι προς ταύτας όμοιαι». Είναι προφανές πως τα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτής της δράσης των

ευχέρειαν και με την γλωσσικήν διατύπωσιν. Ιδίως η διήγησις των μικρών μαθητριών του παραμυθιού η “μικρά κοκκινোসκουφίτσα” ήτο πραγματική απόλαυσις. Διηγούντο τα μικρά κοράσια με την ζωντανήν γλώσσαν του σπιτιού των, ωσάν να απεινούντο προς την βάβα των και με προσοχήν εντεταμένην και με αέρα ελεύθερον μη επηρεαζόμενα εκ της παρουσίας ημών το ωραίο αυτό παραμυθάκι. Περίεργον όμως πράγμα συμβαίνει. Εν ω αι μαθήτριάι της διδασκαλίσσης αυτής εξεφράζοντο τόσον ωραία και ελευθέτως από γλωσσικής απόψεως, όταν η διδασκάλισσα επεχείρησε να διδάξη λεκτικές ασκήσεις εδυσκολεύετο εις την έκφρασιν διστάζουσα αν έπρεπε να ομιλή ούτως ή άλλως. Φαίνεται ότι ακόμη δεν ηδυνήθη ν' απαλλαγή της επηρείας του προκατόχου μας εις την γλωσσικήν έκφρασιν».

¹⁰¹ Για παράδειγμα θα τον δούμε αρκετές φορές να σημειώνει για έναν δάσκαλο πως: «Το δε σπουδαιότερον, επιμένει γλωσσικώς εις την καθαρεύουσαν εξ έξωθεν μακροχρονίου».

¹⁰² Σχετικά βλ. Εγκύκλιος με αριθμ 18896/3¹⁵ Μαΐου 1918, όπως δημοσιεύεται στο εκπαιδευτικό περιοδικό *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμος Α, τεύχος Γ&Δ, Ιανουάριος – Απρίλιος, Αθήνα 1918, σ. 196.

δασκάλων, μαζί με τις αξιολογικές κρίσεις για την διδακτική επάρκειά τους, συνθέτουν τα κριτήρια, με βάση τα οποία ο Παπαγεωργίου, προτείνει προς το εποπτικό συμβούλιο εκτός από την απονομή ηθικής αμοιβής και την υπηρεσιακή εξέλιξή τους¹⁰³.

Το εύρος του κρατικού ελέγχου ως προς τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού, επιτρέπουν στον Παπαγεωργίου να ασχολείται και να σημειώνει στοιχεία στις εκθέσεις του, τα οποία αγγίζουν προσωπικές ή ενδοοικογενειακές καταστάσεις του εκπαιδευτικού¹⁰⁴. Η επιθεώρηση που ασκεί ο επιθεωρητής Παπαγεωργίου υπαγορεύεται από την αντίληψη, που φαίνεται να αποτελεί μόνιμο, ως τότε, χαρακτηριστικό της επιθεώρησης, πως η προσωπική ζωή των δασκάλων πρέπει να υποτάσσεται στους κανόνες και τις ρυθμίσεις της υπηρεσιακής τους ζωής. Η αντίληψη αυτή τείνει να επεκτείνει τον κρατικό έλεγχο στο σύνολο της ζωής των δασκάλων, με στόχο την νομιμοποίηση και αποδοχή των χαρακτηριστικών που η εξουσία θεωρεί ως απαραίτητα. Ο δάσκαλος είναι το παράδειγμα, το πρότυπο για μίμηση και ο υποκινητής κάθε αξιόλογης εθνικής ή κοινωφελούς προσπάθειας μέσα

---

¹⁰³ Χαρακτηριστικά σημειώνουμε από το Βιβλίο Εκθέσεων: «Ο δημοδιδάσκαλος Κ.Χ. ασκεί και εν τω σχολείω και εν τη κοινωνία την δέουσαν επιβολήν και συντελεί διά της εν γένει διαγωγής του εις την ανύψωσιν του δημοδιδασκαλικού γοήτρου.[...] Και εκτός του σχολείου εργάζεται υπέρ της προαγωγής των συμφερόντων της κοινωνίας και των πολιτών. Εν Νεοχωρίω ένθα προ 1 έτους υπηρέτει επί τινά έτη ειργάσθη κοινωφελέστατα ιδρύσας και Γεωργικόν Συνεταιρισμόν. Η εν γένει εν τη κοινωνία διαγωγή του είναι άμεμπτος και αποτελεί ούτος εν των πολυτιμοτάτων στοιχείων του Κλάδου της περιφέρειας μας. Είναι άξιος προαγωγής».

¹⁰⁴ Για παράδειγμα διαβάζουμε στο «Βιβλίο Εκθέσεων»: «Ο διδάσκαλος ούτος, λόγω της ηλικίας του, δεν φαίνεται ικανός να μεταβληθή και να γείνη μάλλον ωφέλιμος εις το σχολείον, εάν μάλιστα λάβωμεν υπ' όψει μας, ότι ούτος είναι πολύ βαρήκοος μετά δυσκολίας αντιλαμβανόμενος τας αποκρίσεις των μαθητών και υποχρεωμένος να πλησιάζη και να κύπη διά ν' αντιλαμβάνεται καλύτερον, επί πλέον δε ότι κατατρώχεται υπό μεγίστης και ανιάτου ούτως ειπείν οικογενειακής ανωμαλίας, προερχομένης εκ της υστερικής και νευροπαθούς συζύγου του, ήτις πάντοτε αυτόν ταλαιπωρεί και κατηγορεί επί.... απιστία συζυγική!» 'Η σε άλλη περίπτωση εκπαιδευτικού αναφέρει: «Επέπληξα ταύτην [δασκάλα] δριμέως δια την τοιαύτην ακαταστασίαν της και την βαναυσότητα προς τον μαθητήν απειλήσας ότι θα φέρω το ζήτημα εις το εποπτικόν συμβούλιον, εάν λάβω εκ νέου αφορμάς, διότι αρκετά απησχόλησεν η διδασκάλισσα την Κοινωνίαν δια του γάμου της το παρελθόν θέρος, ότε απήγαγε σχεδόν τελειόφοιτον του Γυμνασίου, νέον εξ Αιτωλικού και τούτον, μεθ' ου βραδύτερον ηνώθησαν διά του Υμεναίου επισήμως και μεθ' ου διαβιοί σήμερον εν τω χωρίω τούτω δοκιμάζουσα εμπράκτως μάλλον τας πικρίας παρά τας απολαύσεις του έγγαμου βίου εις τας σημερινάς συνθήκας της ζωής».

στην τοπική κοινωνία. Η ζωή του όλη παρακολουθείται, είτε από τον επιθεωρητή είτε από τη τοπική κοινωνία. Αποτυχία του δάσκαλου στην προσωπική του ζωή, σημαίνει για την επιθεώρηση, αποτυχία της αποστολής του σχολείου. Αυτή η άποψη, στο βιβλίο εκθέσεων του επιθεωρητή Παπαγεωργίου, διαπιστώνουμε πως υιοθετείται συχνά, αφού την συναντάμε να αναφέρεται ως σύνοψη και συμπέρασμα στον επίλογο κάθε έκθεσης για το δάσκαλο είτε θετικά είτε αρνητικά χαρακτηρισμένη.

Ανάλογη οπτική και σύστοιχες επισημάνσεις φαίνεται να υιοθετούν και άλλοι επιθεωρητές στις εκθέσεις τις οποίες συντάσσουν. Σχετικά αναφέρουμε τον Γ. Χατζηκυριακού, ο οποίος σε συνέδριο που πραγματοποίησε στην περιφέρειά του, υιοθετεί την ακόλουθη θεματική: α) «Να διοργανωθεί η τακτική και συστηματική επίβλεψις των μαθητών κατά τας προ της ενάρξεως των μαθημάτων και τα διαλείμματα ώρας, β) Να ενεργηθή επίβλεψις των μαθητών και εκτός του σχολείου προς τήρησιν της αναγκαίας εν ταις οδοίς ευκοσμίας και γ) Να γίνη σύσκεψις από κοινού μετά του διδάσκοντος προσωπικού των ελληνικών σχολείων και του γυμνασίου περί ιδρύσεως αναγνωστηρίου μετά βιβλιοθήκης, χάριν της εν αυτώ συγκεντρώσεως των διδασκάλων κατά τας ώρας της σχολής αυτών, της συσκέψεως περί παιδαγωγικών ζητημάτων και της διά μελέτης πνευματικής αυτών ωφελείας»¹⁰⁵. Σε άλλο σημείο ο επιθεωρητής Χατζηκυριακού κατά την επιθεώρηση μιας δασκάλας σημειώνει: «Και της διδασκαλίσσης Σελιτσάνης Κλεοπάτρας Επιφανίδου η μετάθεσις θα απέβαινε προς όφελος του σχολείου της. Διότι και αυτή διαμένουσα επί σειρά ετών ενταύθα προκάλεσε διαιρέσεις και διενέξεις των κατοίκων και εγέννησε ζητήματα, αφορώντα τας ιδιαιτέρας της σχέσεις, άτινα δυσχαιρένουσι την σεμνότητα του έργου της»¹⁰⁶.

Θα πρέπει να επισημάνουμε πως την περίοδο 1918-1919, οι δάσκαλοι αγωνιούσαν για τους καθηλωμένους μισθούς τους και προσπαθούσαν μέσα από τους πρώιμους συνδικαλιστικούς τους φορείς να κινηθούν, προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης αυτού του ζητήματος. Είχαν κορεστεί από υποσχέσεις της πολιτικής εξουσίας καθώς ουσιαστικά αποτελέσματα δεν έβλεπαν¹⁰⁷. Με τη λήξη του α΄

¹⁰⁵ Σχετικά βλ. Στάμος Χρ., *Το ημερολόγιο του επιθεωρητού*, ό.π., σ. 37-38

¹⁰⁶ Στο ίδιο ό.π., σ. 44.

¹⁰⁷ Για μία συνολική θεώρηση των ζητημάτων σχετικά με την μισθολογική κατάσταση που επικρατούσε στους κόλπους των δασκάλων αλλά και τον γενικότερο προβληματισμό, προς την προοπτική της συνένωσής τους και της ίδρυσης τελικά της ΔΟΕ, βλ. Αθανασιάδης Χ, *Η Διδασκαλική*

πανελληνίου συνεδρίου, η διοικούσα επιτροπή των επιθεωρητών (ανάμεσά τους και ο Παπαγεωργίου), έστειλε υπόμνημα προς το υπουργείο παιδείας, το οποίο και υπογράφηκε από το σύνολο των παρευρισκόμενων επιθεωρητών, στο οποίο τέθηκαν μια σειρά ζητήματα και διεκδικήσεις για λογαριασμό όχι μόνο των ιδίων αλλά και για το σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας. Στο υπόμνημα αυτό, σε ό,τι αφορούσε τους δασκάλους, οι επιθεωρητές ζητούσαν να ληφθούν μισθολογικά, βαθμολογικά και συνταξιοδοτικά μέτρα που να αναβαθμίζουν και να αναγνωρίζουν το έργο των εκπαιδευτικών¹⁰⁸. Σε ό,τι αφορούσε τους ιδίους, ζητούσαν να ληφθούν μέτρα οικονομικά και διοικητικά υπέρ τους, ώστε να εξασφαλιστούν συνθήκες, οι οποίες να παγιώνουν στην εκπαιδευτική κοινότητα την αντίληψη πως η παρουσία των επιθεωρητών στην εκπαίδευση είναι απαραίτητη και ως εκ τούτου πρέπει να αναβαθμιστεί¹⁰⁹. Έμμεσα πλην σαφώς αφήνεται να εννοηθεί πως αναβάθμιση του ρόλου των επιθεωρητών συνδέεται με την αναβάθμιση του ρόλου της δημοτικής εκπαίδευσης. Στο σκεπτικό του υπομνήματος διακρίνουμε αναφορές στον παραγωγικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης και στην ανάγκη επένδυσης στο

Ομοσπονδία στο Μεσοπόλεμο. Η ίδρυση και η πορεία της, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1999, και συγκεκριμένα τις σ. 57-85.

¹⁰⁸ Συγκεκριμένα πρότειναν: α) ένταξη των δασκάλων στην βαθμολογία των λοιπών δημοσίων υπαλλήλων, με ανάλογη διαβάθμιση των υποδιδασκάλων και νηπιαγωγών, β) αυξήσεις στους μισθούς τους αρχής γενομένης από τα 15 έτη (1/4 του μισθού), έπειτα στα 20 έτη (1/3 του μισθού) και τέλος στα 25 έτη (1/2 του κανονικού μισθού), γ) ρύθμιση ζητημάτων σύνταξης των δασκάλων όλων των κατηγοριών στα 30 έτη και ειδικές ρυθμίσεις για τις γυναίκες εκπαιδευτικούς που νυμφεύονται μετά 10ετή υπηρεσία, ή για αυτούς που πάσχουν από ανίατη ασθένεια και δ) ειδικές ρυθμίσεις μισθών και συντάξεων για τους υπηρετούντες στις Ν. Χώρες. Σχετικά βλ. «Υπόμνημα των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων του Κράτους περί βελτιώσεως της Δημ. Εκπαιδεύσεως», στο περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, τόμος Β', τεύχος Ε', Αθήναι Μάιος 1919, σ. 149-156

¹⁰⁹ Συγκεκριμένα για τους ιδίους πρότειναν: α) ανάλογες με τους δασκάλους σε ποσοστά αυξήσεις στους μισθούς τους καθώς επίσης και άμεση αύξηση των επιδομάτων τους (25% του μισθού τους αντί του 30δραχμου που έπαιρναν ως τότε), β) αύξηση της αποζημίωσης και των οδοιπορικών τους κατά τη διάρκεια των περιοδείων τους προς επιθεώρηση, καθώς επίσης και κάλυψη των εξόδων γραφικής ύλης κι άλλων σχετικών εξόδων, γ) μεγαλύτερος καταληκτικός βαθμός στο βαθμολόγιο της ιεραρχίας των υπαλλήλων, από αυτόν που έπαιρναν. Τέλος οι επιθεωρητές ζητούσαν σε γενικό επίπεδο, κάλυψη των δαπανών της εκπαίδευσης από το Κράτος, άρση των κωλυμάτων που έβαζε ο Ν. Γ'Η' σε ό,τι αφορούσε την ίδρυση σχολείων με σκοπό την λειτουργία σχολείων σε περιοχές με μικρό αριθμό κατοίκων και σύσταση τέλος διδασκαλείων με σκοπό τη γρήγορη επάνδρωση των σχολείων με νέους κατάλληλα μορφωμένους δασκάλους. Σχετικά βλ. «Υπόμνημα των επιθεωρητών κτλ», ό.π.

«ανθρώπινο κεφάλαιο». Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται σε αυτό: «Αλλά με τις κρατούσας σήμερα ιδέες περί λαϊκών ελευθεριών, πολιτικών και οικονομικών, είνε αδύνατον ο ελληνικός λαός να ανεχθή οικονομίας εις την πνευματικήν τροφήν των τέκνων του και η Πολιτεία να προσδοκά βελτίωσιν της κρατικής οργανώσεως άνευ της διαδόσεως και ενισχύσεως της δημοτικής εκπαιδεύσεως. Είνε ανάγκη επείγουσα να οργανωθή το δημοτικόν σχολείον πλουσίως από πάσης απόψεως και διά τους ανωτέρω λόγους και διότι αι δαπάναι της δημοτικής εκπαιδεύσεως είνε παραγωγικάί, ευρισκόμεναι εις ανάλογον σχέσιν προς την αύξησιν του ατομικού και εθνικού πλούτου»¹¹⁰.

Αμέσως μετά την αποστολή υπομνήματος προς την ηγεσία του υπουργείου, οι δάσκαλοι της περιφέρειας του Μεσολογγίου, έστειλαν συγχαρητήριο τηλεγράφημα στον επιθεωρητή τους. Συγκεκριμένα το τηλεγράφημα ανέφερε: «Εις ώρας πραγματοποιήσεως εθνικών ονείρων υπό γίγαντος Κυβερνήτου Ελ. Βενιζέλου και λαού ανταξίου προγονικής ευκλείας, λειτουργοί στοιχειώδους εκπαιδεύσεως Μεσολογγίου δι' υμών υπερηφανευόμενοι ευγνωμονούσιν απείρως πρώτον Πανελλήνιον Συνέδριον Επιθεωρητών εκ σπλάχνων λαϊκής Εκπαιδεύσεως δια διαφέρον υπέρ αυτής ως παράγοντος εις μέλλοντα ειρηνικόν αγώνα επικρατήσεως αθανάτου ελληνικής φυλής. [Αντιπρόσωπος δημοδιδασκάλων Μεσολογγίου, Δ. Φοινινής]». Το τηλεγράφημα αυτό δεν ήταν το μοναδικό. Και άλλοι σύλλογοι αντιδρώντας ανάλογα έστειλαν αντίστοιχα τηλεγραφήματα. Ο φιλοκυβερνητικός τύπος τα δημοσιεύει αμέσως. Ο σκοπός προφανής. Τα φιλοκυβερνητικά έντυπα επιχειρούν, στο βαθμό που τους αναλογούσε, συμμετέχοντας στην υλοποίηση της

¹¹⁰ Σχετικά βλ. περ. Εκπαιδευτική Επιθεώρησις, τόμος Β', τεύχος Ε', Αθήνα, 1919, σ.150. Θα πρέπει να επισημάνουμε πως το υπόμνημα αυτό συντάχτηκαν ακόμα δύο υπομνήματα. Το ένα με αφορμή συνάντηση αντιπροσωπείας των επιθεωρητών με τον Βενιζέλο, αμέσως μετά την επιστροφή του από το εξωτερικό. Στο υπόμνημα αυτό επαναλαμβάνονται οι αρχικές θέσεις των επιθεωρητών για αυξήσεις μισθών και αναπροσαρμογές στη βαθμολογική τους εξέλιξη. Η επιτροπή που το υπόγραψε αποτελούταν από τους: Π. Λιβαδά (Χαλικίδας), Δ. Ανδρεάδη (Αθηνών), Δ. Δέπο (Λαμίας), Δ. Ζαφειρακόπουλου (Ναυπλίου), Ι. Τσιότρα (Βοιωτίας) και Δ. Κοντογιάννη (Πειραιώς). Αποτελούταν δηλαδή από επιθεωρητές που οι έδρες τους βρίσκονταν σε μια ακτίνα γύρω των Αθηνών. Σχετικά βλ. περ. Εκπαιδευτική Επιθεώρησις, Τόμος Γ', τεύχος Α', Αθήνα 1919, σ. 18-20 Το άλλο υπόμνημα το έστειλαν στις 20 Μαρτίου 1920, αμέσως μετά τη νομοθετική ρύθμιση των μισθών των δασκάλων, όπου σε αυτό οι επιθεωρητές, πραγματικά απογοητευμένοι, άσκησαν κριτική για τις ρυθμίσεις που τους αφορούσαν. Σχετικά βλ., περ. Εκπαιδευτική Επιθεώρησις, Τόμος Γ', τεύχος Ε', Αθήνα 1920, σ. 146-151.

εκπαιδευτικής πολιτικής, να καλλιεργήσουν την αντίληψη πως: α) το συνέδριο δημιούργησε προσδοκίες, με τις οποίες οι δάσκαλοι ήταν σύμφωνοι και πρόθυμοι να ακολουθήσουν, και β) ο επιθεωρητής συμμετείχε στο συνέδριο, πέραν των άλλων, ως φυσικός ηγέτης και εκφραστής της βούλησης του συνόλου των εκπαιδευτικών¹¹¹.

Τα αιτήματα των επιθεωρητών στο υπόμνημα έδιναν την εντύπωση δημιουργίας “πανεκπαιδευτικού μετώπου”. Είναι φυσικό πως με αυτή την τακτική οι επιθεωρητές της πρώιμης βενιζελικής περιόδου, έπειτα κι από την πρόσφατη στήριξή τους, στη δημοτική γλώσσα, όπως διαπιστώθηκε στο α΄ συνέδριο των επιθεωρητών και γενικότερα ως υποστηρικτές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, επιδίωξαν να εκφράσουν με έναν ορισμένο τρόπο το σύνολο της εκπαίδευσης. Σε μια περίοδο όπου η συνδικαλιστική συλλογική έκφραση των δασκάλων δεν είχε ακόμα επιτευχθεί και δοκιμαζόταν από την πολυδιάσπαση, τους ανταγωνισμούς και τις μικροσυγκρούσεις τοπικών συλλόγων, οι επιθεωρητές εκτός από διοικητικοί και επιστημονικοί προϊστάμενοι των εκπαιδευτικών επιδίωκαν να εμφανίζονται απέναντί τους και ως φερέγγυοι συνδικαλιστικοί εκπρόσωποί τους. Στην απόπειρα αυτή χρησιμοποιούσαν συχνά ως μόνιμη επωδό των επιχειρημάτων τους, την κοινή καταγωγή τους με τους δασκάλους, την γνώση των προβλημάτων του χώρου και τις κοινές ανησυχίες. Οι επιθεωρητές έτσι επιδίωκαν να αναγορευθούν σε εκφραστές του συνόλου της εκπαιδευτικής κοινότητας. Η βενιζελική δηλαδή εκπαιδευτική πολιτική βρίσκει στο πρόσωπο των επιθεωρητών τους υποστηρικτές της και ταυτόχρονα τους φορείς διάχυσής της στο σύνολο του εκπαιδευτικού κόσμου.

---

¹¹¹Σε σχετική στήλη του περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, αναφέρονται ανάλογα τηλεγραφήματα διοικητικών συμβουλίων διδασκαλικών συλλόγων προς τους επιθεωρητές Κων/νο Μπακανάκη (Αθηνών), Δημ. Αβραάμ (Αιγιαλείας) και Παπαντωνίου (Κέρκυρας). Σχετικά βλ. στο ίδιο, ο.π. Τόμος Β΄, τεύχος Ε΄, Αθήνα 1919, σ.183.

2. Η επιθεώρηση σε συνθήκες πολιτικής αστάθειας. (1922-1928).

α. Η θεσμική συγκρότηση της επιθεώρησης από το 1922 έως το 1928

Η περίοδος από το 1922 μέχρι το 1929 χαρακτηρίζεται από βαθιές αλλαγές στη δομή της ελληνικής κοινωνίας, αφού η Μικρασιατική καταστροφή με το προσφυγικό ρεύμα, αλλάζει τη ταξική συγκρότηση αυτής. Σημαντικές είναι οι προσπάθειες που καταβάλλονται για την αύξηση της εθνικής παραγωγής με τη βιομηχανία να σημειώνει γρήγορη επέκταση, ωστόσο, «η ευημερία αυτή είναι φαινομενική και δεν εξυπηρετεί παρά μία μειοψηφία, γιατί βασίζεται κατά πρώτο λόγο στο ξένο κεφάλαιο που εισάγεται μαζικά με τη μορφή δανείων και ελέγχει την οικονομία της χώρας»¹¹². Η βιομηχανική ανάπτυξη – η οποία στηρίχτηκε ιδιαίτερα στη νομισματική υποτίμηση – δεν βρίσκεται σε άμεση σχέση με την αύξηση της εργατικής απασχόλησης, με συνέπεια η ανεργία να μεγαλώσει στις πόλεις.

Στο πολιτικό χώρο συμβαίνουν επίσης σημαντικές διαφοροποιήσεις, με κύριο στοιχείο την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος (αβασίλευτη κοινοβουλευτική δημοκρατία). Είναι μια περίοδος η οποία χαρακτηρίζεται από έντονη πολιτική αστάθεια (δικτατορίες Πάγκαλου και Κονδύλη). Το 1928 ο Βενιζέλος αποκτά ξανά ισχυρή πλειοψηφία και σχηματίζει κυβέρνηση, η οποία θα διαρκέσει μέχρι το 1932. Στο διάστημα από το 1922-1928, η πολιτική δραστηριότητα της αριστεράς – του αντίπαλου «συλλογικού διανοούμενου» – εντείνεται, θέτοντας τα εργατικά ζητήματα και τις διεκδικήσεις επιτακτικά, ενώ οι απεργίες και οι ταραχές βρίσκονται σε ημερήσια διάταξη. Θα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας ότι από το 1922 κι έπειτα, το βενιζελικό κίνημα έχει χάσει σιγά – σιγά «την πρώτη αναμορφωτική του ορμή»¹¹³. Προσωπικότητες, που πριν ανήκαν σ' αυτό το χώρο, αποχώρησαν και ίδρυσαν δικά τους κόμματα προσανατολισμένα κυρίως στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Όμως κι αυτές οι «δημοκρατικές δυνάμεις» όταν τους δόθηκε η ευκαιρία, στάθηκαν «ασθενικές και δειλές» σε τολμηρές αποφάσεις και σε συναφείς κοινωνικές

¹¹² Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο (θ' έκδοση), Αθήνα 1985, σ.130.

¹¹³ Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση κτλ*, ο.π. σ.127.

μεταρρυθμίσεις.¹¹⁴ Αξίζει να επισημανθεί ότι από το 1927 ψηφίστηκε νέο Σύνταγμα, το οποίο αν και διατυπώνει ρητά το νέο καθεστωτικό σύστημα (αβασίλευτη κοινοβουλευτική δημοκρατία), σε ορισμένα ζητήματα παραμένει ιδιαίτερα συντηρητικό – «συντηρητικότερο απ’ το Σύνταγμα του 1911»¹¹⁵. Αποκορύφωμα των νέων κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων αποτελεί ο νόμος 4229/1929 της κυβέρνησης Βενιζέλου, γνωστός ως «αδιώνυμο».

Μέσα στο κλίμα της επταετίας αυτής που συνοπτικά περιγράψαμε πιο πάνω, θα διαπιστώσουμε ότι παρατηρούνται μεταβολές και διαφοροποιήσεις στο θεσμό της επιθεώρησης.

Η πρώτη διαφοροποίηση ξεκινά με το νόμο 2857/1922¹¹⁶ λίγο πριν τα γεγονότα στο Μικρασιατικό μέτωπο. Με το νόμο αυτό εισάγεται ο θεσμός της μετεκπαίδευσης των δασκάλων στο Πανεπιστήμιο, το οποίο θα αποτελέσει στο εξής την “πηγή άντλησης” του επιθεωρητικού σώματος. Με τον τρόπο αυτό επιχειρείται και ο ιδεολογικός έλεγχος αυτών, αφού η ευθύνη της μετεκπαίδευσης ανατίθεται στη Φιλοσοφική Σχολή¹¹⁷. Στον ίδιο νόμο επίσης, θα σημειώσουμε την ρύθμιση, η οποία αφορά τη νέα αύξηση των εκπαιδευτικών περιφερειών (σε ενενήντα (90) κατά ανώτατο όριο), άρα και στην αύξηση του απαιτούμενου αριθμού των επιθεωρητών. Το 1925 έχουμε τους πρώτους διορισμούς δασκάλων σε θέσεις επιθεωρητών με μοναδικό «προσόν» την μετεκπαίδευσή τους στο Διδασκαλείο Αθηνών¹¹⁸. Δηλαδή το διάστημα από το 1925 έως το 1932, καταργείται η διαδικασία του διαγωνισμού για τους δημοδιδασκάλους (πάντα άρρενες), οι οποίοι επιθυμούν να γίνουν επιθεωρητές και η πρόσληψή τους γίνεται αποκλειστικά με κριτήριο την μετεκπαίδευσή τους. Το 1932, οι μετεκπαιδευθέντες προφανώς γιατί είναι αρκετοί αποφασίζεται η επαναφορά των διαγωνισμών, μόνο όμως γι’ αυτούς οι οποίοι πρώτα μετεκπαιδεύθηκαν.

¹¹⁴ Για μια ολοκληρωμένη θεώρηση των ζητημάτων αυτών βλ. Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση κτλ.*, ο.π., σ.129-131.

¹¹⁵ Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση...κτλ.*, ο.π., σ. 129.

¹¹⁶ Νόμος 2857/1922, «Περί προσόντων, διαβαθμίσεως και αποδοχών των Επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων», στο *ΦΕΚ 133/1-Αυγ-1922*.

¹¹⁷ Αποκαλυπτική των προθέσεων είναι η μελέτη του Ν. Εξαρχόπουλου, «Η μετεκπαίδευση των δημοδιδασκάλων εν τω Πανεπιστημίω», στο συλλογικό τόμο *Επετηρίς Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, 1932, έτος Α΄*, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήνα, 1932, σ. 17-34.

¹¹⁸ Σχετικά βλ. τον κατάλογο των διορισμένων επιθεωρητών στο Φύλος Σ., «Το χρονικό ενός θεσμού.. κτλ.», ο.π., σ.

Επιθεωρητές με βάση αυτό το Ν. 2857/1922 μπορούν να γίνουν: α) Οι πτυχιούχοι της Φιλοσοφικής Σχολής ή των Φυσικών και Μαθηματικών με αποδεδειγμένες σπουδές δύο ετών τουλάχιστον «εν τη Εσπερία» αλλά και με «ευδόκιμη» προϋπηρεσία σε δημοτικό σχολείο πέντε τουλάχιστον ετών. β) Οι πτυχιούχοι πάλι της πρώτης κατηγορίας που έχουν ταυτόχρονα και πτυχίο δασκάλου με βαθμό από «λίαν καλώς» και πάνω και ευδόκιμη προϋπηρεσία σε δημοτικό σχολείο τουλάχιστον οκτώ ετών, γ) Οι πτυχιούχοι δημοδιδάσκαλοι με προϋπηρεσία τουλάχιστον έξι ετών και παρακολούθηση στο ελληνικό Πανεπιστήμιο για μια διετία παιδαγωγικών μαθημάτων (=μετεκπαίδευση), αφού πρώτα πετύχουν σε σχετική γραπτή δοκιμασία, δ) Οι πτυχιούχοι δημοδιδάσκαλοι με τις ίδιες προϋποθέσεις όπως και στη (γ) περίπτωση αλλά με Παιδαγωγικές σπουδές σε ξένο πανεπιστήμιο και εξετάσεις σε ειδική επιτροπή του Υπουργείου που συστήνεται γι' αυτό το λόγο, και ε) όλοι οι προϋπηρετήσαντες ως μόνιμοι επιθεωρητές ή βοηθοί αυτών, οι οποίοι προέρχονταν από το σώμα των δημοδιδασκάλων και πήραν αυτή τη θέση κατόπιν επιτυχίας σε διαγωνισμό ή δοκιμασία όπως όριζαν οι σχετικοί νόμοι.

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι διαφοροποιούνται κάποια από τα κριτήρια επιλογής των επιθεωρητών. Τώρα η μετεκπαίδευση, που μόλις έχει εισαχθεί, προβάλλει ως μονόδρομος για την πλειοψηφία των δημοδιδασκάλων, οι οποίοι δεν έχουν άλλες σπουδές και επιθυμούν να γίνουν επιθεωρητές. Οι θέσεις των εκπαιδευτικών, οι οποίοι δικαιούνται κάθε χρόνο εκπαιδευτική άδεια λόγω σπουδών αυξάνονται από 30 που ήταν στο προηγούμενο νομοθέτημα σε 70 με το νέο αυτό νόμο. Επίσης, ορίζεται ότι οι υπάρχοντες επιθεωρητές επανακρίνονται και διατηρούνται στις θέσεις τους, εκτός εάν το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο «εξετάζον τον καθ' όλου υπηρεσιακόν αυτών βίον και την περί το έργον αυτών ευδοκίμησιν προβή δι' ητιολογημένης πράξεώς του εις απόφασιν απολύσεως εκ της θέσεως του Επιθεωρητού».¹¹⁹ Τέλος, στο σχετικό νομοθέτημα, ορίζονται οι διαδικασίες δοκιμασίας για τους επιθεωρητές, οι οποίοι είχαν διοριστεί ως επιθεωρητές χωρίς διαγωνισμό, προκειμένου να μονιμοποιηθούν.

Μια άλλη ρύθμιση του Νόμου 2857/1922 αφορά τα Παιδαγωγικά συνέδρια τα οποία αναλαμβάνουν οι επιθεωρητές, όπου τώρα -εκτός από αυτά που γίνονταν για τους δασκάλους των δημοτικών σχολείων- θα πραγματοποιούνται και ξεχωριστά για διευθυντές πολυτάξιων σχολείων, ανά διετία. Ο συγκεκριμένος νόμος κάνει ιδιαίτερη

¹¹⁹ Νόμος 2857/1922, άρθρο 4 παρ.1., στο ίδιο ο.π.

αναφορά¹²⁰ στις ευθύνες του επιθεωρητή κατά την επίσκεψή του στα σχολεία, ορίζοντας: α) την πιστή τήρηση του βιβλίου επιθεωρήσεως «εν ω μετά πάσαν επίσκεψιν σημειούται υπό του επιθεωρητού ο χρόνος επισκέψεως και αι κυριώτεραι αυτού κατά ταύτην παρατηρήσεις. Αι παρατηρήσεις αύται υπογράφονται αυθημερόν υπό του Επιθεωρητού» και β) «Επιθεωρητής μη επισκεφθείς τουλάχιστον δις του έτους πάντα τα σχολεία της περιφέρειάς του τιμωρείται μετ' απολογία και απόφασιν του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου δια προστίμου 300 μέχρις 800 δραχμών»¹²⁰. Στον ίδιο νόμο, τέλος, ορίζεται ότι βοηθοί επιθεωρητών γίνονται μόνο «άρρηνες δημοδιδάσκαλοι» και επιλέγονται αυτοί των πολυτάξιων σχολείων της έδρας του επιθεωρητή¹²¹.

Η «επαναστατική επιτροπή» Πλαστήρα – Γονατά που ανέλαβε μετά τα γεγονότα της Μικρασιατικής καταστροφής επιχειρεί με επιμέρους παρεμβάσεις να επαναφέρει στα ζητήματα της διοίκησης και εποπτείας της δημοτικής εκπαίδευσης την προ του 1920 κατάσταση (π.χ επαναφορά των δημοσίων υπαλλήλων, οι οποίοι εκδιώχθηκαν από την προηγούμενη κυβέρνηση και τροποποίηση εκπαιδευτικών νόμων για τα ζητήματα μισθών και προαγωγών των εκπαιδευτικών¹²² κ.α.). Στην εκπαιδευτική ιεραρχία επανέρχονται οι ομιλικοί δημοτικιστές: Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης.

Με άλλο Νομοθετικό Διάταγμα ορίζεται ότι οι προσωρινοί επιθεωρητές των νέων χωρών και της Θράκης, μπορούν να διορισθούν μόνιμοι «μετά γνώμην του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου περί της ικανότητος και της εν τω έργω του επιθεωρητού ευδοκιμήσεως αυτών»¹²³. Για τους υπόλοιπους ίσχυαν οι διαγωνισμοί, όπως όριζαν οι σχετικοί νόμοι. Είναι φανερό πως οι διαφορετικές διαδικασίες διορισμού επιθεωρητών για τις Νέες Χώρες σχετίζονται με την προτεραιότητα που έχει για την κρατική εξουσία η συγκρότηση σώματος επιθεωρητών σε αυτές.

Το 1924, στην κυβέρνηση Παπαναστασίου και με Πρόεδρο της Δημοκρατίας τον Π. Κουντουριώτη, γίνεται τροποποίηση στα προσόντα των ανώτερων εποπτών

¹²⁰ Νόμος 2857/1922, άρθρο 7 παρ.2., στο ίδιο ο.π.

¹²¹ Νόμος 2857/1922, άρθρο 10, παρ.2, στο ίδιο, ο.π.

¹²² Νομοθετικά Διατάγματα της 9^{ης} Νοε.1922, στο ΦΕΚ 236/ 16-Νοε.-1922, τεύχ.Α', της 30^{ης} Νοε.1922, της 10^{ης} Δεκ.1922 και της 24- Αυγ.1923 στο ΦΕΚ 242/29-Αυγ.-192, τεύχ.Α'.

¹²³ Νομοθετικό Διάταγμα της 23^{ης} Ιαν.1923, στο ΦΕΚ33/30-Ιαν-192, τεύχ.Α'.

της δημόσιας εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα με το Ν.3181/1924¹²⁴ οι θέσεις των ανωτέρων εποπτών ορίζονται τώρα μέχρι τέσσερις. Διορίζονται με το βαθμό του διευθυντή πρώτης τάξης και μετά δύο χρόνια προάγονται, με πρόταση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, στο βαθμό του εκπαιδευτικού συμβούλου. Ανώτεροι επόπτες προστίθεται ότι μπορούν να γίνουν και οι διδάκτορες της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου, «έχοντες δεκαετή εκπαιδευτική υπηρεσία και διετείς τουλάχιστον παιδαγωγικά σπουδές εν Εσπερία»¹²⁵. Η εξέλιξη όμως ήταν διαφορετική. Με το Ν.Δ. της 30^{ης} Μαρτίου του 1925 οι θέσεις των ανώτερων εποπτών καταργούνται οριστικά «για λόγους οικονομίας».

Η πολιτική αστάθεια που ακολούθησε με τις διδακτορίες των Πάγκαλου και Κονδύλη, επηρέασε επίσης την επιθεώρηση. Οι παλινωδίες πάνω στα ζητήματα της διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης, ως κύριο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου, συνιστούν ουσιαστικά διαδικασίες οργάνωσης και αποδιοργάνωσης των λειτουργιών και των μορφών των κρατικών υπηρεσιών. Οι αλλαγές αυτές τείνουν όμως, παρά τη φαινομενική αντίθεσή τους, στη νομιμοποίηση και αποδοχή του ρόλου των κρατικών μηχανισμών. Μία από τις πρώτες κινήσεις του Πάγκαλου, μετά την ανάληψη της εξουσίας (1925), ήταν η έκδοση Συντακτικής Απόφασης με την οποία: «παύει η λειτουργία των παρ' Υπουργείois ή άλλois έμμισθοis δημοσίαις υπηρεσίαις διοικητικών ή υπηρεσιακών συμβουλίων ή επιτροπών πάσης φύσεως, εν οis και του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου»¹²⁶. Το υπάρχον εκπαιδευτικό συμβούλιο και τα ήδη λειτουργούντα περιφερειακά εποπτικά συμβούλια καταργούνται. Η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων επίσης αναστέλλεται. Με επόμενο νομοθετικό διάταγμα προχώρησε στη σύσταση νέου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου¹²⁷. Στο πρώτο του άρθρο θα δούμε να επαναλαμβάνεται ότι την εποπτεία και τη διοίκηση της Δημοτικής και Μέσης εκπαίδευσης ασκεί ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών κτλ, «δια του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, των Εποπτικών Συμβουλίων και Επιθεωρητών και

¹²⁴ Νόμος 3181/1924, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του άρθρου 13 του νόμου 1242 περί ανωτέρων εποπτών της Δημοτικής Εκπαίδευσως», στο *ΦΕΚ* 186/7-Αυγ. 1924, τεύχ.Α'.

¹²⁵ Άρθρο 2 παρ.2 του Ν.3181/1924, ο.π..

¹²⁶ Συντακτική Απόφαση «Περί καταργήσεως των Διοικητικών και υπηρεσιακών Συμβουλίων και Επιτροπών των διαφόρων Υπουργείων και του Ανωτάτου Συμβουλίου», στο *ΦΕΚ* 7/9- Ιαν- 1926, τευχ. Α'.

¹²⁷ Ν.Δ. της 18^{ης} Φεβ 1926, στο *ΦΕΚ* 64/19-Φεβ-1926, τεύχ.Α'.

Διευθυντῶν των σχολείων»¹²⁸. Η αναγκαιότητα μιας ορισμένης ιεραρχίας των φορέων άσκησης επιθεωρητικού ελέγχου δεν τίθεται σε αμφισβήτηση. Οι διαφοροποιήσεις αφορούν τη σύνθεση και την προέλευση των οργάνων, δηλαδή τον έλεγχο των ανώτερων μορφών εποπτείας από την κρατική εξουσία.

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο αποτελείται τώρα από οκτώ (8) μέλη, από τα οποία τα δύο είναι καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής και της Σχολής της Φυσικομαθηματικής, από το διευθυντή του Διδασκαλείου της Μέσης Εκπαίδευσης, από τρεις διευθυντές ή υποδιευθυντές διδασκαλείων της μέσης ή δημοτικής εκπαίδευσης ή καθηγητές των παιδαγωγικών, πτυχιούχων της Φιλοσοφικής ή της Φυσικομαθηματικής Σχολής και δύο πτυχιούχους των ανωτέρων σχολών που διατέλεσαν ή διατελούν Γενικοί επιθεωρητές ή Γυμνασιάρχες ή Διευθυντές Πρακτικού Λυκείου. Όλα τα μέλη διορίζονται με τριετή θητεία (δεν είναι δηλαδή μόνιμοι όπως ίσχυε πριν). Πρόεδρος σε αυτό το συμβούλιο ανέλαβε ο Ν. Εξαρχόπουλος –καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής. Οι τακτικές συνεδριάσεις του γίνονται δύο φορές την εβδομάδα και οι έκτακτες όποτε κληθούν από τον υπουργό ή το πρόεδρο του συμβουλίου. Οι τομείς αρμοδιοτήτων του δεν διαφοροποιούνται ως προς αυτές του προηγούμενου συμβουλίου (Ν.1242/1919). Μια επιμέρους διαφοροποίηση αφορά τη δυνατότητα, η οποία δίνεται στον υπουργό να αποφασίζει ο ίδιος σε περιπτώσεις πειθαρχικής τιμωρίας, μετάθεσης για υπηρεσιακούς λόγους ή επιβολής προστίμων γενικών επιθεωρητών, επιθεωρητών δημοτικής εκπαίδευσης, προσωπικού των διδασκαλείων ή και απλών δασκάλων, καθώς επίσης να καταλήγει σε όποια απόφαση νομίζει αυτός, είτε της μειοψηφίας είτε της πλειοψηφίας του συμβουλίου. Το εκπαιδευτικό συμβούλιο καλείται να καταρτίσει πίνακες γενικών επιθεωρητών, επιθεωρητών και εκπαιδευτικών «οίτινες λόγω εφαρμογής των οικονομίων πλεονάζουσι»¹²⁹.

Μέσα σε ένα κλίμα γενικευμένης λιτότητας που προσπάθησε να εφαρμόσει η δικτατορία Πάγκαλου, σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση, εκδίδεται νέο νομοθετικό διάταγμα με το οποίο καταργούνται πέντε θέσεις γενικών επιθεωρητών φιλολόγων, μία μαθηματικών και μία φυσικών. Καταργούνται επίσης επτά θέσεις καθηγητών στο

¹²⁸ Στο ίδιο ο.π.

¹²⁹ Προσωρινή διάταξη στο Ν.Δ. της 18^{ης} Φεβ 1926 ,ο.π.

Διδασκαλείο Μέσης εκπαίδευσης, το τεχνικό διδασκαλείο και την Παιδαγωγική Ακαδημία (παράλληλα το Μαράσλειο Διδασκαλείο συνεχίζει να λειτουργεί)¹³⁰

- Με άλλο Ν.Δ. το «Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως» μετονομάστηκε σε «Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων»¹³¹, ενώ ορίζονται αναλυτικά τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες των υπαλλήλων και υπηρεσιών του Υπουργείου.

Η κυβέρνηση Παγκάλου, συνεχίζοντας τις εκπαιδευτικές της παρεμβάσεις, εκδίδει επίσης σειρά νομοθετικών διαταγμάτων τα οποία αφορούν: α) μέτρα για την υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών στο δημοτικό σχολείο¹³², β) τα διδακτικά

¹³⁰ Σχετικά βλ. Ν.Δ. της 10^{ης} Μαρ. 1926, στο ΦΕΚ 94/17-Μαρ.-1926, τεύχ.Α'. Στα δε σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης γίνονται συντμήσεις τμημάτων και περικόπτονται μισθοί του υπηρετικού προσωπικού και επιδόματα (π.χ. έξοδα γραφείου) στους γενικούς επιθεωρητές. Στη μέση εκπαίδευση μάλιστα αναφέρεται διάταξη (άρθρο 8 του συγκεκριμένου Ν.Δ), με βάση την οποία: «δύνата να επιτραπή η ανάθεσις επιθεωρήσεως των σχολείων εις ειδικά πρόσωπα, λαμβανόμενα εκ των διατελούντων εν υπηρεσία». Το Ν.Δ. καταργείται κι αντικαθίσταται με νεώτερο μετά ένα μήνα Ν.Δ. της 24 Απρ. 1926, στο ΦΕΚ 144/5-Μαΐου-1926, τεύχ.Α', όταν πια εκτός από πρόεδρος της κυβέρνησης ο Πάγκαλος αναλαμβάνει και Πρόεδρος της Δημοκρατίας (αντί του Κουντουριώτη). Δεν υπάρχουν σημαντικές τροποποιήσεις σε σχέση με το αρχικό. Οι διαφοροποιήσεις αφορούν τον αριθμό των καταργημένων θέσεων των γενικών επιθεωρητών (τελικά με νεώτερο Ν.Δ., καταργούνται τρεις θέσεις και όχι οι δύο άλλες θέσεις των φυσικών και μαθηματικών), ενώ μέσα στο ίδιο κλίμα περιορισμού των εξόδων αναστέλλεται η περικοπή των εξόδων των γενικών επιθεωρητών αλλά περικόπτονται τα επιδόματα των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσης (π.χ. επίδομα ενοικίου και περιορισμός των γραφικών εξόδων). Άλλες τροποποιήσεις του Ν.Δ. αφορούν: α) την κατάργηση μερικών περιφερειακών μονοτάξιων διδασκαλείων, καθώς επίσης και η θέση του «Διευθυντού των Προτύπων εν τω εν Αθήναις Μαράσλειω Διδασκαλείω» Η διάταξη αυτή αφορά τα μονοτάξια διδασκαλεία των Χανίων, Μυτιλήνης και Σπάρτης, σχετικά βλ. το άρθρο 14 του Ν.Δ. της 24 Απρ. 1926, ο.π., β) τον περιορισμό των επιθεωρητών των μουσουλμανικών σχολείων Θράκης (από δύο σε μία θέση) και την σύμπτυξη των τριών εκπαιδευτικών περιφερειών της Αθήνας- Πειραιά σε δύο. Σχετικά βλ. Άρθρο 17 του ίδιου Ν.Δ., και γ) την κατάργηση δέκα θέσεων επιθεωρητών με κριτήρια: 1) την υπέρβαση του ορίου ηλικίας (άνω των 65 ετών), 2) την έλλειψη διαγωνισμού προσωρινά διορισθέντων και 3) την αξιολόγηση των «κριθησομένων αδοκίμων». Σχετικά βλ. Άρθρο 17, στο ίδιο Ν.Δ. ο.π. Με το Ν.Δ. /2-Ιουν-1926 η διάταξη αυτή τροποποιείται ως εξής: «Εκ των νυν υπαρχουσών θέσεων επιθεωρητών δημοτικής εκπαίδευσεως εκκενούνται προσωρινώς δέκα θέσεις δι' απομακρύνσεως: 1) των υπερβάντων το εξηκοστό πέμπτον έτος της ηλικίας, και 2) των κριθησομένων αδοκίμων εκ των άνευ διαγωνισμού προσωρινώς διορισθέντων και μονιμοποιηθέντων, ως και των λοιπών επιθεωρητών». Σχετικά βλ. ΦΕΚ 198/15-Ιουν-1926, τεύχ.Α'.

¹³¹ Ν.Δ. της 24^{ης} Απρ. 1926, στο ΦΕΚ 140/29-Απρ.-1926, τεύχ.Α'.

¹³² Ν.Δ. της 5^{ης} Μαΐου 1926, στο ΦΕΚ 145/7- Μαΐου-1926, τεύχ.Α'.

βιβλία^{133*}, γ) την κατάργηση της Παιδαγωγικής Ακαδημίας και των ελληνικών σχολείων¹³⁴ δ) τη διαβάθμιση των δασκάλων¹³⁵. Με αυτό το Ν.Δ. ορίζονται τα μισθολογικά κλιμάκια των εκπαιδευτικών και ο τρόπος προαγωγής τους¹³⁶. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η «ειδική έκθεση» του οικείου επιθεωρητή έχει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη- προαγωγή του εκπαιδευτικού από την μια κατηγορία στην άλλη. Εξάλλου όπως ρητά αναφέρεται: «Επιθεωρηταί παραλείποντες ή παραμελούντες την έγκαιρον υποβολήν των σχετικών εκθέσεων ..... τιμωρούνται δι' αποφάσεως του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου δια προσωρινής απολύσεως μέχρις έξι μηνών»¹³⁷. Η τακτική πρόσθετου επιμίσθιου για τους υπηρετούντες εκπαιδευτικούς στις Νέες Χώρες εξακολουθεί να υφίσταται¹³⁸, και

¹³³ «Συνίσταται κριτική επιτροπεία αποτελουμένη, εκ του καθηγητού της Παιδαγωγικής εν τω Πανεπιστημίω ως προέδρου, εκ δύο εκπαιδευτικών συμβούλων, εκ δύο διευθυντών ή υποδιευθυντών των εν Κράτει διδασκαλείων ή καθηγητών παιδαγωγικών μαθημάτων, εξ ενός επιθεωρητού της δημοτικής εκπαίδευσως και ενός διευθυντού ή διδασκάλου πολυτάξιου δημοτικού σχολείου» (άρθρο 3). Επίσης, επανέρχεται η διάρκεια ισχύος μιας έγκρισης για κάθε βιβλίο στα 3 χρόνια και τέλος στις μεταβατικές διατάξεις ορίζεται πως «Η εισαγωγή και χρήσις των ήδη εγκεκριμένων αναγνωστικών βιβλίων των τεσσάρων κατωτέρων του δημοτικού σχολείου ως και πάντων των βοηθητικών αυτού δεν επιτρέπεται από του προσεχούς σχολικού έτους, οι δε συγγραφείς ή εκδοχείς των δικαιωμάτων αυτών ουδέν δικαίωμα αποζημιώσεως δια την απαγόρευσιν ταύτην έχουσιν». (άρθρο 12) Σχετικά βλ. το Ν.Δ. της 5^{ης} Μαΐου 1926, στο ΦΕΚ 145/7- Μαΐου-1926, τεύχ.Α'.

¹³⁴ Σχετικά βλ. Ν.Δ. της 24^{ης} Απριλίου 1926, άρθρο 12, στο ΦΕΚ 140/29- Απριλίου 1926, τεύχ. Α'.

¹³⁵ Δημιουργούνται έξι κατηγορίες δημοδιδασκάλων και των δύο φύλων, διάταξη η οποία θα παραμείνει για όλο το επόμενο διάστημα σε ισχύ. Συγκεκριμένα οι υποδιδάσκαλοι καταλαμβάνουν τις τρεις πρώτες, κατώτερες, κατηγορίες και οι δημοδιδάσκαλοι τις επόμενες, τρεις ανώτερες, στο Ν.Δ. της 21^{ης} Απρ. 1926, στο ΦΕΚ 204/18 -Ιουν.-1926, τεύχ.Α'.

¹³⁶ Η διαφοροποίηση σε ότι αφορά τις προαγωγές σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο είναι εμφανής. Συγκεκριμένα, παραμένει η διάταξη με βάση την οποία η προαγωγή των εκπαιδευτικών από τη μία βαθμίδα στην επόμενη να γίνεται με αρχαιότητα και κατόπιν σχετικής απόφασης του οικείου εποπτικού συμβουλίου, όμως για να πραγματοποιηθεί τώρα προαγωγή από την 4^η στην 5^η και 6^η αντίστοιχα βαθμίδα (οι ανώτερες θέσεις της διαβάθμισης, στις οποίες υπάγονται οι δημοδιδάσκαλοι) απαιτείται μια σειρά ενέργειες όπως, ειδική έκθεση του επιθεωρητή, πρόταση κατόπιν του επιθεωρητή στο εποπτικό συμβούλιο και τέλος απόφαση του εποπτικού συμβουλίου. Για την προαγωγή από την 3^η στην 4^η βαθμίδα δίνεται η δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς μετά «εισιτήριοι δοκιμασίαν» να πάρουν ένα χρόνο άδεια και να μετεκπαιδευτούν σε μονοτάξιο διδασκαλείο και να προάγονται όπως οι δημοδιδάσκαλοι. Σχετικά βλ. άρθρο 3, του Ν.Δ. της 21^{ης} Απρ.1926, ο.π.

¹³⁷ Άρθρο 5 του Ν.Δ. της 21^{ης} Απρ.1926, ο.π.

¹³⁸ Άρθρο 8 του Ν.Δ. της 21^{ης} Απρ.1926, ο.π.

τέλος ε) τη λήψη μέτρων (συγκρότηση «εννεαμελούς επιτροπείας υπό του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου» -όργανο το οποίο θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε, ως «παράρτημα» του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου) για την παρακολούθηση της δημοτικής εκπαίδευσης των ξενόφωνων πολιτών της Β. Ελλάδας.¹³⁹ Τα εποπτικά συμβούλια αναλαμβάνουν την ίδρυση, τον προβιβασμό, την κατάργηση ή τον υποβιβασμό των δημοτικών σχολείων και τη συγχώνευση ή διαίρεση τάξεων. Σε περιοχές που στην έδρα του εποπτικού συμβουλίου εδράζεται διδασκαλείο, το συμβούλιο τότε αναλαμβάνει το διορισμό, τη τιμωρία, την προαγωγή, και την απόλυση των δασκάλων των πρότυπων σχολείων, καθώς επίσης και τη μετάθεση αυτών. Σε αυτά τα συμβούλια συμμετέχει με δικαίωμα ψήφου και ο διευθυντής του διδασκαλείου.

Το 1925 όταν υπουργός Παιδείας ήταν ο Ι. Μανέτας και τμηματάρχης της δημοτικής εκπαίδευσης ο Κ. Σωτηρίου, εκδίδεται εγκύκλιος «περί παιδαγωγικών συνεδρίων», απευθυνόμενη προς τους επιθεωρητές¹⁴⁰. Το Υπουργείο Παιδείας έδινε ιδιαίτερη σημασία στην πραγματοποίηση τέτοιων συνεδρίων. Τα θεωρούσε τμήμα της ευρύτερης προσπάθειας που εκδηλωνόταν αυτή την εποχή για «την επιχειρούμενη αναγέννησιν της Ελληνικής παιδείας». Εντάσσονταν στον ευρύτερο σχεδιασμό της πολιτείας, ο οποίος περιελάμβανε «τα αναγκαία νομοθετικά και Διοικητικά μέτρα, την διδασκαλίαν των ειδικών μαθημάτων και την μετεκπαίδευσιν». Τα παιδαγωγικά συνέδρια, αναφέρεται στην εγκύκλιο, πως μπορούσαν να συνδυαστούν με την «μελέτη και βαθεία κατανόηση των εκδιδομένων παιδαγωγικών και ψυχολογικών έργων» Για τους λόγους αυτούς το υπουργείο παραγγέλλει στους επιθεωρητές: α) «να συγκαλούν επανειλημμένως τοπικά συνέδρια καθ' όλον το έτος και εις εκάστην περιοδείαν σας», β) «Ο κύριος σκοπός των συνεδρίων πρέπει να είναι αφ' ενός η έρευνα ειδικών σχολικών θεμάτων και αφ' ετέρου η ανάλυσις και ευρεία συζήτησις επιστημονικών παιδαγωγικών έργων, καθώς και παιδικών βιβλίων». Για να εξασφαλιστεί η συμμετοχή των δασκάλων, δινόταν η οδηγία «την ανάλυση εκάστου έργου να αναθέτετε εις δύο ή και τρεις ταυτοχρόνως εισηγητάς».

Από την συγκεκριμένη εγκύκλιο δε λείπουν αναφορές και στις συνέπειες που θα έχει η συμμετοχή των δασκάλων στα συνέδρια αυτά. Έτσι σημειώνεται πως: «Να θεωρηθῆ ως ἓν ἀπό τα κύρια στοιχεία διά την ευδόκιμον υπηρεσίαν των διδασκάλων

¹³⁹ Ν.Δ. της 31^{ης} Ιουλ. 1926, στο ΦΕΚ 262/2-Αυγ.-1926, τεύχ. Α'.

¹⁴⁰ Σχετικά βλ. για την συγκεκριμένη εγκύκλιο, στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 31, Αθήνα 1925, σ.7.

η καλή ανάλυσις, επιστημονικών έργων και η συμμετοχή εις την συζήτησιν. Οι ούτω ευδοκιμούντες διδάσκαλοι είνε ορθόν να προτιμώνται και δια την προαγωγήν και διά την καλύτεραν τοποθέτησίν των»¹⁴¹.

Τέλος, προτάθηκαν μια σειρά άλλα μέτρα υποστηρικτικά της προσπάθειας που επιθυμούσε το υπουργείο να καταβληθεί εκ μέρους των επιθεωρητών για την επιτυχία της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής πολιτικής. Τα μέτρα αυτά αφορούσαν: α) την καλλιέργεια στους μαθητές της αγάπης για το βιβλίο με «κατάλληλα από απόψεως ηλικίας και με ειδικόν περιεχόμενον παιδικά βιβλία», β) να αναλάβουν οι επιθεωρητές «την υποχρέωση το ταχύτερον, όλα τα ενδεικνύόμενα μέτρα διά να αποκτήση έκαστον σχολείον την Παιδαγωγικήν και παιδικήν βιβλιοθήκη του», με την κατάλληλη συνδρομή των σχολικών επιτροπών και γ) να εξαντλήσουν όλη τους τη δραστηριότητα, ως στοιχείο εξάλλου του «καλού επιθεωρητού» για «το διαφωτισμό και τη μόρφωση του διδακτικού προσωπικού»¹⁴².

Από το 1925 κι έπειτα, κάτω από το πρίσμα των πολιτικών εξελίξεων που παραθέσαμε, παρατηρήθηκε μια ακόμη οπισθοδρόμηση στην εφαρμογή της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Η προσπάθεια εισαγωγής της προοδευτικής αστικής αντίληψης για τη γνώση και το σχολείο ανακόπηκε πάλι από το συντηρητικό κομμάτι της αστικής τάξης, μέσω της δικτατορίας του Πάγκαλου. Αντιφατικές οδηγίες στο ζήτημα της συγγραφής των σχολικών βιβλίων σε σύντομα μεταξύ τους χρονικά διαστήματα, δημιούργησαν στη δημοτική εκπαίδευση αναστάτωση και αποπροσανατολισμό. Οι επιθεωρητές για άλλη μια φορά καλούνταν να μεσολαβήσουν ανάμεσα στην πολιτική εξουσία και το διδασκαλικό κόσμο, ώστε οι δεύτεροι να πειθαρχούν και εναρμονίζονται με τις κάθε φορά επιταγές της πρώτης.

Η ίδρυση της ΔΟΕ στα 1922, σηματοδότησε νέες σχέσεις μεταξύ του οργανωμένου κινήματος των εκπαιδευτικών και των επιθεωρητών. Ανάμεσα στους δύο αυτούς χώρους, το πρώτο διάστημα, υπήρχε θα λέγαμε αμοιβαία αποδοχή. Η ΔΟΕ αποδέχεται την παρουσία τους και εκτιμά ότι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση. Επισημαίνει την προέλευση των επιθεωρητών από τα «σπλάχνα» της δημοτικής εκπαίδευσης και τους θεωρεί κομμάτι της ευρύτερης οικογένειας των δασκάλων. Στο «Διδασκαλικό Βήμα», επίσημο δημοσιογραφικό όργανο της ΔΟΕ, θα δημοσιεύονται ενέργειες επιθεωρητών, οι οποίες αποδείκνυαν ότι υπήρχε στενή

¹⁴¹ Στην ίδια εγκύκλιο, ο.π.

¹⁴² Στην ίδια εγκύκλιο, ο.π.

συνεργασία μεταξύ δασκάλων και επιθεωρητών, αναγνώριση του έργου του δασκάλου και σε ορισμένες περιπτώσεις δικαίωση του ρόλου των επιθεωρητών. Από τη δική τους μεριά οι επιθεωρητές, τους βλέπουμε να επικοινωνούν με την ομοσπονδία και το Διδασκαλικό Βήμα, το οποίο τους δίνει χώρο να εκφραστούν, να τιμήσουν δασκάλους, να προτείνουν μέτρα βελτίωσης της εκπαίδευσης, να παρουσιάσουν τα βασικά σημεία του περιεχομένου ενός παιδαγωγικού συνεδρίου κ.α. Έπειτα όμως από λίγο διάστημα παρατηρούμε ότι σε «ατοπήματα» ή «υπερβολές» επιθεωρητών κατά την άσκηση του επιθεωρητικού τους έργου η ΔΟΕ τους κρίνει και μάλιστα αυστηρά. Μέσα από τις στήλες του περιοδικού, δεν θα διστάσει να εγκαλεί επιθεωρητές για τη στάση τους στα ζητήματα της εκπαίδευσης και ιδιαίτερα στον τρόπο αντιμετώπισης των εκπαιδευτικών εάν εκτιμά ότι αδικούνται¹⁴³. Στο διάστημα 1922-1929 ο κώδικας επικοινωνίας μεταξύ τους δεν θα αναιρεθεί, θα υπάρχει όμως μια επιφυλακτικότητα.

Η πολιτική κατάσταση που δημιουργήθηκε την περίοδο 1924-1925, η οποία αποδίδεται στην σχετική βιβλιογραφία με τον όρο «ασταθής δημοκρατία»¹⁴⁴, δημιούργησε νέα δεδομένα στην διοίκηση της εκπαίδευσης. Το ζήτημα αυτό, στο

---

¹⁴³ Το Διδασκαλικό Βήμα σχολιάζει συχνά τέτοιες καταστάσεις. Για παράδειγμα διαβάζουμε στις στήλες του: «Ο επαινούμενος ικανοποιείται, διότι βλέπει ν' αναγνωρίζεται η υπηρεσία, που προσφέρει. Αλλά και ο επαιών αποδεικνύεται ως ικανός εις την διάγνωσιν της καλής και φιλοτίμου εργασίας. Τοιουτοτρόπως οι έπαινοι έχουν αξίαν, όχι μόνον δι' εκείνους που λαμβάνουν, αλλά και δι' εκείνους που τους δίνουν. Εν τούτοις, την αλήθειαν αυτήν παρεγνώρισαν, ατυχώς οι Επιθεωρηταί μας και δι' αυτό το «Δ.Βήμα» σπανιώτατα ευρίσκεται εις την ευχάριστον θέσιν να αναγράφη εις τας στήλας του ενεργείας των τοιαύτας. Επειδή πιστεύομεν ότι δεν υπάρχουν μόνον εις την περιφέρειαν Καλαβρύτων οι φιλότιμοι και ενθουσιώδεις δημοδιδάσκαλοι ούτε πάλιν ότι μόνον ο κ. Παναγόπουλος είναι εκ των επιθεωρητών ο ικανός να εκτιμά την αξίαν επαινου εργασίαν, .. αναμένομεν από τους επιθεωρητάς μας να δώσουν μεγαλυτέραν σημασίαν εις τους επαινους που απονέμουν, μη λησμονούντες, ότι το «Δ. Βήμα» είνε πάντοτε πρόθυμον να δημοσιεύη πάσαν ενέργειά των, δια της οποίας εξυπηρετείται το συμφέρον της Εκπαιδύσεως». Άλλο σχόλιο αναφέρει: «Και επειδή ο λόγος περί Επιθεωρητών, θα ηθέλαμεν να υπενθυμίσωμεν εις μερικούς εξ αυτών ότι, αν οι σχέσεις των με το δημοσιογραφικόν όργανον της Ομοσπονδίας μας ήταν ολίγον στενώτεροι και μάλλον εγκάρδιοι, ασφαλώς θα ήτο δυνατόν να προληφθούν αι διάφοροι θλιβερότητες εκ μέρους μερικών ανθρωπαρίων της περιφέρειάς των, τα οποία δεν εδίστασαν προχθές ακόμη να τους συκοφαντήσουν εις την υπηρεσίαν του υπουργείου και να ζητήσουν την κεφαλήν των επί πίνακι», στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 94, Αθήνα, 1926, σ.2.

¹⁴⁴ Σχετικά με τον όρο αυτό βλ. Χατζηιωσήφ. Χ., «Κοινοβούλιο και Δικτατορία», στο *Ιστορία της Ελλάδας στον 20' αιώνα, Τόμος Β2 (1922-1940 Ο Μεσοπόλεμος)*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003 σ. 73.

βαθμό πδν του αναλογούσε, επηρέαζε τις προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής πάνω στη μορφή και το περιεχόμενο της επιθεώρησης και έμμεσα τους στόχους του σχολείου. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι όλο το προηγούμενο διάστημα, η ΔΟΕ επιχειρούσε με συνεχείς παρεμβάσεις της να διεκδικήσει τη συμμετοχή των δασκάλων στα όργανα διοίκησης της εκπαίδευσης¹⁴⁵.

Οι διεκδικήσεις της ΔΟΕ στα ζητήματα διοίκησης της εκπαίδευσης (εισαγωγή αιρετών εκπροσώπων στη διοίκηση), αντιμετωπίστηκαν από τους επιθεωρητές σε γενικές γραμμές θετικά. Ταυτόχρονα την περίοδο αυτή (αρχές του 1925) σε θεσμικό επίπεδο έγιναν απόπειρες να ρυθμιστούν και ζητήματα διοίκησης της εκπαίδευσης με κύριο χαρακτηριστικό την εισαγωγή της αυτοδιοίκησης της εκπαίδευσης¹⁴⁶ και αποκέντρωσης αρμοδιοτήτων από τα κεντρικά όργανα σε περιφερειακές υπηρεσίες¹⁴⁷. Οι σχετικές συζητήσεις ανησύχησαν τους επιθεωρητές, οι οποίοι εκτίμησαν ότι εκχωρούνται θεσμικά τους δικαιώματα πάνω στα ζητήματα διοίκησης της εκπαίδευσης. Στο νέο τοπίο που έτεινε να διαμορφωθεί έκριναν πως θα έπρεπε να παρέμβουν. Ο Παπαγεωργίου σε σχετικό του άρθρο στο Διδασκαλικό Βήμα

¹⁴⁵ Από το 1925 η Διδασκαλική Ομοσπονδία (ΔΟΕ) ζητούσε την αλλαγή του τρόπου διοίκησης της εκπαίδευσης, διεκδικώντας συγκεκριμένα: «Μεταβολή του συστήματος διοίκησης της εκπαίδευσης ώστε αληθής αποκέντρωση και άμεσως συμμετοχή των λειτουργών της εκπαίδευσης να υφίσταται εις όλας τας βαθμίδας της εκπαιδευτικής ιεραρχίας». Σχετικά βλ. *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχη 30/7-Ιουν.-1925, 31/14-Ιουν.-1925 και 37/19-Ιουλ.-1925. Το 1926 η ΔΟΕ με ερωτήματα, τα οποία θέτει προς τους πολιτικούς ενόψει των επερχόμενων εκλογών, επαναλαμβάνει το ίδιο αίτημα και ταυτόχρονα προβάλλει αντίστοιχες προτάσεις των οργάνων των υπόλοιπων δημόσιων υπαλλήλων. Σχετικά βλ. *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχ. 99/ 10 –Οκτ.-1926, σ.3. Επίσης βλ. και στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχ. 98/3-Οκτ.-1926, σ.3 το ψήφισμα των δημοσίων υπαλλήλων Αθηνών και Πειραιώς. Η ιστορία με την ‘αυτοδιοίκηση’ της δημοτικής εκπαίδευσης πάει λίγο πιο πίσω και συγκεκριμένα το 1922 – εποχή επαναστατικής κυβέρνησης Πλαστήρα – Γονατά- όταν η ΔΟΕ ζητούσε για τη θέση του τμηματάρχη της δημοτικής εκπαίδευσης στο υπουργείο να καλυφθεί από έναν επιθεωρητή, δηλ. από τα “σπλάχνα της”. Ήδη από το 1^ο συνέδριο της ΔΟΕ (21 Φεβ.- 9 Μαρ. 1922), διατυπώθηκε για πρώτη φορά, από όσο γνωρίζουμε, η φράση ‘αυτοδιοίκηση του Κλάδου’ σε αντιδιαστολή με την ‘ετεροδιοίκησή του’ κυρίως από τους καθηγητές της Μέσης εκπαίδευσης. Σχετικά βλ. Αθανασιάδης Θ., *Η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας στο Μεσοπόλεμο, (Η ίδρυση και η πορεία της)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999, σ.242-243.

¹⁴⁶ Την εποχή αυτή επιχειρείται να συγκροτηθεί ξεχωριστό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο στην Β. Ελλάδα με έδρα τη Θεσσαλονίκη.

¹⁴⁷ Για παράδειγμα βλ. το σχετικό Ν.Δ. της 26^{ης} Ιανουαρίου 1925 «Περί καθορισμού της δικαιοδοσίας των γενικών διοικητών», όπως δημοσιεύεται στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 13, Αθήναι, 1 Φεβρουαρίου 1925, σ 2.

εκφράζει τις ανησυχίες του για το μέλλον της επιθεώρησης, υπερασπιζόμενος τις ρυθμίσεις και το πνεύμα του Ν. 240, χωρίς να αρνείται προοπτικά την εκπροσώπηση των δασκάλων στα όργανα διοίκησης¹⁴⁸.

Η δικτατορία όμως του Πάγκαλου το αμέσως επόμενο διάστημα σταματά κάθε απόπειρα για άλλη συζήτηση πάνω σε αυτό το θέμα.

Στην περίοδο της δικτατορίας του Πάγκαλου διαδραματίστηκαν τα γεγονότα στο Μαράσλειο, γνωστά ως «Μαρασλειακά» (1925). Συνέπεια αυτών ήταν να απολυθούν 4 καθηγητές του διδασκαλείου. Επίσης κατά τη διάρκεια αυτής της δικτατορίας έγινε η απόλυση των ανώτερων εποπτών, ενώ τα μέλη του εκπαιδευτικού συμβουλίου άλλαξαν με σκοπό να διορισθούν άλλα προσκείμενα στις αντιλήψεις των συντηρητικών.

Στο τέλος του καλοκαιριού του 1926, ο Κονδύλης - βενιζελικός ακόμα- ανατρέπει τον Πάγκαλο κι αναλαμβάνει κι αυτός δικτατορικά, τη διακυβέρνηση. Επαναφέρει τον Π. Κουντουριώτη στη θέση της Προεδρίας κι ένα από τα πρώτα μέτρα της νέας κυβέρνησης είναι να καταργηθεί το Ν.Δ. της 5^{ης} Μαΐου «περί των διδακτικών βιβλίων»¹⁴⁹ και να ισχύσουν τα αναγνωστικά και οι άλλες σχετικές διατάξεις του Ν.1332/1919. Στη συνέχεια με νέο Ν.Δ.¹⁵⁰, τροποποιείται το προηγούμενο της 24^{ης} Απρ. «Περί μετονομασίας του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών κτλ.» με το οποίο ανασυστήνονται θέσεις, οι οποίες είχαν καταργηθεί και δημιουργούνται νέες διευθύνσεις (η νέα ονομασία όμως του υπουργείου θα παραμείνει). Επαναφέρονται επίσης οι τρεις καταργημένες θέσεις των γενικών επιθεωρητών¹⁵¹.

Η αμέσως επόμενη κίνηση ήταν να ανασυσταθεί με Ν.Δ.¹⁵² το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και τα Εποπτικά Συμβούλια με βάση τα ισχύοντα του νόμου 1242/1919. Παράλληλα, τροποποιείται η σύνθεση του νέου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, όπου τώρα αποτελείται από έντεκα (11) μέλη από τα οποία, τα επτά (7) είναι μόνιμα, ενώ τα άλλα τέσσερα (4) είναι αιρετά. Το οργανωμένο κίνημα των εκπαιδευτικών και των δύο βαθμίδων (ΔΟΕ και ΟΛΜΕ) κατακτά για πρώτη φορά την εκπροσώπησή του στα

¹⁴⁸ Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., «Η δήθεν εκπαιδευτική αποκέντρωση», στο *Διδακταλικό Βήμα*, τεύχος 15, Αθήναι, 15 Φεβρουαρίου 1925, σ. 5

¹⁴⁹ Ν.Δ. της 2 Σεπ. 1926, στο *ΦΕΚ 290/ 2-Σεπ.- 1926*, τεύχ. Α'.

¹⁵⁰ Ν.Δ. της 3^{ης} Σεπ. 1926, στο *ΦΕΚ 292/3- Σεπ.-1926*, τεύχ.Α'.

¹⁵¹ Ν.Δ. της 15^{ης} Σεπ. 1926, στο *ΦΕΚ 307/15-Σεπ.-1926*, τεύχ.Α'.

¹⁵² Ν.Δ. της 17^{ης} Σεπ. 1926, στο *ΦΕΚ 315/ 18- Σεπ.-1926*, τεύχ. Α'.

όργανα διοίκησης της εκπαίδευσης. Από τα τέσσερα αιρετά μέλη, τα δύο προέρχονται από το διδακτικό προσωπικό της δημοτικής εκπαίδευσης και εκλέγονται από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς και τα άλλα δύο από το διδακτικό προσωπικό αντίστοιχα της μέσης με ανάλογες διαδικασίες εκλογής. Επίσης εκλέγονται και από δύο αναπληρωματικά μέλη. Η θητεία τους ήταν τριετής.

Όταν στα 1927, με βάση τη διάσπαση του Ε.Ο., γίνεται και η διάσπαση της ΔΟΕ, οι επιθεωρητές επέλεξαν την αποστασιοποίηση από την ενεργή εμπλοκή. Αυτό που τους ενδιέφερε κατά κύριο λόγο ήταν να εμφανιστούν υπερκομματικοί. Σχετική εγκύκλιος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου το αμέσως επόμενο διάστημα δεν αφήνει περιθώρια παρερμηνείας αυτής της τακτικής. Συγκεκριμένα η εγκύκλιος ανέφερε: «Οιαδήποτε ανάμιξις του Επιθεωρητού εις σωματειακάς υποθέσεις των δημοδιδασκάλων δέον επιμελώς να αποφεύγεται και προς χάριν του κύρους του αξιώματος υμών, αλλά και διότι η ανάμιξις της προϊστάμενης αρχής δημιουργεί προστριβάς ασύμφορους εις την υπηρεσίαν και την εκπαίδευσιν. Ενδεδειγμένη στάσις υμών δέον να είναι η αυστηρά ουδετερότης»¹⁵³. Η στάση των επιθεωρητών αποτελούσε με άλλα λόγια υλοποίηση των κυρίαρχων αντιλήψεων για το χαρακτήρα του κρατικού ελέγχου και των χαρακτηριστικών των στελεχών της εκπαίδευσης.

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας Κονδύλη εκδίδονται Ν.Δ. με τα οποία καθορίζονται: α) η διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις (Ε' και Στ') για τρεις ώρες εβδομαδιαίως¹⁵⁴, β) η σύσταση θέσης γενικού επιθεωρητή για τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια με εμπλοκή των επιθεωρητών της δημοτικής¹⁵⁵. Οι επιθεωρητές, με βάση το σχετικό Ν.Δ., μπορούν να διενεργούν την επιθεώρηση χωρίς την παρουσία του γενικού επιθεωρητή, για λογαριασμό του και γ) η ρύθμιση εκ νέου τρόπων χορηγίας εκπαιδευτικών αδειών των δημοδιδασκάλων για μετεκπαίδευση¹⁵⁶.

Τέλος, το 1926, γίνεται η επανεξέταση των «Μαρασλειακών» και εκδίδεται η αθωωτική απόφαση του αρεοπαγίτη Αντωνακάκη. Η οικονομική κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων οδηγεί στη κήρυξη απεργιακών κινητοποιήσεων. Η κυβέρνηση Κονδύλη αντιδρά και με Συντακτική Πράξη ορίζεται πως θα απολύονται οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίοι προτρέπουν σε απεργία καθώς και ότι θα διαλύονται τα

¹⁵³ Εγκύκλιος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, με υπογραφή του Ι. Σκουτερόπουλου αντιπρόεδρου του, δημοσιευμένη στο *Διδακταλικό Βήμα*, τ. 182, Αθήναι, 1928.

¹⁵⁴ Ν.Δ. της 9^{ης} Οκτ. 1926, στο *ΦΕΚ 360/13-Οκτ.-1926*, τεύχ. Α'.

¹⁵⁵ Ν.Δ. της 25^{ης} Οκτ. 1926, στο *ΦΕΚ 389/5-Νοε.-1926*, τεύχ. Α'.

¹⁵⁶ Ν.Δ. της 22^{ης} Νοε. 1926, στο *ΦΕΚ 418/26-Νοε.-1926*, τεύχ. Α'.

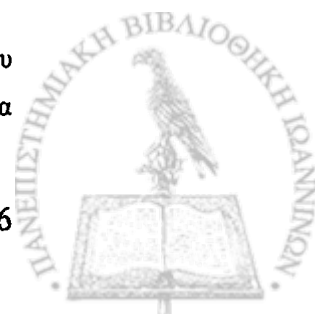
σωματείδ' ή οι ενώσεις «εάν εις ταύτα μετέχωσιν οι εν τω προηγουμένω εδαφίω αναφερόμενοι».¹⁵⁷

- Η οικουμενική κυβέρνηση που ακολούθησε μετά τις διδακτορίες και μέχρι τις εκλογές του 1928, οπότε ανάλαβε την κυβέρνηση πάλι ο Βενιζέλος, προχωρά κι αυτή σε παρεμβάσεις στην επιθεώρηση. Συγκεκριμένα υπάρχουν δύο νομοθετήματα, τα οποία τροποποιούν πλευρές της διοίκησης και του περιεχομένου της εκπαίδευσης. Είναι ο Νόμος 3436 του 1927 «Περί ανασυνθέσεως του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και των Εποπτικών Συμβουλίων»¹⁵⁸ και ο Νόμος 3438 του 1927 «Περί διδακτικών βιβλίων»¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Σ.Π. «Περί απολύσεως δημοσίων υπαλλήλων προτρεπόντων εις απεργίαν κτλ», στο *ΦΕΚ 357 / 11-10-1926*, τεύχ. Α'. Η Συνομοσπονδία των δημοσίων υπαλλήλων, η οποία είχε κηρύξει 24ωρη απεργία αναγκάστηκε, με τη δημοσίευση της συντακτικής πράξης, σε αναδίπλωση. Από σχετική ανακοίνωση της Διδακταλικής Ομοσπονδίας στο επίσημο έντυπό της διαβάζουμε: «Οι αντιπρόσωποι των ομοσπονδιών και των ανεξάρτητων σωματείων, έλαβον από κοινού μετά της Ε.Ε. της Συνομοσπονδίας των Δ. Υπαλλήλων την απόφασιν περί κηρύξεως 24ώρου Πανελλαδικής απεργίας διαμαρτυρίας γνωσθείσαν δια κοινού τηλεγραφήματος [...]. Η κυβέρνηση θορυβηθείσα εκ της αποφάσεως ταύτης, εξέδωκεν αυθημερόν συντακτικήν απόφασιν, δια της οποίας ηπειλει ότι θα απολύση τους απεργούντας υπαλλήλους και θα προβή εις την διάλυσιν των σωματείων των. Οι αντιπρόσωποι των υπαλληλικών οργανώσεων, συνελθόντες την επομένην εις συνεδρίασιν και μελετήσαντες την εν γένει κατάστασιν απεφάσισαν να αναβάλουν την εκτέλεσιν της ως άνω ληφθείσης αποφάσεως και εξέδωσαν ανακοινωθέν δημοσιευθέν εις τον Τύπον». Σχετικά βλ. *Διδακταλικό Βήμα*, τεύχ. 100, Αθήναι 17- Οκτ.-1926, σ.3.

¹⁵⁸ Με τον πρώτο νόμο (Ν. 3436) ορίζεται η σύνθεση του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Αυτό αποτελείται τώρα από δεκατέσσερα (14) μέλη, από τα οποία τα εννέα (9) είναι τακτικά, τα δύο (2) αιρετά και τα τρία (3) έκτακτα. Από τα αιρετά το ένα προέρχεται από τη δημοτική εκπαίδευση και το άλλο από τη μέση και εκλέγονται από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς των αντίστοιχων βαθμίδων. Για να είναι κάποιος όμως αιρετός θα πρέπει να έχει τα «απαιτούμενα» προσόντα δηλ., να είναι πτυχιούχος Διδακταλείου δημοτικής εκπαίδευσης και μετεκπαιδευμένος στο Πανεπιστήμιο ή δάσκαλος με δεκαετή προϋπηρεσία και με βαθμό τουλάχιστον του γραμματέως α' (δηλαδή δάσκαλος της πέμπτης κατηγορίας στις έξι που είχαν διαβαθμιστεί επί Πάγκαλου). Η θητεία τους είναι τώρα διετής. Τα τακτικά μέλη έχουν θητεία οκταετή και τα προσόντα επιλογής τους δεν διαφοροποιούνται από την προηγούμενη διάταξη. Δεν διαφοροποιούνται ούτε οι αρμοδιότητές τους, ενώ περιορίζεται η πειθαρχική εξουσία του Υπουργού σε σχέση με τη δυνατότητα που του έδινε η δικτατορία Πάγκαλου να τιμωρεί άσχετα με την απόφαση του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Στα εποπτικά συμβούλια επίσης παρατηρούμε να ισχύουν αυτά που διαμορφώθηκαν με το σχετικό νομοθετικό διάταγμα της κυβέρνησης Κονδύλη. Σχετικά βλ. Νόμος 3436/1927, στο *ΦΕΚ 307/23-Δεκ. 1927*, τεύχ. Α'.

¹⁵⁹ Με το νόμο Ν. 3438, «Περί διδακτικών βιβλίων», συστήνεται για τα βιβλία του δημοτικού σχολείου επιτροπεία αποτελούμενη από ένα καθηγητή του Πανεπιστημίου, δύο εκπαιδευτικούς συμβούλους, ένα

Σημαντικά γεγονότα της περιόδου αυτής, τα οποία επηρέασαν την επιθεώρηση, αποτέλεσαν οι διασπάσεις του Εκπαιδευτικού Ομίλου και της ΔΟΕ. Οι εξελίξεις στον Εκπαιδευτικό Όμιλο και τη ΔΟΕ σχετίζονται με την αντιπαράθεση σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο ανάμεσα στις αστικές δυνάμεις και την αριστερά. Οι εξελίξεις, στα πλαίσια του γενικότερου συσχετισμού δυνάμεων τείνουν να οδηγήσουν στη χάραξη αυστηρότερων πλαισίων για το περιεχόμενο της εκπαίδευσης, τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών και φυσικά την άσκηση επιθεωρητικού ελέγχου.

• Η περίοδος 1922-1928 ολοκληρώνεται με τη ψήφιση νέου συντάγματος (1927). Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται: «Οι πρώτοι μόνιμοι χαρακτήρα περιορισμοί των ατομικών και συλλογικών ελευθεριών των Ελλήνων θεσμοθετήθηκαν κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1930, ως επί το πλείστον υπό το κράτος ενός συντάγματος από τα πιο φιλελεύθερα που γνώρισε ο τόπος: του δημοκρατικού συντάγματος της 3^{ης} Ιουνίου 1927. Οι περιορισμοί αυτοί ήταν τόσο διοικητικοί όσο και ποινικοί, καθώς περιλάμβαναν αστυνομικά μέτρα, ενώ ταυτόχρονα καθιέρωναν, για πρώτη φορά με τέτοια σαφήνεια, το έγκλημα γνώμης»¹⁶⁰.

Κατά το τέλος της περιόδου 1922-1928, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο εκδίδει την εγκύκλιο «Προς τους επιθεωρητάς των σχολείων της Δημ. Εκπαιδευσεως»¹⁶¹, με την οποία επιχειρεί, στα πλαίσια που ορίζουν τα νέα κοινωνικά δεδομένα που διαμορφώθηκαν στο πολιτικό επίπεδο, σε συνδυασμό και με τη διάσπαση του Ε.Ο. και της ΔΟΕ, με την έκδοση οδηγιών να αποσαφηνίσει τις αρμοδιότητες και τα όρια της δράσης των επιθεωρητών. Ο Ι. Σκουτερόπουλος, ο οποίος υπογράφει την εγκύκλιο, επιχειρεί να τεκμηριώσει την αναγκαιότητά της: α) σε «ανωμαλίες» που παρατηρεί το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο να συμβαίνουν στα εποπτικά συμβούλια (άρα στους επιθεωρητές) και β) στη στρεβλή, κατά αυτόν, αντίληψη των εκπαιδευτικών ότι

διευθυντή διδασκαλείου δημοτικής εκπαίδευσης και ένα «λόγιο». Καθιερώνεται η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις τάξεις του δημοτικού με παράλληλη υποχρεωτική τώρα διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις για 3-4 ώρες κάθε εβδομάδα¹⁵⁹ (Υπουργός ο Θ. Νικολούδης του λαϊκού κόμματος και υποστηρικτής της καθαρεύουσας). Απόφαση για το ποια συγκεκριμένα σχολικά εγχειρίδια θα εισαχθούν παίρνουν οι σύλλογοι διδασκόντων του κάθε σχολείου. Νόμος 3438/1927, στο ΦΕΚ 307/23-Δεκ.1927, τεύχ. Α'.

¹⁶⁰ Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, εκδ. Θεμέλιο (γ' έκδοση), Αθήνα 1995, σ.339.

¹⁶¹ Σχετικά βλ. «Τα καθήκοντα των επιθεωρητών. Η εγκύκλιος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 182, Αθήνα, 1928.

οι κεντρικές υπηρεσίες ευθύνονται για την καθυστερημένη διεκπεραίωση υποθέσεων¹⁶². Οι οδηγίες αυτές αφορούσαν: 1) την πιστή τήρηση των διατάξεων του Ν. 1242β σε ότι αφορά τις μεταθέσεις των εκπαιδευτικών. Εδώ επισημαίνεται στους επιθεωρητές η αιτιολόγηση της μετάθεσης και η εκ των προτέρων δήλωση του εκπαιδευτικού εάν προτίθεται να ασκήσει ένσταση σε περίπτωση μη ικανοποίησης του αιτήματός του, 2) την όσον το δυνατόν συγκεκριμενοποίηση των χαρακτηρισμών που αποδίδονται στις μεταθέσεις. «Γενικοί και αόριστοι χαρακτηρισμοί προσώπων, εκφράσεις οίαι «προς το συμφέρον της υπηρεσίας», «διά λόγους υγείας», «δι' οικογενειακάς ανάγκας», προτάσεις υπεραριθμίας του Α ή του Β», δέον να αποφεύγονται, εφ' όσον δεν παρατίθενται συγκεκριμένα γεγονότα και ωρισμένοι πράξεις αφορώσι την υπηρεσιακήν κατάστασιν, την δράσιν, την ποιότητα του δημοδιδασκάλου», 3) την ακριβή τήρηση των διατάξεων περί απονομής επαίνου σε δασκάλους, ο οποίος πρέπει να βασίζεται στο Ν. 3215¹⁶³, 4) την ακριβή τήρηση των ημερομηνιών για τις προαγωγές των δημοδιδασκάλων. Στην περίπτωση απόφασης για στασιμότητα του εκπαιδευτικού θα πρέπει να αναφέρονται «σαφώς και λεπτομερώς»

---

¹⁶² Συγκεκριμένα στην εισαγωγή της εγκυκλίου αναφέρεται: «Λαβόντες αφορμήν από τα πρακτικά των παρ' υμίν Εποπτικών Συμβουλίων, περιέχοντα ελλιπή στοιχεία, αορίστους και γενικούς χαρακτηρισμούς προσώπων, αποφάσεις αφορώσας μεταβολάς του προσωπικού εκπροθέσμως ληφθείσας, αιτιολογικά απαφάσεων μη απορρέοντα από τα εν τη εισηγήσει εκτιθέμενα, ενίοτε δε όλως διάφορα τούτων, επιθυμούντες δε όπως εκλείψη του λοιπού η παρατηρούμενη αύτη ανωμαλία, και προλαμβάνεται ούτω η προς παροχήν συμπληρωματικών πληροφοριών διαμοιβή αλληλογραφίας μη συντελούσης εις άλλο ει μη α) εις απώλειαν χρόνου, όστις θα ηδύνατο να διατίθεται πρακτικώτερον, επωφελέστερον και δια γενικωτέρας ανάγκης ζητήματα της Εκπαιδύσεως και β) εις ενίσχυσιν της ελάχιστα εποικοδομητικής δια την υπηρεσίαν κρατούσης αντιλήψεως ότι εξ υπαιτιότητός της χρονίζουσι και διαιωνίζονται διάφοροι υποθέσεις, Παρέχομεν εις υμάς τα κατωτέρω οδηγίας», Σχετικά βλ. *Διδασκαλικό Βήμα*, ο.π.

¹⁶³ Με το συγκεκριμένο νόμο ορίζονται ακριβώς τα αντικείμενα επαίνου: «Δημοδιδάσκαλοι διακρινόμενοι δια την επιμέλειαν και τον ζήλον των εν τη εκτέλεσει των καθηκόντων των, δια την διδακτικήν και παιδαγωγικήν ικανότητα, δια την φροντίδα των προς βελτίωσιν εαυτών διά της μελέτης παιδαγωγικών και άλλων συγγραμμάτων, διά την φροντίδα των προς ανέγερσιν, δυντήρησιν και διακόσμησιν του διδακτηρίου των, προς οργάνωσιν σχολικών κήπων ή αγροκηπίων, ή επιτέλεσιν άλλων κοινωφελών έργων δύνανται κατόπιν εκθέσεως του αρμοδίου επιθεωρητού και προτάσεως του Εποπτικού Συμβουλίου να τύχωσι κατ' απόφασιν του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, επαίνου και τιμητικής διακρίσεως». Σχετικά βλ. *Διδασκαλικό Βήμα*, ο.π.

Ο Β. Παπαγεωργίου από το 1921 μέχρι και όλο το 1922 βρίσκεται στην ιδιαίτερη πατρίδα του, εκτός εκπαίδευσης. Το διάστημα αυτό το εκμεταλλεύεται κυρίως με το να ασχοληθεί με τα αγροτοσυνδικαλιστικά. Όπως αναφέρει ο ίδιος στα προσωπικά του σημειώματα: « Εις τα Ιωάννινα παρέμεινα μέχρι της 24 Μαΐου 1918, ότε μετετέθημεν εις το Μεσολόγγιον- Ναυπακτίαν. Εκεί υπηρετήσαμεν μέχρι Φεβρουαρίου 1921, ότε ηναγκάσθημεν να παραιτηθώμεν της υπηρεσίας, διότι οι παραφρονήσαντες Νεοέλληνες από λύσσαν και πάθος κατά του Βενιζέλου με μετέθεσαν εις Γρεβενά. Το αιτιολογικόν ήτο ένα σημείωμα αδέσποτον, όπερ έγγραφε να μετατεθώ, διότι δια της ιδρύσεως δημ σχολείων και του Δημοτικισμού εξυπηρέτησα τον Βενιζελισμόν.[..]. Δεν ηθέλησα να μεταβώ εκεί και παρητήθην της θέσεως τα μέσα Φεβρουαρίου 1921 και ιδιώτευσα μέχρι του Δεκεμβρίου 1922, ότε επανελθών εις την υπηρεσίαν μου μετά την Μικρασιατικήν καταστροφήν ετοποθετήθην εις Κεφαλληνίαν. Κατά το διάστημα τούτο ησχολήθην με την δημοσιογραφίαν. Εξέδιδα εβδομαδιαίως το φύλλον «Αγροτική Ένωσις», δι ου προσεπαθήσαμε να οργανώσουμε του Συνεταιρισμούς και τον Μάιον του 1922 εις το γενόμενον εις Αθήνας Συνέδριον των Συνεταιρισμών εξελέγην δια βοής πρόεδρος. Κατά το συνέδριον τούτο εγένετο τελειωτική μάχη και εκερδίσαμε το ζήτημα της Αγροτικής Τραπέζης. Το θεωρώ τιμή μου, διότι με τους αγώνας μου για τον αγρότη και τους Συνεταιρισμούς κατάρθωσα να συντελέσω εις τρία τινά: 1) εις την ίδρυσιν Αγροτικής Τραπέζης, 2) εις την ίδρυσιν του Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού και 3) εις την ίδρυσιν του Αγροτικού Κόμματος. Υπό των πραγμάτων εφερόμην εις την πολιτικήν. Αλλά το κρατούν σύστημα της φαυλοκρατίας με είχε απογοητεύσει και εσυλογίσθην την οικογένειά μου και ούτως εθεώρησα σκοπιμώτερον να επιστρέψω εις την θέσιν μου¹⁶⁵».

¹⁶⁵ Σε ύστερο επίσημο έγγραφό του, και συγκεκριμένα το 1943, όταν συμπλήρωνε ένα βιογραφικό του σημείωμα, προκειμένου να το χρησιμοποιήσει για να ζητήσει να καταλάβει θέση γενικού επιθεωρητή, για την συγκεκριμένη περίοδο αναφέρει: «Αποχωρήσαντες της υπηρεσίας ουδεμίας ετύχομεν συντάξεως. Δυστυχώς μας παρέπεισαν και πολλοί Προϊστάμενοί μας και απεφασίσαμεν τον Δεκέμβριον του 1922 να επανέλθωμεν εις την υπηρεσίαν αποποιηθέντες το αξίωμα του Νομάρχου Μεσσηνίας, όπερ μας προσέφερεν ο τότε Υπουργός Γ. Παπανδρέου λόγω διαφωνείας της Επαναστάσεως προς το Αγροτικόν Κόμμα. Επανήλθομεν εις την Υπηρεσίαν και κατεστράφημεν

Τῆ μικρασιατικῆ καταστροφῆ ὁ βενιζελικός Παπαγεωργίου τῆ «βίωσε» εκτός των επιθεωρητικῶν του καθηκόντων. Οἱ προσωπικῆς του σημειώσεις, χωρίς να ξεχνάμε τῆ συγκυρία μέσα στην οποία γράφτηκαν (Ιούνος 1942), εἶναι αποκαλυπτικῆς μίας ορισμένης ἀντίληψης, ἡ ὁποία ἀναζητᾶ τις αἰτίες των πολιτικῶν και κοινωνικῶν ἐξελίξεων στις ἐνέργειες των «ατόμων» και στην «ἠθική». Συγκεκριμένα ἀναφέρει: «Στα Γιάννινα εἰργάσθημεν με ἐξαιρετικόν ζήλον, πλην ἐπῆλθον τα γεγονότα τῆς ἐσωτερικῆς διχονοίας, τα ἐπιστρατικά, τὸ Κράτος τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ κατάληψις των Ἰωαννίνων ὑπὸ του Ἰταλικοῦ Στρατοῦ, ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτῶν, ἡ Διοίκησις Στεργιάδου, ὁ ἀποκλεισμός και ἡ ἐπικράτησις τῆς Κυβερνήσεως Θεσ/νίκης. Και ὡς ἐπιστέγασμα τῆς θριαμβευτικῆς πολιτικῆς του Βενιζέλου ἦτο ἡ κατάληψις τῆς Σμύρνης. Πλην οἱ γραικύλλοι ἔσκαψαν τὸ τάφον τῆς Ἑλλάδος, τῆν ὁποίαν ἔθαψαν δια παντός τῆν 1^{ην} Νοεμβρίου 1920, ἥτις πρέπει να θεωρῆται ὡς ἡ μᾶλλον ἀποφράς ἡμέρα του Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ χειρότερα και τῆς 29 Μαΐου του 1453. Εἰς τὸ κατάντημα αὐτὸ τῆς καταπτώσεως συνηγόρησαν πολλὰ αἰτία. Πρῶτον Βασιλεὺς ἐγώπληκτος και μπεκρῆς. Δεύτερον πολιτικοὶ μικροὶ τῆν ψυχῆν, θέτοντες τὸ σαρκίον των ὑποκάτω εἰς τῆν Βασιλικὴν αλουργίδα. [...] Το ἔθνος ἤθελε τὸ Βενιζέλο, ὁ Βασιλεὺς ἀντὶ να χαρῆ δια τούτο, τουναντίον ὑποδαυλιζόμενος και ἀπὸ κακοῦς συμβούλους ἀντετάχθη εἰς τὸν νόμιμον ἐκπρόσωπον του Ἐθνους. Ευρέθησαν δυστυχῶς και πολιτικοὶ στενόκαρδοι και στενοκέφαλοι οἵτινες ἐπολιτεύοντο με τῆν φίρμα του Βασιλέως και ἐντούτοις δεν ευρέθη Βασιλεὺς με τιμῆ και συνείδησι να τους εἰπῆ: Γιατί με κάνετε ἐμὲ κομματάρχη; Ἐχετε ἀξία, ἐμπρὸς μετρηθῆτε με τὸ Βενιζέλο.

»Απὸ τὸ 1918-20 ἄρχισαν να νοθεύονται και οἱ υπηρεσίαι των ὑπουργείων. Μπήκαν ἀχρηστα πρόσωπα, ἐκφραλισμένα ἀπὸ τῆν πολιτικῆ. Ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ καταπτώσεως. Ὅποιος ὑπᾶλληλος κάνει τὸ ἔργο του θεωρεῖται ἰδιότροπος! Τα κέντρα διεφθάρησαν και ἐξευτελίστηκαν! Κάθε ὑπᾶλληλος του κέντρου μεταβάλλεται εἰς κομματάρχη! Κάμνεις τὸ καθήκον σου; Δημιουργεῖς ζητήματα στο Κέντρον; Δεν εἶσαι ὑπᾶλληλος καλός. Κομματίζεις; Φατριάζεις; Τα σκεπάζεις ὅλα; Εἶσαι καλός.

οικονομικῶς διότι κατεδαπανήσαμεν ἐτοιμὴν περιουσίαν δια να ζήσωμεν ἀξιοπρεπῶς 10μελῆ οἰκογένειαν». Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ «Υπόμνημα Β. Παπαγεωργίου, ἐπιθεωρητοῦ Δημ. Σχολείων Ἀμαλιάδος, Πρὸς τὸ Ἐκπαιδευτικόν Συμβούλιον», με ἀριθ. πρωτ. 1145 του 1943. Σημειώνουμε πως κατὰ τῆ διάρκεια τῆς «ἀπουσίας» του ἀπὸ τῆν ἐκπαίδευση εἶχε ἀρθρογραφήσει στον Ἑρμῆ ὅπου κατέθεσε τῆν ἀπόψή του για τῆ σχέση δασκάλου- κράτους ὡς σχέση ἐργοδότη – ὑπαλλήλου. Σχετικῆ ἀναφορὰ βλ. Ἀθανασιάδης Θ., *Ἡ Διδασκαλικὴ Ὁμοσπονδία ...κτλ*, ὁ.π., σ. 210-211.

Μέχρι τοῦ 1928 που μετετέθην εις Κόρινθον ἔζησα μακράν του Κέντρου. Εἶχα ἰδέα μεγάλη για το Κέντρο. Μα ὅταν ἦλθα στην Κόρινθο και ερχόμεν συχνά- πικνά εις επαφήν με το Κέντρον, τότε κατάλαβα ὅλη τη σαπίλα του Κρατικού οργανισμού. Παντού σαπίλα! Παντού βρώμα!»

Εἶναι φανερό πως οι ἀπόψεις του Β. Παπαγεωργίου για τα κοινωνικά- πολιτικά γεγονότα της εποχῆς αὐτῆς συγκροτοῦν ἓνα ορισμένο πλαίσιο παραδοχῶν για το κράτος, την κοινωνία και το ρόλο του κρατικού μηχανισμού. Μποροῦν ἄρα να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε πληρέστερα το θεωρητικό υπόβαθρο, δηλ. την παραδοχή της κυρίαρχης ιδεολογίας, η οποία στηρίζει τις πρακτικές ἐλέγχου τις οποίες υιοθετεῖ.

Την επιστροφή του στην ἐκπαίδευση, ὅπως ο ἴδιος ομολογεῖ την οφείλει στον Δ. Γληνό. Σε ἰδιόχειρο γράμμα του προς αὐτόν, με ημερομηνία 24 Οκτωβρίου 1922, αναφέρει: «Φίλε κ. Γληνέ. Στας εφημερίδας εἶδαμε την συμφωνίαν δια την επαναφορά των δημοσίων υπαλλήλων. Σας ευχαριστούμεν και Σας συγχαίρομεν δια τας ἐνεργείας Σας»¹⁶⁶. Με το γράμμα του αὐτό ο Παπαγεωργίου θέλησε να εξασφαλίσει την επιστροφή του, γιατί, ὅπως ἐνημέρωνε το Γληνό στο σχέδιο του Β. Δ. που δημοσιεύτηκε την περίοδο ἐκείνη, υπήρχε ως ὄριο η 14^η Σεπτεμβρίου του 1921 για ὅσους εἶχαν ἀπολυθεῖ και τους δινόταν η δυνατότητα να επιστρέψουν. Ο ἴδιος ὅμως εἶχε ἀπολυθεῖ περί τα τέλη Σεπτεμβρίου και η ἀπόφαση στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης εἶχε δημοσιευθεῖ ἀρχῆς Οκτωβρίου. Ἐτσι με βάση το ἀρχικό σχέδιο Γληνού, ο ἴδιος δεν συμπεριλαμβανόταν στους επιστρέψαντες. Ζητούσε λοιπόν ἀπό τον Γληνό να «επιμηκυνθῆ η χρονολογία αὐτή ἀκόμη» και να συμπεριληφθοῦν και αὐτοί για τους οποίους η υπηρεσία καθυστέρησε να ἐκδόσει τις σχετικές ἀποφάσεις. Στο σχετικό γράμμα ο Παπαγεωργίου υπογράφει ως δημοσιογράφος και ως πρῶην ἐπιθεωρητής Μεσολογγίου. Η δε ἐπιστολή εἶναι γραμμένη σε χαρτί με τα διακριτικά της «Αγροτικής Ἐνώσεως», της εφημερίδας δηλ. που ἐξέδιδε το διάστημα ἐκεῖνο. Προφανῶς η τελική ρύθμιση συμπεριέλαβε και την περίπτωση Παπαγεωργίου κι ἔτσι το 1923, με βάση σχετικό Β.Δ. της ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς Πλαστήρα- Γονατά, ἐπανακτά τη θέση του, και καλεῖται να υπηρετήσῃ στην Κεφαλληνία¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Σχετικά βλ την *Πύλη Ἰδρύματος Γληνού, Ψηφιακή Συλλογή*, στην ιστοσελίδα: http://www.glinos.gr/v1/repository/view_letter/7#.

¹⁶⁷ Η μετάθεση του Παπαγεωργίου στην Κεφαλληνία δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 14/18 Ἰανουαρίου 1923, τεύχ. Γ', το οποίο στηρίχτηκε στα Ν.Δ της 5^{ης} Νοεμβρίου και 30^{ης} Νοεμβρίου του 1922. Το Ν.Δ της μετάθεσῆς του το ὑπόγραψε ο Κ. Σωτηρίου (Τμηματάρχης τότε δημοτικῆς ἐκπαίδευσης).

Στην Κεφαλληνία θα μείνει μέχρι το 1925, όπου θα μετακινηθεί εκ νέου με μετάθεση, «προς το συμφέρον της Εκπαιδεύσεως», στην Κέρκυρα¹⁶⁸. Ο ίδιος θα δώσει την δική του ερμηνεία για το ποιο ήταν το συγκεκριμένο «συμφέρον της Εκπαιδεύσεως». Στα προσωπικά του σημειώματα διαβάζουμε: «Εις Κεφαλληνίαν παρέμεινα μέχρι του 8βρίου 1925 μετατεθείς εκείθεν υπό της φαυλοκρατίας εις στιγμάς όχι ομαλάς. Ο σάραξ του Εθνικού μας Σώματος υπήρξεν η Συναλλαγή, η Φαυλοκρατία. [...] Ήρθε στα 1922 η Επανάστασις Πλαστήρα. Μοναδική ευκαιρία. Αλλά δεν υπήρχε ψυχή, δεν υπήρχε πρόγραμμα. Εξετέλεσε τους 6 αντί να μαζέψη όλους τους βουλευτάς τους 306 και να ξεκαθαρίσουν τα υπουργεία και να αρχίσουν μια νέα ζωή, μια νέα καινούργια γραμμή Εθνικής Ζωής. Δυστυχώς ύστερα από το 1909 και η ευκαιρία του 1922 πήγε χαμένη από τα ημίμετρα[...]. Η φαυλοκρατία με μετέθεσε τότε διότι δεν εδεχόμουν να εξανδραποδίσω τους δημοδιδασκάλους εις Ήπειρον και Κρήτην όπως εξήτουν τότε, δύο τυχάρπαστοι βουλευταί Ιακωβάτος ιατρός και Βασ. Αλεβιζάτος χαρτοπαίκτης! Και ηπειλείτο η Βουλή να πέση διότι όταν ανεγινώσκετο ο κατάλογος οι Βουλευταί Κεφαλληνίας θυμωμένοι, μαζί με άλλους έφευγαν από τη Συνεδριάν: Φαντασθήτε Κράτος! Με εκάλεσε ο τότε Υπουργός Λυμπερόπουλος ιατρός εις Αθήνας και με παρακάλεσε να εξυπηρετώ τους φίλους του κττ. Υπέβαλα παραίτησιν, αλλά ο τότε Τμηματάρχης κ. Σωτηρίου το εθεώρησε ζήτημα κοινόν και ηπειλίησε και αυτός παραίτησιν. Τέλος επί τη απειλή παραιτήσεως και του μακαρίτου Δ. Γεωργακάκι Γεν. Γραμματέως, εματαιώθησαν αι παραιτήσεις μας».

Στη Κέρκυρα όπου θα μετατεθεί θα μείνει μέχρι το 1928. Ο θάνατος του παιδιού του Αλέκου τη χρονιά εκείνη, θα γίνει η αφορμή, ώστε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο να τον μετακινήσει κοντά στο Κέντρο, και συγκεκριμένα στην περιφέρεια της Κορίνθου, επικαλούμενο τυπικά, τον ίδιο με προηγούμενες φορές λόγο: «προς το συμφέρον της υπηρεσίας»¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Στην Κέρκυρα μετατέθηκε με Ν.Δ., το οποίο εκδόθηκε στο ΦΕΚ 219/ 14 Οκτωβρίου 1925, τεύχ. Γ', και επικυρώθηκε από το 1225 Πρακτικό του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (τμηματάρχης ο Ι. Λαζάρου).

¹⁶⁹ Σχετικά βλ. ΦΕΚ 162/17 Οκτωβρίου 1928, τεύχ. Γ'. Για τη θητεία του στην Κέρκυρα στα Βιογραφικά του σημειώματα θα σημειώσει: «Μετέβην εκεί τον Νβριον 1925 και παρέμεινα μέχρι του 8βρίου 1928, ότε μετετέθην εις Κόρινθον. [...] Εκεί[στην Κέρκυρα] συνεκρούσθην ζωηρώς με τον Νομάρχη Μιχ. Καλογερόπουλον, όστις προ των καταγγελιών μου ηναγκάσθη να παραιτηθή. Συγγενής του Σοφούλη, δημοσιογράφος, διωρίσθη Νομάρχης εις το ευθικτότερο σημείον του

Κατά τη διάρκεια του διαστήματος 1922-1928, με βάση τις θεματικές κατηγορίες ανάλυσης της επιθεωρητικής δράσης του Β. Παπαγεωργίου παρατηρούμε τα εξής:

i) Οι στόχοι του σχολείου: Οι πολιτικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν μετά το Νοέμβριο του 1922, όταν «η άμεση δίκη [των 6] και η εκτέλεση έκλειναν τη συζήτηση για τα πραγματικά αίτια της ήττας και της τραγωδίας των προσφύγων και προφύλασσαν το αστικό καθεστώς από τους κλυδωνισμούς της κριτικής και της αμφισβήτησης»¹⁷⁰, επέτρεψαν να εμφανιστούν στο προσκήνιο του υπουργείου Παιδείας τα ίδια πρόσωπα όπως πριν το 1920. Ίδια πρόσωπα, παραπέμπουν ευθέως στην ίδια αναζήτηση και επιδίωξη: επαναφορά της δημοτικής γλώσσας και της αντίληψης που τη συνοδεύει στο δημοτικό σχολείο¹⁷¹. Η περίοδος 1922-1928, και ιδιαίτερα κατά την πρώτη Ζετία, συνιστά ουσιαστικά τη δεύτερη φάση (απόπειρα) εισαγωγής της δημοτικής γλώσσας στη δημοτική εκπαίδευση, έπειτα από την αναπάντεχη ανατροπή της το Νοέμβριο του 1920. Κατά τη φάση αυτή διαπιστώνουμε μια αλλαγή στον τρόπο μεθόδευσής της. Επιλέχθηκε η προσπάθεια εξακτίωσης της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών πάνω στη δημοτική γλώσσα. Επιλέχθηκε δηλαδή αυτή τη φορά, από την «τριανδρία» η επαφή να είναι άμεση και στους τόπους που ζουν και εργάζονται οι εκπαιδευτικοί. Οι σχεδιαστές της εκπαιδευτικής πολιτικής θεώρησαν ότι θα ήταν σκοπιμότερο να επιχειρήσουν οι ίδιοι, με την βοήθεια

Κρατικού μας σώματος, την Κέρκυρα. Αίσχος αληθινόν αποτελεί η Πολιτεία ενός τοιούτου Νομάρχου».

¹⁷⁰ Σχετικά βλ. Χατζηιωσήφ Ι., «Ο Μεσοπόλεμος: Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο *Ιστορία της Ελλάδας στον 20^ο αι.*, Τόμος Β2, Αθήνα, 2003, σ. 46

¹⁷¹ Γνωρίζουμε πως ήδη από το 1919, λίγο πριν φύγει για το Παρίσι ο Δ. Γληνός για να συναντήσει τον Βενιζέλο, σε μία προσπάθειά του να τον πείσει με βάση τις αποφάσεις της «Εκπαιδευτικής Επιτροπής», είχαν παρθεί οι αποφάσεις που αφορούσαν «την ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που είχε αρχίσει και ειδικότερα: Την καθιέρωση εξάχρονου δημοτικού, ίδρυση τριτάξιου «αστικού σχολείου», την ίδρυση εξάχρονου γυμνασίου με δύο τμήματα, εισαγωγή ειδικών πρακτικών μαθημάτων στο δημοτικό και αστικό σχολείο, αύξηση μισθών για τους δασκάλους και αναδιοργάνωση των Διδασκαλείων». Σχετικά βλ. Νούτσος Χ., *Ιστορία της Εκπαίδευσης και Ιδεολογία, Όψεις του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις ο Πολίτης, Αθήνα, 1990, σ.35. Αμέσως μετά το 1922, η τριανδρία επιστρέφοντας στη θέσεις τους (ελαφρά τροποποιημένες αφού ο Δ. Γληνός έχει τώρα θέση Εκπαιδευτικού Συμβούλου, ενώ οι Δελμούζος – Τριανταφυλλίδης παραμένουν ανώτεροι Επόπτες) επαναφέρουν στο προσκήνιο τις επιδιώξεις τους.

επιθεωρητών, εκπαιδευτικές συναντήσεις και φροντιστήρια δασκάλων και να μην αφηθεί το ζήτημα αποκλειστικά και μόνο στους επιθεωρητές. Θέλησαν να αναλάβουν προσωπικά την ευθύνη ενημέρωσης των δασκάλων και ταυτόχρονα να αποκτήσουν δική τους αντίληψη για το τι συνέβαινε στην περιφέρεια με το ζήτημα της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας. Έτσι τα χρόνια 1923-1924 διατέθηκαν για την πραγματοποίηση κατά τόπους εκπαιδευτικών συνεδρίων σε διάφορες περιοχές ανά την επικράτεια, με κύριο θέμα τη διδασκαλία και τη σημασία της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο.

Η μεθόδευση αυτής της διαδικασίας περιελάμβανε αποστολή μιας εγκυκλίου, η οποία ενημέρωνε τους δασκάλους για την πραγματοποίηση αυτών των συνεδρίων, το πρόγραμμα περιοδείας, την οργάνωσή του και τέλος επισύναπτε ένα ερωτηματολόγιο για τους δασκάλους, το οποίο θα χρησίμευε ως πηγή άντλησης πληροφοριών και ταυτόχρονα θα προσδιόριζε και τη συζήτηση που θα ακολουθούσε¹⁷².

Συγκεκριμένα η εγκύκλιος ανέφερε πως οι ανώτεροι επόπτες Δ. Γληνός (εκπαιδευτικός σύμβουλος τότε) και Μ. Τριανταφυλλίδης θα περιοδεύσουν στους μήνες Φεβρουάριο, Μάρτιο και Ιούνιο στις επαρχίες για «να κάμουν παιδαγωγικά μαθήματα όμοια με εκείνα πούκαμαν στην Αθήνα και τον Πειραιά»¹⁷³. Πριν δηλαδή την εξόρμηση προς την περιφέρεια οι επόπτες έκαναν συνάντηση με τους δασκάλους της περιοχής Αθηνών και Πειραιώς. Στη συγκεκριμένη εγκύκλιο ζητούσαν από τους δασκάλους να προετοιμαστούν πάνω στο πρόγραμμα των μαθημάτων, όπως επίσης και ότι δύο ή τρεις δάσκαλοι θα χρησίμευαν ως εισηγητές στη συζήτηση. Τα μαθήματα που θα έκαναν οι επόπτες ήταν: 1. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Ο

---

¹⁷² Πληροφορίες σχετικά με αυτή την εγκύκλιο παίρνουμε από το περιοδικό *Εργασία*, το οποίο και ασχολήθηκε λεπτομερώς με το ζήτημα αυτό. Σχετικά βλ. «Μια εγκύκλιος των ανωτέρων Εποπτών», στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', Αθήνα, 1923, σ.186.

¹⁷³ Σε επόμενη αναφορά το περ. *Εργασία* ανέφερε και το συγκεκριμένο ημερολογιακό πρόγραμμα των επισκέψεων αυτών, το οποίο φαίνεται ελαφρά τροποποιημένο σε σχέση με το αρχικό. Συγκεκριμένα η αναχώρηση των εποπτών θα γινόταν 31 Ιανουαρίου και πρώτος σταθμός θα ήταν η Κεφαλληνία από 3-8 Φεβρουαρίου. Έπειτα η Κόρινθος από 17-18 Φεβ, η Χαλκίδα από 12-17 Μαρτίου, το Λαύριο από 23-26 Μαρτίου, Καλάμες (Καλαμάτα) από 2-11 Απριλίου και Ναύπλιο από 16-21 Απριλίου. Με βάση τη νεότερη εγκύκλιο υπολογιζόταν μετά το πέρας της πρώτης αυτής φάσης να γίνει εκ νέου συνέδριο επιθεωρητών στην Αθήνα κι έπειτα να έφευγαν οι επόπτες για Μακεδονία και Θράκη. Σχετικά βλ. «Το πρόγραμμα των επαρχιακών διδασκαλικών συνεδρίων των κ.κ. ανωτέρων Εποπτών» στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', Αθήνα 1924, σ.211.

σκοπός, το περιεχόμενο και η μέθοδός της, με κύριο εισηγητή τον Δ. Γληνό και 2. Εισαγωγή στη νέα σχολική γλώσσα, με εισηγητή το Μ. Τριανταφυλλίδη.

- Σύμφωνα με το πρόγραμμα η θεματική των μαθημάτων αφορούσε: 1. Την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, 2. Το περιεχόμενο των νέων αναγνωστικών, 3. Τα νέα αλφαβητάρια, 4. Το λεξιλόγιο των νέων αναγνωστικών, 5. Η γραμματική διδασκαλία, 6. Οι νέοι ορθογραφικοί κανόνες, 7. Η διδασκαλία των εκθέσεων, 8. Μικτή ή δημοτική ως σχολική γλώσσα; 9. Έκταση της εισαγωγής της δημοτικής και διδασκαλία της καθαρεύουσας. Για το κάθε θέμα δινόταν στην εγκύκλιο και σχετική βιβλιογραφία.

Για το κάθε θέμα επίσης, οι επόπτες έδιναν και ορισμένα ερωτήματα, με βάση τα οποία οι δάσκαλοι θα μπορούσαν να προετοιμαστούν ώστε να εισαχθούν στη συζήτηση καλύτερα. Τα ερωτήματα, έτσι όπως παρατίθενται στον περιοδικό τύπο, σε δύο σημαντικά ζητήματα, αυτά των νέων αλφαβηταρίων (τρίτο θέμα) και τη διδασκαλία των εκθέσεων (έβδομο θέμα) ήταν:

Α) Ως προς τα νέα αλφαβητάρια: «1) Ποιος είναι ο σκοπός της γλωσσικής διδασκαλίας στην πρώτη τάξη του δημοτικού σχολείου και ποια θέση παίρνει μέσα σ' αυτόν η διδασκαλία της πρώτης ανάγνωσης και γραφής; 2) Τι σημασία έχει ο τρόπος που θα μάθωμε το παιδί να διαβάξη και να γράφη; 3) Είναι καλύτερα ν' αρχίζωμε αμέσως με τα αλφαβητάρια ή να γίνονται προασκήσεις για την ανάγνωση και τη γραφή; 4) Πώς θα γίνουν οι προασκήσεις για την ανάγνωση; 5) Πώς θα γίνουν οι προασκήσεις για τη γραφή; Πόσο θα διαρκέσουν; Εσείς τι κάνετε στο σχολείο σας;; 6) Τι διαφέρει το αλφαβητάρια που είναι βιβλίο διδασκαλίας και αλφαβητάρια που είναι βιβλίο εφαρμογής; Εσείς τι προτιμάτε; 7) Αν συγκρίνωμε το αλφαβητάρια του Παπαμάρκου με το αλφαβητάρια του Κράτους (αλφαβητάρια με τον Ήλιο) τι διαφορά παρατηρούμε ως προς τη μέθοδο; Εσείς ποιο προτιμάτε; 8) Τι σημασία έχουν οι εικόνες στα νέα αλφαβητάρια και πως θα τις μεταχειριστούμε; 9) Πώς πρέπει να γίνεται η ιδιαίτερη προάσκηση σε κάθε πινακίδα; 10) Πώς και πότε θα διαβάσουν τα παιδιά το κείμενο του βιβλίου; Τι ιδέα έχετε για το συλλαβιστικό διάβασμα; 11) Η γραφή θα διδάσκειται μαζί και παράλληλα με το διάβασμα ή χωριστά; κ.α.»

Β) Ως προς το έβδομο θέμα, τη διδασκαλία των εκθέσεων, τα ερωτήματα ήταν: 1) Κάνετε εκθέσεις στο σχολείο σας; Σας αρέσει το μάθημα αυτό; Στα παιδιά αρέσει; 2) Βρίσκετε δυσκολίες στο μάθημα των εκθέσεων; Ποιες είναι οι δυσκολίες αυτές; Πού τις αποδίδετε; 3) Από ποια τάξη αρχίζετε τις εκθέσεις; Φρονείτε πως μπορούν να αρχίζουν οι εκθέσεις πολύ νωρίς; 4) Από πού παίρνετε τα θέματα των

εκθέσεων; Ποια θέματα αρέσουν στα παιδιά; 5) Πώς προετοιμάζετε την έκθεση; Πού γράφουν τα παιδιά την έκθεση, στο σχολείο ή στο σπίτι; 6) Σε ποια γλώσσα γράφουν τα παιδιά τις εκθέσεις; Έχετε πείρα αν η δημοτική γλώσσα ευκολύνει τα παιδιά να γράφουν καλύτερες εκθέσεις; Διορθώνετε όλα τα σφάλματα; Αντιγράφουν τα παιδιά όλη την έκθεση διορθωμένη; Ποιο τρόπο βρίσκετε αποτελεσματικότερο για να διορθώνονται οι εκθέσεις;»

Είναι προφανές, με βάση το υλικό που τα συνόδευε, πως η οργάνωση αυτών των συνεδρίων ήταν προσδιορισμένη εξαντλητικά ως προς το περιεχόμενο, τίποτε δεν αφέθηκε στην τύχη και καταβλήθηκε προσπάθεια να προγραμματιστεί όσο το δυνατόν καλύτερα η διεξαγωγή τους. Οι σχεδιαστές των συνεδρίων αυτών επιχείρησαν, στη δεύτερη ευκαιρία που είχαν, να εξαντλήσουν όλα τα περιθώρια που βρίσκονταν στη διάθεσή τους για την επιτυχία του εγχειρήματος. Ο ρόλος των επιθεωρητών, ως υποστηρικτών της όλης διαδικασίας έπαιρνε σε αυτή τη φάση ιδιαίτερη σημασία, αφού τα όποια προβλήματα που τυχόν παρουσιάζονταν (π.χ. ελλιπής προσέλευση δασκάλων, διανομή του υλικού, απαιτούμενοι χώροι κ.α.) θα χρεώνονταν αποκλειστικά σε μη επαρκή οργάνωσή τους από μεριάς των κατά τόπους επιθεωρητών. Το πρώτο (εξακτινωμένο) στη σειρά συνέδριο που πραγματοποιήθηκε, με βάση το σχετικό πρόγραμμα ήταν στην Κεφαλληνία το 1924, όπου υπηρετούσε ο Παπαγεωργίου, με την παρουσία των Δ. Γληνού και Μ. Τριανταφυλλίδη κι αυτό είναι κάτι το οποίο πιστώνεται αποκλειστικά ο Παπαγεωργίου.

Πριν όμως από αυτό το συνέδριο, το προηγούμενο έτος (1923) ο Παπαγεωργίου είχε πραγματοποιήσει επίσης εκπαιδευτικό συνέδριο, μόνος, στην περιφέρειά του. Στο προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου βρέθηκαν σημειώσεις που επιβεβαίωναν τα σχετικά συνέδρια, με την επισήμανση από τον ίδιο ότι είχαν μεγάλη επιτυχία που τον έκαναν να αισθανθεί ιδιαίτερα περήφανος. Βρήκαμε επίσης αρκετές αναφορές για τα συνέδρια αυτά και σε δημοσιεύσεις στον τύπο της εποχής, οι οποίες μας αποκαλύπτουν τον τρόπο με τον οποίον γίνονταν αυτά τα συνέδρια και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας που προσλάμβαναν.

Όπως χαρακτηριστικά έχει επισημανθεί: «Ο επίσημος χαρακτήρας των εκπαιδευτικών συνεδρίων παίρνει μια ιδιαίτερη τελετουργική χροιά καθώς «καθαγιάζεται» και με τη συμμετοχή πολλών φορέων της κρατικής εξουσίας. [...] Ο τελετουργικός χαρακτήρας αυτών των συνεδρίων μας επιτρέπει να επισημάνουμε καθαρά τις κατευθυντήριες γραμμές της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής σε

ορισμένη συγκυρία»¹⁷⁴. Με βάση αυτή την επισήμανση, διαβάσαμε σε σχετικό δημοσίευμα, το οποίο αφορά το πρώτο, χρονικά εκπαιδευτικό συνέδριο στην Κεφαλληνία, που πραγματοποιήθηκε ο Ησκαγεωργίου, το 1923: «Η έναρξίς του Συνεδρίου, που παρούσιν μετέχον πάντες οι διδασκάλοι και διδάσκαλοι Κεφαλληνίας, έγινε τη 24 Ιουνίου. Προηγήθη απαμύσις παρισταμένου του Σερβοσλαβικού Μητροπολίτου Κεφαλληνίας και πλείστον φιλομαθών της Κοινωνίας Αρνοστούλου. Μετά τον απαμύσιον ο κ. Β. Ησκαγεωργίου δια κοινοτικού λόγου εκήρυξε την έναρξιν του Συνεδρίου. Το θέμα του περιέλαβε την παιδείαν και το σκοπό του. Απαμύσις δε ποτέ με πλείονηλευτον σοφηνειαν και περικοιμήσας τούτο χάρις εις πλείστον νηυσέων κειρόσασε να σηγηέσθη το παρκατήριόν του επί ολόκληρον ήραν και ν' αποκασίση εις το θέλος ακρότητα τα γενθεκοσμήματα των παρερεθέντων. Μετά τον κ. Ησκαγεωργίου ο Σερβοσλαβικός Μητροπολίτης δι παλγων, αλλά ακροίων λέξεων εξέφρασε τον ενθουσιασμιόν του δια την προέσμιαν μεθ' ης συνεκοσαν οι διδασκάλοι, όπως μετέχουν του συνεδρίου, εξήρε την σημασίαν τούτου και ετόνισεν ότι ήθησκαία και παιδείσσις είναι δύο αλληλένδετα, πάλω κερταί να κερταίσι τον διδασκάλον. Της εσπασίης του Συνεδρίου, διαήκεσαν πέντε ήμερας, κορηκοιούσθη μετά μεγάλου ενθουσιερόντος η επιλέκτος κοινωνία Αρνοστούλου, το θέλος δε κοπού συνεσφράγισε συγκινησκήσαστος λόγος του Γνωσμοαρχου κ. Πηλασίου»¹⁷⁵. Η προφορά αυτή επιβεβαιώνει πλήρως την επισήμανση για την ιδιαίτερη λειτουργία των εκπαιδευτικών συνεδρίων. Είναι προφανές πως μια τέτοια παιδαγωγία δεν αφήνει πολλά περιθώρια στους δασκάλους να ασκηθούν κριτική, να εκφραστούν ελεύθερα, να προβληματοποιούν δημοσφρικά, να εκφραστούν την άσκια πόνησμά τους, με σκοπό να πείσουν τις απαραίτητες ή πεποισες αναπαρασθεσθή. Το μόνο ορισστικό κέρδος όπως χαρακτηρισστικά και με ήσσησφέλεσις παρασθεσται το σχετικό ήρθο, είναι πως: «Ο διδασκαλικός κήπιος απεκαρσεν εις τα ήδια ευσημονών τον επιλέκτων, όπως ήτο ήσσια, όπως ήγη δι' ολίγας ήμερας από την μουσκασμένην παιδαγωγίαν του ήθριού». Τα εκπαιδευστικά συνεδρία με άλλα λόγια λειτουργούσων στη σκεψη των δασκάλων και ως κοσμηκό γεγονός, με εσερρετικά γι' αυτούς προτελεσμήα στην ψυχική τους διάθεσι:

¹⁷⁴ Σχετικό βλ. Νάστας Χ., *Προγράμματα μεσσησ εκπαιδευσής και κοσμησικής ήσσησ (1931-1973)*, σ.176-177.

¹⁷⁵ ήρθο με προφορά Β.Φ. (απορκαθίνωτα μόνο παρκατικά του), στην κρημερίδα *Εσπερά ήλιάς*, (Ασκή ήρθος κορηστική κρημερίς), αριθμ. ήθλιού 108, ήθλιμα, 15 Ιουλίου 1921, σ.2.

Ο Παπαγεωργίου για το συγκεκριμένο συνέδριο απέσπασε ευμενή σχόλια από τον τότε υπουργό Παιδείας Κ. Γόντικα. Σε σχετικό έγγραφο του υπουργού προς τον Παπαγεωργίου του αποδίδονται συγχαρητήρια για «τον εκφωνηθέντα λόγον υφ' υμών κατά το Διδασκαλικόν Συνέδριον διά τας πατριωτικάς ιδέας σας και τον ενθουσιασμόν σας με τον οποίον εκτελείτε τα υψηλά καθήκοντα του Επιθεωρητού»¹⁷⁶. Η κίνηση αυτή αποδεικνύει ότι οι επιθεωρητές, πράγματι, όπως είχαν θεσμική υποχρέωση, έστελναν αντίγραφα των πρακτικών τα οποία αφορούσαν το πεινώθηκε σε ένα Παιδαγωγικό συνέδριο, στο Υπουργείο. Με αυτό τον τρόπο το υπουργείο ήταν ενήμερο για τις κινήσεις των επιθεωρητών κι ανάλογα αντιδρούσε. Με το έγγραφο αυτό του υπουργού επιχειρήθηκε μια ευθεία σύνδεση του ρόλου του επιθεωρητή με τους στόχους του σχολείου, αφού όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στην αναφορά του: «θέλομεν να πιστεύωμεν ότι με την τοιαύτην σας δράσιν όχι μόνο και την γαλήνην θα επαναφέρετε εις το διδασκαλικόν προσωπικόν της περιφέρειάς σας, αλλά και θα κατορθώσετε να εμψυχήσετε δημιουργικήν πνοήν εις τους Διδασκάλους σας, άνευ της οποίας θα κινδυνεύση το έργον της Εκπαιδευτικής αναγεννήσεως»¹⁷⁷.

Το συνέδριο της επόμενης χρονιάς (1924), αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Από εκεί ξεκινά πρώτα η εξόρμηση των ανωτέρων εποπτών προς την επαρχία. Ο Παπαγεωργίου σε σχετικό του μετεγενέστερο υπόμνημα αναφέρει γι' αυτό: «Εξ όλων των Επιθεωρητών δεικνύοντων φόβους και επιφυλάξεις δια την γλωσσικήν μεταρρύθμισιν πρώτοι ημείς εκαλέσαμεν τους ανωτέρους Επόπτας κ.κ. Δ. Γληνόν και Μ. Τριανταφυλλίδην και τον Φεβρουάριον 1924 συνεκροτήθη το πρώτον Συνέδριον της Εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως εν Αργοστολίω, το οποίον έμεινεν ιστορικόν από πάσης απόψεως». Πρόεδρός του ήταν ο Γληνός και θέμα του η δημοτική γλώσσα και η επιχειρούμενη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Οι εκπαιδευτικοί που υπογράφουν τα σχετικά άρθρα, τα οποία και χρησιμοποιούμε, θεώρησαν πως η παρουσία των «δύο Ακριτών της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως» υπήρξε καταλυτική για την περιοχή τους: «Και οι δυό ανοίξανε τις οκτώ ημέρες, που μας χάρισε το

¹⁷⁶ Έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας με αριθ. πρωτ. 34907/3 Αυγούστου 1923, από το προσωπικό αρχείο του Β. Παπαγεωργίου. Θυμίζουμε πως για να πραγματοποιηθεί ένα εκπαιδευτικό συνέδριο ο επιθεωρητής εκ των προτέρων έχει καταθέσει για έγκριση στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, πλήρες πρόγραμμα αυτού, καθώς επίσης και αντίγραφα των ομιλιών του και οτιδήποτε γενικά μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης μεταξύ αυτού και των δασκάλων.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, ό.π.

αλησμόνητο διάβα τους, τα ταμεία της επιστήμης των και σκόρπισαν μέσα στην αίθουσα όλες τις ομορφιές, όλα τα μεγαλεία και όλη τη γοητεία της ζωντανής και αληθινής γλώσσας του Ελληνισμού, της γλώσσας του αθάνατου Σολωμού, της πραγματικής σύγχρονης του Ελληνόπουλου γλώσσας, της Δημοτικής»¹⁷⁸. Τα αποτελέσματα του συνεδρίου ήταν κατά τον έναν αρθρογράφο εντυπωσιακά: «Κι οι δύο ιεροφάντες και σημαιοφόροι του αληθινού βαπτίσματος του νεοελληνικού σχολείου, βάπτισαν πια μέσα στα νάματα της Δημοτικής κολυμβήθρας και τους πίο δισταχτικούς ακόμη [...] Και ο ηλεκτρισμός που σκορπίσανε οι δύο ανώτεροι επόπται εθέριασε και μας τους δασκάλους και χάρισε κείνο το θάρρος και την ψυχραιμία που δεν έχει κανείς, σαν πρόκειται ν' αντιμετωπίσει ανώτερό του επιστημονικό ακροατήριο και ξεχωριστά τέτοιους κολοσσούς»¹⁷⁹. Οι μεγαλόσημες αναφορές για τους ανώτερους επόπτες δεν άφηναν εκτός και το διοργανωτή του συνεδρίου: «Θάταν βέβαια παράλειψη να μην αναφέρω τη δραστηριότητα και επίμονο εργασία του επιθεωρητού μας κ. Παπαγεωργίου, που αληθινά αγωνίστηκε μέρες πολλές για την τέλεια επιτυχία του συνεδρίου»¹⁸⁰, αναφέρεται χαρακτηριστικά. Όσο για τους ίδιους τους δασκάλους το συμπέρασμα που καταθέτει ο αρθρογράφος είναι σαφές: «Το συνέδριο τελείωσε και οι δάσκαλοι με νέα ζωή, με νέα χαρά, με νέο ενθουσιασμό ξαναρχίζουμε την εθνική δουλειά μας»¹⁸¹. Από την αναφορά αυτή διαπιστώνουμε πως η δημοτική γλώσσα επιχειρήθηκε να συνδεθεί στη σκέψη των δασκάλων με την επίτευξη των εθνικών στόχων του σχολείου.

Αντίστοιχες διθυραμβικές αναφορές γίνονται και σε άλλο άρθρο, το οποίο υπόγραψε ο πρόεδρος εκείνη την εποχή του τοπικού συλλόγου διδασκάλων, Σπ. Κοσμάτος. Σε άρθρο του στο περιοδικό «Εργασία» ανέφερε: «Υπερήφανοι οι Κεφαλλήνες δημοδιδάσκαλοι, για την γνωριμία την προσωπική πούκαμαν με αυτούς τους δύο φωτεινούς επισκέπτες των, που με Ελληνικό φως, με εθνικό φως, ήλθαν να φωτίσουν τη θαμπωμένη διάνοιά των. Υπερήφανοι οι Κεφαλλήνες δημοδιδάσκαλοι, για την ψυχική προσέγγιση πούκαμαν με τους δύο ιεροφάντες των εθνικών ιδανικών, που περιτρέχοντες, τους τόπους της πατρίδος μας δε διστάζουν να προσφέρουν στο

¹⁷⁸ Σχετικά βλ. Ανδρέας Καλογηράς, «Από την Κεφαλληνίαν, Το Συνέδριον των ανωτέρων εποπτών. Το έργον των κ.κ. Γληνού και Τριανταφυλλίδη, στην εφημερίδα *Ελεύθερος λόγος*, αριθ. φύλλου 258, έτος Α', Αθήναι, Παρασκευή 29 Φεβρουαρίου 1924, σ.4.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, ο.π.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, ο.π.

¹⁸¹ Στο ίδιο, ο.π.

βωμό της Ελληνικής δόξας το εγώ τους, και έτσι διδάσκοντες το υψηλότερο σημείο της αυτοθυσίας που χρειάζεται για ν' αποκτήσει πολιτισμό μια Πατρίδα, δίνουν χειροπιαστό το παράδειγμα και έτσι να μη δειλιάζουν και οι οπισθοδρομικότερες ψυχές...»¹⁸².

Οι αναφορές αυτές, όσο κι αν εμπεριέχουν ως προς το ύφος της γραφής τους στοιχεία υπερβολής, αποτυπώνουν κατά τη γνώμη μας μια κοινή διαπίστωση, πως η επίσκεψη των ανωτέρων εποπτών στην επαρχία και η συνεργασία τους με τους δασκάλους ήταν θετική κίνηση και ενίσχυσε το προφίλ της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής πολιτικής στο ζήτημα της δημοτικής γλώσσας, όπως ακριβώς επιδίωκαν και οι εμπνευστές της¹⁸³.

Οι εξελίξεις όμως στο πολιτικό επίπεδο, με τη διαμάχη των δύο κύριων πόλων της αστικής τάξης, συντηρητικών- προοδευτικών (μεταρρυθμιστών), δεν επέτρεψαν τη συνέχεια της προσπάθειας. Συνέδριο επιθεωρητών το 1924 δεν πραγματοποιήθηκε ούτε επίσης ολοκληρώθηκε η πραγματοποίηση εκπαιδευτικών συνεδρίων στη Μακεδονία –Θράκη, με βάση το πρόγραμμα της σχετικής εγκυκλίου.

Η ΔΟΕ στις αρχές του 1925, λίγο καιρό πριν τη δικτατορία Πάγκαλου, με βάση την απόφαση της γενικής της συνέλευσης ανοίγει τη συζήτηση μέσα από τις στήλες του «Διδασκαλικού Βήματος», για το «Πώς πρέπει να διοικηθεί η λαϊκή εκπαίδευσις;» Το άνοιγμα της συζήτησης γίνεται με συνέντευξη στον Δ. Γληνό επί του θέματος και δημοσιεύεται στο πρωτοσέλιδο του Διδασκαλικού Βήματος¹⁸⁴. Στη δεύτερη σελίδα του ίδιου φύλλου δημοσιεύεται άρθρο του Β. Παπαγεωργίου¹⁸⁵. Ο Δ. Γληνός στην συνέντευξη αυτή παρουσιάζει με σαφήνεια το σκεπτικό του: «όπως έχει

¹⁸² Σχετικά βλ. Κοσμάτος Σ., «Από τα Συνέδρια των Ανωτέρων Εποπτών στο Αργοστόλι. Αποχαιρετισμός του Συνδέσμου των δασκάλων Κεφαλληνίας», στο περ. *Εργασία* (Δεκαπενθήμερο παιδαγωγικό περιοδικό, Δ/ντής Μ. Παπαμαύρος), Τόμος Α', τεύχος 10, Αθήνα, 1924, σ. 231-232.

¹⁸³ Από σχόλια του περιοδικού *Εργασία* διαβάζουμε πως το συγκεκριμένο συνέδριο των ανωτέρων εποπτών στην Κεφαλληνία (όπως και στην Κόρινθο) το παρακολούθησαν «ιδίοις πόροις» και αρκετοί καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης χωρίς να ήταν υποχρεωμένοι. Η πληροφορία αυτή ενισχύει την άποψη πως η παρουσία των ανωτέρων εποπτών και το περιεχόμενο που δόθηκε σε αυτά, φάνηκε να αποτέλεσε σημαντικό εκπαιδευτικό γεγονός στις τοπικές κοινωνίες, με θετικά αποτελέσματα για το σκοπό του.

¹⁸⁴ Σχετικά βλ. «Πώς πρέπει να διοικηθεί η λαϊκή εκπαίδευσις; Αποκέντρωσις και αυτοδιοίκησις. Μια συνέντευξις με τον κ. Γληνόν», στο *Διδασκαλικό Βήμα*, έτος Α', τεύχος 12, Αθήνα 25 Ιανουαρίου 1925.

¹⁸⁵ Σχετικά βλ. Β. Γ. Παπαγεωργίου, «Ο Κλάδος πρέπει να προσέξει», στο ίδιο ο.π.

προχωρήσει η λαϊκή συνείδηση και η γνώμη του πολιτικού κόσμου και η επαγγελματική συνείδηση των λειτουργών της εκπαίδευσεως γενικά, δεν πρέπει να γίνεται λόγος μόνον για την Διοικητική αποκέντρωση αλλά να συνδυαστούν όλα τα σχετικά μέτρα με μια όσον το δυνατόν ουσιαστικότερη αυτοδιοίκηση». Το σύστημα αυτοδιοίκησης το έβλεπε ως «ειδικά εκπαιδευτικό χωρίς στενή ή με άμεση εξάρτηση από την άλλη τοπική αυτοδιοίκηση». Η πρότασή του αφορούσε τη δημιουργία τεσσάρων επιτροπών- συμβουλίων, ιεραρχικά οργανωμένων: α) τη σχολική επιτροπή, η οποία θα φρόντιζε για όλα τα σχετικά με την εξωτερική λειτουργία των σχολείων, χωρίς να εμπλέκεται στα ζητήματα της εσωτερικής εποπτείας, β) τα Τοπικά Εποπτικά Συμβούλια, τα οποία θα είχαν την ίδια σύνθεση με τα λειτουργούντα (τριμελή) συν δύο ακόμα δημοδιδάσκαλους που θα εκλέγονταν κάθε χρόνο από τον χώρο τους και άλλα δύο ακόμα μέλη προερχόμενα από τις κατά τόπους σχολικές επιτροπές, γ) τα Περιφερειακά συμβούλια εκπαίδευσης (διαιρούμενα σε αυτό της μέσης και σε αυτό της δημοτικής) πάλι με συμμετοχή των δασκάλων και καθηγητών και δ) το ήδη υπάρχον Εκπαιδευτικό Συμβούλιο με λιγότερες αρμοδιότητες αφού αρκετές από αυτές θα έχουν εκχωρηθεί στα υπόλοιπα όργανα.

Ο Παπαγεωργίου στο δικό του άρθρο καλούσε τον Κλάδο των δασκάλων σε εγρήγορση, ώστε να μη δεχθεί τον υποβιβασμό του ρόλου των επιθεωρητών και των σύστοιχων Εποπτικών Συμβουλίων προς όφελος των Νομαρχιακών Συμβουλίων που ακούγονταν αυτήν την εποχή ότι θα δημιουργούνταν και θα αναλάμβαναν αρκετές από τις αρμοδιότητες αυτών. Οι φόβοι του Παπαγεωργίου επιβεβαιώθηκαν το επόμενο διάστημα με τη δημοσίευση του σχετικού Ν.Δ. κι επανέρχεται με νέο άρθρο του στο Διδασκαλικό Βήμα ασκώντας κριτική στον πρώην επιθεωρητή και νυν πληρεξούσιο Θεσσαλονίκης Γ. Χατζηκυριακού για τις διασπαστικές, όπως θεωρεί, απόψεις του σχετικά με την ίδρυση Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στη Β. Ελλάδα¹⁸⁶. Στο άρθρο αυτό υπερασπίζεται το «Ενιαίο πνεύμα, όπερ πρέπει να διέπη την όλην Εκπαίδευσιν ως Κρατικήν υπηρεσίαν». Θεωρεί πως «η σύγχρονος αντίληψις περί Κράτους επιβάλλει αποκέντρωσις ειδική, κατά κλάδον και ουχί τοπική κατά Γεν. Διοικήσεις δηλ. ή Νομούς. [...] Ο πόθος μας είναι να μην εφαρμοσθούν εμπειρικά όλως μέσα επί του πολυπληθεστάτου τούτου Κρατικού οργανισμού [εννοείται της εκπαίδευσης]. Το Δημ. Σχολείον το θέλομεν μακράν κομματικών βλέψεων και

¹⁸⁶ Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., «Η δήθεν εκπαιδευτική αποκέντρωσις», στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 15, Αθήνα, 15 Φεβ.1925, σ. 5-6.

αποστολή του σχολείου. Πριν όμως, θα πρέπει να δούμε τη σχέση του Παπαγεωργίου με το δημοτικιστικό κίνημα.

Ο Β. Παπαγεωργίου κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Κεφαλληνία, φέρεται ως θερμός υποστηρικτής της δημοτικής γλώσσας. Από έρευνα που διενεργήσαμε, στο αρχειακό υλικό τόσο το δικό του όσο και στα σχετικά τεκμήρια, παρατηρούμε πως φέρεται γραμμένος στον κατάλογο μελών του Εκπαιδευτικού Ομίλου¹⁹¹. Τα στοιχεία που καταφέραμε να συλλέξουμε, συνδέοντάς τα μεταξύ τους, μας αποκαλύπτουν πως: α) Ο Παπαγεωργίου από το 1911- 1914 –όταν τότε ήταν ακόμα δάσκαλος- είναι μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου¹⁹², β) Παραμένει στον Όμιλο όλο το διάστημα μέχρι το 1927 χρονιά όπου έγινε η διάσπαση¹⁹³, γ)

---

¹⁹¹ Στο σχετικό βιβλίο που εξέδωσε ο Αλέξης Δημαράς ο Παπαγεωργίου καταχωρείται στον Γενικό Κατάλογο με αριθμό 535, ως «δάσκαλος από τα Βραχνέικα», με την παρατήρηση: «Μάλλον ο μετέπειτα (1915) επιθεωρητής Δ.Ε. (πρβλ. και συνεργασία του στο ΔΕΟ-1924), και όχι ο μαθηματικός, σπουδαστής στην Παιδαγωγική Ακαδημία (1924-1926)». Σχετικά βλ. Δημαράς Α., *Εκπαιδευτικός Όμιλος. Κατάλογος Μελών 1910-1927. Σύνοψη- Περιγραφή- Εκτιμήσεις*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1994, σ. 151. Στα στοιχεία που παρατίθενται συνοδευτικά, φέρεται γραμμένος και στον «Κατάλογο Λαχανά» (Λ) με αριθμό καταχώρησης 405 και στον (ιδιαίτερα σημαντικό) «Συμπληρωματικό Κατάλογο» (ΣΚ) με τον αντίστοιχο πάλι κωδικό του, ο οποίος είναι 840.24. Στις διευκρινήσεις του «Συμπληρωματικού Καταλόγου» μαθαίνουμε πως ο κωδικός αυτός παραπέμπει στα μέλη της Διοικητικής Επιτροπής του Ομίλου το 1927, στοιχείο που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι ο Παπαγεωργίου υπήρξε μέλος του Ομίλου και μετά τη διάσπαση και μάλιστα σε ηγετική θέση. Σχετικά βλ. στο ίδιο, ο.π., σ.37-38.

¹⁹² Το 1910 αποκλείουμε να έγινε μέλος του Ε.Ο., γιατί ούτε ιδρυτικό μέλος υπήρξε με βάση το ΣΚ, ούτε, υποθέτουμε, από την Πάτρα ο Παπαγεωργίου μπορούσε να παρακολουθήσει εξ αρχής τα τεκταινόμενα με τον Ε.Ο. Εξάλλου πρέπει να πάρουμε υπόψη μας πως ο Παπαγεωργίου από το 1912-1913 είχε επιστρατευθεί ως κληρωτός στους Βαλκανικούς Πολέμους. Άρα οι πιθανότερες χρονολογίες εγγραφής του στον Ε.Ο. φέρονται ή το 1911 ή το διάστημα μεταξύ 1913-14.

¹⁹³ Δεν υποστηρίζουμε πως όλο αυτό το διάστημα υπήρξε ενεργό μέλος του, γιατί θα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας πως ο Παπαγεωργίου από το 1915-1916 βρισκόταν στην Ήπειρο, πράγμα που σημαίνει πως η επικοινωνία του με τον όμιλο εκ των πραγμάτων θα ήταν δύσκολη. Εξάλλου η επιθεωρητική του διαδρομή στο Μεσολόγγι έπειτα, η απόλυσή του το διάστημα 1920-1922 και η ιδιότητά του σε συνδυασμό με την αδράνεια της τριανδρίας μάλλον συνηγορούν προς την άποψη ότι δεν είχε σημαντική επαφή με τον Ε.Ο.. Από το 1923-24-χρονιά που βρίσκεται στην Κεφαλληνία - κι έπειτα, όπως μαρτυρούν τα στοιχεία που συλλέξαμε, φαίνεται πως είναι η περίοδος που είναι ενεργοποιημένος στον όμιλο. Επίσης, στο προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου βρέθηκε φωτογραφία του με τον Δ. Γληνό, τραβηγμένη προφανώς με αφορμή την πραγματοποίηση του φροντιστηρίου στην

Συμμετέχει στον Ε.Ο. και μετά τη διάσπαση, και μάλιστα το διάστημα αυτό είναι μέλος της Διοικητικής του Επιτροπής¹⁹⁴. Το σημαντικότερο στοιχείο που αποκομίζουμε μελετώντας τη σύνθεση των μελών αυτών είναι πως ο Παπαγεωργίου είναι ο μοναδικός επιθεωρητής Δ[ημοτικής].Ε[κπαίδευσης], που αναλαμβάνει τέτοια θέση στη νέα φάση που περνά ο Ε.Ο. Τα μέλη της αρχικής διοικητικής επιτροπής που φέρονται να αναλαμβάνουν τον Ε.Ο., στην πλειοψηφία τους διακρίθηκαν το επόμενο διάστημα στους κοινωνικούς, πολιτιστικούς και πολιτικούς αγώνες, μέσα κυρίως από την αριστερά.

Από τα διαθέσιμα στοιχεία, τα οποία αφορούν τη συμμετοχή επιθεωρητών στον ΕΟ, διαπιστώνουμε τα εξής: α) Οι επιθεωρητές της Δ.Ε. είναι πράγματι 16¹⁹⁵ συν τους: 1. Μιχαηλίδη Κοσμά από τη Σμύρνη, ο οποίος διετέλεσε επιθεωρητής δημοτικών σχολείων εκεί, επί Ύπατης Αρμοστίας, και μετά το 1922 έγινε επιθεωρητής στην Ελλάδα, και 2. Β. Παπαγεωργίου που έγινε επιθεωρητής το 1915¹⁹⁶. β) Μέλη του Ε.Ο. ήταν 3 Γενικοί επιθεωρητές, οι εξής: Τζουμελέας Σταύρος, Τσαμασφύρος Δημήτριος και Χελιουδάκης Κων/νος¹⁹⁷.

Κεφαλληνία. Για το διάστημα 1925-1927 δεν βρέθηκε άλλο στοιχείο, πέραν του καταλόγου, το οποίο να μαρτυρά την εμπλοκή του με τον Όμιλο.

¹⁹⁴ Είναι πολύ πιθανό ο Παπαγεωργίου να βρέθηκε στην Διοικητική Επιτροπή του Ε.Ο., μετά τη διάσπασή του, λόγω της φιλίας και της εκτίμησης που έτρεφε στο πρόσωπο του Δ. Γληνού. Δεν γνωρίζουμε πόσο διάστημα μετά το 1927 παρέμεινε στον Ε.Ο.

¹⁹⁵ Οι 16 επιθεωρητές Δ.Ε. μέλη του Ε.Ο. ήταν (με αλφαβητική σειρά) : 1. Ανδρεάδης Δημοσθένης, 2. Γκιόλμας Αριστοτέλης, 3. Δρομάζος Ιωάννης, 4. Ζαγοριανάκος Ιωάννης, 5. Ζαφειρακόπουλος Δημήτριος, 6. Ιωαννίδης Κων/νος, 7. Καπερνάρος Ζαχαρίας, 8. Καπερνάρος Ιωάννης, 9. Καράτσαλος Γρηγόριος, 10. Κοντογιάννης Δημήτριος, 11. Κωνσταντινόπουλος Παναγιώτης, 12. Παπαδάς Παναγιώτης, 13. Προφαντόπουλος Γεώργιος, 14. Πύρζας Πέτρος, 15. Ραφτόπουλος Ανδρέας, 16. Φώτιος Γιάννης. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός πως ο Παπαγεωργίου ανήκε στην (ευάριθμη ποσοτικά) ομάδα των επιθεωρητών που ήταν μέλη του Ε.Ο.

¹⁹⁶ Σημειώνουμε πως πέρα από τον Παπαγεωργίου δε βρήκαμε άλλο όνομα δασκάλου από τον κατάλογο των μελών, το οποίο να έγινε έπειτα επιθεωρητής.

¹⁹⁷ Στον διευκρινιστικά σχόλια του Α. Δημαρά αναφέρονται ότι οι γενικοί επιθεωρητές, μέλη του Ε.Ο. ήταν 4. Σχετικά βλ. Δημαράς Α., *Εκπαιδευτικός Όμιλος, Κατάλογος μελών 1910-1927*, ο.π., σ.49. Το στοιχείο αυτό από την επεξεργασία του καταλόγου δεν επιβεβαιώνεται. Εκτός και υπολογίσουμε διαφορετικά τον Ιωάννη Φώτιο, αφού ο συγκεκριμένος ήταν αρχικά επιθεωρητής Δ.Ε. αλλά αργότερα (με τις ρυθμίσεις Μεταξά - το 1937- από τις οποίες σχηματίστηκαν γενικές επιθεωρήσεις και για τη δημοτική εκπαίδευση) έγινε Γενικός επιθεωρητής. Εάν τον υπολογίσουμε ως γενικό επιθεωρητή τότε τα στοιχεία ταυτίζονται με αυτά που δίνει ο Α. Δημαράς.

Στο Δελτίο του Ε.Ο¹⁹⁸ ο Παπαγεωργίου δημοσιεύει στη στήλη «Απ' όσα μας γράφουν», μελέτη με τίτλο: «Ο δημοτικισμός στην Κεφαλλονιά». Πρόκειται για μια μελέτη ιστορική- φιλολογική, στην οποία ο Παπαγεωργίου απαντά με στοιχεία για την μακρόχρονη σχέση των Κεφαλλονιτών με τη δημοτική γλώσσα, η οποία ξεκινά από το τέλος περίπου του 16^{ου} αι. Αναφέρονται ονόματα λογίων του νησιού, όπως του Βικέντιου του Δαμωδού, του Παναγή Βεργωτή, καθώς και των σύγχρονων Κάγκα, Λασκαράτου, Άβλιχου, Μολφέτα (διευθυντή της σατιρικής εφημερίδας «Ζιζάνιο») και του Σάρλου που εξέδιδε την σύγχρονη σατιρική εφημερίδα «Τελώνιο»¹⁹⁹. Στην εργασία του αυτή επιχείρησε να δώσει ένα συγκεκριμένο παράδειγμα του τι σημαίνει δημοτική γλώσσα, παρουσιάζοντας ένα απόσπασμα από τη θεία Κωμωδία του Δάντε σε μετάφραση του Π. Βεργωτή, πρώτα στην καθαρεύουσα κι έπειτα στη δημοτική, ώστε να φανεί η εκφραστική δύναμη και η καθαρότητα της σκέψης όταν το απόσπασμα είναι δοσμένο στη δημοτική γλώσσα. Κλείνοντας την μελέτη αυτή σημειώνει: «Τις λίγες αυτές γραμμές νόμισα υποχρέωσή μου να χαραξώ για φιλολογικό μνημόσυνο στη μνήμη τόσων ανθρώπων που εργάστηκαν να ζωντανέψω μια αλήθεια, πως μόνο με τη ζωντανή του γλώσσα μορφώνεται αληθινά ένας λαός, των ανθρώπων που μόχθησαν, αληθινά για να ξεσκλαβώσουν τα μυαλά των νεώτερων Ελλήνων από τη μούχλα του ιστορισμού και τη σκουριά του λογιωτατισμού. Νόμισα δε πως για τέτοιο μνημόσυνο δεν μπορούσε άλλο καταλληλότερο όργανο να βρεθεί από το Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Αργοστόλι, 5-3-1924».

Κατά τη διάρκεια της θητείας του Παπαγεωργίου στην Κέρκυρα, παρά την πολιτική ανωμαλία, θα συνεχίσει στην ίδια τακτική να υπερασπίζεται δηλ. το βασικό στόχο του σχολείου στη εγχάραξη εθνικών χαρακτηριστικών στους μαθητές, οι οποίοι συνδέονται ταυτόχρονα με την παροχή των απαραίτητων γνώσεων σε μια

¹⁹⁸ Σχετικά βλ. *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τόμος ΙΙ, τεύχος 1-4, 1923-24, Αθήνα 1924, σ.256-279.

¹⁹⁹ Ο Παπαγεωργίου στην μελέτη αυτή εκτιμούσε πως οι Κεφαλλονίτες διακρίνονταν για την ειρωνεία τους, τη σάτυρα και την ποίηση. Ως αυτοσχέδιοι μάλιστα ποιητές «με τις αλησμόνητες ρίμες τους και με τη σπινθηροβόλα σάτιρά τους [...] μπορούσαν πρόχειρα να γράφουν ποιήματα σε ωραία και άπταιστη δημοτική γλώσσα». Ιδιαίτερα στέκεται στην σατιρική εφημερίδα 'Ζιζάνιο' που «γραφόταν στην ζωντανή γλώσσα και τα λαϊκά στρώματα εύρισκαν τροφή πνευματική ευκολοχώνευτη». Στα χέρια μας έχουμε ένα φύλλο της νεότερης της σατιρικής εφημερίδας 'Τελώνιο' (αριθμ φύλλου 263) με ημερομηνία 22 Μαρτίου 1924 από το προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου, το οποίο επιβεβαιώνει τις επισημάνσεις του.

μεταβαλλόμενη κοινωνία. Η τακτική αυτή αφορούσε προσπάθειες ώστε να πειστούν οι δάσκαλοι, κυρίως μέσω συνεδρίων, να χρησιμοποιήσουν τη δυναμική της δημοτικής γλώσσας στη διδασκαλία τους μαζί με την απαραίτητη λογική που τη συνοδεύει. Τα πράγματα όμως παίρνουν με τον καιρό πιο συγκεκριμένη μορφή. Η νέα αντίληψη για την εκπαίδευση και το νέο σχολείο ως μοντέλο, έτσι όπως προσδιορίζεται από την ελληνική εκδοχή της «Νέας Αγωγής» ή κατά άλλους και κυρίως του Παπαγεωργίου, του «Σχολείου Εργασίας», αρχίζει σιγά-σιγά να γίνεται αντικείμενο της θεματικής των εκπαιδευτικών συνεδρίων μεταξύ επιθεωρητών και δασκάλων. Ο Παπαγεωργίου αρχίζει στα συνέδρια αυτά να θέτει προς διαπραγμάτευση στους δασκάλους την έννοια και το σκοπό του σχολείου εργασίας. Το σχολείο εργασίας, όπως αποτυπώνεται στις αντιλήψεις και στις πρακτικές του, εκφράζει μια ορισμένη εκδοχή του αστικού σχολείου, η οποία επιχειρεί να πάρει υπόψη της τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής πραγματικότητας. Τα ζητήματα αυτά θα φανούν πληρέστερα στην ανάλυση της επόμενης θεματικής.

ii) *Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές*: Όταν το 1923 από τις στήλες του περιοδικού «Εργασία», ο Γληνός δημοσίευε τη μελέτη του: «Το βασικό πρόβλημα της Παιδείας»²⁰⁰, ο Σ. Καλλιάφας την εργασία: «Το παλαιόν και το σύγχρονον σχολείο»²⁰¹, η δε «Εκπαιδευτική Επιτροπή» παρουσίαζε την έκθεση, («της προς μελέτην των εκπαιδευτικών ζητημάτων επιτροπής»²⁰²), το ίδιο περιοδικό δημοσίευε εγκύκλιο του Παπαγεωργίου «Περί των ταμείων εκπαιδευτικής προνοίας»²⁰³. Η εγκύκλιος αυτή θεωρήθηκε από το περιοδικό σημαντική και παράδειγμα για μίμηση. Με τη συγκεκριμένη εγκύκλιο, ο Παπαγεωργίου απευθύνεται προς τους δασκάλους της περιφέρειας Κεφαλληνίας και τους ζητά να στοιχίσουν τις δυνάμεις τους κάτω από τις ρυθμίσεις του Ν. 2442, με τον οποίο κάθε κοινότητα αναλαμβάνει στο εξής τη συντήρηση και τη φροντίδα των διδακτηρίων της.

²⁰⁰ Σχετικά βλ. Δ. Γληνός, Το βασικό πρόβλημα της Παιδείας, στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', τεύχος 1, σ.5-8, τεύχ. 2, σ.28-31, τεύχ. 4, σ.75-78, τεύχ.5, σ.100-103.

²⁰¹ Για τη μελέτη αυτή και τους λόγους γραφής της βλ. σχετικά Νούτσος Χ, *Ιστορία της Εκπαίδευσης και Ιδεολογία*, ο.π., σ. 28-51 και ιδιαίτερα τη σ. 48.

²⁰² Σχετικά βλ. περ. *Εργασία*, τόμος Α', σ. 60-64 και σ. 82-83.

²⁰³ Σχετικά βλ. «Πως οι δάσκαλοι θα φτιάσουν διδακτήρια. Εγκύκλιος «Περί των ταμείων εκπαιδευτικής προνοίας», Προς τους δημοδιδασκάλους αμφοτέρων των φύλων της περιφέρειας μας», στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', σ. 134-136.

Όπως επισημάναμε στην εισαγωγή της διατριβής μας, κάθε εγκύκλιος μπορεί να αναλυθεί ως πρόταση της εξουσίας και προτροπή προς μια ορισμένη κατεύθυνση. Η εγκύκλιος αποτελεί ένα νομικο- πολιτικό κείμενο, στο οποίο προσδιορίζονται με συγκεκριμένο τρόπο οι αποδεκτές πρακτικές κινήσεις καθώς επίσης και οι συνέπειες από την πιστή ή μη τήρησή των τιθέμενων οδηγιών. Σε μια εγκύκλιο μπορεί επίσης να αναγνωσθεί μια ορισμένη ιδεολογία, η οποία κατατείνει προς μια σειρά συγκεκριμένων πρακτικών που την υλοποιούν.

• Στη συγκεκριμένη εγκύκλιο του Παπαγεωργίου διαπιστώνουμε τα εξής:

α) Απευθύνεται στους δασκάλους προτρέποντάς τους να συντονίσουν τις δυνάμεις τους, ώστε να εξασφαλίσουν το ενδιαφέρον και κατά συνέπεια τη χρηματοδότηση των κοινοτήτων για την ανέγερση σχολικών κτηρίων. Την πρόταση αυτή ο Παπαγεωργίου τη στηρίζει σε μια ορισμένη αντίληψη για το κράτος και την εκπαιδευτική πολιτική την οποία διατυπώνει ως εξής: «Το Κράτος ανέλαβε τεραστίαν οικονομικήν υποχρέωσιν δηλ. την δαπάνην της δημοτικής εκπαιδεύσεως, ήτις εβάρυνεν αυτάς και συνεπώς δίκαιον είναι αι Κοινότητες να αναλάβουν μόνον την φροντίδα των διδακτηρίων απαλλάσσουσαι ούτω το Κράτος και οικονομικών επιβαρύνσεων και πολλών φροντίδων. Αι Κοινότητες μαζί με την φροντίδα της εκκλησίας των ευχαρίστως θα αναλάβουν και την φροντίδα του διδακτηρίου των»²⁰⁴.

β) Στην θέση αυτή υποκρύπτεται μια ορισμένη ιδεολογία για τις σχέσεις μεταξύ του κράτους, των κοινοτήτων και της εκκλησίας. Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου, το κράτος ως κύριος και αποκλειστικός φορέας ευθύνης της σύστασης και λειτουργίας των σχολείων, στέκεται στην κορυφή της πυραμίδας. Η κοινότητα και η εκκλησία είναι οι εν δυνάμει φυσικοί συνέταιροί του, αλλά όπως εκτιμά, συνήθως παραμένουν αδρανείς. Τα οικονομικά όρια του κράτους όμως, όπως ισχυρίζεται, επειδή είναι πεπερασμένα, δεν επαρκούν για όλες τις υποχρεώσεις. Θα πρέπει λοιπόν οι συνέταιροι να ενεργοποιηθούν. Αυτό θα επιτευχθεί μόνο με την βοήθεια των δασκάλων. Οι δάσκαλοι με τη σειρά τους, οι οποίοι πληρώνονται τώρα από το κράτος, είναι υποχρεωμένοι για να διαφυλάξουν τα συμφέροντά τους να φροντίσουν ώστε να μην ανατραπούν οι σχηματισμένες ισορροπίες και οι όποιες ανάγκες προκύψουν να καλυφθούν «εκ των ένδον». Έτσι στην εγκύκλιο αυτή ο Παπαγεωργίου απευθυνόμενος προς τους δασκάλους επισημαίνει: «Εις πάσαν ευκαιρίαν να μη παραλείπετε να υπεκκαίετε την φιλοτιμία των και προ παντός τον

²⁰⁴ Στο ίδιο, ο.π.

τοπικών των εγωισμών. Η επιτυχία του Νόμου τούτου εξαρτάται κυριώτατα από υμάς τους διδασκάλους[.] Εις άλλην εγκύκλιόν μου θα σας απαριθμήσω γεγονότα δι' ων αριδήλως θα καταδειχθή ότι οι δημοδιδάσκαλοι επετέλεσαν θαύματα εκεί όπου ηθέλησαν να εργασθούν». Με τις αναφορές αυτές ο Παπαγεωργίου δείχνει τον υπεύθυνο για την επιτυχία του συγκεκριμένου νόμου. Αυτός είναι αποκλειστικά ο δάσκαλος. Γι' αυτό δηλώνει στην εν λόγω εγκύκλιο καταλήγοντας ότι: «Θα παρακολουθήσωμεν αγρύπνως πάσαν υμών εργασίαν εις το ζήτημα τούτο, θα εκτιμήσωμεν δεόντως πάσαν σας προσπάθειαν ειλικρινή, επιφυλασσόμενοι να συστήσωμεν υμάς και εις το Υπουργείον δια ηθικήν ικανοποίησιν και δι' εγκυκλίω προ τον εκπαιδευτικόν Κόσμον. [.] Επιθυμώ ζωηρώς να εργασθήτε δια το ζήτημα τούτο, ώστε κατά την περιοδείαν μου να είναι εύκολον να επικοινωνήσω μετά της Επιτροπής και των κατοίκων με τον σκοπόν να καταλήξωμεν εις αίσια και ταχέα αποτελέσματα».

γ) Για την επιτυχία του όλου εγχειρήματος στην εγκύκλιο περιγράφονται και οι πρακτικές κινήσεις που απαιτούνται να κάνουν οι δάσκαλοι. Αυτές είναι: «Εκείνο δε το οποίον αμέσως πρέπει να αρχίσετε άνευ αναβολής είναι η μελέτη του Νόμου 2442 και των εκδοθέντων Β. Διαταγμάτων. Να τα έχετε πάντα μαζί σας. Να κατανοήσετε πλήρως το περιεχόμενον αυτών.[.] Να κάμετε προϋπολογισμόν της περιουσίας και των δαπανών σας, [.] Έπειτα θα θέσετε σε εφαρμογήν το άρθ. 6 περί των πόρων του Ταμείου. Οι πλείστοι εξ υμών τυγχάνοντες και γραμματείς των Κοινοτήτων είσθε οι μόνοι κατάλληλοι δια την τοπικήν φορολογίαν, τους εράνους και τας άλλας κοινοτικές χορηγίας και δια την πιστήν και αποτελεσματικήν εφαρμογήν του άρθ. 7 και 8. [.] Τέλος να μη παραλείψετε να εκμεταλλευθείτε και τας τοπικάς συγκεντρώσεις, εορτάς ή πανηγύρεις προς τον σκοπόν επιτυχίας εράνων ή ομιλίας προς αυτούς επί των σχολικών σας αναγκών. Είναι αι πλέον ψυχολογικάί περιστάσεις δια την ομαδικήν της Κοινότητος παρακίνησιν» κ.α.

Η εγκύκλιος αυτή φαίνεται πως ικανοποίησε ιδιαίτερα την κυβέρνηση των φιλελευθέρων. Γι' αυτό ο Παπαγεωργίου, έπειτα από σχετική αναφορά του, επαινήθηκε γι' αυτήν την πρωτοβουλία από τον υπουργό Παιδείας τότε, Κ. Σπυρίδη²⁰⁵.

²⁰⁵ Στο σχετικό έγγραφο απάντησης του υπουργού προς τον ίδιο αναφέρεται: « Απαντώντας εις την υπ' αριθ. 75 ε.ε. υμετέραν αναφοράν, γνωρίζομεν υμίν, ότι ευχαρίστως ελάβομεν γνώσιν των ενεργειών σας προς εφαρμογήν του Ν. 2442 και της εκδοθείσης υπό υμών εγκυκλίω προς τους δημοδιδασκάλους

Τον Παπαγεωργίου σε όλη του την επιθεωρητική διαδρομή φαίνεται ότι τον απασχόλησε ιδιαίτερα το ζήτημα της ανέγερσης σχολικών κτηρίων. Την ενασχόλησή του αυτή, η οποία ήταν κατά βάση θεσμική του αρμοδιότητα, την υπηρέτησε με μεγάλη προθυμία. Προσπάθησε ιδιαίτερα όπου εργάστηκε, ώστε να αποκτήσει η περιφέρειά του επάρκεια σχολικών διδακτηρίων. Το ζήτημα των σχολικών κτηρίων ήταν βασικός δείκτης επιτυχίας της βενιζελικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Έτσι μετά την Κεφαλληνία, θα διαπιστώσουμε πως και κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Κέρκυρα, θα εξακολουθήσει να ασχολείται με αυτό το θέμα²⁰⁶. Στον τύπο της εποχής βρήκαμε άρθρο, το οποίο αναφέρεται στον Παπαγεωργίου χαρακτηρίζοντάς τον ως ο «ακούραστος και φλογόψυχος επιθεωρητής, ο οποίος ηγωνίσθη εθνικώτατα προ ετών εις την Ήπειρον και μοχθεί τώρα εις την Επτάνησον και τρέχει παντού εις την ύπαιθρον χώραν όπως φανατίση τους πληθυσμούς περισσότερον εις την ιδέαν της εκπαιδεύσεως των τέκνων των»²⁰⁷.

της περιφέρειάς σας. Συγχαίροντες υμάς διά τον ζήλον μεθ' ου αξιευπαίνως εργάζεσθε υπέρ του σκοπού ον αποβλέπει ο Νόμος 2442, παρακαλούμεν όπως μη παύσητε συντόμως παρακολουθούντες την εκτέλεσιν των οδηγιών σας, ίνα επιτευχθή η πραγμάτωσις του μεγάλου σκοπού, της ιδρύσεως διδακτηρίων...». Έγγραφο από το προσωπικό αρχείο του Β. Παπαγεωργίου με αρ. πρωτ. 4306/δικεκ 607/18- Φεβρουαρίου -1924.

²⁰⁶ Η ενασχόλησή του με το ζήτημα αυτό ξεκινά από την εποχή ακόμα που υπηρετούσε στο Μεσολόγγι. Συγκεκριμένα άρθρο του με θέμα την πραγματοποίηση εράνων με σκοπό την τόνωση των σχολικών ταμείων που θα αναλάμβαναν να χρηματοδοτήσουν τα σχολεία, δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*. Στο άρθρο αυτό είχε την άποψη πως οι σχετικοί έρανοι που θα πραγματοποιούσαν οι δάσκαλοι, θα έπρεπε να γίνονταν σε είδος κι όχι σε χρήμα. Τα είδη αυτά κατόπιν οι δάσκαλοι θα τα εκποιούν «δια πλειοδοτικής δημοπρασίας και εκ του αντιτίμου τα 2 μερίδια θα λαμβάνη η σχολική επιτροπή και 1 μερίδιο το εκκλησιαστικόν ταμείον, εξ ου πάλιν ημείς κατ' έτος θα λαμβάνωμεν ικανά ποσά και τοιουτοτρόπως ουσιαστικώς όλαι αι πρόσοδοι του εράνου θα καταλήγουν εις το σχολ. Ταμείον». Στο άρθρο αυτό επαναλαμβάνει τις απόψεις του, όπως: «ψυχή του σχολικού ταμείου είναι ο διδάσκαλος», « Η επιτυχία του εράνου τούτου παρετήρησα ότι, είναι ανάλογος προς την εκτίμησιν της κοινωνίας προς το διδάσκαλον», «Κατά την περιοδείαν μου θα υποβοηθώ τας επιτροπάς διότι παρετηρήθη ότι πολλών μεμψιμοιρία υποχωρούν και εκλείπουν προς της παρουσίας ενός επιθεωρητού, ξένου και ... ουδετέρου προς τα τοπικά πολιτικά». Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., «Εις' ανεκμετάλλετος πόρος δια τα σχολικά ταμεία», στη στήλη: «Εκπαιδευτικά Χρονικά» του περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχος 34, Αθήνα 28 Φεβρουαρίου 1919, σ. 15.

²⁰⁷ Σχετικά βλ. το άρθρο του Μιχ. Ροδά, «Η τραγική κατάστασις των εκπαιδευτηρίων Κερκύρας. Διετέθησαν 5 ½ εκατομμύρια δια τα σχολικά κτίρια. Το κήρυγμα των αρχηγών της λαϊκής εκπαιδεύσεως», στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα*, Αθήνα, έτος Ε', αριθ. 1561, Πέμπτη 22 Ιουλίου 1926, σ. 1 και 2.

Στο συγκεκριμένο άρθρο ο Παπαγεωργίου τηρεί επίσης στάση αλληλέγγυα προς το διδασκαλικό σώμα, αφού όπως φέρεται να δηλώνει ο ίδιος: «11000 εργάται της λαϊκής μας εκπαιδεύσεως μοχθούμεν και εργαζόμεθα όλως αθορύβως υπέρ της λαϊκής ευημερίας και την ζωήν μας ολόκληρον έχομεν αφιερώση εις τον εθνικόν μεγαλείον · 11000 ειρηνικοί στρατιώται αναμένομεν την ευεργετικήν και στοργικήν πνοήν της κυβερνήσεως δια να επιδοθώμεν με νέαν δύναμιν και με νέον αίμα εις την εθνικήν μας εργασίαν»²⁰⁸. Η υιοθέτηση από μέρος του Παπαγεωργίου του ουδέτερου και κοινωνικά ωφέλιμου χαρακτήρα του κρατικού ελέγχου, καθώς και η απόδοση στην προσπάθεια υλοποίησης των στόχων του σχολείου «εθνικών χαρακτηριστικών», του επιτρέπουν να προβάλλει και να υλοποιεί τους στόχους της εκπαιδευτικής πολιτικής ως μη υποκείμενης στην πολιτική συγκυρία. Έτσι, ενώ στο πολιτικό προσκήνιο βρίσκεται η δικτατορία του Πάγκαλου, ο ίδιος απευθύνεται προς τους δασκάλους με λόγο που υπερβαίνει τη συγκυρία, σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «Προέχει η αληθής τόνωσις των σχολείων μας δια να εξέλθη νεολαία άλκιμος και με πλήρες το εθνικόν φρόνημα, όπερ βεβαίως δεν αναπτύσσεται ούτε εντός ανηλίων τρωγλών ως διδακτηρίων [σ.σ. η επισήμανση της εφημερίδας], ούτε δια προσωπικού παρηγκωνισμένου ηθικώς και υλικώς και κατέχοντος – κατά επιγραμματικήν φράσιν του κ. προέδρου της δημοκρατίας μας – το ρεκόρ της αδικίας εξ όλων των δημοσίων λειτουργιών»²⁰⁹.

Τα βασικότερα ζητήματα τα οποία σχετίζονταν με τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές και απασχόλησαν τον Παπαγεωργίου την περίοδο αυτή ήταν:

α) Σε άρθρο του στο περιοδικό “Εργασία” με τίτλο «Βοηθητικά βιβλία», επισημαίνει την αναγκαιότητα της ύπαρξης τέτοιων βιβλίων στο δημοτικό, πράγμα που, όπως θεωρεί, θα βοηθήσει τον δάσκαλο. Όπως εξηγεί με τα βιβλία αυτά ο δάσκαλος: «θα έχει οικονομία στο χρόνο της διδασκαλίας · δεν θα χάνει τον καιρό του αυτοσχεδιάζοντας ή την ύλη που θα κάμει ή το πόρισμα που θα βγάλει ή τις ασκήσεις που πρέπει να δώσει». Την ύπαρξη βοηθητικών βιβλίων ο Παπαγεωργίου την θεωρεί αναγκαία «για τις γραμματικές και αριθμητικές ασκήσεις, και ύστερα και για τα άλλα Ιστορικά και Φυσιολογικά [μαθήματα]». Επιχειρεί ακόμη, να συνδέσει την πρότασή του για την εισαγωγή των βιβλίων αυτών με την χρήση της δημοτικής ώστε συνδυαστικά να λειτουργήσουν υπέρ του μαθητή και του δασκαλου. Για αυτό

²⁰⁸ Στο ίδιο, ο.π.

²⁰⁹ Στο ίδιο, ο.π.

ποίησε. Έτσι είναι γυμνάσιο το βοηθητικό κατά βιβλίο με γλώσσα δημοτική.
 Ίσως να και με κάθε δυνατή περιγραφή. [...] Υποθέτω από τη διδασκαλία μιας ενότητας
 από την Γλωσσική ή Αριθμητική οδηγούμε το βοηθητικό βιβλίο και πιασώς έχουμε
 την απαραίτητη ενοχή. Αλλά και εις το ιστορικό και Φυσιογνωστικό μαθήματα
 συνιστάται η ενοχή ως τον διόικται και για τον μαθητή. Όταν στο τέλος του
 μαθήματος συνιστάται το βοηθητικό και διαβάζει μάλιστα ο μαθητής στην ίδια γλώσσα
 και παύσει το διόικται. το νέο μαθήμα της Ιστορίας ή της Φυσιογνωσίας με τους
 ενοχούς και εκπαιδευτικούς ονομασίες του. Έτσι, προτείνει συνίσταται με την
 υποστηρίξει διακρίσι τον μαθητή να το κατανοήσει λόγω της άμεσης
 ομοιότητας και συνάντησαν καθόσον το πλήρωσαν δι γυνεί, να προκταροχθεί
 διακρίσι, ώστε «οι μαθητές να συνιστάσαν βοηθητικό γυμνάσιο και να
 βοηθούν διακρίσι το διόικται στην ομοιότητα του». Σημειώνουμε πως η πρότασή του
 δεν περιλαμβάνει τη διακρίσι καταγωγή των βιβλίων αυτών.

Η συγκεκριμένη θέση συνιστάται από την ενοχή κατά την ενοχία, αφού
 περιλαμβάνει τους κλάους του μαθητή. Επίσης έγινε αναφορά να ξεκινήσει μια
 πορεία μαθητή προς μια τι ομοιότητα του περιόδου "Εργασία". Το άρθρο του
 Πικτανιωπού έγινε αναφορά ώστε το ενοχίο ομοιότητα να δημοσιεύσουν μια θέση
 παύσαν διακρίσι με το θέμα. Συγκεκριμένα το περιόδου δημοσίευσε το άρθρο των:
 Γ. Στεφανίου Στεφανίου²¹, Ζωκό Βασιλεί, Μυλιθηνίοι δημοσιεύσαν, και
 ομοιότητα ομοιότητα της ΛΟΕ²¹ και του Γ. Φωτιά, επίσης Στεφανίου²².
 Είναι αναγκαίο να σημειώσουμε ομοιότητα η ομοιότητα του γιατί έτσι εκτιμάμε
 πως το ομοιότητα καλύτερο το παύσαν εντός των ομοιότητα ανακρίσιται ο
 ομοιότητα του. Ομοιότητα Στεφανίου, γυνόνομα, το κείμενο του με ομοιότητα
 ομοιότητα, παύσαν με το χρηστή βοηθητικών βιβλίων για το διόικται αλλά είναι
 ομοιότητα ομοιότητα με τη χρηστή ομοιότητα από τους μαθητές. Θεωρεί πως η

²¹ Στεφανίου Β. Στεφανίου, Γ. «Βοηθητικά βιβλία», στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', τεύχ. 11-12, Αθήνα
 Φεβρουάριος 1924, σ. 266-267. Στην εισαγωγή του άρθρου από τη διακρίσι του περιόδου
 ομοιότητα: «Η ενοχή μελέτη του κ. Στεφανίου είναι ενοχία, προς και το ομοιότητα ανακρίσιται
 ομοιότητα με τη χρηστή βοηθητικών βιβλίων, προς δημοσιεύσαμε στο προηγούμενο τεύχος μας.
 Ομοιότητα με το κ. Στεφανίου γυνόνομα, παύσαν, το άρθρο του κ. Πικτανιωπού [...] με το ομοιότητα
 και ομοιότητα ομοιότητα ομοιότητα με να ομοιότητα η γυνόνομα με του κ. Στεφανίου. Εισήγαμε να
 ομοιότητα ομοιότητα με το περιόδου με τη γυνόνομα του.»

²¹ Στεφανίου Β. Βασιλεί, Ζ. «Βοηθητικά βιβλία» στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', σ. 371-374.

²² Στεφανίου Β. Φωτιά, Π. «Τα βοηθητικά βιβλία στο δημοτικό γυμνάσιο», στο περ. *Εργασία*, τόμος
 Α', σ. 49-52.

χρήση τέτοιων βιβλίων από μαθητές δεν θα τους αφήσει περιθώρια αυτενέργειας που είναι το ζητούμενο. Συγκεκριμένα σημειώνει: «Το παιδί δε θα δημιουργή, θα παίρνει απ τα έτοιμα, στα μάτια του και ο δάσκαλος όμοια θα φαίνεται, το πολύ πολύ να μαθαίνει μονάχα, η πλατειά σημασία της λέξης αυτενέργεια θα ναβαγήση, η κρίση θα παίρνη ωρισμένο δρόμο, η γλώσσα του θάναι δεμένη, το μάθημα δε θάναι έργο δικό του, θάναι ξένο. Το παιδί θα μαθαίνει μηχανικά»²¹³. Για τους λόγους αυτούς τάσσεται υπέρ της άποψης ότι οι μαθητές των μικρών τάξεων θα πρέπει να μην χρησιμοποιούν καν αλφαβητάρια παρά μόνο καθημερινά φύλλα εργασίας, ενώ τα μεγαλύτερα να χρησιμοποιούν τετράδια με επιγραφές. Το μέτρο αυτό θα βοηθήσει τους μαθητές να διατηρούν καθαρά τετράδια και θα μάθουν να προσέχουν να είναι καλλιγράμμα. Ο Ζάκος Βλόντης με τη σειρά του τοποθετείται περισσότερο κοντά στην άποψη του Β. Παπαγεωργίου. Είναι ο μοναδικός από αυτούς που μίλησαν που βάζει κατ' αρχήν το ζήτημα αγοράς τους και διερωτάται: «Μα ποιος θα τα δώσει; Εδώ είναι ο κόμπος». Πρόταση συγκεκριμένη δεν κάνει, μόνο θέτει το ερώτημα. Στη συνέχεια αντιμετωπίζει το ζήτημα, θέτοντας μερικές προϋποθέσεις σωστής χρήσης των συγκεκριμένων βιβλίων όπως: «Το βοηθητικό του μαθητή πρέπει να περιέχει μόνο εκείνο που μπορούμε να απαιτήσουμε από αυτό, αλλά συνταγμένο με την ίδια μέθοδο, με την ίδια μεθοδική σειρά πούναι συνταγμένο και το βοηθητικό του δασκάλου»²¹⁴. Τέλος ο επιθεωρητής Ι. Φωτίου, στο δικό του άρθρο κρατά στάση συνδυαστική των θέσεων μεταξύ Παπαγεωργίου και Σπετσιέρη. Η πρότασή του συνοπτικά είναι: στις δύο πρώτες τάξεις να μην εισαχθεί κανένα βοηθητικό βιβλίο, στις μεσαίες τάξεις να εισαχθούν βοηθητικά μόνο «για τις αριθμητικές ασκήσεις, γραμματικές ασκήσεις και Χάρτης της Ελλάδος, σε φύλλα κατά φυσικά γεωγραφικά τμήματα» και, τέλος, στις μεγάλες τάξεις να εισαχθούν βοηθητικά πέραν αυτών που σημειώνονται για τις μεσαίες και «βοηθητικά βιβλία διηγηματικών και φυσιογνωστικών μαθημάτων.

Οι παραπάνω θέσεις μας επιτρέπουν τις εξής διαπιστώσεις: i) Οι απόψεις των συμμετεχόντων στη σχετική συζήτηση για την αναγκαιότητα των βοηθητικών βιβλίων είναι απόψεις τεχνοκρατικού χαρακτήρα, οι οποίες κινούνται στο ουδέτερο έδαφος της κυρίαρχης αντίληψης για τη μάθηση. ii) Από τις απόψεις που κατατέθηκαν απουσιάζει η αναγκαιότητα χρήσης βοηθημάτων με βάση

²¹³ Σχετικά βλ. Σπετσιέρη Γ., «Βοηθητικά βιβλία», ό.π. σ. 261.

²¹⁴ Σχετικά βλ. Βλόντη Ζ., «Βοηθητικά βιβλία», ό.π., σ. 372

κοινωνικοοικονομικά κριτήρια, σε μια εποχή που κατά γενική ομολογία το βασικό πρόβλημα είναι ο χαμηλός δείκτης εγγραμματοσύνης. Η λογική που διέπει τις απόψεις τους δεν αγγίζει δηλαδή ζητήματα όπως: ποιοι μαθητές έχουν ανάγκη τα βοηθήματα περισσότερο, ποιοι δάσκαλοι, σε ποιο σχολείο και για ποιο σκοπό; Οι παρατηρήσεις αυτές μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε πως στο ζήτημα των βοηθητικών βιβλίων, δεν τίθεται σε αμφισβήτηση η εκπαιδευτική πολιτική αλλά επιδιώκεται, σ' ένα πλαίσιο αποδοχής, η εξασφάλιση συναίνεσης στην υλοποίησή της. •

β) Τον Παπαγεωργίου απασχολεί την εποχή αυτή και το θέμα της μικτής φοίτησης (συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών). Το 1923 δημοσιεύει την άποψή του πάνω στο θέμα αυτό²¹⁵, έπειτα από πρόσκληση του περιοδικού “Εργασία”, για το οποίο μάλιστα η διεύθυνση του περιοδικού προκήρυξε σχετικό διαγωνισμό²¹⁶.

Στην μελέτη του αυτή ο Παπαγεωργίου τάχθηκε εξ' αρχής υπέρ των μικτών σχολείων. Την επιχειρηματολογία του την στήριξε : α) σε εμπειρικά δεδομένα και β) σε παιδαγωγικά- κοινωνιολογικά δεδομένα.

Σε ό,τι αφορά τα εμπειρικά δεδομένα αναφέρει συνοπτικά τα εξής: i) Η συνεκπαίδευση εφαρμοζόταν χωρίς προβλήματα στα μονοτάξια σχολεία αρκετό καιρό (1896), σύμφωνα και με τις θεσμικές ρυθμίσεις που το επέτρεπαν, ii) Η εμπειρία του από τη θητεία του στις Ν. Χώρες, όπου λειτουργούσαν αρκετό καιρό πριν την «αφομοίωση» μικτά σχολεία, ήταν ιδιαίτερα θετική. Η κατάσταση αυτή όπως εκτίμησε, ξεκίνησε τον προβληματισμό και στην Π. Ελλάδα για ανάλογη αντιμετώπιση, iii) Ο ίδιος προσπάθησε να το εφαρμόσει πειραματικά στην Π. Ελλάδα, αμέσως όταν βρέθηκε εκεί, με επίσης θετικά αποτελέσματα. Ξεκαθάρισε όμως πως την κίνηση την έκανε σε περιοχές που μπορούσαν να δεχθούν αυτήν την

²¹⁵ Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., «Η συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών», στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', Αθήνα 1924, σ. 264-268.

²¹⁶ Από το περιοδικό μαθαίνουμε πως από τις μελέτες που δέχθηκε η διεύθυνση πρόκρινε τρεις: του Παπαγεωργίου, του μετεκπαιδευμένου δασκάλου τότε, κι έπειτα επιθεωρητή Λήμνου, Γεωργίου Σπερνοβασίλη και του δασκάλου από την Καβάλα Γεωργίου Κριμιτσά. Η τελική κρίση ανήκε στο αναγνωστικό κοινό του περιοδικού, το οποίο επέλεξε ως πιο ενδιαφέρουσα αυτήν του Γ. Κριμιτσά. Ως έπαθλο του διαγωνισμού ορίστηκε χρηματικό ποσό 500 δρχ, ενώ και οι τρεις συγγραφείς των καλύτερων εργασιών κέρδισαν για ένα χρόνο δωρεάν συνδρομή του περιοδικού.

αντίληψη²¹⁷, και iv) Το μέτρο αυτό το εφάρμοσε και την πρώτη χρονιά της θητείας του στην Κεφαλληνία, γιατί διαπίστωσε πως έτσι θα μπορούσε να λύσει μια σειρά ανισοκατανομές μεταξύ των σχολείων και των δασκάλων²¹⁸. Το ζήτημα μάλιστα αυτό ο Παπαγεωργίου το έθεσε και ως θέμα στο συνέδριο που έκανε το 1923, αφού όπως αναφέρει: «[...] στο Διδασκαλικό συνέδριο του Ιουνίου οι δάσκαλοι των μειχτών σχολείων υποχρεώθηκαν να μας ειπούν τις εντυπώσεις των, γιατί είχαν διαταχτή να προσέχουν να παρατηρούν και να καταγράφουν ότι τους κάμνη εντύπωση. Όλοι αυτοί εξεδήλωσαν όλη την ευχαρίστησή τους και τον ενθουσιασμό τους για τα καλά του συστήματος της διδασκαλίας και με ομόθυμη πρόταση ζήτησε το Συνέδριο από το Υπουργείο να εφαρμοστή υποχρεωτικά πλεία σε όλα τα σχολεία της Νήσου»²¹⁹. Για να στηρίξει της θέση του αυτή αναφέρεται και στην απόφαση του Γ' Συνεδρίου της ΔΟΕ, που προηγήθηκε λίγο καιρό πριν, στο οποίο «με παμψηφία ζήτησε να εφαρμοστεί το σύστημα αυτό γιατί έτσι θα προκύψουν αποτελέσματα ευχάριστα»²²⁰. Είναι γνωστό πως το ζήτημα αυτό θα λυθεί οριστικά με τη μεταρρύθμιση του 1929.

Επισημαίνουμε πως ο Παπαγεωργίου στην συγκεκριμένη μελέτη, κάνει ένα σαφή διαχωρισμό ανάμεσα στους άντρες και στις γυναίκες εκπαιδευτικούς. Συντάσσεται με την κυρίαρχη άποψη της εποχής του για τις γυναίκες δασκάλες, τις οποίες ήθελε να παίρνουν τις πρώτες τάξεις κατά κύριο λόγο και τους άντρες δασκάλους να παίρνουν τις δύο μεγαλύτερες. Αυτό θα το δούμε πιο καθαρά στις απόψεις που καταθέτουν και οι άλλοι συνυποψήφιοί του στο σχετικό διαγωνισμό²²¹.

²¹⁷ «Εφαρμόσαμε σε χωριά που ήσαν συνθήκες ευνοϊκές δηλ. σχολεία κατάλληλα ή σχολεία που να βρίσκονται πολύ πλησίον και Κοινωνία χωρίς προκαταλήψεις, Παντού το σύστημα το υποδέχθηκαν με ευχαρίστηση και σωστή ανακούφιση». Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., «Η συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών», ο.π. σ. 265.

²¹⁸ «Άλλοτε συναντούσα στο αυτό χωριό στο σχολείο των αγοριών 40-50 παιδιά όχι με δάσκαλο αλλά με δασκάλα και χωριστά άλλο σχολείο των κοριτσιών με 20-25 κορίτσια και με άλλη δασκάλα ή άλλοτε ετύχαινε η δασκάλα των αγοριών να έχη Ε' και ΣΤ' τάξη ενώ η δασκάλα του σχολείου των κοριτσιών μόνον τις 4 πρώτες και συνηθέστερα τις πρώτες τρεις. Όλες αυτές τις ανισότητες και τις ανωμαλίες τις διώρθωσα με τη μειχτή φοίτηση», στο ίδιο ο.π.

²¹⁹ Στο ίδιο, ο.π.

²²⁰ Στο ίδιο, ο.π.

²²¹ Σχετικά βλ. τις απόψεις του νικητή του διαγωνισμού Γ. Κριμιτσά: «Από την μικτότητα γενικά και του προσωπικού γίνεται και άλλη ωφέλεια. Οι διδασκάλισσες αναλαμβάνουν τα μαθήματα της ειδικότητάς των και της κλίσης των καθώς και την Α' και Β', όπου τα παιδάκια φεύγοντας απ' τα σπίτια τους, θα συναντούν μια κυρία που θα τα περιποιείται σαν άλλη μητερούλα που θα ξέρει και τη

Σημειώνουμε πως αυτή η αντίληψη παραπέμπει σε ένα χωριστό αναλυτικό πρόγραμμα για το κάθε φύλο²²². Αυτό μας οδηγεί να συμπεράνουμε πως οι συγγραφείς των μελετών αυτών αποδέχονται ένα διαφορετικό καταμερισμό της εργασίας, με βάση τα έμφυλα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών και μαθητών.

Ως προς τα παιδαγωγικά και κοινωνιολογικά δεδομένα που επικαλείται στη σχετική εργασία ισχυρίζεται πως: α) Η μικτή φοίτηση αποφέρει σημαντική οικονομία σε σχολικά διδακτήρια, άρα και σε έξοδα για τη συντήρησή τους, β) Με τη συνεκπαίδευση αναπτύσσεται η άμιλλα μεταξύ των δύο φύλων, το ένα φύλο επιδρά στο άλλο με αποτέλεσμα να βελτιώνεται η διαγωγή, η συμπεριφορά και το ήθος των παιδιών, ενώ και ο δάσκαλος συμμορφώνεται και «περιορίζεται» από την παρουσία των κοριτσιών, γ) Επέρχεται σημαντική οικονομία στο ωρολόγιο πρόγραμμα με αποτέλεσμα να μπορεί ο δάσκαλος με περισσότερη χρονική άνεση να διδάσκει τους μαθητές και «να κάμη βαθύτερη επεξεργασία της ύλης ιδίως στις ανώτερες τάξεις», δ) η μεικτή φοίτηση δίνει την ευκαιρία στα δύο φύλα να γνωριστούν καλύτερα «και καθένα απ' αυτά από κοντά βλέπει τι πραγματικά είναι το άλλο και έτσι δε μένουν με εξωγκωμένες εικόνες της φαντασίας τους», και ε) η συνεκπαίδευση «έχει μεγάλη επίδραση στη διαμόρφωση πραγματικού χαρακτήρα».

Ηθικούς κινδύνους από τη συνεκπαίδευση δεν έβλεπε. Τους θεωρούσε «αστείους» τέτοιους φόβους, με την προϋπόθεση ότι: «Όσο για τη Γυμναστική και τα διαλείμματα, αυτό κατά τη γνώμη μου είναι ζήτημα διοικήσεως καλής και επιβλητικής. Ένας διευθυντής καλός και το πρόγραμμα κανονίζει σκοπιμώτατα και με άγρυπνη επίβλεψη προλαβαίνει ένα σωρό ατοπήματα που μπορούσαν να συμβούν, στη Γυμναστική, στο προαύλιο, στα αποχωρητήρια κλπ»²²³.

γ) Με την πραγματοποίηση των παιδαγωγικών συνεδρίων ο Παπαγεωργίου προσπαθούσε, εκτός από την ανάλυση και εξήγηση της εκπαιδευτικής πολιτικής, να

γλώσσα τους», Γεώργιου Κριμιτσά, «Η συνεκπαίδευσις αγοριών και κοριτσιών» στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', Αθήνα, 1924, σ.272-273.

²²² Σχετικά βλ. την άποψη του Γ. Σπερνοβασίλη: «...Λοιπόν τα πολλά κορίτσια, τα κορίτσια του πολύ λαού, μπορούνε στα 4-5 χρόνια να μορφωθούνε, έτσι ώστε να γίνουνε καλές μητέρες και καλές νοικοκυράδες», στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', σ.271. Παρόμοια είναι και η άποψη του Γ. Κριμιτσά: «Πρέπει να υπάρχουν και για τις γυναίκες πέραν της ήβης κατάλληλα σχολεία να μαθαίνουν ραπτική, και ζωγραφική και πλεκτική και υφαντική και κεντήματα εκτός της άλλης μόρφωσης. Προ πάντων όμως να προετοιμάζεται τέλεια μητέρα, που είναι ο ιερώτερος και μεγαλύτερος της προορισμός», στο περ. *Εργασία*, τόμος Α', σ. 273.

²²³ Στο ίδιο, ο.π. σ. 267

περιγράψει το πλαίσιο των αποδεκτών σχολικών και διδακτικών πρακτικών, τις οποίες θεωρούσε πως εξυπηρετούσαν τους στόχους του σχολείου και έπρεπε να ακολουθούν οι δάσκαλοι.

Το παιδαγωγικό συνέδριο που πραγματοποίησε ο Παπαγεωργίου στην Κέρκυρα το 1927, αποτελεί από παράδειγμα αυτής της αντίληψης. Η θεματική του συγκεκριμένου συνεδρίου ήταν: «1. Τα σχολεία εργασίας, 2. Κριτική ανάλυσης του παιδαγωγικού και φιλοσοφικού έργου του Αμερικανού Λεβή «Το σχολείο και το Παιδί», 3. Η ιστορία του Έθνικού μας Ύμνου και τρόπος διδασκαλίας αυτού, 4. Πώς δύναται το Σχολείον να καλλιεργήσει την προς αυτό αγάπη της Κοινωνίας, και 5. Η γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου». Επίσης συζητήθηκαν δύο ακόμα «συναφή» θέματα: «α) Περί Σχολικής Υγιεινής και β) περί σχολικών κήπων»²²⁴. Στο συνέδριο αυτό επιχειρήθηκε να τεκμηριωθούν τα ζητήματα της γλώσσας και γενικότερα του σχολείου θεωρητικά πάνω στις αρχές της μορφολογικής ψυχολογίας και του συμπεριφορισμού²²⁵.

Με τη λήξη του συνεδρίου, το σώμα το δασκάλων αποφάσισε να προτείνει τα εξής: α) Να συσταθούν διά νόμου περιοδεύοντα τεχνικά Διδασκαλεία, τα οποία να έχουν διάρκεια φοίτησης ενός εξαμήνου, πριν μετακινηθούν σε άλλη εκπαιδευτική περιφέρεια. Τα τεχνικά μαθήματα κρίνονται από τους δασκάλους ως σημαντικά, «καθ' όσον ανεγνωρίσθη κατά τρόπον αναμφισβήτητον ότι το σημερινόν Δημοτικόν Σχολείον δεν δύναται να εκπληρώση τον προορισμόν του άνευ της συστηματικής και

²²⁴ Τα σχετικά με το συνέδριο αυτό βλ. *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 143, Αθήνα 1927.

²²⁵ Σε σχετικό άρθρο κερκυραϊκής εφημερίδας το οποίο παρουσίαζε μια θεματική του συνεδρίου αυτού, και συγκεκριμένα για το «πώς το παιδί μαθαίνει τη γλώσσα», διαβάζουμε από τη σχετική εισήγηση που δημοσίευσε: «Στο κεντρικό νευρικό σύστημα έρχονται με τους δέκτες διάφοροι ερεθισμοί κι εκεί προκαλούν αυτό που ονομάζουμε αίσθηση.[...] Μόλις το παιδί γεννηθή ο εσωτερικός του κόσμος θάρθη σε επικοινωνία χάρις σ' όλες τις αισθήσεις. [...] Η επανάληψη του ίδιου φαινομένου πολλές φορές θα γεννήση ωρισμένες συνήθειες στα νευρικά κύτταρα. Η συναρμολόγηση θα γίνεται πάντα με το ίδιο τρόπο, και η συνήθεια αυτή θα φθάση σε τέτοιο σημείο, όπου σε μια στιγμή μια μόνη αίσθηση θάναι αρκετή για να γίνη η αναπαράσταση μιανού ωρισμένου αντικειμένου. Να, ένα θαυμάσιο πείραμα του Παβλόφ που τα αποδεικνύει [ακολουθεί η περιγραφή του γνωστού πειράματος]». Σχετικά βλ. άρθρο με τίτλο «Από το Συνέδριο των Δημοδιδασκάλων Κερκύρας. Η γλώσσα στο δημοτικό σχολείο», στην εφημερίδα *Κέρκυρα*, (Λαϊκή και αγροτική εφημερίς, διευθυντής Ι. Ι. Βεντούρας), Κυριακή 17 Ιουλίου 1927.

ευδοκίμου δασκαλίας των τεχνικών μαθημάτων»²²⁶, β) Να τροποποιηθεί το ισχύον Ν.Δ. «Περί υποχρεωτικής φοιτήσεως», κατά τον οποίο οι διευθυντές των δημοτικών υπέβαλαν οι ίδιοι μηνύσεις στον τοπικό ειρηνοδίκη για τους γονείς, οι οποίοι δεν τηρούσαν την υποχρεωτική φοίτηση των παιδιών τους. Το μέτρο αυτό κρίθηκε πως έφερνε αντίθετα αποτελέσματα από τα προσδοκώμενα, γιατί τροποποιούσε προς το χειρότερο τις σχέσεις σχολείου- οικογένειας. Η πρόταση του συνεδρίου ήταν την ευθύνη αυτή να την αναλάβουν οι επιθεωρητές, και γ) «Να καταστή αυτοτελές, ανεξάρτητον και εξαιετός (αν όχι επταετές ή οκταετές ως συμβαίνει και αλλαχού) το Δημοτικόν Σχολείον και να διδάσκηται εις πάσας τας τάξεις αυτού η δημοτική γλώσσα. Δια του προτεινόμενου μέτρου το δημοτικόν σχολείον θα δυνηθή να εκπληρώσει πληρέστερον την Κοινωνική και Εθνικήν αυτού αποστολήν και όχι να θεωρήται, ως συμβαίνει σήμερα, ως προπαρασκευαστικόν σχολείον του Ελληνικού τοιούτου»²²⁷.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για το ρόλο που είχαν τα παιδαγωγικά συνέδρια και του τρόπου με τον οποίο συνέδεαν τις σχολικές πρακτικές με τους στόχους του σχολείου, αποτελεί μια σχετική αναφορά που βρήκαμε στον τύπο της εποχής. Σε τοπική εφημερίδα της Κέρκυρας διαβάζουμε: «..Τη λατρεία και τη λαχτάρα που αισθάνονται οι Κερκυραίοι για το Νησί τους πολύ θαυμάσια εξωγράφησε η μούσα του συμπαθούς ποιητού Σταμπόγλη Δημ. το αθάνατο ποίημα, όπερ μελοποιηθέν υπό του δημοδιδασκάλου Ν. Φαναριώτου, επιδάχθη πρωτοβουλία του Επιθεωρητού κ. Β. Παπαγεωργίου εις το Εκπαιδευτικόν Συνέδριον παρελθόντος έτους και ήδη ψάλλεται από μικρούς και μεγάλους, από μαθητάς και μη, από μουσικές μπάντες και προκαλεί ρίγη ενθουσιασμού. [...] Έτσι γαλουχείται η νέα γεννεά της Κέρκυρας. [...] Έτσι εξηγείται ο ακοίμητος πατριωτισμός των. Πρέπει να αγαπήσει τον Άγιο του και να λαχταρά για την Κέρκυρά του. Τότε κατ' ανάγκην θυσιάζεται και για την Πατρίδα του. Ιδού το αίσθημα του πατριωτισμού πόσον θαυμάσια και περίτεχνα καλλιεργείται εις την Νήσον ταύτην, ήτις αείποτε εκράτησε ζωηράν την ιδέαν της Μεγάλης Πατρίδος»²²⁸.

²²⁶ Σχετικά βλ. τη στήλη «Σχολική και εκπαιδευτική κίνηση, Παιδαγωγικά Συνέδρια», στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 143, Αθήνα 1927.

²²⁷ Στο ίδιο, ο.π.

²²⁸ Σχετικά βλ. το άρθρο με τίτλο: «Η Λιτανεία του Αγίου Σπυρίδωνος κατά την Κυριακήν των Βαΐων», στην εφημερίδα *Κέρκυρα*, αριθ. φύλλου 79, Σάββατον 21 Απριλίου 1928. Επίσης, σχετικές

Η θεματική και η στοχοθεσία των παιδαγωγικών συνεδρίων, τα οποία πραγματοποιούσε ο επιθεωρητής Β. Παπαγεωργίου ήταν σαφώς ενταγμένες στα πλαίσια της εκπαιδευτικής πολιτικής. Εξέφραζαν όμως, στα πλαίσια της σχετικής αυτονομίας των φορέων του κρατικού ελέγχου στην εκπαίδευση, μ' έναν ορισμένο τρόπο δυνατότητες, περιορισμούς και προτεραιότητες, οι οποίες σχετίζονταν και με τα χαρακτηριστικά των ίδιων των επιθεωρητών δηλ. τις πολιτικές, κοινωνικές και θεωρητικές τους παραδοχές. Παρ' ότι, απ' όσο γνωρίζουμε, το σύνολο των συνεδρίων υπηρετούσε μια ορισμένη εκπαιδευτική πολιτική, το περιεχόμενό τους παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Αυτό γίνεται εύκολα κατανοητό αν συγκριθούν τα παιδαγωγικά συνέδρια του Β. Παπαγεωργίου με αντίστοιχα συνέδρια της ίδιας περιόδου.

Η συγκριτική παρουσίαση αυτών των συνεδρίων θα μας βοηθήσει να διακρίνουμε, από αυτή τη σκοπιά, τα όρια της σχετικής αυτονομίας που είχαν οι επιθεωρητές το διάστημα αυτό. Το Διδασκαλικό Βήμα προσφέρει αρκετά παραδείγματα παιδαγωγικών συνεδρίων για μια τέτοια μελέτη. Για παράδειγμα στο ίδιο φύλλο που παρουσιάζεται το συνέδριο του Παπαγεωργίου στην Κέρκυρα, δίνονται στοιχεία και για τα συνέδρια που πραγματοποιήθηκαν στην περιφέρεια Παραμυθιάς (Παραμυθιά, Πάργα, Ηγουμενίτσα, Κανελάκι, Μάζι, Λυβικίστα, με επιθεωρητή τον Γ. Τσακίρη) και στην περιφέρεια Ελασσώνας (Ελασσώνα, Λειβάδι, Δεσκάτη, με επιθεωρητή τον Π. Κοκκίνη). Η θεματική των συνεδρίων της Παραμυθιάς ήταν: 1. «Πώς και πότε γίνεται χρήση εν τη διδασκαλία εκάστου μαθήματος των διαφόρων μέσων εποπτείας», 2. «Περί του παραδείγματος ως μέσου αγωγής», 3. Σκοπός και τρόπος διδασκαλίας διαφόρων μαθημάτων (π.χ. της αναγνώσεως, των εκθέσεων, αριθμητικής εν τη Γ' και Δ' τάξη, της Ιστορίας κ.α.), 4. Διάφορες υποδειγματικές διδασκαλίες (π.χ. Πατριδογνωσίας της Α' και Β' τάξης «Κατοικίαι – είδη κατοικιών», Ιστορίας Γ' και Δ' τάξης «Περί της εν Θερμοπύλαις μάχης, Φυσ. Ιστορίας «Περί του ανωφελούς κώνωπος» κ.α.), 5. Διάφορες εισηγήσεις σχετικές με την εκπαιδευτική νομοθεσία (π.χ. «Τίνας παρατηρήσεις εκάματε εξ αφορμής του Ν.Δ. 5-5-26 Περί υποχρεωτικής φοιτήσεως»), 6. Θέματα τα οποία αφορούσαν τη σχέση σχολείου- τοπικής κοινωνίας (π.χ. «Πώς συμπεριφέρεσθε εις τους χωρικούς ώστε να κερδίσητε την αγάπην των και συντελέσητε εις την ανάπτυξιν

απαφρές βλ. στο Πολίτης Ν., *Πατριολογήματα*, Τόμος Α', Παράρτημα, με τίτλο: «Ο Ύμνος της Κέρκυρας».

αυτών;», «Είναι δυνατή ίδρυσις εσπερινού και Κυριακού σχολείου εν τω χωρίω εν ω εργαζόμεθα και πώς και ποίον δέον να είναι το πρόγραμμα των μαθημάτων και τίνες να φοιτώσιν εις αυτό;» κ.α).

Στα συνέδρια της Ελασσώνας αντίστοιχα ανάλογα τα σχετικά θέματα ήταν: 1. «Ανάπτυξις εκ των σπουδαιότερων κεφαλαίων εκ της Σχολικής Νομοθεσίας», 2. «Περί αποστολής του δασκάλου», «Περί σχολικών βιβλιοθηκών, καθαριότητας κλπ», 3. Διάφορες υποδειγματικές διδασκαλίες (π.χ. «Περί Ρήγα Φερραίου», «Περί ρίζης», «Ο κάβουρας γυρίζει στα κτήματά του» κ.α), 4. Περί σχολικών κήπων κ.α.

Η παρουσίαση των δεδομένων ως προς τα παιδαγωγικά συνέδρια, τα οποία πραγματοποιούσαν οι επιθεωρητές, μας επιτρέπει τις εξής διαπιστώσεις:

1. Επιβεβαιώνεται πως τα συνέδρια λειτούργησαν ως νομιμοποίηση και αποδοχή της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής και ως αποσαφήνιση και εμπέδωση από τους δασκάλους των αποδεκτών σχολικών και διδακτικών πρακτικών.

2. Οι επιθεωρητές είχαν σχετική ελευθερία να αποφασίζουν τη θεματολογία των συνεδρίων, στην πλειονότητά τους όμως τα θέματα κινούνταν μέσα στα πλαίσια της τρέχουσας εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι διαφοροποιήσεις είχαν συγκεκριμένο εύρος. Τα όρια αυτονομίας των επιθεωρητών είχαν αντίστοιχα μικρά περιθώρια διαφοροποίησης.

3. Ο Παπαγεωργίου στα δικά του συνέδρια αν και κινείται εντός των πλαισίων της εκπαιδευτικής πολιτικής, φαίνεται πως συχνά εξαντλούσε τις δυνατότητες που του δίνονταν. Αυτό επιβεβαιώνεται από το ότι τα κείμενα που σχηματίζονταν μετά το πέρας των συνεδρίων, σε συνεργασία με τους δασκάλους, βρίσκονταν σε ευθεία συσχέτιση με ότι πιο προωθημένο υποστήριζαν οι δημοτικιστές το διάστημα αυτό.

δ) Το διάστημα της θητείας του στην Κέρκυρα, ο Παπαγεωργίου κατάφερε να συστήσει πειραματικό σχολείο στο χωριό Βελονάδες, το οποίο διηύθυνε ο ιερέας-δάσκαλος Αλ. Πουλημάς. Το σχολείο αυτό αποτέλεσε χειροπιαστό παράδειγμα των πεποιθήσεων και των αντιλήψεών του για τις αποδεκτές σχολικές και διδακτικές πρακτικές, οι οποίες εξυπηρετούσαν το σκοπό του δημοτικού σχολείου μέσα σε μια αγροτική κοινωνία. Για την απόπειρα αυτή ο Παπαγεωργίου, όπως επίσης και οι δάσκαλοι του εν λόγω σχολείου, τιμήθηκαν με «έκφραση ευαρέσκειας» από το

Εκπαιδευτικό Συμβούλιο²²⁹. Η σχετική πράξη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ανέφερε ότι: «Η εν των πειραματικῶν τούτων σχολείω εργασία υπήρξεν αξιόλογος διά την μετ' ἀρίστων αποτελεσμάτων ενασχόλησιν των μαθητῶν και μαθητριῶν εις τα εργόχειρα, την χειροτεχνίαν και την καλλιέργειαν του σχολικού κήπου, επέδρασε δε και επί των περίξ κοινοτήτων, αίτινες ήρχισαν να φροντίζωσι διά την κατασκευήν διδακτηρίων και σχολικῶν κήπων»²³⁰.

«Καινοτομία», κατά την έκφραση του Διδασκαλικού Βήματος, αποτέλεσε και το ὅτι κατά τη διάρκεια του εκπαιδευτικού συνεδρίου στην Κέρκυρα, ο Παπαγεωργίου «διέταξε και έγεινε έκθεση των σπουδαιοτέρων αντικειμένων της χειροτεχνίας σε ιδιαίτερη αίθουσα του Φουαγιέ του Δημ. θεάτρου. Πολλά αντικείμενα ξυλουργικής, βιβλιοδετικής πηλοπλαστικής, χειροτεχνίας ως και ποικίλα εργόχειρα προκάλεσαν το θαυμασμό ὄλων των επισκεπτῶν του Συνεδρίου». Η κίνηση αυτή κρίθηκε ως πρωτότυπη και απέσπασε ευνοϊκά σχόλια. Για ακόμη μια φορά τέτοιες προσπάθειες γίνονται αφορμή για να περιγράψουν τις αποδεκτές σχολικές και διδακτικές πρακτικές και να τις συνδέσουν με τους στόχους του σχολείου: «Με τέτοιες εκθέσεις πολύ υψώνεται το γόητρο του Σχολείου και του δημοδιδασκάλου. Ωφέλιμο θα ήταν τέτοιες εκθέσεις να εγίνοντο τακτικά. Πολλά θα είχε να ωφεληθῆ ο Κλάδος καθώς και η Κοινωνία», αναφέρει το σχετικό σχόλιο του Διδασκαλικού Βήματος²³¹.

ε) Κατά το διάστημα της παραμονής του στην Κέρκυρα, ο Παπαγεωργίου ασχολήθηκε με την ρύθμιση ζητημάτων σχετικῶν με την φοίτηση παιδιῶν από άλλες εθνότητες. Στην Κέρκυρα την εποχή αυτή ζούσαν αρκετοί Ιταλοί. Ο Παπαγεωργίου επιχείρησε να αντιμετωπίσει τα «εθνικά προβλήματα» που συνεπάγονταν αυτή η συμβίωση. Σε σχετικό του υπόμνημα αναφέρει: «...εξεμηδενίσσαμεν τελείως την προπαγάνδα των Ιταλῶν. Εν ὧ το Β' Σχολεῖον Εβραϊκῆς Συνοικίας κατηργήθη υπό των προκατόχων μας ελλείψει 7 μαθητῶν, ημεῖς τουναντίον συνεστήμανεν τοιούτον, προηγάγομεν εις 4τάξιον ιδρύσαμεν και νηπιαγωγείον και ὅταν μετετέθημεν αφήσαμεν το σχολεῖον τούτο με 150-300 μαθητάς, μαθήτριας κα νήπια, ἐξ ὧν

²²⁹ Το συγκεκριμένο έγγραφο με αριθμ πρωτοκόλλου 9297/1716- 20 Αυγούστου 1927, βρέθηκε στο προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου. Το υπογράφουν ο Ι. Βαχαβιόλος ως πρόεδρος του Εκπ/κού Συμβουλίου και τα μέλη: Ν. Καραχρίστος, Δ. Γιαννικόπουλος, Α. Ρουχωτάς, Δ. Σάρρος.

²³⁰ Στο ίδιο, ο.π.

²³¹ Σχετικά βλ. τη στήλη: «Σχολική και Εκπαιδευτική κίνηση, Σχολικές εκθέσεις», στο Διδασκαλικό Βήμα, τεύχος 144, Αθήνα 1927, σ.3.

ετρέφοντο τα Ιταλικά σχολεία. Τους μόχθους εκείνους γνωρίζει κάλλιστα και το υπουργείον Εξωτερικών, το οποίον μας ενίσχυσε γενναιότατα ως και ο κ. Στ. Τζουμειλάς Γεν. Επιθεωρητής των Ιδιωτικών σχολείων»²³².

στ) Η ιδιωτική εκπαίδευση και όσα σχετίζονταν με την άσκηση επιθεωρητικού ελέγχου στα ιδιωτικά σχολεία, ακριβώς επειδή συνδέονταν η λειτουργία τους με τον «εθνικό χαρακτήρα» των στόχων του σχολείου, αποτελούσε μια προβληματική κατάσταση, η οποία αποτυπώνονταν και στο θεσμικό πλαίσιο. Ο Παπαγεωργίου εκφράζει για τα ζητήματα αυτά τις απόψεις του. Το 1925 έγραψε σχετικό άρθρο για τα απαιτούμενα μέτρα που θεωρούσε ότι έπρεπε να ληφθούν για να είναι επαρκής η εποπτεία των ιδιωτικών σχολείων²³³. Και τότε το ζήτημα αυτό το συνέδεε με θέματα «προπαγάνδα» άλλων εθνοτήτων, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών λειτουργίας και αναγκών που κάλυπταν αυτά τα σχολεία στην Ελλάδα. Το ζήτημα, κατά τον Παπαγεωργίου, σχετιζόταν άμεσα με την εξυπηρέτηση των εθνικών στόχων της δημοτικής εκπαίδευσης. Ο Παπαγεωργίου έβλεπε πως η εποπτεία αυτών των σχολείων ήταν ελλιπής. Ο Νόμος που τα υποστήριζε (Ν. 997) θεωρούσε πως «είναι ελαττωματικός και έχει θεσπίσει τέτοια εξαιρετική και πολυδαίδαλη διαδικασία και δωσιδικία, που να μη μπορεί ποτέ να επέλθη ριζική θεραπεία»²³⁴. Οι υπαιτιημοί του είναι σαφείς: «Νομίζει κανείς, ότι επίτηδες ενομολογήθη ο Νόμος 997 ακριβώς για να είναι ασύδοτοι οι διευθυντές των. Και καθένας απευθύνει το ερώτημα: πώς ενώ το Κράτος εμπιστεύεται στο Εποπτικό Συμβούλιο και στον Επιθεωρητή την άμεση εποπτεία όλων των σχολείων της περιφέρειάς ως και ολόκληρο το προσωπικό χωρίς καμμία εξαίρεση δωσιδικίας, προκειμένου για τα ιδιωτικά δεν εμπιστεύεται; Θεωρεί ανίκανο τον Επιθεωρητή και το Εποπτικό Συμβούλιο για να ελέγχουν τα ιδιωτικά, ή μήπως δεν επιτρέπουν άμεση επέμβαση για να βρίσκουν να κάνουν ό,τι θέλουν; Πάντως παραδέχεται κανείς το δεύτερο. Τα χέρια του Επιθεωρητή είναι δεμένα»²³⁵. Για το λόγο αυτό ζητά τροποποίηση του νόμου. Θεωρεί πως «και τα ιδιωτικά Σχολεία, όπως και τα Δημόσια να υπαχθούν στην άμεση Εποπτεία και στον άμεσο έλεγχο των Εποπτικών Συμβουλίων». Από μια τέτοια

²³² Η αναφορά αυτή βρίσκεται στο υπόμνημα του Παπαγεωργίου προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο το 1943. Σχετικά βλ. παραπομπή εδώ 132.

²³³ Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Β., «Η εποπτεία των ιδιωτικών σχολείων», στο περ. Εργασία, τόμος Γ', Αθήνα 1925, σ. 453-455.

²³⁴ Στο ίδιο ο.π.

²³⁵ Στο ίδιο, ο.π.

εξέλιξη ο Παπαγεωργίου πιστεύει ότι θα ωφεληθεί πρώτιστα το Κράτος στον εθνικό τομέα, γιατί θα διαφυλάξει τα κυριαρχικά του δικαιώματα. Συγκεκριμένα σημειώνει: «Με την προτεινόμενη τροποποίηση θα μπορέσει το κράτος να παρακολουθή την εσωτερική λειτουργία τόσων ξενικών Σχολών και να ελέγξει αγρύπνως τις ανωμαλίες αυτών, αφ' ου είναι σε όλους γνωστό πως μερικές απ' αυτές τις Σχολές δεν είναι απαλλαγμένες και από προπαγανδιστικές προσπάθειες. [...] Σήμερα οι Σχολές αυτές επωφελούνται από την εξαιρετική δωσιδικία των ιδιωτικών και μπορούν ανεπιτήρητες να οργιάζουν εις βάρος των Εθνικών μας συμφερόντων και αυτών ακόμα των Κυριαρχικών δικαιωμάτων μας»²³⁶.

Από τα παραπάνω είναι φανερό πως τα ζητήματα της εθνικής εκπαίδευσης εξετάζονται, στις αντιλήψεις του επιθεωρητή Παπαγεωργίου, από την οπτική του σχολείου ως μηχανισμού συγκρότησης-ομογενοποίησης χαρακτηριστικών του πληθυσμού.

iii) Ο έλεγχος των δασκάλων: Το διάστημα 1922-1928 ο επιθεωρητικός θεσμός δεν τροποποιείται σε σχέση με το προηγούμενο διάστημα. Ο έλεγχος των δασκάλων ακολουθεί τις ίδιες κατευθύνσεις, όπως προσδιορίστηκαν με βάση το Ν. 240 και τις επιμέρους τροποποιήσεις που ακολούθησαν. Οι απόπειρες συγκεκριμενοποίησης του έργου των επιθεωρητών, ιδιαίτερα σε ότι αφορά την παρακολούθηση και τον έλεγχο των δασκάλων, τις οποίες παρακολουθούμε αυτό το διάστημα, σχετίζονται με τον αγώνα των δημοτικιστών για επίτευξη των στόχων που είχαν τεθεί για την υλοποίηση της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής πολιτικής. Ο προσανατολισμός αυτός στρέφει το ενδιαφέρον προς την έρευνα και την τεκμηρίωση. Μια τέτοια κατεύθυνση θεωρήθηκε πως θα βοηθούσε το έργο των επιθεωρητών και θα είχε πρακτική αξία. Η «δια των υπαλλήλων του Κράτους αποκέντρωσις», η οποία θεσπίστηκε με το Ν. 240, πήρε έτσι συγκεκριμένες συντεταγμένες σε ότι αφορά τον έλεγχο των σχολικών και διδακτικών πρακτικών καθώς επίσης και αυτών που τις υλοποιούν δηλ. των εκπαιδευτικών. Οι ανώτεροι επόπτες για παράδειγμα, προκειμένου να πραγματοποιήσουν τις επιμορφωτικές τους συναντήσεις στην περιφέρεια πάνω στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, έστειλαν στους δασκάλους συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο για προβληματισμό και ενημέρωση. Στα 1924 ο επιθεωρητής Ρόδου κατέθεσε ένα ερωτηματολόγιο για να απαντήσουν όλοι οι εμπλεκόμενοι στην

---

²³⁶ Στο ίδιο, ο.π.

εκπαίδευση, πάνω στο ποιες αντιλήψεις έχουν για το θεσμό της επιθεώρησης και ποια χαρακτηριστικά του επιθεωρητή θεωρούσαν αποδεκτά. Ενδεικτικά, οι ερωτήσεις τις οποίες περιλάμβανε το ερωτηματολόγιο ήταν: 1. «Τον επιθεωρητή της Δημ. Εκπαιδύσεως κρίνετε αναγκαίον δια να επιτευχθή καλλιτέρα σχολική επίδοσις; Διατί; 2. Σκέπτεσθε ότι ο επιθεωρητής οφείλει να έχη ως αποστολή του να επιβλέπη την εκτέλεσιν των διαταγών μιας ανωτέρας αρχής, την οποίαν αντιπροσωπεύει; Διατί; [...] 4. Νομίζετε ότι δύναται ο Επιθεωρητής να αναλάβη διπλήν αποστολήν παιδαγωγικήν και διοικητικήν εν ταυτώ; Διατί; [...] 6. Ποία είναι η αποστολή του Επιθεωρητού ώστε να επιτύχωμεν όπως το σημερινόν σχολείον προσεγγίξη περισσότερο προς το ιδεώδες σχολείον; [...] 9. Ποία είναι τα προσόντα που οφείλει να έχη πας επιθεωρητής; [...] 13. Ποία είναι τα σπουδαιότερα ελαττώματα, τα οποία τυχόν ευρίσκετε εις το σημερινόν θεσμόν της Επιθεωρήσεως των σχολείων;» κ.α.²³⁷. Το περιοδικό *Εργασία* την εποχή αυτή- εκδότης αρχικά ο Μ. Παπαμάυρος κι έπειτα ο Β. Αγγελόπουλος- συμμετέχει στον εκπαιδευτικό χώρο, πέραν των άλλων, και ως ένα ιδιότυπο ερευνητικό κέντρο, επιτρέποντας να διερευνηθούν και να αναδειχθούν καινοτόμα εκπαιδευτικά προγράμματα και οι απαιτούμενες σχολικές πρακτικές που τα συνοδεύουν. Βρίσκεται ιδεολογικά ενταγμένο στο φιλελεύθερο προοδευτικό χώρο και με την ύλη του προάγει την εκπαιδευτική πολιτική των φιλελεύθερων δημοτικιστών. Για παράδειγμα, όπως φάνηκε και στην περίπτωση του Παπαγεωργίου, η διεύθυνση του περιοδικού προκηρύσσει διαγωνισμούς, ανοίγει κύκλο συζητήσεων μεταξύ εκπαιδευτικών κ.α., που σκοπό έχουν να ζυμωθούν μεταξύ των εκπαιδευτικών ζητήματα που σχετίζονται με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Ενταγμένο σε αυτή την προσπάθεια είναι και το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο του επιθεωρητή Ρόδου Α. Ραφτόπουλου, το οποίο δημοσίευσε απευθυνόμενος, όπως ο ίδιος ισχυρίστηκε, προς όλη την εκπαιδευτική κοινότητα: τους «επιστήμονες εν τη παιδαγωγική», τις σχολικές αρχές, τους επιθεωρητές και τους δημοδιδασκάλους», με σκοπό τον κοινό προβληματισμό πάνω στους τρόπους βελτίωσης της άσκησης επιθεώρησης.

Ο Παπαγεωργίου το διάστημα αυτό, πέρα από τις θεσμικές του υποχρεώσεις, οι οποίες αφορούσαν τον επιθεωρητικό έλεγχο (περιοδείες, παρακολούθηση του διδακτικού έργου των δασκάλων, σύνταξη εκθέσεων, πραγματοποίηση συνεδρίων),

²³⁷ Σχετικά βλ. «Μικρές μελέτες, Περί του θεσμού των Επιθεωρητών της Δημοτικής Εκπαιδύσεως», στο περ. *Εργασία*, Τόμος Α', Αθήνα, 1924, σ. 230-231.

δημοσιεύει τις θέσεις του για διάφορα εκπαιδευτικά ζητήματα. Στα δημοσιεύματα αυτά επιχειρεί να προσδιορίσει, μέσα στην συγκυρία της περιόδου 1922-1928, τα χαρακτηριστικά του δασκάλου τα οποία θεωρούσε αποδεκτά και σύμφωνα με την επιδιωκόμενη εκπαιδευτική πολιτική. Ο ίδιος συμφωνώντας με τους διακηρυγμένους στόχους του δημοτικισμού, επιχειρήσε να περιγράψει τον τύπο δασκάλου που ανταποκρινόταν σε αυτούς τους στόχους και ταυτόχρονα υπερπροδιορίζονταν από τα απαραίτητα εθνικά χαρακτηριστικά που έπρεπε να φέρει κατά τη γνώμη του ένας δάσκαλος.

Σε κριτική του πάνω σε ένα βιβλίο- μελέτη που έγραψε ο Ν Καραχρήστος, διευθυντής τότε του περιφερειακού Διδασκαλείου Σερρών, είναι αποκαλυπτικός²³⁸. Ο Παπαγεωργίου θεώρησε σημαντική αυτή τη μελέτη, γιατί παρουσίαζε με «θαυμασιωτάτην ανατομικήν επιτυχίαν το ιστορικόν της λειτουργίας του Διδασκαλείου. Και σωματικώς και ψυχικώς και πνευματικώς και διανοητικώς ως και Κοινωνικώς ανατέμνονται και κατατάσσονται με ζηλευτήν επιμέλειαν και τάξιν οι τρόφιμοι του Διδασκαλείου Σερρών δια της απαραμίλλου Παιδαγωγικής ψυχολογικής και Κοινωνικής δυνάμεως του Διευθυντού κ. Καραχρίστου»²³⁹. Εκτιμά όμως πως από αυτή τη μελέτη λείπει ένα σημαντικό στοιχείο. Αυτό είναι η εξέταση του ζητήματος από την πλευρά «της εφαρμογής και πρακτικής εξασκήσεως». Οι παρατηρήσεις του έχουν σημασία γιατί γίνονται με κριτήριο πως το ζήτημα αυτό: α) θα βοηθούσε στο να διαπιστωθεί ποιος τελικά τύπος διδασκαλείου (διετής ή

²³⁸ Σχετικά βλ., Παπαγεωργίου Β., «Η κοινωνία μας και οι Διδάσκαλοί της», στο περ. *Εργασία*, Τόμος Β', τεύχος 21, Αθήνα 1924, σ. 132-133. Η μελέτη με τον ομώνυμο τίτλο ανήκε στον Ν. Καραχρήστο, (μετέπειτα πρόεδρο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου), της οποίας στοιχεία παρουσιάζει στο βιβλίου του ο Χρ. Λέφας. Η παρέμβαση του Παπαγεωργίου εντάσσεται στη γενικότερη συζήτηση που είχε ξεκινήσει την εποχή αυτή και αφορούσε τους τρόπους αντιμετώπισης των αναγκών σε διδακτικό προσωπικό λόγω της αύξησης του μαθητικού δυναμικού και άλλων συναφών στατιστικών δεδομένων που επέφερε το προσφυγικό ρεύμα του 1922. Σημειώνουμε πως το διάστημα από το 1914 (Ν.381) μέχρι το 1923-24 (Ν.3182) θεσμοθετήθηκαν σειρά νόμων και νομοθετικών διαταγμάτων, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν σειρά διδασκαλείων με μια πανσπερμία ετών φοίτησης, δημιουργώντας μια χαοτική κατάσταση. Συγκεκριμένα το διάστημα αυτό, λειτουργούσαν ταυτόχρονα: Διδασκαλεία μονοετή (π.χ. Σερρών), άλλα με 3 χρόνια φοίτησης, άλλα με 4 (Παιδαγωγική Ακαδημία), άλλα με 5 (Αγροτικά Διδασκαλεία) και άλλα με 6 χρόνια (Θες/νίκης, Δράμας, Αλεξανδρούπολης κ.α). Συνολικά το διάστημα αυτό λειτουργούσαν 20 διδασκαλεία διαφόρων τύπων. Σχετικά βλ. Λέφας Χ., *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*, ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1942, σ. 140-142.

²³⁹ Στο ίδιο, ο.π.

πολυετής³ είναι πιο κατάλληλος για την μόρφωση των δασκάλων, β) ο συνδυασμός θεωρητικής στήριξης και εμπειρικών δεδομένων («πρακτικής εφαρμογής») αποτελούν φερέγγυα στοιχεία για τον απώτερο σκοπό που δεν είναι άλλος από την «ευδοκίμηση εν τω Σχολείω και εν τη Κοινωνία» του ενός ή του άλλου τύπου διδασκαλείων. Στο σημείο αυτό ο Παπαγεωργίου πρότεινε: «Ας ζητηθή από τους Επιθεωρητάς και η τοιαύτη κρίσις επί όλων των δημοδιδασκάλων και τότε δυνάμεθα να αποφανθώμεν ως έγγιστα ασφαλώς περί του καταλληλοτάτου μέσου προπαρασκευής Δημοδιδασκάλων που έχει ανάγκη σήμερα η μεταπολεμική Ελλάς», και γ) μια τέτοια αντιμετώπιση θα ωθούσε «τους διδάσκοντες εις τα διδασκαλεία και δη τους Διευθύνοντες όπως έχουν προς τοις άλλοις και πληρεστάτην γνώσιν των όρων και συνθηκών, υφ' ας νυν εργάζεται ο διδάσκαλος, ίδια δε εις τους αγροτικούς πληθυσμούς και σύμφωνα προς ταύτα να προσανατολίζη τους τροφίμους του Διδασκαλείου, οίτινες ανάγκη απόλυτος να μορφώνωνται επαρκέστατα και από Κοινωνικής απόψεως, ώστε να καθίστανται μετέπειτα αληθείς προσωπικότητες με όλην την βαρύτητα και όλον το κύρος της θέσεώς των».

Αληθινή προσωπικότητα και κύρος είναι τα στοιχεία τα οποία αναζητεί ο Παπαγεωργίου σε έναν δάσκαλο. Η τακτική του να δημοσιεύει νεκρολογίες με αναφορές στο έργο αγαπημένων του προσώπων της εκπαίδευσης με τα οποία συνεργάστηκε και είχαν αυτά τα στοιχεία επιβεβαιώνουν τις απόψεις του γι' αυτό το θέμα²⁴⁰. Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με έργα που προάγουν την εκπαίδευση και έχουν αντίκτυπο στην τοπική κοινωνία θεωρεί πως αποτελούν αδιάψευστα τεκμήρια

²⁴⁰ Για παράδειγμα βλ τις απόψεις του για το Σπ. Κοσμάτο, πρόεδρο του συλλόγου δασκάλων της Κεφαλονιάς, που χάθηκε αναπάντεχα, όπως επίσης και για τον φίλο του Π. Παπαδημητρίου γυμνασιάρχη στο Μεσολόγγι. Συγκεκριμένα για τον Κοσμάτο ανέφερε: «Ο Σπ. Κοσμάτος διά της φιλομάθειάς του, εργατικότητάς του, διά της ευσυνειδησίας του και εν γένει διά των πλούσιων ηθικών, ψυχικών και επιστημονικών του χαρισμάτων είχε αναδειχθή αληθής διδασκαλική προσωπικότης», στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 88, Αθήνα 1926, σ. 8. Για τον Παπαδημητρίου ανέφερε: «Πανταχού εσκόρπιζεν την χαράν, τον ενθουσιασμόν, την αγάπην προς παν καλόν και εκπολιτιστικόν. Αληθές μεγαλείον ψυχής. Δεν υπήρξεν ευγενής ιδέαν, εις την οποίαν να μην εργάσθη ολοψύχως. Έπλασεν τέλος το ωραίον όνειρον της ανοικοδομήσεως μεγαλοπρεπούς γυμνασιακού μεγάρου». Σχετικά βλ. περ. *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος Στ', Αθήνα Ιούνιος 1919, σ. 214. Η τακτική αυτή φαίνεται πως ήταν συνηθισμένη για μερικούς επιθεωρητές. Σχετικά βλ. το επιμνημόσυνο λόγο του επιθ. Δ. Κοντογιάννη για τον Απόστολο Θεοφιλόπουλο, στο περ. *Εκπαιδευτικός Ερευνητής*, τεύχος 31, Αθήνα 15 Ιανουαρίου 1919, σ. 13-15. Στο συγκεκριμένο λόγο ο Κοντογιάννης εξαίρει τον εκλιπόντα δάσκαλο για τον πατριωτισμό του, στους Βαλκανικούς Πολέμους.

κατά τη φάση του ελέγχου των δασκάλων. Όταν επιβεβαιώνονται δε διστάζει, στα πλαίσια που όριζε η σχετική εγκύκλιος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου το 1927, που αναφέραμε πιο πάνω, να απονεμίσει τα εύσημα και να επαινέσει δασκάλους για το έργο τους. Για παράδειγμα η εισήγηση του Παπαγεωργίου στο Εποπτικό Συμβούλιο να επαινέσει τον Αλέξανδρο Πουλημά, ιερέα και διευθυντή του τριτάξιου σχολείου Βελονάδων, επειδή κατόρθωσε να κατασκευάσει νέο διδακτήριο²⁴¹.

Όμως για να μπορέσει ο Παπαγεωργίου να ασκήσει τα επιθεωρητικά του καθήκοντα πάνω σε αυτές τις βάσεις, θα έπρεπε κι ο ίδιος να αποτελεί ζωντανό παράδειγμα για τους δασκάλους της περιοχής του. Εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως και οι επιθεωρητές αποτελούσαν αντικείμενα ελέγχου από τα ανώτερα ιεραρχικά όργανα του θεσμού της επιθεώρησης και την πολιτική εξουσία που πάντα κρατούσε τον τελευταίο λόγο.

Ο Παπαγεωργίου, κατά τη διάρκεια της θητείας του το διάστημα 1922-1928, ανέπτυξε ευρύτερη κοινωνική δράση. Από το αρχειακό υλικό διαπιστώνουμε πως εκτός της συχνής του αρθρογραφίας, κατά κύριο λόγο, στον τοπικό τύπο πάνω σε θέματα εκπαιδευτικά και αγροτικά, συμμετείχε και σε διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες. Για παράδειγμα ο «Κερκυραϊκός Γυμναστικός Σύλλογος» το Μάιο του 1927 τον εξέλεξε μέλος της Οργανωτικής Επιτροπής στους «Παγκερκυραϊκούς αθλητικούς αγώνες» που τελέστηκαν το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Σε σχετικό έγγραφο αναφέρεται ότι «μετ' ευχαριστήσεως το Διοικητικόν Συμβούλιον του

---

²⁴¹ Συγκεκριμένα, σε είδηση καταχωρημένη από τον ίδιο τον Παπαγεωργίου διαβάζουμε: «Ο Αλέξανδρος Πουλημάς, κατώρθωσε με την επιμονή του να πείση το εκκλησιαστικό Συμβούλιο και την Κοινότητα Βελονάδων να ανεγείρουν με εκκλησιαστική δαπάνη υπέλαμπρο διδακτήριο, εις το οποίον στεγάζεται το σχολείο εδώ και 8 μήνες. Η αξία του ανέβηκε τις 150 χιλ. δρχ. Αλλά δεν έφτασε τούτο. Ήταν ανάγκη και για όργανα. Ο Παπα- Πουλημάς δε χάνει καιρό. Ανασκούμπωσε τα ράσα του, ζαλώθηκε το σακούλι και μάζεψε έρανο σε είδος 20 κιλά γέννημα, δηλ. έπιασε 3000 δρχ. Για τούτο δίκαια επαινέθηκε δυό φορές και το Εποπτικό μας Συμβούλιο τον πρότεινε με ευχαρίστηση για την Ε' κατηγορία. Του άξιζε!» Σχετικά βλ. Παπαγεωργίου Βασ. «Από το έργον των δημοδιδασκάλων. Εκπαιδευτική περιφέρεια Κέρκυρας», στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 113, Αθήνα, 1927. Παρόμοια είχε αντιδράσει και κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Κεφαλληνία το προηγούμενο διάστημα. Σχετικά βλ. τις προτάσεις του προς το Εποπτικό Συμβούλιο Κεφαλληνίας να επαινεθούν δασκάλες και δημοδιδάσκαλοι της περιφέρειάς του για την δράση τους να συγκεντρώσουν χρήματα από εράνους ή μέσα από την εργασία τους στους δήμους για να κατασκευαστούν σχολικά κτήρια. Σχετικά βλ. *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 26, Αθήνα 10 Μαΐου 1925, σ. 6-7.

Συλλόγου περιέλαβεν υμάς μεταξύ των μελών της Οργανωτικής Επιτροπής[...] και θέλομεν λογιστή ευτυχείς δυνάμενοι με την υμετέραν ενίσχυσιν και το ενδιαφέρον υμών διά την προαγωγήν του αθλητισμού εν Κέρκυρα»²⁴².

Το 1928 ο δήμαρχος Κέρκυρας τον επαινεί με ευαρέσκεια «διά την μετά ζήλου και προθυμίας εκτέλεσιν των ανετεθέντων υμίν καθηκόντων ως προϊσταμένου απογραφών εις οφείλεται κατά μέγα μέρος η ως άνω τιμητική του Σ. Υπουργείου διάκρισις ως προς τον ημέτερον Δήμον»²⁴³.

Ο Παπαγεωργίου επιμένει να τοποθετεί το διάστημα αυτό τον εαυτό του στους προασπιστές του δημοδιδασκαλικού χώρου. Στην αποχαιρετιστήρια εγκύκλιό του από την Κεφαλλονιά το 1925, προς τους δημοδιδασκάλους, μεταξύ άλλων ανέφερε: «Απομακρυνόμεθα με την Συνείδησιν ήσυχον, ότι απεβλέψαμεν πάντοτε προς την ικανοποίησιν της υπηρεσίας και μόνης και με αίσθημα υπερηφανίας ότι το θεσμόν της αποκεντρώσεως τον διεφυλάξαμεν ως κόρην οφθαλμού από πάσαν πλαγίαν ή ξένην επέμβασιν προτιμήσαντες πολλάκις να άρωμεν τον σταυρόν του μαρτυρίου επί των ώμων μας, παρά να επιτρέψωμεν, όπως η διδασκαλική οικογένεια γείνη βορά οίας δήποτε βουλιμίας»²⁴⁴.

Με συχνές καταχωρήσεις του στο Διδασκαλικό Βήμα επιχειρούσε να καταδείξει την δεινή οικονομική θέση που βρίσκονταν οι δάσκαλοι και οι επιθεωρητές σε σχέση με άλλα επαγγέλματα. Χρησιμοποιούσε μικρά παραδείγματα, από την καθημερινότητα, όπου με μια δόση γλαφυρότητας στηλίτευε την κοινωνική αδικία που υφίστανται «οι εκπαιδευτικοί εργάτες» από την μισθολογική πολιτική της κρατικής εξουσίας και κατά συνέπεια την χαμηλή κοινωνική εικόνα του δημοδιδασκαλικού χώρου²⁴⁵.

²⁴² Σχετικό έγγραφο του εν λόγω σωματείου, από το προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου με αριθμ. πρωτ. 246/30 Μαΐου 1927.

²⁴³ Σχετικό έγγραφο του Δήμου Κερκυραίων, από το προσωπικό αρχείο του Παπαγεωργίου με αριθμ. πρωτ. 5684/3 Νοεμβρίου 1928.

²⁴⁴ Σχετικά βλ. Εγκύκλιος «Προς τους κ.κ. δημλούς αφοιτέρων των φύλων της περιφερείας μας», με αριθμ. πρωτ. 1495/ Αργοστόλι 31-11-1925 στο *Διδασκαλικό Βήμα*, στήλη: Πραγματικοί συνεργάτες, τεύχος 54, Αθήνα 1925, σ. 4.

²⁴⁵ Για παράδειγμα, έγραφε: «Οι εργάται θαλάσσης Πατρών υπέβαλαν προχτές τελεσίγραφον εις τους Εμπορικούς Συλλόγους ζητούντες αύξησιν του ημερομισθίου των από 135 δρχ. εις 150!! Διότι υποστηρίζουν με επιχειρήματα ότι δεν μπορούν να ζήσουν με 135 δρχ. ημεροδοϋλι. Και όμως τάξις διανοουμένων λειτουργών του Κράτους, οι Δημοδιδάσκαλοι, είναι υποχρεωμένη να ζη με 44 δρχ έως 80 και οι Επιθεωρηταί με 100». Σε άλλο σχόλιό του αναφέρει: «Προχθές κάποιος κτηματίας ηθέλησε

Το σύνολο των δεδομένων τα οποία αφορούν την περίοδο 1914-1928, μας οδηγεί στις ακόλουθες διαπιστώσεις:

1. Ο επιθεωρητικός έλεγχος τον οποίο ασκεί ο Β. Παπαγεωργίου υπακούει στο θεσμικό πλαίσιο και τις κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής. Ο επιθεωρητής Β. Παπαγεωργίου κινείται μέσα στα πλαίσια, τα οποία ορίζει η εκπαιδευτική πολιτική και επιχειρεί να μεταφράσει σε πρακτικές του σχολείου και των δασκάλων τις προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι προτάσεις του, ανάλογα με τη συγκυρία, έχουν ως στόχο την εξασφάλιση των καλύτερων δυνατών προϋποθέσεων υλοποίησης της εκπαιδευτικής πολιτικής και σε καμιά περίπτωση δεν συγκρούονται σε βασικά ζητήματα μαζί της.

2. Οι προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής διαφοροποιούν χαρακτηριστικά της μορφής και του περιεχομένου του επιθεωρητικού ελέγχου. Ο Β. Παπαγεωργίου επιχειρεί, στα πλαίσια της εκπαιδευτικής πολιτικής, να προωθήσει, να νομιμοποιήσει και να κάνει αποδεκτά εκείνα τα χαρακτηριστικά του σχολείου και των δασκάλων, τα οποία συνδέονται με την αντίληψη του ουδέτερου κοινωνικά «εθνικού» ρόλου του σχολείου.

να πληρώση ένα καρτοσέρη ένα καθυστερημένο μεροδούλι. Του έδωσε δε 80. Αλλ' ο καρτοσέρης πέταξε τις 80 δρχ. στα μούτρα με περιφρόνησι λέγων: «Μα για δάσκαλο με πήρες να μου δώσεις 80 δρχ; Εγώ θα πληρωθώ 150 δρχ. τόσο αξίζει το μεροδούλι μου!». Σχόλια δε χρειάζονται, και τα δύο αποσπάσματα στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 98, Αθήνα 1926, σ.5. Σε άλλη δημοσίευση ο Παπαγεωργίου με αφορμή τη βαθμολογική και μισθολογική εξέλιξη των τελωνειακών υπαλλήλων, του στρατιωτικού κλάδου και των υπαλλήλων του υπουργείου οικονομικών διερωτάται «Γιατί ο δημ/κός κλάδος να παραγκωνίζεται τόσο άδικα; [...] Σε πόσες θλιβερές σκέψεις βάνουν τον ατυχή δάσκαλο οι στατιστικές αυτές!!», για να ξεκαθαρίσει «Με όσα γράψαμε, δεν θέλομε να θίξωμε ούτε κατά κεραϊάν τους αναγραφόμενους υπαλλήλους· δεν τους φθονούμε καθόλου. Μάλιστα τους συγχαίρουμε δια την προαγωγή τους και ευχόμαστε να τους ιδούμε να ανεβούν ακόμη υψηλότερα στην υπαλληλική ιεραρχία. Εμείς απλούστατα παραδείγματα ηθέλαμε να φέρωμε για να δείξωμε το μέγεθος της αδικίας και της προκαταλήψεως που έχει το Κράτος για τους εκπαιδευτικούς εργάτες», σχετικά βλ. τη στήλη: *Οικονομικά ζητήματα*, «Δύο μέτρα, δύο σταθμά», στο *Διδασκαλικό Βήμα*, τεύχος 144, Αθήνα 1927, σ.

3.

3. Ο Β. Παπαγεωργίου δεν διαφοροποιείται ουσιαστικά από το σύνολο των επιθεωρητών αυτή την περίοδο. Αξίζει ωστόσο να επισημανθεί πως οι απόψεις του, οι σχέσεις του με την πολιτική των φιλελευθέρων και χαρακτηριστικά της παιδαγωγικής, συνδικαλιστικής και πολιτικής του συγκρότησης τον ωθούν σε ενεργό συμμετοχή στις προσπάθειες συγκρότησης του αστικού σχολείου στην Ελλάδα.

4. Τα δεδομένα αυτής της περιόδου μας δείχνουν πως ο επιθεωρητής Β. Παπαγεωργίου υπακούει στις βασικές κατευθύνσεις του κρατικού ελέγχου στην εκπαίδευση. Επιχειρεί να μεταφράσει σε έλεγχο του κάθε δασκάλου χωριστά, μέσω των εκθέσεών του, τις κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής, υιοθετεί τον ουδέτερο κοινωνικά «εθνικό» χαρακτήρα της σχολικής γνώσης και των σύστοιχων πρακτικών και επιβραβεύει ομόλογες σχολικές και διδακτικές πρακτικές.

5. Ο Β. Παπαγεωργίου βρίσκεται σε συμφωνία με την επιδίωξη της εξουσίας να διαπιστώνει, μέσω του επιθεωρητικού ελέγχου, το βαθμό υλοποίησης της εκπαιδευτικής πολιτικής στα επίπεδα: α) των στόχων του σχολείου, β) των σχολικών και διδακτικών πρακτικών, και γ) των δασκάλων. Οι επιμέρους διαφοροποιήσεις, στα πλαίσια της σχετικής αυτονομίας, δεν αναιρούν το χαρακτήρα του κρατικού ελέγχου στην εκπαίδευση, όπως αυτός εκφράζονταν την περίοδο αυτή. Οι εκθέσεις επιθεώρησης, τα παιδαγωγικά συνέδρια, η υπηρεσιακή του αλληλογραφία, οι προτάσεις του, το συγγραφικό του έργο, και γενικότερα η όλη δράση του την περίοδο αυτή υπηρετούν τις προτεραιότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής και εκφράζουν, μ' έναν ορισμένο τρόπο, τις διαφοροποιήσεις που επιφέρουν στην άσκηση επιθεωρητικού ελέγχου οι γενικότερες πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές.

